Lt. Col. (R) VASILE V. RADA

RĂDEŞTI — JUDEŢUL ARAD
o aşezare multimilenară
(Volumul I)

Acest volum vede lumina tiparului cu sprijinul financiar al Consiliului Judeţean Arad

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale din România

© Vasile V. Rada
© Editura ....., 2009
I. S. B. N:

Coperta:

Culegere, tehnoredactare, procesare imagini: ***Rodica Nicolae şi*** **.....**

Lt. Col. (R) VASILE V. RADA

RĂDEŞTI — JUDEŢUL ARAD
o aşezare multimilenară
(Volumul I)

Editura .....
Arad, 2009

Pe temeiul de granit al adevărului istoric, francezul Albert Armand, în *Nouvelle Europe*, Editions A. Pédone, Paris, 1936 p. 55, scrie că: „Poporul român este cel mai frumos exemplu istoric de continuitate a neamului; într-adevăr, acesta este unul din cele mai vechi popoare din Europa… Însă, fie că este vorba de traci… de geţi sau de daci, locuitorii pământului românesc au rămas aceiaşi, din epoca neolitică — era pietrei şlefuite — până în zilele noastre, susţinând astfel, printr-un exemplu poate că unic în istoria lumii, continuitatea unui neam”.

Cuvânt înainte

Lucrarea domnului Vasile Rada este, în fapt, un monument al satului Rădeşti. Afirmaţia se cere lămurită spre a au fi bănuiţi de curtoazie. Iată câteva dintre aceste elemente.

1). Informaţia este cvasiexhaustivă atât în domeniul geologiei, geografiei, cât şi în cel istoric, al economiei tradiţionale a satului, starea socială în transformarea ei, etnografia, folclorul, obiceiurile etc.

2). Bogăţia informaţiei este opera de ani de zile a autorului, care s-a aplecat cu migală, trudă asupra izvoarelor. Această muncă nu poate fi cu nimic răsplătită întrucât este pasiune. Domnul Vasile Rada a reuşit să adune material imens despre un sat considerat „uitat" de documente. A infirmat o aserţiune cu valoare generală.

3). Stilul lucrării este uluitor prin simplitate şi măsură. Rar mi-a fost dat să citesc un text atât de cursiv scris, atât de măsurat în afirmaţii, atât de eletant în superba sa măsură, atât de simplu şi de inteligibil. Nu poţi să nu-l feliciţi pe autor pentru toate acestea, lucruri ce conferă lucrării un caracter unitar dar elegant în reţinerea şi simplitatea sa. Datorită stilului, lucrarea câştigă în dimensiuni şi devine ceea ce este.

4). Concepută pentru fiii satului, atât cei de azi cât şi pentru cei din viitor, monografia îşi justifică părţile sale explicative ceva mai lungi. Într-o perioadă în care cercetătorii de meserie ezită în a măsura cutare sau cutare lucru, impactul acestuia asupra oamenilor, autorul monografiei de faţă dă dovadă de o înaltă competenţă, de o măsură desăvârşită a lucrurilor, care-l fereşte întotdeauna de a cădea în lirism sau explicaţii inutile.

Cel ce citeşte cu atenţie cele aproape 500 de pagini ale lucrării află justificarea fiecărei pagini, fiecărei idei. Găseşte în acelaşi timp informaţii specifice pe care nu are de unde le culege.

Am citit câteva sute de monografii de localităţi în ultimele decenii: monografii scrise în secolul XIX, monografii scrise în secolul XX; unele mai ample, altele mai simple; unele în română, altele în germană, maghiară sau sârbă; unele tipărite aici, altele în alte ţări; unele de autori localnici, altele de autori străini.

Monografia satului Bodeşti/Rădeşti le întrece prim nivelul informaţiei în toate domeniile abordate, prin modul de punere în operă a informaţiilor, prin stilul în care sunt scrise. Se detaşează dragostea profundă a autorului faţă de satul său natal, sentiment reţinut în scris dar sesizabil în tonul general al operei. Reţinerea în a-şi manifesta direct dragostea faţă de pământul care l-a

zămislit, crescut, învăţat şi care l-a făcut OM, înnobilează opera şi dă măsura valorii umane a autorului.

În fapt suntem în faţa unui monument pe care nu prea ştim cum să-l apreciem şi unde să-l amplasăm. Să sperăm că totuşi vom afla, cu toţii, cuvântul potrivit şi opera aceasta să poată vedea şi lumina tiparului, lumină pe care o merită. Lucrarea este la nivelul lucrărilor străine de profil şi poate rivaliza cu oricare dintre acestea.

Iar nouă, tuturor, ne face cinste.

Timişoara, august 2008

Dr. Ioan Haţegan

Cuvânt de mulţumire

Cele prezentate în această lucrare le consider eroice şi sfinte prin însăşi viaţa strămoşilor noştri. Şi dacă încă nu există despre Rădeşti nici o tipăritură, vreau să sper că în viitor va fi.

Fără îndoială, aspectele relatate au avut loc şi eu am încercat să le expun cu obiectivitate. Dacă prezenta relatare este cu eventuale inexactităţi responsabilitatea îmi aparţine.

În ciuda dificultăţilor cauzate de cercetarea diferitelor aspecte, am trăit multe momente de satisfacţie scriind această lucrare. Primul dintre ele a fost ocazia de a ajunge să cunosc mulţi oameni minunaţi pe care altfel nu i-aş fi întâlnit. În cursul cercetării mele am fost primit în multe case şi am luat legătura cu multe persoane a căror cumsecădenie nu o voi putea răsplări niciodată, dar am datoria s-o constat. Chiar în anumite instituţii oficiale, unde uneori neîncrederea era evidentă, am fost primit cu multă căldură.

O altă satisfacţie a fost una asemănătoare cu cea simţită de un detectiv în dezlegarea unui mister. În timp ce lucrarea progresa, părea că mai toţi ştiu totul despre Rădeşti — de fapt nu era nici pe departe aşa. Unii cunoşteau o parte a aspectului trecutului, alţii o altă parte, dar întregul şi lumina provocată de această cercetare erau uimitoare. Lipsa de cunoaştere autentică se extindea chiar în (anumite) birouri oficiale, ea afectând zone din cele mai neaşteptate, ascunzând sub negura timpului şi vălul uitării şi pe cei care ar fi trebuit să ştie.

Au fost, din păcate, şi persoane, ce-i drept puţine, care puteau să-mi pună la dispoziţie materiale de valoare şi necesare lucrării, dar din motive de ele ştiute, nu au făcut-o. Motiv pentru care, îmi exprim cel puţin părerea de rău.

Sper, totuşi, că monografia de faţă, va contribui la aducerea şi mai ales la neuitarea faptelor de la un moment dat. Fapte, nu spectaculoase, fapte cotidiene, suma acestora fiind adevăratul eroism, fiind miraculoasa continuitate a unui popor, din care fac parte şi cei din Bogeşti-Rădeşti, încadrându-se perfect.

Şi mai sper, că cineva din cei ce sunt sau vor veni, va socoti de datoria sa, să aprofundeze şi saă continue cele prezentate de mine, făcând mai bine cele începute.

Aş vrea să mulţumesc tuturor celor care m-au ajutat, dar au fost atât de mulţi încât nu-i pot înşira aici pe toţi. Cu riscul de a omite câţiva, socot de datoria mea să-i menţionez pe: Prof. dr. Ioan Haţegan din Timişoara, pentru sprijinul larg şi îndrumările făcute pe tot parcursul elaborării lucrării; Prof. dr. Radu Păiuşan şi Prof. dr. Nicolae Săcară, din Timişoara, pentru observaţiile la

lucrare şi îndemnurile lor, în a continua căutările; Prof. Kovacs Geza, din Arad, pentru tot materialul inedit pus la dispoziţier cu deosebită amabilitate, apoi Prof. dr. Costin Feneşan, din Bucureşti şi Prof. Florian Dudaş din Oradea, pentru sugestiile lor. De asemenea Domnilor Nica Voian din Timişoara, pentru sprijinul acordat în prezentarea grafică a lucrării.

Mulţumiri se cuvin şi doamnei Rodica Nicolae pentru tehnoredactarea computerizată a textului, imaginilor şi hărţilor.

Recunoştinţa mea se revarsă asupra Consiliului Judeţean Arad şi asupra Complexului Muzeal Arad, în special asupra domnului dr. Peter Hägel, prin grija căruia această carte vede lumina tiparului.

Pe lângă cei arătaţi mai sus, aş vrea să-i menţionez pe consătenii mei: Istinie Fericean – Nr. 202, Eva Fericean – Nr. 162, Ioan Rada – Nr. 2 şi Ştefan Fericean – Nr. 107, şi le mulţumesc pentru mulimea informaţiilor oferite.

Au mai fost şi alţii, mulţi alţii, pe care nu-i voi mai întâlni poate niciodată, dar cărora doresc să le mulţumesc. Ultimei, dar nu celei din urmă, soţiei mele Lidia, cu care nu am prea fost împreună în aceşti ani, chiar dacă fizic eram prezent, ea dovedind multă înţelegere şi spre bucuria mea, a părut că mi-a simţit lipsa.

Vasile V. Rada

CUPRINS

	Prefaţă	
	Cuvânt de mulţumire	
I	**Cadrul natural**	
	Condiţii geografice	
	Flora	
	Fauna	
	Tipul uman	
	Note bibliografice	
II	**Cadrul istoric**	
	A. Denumirea aşezării. Ipoteze	
	B. Condiţii istorice	
		1. Cele mai vechi urme omeneşti
		2. Perioada neolitică şi a bronzului [6.000(5.000)–1.200 (800)] î.Ch.
		3. Traco-dacii [1.200 (800) î.Ch–101 d.Ch]
		4. Perioada daco-romană (101 d.Ch–seolul al IV-lea)
		5. Perioada migrațiunilor (secolele IV–XI)
		6. Perioada feudalismului până la turci (secolul XI–l566)
		7. Perioada turcească (1566–1691)
		8. Perioada modernă până la Marea Unire (1691–1918)
		9. Istoria contemporană – perioada interbelică
	Note bibliografice	
III	**Cadrul social**	
	A. Condiţii sociale	
	B. Condiţii de nume	
	C. Personalităţi locale	
		Nicolae Boşcaiu
		Jurca Rada
		Prof. Dr. Ing. Petru Mecea
	Note bibliografice	

IV	**Cadrul economic**

	Gospodăria — Tipuri de locuinţe	
		Arhitectura
		Interiorul
		Porţile
		Gardurile
		Fântânile
		Căile de comunicaţie
	Ocupaţii tradiţionale	
	—	Lucrarea pământului
		Cultivarea cerealelor
		Modalităţi de fertilizare a solului
		Tipuri tradiţionale de arătură
		Unelte de arat
		Unelte de săpat
		Cum şi când se însămânţa
		Recoltatul şi treieratul cerealelor păioase
		Curăţatul porumbului
		Depozitarea produselor cerealiere
		Plante textile
		Legumicultura
		Viticultura
		Cultivarea pomilor fructiferi
		Plante şi fructe medicinale
		Unităţi de măsură
	—	Creşterea animalelor
		Modalităţi de creşterea animalelor
		Prepararea produselor din lapte
		Asigurarea nutreţului pentru iarnă
		Construcţii pentru adăpostitul animalelor
	—	Meşteşuguri ţărăneşti
		Prelucrarea lânii
		Prelucrarea cerealelor
		Prelucrarea seminţelor oleaginoase
		Prelucrarea lemnului Alte meşteşuguri
	—	Prepararea băuturilor
	—	Împestriţatul ouălor
	—	Alimentaţia
		Produse folosite
		Gastronomia
	—	Ocupaţii arhaice

		Culesul din natură
		Vânătoarea
		Pescuitul
		Albinăritul
		Lucrul la pădure
	—	Portul popular
		Portul popular femeiesc
		Portul popular bărbătesc
		Piese vestimentare comune bărbaţilor şi femei
		Ţesături de interior
		Coloranţi vegetali
	Note bibliografice	
V. Cadrul administrativ		
	A)	Organizarea–arondarea administrativă
	B)	Aşezarea (Comuna)
	C)	Hotarul comunei
	D)	Toponimie
		De sate
		Toponime din hotarul comunei Rădeşti
	Note bibliografice	
VI. Cadrul cultural		
	A)	Limba — subdialectul
	B)	Scoală
	C)	Biserica
		Biserica ortodoxă română
		Biserica cregtină Baptistă din Rădeşti
		Alte confesiuni
	D)	Folclor
		Jocul
		Medicina populară
	E)	Obiceiuri
		De familie
		La înmormântări
		De peste an
		Credinţe – superstiţii
		Jocuri de copii
		Note bibliografice
VII. Întîmplări mai puţini obişnuite		

		Meteorologice
		Astronomice
		Epidemii
	Note bibliografice	
VIII. Perspectivele aşezării		
Glosar		
Bibliografie selectivă		

I.
CADRUL NATURAL

Condiţii geografice

Rădeşti. Localitate situată în partea estică a judeţului Arad, în Munţii Zarandului care au la sud valea Mureşului, iar la nord valea Crişului Alb. Hotarul aşezării se întinde de o parte şi alta a văii Bodeştiului = Rădeşti, desfăşurându-se sub forma unui vast amfiteatru, care coboară de la Vârful Drocea (836 m) spre valea Crişului Alb.

Coordonatele geografice ale aşezării actuale, în centrul ei (aproximativ la Biserica Ortodoxă), sunt:

— 22°15'05" longitudine estică;

— 46°16'20" latitudine nordică.

Altitudinea localităţii este de 200 m, curba de nivel cu această valoare trece aproape perpendicular pe drumul mare (D.C. 35) şi pe 1a mijlocul aşezării.

Din punct de vedere administrativ, în prezent, este încadrată în comuna Almaş. Are ca vecini la nord-est localitatea Cil, la sud-est satul Musteşti, la sud Slatina de Mureş iar la nord-vest şi vest, reşedinţa comunei, localitatea Almaş. Satele componente ale comunei sunt: Almaş, Cil, Joia Mare şi Rădeşti.

Altitudinile extreme ale limitelor localităţii Rădeşti sunt: 1a sud Vârful Drocea (836 m), la est Dealul Câmpurile-Cerăt (242 m), la vest Vârful Măgureaua (416 m) iar la nord coborând la 180 m în hotarul spre Cil.

Principala Vale a localităţii Rădeşti, cu o orientare relativ sud-nord şi o lungime de 15 km, constituie o adevărată arteră de legătură, prin intermediul căreia şesul pătrunde adânc în munte sub forma unu golf depresionar, ceea ce a condiţionat şi dezvoltarea unei intense activităţi agricole.

Văi, având acelaşi efect, fiind aproape paralele cu a Rădeştilor, sunt cea a Almaşului la vest şi a Musteştiului la est.

Acest teritoriu de străveche locuire — aşa cum rezultă din descoperirile arheologice şi din documentele istorice — a cunoscut o înflorire social-economică încă din epoca lui Burebista-Decebal. Mai târziu, odată cu apariţia primelor formaţii politice prestatale româneşti, acest teritoriu făcea parte din voievodatul lui Menumorut. Organizarea voievodală a fost înlocuită apoi cu cea a comitatelor, respectiv Comitatul Zarandului (desfiinţat în 1876) şi cel al Aradului. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, sub ocupaţia turcilor, se creează, ca forme administrative în jurul cetăţilor sangeace. Bogeştiul-Rădeşti făcând parte din sangeacul de la Ineu. Sangeacele au fost unite apoi într-un paşalâc extins în întreg Banatul, având reşedinţa la Timişoara. În secolul al XVII-lea făcea parte din cazaua Almaş, sangeacul Ineu.

Prin poziţia sa, Rădeştii sunt legaţi prin drumul mare, drum comunal (D.C. 35) de drumul naţional (D.N. 79 A) având relativ aproape şi calea ferată Arad-Brad, staţia de deservire fiind Almaş, în acest fel localitatea Rădeşti are largi posibilităţi de legături şi de schimb, pentru o participare activă la viaţa economică a zonei şi a ţării.

Caractere generale şi constituţia geologică

Pământul pe care s-au născut strămoşii noştri şi trăiesc azi strănepoţii lor, este leagănul, dar şi mormântul acestor ţărani, care au cele mai frumoase mâini pe care le cunosc. Sunt frumoase fiindcă sunt puternice. Sunt frumoase pentru că de milenii fiecare bătătură a lor e o medalie, fiecare zgârietură o baretă, dovezi de muncă, curaj, altruism. S-au bătătorit pentru noi toţi, pentru strămoşul tău, cititorule, pentru părinţii noştri, pentru soţie, pentru copilaşii lor, pentru asupritori, şi-au fost destui, dar şi pentru mine. Să-i cinstim!

Aceşti stăpâni de drept au înnobilat prin truda lor fiecare centimetru pătrat din acest pământ, l-au stropit cu sudoarea frunţii, l-au sfinţit prin sângele vărsat în atâtea şi atâtea încleştări, în urgiile ce-au trecut, amestecându-se cu el, formând un tot ce nu mai are nevoie de nici un certificat de proprietate şi pe care nu l-au părăsit niciodată.

Se cuvine, deci, să arătăm câte ceva despre pământul de care suntem legaţi prin atâtea fire.

Înainte de toate, socotim că este bine să lămurim câţiva termeni.

Prin geosinclinal se înţelege o mare veche, al cărei fund a jucat continuu pe verticală în timpul sedimentarii. El prezintă o adâncitură principală (fosă), alături de care se află o alta interioară (avanfosă), mai puţin întinsă.

O serie de creste, numite cordiliere, se ridicau pe fundul mărilor vechi până la suprafaţă în chipul unor ghirlande de insule.

Evoluţia geosinclinalelor în timpul epocilor geologice a fost lungă şi a constat din două faze principale cu particularităţi deosebite.

În prima fază, geosinclinalul avea o activitate liniştită şi de lungă durată, în care se acumulau stive puternice de strate, iar în a doua fază, geosinclinalul devenea teatrul umor mişcări violente din care au rezultat munţii (orogeneza = formarea munţilor).

Evoluţia geosinclinalului în faza de litogeneză, adică de depunerea rocilor, se datorează unei acumulări importante de depozite sedimentare paralel cu scufundarea treptată a geosinclinalului.

Geosinclinalul carpatic, ca şi bazinul transilvan îşi întemeiază evoluţia pe jocul său de fund, petrecut în timpul depunerii stratelor (fenomenul subsidentei), care explică istoria întreagă a munţilor şi colinelor de astăzi.

Depozitele groase ale geosinclinalelor, ajungând cu timpul la presiuni şi temperaturi foarte ridicate, s-au prefăcut în roci şistoase şi cristalizate, numite şisturi cristaline, iar procesul de transformare poartă numele de metamorfism.

Întinderea mărilor în dauna uscatului este numită transgresiune marină.

După timpuri îndelungate apele se retrag (regresiunea marină).

Ansamblul condiţiilor geografice şi biologice locale care determină natura rocilor şi asociaţiile de organisme ale unui depozit se numeşte facies. Mările,

sedimentând în apropierea ţărmului, au depus faciesuri litorale, iar la depărtare de ţărm faciesuri neritice şi abisale.

În regiunile cu sedimentări repezi din apropierea munţilor tineri s-au format conglomerate, gresii şi argile cu repetiţii dese, cunoscute sub numele de fliş.

În regiunile liniştite ale mărilor se dezvoltau recife coraligene (*facies recifal*), iar în lagune depozite de sare şi gips (*facies lagunar*).

Arhitectura scoarţei terestre

Scoarţa Pământului, cu arhitectura ei de astăzi, a rezultat din prefacerile treptate înfăptuite în timpul epocilor geologice. Pentru o bună înţelegere, vom porni de la părţile alcătuitoare ale acestei arhitecturi: strate, cute, rupturi (falii), pânze.

Forma cea mai simplă a arhitecturii munţilor este stratul, adică volumul de roci de formă plată, întins între două feţe de stratificaţie ce marchează intervalul de timp în care condiţiile de formare au rămas neschimbate. Pachetele de strate sau stiv au rămas foarte rar în poziţia formării lor (strate orizontale); de obicei ele sunt ridicate de un capăt (strate înclinate), sunt cutate larg (cute normale), strânse (cute isoclinale) sau rupte (cute falii). Poziţia în spaţiu a stratelor se măsoară cu ajutorul busolei geologice şi este determinată de direcţia şi înclinarea lor. O cută reprezintă unirea unei boltiri de strate (anticlinal) cu o covată (sinclinal). Fiecare cută este formată din flancuri şi ţâţâni (şarniere). Cutele poartă denumirea în mod diferit, după poziţia lor în spaţiu: cute drepte cu flancurile egal înclinate, cute înclinate, cute culcate la orizontală sau cute răsturnate.

Munţii vechi rigizi, sunt străbătuţi de numeroase întreruperi de strate şi denivelări bruşte, care se numesc falii. Prin aceste crăpături adânci au ieşit lavele vulcanilor iar pe unele din ele s-au depus minereuri şi minerale formând vine sau filoane metalifere.

Din munţii vechi, care s-au păstrat mai bine, amintim Munţii Bretaniei, Munţii Boemiei, Munţii Urali. Ei poartă şi mumele de munţi hercinici.

În ramurile alpino-carpatice se află numeroase dovezi asupra existenţei cutărilor hercinice, dar care, fiind reluate în timpul cutărilor carpatice, şi-au pierdut însuşirile vechi, suferind procesul de întinerire. Masivele cristaline din munţii Rodna, Bistriţa, Făgăraş, Lotru, Parâng, Poiana Ruscă, Semenic, Gilău, Bihor, Zarand fac parte din lanţul hercinic, cuprins de mişcările carpatice.

Cutările alpino-carpatice sunt cele mai noi cutări care au avut ca rezultat formarea Alpilor şi Carpaţilor. Istoria acestora este lungă şi diferită pentru fiecare ramură în parte. Catenele noastre Carpatice îşi au individualitatea lor prin matura stratelor, alcătuirea arhitecturală, vârsta înălţării lor succesive şi prin înfăţişarea lor geografică în diferite epoci.

După încetarea activităţii, vulcanii sunt supuşi acţiunii de distrugere produse de apă, vânt, îngheţ-dezgheţ. Terenul accidentat este redus la simple platouri, din care răsar doar coşurile. Descoperirea acestor coşuri vulcanice scoate la iveală bogate vine de aur, argint, plumb, zinc etc., aşa cum s-a întâmplat în Munţii Apuseni [B–1] = Notă bibliografică, ce poate fi urmărită la sfârşitul capitolului.

Închegarea pământului românesc s-a făcut printr-o îndelungată evoluţie în

timp pe care o prezentăm în tabloul subdiviziunilor geocronologice (Tabelul următor) şi care cuprinde erele, perioadele, epocile, etajele, fazele de orogeneză precum şi caracterele paleontologice şi petrografice.

Credem că nu mai puţin interesantă de urmărit este evoluţia pământului românesc în diferite epoci pe care le prezentăm în opt schiţe (Foto 1–8). [B–2].

Daca până acum am arătat câteva aspecte mai generale, vom trece la prezentarea depresiunii Almaş-Gurahonţ.

Tabel cu subdiviziunile geocronologice*)

Era	Perioadă		Epocă	Etaje	Faze de oroge-neză	Vârstă	Caractere paleontologice, petrografice
NEOZOIC 70 milioane ani	CUATER-NAR		Hologen (Aluviu) Pleistocen (Deluviu)		OROGENEZA ALPINĂ	1 milion ani	Animale şi plante actuale; mamutul, ursul cavernelor, omul paleolitic şi neolitic
	TERŢIAR	NEOGEN	Pliocen	Levantin Dacian Ponţian Meoţian		28 milioane ani	Mamifere, păsări, moluşte, apropiate de cele actuale Depozite marine
			Miocen	Sarmaţian Buglovian Tortonian Helveţian Burdigalian Acvitanian			Depozite marine salmastre; cărbuni, sare, petrol; roci vulcanice
		PALEOGEN	Oligocen	Chattian Rupelian Lattorfian		41 milioane ani	Predomină numuliţii şi mamiferele Calcare, gresii, şisturi disodilice
			Eocen	Luteţian Ledian Ludian			
			Paleocen	Ypressian Landenian Monţian	mică		
MEZOZOIC (SECUNDARĂ) 400 milioane ani	CRETACIC		Cretacic superior	Danian Senonian	Lara (Austrică) OROGENEZA MEZOZOICĂ	180 milioane ani	Amoniţi şi belemniţi, foraminifere; hipuriţi, peşti osoşi, reptile uriaşe, păsări cu dinţi, mamifere mici; Plante cu flori; Cretă, conglomerate, gresii, argile, marne
			Cretacic mediu	Turonian Cenomanian Albian			
			Cretacic inferior	Apţian Barremian Hanterivian Valanginian Berriasian			
	JURASIC		Jurasic superior (Malm)	Portlandian Kimmeridgian Oxfordian Callovian			Amoniţi în plină dezvoltre, reptile uriaşe, strămoşul păsărilor (Archaeopterix); Plante cu spori gimnosperme; Calcare, dolomite, calcare litografice
			Jurasic mediu (Dogger)	Bathonian Bajocian Aalemian			
			Jurasic inferior (Liacis)	Toarcian Domerian Sinemurian Hettangian Rheţian			

Era	Perioadă	Epocă	Etaje	Faze de oroge-neză	Vârstă	Caractere paleontologice, petrografice
MEZOZOIC	TRIASIC	Triasic Superior	Norian Carnian	OROGENEZA MEZOZOICĂ	220 milioane ani	Amoniţi şi belemniţi, crini de mare, peşti cartilaginoşi, alge calcaroase, ferigi uriaşe; Dolomite, sare, gips
		Triasic mediu	Ladinian Anisian			
		Triasic inferior	Werfenian			
PALEOZOIC (PRIMARĂ) 2260 milioane ani	PERMIAN	Permian superior Permian inferior		OROGENEZA HERCINICĂ	270 milioane ani	Apar reptilele; Ferigi şi conifere Săruri de potasiu, şisturi cuprifere, gresii
	CARBONIFER	Carbonifer superior Carbonifer mediu Carbonifer inferior			350 milioane ani	Faună marină Floră uriaşă; Primele batraciene
	DEVONIAN	Devonian superior (Neode-vonian) Devonian mediu (Mezo-devonian) Devonian inferior (Eode-vonian)			100 milioane ani	Trilobiţi, peşti placodermi, brahiopode, corali
	SILURIAN	Gothaldian Ordovician		OROGENEZA CALEDONIANĂ	940 milioane ani	Graptoliţi, trilobiţi, cefalopode, primii peşti
	CAMBRIAN	Potsdamian Acadian Georgian			600 milioane ani	Trilobiţi, viermi, alge marine
PROTEROZOIC (EOZOICĂ) 2000	ALGONKIAN (PRECAMBRIA)			MAI MULTE ETAPE DE OROGENEZĂ	2000 milioane ani	Urme slabe de vieţuitoare; Şisturi cristaline
ARHAICĂ (AZOIC) 3500 milioane de ani	ANHIDRĂ (OCEANICĂ)				3500 milioane ani	Nici o urmă organică; Roci vulcanice, şisturi cristaline şi granite

*) Preluat cu unele modificări ale autorului după Mircea Ilie, *Epocile geologice ale pământului*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967.

Foto 1. Situaţia în Precambrian

Foto 2. Situaţia în Paleozoicul inferior

Foto 3. Situaţia în Cretacicul mediu

Foto 4. Situaţia în Acvitanian

Foto 5. Situaţia în Burdigalian-Helveţian

Foto 6. Situaţia în Sarmaţian

Foto 7. Situaţia în Pliocen-Cuaternar

Foto 8. Situaţia în Cuaternarul inferior

Aşezare, limite. Depresiunea Almaş-Gurahonţ (considerăm mai justă această denumire, decât cea de depresiunea Gurahonţ, datorită poziţiei centrale a localităţii Almaş, faţă de cea excentrică a Gurahonţului), integrată marelui golf depresionar al Zarandului, face parte din seria bazinelor neogene care pătrund adânc în interiorul Munţilor Apusei, pe latura lor vestică.

Privită în ansamblu, depresiunea Almaş-Gurahonţ se prezintă ca o unitate bine conturată ocupând partea de est a depresiunii Zarandului. Spre nord e încadrată de culmile domoale ale masivului Moma, iar spre sud, de culmile cu aceleaşi caractere, ale masivului Drocea.

Geneza şi evoluţia depresiunii. Ca parte constituentă a Ţării Zarandului, depresiunea Almaş-Gurahonţ are aceeaşi origine tectono-erozivă, reprezentând tectonic rezultatul falierii şi scufundărilor produse în intervalul dintre miocenul mediu şi pliocenul superior. În urma acestor scufundări apele au inundat teritoriul depresiunii, prilejuind o succesiune de depuneri (întreruptă între sarmaţianul inferior şi ponţian – M. Păucă) neogene (andezite şi aglomerate andezitice sarmaţiene, marne, argile, nisipuri ponţiene şi aluviuni fine). În faza de exodare care a durat din sarmaţianul mediu şi până în ponţianul inferior, dar mai ales după retragerea definitivă a apelor în levantin-cuaternar, eroziunea a modelat depozitele neogene, ajungându-se la aspectul actual al reliefului.

Modelarea prin eroziune fluviatilă a Crişului Alb şi afluenţilor săi reprezintă agentul principal în formarea reliefului depresiunii. Acest lucru pare foarte evident dacă raportăm nivelul actual de 250–300 m al depozitelor panoniene la cel de 500–550 m (R. Ficheaux şi M. Păucă) din timpul sedimentării.

Faptul că dealul Măgureaua (416 m) de pe rama de sud a depresiunii, alcătuit din aglomerate andezitice, este doar parţial scos la zi de sub depozitele pliocene, dezvelirea sa continuându-se şi actual, confirmă pe de o parte altitudinea până la care au fost depuse sedimentele pliocenului, iar pe de altă parte continuarea eroziunii până în zilele noastre.

Amplitudinea acestui proces de denudaţie trebuie pusă pe seama schimbării nivelului de bază al reţelei hidrografice, ca armare a subsidentei din Câmpia Crişurilor, ca şi pe oscilaţiile climatice cuaternare.

Rezultanta acestei modelări o constituie luncile şi terasele Crişului Alb şi afluenţilor săi, ca şi dealurile piemontane din rama depresiunii.

Caracterizarea morfologică şi morfometrică a depresiunii Almaş-Gurahonţ individualizează în cadrul ei următoarele zone de relief:

— Zona dealurilor piemontane;
— Zona teraselor Crişului Alb şi afluenţilor săi;
— Lunca largă a Crişului Alb.

1) **Dealurile piemontane.** Pe rama de nord şi sud a depresiunii, între altitudinile de 250–400 m, se dezvoltă o treaptă de relief piemontană, bine individualizată în ansamblul regiunii. Piemonturile sunt ferestruite de către afluenţi cu caracter consecvent ai Crişului Alb, într-o serie de culmi prelungi, care în partea lor inferioară trec lin, prin intermediul câtorva nivele de terasă, în lunca largă a Crişului Alb.

Piemonturile sunt dezvoltate pe seama depozitelor pliocene, pe culmile lor fiind însă prezente, sub formă de petice şi formaţiuni mai noi (pietrişuri, lehmuri levantin-cuaternare).

Marea majoritate a culmilor se desfăşoară între 250–500 m altitudine. Dacă luăm în considerare faptul că aceste piemonturi sunt dezvoltate pe seama depozitelor pliocene, care altădată se ridicau la altitudinea de 500–550 m, deci mult mai mare ca astăzi, trebuie să admitem nivelul actual de 250–300 m drept un nivel de eroziune, semnalat de altfel în întreaga zonă a dealurilor vestice, iar piemonturile privite sub raport genetic ca piemonturi acumulativo-erozive (acumulate în pliocen şi modelate sub aspectul actual în levantin-cuaternar).

Puţine dealuri, doar cele vulcanice, Măgura (447 m), Măgureaua (416 m) şi cel ce închide spre vest depresiunea (423 m), se ridică peste nivelul general, racordându-se perfect cu nivelul de 400–600 m, semnalat de V. Mihăilescu la periferia zonelor montase înconjurătoare.

Cu toate că apar destul de frecvent pe teritoriul depresiunii, alunecările sunt mici, de tip lenticular (2–3 m) adâncimea valului de alunecare şi puţim extinse în suprafaţă. Vârsta acestor alunecări este destul de recentă, a multora chiar contemporană.

2) **Terasele Crişului Alb.** La partea inferioară a piemonturilor sunt sculptate, pe ambele maluri, terasele Crişului Alb şi ale principalilor săi afluenţi. Au fost individualizate şapte nivele de terase, eşalonate între altitudinile relative de 2–3 m şi 90–110 m.

Terasele sunt bine dezvoltate, pe ambele maluri, iar cele inferioare pătrund şi pe văile afluenţilor. Tot pentru terasele inferioare se remarcă şi uşoara înclinare spre aval, până în defileul de la Joia Mare.

T. 1. (2–3 m) apare în lunea Crişului şi au un caracter de îngemănare a întinselor conuri de dejecţie, depuse la debuşarea în luncă a afluenţilor minori ai Crişului Alb. Terasa este bine evidenţiată şi pe cursul afluenţilor principali.

T. 2. (6–10 m) apare bine dezvoltată pe malul stâng al Crişului, între Gurahonţ şi Cil.

T. 3. (15–20 m) este cea mai bine dezvoltată din tot cuprinsul depresiunii. Ea apare pe versantul drept al Crişului, sub forma umor petice destul de mari între Iosaş şi Revetiş, dar mai ales pe versantul stâng al văii, prelungindu-se apoi pe acelaşi versant al văilor Almaş, Cil-Rădeşti, Musteşti, unde ocupă suprafeţe destul de mari, reprezentând chiar interfluvii între cursuri paralele.

Pe podul acestei terase sunt aşezate cele mai multe localităţi din depresiune.

T. 4. (25–35 m) reprezintă ultimul nivel de terasă cu toate elementele individualizate.

Spre deosebire de terasele anterioare este mai bine dezvoltată pe versantul drept al Crişului, dar apare fragmentar şi pe afluenţii săi.

Terasele **T. 5.** (45–60 m), **T. 6.** (70–80) şi **T. 7.** (90–110 m) nu mai sunt terase tipice, cu toate elementele bine individualizate, ci se prezintă mai mult sub forma unor umeri în masa piemontului pe ambele versante ale Crişului.

Structura teraselor este reprezentată la bază prin depozite pliocene care se dispun în pelicule de pietrişuri ce se subţiază progresiv, până la diseminare în terasele mai vechi. La suprafaţă sunt acoperite cu sol, iar ultimele două nivele au şi un strat de argilă gălbuie, cu bolovine.

3) **Lunea Crişului Alb.** Se extinde între cheile epigenetice de la Joia Mare şi Gurahonţ, fiind formată prin acţiunea de eroziune şi acumulare a Crişului şi a cursului inferior al afluenţilor majori.

Măsurată între frunţile celui de al doilea nivel de terasă, lunca este destul de largă, atingând 3–5 km lăţime.

Existenţa în cadrul luncii a unor mici pârâiaşe ce-şi au izvoarele la baza piemontului, au dat posibilitatea amenajării de către om a unor mici eleşteie (Cil şi Pescari), foarte rentabile în piscicultură.

Pentru zona Rădeşti, din depresiunea Almaş-Gurahonţ, vezi şi harta geomorfologică (Foto 9) [B–3].

Mai putem spune că depresiunea Zarandului corespunde, din punct de vedere geologic unui mare golf de origine tectonică, format între munţii Codru-Moma şi Highiş-Drocea, care a fost apoi umplut cu depozite neogene şi cuaternare, ceea ce arată că poate fi considerat şi ea o zonă de subsidenţă neogeno-cuaternară. Aceasta s-a format, după M. Păucă, în urma scufundărilor care au început să se producă în timpul tortonianului şi au continuat apoi în sarmaţian şi ponţian.

Transgresiunea neogenă a avut loc peste un fundament cutat şi faliat. În cuprinsul depresiunii Zarandului se disting, trei linii importante de faliere şi anume:

Falia Pâncota – Cil, situată pe rama de sud a depresiunii, şi care este pusă în evidenţă de prezenţa materialului eruptiv şi compoziţia dacitică (tortonian) de la Miniş, precum şi de andezitul, aglomeratele şi cimeritele de la Pâncota, Chisindia, Joia Mare, Gurahonţ.

Falia Camna – Mocrea cu direcţia N.V.–S.E. care se desface din prima fiind jalonată şi ea de erupţiile andezitice.

Falia Joia Mare – Sebiş – Beliu (N.R.V. — mai completă ar fi Musteşti – Rădeşti – Joia Mare – Chisindia – Livada – Sebiş – Beliu). Are aceeaşi orientare N.V.–S.E. ca şi precedenta. Aceasta este marcată în relief prin accesaşi apariţie de erupţii andezitite şi are o mare importanţă pentru geneza bazinului, deoarece îl delimitează faţă de munţii Codru-Moma [B–4].

În zona Almaş-Crocna, rama bazinului este constituită din piroclastite şi curgeri de lavă andezitice de vârstă tortonian superioară-sarmaţiană. Neogenul reprezentat prin Sarmaţian şi mai ales prin Pannonian, constituie umplutura bazinului.

Depozitele sarmaţiene, sunt cunoscute în partea estică a Bazinului Zarand din anul 1955 când V. Papiu citează pe pârâul Toii, calcare cu Cerithium intercalate între nisipuri cu Mactra, Tapes şi Trochus. Menţionăm că J. Péthö a arătat în 1888 că a găsit în apropierea comunei Rădeşti fosile sarmaţiene reprezentate prin Cerithium şi Cardium remaniate în depozite pannoniene, dar nu a găsit în loc formaţiuni sarmaţiene.

În 1953, Alexandra Sagatovici descrie Sarmaţianul din pârâul Toii, satul Rădeşti şi identifică ivirile de Sarmaţian de pe pârâul Stupinilor, situat între hotarul comunelor Almaş şi Joia Mare. Pe baza fosilelor determinate ajunge la concluzia că depozitele aparţin Sarmaţianului inferior şi mediu.

Foto 9. Schiţa geomorfologică a depresiunii Almaş-Gurahonţ

Legenda figurii pe pagina următoare:

LEGENDA
Schiţei geomorfologie a depresiunii Almaş-Gurahonţ

a b

1 = Lunca aluvionară 0–2 m; a) frecvent; b) periodic inundabilă

2 **A** = Terasa I: 2–3 m

3 **B** = Terasa II: 6–10 m

4 **C** = Terasa III: 15–20 m

5 **D** = Terasa IV: 25–35 m

6 = Terasa V: 45–60 m

7 = Terasa VI: 70–80 m

8 **E** = Terasa VII: 90–110 m

9 **F** = Versanţi dezvoltaţi pe structura monoclinală

10 **G** = Zona piemontană

11 **H** = Muncei din ramura montană

12 = Frunte de terasă

13 = Văi cu maluri abrupte

14 = Văi cu profil transversal în V

15 = Văi cu profil transversal în U

16 = Văi cu profil transversal plat

17 = Eleşteu amenajat

18 = Ravene

19 = Con de dejecţie

20 = Alunecări lenticulare active

21 = Alunecări lenticulare stabilizate

În 1956 H. Savu şi M. Trifulescu, descriind Sarmaţianul din pârâul Toii şi pârâul Stupinilor, ajung la accesaşi concluzie, că este reprezentat prin Sarmaţianul inferior şi mediu.

M. Păucă în 1954 arată, că în bazinul Zarandului, în timpul Sarmaţianului a avut loc o intensă activitate vulcanică, în care timp s-au sedimentat aglomerate andezitice, care prezintă intercalaţii frecvente de material detritic (marne şi nisipuri) şi calcare.

Deşi aflorimentele în depozitele sarmaţiene şi zona comunelor Crocna şi Almaş sunt foarte rare şi nu există o succesiune continuă, s-a reuşit pe baze litologice şi paleontologice să fie identificate două complexe şi anume un complex inferior marnos-argilar atribuit Volhinianului (N.A. –strat), al doilea subetaj al sarmaţianului. Este caracterizat prin faună lamelisipos atribuit Bessarabianului (N.A. = strat, subetajul inferior al sarmaţianului, separat pe baza anumitor specii de lamelibranhiate şi de gasteropode). Sedimentarul sarmaţian apare intercalat îs piroclastite andezitice.

— Volhinianul în regiunea cercetată au este reprezentat în întregime ci numai în partea sa superioară. Acest lucru poate fi explicat fie prin faptul că apele au acoperit partea estică a Bazinului Zarandului abia în Volhinianul superior, sau că depozitele Sarmaţianului inferior s-au depus, în această regiune, în întregime, însă fiind acoperite de aglomerate vulcanice n-au fost găsite până în prezent.

— Bessarabianul, este dezvoltat în facies neritic fiind constituit din alternante de calcare lumaselice, nisipuri, nisipuri oolitice şi subordonat marne. Prezenţa nisipurilor organogene şi oolitice şi a calcarelor lumaselice, arată că apele erau calde şi bicarbonate. Aceste depozite aflorează pe pârâul Toii, pe pârâul Stupinilor, pe pârâul Pescarilor şi în dealul Măgura de la Crocna.

Pe pârâul Toii, afluentul pârâului Rădeşti, se poate observa o alternanţă de strate centimetrice de calcare cu Cerithium, nisipuri şi nisipuri oolitice fosilifere.

Bogăţia în faună a acestor aflorimente este mare. Din ele — spune Alexandra Sagatovici — am colectat şi determinat:

Mactra vitaliana vitaliana d'Orbigny
Mactra vitaliana simionescui Macarovici
Irus gregarius Partsch
Irus gregarius ponderosus d'Qrbigny
Irus gregarius dissitus Eichwald
Irus vitalianus d'Orbigny
Donax dentiger Eichwald
Donax lucidus Eichwald
Cardium vindobonense breviformis Papp
Cardium cfr. fittoni d'Orbigny (exemplar de talie mică)
Cardium ustjurtense Andrussov
Pirenella picta Defrance
Pirenella disjuncta disjuncta Sowerby
Dorsanum duplicatum duplicatum Sowerby
Caliostoma – podolicoformis medostriata Papp
Glavatula doderleini M. Hornes. (vezi şi Foto 10).

Legendă

1 – Aglomerat andezitic
2 – Nisip oolitic cu Dorsanum, Pirenella
3 – Calcar
4, 6 – Nisip
5 – Calcar cu Pirenella
7 – Calcar cu Pirenella şi rare exemplare de Solen
8 – Calcar lumaşelic cu Caliostoma
9 – Nisip fin cu Irus
10 – Panonian

Foto 10. Succesiunea depozitelor sarmaţiene din malul drept al pârâului Toii

Pe pârâul Stupinilor care curge între hotarul comunelor Almaş şi Joia Mare, la cca. 225 m amonte de punctul unde pârâul întâlneşte şoseaua, se constată o alternanţă de nisip, calcar lumaşelic, marne şi gresii după cum reiese din schiţa de profil (vezi Foto 11).

Legendă

a = Aglomerat andezitic
1 – Calcar sfărâmicios
2, 5, 10 – Calcar
3 – Marne cenuşii, verzi cu Caliostoma şi Pirenella
4 – Nisip fosilifer cu Mactra vitaliana
6, 9, 11, 13 – Marnă alb gălbuie
7 – Alternanţă de marne şi gresii
8, 12 – Gresie albă cu Pirenella
14 Terasă

Foto 11. Succesiunea depozitelor sarmaţiene din malul stând al pârâului Stupinilor

Din aceste depozite au fost determinate:
Mactra vitaliana simionescui Macarovici
Mactra vitaliana vitaliana d'Orbigny
Irus gregarius ponderosus d'Qrbigny
Cardium latisulcum Münster
Pirenella disjuncta Sowerly
Pirenella picta Defrance
Pirenella picta mitralis Eichwald
Dorsanum sp.

În succesiunea generală a depozitelor sarmaţiene din regiunea Sarmaţianului din pârâului Stupinilor se găseşte sub seria descrisă pe pârâul Toii, unde nu se constată intercalaţii de marne. De asemenea, Sarmaţianul din pârâul Stupinilor este intercalat între aglomerate andezitice, pe când depozitele sarmaţiene care aflorează pârâul Toii suportă Panaonianul.

La cca. 600 m amonte, pe pârâul Stupinilor, în malul drept se găsesc calcare lumaşelice puternic diagenizate, groase de aproape 5 m. Culoarea lor este albă, local se observă pete negre de oxizi de Mn. Spre partea inferioară a aflorimentului se intercalează nivele centimetrice de calcar mai puţin diagenizat şi marne albicioase. Calcarul prezintă mulaje de *Mactra vitaliana, Irus gregarius, Cardium, Modiolus, Caliostoma, Pirenella disjuncta, P. picta* şi alte forme [B–5].

Din punct de vedere geologic în zona localităţii noastre (vezi şi Foto 12), distingem în partea spre Criş, că este acoperită cu depozite recente (Q = cuaternare — cca. 1 milion de ani), dispuse peste formaţiunile Bazinului pannonic. Acest depozit ce se întinde de la D.N. 79 A, ce trece prin Cil şi Almaş, la cca. 3 km, iar de la D.C. 35, care trece prin Rădeşti, cam la 1 km. de o parte şi alta a drumului.

Urmează apoi, depozit ele panoniene (Pn.-Neogen, cca. 29 milioane de ani). Caracterul litologie este predominant nisipos cu intercalaţii subordonate de roci argiloase, uneori cărbunoase, nisipoase şi pietrişuri mărunte. Grosimea sedimentelor este variabilă de la câţiva metri până la 800 m.

Pe linia faliei, de care am amintit dinspre Musteşti spre Joia Mare, trece o bandă de aproximativ 0,5 km de andezite (A = andezite cca. 20 milioane de ani), roci magmatice, legate genetic de erupţiile din bazinul Zarandului.

De la această falie spre sud, cuprinzând majoritatea zonei, inclusiv tot Vârful Drocea, este o masă principală constituită de şisturi cristaline, atribuită unei formaţii Paleozoic antepremian (Pz., cca. 740 milioane de ani), metamorfozate în cursul orogenezei hercinice. Geologii mai numesc această masă şi seria Păiuşeni.

Din călătoria noastră în timp, să ne îndreptăm spre vremuri mai apropiate nouă, încercând să reconstituim, pentru o arie ceva mai largă, dar în care este cuprinsă şi aşezarea noastră, Rădeşti, să vedem deci, condiţiile fizico-geografice.

„Pe teritoriul judeţului nostru cele mai vechi urme de locuinţe umane se plasează în timp după sfârşitul ultimei glaciaţiuni pleistocene Würm 3, peisajul natural iniţial aparţine ultimei părţi a holocenului. Pe baza datelor paleobioclimatice, paleontologice, palinologice, geomorfologice, pedologice şi arheologice, se pot stabili cu destulă precizie caracteristicile şi evoluţia condiţiilor naturale din holocen, pentru ultimii 10–14.000 de ani.

În prima parte a holocenului (holocenul inferior) are loc o schimbare destul

de bruscă a condiţiilor bioclimatice ca urmare a încheierii ultimei faze glaciare (W.3). În holocenul mijlociu (fazele boreală, atlantică, subboreală) se ajunge treptat la condiţii naturale similare celor de astăzi.

Legenda

Qt = Depozite cuaternare

Pn = Depozite panoniene (Neogen)

A = Andezite

Pz = Şisturi cristaline (seria Păiuşeni) Paleozoic antepremian

Foto 12. Schiţa geologică a zonei Rădeşti

Diferenţele între cele trei faze ale holocenului mediu sunt date mai ales de cantitatea de precipitaţii decât de modificarea temperaturii.

Astfel în faza boreală (7000–5000 î.Ch.) este mai uscată, faza atlantică (5000–3000 î.Ch.) mai umedă iar faza subboreală (5000–1000 î. Ch.) devine din nou mai uscată. Interesează în mod deosebit această ultimă fază, în care avem dovezi de locuire umană în hotarul aşezării Rădeşti, corespunzătoare istorie sfârşitului neoliticului, epocii bronzului şi începutul epocii fierului. În această perioadă condiţiile fizico-geografice aveau următoarele caracteristici: temperatura medie era de 12–13°C în regiunile de câmpie ale judeţului (deci cu 2–3°C mai mult decât astăzi), precipitaţiile de 450–550 mm (deci cu 100–200 mm, mai puţin), râurile aveau un debit mai mic decât cel actual (cu 10–20 %) iar stepa ocupa toată regiunea de câmpie până la aliniamentul Cermei-Ineu-Şiria-Zăbrani, trecând spre est, printr-o zonă îngustă de silvostepă, spre suprafeţele forestiere din dealuri şi munţi. În această perioadă stepa avea întinderea maximă (ocupând cca. 1/3 din suprafaţa judeţului).

La începutul mileniului I î.Ch. începe faza bioclimatică subatlantică (1000 î.Ch. până astăzi), care formează holocenul superior şi se caracterizează prin scăderea treptată a temperaturii, creşterea precipitaţiilor şi invadarea stepei de păduri. În această perioadă pădurea ocupa cea mai mare întindere pe teritoriul judeţului, din timpul holocenului (80 % din suprafaţa totală).

Această fază se suprapune sfârşitului epocii bronzului şi epocii fierului (800–70 î.Ch.), zona cunoaşte o dezvoltare remarcabilă a culturii traco-dacice şi a stabilimentelor umane permanente. De altfel această umanizare puternică a teritoriului nostru, a fost favorizată într-o măsură considerabilă de condiţiile naturale specifice. Instalarea pădurilor (până la aliniamentul Zerind-Curtici-Vinga) şi a silvostepei (la vest de acesta) a determinat formarea, în prima parte a mileniului I î.Ch., a actualului înveliş de soluri, care a rămas în linii mari acelaşi până astăzi. În regiunile de câmpie şi dealuri joase, condiţiile climatice se caracterizau prin următoarele elemente: temperatura medie a aerului era de 8–9°C (vara ajungând în medie la 18–19° iar iarna la –5°…–4°), precipitaţiile de 800– 850 mm/anual. În a doua parte a mileniului I î.Ch. temperatura creşte la 9–10°C, iar precipitaţiile scad la 700–750 mm, fiind, în general stabile până astăzi. Râurile îşi construiesc lunci largi datorită debitului mai bogat (cu cca. 20 % mai mare decât debitul anual actual), Crişul Alb îşi înalţă cu 1–2 m albia datorită aluviunilor bogate, fapt ce se remarcă şi în caracterul instabil al văilor secundare din Câmpia Crişului.

Deoarece întreaga regiune era locuită în epoca fierului, judecând după repartiţia urmelor arheologice, este foarte posibil ea exploatarea fierului de la Dezma şi Zimbru să dateze tocmai din această perioadă.

Reconstituind peisajul natural iniţial descris mai sus, caracteristic secolelor II–I î.Ch., putem aprecia că el a reprezentat o premisă importantă, deosebit de favorabilă constituirii unor stabilimente umane permanente” [B–6].

În zilele noastre clima se caracterizează prin:

— temperaturi medii multianuale de +10°C;
— valoarea temperaturilor lunii ianuarie este de –2°C;
— iar a lunii iulie +19°C;
— numărul zilelor de vară — deci cu temperaturi maxime de peste + 25°C sunt în jur de 95, timp suficient pentru ca recoltele să ajungă la maturitate;

— zăpada persistă 50–55 zile iar în zona mai înaltă spre Vârful Drocea 55–60 de zile [B–7].

Însumând zilele de îngheţ obţinem un număr mediu de 95 de zile.

Primul îngheţ apare, mai frecvent, în a doua decadă a lunii octombrie, iar ultimul, în a doua decadă a lunii aprilie.

Înghețurile timpurii de toamnă şi cele târzii de primăvară apar cu unI decalaj de aproximativ 3–4 săptămâni faţă de datele medii.

— precipitaţiile medii anuale în zona noastră sunt de 700–750 mm, exceptând zona mai înaltă (spre pădure), care poate fi de 750–800 mm (mediile lunare sunt: maxima 95 mm, minima 45 mm);
— radiaţiile solare globale în zona Rădeşti, şi chiar a Almaşului şi Cilului este de 115 Kcal/cm^2/an;
— adâncimea apelor freatice este în medie de 15 m (valorile minime şi maxime sunt între 5 şi 25 m) [B–8].

Vânturile condiţionate de configuraţia generală a reliefului nu prezintă intensificări deosebite, dominante sunt totuşi cele din vest. Asigurându-se, ca o caracteristică a calmului atmosferic şi a altitudinii, un climat de cruţare extrem de favorabil tratamentului într-un mare număr de afecţiuni (nevroze, boli ale aparatului respirator etc.).

Pentru întreaga comună Almaş, pe harta solurilor găsim: soluri argiloiluviale podzolite precum şi soluri brune acide [B–9].

Condiţii biologice

VEGETAŢIA

Evoluţia florei şi a vegetaţiei de-a lungul erelor geologice

„Teritoriul pe care astăzi se înalţă Munţii Zarandului, în triasic fiind exondat, desigur a fost populat de vegetaţia acelor timpuri. Compoziţia acestei vegetaţii se poate stabili numai prin analogie, deoarece sedimentele triasice din Munţii Zarandului — de altfel foarte slab reprezentate — nu conţin resturi de cormofite. Uscatul triasic probabil a fost dominat de o floră şi vegetaţie tropicală, compusă din gimnosperme primitive, *Zamites, Baiera, Ginkgo, Ctenis* etc.

Transgresiunea mezozoică a înecat în apele mării, uscatul triasic care a rămas submers până la exodarea lui din terţiar. Abia în această perioadă, când în alte regiuni ale ţării noastre domina o vegetaţie tropicală compusă din angiosperme adaptate la un climat cald şi umed, uscatul a fost populat de vegetaţia respectivă — dar în sedimentele din Munţii Zarandului nici din această perioadă nu avem documente directe.

În Miocenul inferior (Acvitanian), flora Zarandului prezenta probabil aceeaşi compoziţie, care s-a descoperit în regiunile care limitau depresiunea Haţegului şi în special depresiunea Petroşanilor. Această floră avea un evident caracter subtropical fiind alcătuită din: *Taxodium distichum, Ficus, Sequoia, Laurus, Cinamomum*, cu un început de imixtiune a speciilor de climat temperat: *Juglans, Acer, Platanus, Quercus, Castanea şi Carpinus*.

Primele date certe cu privire la existenţa urnei vegetaţii termofile de tip subtropical-temperat le avea din Miocenul superior (probabil Sarmaţian) de lângă Pâncota. În cariera lui Dămăcuş, în tufuri gri stratificate, cercetările lui R. Givulescu au stabilit existenţa următoarelor plante: *Hellia salicornioides, Myricra lignitum, Cinnamomophyllum sp., Sapindus falcifolius, Platanus platanifolia, Acer sp., Juglans sp., Betula sp., Phragmites oeningensis* şi resturi de monocolite. Majoritatea plantelor indică un climat subtropical cald şi umed, iar prezenţa unor genuri caracteristice florei arco-terţiare semnalează un început de climat temperat. Resturile numeroase de monocotile trădează existenţa unor suprafeţe acoperite cu vegetaţie ierboasă.

În cursul Pliocenului, din cauza răcoririi progresive a clinei desigur şi în pădurile din cuprinsul Munţilor Zarand, au ajuns la dominaţie speciile cu frunze căzătoare, caracteristice florei arco-terţiare. Alături de acestea, în pădurea pliocenă, au mai supravieţuit sporadic şi unele specii termofile subtropicale, sempervirescente, relicte din vegetaţia miocenă. Astfel, pădurea pliocenă de la noi avea un aspect pestriţ, similar pădurilor mixte actuale nord-americane, sud-caucaziene şi est-asiatice, în care erau bine reprezentate speciile entomorfile.

Fenomenele orogene de anvergură gigantică (ridicarea lanţurilor muntoase Pirinei-Alpi-Carpaţi-Balcani-Caucaz etc.), şi răcirea climei din emisfera nordică, în Europa au avut consecinţe grave asupra pădurilor pliocene. Clima rece şi uscată determinată de înaintarea spre sud a calotei glaciare, câmpurile de firn formate în munţii înalţi au nimicit aproape complet pădurea ploicenă mixtă. Unele dintre speciile componente migrând spre sud au ajuns în compartimente mai adăpostite, supravieţuind astfel urgiei perioadelor glaciare. Majoritatea lor însă au dispărut definitiv datorită obstacolelor de netrecut, reprezentate de lanţurile orientate de la est spre vest, dispuse de-a curmezişul drumurilor de migrare. În perioadele interglaciare calde, speciile termofile, care au reuşit să supravieţuiască, ieşind din adăposturile lor, au migrat din nou spre nord, recucerind terenurile părăsite anterior. O altă perioadă glaciară a determinat retragerea lor din nou spre sud.

În munţii Zarandului nu avem dovezi floristice directe privitoare la faza de trecere pliocen-pleistocen şi din perioadele perindării glaciaţiunilor cu interglaciarele mai călduroase.

Sunt însă deosebit de interesante şi semnificative rezultatele cercetărilor palinologice efectuate de B. Diaconeasa în perimetrul localităţii Hidişel, în bazinul Beiuşului. Grăunciorii de polen şi resturile de tulpini carbonizate au înregistrat în stratele depuse trei faze silvestre. Dintre acestea două s-au desfăşurat la sfârşitul Pliocenului–începutul Pleistocenului (Vilafranchian), iar a treia postgünziană, probabil în Würmian.

Prima fază a stejerişelor mixte cu puţin alun se caracterizează prin dominarea polenului speciilor *Quercus, Ulms, Tilia*, şi participarea în procentaj redus a polenului de *Corylus*. Este deosebit de semnificativă prezenţa polenului aparţinând speciilor termofile şi le genurilor *Carya, Pteroearya, Engelhardtida, Zelkova* şi *Magnolia*. Este deosebit de interesant de menţionat şi prezenţa (adevărat într-un procentaj foarte redus) următoarelor conifere: *Pinus silvestris, Picea, Tsuga, Codrus, Abies, Larix* şi *Sciadopytis*. Cantitatea considerabilă a polenului de *Alnus* şi *Taxodium* (!), atestă caracterul mlăştinos al locului de depozitare. Prezenţa genurilor şi a speciilor menţionate oglindeşte un climat subtropical-temperat-subcontinental.

Faza pinetelor, bogate în specii plio-pleistocene, se deosebeşte fundamental de prima fază, prin faptul că polenul de *Pinus Silvestris* atinge proporţii mari, de 33–34 % şi scade semnificativ cel produs de speciile quercetului mixt. Acest fapt oglindeşte răcorirea considerabilă a climei. În această fază mai răcoroasă se mai menţin totuşi genurile *Carya, Pterocarya, Engelhardtia* şi *Magnolia*, precum şi *Abies, Picea, Tsuga* şi *Seiadopytis*, atestând existenţa unui climat încă relativ blând.

Faza pinetelor aride, de vârstă mai recentă (post-günziană), se caracterizează prin procentajul mare al polenului de *Pinus* de tip *silvestris* (49–62,33 %), prin participarea redusă a genurilor *Ulmus, Corylus, Quercus, Salix, Betula* şi prin dispariţia totală a elementelor terţiare, cu excepţia lui *Taxodium*, prezent şi el numai la începutul fazei. Compoziţia florei reflectă un climat rece, uscat, continental.

Din cauza schimbărilor de climă, în timpul mileniilor, vegetaţia a suferit modificări structurale, concretizate în perindarea fazelor silvestre, care reflectă evoluţia vegetaţiei începând cu pinetele aproape pure ale perioadei glaciare, până la formarea aspectului actual al vegetaţiei.

Faza pinului. La sfârşitul ultimei glaciaţiuni (Würm), Munţii Zarandului erau acoperiţi cu păduri de *Pinus silvestris* (Pinul comun), în compoziţia cărora participă *Betula pendula* (Mesteacănul) şi diferite specii de *Ulmus* (Ulmul) şi *Salix* (Salcia).

Faza stejerişului mixt. Concomitent cu retragerea calotei glaciare şi cu încălzirea climei, în perioada „preboreală”, pădurea de pin urcă spre altitudini mai mari şi treptat cedează locul stejerişului mixt, în care alături de stejar (*Quercus*), ulm (*Ulmus*), tei (*Tilia*), frasin (*Fraxinus*) se afirmă din ce în ce mai mult alunul (*Corylus*). Probabil suprafeţe considerabile erau ocupate de o vegetaţie ierboasă de stepă. Această perioadă caldă şi aridă poartă numele de „boreal”. Cu toate că încă nu avem dovezi din incinta munţilor studiaţi, pe baza datelor efectuate în unele masive mai mult sau mai puţi îndepărtate, putem afirma cu certitudine că în această perioadă caldă şi aridă au imigrat, populând meleagurile Zarandului, speciile sudice termofile şi cele pontice. Cele sudice balcanice şi submediteraneene au urmat calea văilor din Munţii Zarandului, unde aveau asigurată şi umiditatea necesară, sau, eventual s-au răspândit sub acoperişul ocrotitor al coronamentului speciilor lemnoase termofile, care de asemenea au întâlnit condiţii favorabile răspândirii lor. Speciile ierboase continentale, pontice şi ponto-mediteraneene, venite dinspre răsărit, au ocupat pantele însorite ale colinelor, îmbrăcându-le cu un covor vegetal ierbos xeroterm de tip stepic. În această

perioadă stejerişul mixt cu alun era reprezentat prin pâlcuri răzleţe de păduri, care încă nu formaseră masive închegate. În Perioada mijlocie a borealului clima a început să se răcorească, devenind mai umedă, dar rămâne călduroasă, favorizând astfel închegarea stejerişului mixt. Această fază a început cu cca. 5000 de ani î.Ch. şi a fost numită perioada „atlantică”. Spceiile lemnoase submediteraneene, termofile, dar cu exigenţe categorice şi faţă de umiditate (*Quercus farnetto* — Gârniţa, *Q. Cerris* — cerul, *Q. Petraea* — Gorunul, *Fraxinus ormus* — Frasinul, *Sorbus terminalis* — Sorbul, *Cornus mas* — Cornul etc.), au format păduri întinse pe versaţii intermediari şi umbriţi ai culmilor, iar unele specii mai rezistente la secetă şi la oscilaţiile de temperatură [*Quercus pubescens* (Stejarul pufos), *Rosa* (Măceşul), *Crataegus* (Păducelul), *Prunus spinosus* (Porumbarul), *Juniperus communis* (Ienupărul) etc.], au împestriţat covorul ierbos stepic de pe versanţii însoriţi.

Faza fagului. În această perioadă se afirmă din ce în ce mai viguros carpenul şi fagul. Răcorirea progresivă a climei (subboreal), a produs schimbări radicale în compoziţia vegetaţiei lemnoase. Aceste schimbări mereu accentuate, împreună cu acţiunea factorului antropozoogen din ultimele două milenii, au dus în cele din urmă la stabilirea aspectului actual al vegetaţiei din Munţii Zarandului.

În ultima perioadă de cca. 3000 de ani (subatlantic), pădurile de gârniţă şi cer se cantonează pe versanţii însoriţi şi, pe culmile de la altitudinile mai mici, iar pe cei umbriţi se instalează goruneto-ceretele şi gorunetele-carpinetele, care la altitudini mai mari trec pe versanţii însoriţi.

Carpenul şi fagul formează păduri impresionante pe versanţii nordici de la altitudinile de cca. 300–500 m, trecând pe culmi şi chiar pe versanţii sudici la altitudinile mai mari de cca. 700–800 m.

În cursul ultimului mileniu, omul, prin distrugerea pădurilor, a creat pe lotul lor suprafeţele ierboase, păşuni şi fânaţuri, precum şi livezi şi plantaţii de vii, dezlănţuind în acelaşi timp şi procesele erozionale. Aceste procese au distrus vegetaţia ierboasă şi solul, golind roca mumă, imprimând astfel un aspect dezolant unor porţiuni întinse de teren, odinioară acoperite cu păduri.

În concluzie, vegetaţia actuală din munceii Zarandului este rezultatul frământărilor geologice şi mai ales climatice desfăşurate în ultimii 12000 de ani, în strânsă interacţiune cu factorul antropozoogen, afirmat din ce în ce mai decisiv în ultimele secole [B–10].

Aspecte generale ale vegetaţiei actuale

Marea varietate şi bogăţia florei şi vegetaţiei acestor locuri se datorează aşezării geografice, a diferenţelor de nivel precum şi a climei.

Dintre cele aproximativ 1110 specii de cormofite spontane, care ocupă un loc de seamă în economia naturii din Munţii Zarandului, pe lângă importanţa lor ştiinţifică, o bună parte dintre ele prezintă şi o remarcabilă valoare practică, care după cum se pare, până în prezent a stat prea puţin în atenţia localnicilor, cu excepţia esenţelor lemnoase, intrate în circuitul economic.

În cele ce urmează menţionăm, pe categorii economice câteva dintre principalele plante spontane: alimentare, furajere, melifere, medicinale, toxice, tinctoriale şi tanante.

Plante cu valoare alimentară din flora spontană sunt destul de răspândite şi de numeroase, însumând 66 specii. Marea lor majoritate vegetează în pădurile de foioase sau la marginea lor, dintre care. Menţionăm:

Cerasms avium = Cireşul
Corylus avellana = Alumul
Crataegus mojaogyna = Păducelul
Prunus spinosa = Porumbarul
Rosa canina = Măceşul
Rosa dumetorum
Cornus mas = Cornul
Rubus caesius = Murul de mirişte
Vaccimum myrtillus = Afinul
Ramunculus fiearia = Untişor, sălăţică
Fragia vesca = Fragi de pădure
Fragia viridis
Oxalis acetosella = Măcrişul iepurelui
Allium ursinum = Usturoiţă, leurdă

În pajişti se întâlnesc mai puţine plante spontane cu valoare alimentară, dintre care cităm:

Aamaranthas lividus = Ştir
Rumex acetosa = Măcriş
Carum carvi
Pastinaca satira = Păstârnac, pestrinac
Tussilago farfara = Podbal
Asparagus officinalis şi altele.

Plantele furajere spontane sunt de asemenea destul de numeroase, cifrate la aproximativ 130 specii. Ele populează pajiştile — fâneţele şi păşunile — iar unele, mai puţine la număr, se întâlnesc şi prin pădurile şi poienile munţilor Zarandului şi aparţin în marea lor majoritate gramineelor (*Poaceae*) şi leguminoaselor (*Fabaceae*).

Dintre gramineele cu importanţă furajeră cităm:

Alopecurus pratensis
Phleum pratense
Phleum montanum
Agrostis stolonifera
Agrostis Tenuis
Koeleria cristata
Arrheimatherum elarius
Trisetum flavescens
Bromus inermis
Cymosurus, cristatus
Dactylis glomerata
Dactylis polygama
Poa pratensis
Poa nemoralis
Festuca pratensis
Festuca rubra

Festuca rupicola
Lolium perenne şi altele.
Dintre leguminoase mai frecvente se remarcă:
Trifolium montanum
Trifolium repens
Trifolium hybriclum
Trifolium medium
Medicago lupulina
Medicago falcata
Lotus corniculatus
Astragalus onobrychis
Vicia cracca
Vicia pannonica
Vicia sepium
Lathyrus pratensis.

Plantele melifere sau nectaro-polenifere, au o mare importanţă pentru apicultură şi pomicultură. Plantele melifere spontane sunt bine reprezentate şi în această parte a ţării (cca. 250 specii). Dintre acestea enumerăm câteva:

Barbarea vulgaris
Brassica nigra
Sinapis alba
Malus silvstris = Mărul pădureţ
Pyrus pyraster = Părul pădureţ
Prunus spinosa = Porumbarul
Rosa canina = Măceşul
Rubus cassius = Murul de mirişte
Rubus idaeus = Zmeurul
Medicago falcata = Lucernă galbenă, Culbecească
Lotus corniculatus
Vicia cracca
Vicia sepium = Năutul iepurelui, Măzăroi sălbatic
Chamaenerion augustifolium
Tilia tomentosa = Teiul alb
Tilia cordata = Teiul cu frunza mică
Acer platanoides = Paltinul de câmp
Acer pseudoplatanus = Paltinul de munte
Acer campestre = Jugastrul
Cornus mas = Cornul
Cornus sanguinea = Sângerul
Primula officinalis
Echium vulgare = Coada vacii
Pulmonaria officinalis = Mierea ursului, cuscrişor
Symphytum officinale
Lamium album = Urzică moartă
Mentha longifolium
Mentha pulegium

Prunella grandiflora
Salvia pratensis
Salvia nemorosa = Jaleş de câmp
Salvia verticillata = Urechea porcului
Stachys recta
Stachys anaua
Tencrium chamaedrys
Carduus acanthoides
Robinia pseudacacia = Salcâmul — mai ales cultivat etc.

Plante medicinale aproximativ 138 de specii, conţin în organele vegetative, în florile, fructele sau seminţele lor, în cantităţi variabile, principii active sub formă de alcaloizi, glicozizi, uleiuri volatile sau eterice, taninuri, substanţe mucilaginoase-emoliente, care le conferă proprietăţile terapeutice, preventive sau curative, ca să nu mai insistăm asupra unor vitamine şi fitoncide. Din aceste motive ele au fost şi sunt utilizate pe scară largă ca droguri medicinale, iar în industria farmaceutică ca materii prime pentru prepararea diferitelor medicamente. Cele mai multe sunt verificate şi recomandate ca atare şi de *Farmacopeea română*, cum sunt :

Equisetum arvense = Coada calului
Dryopteris filix-mas = Ferigă
Berberis vulgaris = Dracila
Papaver rhoeas
Capsella bursa-pastoris = Traista ciobanului
Hypericum perforatum = Pojarniţă
Crataegus monogyna = Păducelul
Rosa canina = Măceşul
Tilia tomentosa = Teiul alb
Tilia cordata = Teiul cu frunza mică
Frangula alnus
Eryngium planum
Carum carvi
Primula veris = Ciuboţica cucului
Pulmonaria officinalis = Mierea ursului, cuscrişor
Symphytum officinale
Atropa belladonna = Mătrăguna
Hyoscyamus niger
Datura stramonium
Digitalis grandiflora = Degetar galben
Lamicem album = Urzica moartă
Leonurus cardiaca
Plantago lancelata = Pătlagină îngustă
Plantago media
Plantago major
Ceatarium erythraca
Valeriana officinalis
Achillea millefolium
Artemisia absinthium

Matricaria chamomilla = Romaniţa, muşeţel
Taraxacum officinale = Păpădia
Convallaria majalis ete., unele mult cultivate ca de exemplu: *Digitalis purpurea, Coriandrum sativum* şi altele.

Plante toxice. Ca şi cele medicinale, sunt destul de numeroase în flora patriei noastre. Toxicitatea lor, ca rezultat al multor accidente grave, chiar mortale, pentru om şi pentru unele animale, este studiată aparte faţă de cea a plantelor medicinale, care şi ele în anumite cazuri pot deveni dăunătoare organismului uman. Toxicitatea multora depinde de doza în care sunt administrate. Enumerăm câteva dintre cele mai toxice plante, ele în total sunt 115 specii:

Aconitum anthora
Agrostemma githago
Saponaria officinalis
Euphorbia cyparissias
Helleborus purpurascens
Ranunculus repens
Asarum europaeum
Galega officinalis
Cytisus nigricans
Aethusa cynapium
Conium maculatum
Hyoscyamus niger
Cynanchum vincetoxicum
Paris quadrifolia
Veratrum album
Glyceria maxima
Arum maculatum şi altele.

Plante tinctoriale şi tanante sunt acele specii vegetale care conţin anumite substanţe chimice de natură organică cu care se pot colora în diferite culori fibrele textile (lâna, ţesăturile, stofele). Numeroase plante tinctoriale sunt în acelaşi timp şi tanante. Acestea din urmă conţin mai ales în scoarţă, frunze, fructe etc., substanţe organice, cu gust astringent, indispensabile pentru tăbăcirea pieilor, făcându-le rezistente la putrezire şi îmbibarea cu apă. Se întâlnesc aproximativ 60 specii, dintre care amintim:

Alnus glutinosa = Aninul negru
Alnus incana = Aninul alb
Quercus petraea = Gorunul
Quercus robur = Stejarul
Salix alba = Salcia albă
Isatis tinctoria = Drobuşor
Sorbus aucuparia = Scoruşul de munte
Sorbus torminalis = Sorbul
Genista tinctoria = Drobiţă
Acer talaricum = Glădişul
Euonymus europaea = Salba moale
Rhamnus tinctoria

Cornus mas = Cornul
Vaccinium vitis-idaea = Merişorul de munte, afinul roşu
Echium vulgare
Origanum vulgare
Fraxinus excelsior = Frasinul
Sambucus nigra = Socul
Sambucus ebulus
Anthemis tinctoria etc.

În completare la acest capitol este cazul să mai relevăm că de prin pădurile Zarandului sunt semnalate şi un număr de 94 specii de macromicete. (ciuperci = bureţi).

Dintre acestea unele sunt comestibile, cunoscute şi consumate de localnici. Altele, mai puţine la număr sunt, însă toxice sau chiar foarte toxice. Dintre cele mai apreciate ciuperci comestibile (cca. 43 specii) cităm:

Morchella esculenta = Sbârciog
Cantharellus cibarius = Mihăieşi, bureţi gălbiori
Hydnum repandum = Burete ţepos, burete spinos
Boletus edulis = Copice, hrib, mănătârcă
Marasmius oreades
Agaricus campestris
Tricholoma georgii
Russula virescens = Golâmbiţa, hulubiţa

şi celebra *Amanita caesarea* = Roniţa, crăiţa, o adevărată delicatesă, dar şi o raritate în ţara noastră.

Din grupa ciupercilor toxice amintim:

Amanita muscaria = Pălăria şarpelui, muscăriţa
Amanita pantherina = Buretele pestriţ, buretele bubos
Agaricus xanthodermus şi
Amanita phalloides destul de des întâlnită, cea mai toxică dintre toate macromicetele cunoscute (aproape întotdeauna mortală) [B–11].

Mediu antropic

Prin mediu antropic se înţeleg ecosistemele care sunt formate conştient sau inconştient de om şi care rămân viabile datorită prezenţei şi îngrijirii sale. Aceste ecosisteme sunt reprezentate de culturile agricole, livezile, grădinile de zarzavaturi, curţile şi dependinţele etc.

Paraziţi vegetali

— Rugina brună a grâului
— Cornul secarei (*Claviceps purpurea*)
— Tăciunele comun, al porumbului (*Ustilago maydis*)
— Înnegrirea bazei tulpinii şi putregaiul umed al tuberculilor de cartof (*Erwinia atroseptica*)
— Făinarea trandafirului (*Sphaerotheca pannosa*)

— Putregaiul brun (*Monilioza fructigena*) ciuperca produce pagube însemnate la măr, păr, gutui şi piersic, în livezi, în depozite şi în timpul transporturilor de durată lungă.

— Mana viţei de vie (*Plasmopara viticola*)

Buruieni

— Pălămida (*Cirsium arvense*)
— Mohor (*Setaria glaucs*)
— Ştir (*Amarantus retroflexus*)
— Volbura, rochiţa rândunicii (*Convolulus arvensis*)
— Urda vacii (*Cardasia draba*)
— Torţel (*Cuscuta epithymum*)

Plante de cultură

— Grâu (*Triticum aestivum*)
— Grâu comun (*Triticum aestivum sp. vulgare*)
— Secară (*Secale cereale*)
— Orz (*Hordeum vulgare*)
— Ovăz (*Avena sativa*)
— Porumb, cucuruz (*Zea mays*)
— Tutun (*Nicotiana tabacum*)
— Floarea soarelui (*Helianthus annuus*)
— Inul (*Linum usitatissimum*)
— Cânepa (*Canabis sativa*)
— Ricinul (*Ricinus communis*)
— Rapiţa (*Brassica rapa*)

Legume

— Cartoful (*Solanum tuberosum*)
— Pătlăgele roşii, tomate = paradăici (*Lycopersicum esculentum*)
— Ardei = ciuparca (*Capsicum annuum*)
— Vinetele (*Solanum melongena*)
— Ceapa (*Allium cepa*)
— Usturoi, ai (*Allium sativum*)
— Castravetele (*Cucumis sativus*)
— Sfecla (*Beta vulgaris*)
— Borş = Mazăre (*Pisum sativum*)
— Fasole = Mazăre (*Phaseolus vulgaris*)
— Soia (*Glycine hispida Maxim)*
— Lintea (*Lens culinaris Medicus*)
— Varza = curici (*Brassica oleracea*)
— Spanac (*Spinacia oleracea*)
— Morcov = morcon (*Daucus earota*)

— Ridiche (*Raphanus sativus*)

— Mărar (*Aaethum graveolens*), utilizat ca şi condiment în alimentaţie, ca tonic şi somnifer.

— Pătrunjel (*Petroselinum hortense*) în alimentaţie drept condiment, în medicină pentru combaterea icterului, este hipotensiv, excitant.

— Leuşteam (*Levisticum officinale*) utilizat în alimentaţie şi în medicină ca diuretic şi expectorant.

Arbuşti fructiferi

— Căpşunul (*Fragaria moschata*)

— Viţa de vie (*Vitis vinifera*)

Plante decorative

— Petunie (*Petunia hybrida*)

— Cârciumărese (*Zinnia elegans*)

— Zorele (*Ipomaea purpurea*)

— Garoafa (*Dianthus caryopyllus*)

— Crizantema (*Chrysanthemum sp.*)

— Gherghină, Dalie (*Dahlia sp.*)

— Trandafirul (*Rosa sp.*)

— Crin (*Lilium sp.*)

— Lalea (*Tulipa gesneriana*)

— Gladiole, săbiuţe (*Gladiolus hybridus*)

— Muşcata (*Pelargonium sp.*)

— Begonie (*Begonia tuberosa*)

— Lămâiţa, iasomie (*Philadelphus coronarius*)

— Salcâm (*Robinia pseudacacia*) [B–12]

Pomi şi arbuşti cultivaţi în grădini şi livezi

— Prunul (P*runus domestica*) pom fructifer, originar din Asia

— Caisul (*Prunus armeniaca*) pom fructifer, originar din Turkestan; 6–7 m înălţime. Longevitatea 50–60 de ani.

— Cireşul (*Cerasus avium*) pom fructifer indigen; 10–25 m înălţime; longevitatea 100 de ani. Lemnul de cireş este un material excelent pentru furnire estetice şi în strungărie.

— Vişinul (*Cerasus vulgaris*) rudă foarte apropiată cu cireşul, având aceleaşi întrebuinţări. Ceaiul de cozi de cireşe sau de vişin are acţiune diuretică.

— Corcoduşul (*Prunus cerasifera*), pom fructifer, are 8 m înălţime. Constituie un foarte bun material ca port-altoi pentru obţinerea de varietăţi atât de corcoduşi cât şi de pruni, caişi etc.

— Dudul alb = Fragariul (*Morus alba*) arbore exotic, originar din China şi Japonia, ajunge la 10–15 m înălţime; longevitatea, 100 de ani. Frunzele fiind lipsite de peri, constituie hrana viermilor de mătase.

— Dudul negru (*Morus nigra*) are fructele mai bogate în zaharuri. Frunzele

sunt mai mari, însă păroase şi de aceea mu sunt mâncate de viermii de mătase.

— Gutuiul (*Cydonia oblonga*), pom fructifer exotic, originar din Asia, ajunge până la 8 m înălţime.

— Mărul (*Malus domestica*) pom fructifer, originar din Caucaz, tulpina 8–9 m înălţime; longevitatea 150 ani. Lemnul roşu-brun, greu şi dur, este folosit la strungărie şi în obţinerea de furniruri estetice.

— Nucul comun (*Juglans regia*), arbore de 50 m înălţime şi 1 m grosime. Longevitatea 300–400 de ani. Nu rezistă la geruri mari. Nucul prezintă un interes economic deosebit. Se poate spune că este ana din puţinele plante de la care se întrebuinţează toate componentele, de la frunze până la rădăcină. Datorită importanţei sale, nucul este protejat de lege în sensul că nici un nuc nu poate fi tăiat fără aprobare specială.

Lemnul său tare şi elastic se lustruieşte foarte frumos, de aceea ocupă primul loc în industria mobilei, în sculptură, etc.

— Părul (*Pirus sativa*), pom fructifer ajungând 10 m înălţime.

— Piersicul (*Prunus persica*), pom fructifer exotic, originar din China.

— Agrişul (*Ribes grossularia*), arbust indigen; l,5 m înălţime. Longevitate 20–30 de ani.

— Coacăzul roşu (*Ribes rubrum*), arbust exotic, originar din America de Nord; 2 m înălţime.

— Coacăzul negru (*Ribes nigrum*) [B–13].

Înainte de a încheia acest subcapitol, socotim necesar să spunem că au fost amintite aici doar o mică parte din marea bogăţie şi varietate a florei ce ne înconjoară.

Totodată vrem să atragem atenţia asupra unora care sunt **ocrotite de lege**. Şi anume:

— Laleaua pestriţă (Fritillaria orientalis). Înălţime 20–40 (80) cm. Plantă ocrotită de lege.

— Ghimpele (*Rucus aculeatus*). Înălţime 20–70 cm. Flori mici, ca o stea. Fructe bace roşii. Înflorire în martie–aprilie. Ocrotită de lege. Recoltarea sa este interzisă.

— Papucul doamnei (*Gypripedium calceolus*). Înălţimea 15–50 cm. Înflorire în mai–iunie. Plantă ocrotită de lege.

FAUNA

Înainte de a vedea ce anume întâlnim în regiunea noastră, să prezentăm câteva din marile mamifere din cuaternar.

Zona câmpiei Aradului şi a noastră, după cum am arătat, este foarte bine reprezentată în depozite cuaternare prin variate tipuri de nisipuri, pietrişuri, argile, depozite deltaice, aluviuni. În aceste depozite au fost, de altfel, descoperit cel mai mare număr de piese fosile aparţinând unor mamifere mari. În hotarul aşezării Rădeşti au fost găsite asemenea fosile. Chiar şi denumirile de Osoiu de la asemenea fosile se trage.

Dintre aceste animale ale cuaternarului vom aminti aici:

— Ursul de peşteră (*Ursus spelaeus*). Cu toate că face parte din ordinul carnivorelor, ursul de peşteră ducea un regim alimentar omnivor, hrănindu-se şi cu vegetale. Având un asemenea regim alimentar dinţii săi amintesc de cei ai porcului.

Ursul de peşteră avea înfăţişarea robustă, atingând 2, 3 m lungime. Capul, care întrecea adesea o jumătate de metru, purta două urechi mai lungi decât ale unsului actual.

— Rinocerul blănos (*Rhinoceros caelodonta*). Rinocerul blănos a fost contemporan au omul primitiv. Era un animal masiv şi greoi, având o lungime de 3,5 m şi înălţimea de 1,5 m.

Era erbivor, mulţumindu-se cu o hrană sărăcăcioasă.

— Cerbul lopătar gigantic (*Cervus Megaceros Euryceros*). Avea o înălţime de 2,5 m, cu coarnele lăţite, bogat ramificate, a căror anvergură depăşea 3 m. Femela era lipsită de coarne, ca şi femela cerbului din zilele noastre.

— Bouarul (*Bos Primigenius*). Bourul era un bovin de talie mare, cu corpul acoperit cu păr lung, de culoare neagră, cu o dungă cenuşie de-a lungul spinării.

— Zimbrul sau Bizonul primitiv cuaternar (*Bison priscus*). Era un bovid uriaş, având înălţimea la greabăn de 2,5 m iar lungimea de 4,5 m.

Numele acestui animal dat unor sate (exemplu Zimbru Gurahonţ) sau la dealuri, dovedeşte supravieţuirea sa până în timpurile noastre.

— Mamutul (*Elephas-Mammuthus-Primigenius*). Este fără îndoială specia cea mai bine cunoscută şi cel mai bine reprezentată în depozitele cuaternare.

Mamutul era un neam de elefant înalt de până la 4 m şi care se caracteriza prin blana sa deasă şi lungă de peste 30 cm. Cei doi incisivi ai maxilarului superior, erau lungi de peste 2 m uneori numai uşor arcuiţi, alteori răsuciţi puternic.

Un singur individ consumă într-o zi 400 kg de hrană [B–14].

În zilele noastre, vom întâlni dintre animale şi vieţuitoare prea multe, pentru a le putea înşira pe toate. Dintre acestea vom aminti:

În ape şi zone umede

— Lipitoarea (*Hirudo medicinalis*)
— Scoica de iaz (*Anodonta cygnea*), este comestibilă
— Scoica de râu (*Unio pictorum*)
— Racul de râu (*Astacus astacus*)
— Calul dracului (*Libellula quadrimaculata*)

— Boul de baltă (*Dytiscus marginalis*)
— Ţânţar (*Culex pipiens*)
— Ţânţarul anofel (*Anopheles maculipennis*) transmite malaria
— Musca columbacă (*Simulium columbaczensis*)
— Păstrăvul de munte (*Salmo lurtta fario*)
— Lipanul (*Thymallus thymallus*)
— Ştiuca (*Esox lucius*)
— Crap (*Cyprinus carpio*)
— Mreana vânătă (*Barbus meridionalis petenyi*)
— Somn (*Silurus glanis*)
— Broasca mare de lac (*Rana ridibunda*)
— Şarpele de apă (*Natrix tesselata*)
— Şarpele de casă (*Natrix natrix*)
— Piţigoi pungaş (*Remiz pendulinus*)
— Codobatura galbenă (*Motacilla flava*)
— Şobolanul de apă (*Arvicola terrestris*) [B–15].

Animale de câmpie

— Lăcusta italiană (*Calliptamus italicus*)
— Greierul de câmp (*Gryllus campestris*)
— Furnica (*Tetramorium caespitum*)
— Croitorul vărgat (*Dorcadion pedestre*)
— Fluturele cu coadă de rândunică (*Papilio machaon*)
— Fluturele de rapiţă (*Pieris rapae*)
— Lămâiţa, fluturele galben (*Gonepteryx rhamni*)
—Tăunul (*Tabanus autumnalis*)
— Broasca brună de pământ (*Pelobates fuscus*)
— Şarpele rău (*Coluber jugularis*).Lungimea până la 2 m. Este ocrotit de lege.
— Albinărel, prigoare (*Merops apiastsr*)
— Ciocârlie (*Alauda arvensis*)
— Vrabie de câmp (*Passer montanus)*
— Popândău (*Citellus citellus*)
— Şoarecele de câmp (*Microtus arvalis*)
— Iepurele (*Lepus campensis*) [B–16].

Animale din pădure şi poieni

— Râma roşie (*Dendrobaena mbida*)
— Căluşel-lăcustă (*Decticus verrucivorus*)
— Urechelniţa (*Forficula auricularia*)
— Ploşniţa de câmp (*Palomena praxina*)
— Ploşniţa de pom (*Pentatoma rufipes*)
— Stupitul cucului, mărgica (*Phylaenus spumarius*)
— Viespea de lemn (*Rhyssa persuasoria*)
— Furnica de pădure (*Formica rufa*)

— Gărgăunele (*Vespa crabro*)
— Vânător de omizi (*Calosoma sycophantha*)
— Gândac puturos (*Meloë proscarabeus*)
— Rădaşca (*Lucanus cervus*)
— Strălucitul (*Aromia moschata*)
— Croitorul albastru al fagului (*Rosalia alpina*)
— Gândacul roşu al plopului (*Melasoma populi*)
— Omida păroasă a stejarului (*Lymantria dispar*)
— Fluturele de seară cu ochi de păun (*Smerinthuss ocellatus*)
— Brotăcel (*Hyla arborea*)
— Şorecarul comun (*Buteo bureo*)
— Fazan (*Phaseanus colgicus*)
— Buhă (*Bubo bubo*), ocrotită de lege
— Cuc (*Cuculus canorus*)
— Dumbrăveancă (*Coracias garrulus*)
— Pupăza (*Upupa epops*)
— Ciocănitoarea pestriţă mare (*Dendrocopus major*)
— Grangur (*Oriolus oriolus*)
— Gaiţa (*Garrulus glandarius*)
— Piţigoi mare (*Parus major*)
— Guşă roşie, măcăleandru (*Erithacus rubecula*)
— Mierla (*Turdus merula*)
— Privighetoarea roşcată (*Luscinia megarhynchos*)
— Şoarecele de pădure (*Sylvaemus sylvaticus*)
— Pisică sălbatică (*Felis catus*)
— Viezurele (*Meles meles*)
— Nevăstuica (*Nustela nivalis*)
— Lupul (*Canis lupus*)
— Vulpea (*Vulpes vulpes*)
— Mistreţul (*Sus scrofa*) [B–17].

Animale din mediul antropic

— Melc (*Helix pomatia*). Este comestibil.
— Greierele de casă (*Acheta domestica*)
— Cosaş verde (*Tettigonia viridissima*)
— Coropişniţa (*Grillotalpa grillotalpa*)
— Libarca, gândacul negru (*Blatta orieatalis*)
— Ploşniţa de pat, stelniţa (*Cimex lectularius*)
— Vaca domnului (*Pyrrhocoris apterus*)
— Albina domestică (*Apis mellifica*)
— Viespea grâului (*Cephus pygmaeus*)
— Furnica obişnuită (*Lasius niger*)
— Licurici (*Luceola mehadiensis*)
— Buburuză (*Coccinella septempuactata*)
— Gândac de făină (*Tenebrio molitor*)
— Cărăbuş de mai (*Melolontha melolontha*)
— Gândacul de Colorado (*Leptinotarsa decemlineata*)
— Gărgăriţa florilor de măr (*Anthonomus pomorum*)

— Gărgăriţa grâului (*Sitophilus granarius*)
— Molia porumbului (*Ostrinia nubilalis*)
— Musca albastră de carne (*Calliphora vomitoria*)
— Musca (*Musca domestica*)
— Musculiţă de oţet (*Drosophila melanogaster*)
— Streche (*Hypoderma bovis*)
— Tăune (*Tabanus bovinus*)
— Purice (*Pulex oritams*)
— Broasca râioasă verde (*Bufo viridis*)
— Şopârla de câmp (*Lacerta agilis*)
— Barza albă (*Ciconia ciconia*)
— Cucuicuc = guguştiuc (*Streptopelia decaocto*)
— Rândunica (*Hirundo rustica*)
— Lăstun de casă (*Delichon urbica*)
— Ţarca, coţofana (*Pica pica*)
— Cioara de semănătură (*Corvus frugilegus*)
— Vrabie (*Passer domesticus*)
— Cârtiţa (*Talpa europaea*)
— Arici (*Erinaceus europaeus romanicus*)
— Hârciog (*Cricetus cricetus*)
— Şoarecele de casă (*Mus musculus*)
— Dihor (*Putorius putorius*)
— Căprioara (*Capreolus capreolus*)

Animale domestice

— Câinele (Canis familiaris), provine din lup (Canis lupus) şi şacal (Canis aureus), rezultat din amestec de încrucişări şi selecţionări repetate. A început să fie domesticit de peste 10000 de ani.

— Pisica = Mâţa (Felis cattus). Ultimul animal care se lasă domesticit, îşi păstrează caracterele naturale. Cunoscută de 3000 de ani.

— Calul (Cabalus). A început să fie domesticit acum 3000 de ani în China şi acum 3700–2700 în Europa.

— Măgar. Aparţine genului (Asinus).

— Bibol = Bivol (Bubalus bubalus).

— Vaca. Taurinele provin din (Bos taurus), boul domestic european.

— Iepurele (Oryctolagus cuniculus), domesticirea sa a început din antichitate.

— Oaia (Ovis aries, Ovis vignei şi Ovis musimon), care au fost încrucişate şi selecţionate.

— Capra (Capra hircus).

— Porc (Sus scrofa), domesticit încă din preistorie.

— Găina (Gallus bankiwa). Domesticită de multă vreme.

— Raţa (Anas platyrhynchos). A început să fie domesticită de cca. 1800 de ani.

— Gâsca (Anser anser), deşi este domesticită de multe secole, chiar înaintea găinii, păstrează caracterele gâştei sălbatice, cu care se mai poate încrucişa.

— Tutca = Curca (Meleagris gallopavo).

— Pirchiţa = Bibilica (Numida meleagris).

— Porumbelul (Columba livia) [B–18].

TIPUL UMAN

Oamenii care populează valea Bogeştilor sunt, în marea lor majoritate, băştinaşi. Nu putem însă face abstracţie de cei veniţi fie din satele învecinate, fie din zone chiar mai îndepărtate (Hălmagiu şi Brad).

Privind aceşti oameni care formează locuitorii Rădeştilor, percepem că suntem în prezenţa unei populaţii de statură mijlociu de înaltă (pentru bărbaţi în general între 165–180 cm, femeile fiind mai scunde cu cca. 5 cm), deşi nu putem spune că lipsesc excepţiile.

Constatăm că sunt bine şi armonios proporţionaţi, de presupus, şi ca urmare a muncii fizice făcute de veacuri în aer liber.

Figura lor este a unor oameni frumoşi, cu faţa mai mult ovală, cu fruntea înaltă, cu ochi frumoşi şi privire deschisă. Nasul şi gura sunt potrivite ca mărime.

Predomină cei cu pielea normal pigmentată, rar apare câte o persoană mai puţin pigmentată.

Culoarea dominantă a părului este din grupa castaniu (mai închis sau mai deschis) şi negru. Sunt excepţii, rare, de blond sau roşcat.

În ce priveşte culoarea ochilor, domină nuanţele închise (căprui şi negrii), deşi, se întâlnesc, mai rar, culori deschise albastru, cenuşiu sau verzi.

Din analizele medicale s-a constatat un procent ridicat a grupelor sanguine A şi O.

Evoluţia în timp a societăţii, perfecţionarea mijloacelor de transport şi altele, au contribuit la o mai mare mobilitate şi disponibilitate de migrare a populaţiei. Este motivul pentru care creşte de la an la an tendinţa de omogenizare a tipurilor umane, ca urmare a amestecului de oameni din diferite zone.

Despre locuitorii din Rădeşti, se poate spune că sunt oameni harnici curaţi, aşezaţi, cu credinţă în Dumnezeu şi dispuşi să se ajute între ei. Sunt inteligenţi şi au vorba domoală. Din întreaga lor atitudine răzbate o anume demnitate şi mândrie, fără a fi însă aroganţă, cinste şi corectitudine. Dar poate tocmai pentru aceasta, atunci când sunt nedreptăţiţi, sau cred ei aşa, pot fi şi foarte aprigi, hotărâţi şi dârzi. Uneori însă, întreprind acţiuni, mai ales la mânie, pe care ulterior le regretă sincer. Deşi nu rareori spre a evita discuţiile sunt dispuşi la concesii.

La meşteşuguri sau meserii, demonstrează aptitudini absolut surprinzătoare atât bărbaţii cât şi femeile. Talent din belşug, etalează şi când e vorba de muzică. Pricepuţi la instrumente muzicale dar şi foarte buni coriști sau solişti. Câştigând multe şi frumoase aprecieri.

Note bibliografice
(utilizate pentru cadrul natural)

1. Mircea Ilie, *Epocile geologice ale pământului*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 10–23.
2. *** *Enciclopedia geografică a României*, Editura Ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1982, p. 8 şi următoarele.
3. Petru Tudoran, *Observaţii geomorfologice în depresiunea Almaş-Gurahonţ*, în „Studia Unirersitatis Babeş-Btolyai. Series Geologia-geographia", Fasciculus 1, Cluj, Anul XIV, 1969, p. 137–142.
4. P. Coteţ, *Depresiunea Zarandului (Observaţii geomorfologice)*, în Probleme de geografie, vol. IV, Editura Academiei, Bucureşti, 1957, p. 15.
5. Alexandra Sagatovici, *Sarmaţianul din partea de est a Bazinului Zarand din zona comunelor Almaş şi Crocna*, în „Analele Universităţii Bucureşti. Seria Ştiinţelor naturii. Geologie-geografie", Anul XVII, 1968, Nr. 2, p. 55–60.
6. Octavian Mândruţ, Elena Grămescu, Aurel Ardelean, *Rolul condiţiilor fizico-geografice în evoluţia populaţiei şi aşezărilor umane din judeţul Arad*, în Revista Muzeului judeţean Arad „Ziridava", Vol. X, 1978, p. 176–178.
7. Valeria Velcea, Ion Velcea, Octavian Mândruţ, *Judeţul Arad*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1979, p. 36–56 passim.
8. Petru Tudoran, Ţara Zarandului. *Studiu geoecologic*, Editura Academiei, Bucureşti, 1983, p. 56, 70, 75 şi 86.
9. Universitatea Timişoara, Secţia Istorie-Geografie, *Geografia judeţului Arad. Prezentarea cartografică*. Vol. 1, Timişoara, 1977, p. 45.
10. Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca, Grădina Botanică, *Flora şi vegetaţia Munţilor Zarand*, Cluj-Napoca, 1978, p. 134–137.
11. Idem, *Op. citată*, 37–39.
12. Prof. Dr. C. Pârvu, Stoica Godeanu, Laurenţiu Stroe, Călăuza în lumea plantelor şi animalelor. Ghid ilustrat, Editura Ceres, Bucureşti, 1985, p. 150–165 passim.
13. Prof. Ioan C. Voiculescu, *Să cunoaştem arborii şi arbuştii din pădurile, parcurile şi grădinile noastre*, Editura Ceres, Bucureşti, 1978, p. 164–183 passim.
14. George Iuga, *Mamifere mari din cuaternar de pe raza judeţului Arad*, în „Ziridava", Nr. 15/16, 1987, p. 510–512 passim.
15. Prof. Dr. C. Pârvu, Stoica Godeanu, Laurenţiu Stroe, *Călăuza în lumea plantelor şi animalelor. Ghid ilustrat*, Editura Ceres, Bucureşti, 1985, p. 47–64 passim.
16. Idem, *Op. citată*, p. 76–83 passim.
17. Idem, *Op. citată*, p. 108–127 passim.
18. Idem, *Op. citată*, p. 165–187 passim.

Au mai fost consultate:

— Nicolae Meszaros, Iustinian Petrescu , *Coloşi printre vieţuitoarele străvechi*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.

— Iustinian Petrescu, *Lumi geologice dispărute*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986.
— Mircea Ilie, *Munţii Apuseni*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1957.
— V. Iarovici, M. Borcoş şi alţii, *Geologia Munţilor Apuseni*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1976.
— V. Iarovici, D. Giuscă şi alţii, *Evoluţia geologică a munţilor Metaliferi*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1969.
— Camera de Comerţ şi Industrie Cluj, *Industria şi bogăţiile naturale din Ardeal şi Banat*, Cluj, 1927.
— Emil I. Pop, *Cunoştinţe de geologie pe înţelesul tuturor*, Bucureşti, 1961.
— S. Pauliuc, *Cum s-au format munţii şi mările*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964.
— Prof. Ion Gh. Costinescu, *Relieful României. Din cele mai străvechi epoci geologice până în prezent*, Bucureşti, 1925.

II
CADRUL ISTORIC

A. Denumirea aşezării. Ipoteze

Arheologiei îi datorăm cunoaşterea ansamblului civilizaţiei umane, care ni s-a păstrat prin urmele de cetăţi, aşezări, tipuri de locuinţe, arhitectură, prin dovezile materiale privind comerţul, religia, ritul funerar, arta şi scrisul, privitor la care descoperirile sunt pe an ce trece tot mai numeroase.

Deşi arheologii şi istoricii au făcut unele referiri la Rădeşi, încă nu s-au făcut cercetări sistematice şi de amploare în perimetrul aşezării noastre. Sperăm că au va fi departe timpul când aceste cercetări vor fi făcute şi nu ne îndoim că descoperirile (ce vor fi făcute), vor aduce mai multă lumină asupra strămoşilor noştri, fiind totodată şi o contribuţie însemnată la completarea cunoştinţelor privind spaţiul românesc în ansamblul său.

Cea mai veche urmă de aşezare umană din hotarul aşezării Rădeşti, este semnalată de Prof. Eugen N. Pădureanu, care ne spune că: „Pe mamelonul numit «Cetăţeaua» situat la 1,5 km sud de Rădeşti, se găseşte o aşezare fortificată natural aparţinând eneoliticului târziu” [B–1].

Eneoliticul constituie faza de tranziţie de la neoliticul târziu la epoca bronzului. Eneoliticul începe în Europa în general în mileniul al III-lea î.Ch.

Cum se va fi numit în lungul mileniilor aşezarea nu putem şti în prezent. Ceea ce ştim cu exactitate, este, că numele comunelor din zona noastră apar scrise, putându-se considera ca prima atestare documentară, începând de la 1439, într-un document prin care regele ungar dăruieşte despotului sârb George Brancovici întinse moşii, printre care şi domeniul cetăţii Şiriei, de care ţinea întreaga Vale a Crişului Alb până din sus de Brad, numărând 147 sate.

Coriolan Suciu, în *Dicţionarul istoric al localităţilor din Transilvania*, arată că aşezarea noastră se numea în: 1441, 1445 Bodyfalva, 1525 Bogesthfalva, 1828, 1850 Bogyesty iar din 1910 Bozosd, până în 1918, când, după Marea Unire, se va numi Bodeşti. Acestea au fost denumirile oficiale, fiindcă oamenii locului i-au zis aşezării tot timpul Bogeşti.

Putem spune, deci, că pentru Bogeşti, prima atestare documentară este cea din 1441 prin care regele Vladislav I, îi donează lui Ladislau Marothy, comitele suprem al comitatului Arad, tot ce aparţinuse lui Gheorghe Brancovici.

Trebuie reţinut că, faţă de aşezările vecine, care apar în actul din 1439, Bogeştii, apar numai în cel din 1441. Aceasta nu înseamnă că el nu exista la acea dată. În condiţiile de atunci, când gospodăriile unei aşezări erau risipite pe văi şi dealuri, era destul de greu de spus unde începe şi unde se termină o aşezare. Fiind aşezat mai spre capul văii, zonă mai greu accesibilă, omisiunea este explicabilă. S-a considerat, probabil, fie că gospodăriile ţin de alt sat, fie că nici nu au ştiut de existenţa lor, la acea dată.

Mai remarcăm că, funcţionarii unguri sau ce vor fi fost ei, au maghiarizat şi mumele aşezării noastre, adăugându-i acel „falva” — adică „satul lui”, în cazul nostru, a lui Boge sau al Bogenilor. În anul 1910, în cadrul politicii de maghiarizare şi a

satelor româneşti, numele a fost nu numai schimbat, probabil spre a-l deosebi de Bodeştii de lângă Hălmagiu, ambele în judeţul Arad, ci maghiarizat complet, numindu-1 Bozosd. După Marea Urnire şi până la reforma administrativă din 1925 va purta numele vechi de Bogeşti. Iar de la 25 septembrie 1925 se numeşte Rădeşti.

În ultimele secole localnicii şi nu numai ei, i-au zis aşezării Bogeşci sau Bodeşii.

Explicarea denumirii aşezării, purtată de la prima atestare documentară, credem că poate fi pornită şi de la studiul acad. D. Prodan, privind *Urbariul Cetăţii Şiria la 1525*. Aici, când este prezentat Bogesth- falwa, alături de Cneazul Stan (Ztan) apare, printre alţii, de care ne vom ocupa în alt capitol, şi Ioan Boge (Johannes Boge). Acesta, socotim, a fi unul dintre descendenţii celui al cărui nume a fost dat aşezării de pe această frumoasă vale. Deci de la Boge s-a ajuns la Bogeşti, prin aplicarea sufixului *–eşti*, fapt frecvent constatat la aşezările româneşti, când e vorba de formarea numelui.

De altfel, acad. Ştefan Pascu spune că: „Numele multor sate derivă din antroponimice. Cele cu sufixul *–eşti* (sau *–ăşti* după o consoană tare) sunt de origine tracă şi de asemenea cele cu sufixele *–ni. Eşti, enii* sunt descendenţii unui moş comun «întemeietorul» aşezării sau stăpânul satului, cnezi, voievozi, juzi sau alte persoane, în procesul de patrimonializare” [B–2].

Spre a nu merge prea departe, acelaşi fenomen îl putem întâlni, pe valea vecină, la Musteşti, unde acelaşi document aminteşte chiar două familii Musta, una a cneazului George Musta (Georgius Muzta) şi alta a lui Petru (Petraşcu) Musta (Petrasek Muzstha). De remarcat şi aici deformarea numelor şi grafia diferită, inconstantă, chiar în cazul unui nune care în mod evident este acelaşi. Şi în acest caz de la Musta + eşti s-a ajuns la Musteşti.

În ce priveşte numele de Bogeşti, el a evoluat puţin în timp ajungându-se la Bodeşti, deşi mai ales în ultimele două secole, şi chiar azi, ele au coexistat.

O altă ipoteză a denumirii aşezării este emisă de Jurca Rada, în a sa *Istoria satului Rădeşti — 1978* (p. l), unde arată că: „Denumirea satului s-a moştenit de la acei Budini, care au avut aşezările pe locul ce şi astăzi se numeşte: Groapa Budinilor, Vîrful Budinilor şi Dâmbul Budinilor, de unde a urmat denumirea de Budeşti, apoi Bogyefalva, Bozosd, Bodeşti…”

Pe a doua pagină a manuscrisului, Jurca Rada se întreabă, cine au fost acei Budini, de unde au venit şi când? Şi în continuare încearcă să răspundă arătând că: …Herodot din Halicarnas care în cartea a IV-a cap. 102 scrie: *în anul 514 înaintea erei noastre, Sciţii, retrăgându-se din calea oştilor lui Darius, aceştia au trecut prin ţara Budinilor au plecat cu sciţii părăsindu-şi vetrele lor şi aşezându-se în ţinutul Transilvaniei odată cu Agatîrşii, Gelonii şi Androfagii*.

Iar la pagina 3, socoate că este îndreptăţit „a crede că, aici au fost aşezaţi acel trib al Budinilor care au lucrat la această exploatare minieră (N. R.V. = de la Baeturi — apoi Teiuşu şi Osoiu), şi care au rămas aici pe aceste plaiuri ale Bodeştilor de altădată”.

Vom încerca în cele ce urmează, să facem câteva precizări, spre a încerca să răspundem întrebărilor ce şi le punea Jurca Rada şi în acelaşi timp să concluzionăm.

În anul 514 î.Ch., când Perşii conduşi da Darius au trecut la ofensivă, configuraţia geografică a teritoriului dintre Marea Caspică şi Marea Azov, era diferită

de cea pe care noi o cunoaştem azi. Marea Azov pe atunci se numea Lacul Meotis şi era mult mai mare, cu extindere spre est. Fluviul Volga, pe atunci, nu se vărsa în Marea Caspică, ci în Lacul Meotis (Marea Azov).

Şi iată ce ne spune Herodot: „Când trece cineva peste fluviul Taniais (azi Don) (localitatea) nu mai este scitică, dar cea dintâia porţiune (de teritoriu) este a Sauromaţilor, începând de la coada lacului Meotis, se întind spre miază-noapte (la o distanţă) de cincisprezece zile de drum, întreaga (această regiune) fiind lipsită de copaci, atât sălbatici cât şi cultivaţi. Budinii locuesc în sus de aceştia din urmă, ocupând cea d'a doua porţiune de teritoriu, ţara lor este cu păduri de tot felul" [B–3].

Rezultă deci că ţara Budinilor era undeva între Volga şi Borsten (azi Dniprul) şi la distanţa arătată mai sus, de Lacul Meotis (M. Azov).

Herodot mai spune despre Budini că „sunt un popor puternic şi numeros, au toţi, şi întrún mod foarte marcat (ochi) albaştri şi (părul) cărunt". Şi o altă descriere, că, Budinii sunt de statură înaltă cu ochii albaştri şi cu părul roşu închis [B–4] întocmai caracteristicile care disting rasa gotică sau germană de celelalte rase barbare venite de la răsărit.

Herodot ne mai precizează că „Budinii nu au aceeaşi limbă cu Gelonii, nici nu sunt moravurile lor aceleaşi. Căci Budinii, fiind pământeni, sunt nomazi şi sunt singurii în aceste părţi care mănâncă seminţe de brad; Gelonii, din contră, lucrează pământul şi mănâncă grâu, posedă grădini şi nu au nici accesaşi apartenenţă, nici accesaşi culoare (ca Budinii)" [B–5].

Revenind la expediţia lui Darius, acesta urmărea să treacă pe la nord de Marea Neagră şi Azov (Lacul Meotis), ţinându-se în apropierea ţărmului şi să pătrundă spre Dobrogea de azi.

Popoarele care se aflau în calea acestei expediţii au încercat măsuri de rezistenţă, au realizat alianţe precum şi alte măsuri de apărare. Dar şi Perşii şi-au făcut un număr de aliaţi. În felul acesta, superioritatea lui Darius a făcut posibilă o înaintare, în faţa căreia popoarele întâlnite în cale, au fost nevoite să cedeze şi să se retragă, printre acestea aflându-se şi un număr de Budini şi să se apropie de ţara Agatârşilor, care ocupau printre altele, toată Transilvania de azi şi întreg lanţul Carpatic.

Văzând pericolul, Agatârşii, trimit Sciţilor care se retrăgeau, urmăriţi de perşi, un sol spre a-i preveni pe aceştia că de le vor încălca hotarele vor trebui să lupte cu dânşii.

Desigur Agatîrşii vor fi ocupat trecătorile Carpaţilor de la Turnu Roşu, Predeal, Oituz şi celelalte, fiind hotărâţi să respingă invazia.

Sciţii, pe de altă parte sosiră numai până la hotarul Agatârşilor care nu cedară; şi de la Neuri se întoarseră în propria lor ţară — la nord de Marea Neagră — urmăriţi de perşi. În esenţă aşa prezintă situaţia Herodot.

Cercetările făcute ulterior şi „descoperirile de pe Mureş" ne ajută să fixăm ţara agatârşilor în regiunea Niprului mijlociu. De aici o grupă s-a desprins şi a migrat în Transilvania. Acest eveniment a avut loc, după cum arată piesele inventarelor funerare, la începutul secolului al VI-lea î.Ch.

Grupa de agatârşi stabiliţi pe Mureş vor avea contacte strânse cu autohtonii daco-geţi de la care împrumută o mulţime de obiecte şi cărora le predau la rândul lor altele. Enclava transilvăneană se menţine aici aproximativ un secol, după care va

dispărea în masa autohtonilor. S-a formulat şi ipoteza că după un anumit timp agatârşii din Transilvania s-ar fi reîntors în ţara lor de baştină [B–6].

Din informaţiile de care dispunem, se desprind câteva constatări:

— Budinii fiind nomazi, după cum s-a arătat, este greu de crezut că ar putea fi pricepuţi în ale mineritului sau în prelucrarea metalelor.

— Întoarcerea de la Dunărea inferioară a Sciţilor în teritoriile lor, ne duc la concluzia că între aceştia şi Agatârşi nu au avut loc confruntări, Agatârşii apărându-se pe linia Carpaţilor. Se pare că nici nu au intrat în contact.

— Admiţând că un grup răzleţ de Budimi, nu s-ar fi înapoiat pe vechile lor teritorii, în ţara lor, şi s-ar fi înfiltrat peste Carpaţi, este foarte puţin probabil că ar fi străbătut toată ţara noastră spre a se aşeza tocmai pe valea Bogeştilor. Şi aceasta pentru că, până a ajunge la moi, exista riscul real de a fi distruşi, grupul neputând fi prea numeros, sau mai degrabă, puteau găsi în altă parte un loc unde să se oprească, loc mult mai apropiat de condiţiile cu care ei erau învăţaţi. Deşi este greu de crezut că aceşti nomazi doreau să se stabilizeze.

Concluzia care se desprinde este aceea că, este puţin probabil ca de la aceşti Budini-Bugini, să se fi ajuns la numele aşezării Bogeşti-Bodeşti.

O explicaţie ne oferă Dr. George Vaida — un reputat traducător, care opinează că Budina (Bogina) înseamnă îngrăditură (ţarc) pentru vaci. El pleacă de la faptul că în limba tracă bud = vacă.

Rămâne pentru viitor căutarea explicaţiei pentru topicul Budina sau Bugina (groapa, dâmbul şi vârful) Budinii sau Buginii.

Cele analizate mai sus, ne îndreptăţesc a crede că denumirea aşezării este legată de mumele de persoană — Boge, format cu sufixul *–eşti*, deci Bogeşti. Deşi, după cum am mai arătat, scribii vremii nu erau români, ne poceau numele cu voia sau fără voia lor, aşa că nu excludem posibilitatea să fi fost la origine Bode sau Bodea, de unde s-a ajuns la Bodeşti. Nu putem face abstracţie de faptul că în zonă există şi alte topice Bodeşti. Aşa este localitatea Bodeşti de lângă Hălmagiu, cu care chiar mulţi cercetători consacraţi, au confundat şi nu odată aşezarea noastră, apoi există un loc numit Bodeşti lângă Sebiş şi vor mai fi şi multe altele, plus numele de Bodea, destul de frecvent în zona noastră.

***

În legătură cu atestarea documentară socotim absolut necesară şi o precizare. Prin anii ’80, la Muzeul de istorie din Arad era expusă o informaţie, iar la Arhivele Statului şi în 1991 exista chiar o planşă în culori, care reda o fotocopie după un document vechi, unde se spune: O atestare documentară din anul 1131 despre Arad în care sunt amintite localităţile Cărand şi Rădeşti, dăruite eclesiei Aradului.

Cine a făcut această tălmăcire şi cine a promovat şi difuzat aceste planşe nu ştim. Tălmăcirea ni se pare cel puţin greşită, dacă nu mai mult, prin introducerea aici a aşezării Rădeşti. Vom preciza şi motivul. Înainte, însă, se cuvine să arătăm că în „Ziridava”, Vol. XII, 1980, Mircea Rusu, referindu-se la acelaşi document spune: „La 1131 s-a dăruit bisericii Sf. Martin din Orod 35 libertini, 3 vii şi 6 viticultori ce trăiau în satele Besen, Karadi şi Rad”.

Nu ştim cum se va fi numit Cărandul la 1131, este însă clar că Rad a fost

tradus ca Rădeşti, ceea ce este total incorect. Noi ştim însă, şi documentele o dovedesc, că aşezarea noastră s-a numit Bogeşti apoi Bodeşti. În plus pentru o foarte largă arie de sate din zona noastră prima atestare este făcută abia după 300 de ani, în 1439. Şi mai ştim cu certitudine, că comuna Bodeşti a primit numele de Rădeşti, la 25 septembrie 1925.

Deci, Rad nu este nici Rădeşti, nici măcar rădăcina lui, cum greşit s-a apreciat, deşi nu contestăm existenţa unor aşezări cu numele de Rad, dar nu în zona noastră.

Explicaţia denumirii Rădeşti este cu totul alta şi ea a intervenit după 300 de ani de la data documentului pomenit mai sus. Motivarea schimbării denumirii aşezării este relativ simplă. În judeţul Arad fiind două comune Bodeşti se impunea schimbarea denumirii uneia din ele. Cum la noi în anii ’20 familiile de Rada erau cele mai numeroase, la care poate a intervenit şi un dram de subiectivitate, primarul din acel timp se numea tot Rada (Adrian), s-a optat pentru numele de Rădeşti, să zicem de la Rada. În felul acesta numele era schimbat şi nu se depărta prea mult de vechiul nume, Bogeşti-Bodeşti-Rădeşti. Aceasta a fost opţiunea, oficializarea a venit la 25 septembrie 1925.

B. Condiţii istorice (perioadele)

1. Cele mai vechi urme omeneşti [2000000–6000 (5500) î.Ch.]

Vorbind despre strămoşi în trecutul Zarandului ne propunem să-i prezentăm în lumina faptelor şi-a urmelor lor, a izvoarelor scrise şi a vestigiilor materiale antice, dornici să cunoaştem mai multe despre ei, ca în felul acesta să ne cunoaştem mai bine. Ca semeni, trăind toată viaţa în cultul acestui pământ aşteptând, asistând sau contribuind la învierea tainelor vremurilor şi urmelor trecutului său să dea rostire cinstirii şi să ne definească mai bine.

Cele mai vechi urme de locuire omenească descoperite pe meleagurile Zarandului datează din epoca pietrei cioplite sau a paleoliticului. Vestigii arheologice datând din paleoliticul timpuriu (circa 2000000–100000 î.Ch.) au fost descoperite pe terasele înalte din împrejurimile localităţii Gurahonţ, în primul rând la Iosăşel, unde locuitori ai comunităţilor umane din ţinut se deplasau sezonier în preajma zăcămintelor litice cioplind pentru necesităţile vieţii lor unelte primare. În paleoliticul mijlociu şi târziu (cca. 100000–10000 î.Ch.), grupuri umane mult mai numeroase, locuiau culmile piemonturilor şi teraselor înalte din preajma localităţilor Zimbru, Răstoci, Valea Mare, Ociu, Brotuna, Iosăşel, Beliu şi Brad, unde în preajma aşezărilor în cuprinsul tot atâtor „ateliere preistorice”, ciopleau vârfurile de lănci, răzuitoare, dălţi, toporaşe, lame ş.a. [B–7].

La Iosăşel pare să fi existat o exploatare a pietrei nu numai pentru nevoile comunităţii locale, ci şi pentru nevoile unor comunităţi vecine sau mai depărtate.

În efortul colectiv de muncă, omul, vânător şi culegător, perfecţionându-şi uneltele, se va putea adapta mai uşor la condiţiile unei vieţi din ce în ce mai stabile.

Perioada cuprinsă între 10000–6000 (5500) î.Ch. mezoliticul sau epipaleoliticul — marchează trecerea spre noua tehnică de prelucrare a pietrei prin şlefuire. Este un interval de adânci transformări progresive, în comunităţile umane

evoluează atât sub aspectul culturii materiale cât şi al celei spirituale.

După cum o dovedesc descoperirile de la Conop şi Zăbrani, oamenii mezoliticului continuă tradiţia paleolitică, intensificând exploatarea surselor locale de materie primă (silex şi cuarţit). Adaptându-se climei mai blânde, mediului floristic şi faunistic, comunităţile umane vor practica culesul hranei vegetale, pescuitul pe Mureş,, Crişul Alb sau altele şi vânătoarea, al cărei randament va creşte mult odată cu inventarea arcului.

La sfârşitul mezoliticului se creaseră condiţiile trecerii la o nouă tehnică de prelucrare a pietrei — şlefuirea [B–8].

2. Perioada neolitică şi bronzului [6000 (5500)–1200 (800) î.Ch.]

Revoluţionând tehnica prelucrării pietrei, neoliticul, 6000 (5500)–2000 (1800) î.Ch. — reprezintă o epocă de mari schimbări în cultura materială şi spirituală a comunităţii omeneşti de pe teritoriul patriei noastre; implicit a celor din zonă Rădeşti. Este perioada în care, prin şlefuire, alte roci dure vor fi folosite pentru prelucrarea urnei serii de tipuri şi variante de unelte sau arme care, dacă avem în vedere evoluţia toporului de piatră, constituie elemente de inventar cu caracter determinant pentru anumite culturi neolitice.

Viaţa din ce în ce mai statornică asigură o evoluţie social-economică superioară epocilor anterioare, fiind bazată pe creşterea animalelor şi cultivarea plantelor. Bordeele de locuire, semiîngropate fiind amplasate în lungul văilor.

În procesul revoluţiei neolitice, făcându-şi unelte diverse şi perfecţionate, cultivând plantele, domesticind aproape toate animalele cunoscute până azi, dezvoltând olăritul şi celelalte meşteşuguri, comunităţile umane neolitice se transformă în producătoare de bunuri materiale de consum, asigurând progresul general al societăţii.

În urma unui proces lingvistic îndelungat şi complex, în neoliticul final şi odată cu trecerea la epoca bronzului, comunităţile umane vor ajunge să vorbească o limbă pre-indo-europeană.

Cea mai bine cunoscută şi cercetată cultură neolitici pe teritoriul judeţului Arad este Cultura Tisa, o cultură înfloritoare şi de lungă durată. Formele ceramice sunt vasele cu picior înalt, ornamentate cu motive geometrice, textile sau picturi de culoare roşie şi neagră, fructiere cu piciorul perforat, ulcele, cu gâtul prelung, ceştile cu două torţi şi altele.

Elementul nou care apare în cultura Tisa (faza a III-a) este toporaşul de cupru cu braţele încrucişate.

Sub influenţa culturilor contemporane fazei a IV-a a culturii Tisa, obiectele din cupru se înmulţesc, între acestea apar unele obţinute prin reducerea din minereu, cum sunt topoarele cu tăişul curb, pumnale triunghiulare, brăţările sau idolii.

Vestigiile târzii ale culturii Tisa (fazele a III-a şi a IV-a) înglobate în neoliticul final corespund culturilor Cucuteni, Gumelniţa, Sălcuţa sau Petreşti şi fac legătura cu culturile perioadei de tranziţie la epoca bronzului, în speţă de tip Coţofeni şi Baden.

Se menţin uneltele şi armele din piatră şlefuită şi perforată, concomitent folosindu-se pumnalele din aramă, cu mâner scurt şi vârful în formă de frunză.

Descoperirile din judeţul Arad, fac cunoscută cultura Coţofeni la Buceava-Soimoş, Clit, Cuied, Şilindia-„Satu Mic”, Dezna, Moneasa, Şiria, Susani-„La râpi”, Corbeşti, Mădrigeşti.

Aşezările de tip Coţofeni sunt situate, de regulă, pe vârfurile şi boturile de deal înalte, împădurite, greu accesibile, cu aspect de „cetăţi” naturale.

Ceramica este reprezentată prin vase scunde cu corpul îngroşat cu buza răsfrântă în afară, cănile cu buza oblică şi toarte supraînălţate, vasele cu aspect bitronconic rotunjit, străchinile şi bolurile, vasele pentru provizii modelate fie dintr-o pastă cu puţin degresant, fie dintr-o pastă fină de culoare brun-cărămizie sau brun-castanie. Ornamentarea se realizează prin şiruri de alveole, ciupituri, incizii, brâuleţe alveolare, brâie simple sau crestate, proeminente, benzi haşurate sau zig-zag ş.a.

În epoca neolitică dezvoltarea ramurilor productive — cultura plantelor şi creşterea animalelor — a determinat separarea triburilor de păstori de restul comunităţilor primitive, în cadrul primei mari diviziuni sociale a muncii.

Introducerea treptată a metalurgiei bronzului, producerea de unelte, arme şi podoabe din acest aliaj, diversitatea tipologică şi funcţională cu forme de o deosebită fineţe, vor caracteriza perioada dintre 2000 (1800)–1200 (800) î.Ch., când se va afirma plenar civilizaţia bronzului, ai cărei purtători au fost traco-dacii [B–9].

În contextul celor arătate mai sus, trebuie înţeleasă şi văzută informarea Prof. Eugen N. Pădureanu, privind aşezarea fortificată natural de pe mamelonul „Cetăţeaua” care aparţine neoliticului târziu. Sperăm că într-un viitor nu prea îndepărtat, se vor face cercetări sistematice şi ample nu numai la Cetăţeaua, la Budina ci şi în alte locuri din hotarul aşezării noastre, care, suntem încredinţaţi, vor aduce o lumină nouă, ce va completa în mod fericit puţinătatea datelor de care dispunem în prezent.

În ce priveşte epoca Bronzului, ştim că la Cil, în hotarul localităţii, la „Podul peste Bodeşti” au rămas menţionate ca fiind descoperite mai multe obiecte din bronz, aflate în colecţia Muzeului judeţului Arad [B–10].

Fiindcă am amintit despre descoperiri, socotim potrivit a face un apel de suflet şi conştiinţă la toţi oamenii de bine, să contribuie la valorificarea tuturor „documentelor” găsite în pământ. Fiecare monedă, bucată de ceramică, unealtă de lucru sau armă, orice urmă veche, încăpută pe mâna unui specialist poate vorbi, şi va spune multe despre trecutul nostru şi legate de alte descoperiri, despre viaţa oamenilor de pe aceste meleaguri. Toate aceste dovezi ale existenţei noastre în timp, trebuie, atât cât vom mai găsi, pentru că multe, foarte multe au fost distruse din neştiinţă sau poate dintr-un calcul greşit, să facem să ajungă la arheologi, la istorici. Un bănuţ, fie el şi de argint, exploatat ştiinţific valorează incomparabil mai mult decât valoarea lui ca argint. Iar numele descoperitorului poate intra în istorie.

3. Traco-dacii [1200 (800) î.Ch.–101 d.Ch.]

Conform aprecierilor cercetătorilor epocii bronzului, numeroase ramuri tracice, au creat o civilizaţie originală proprie unei arii întinse şi au jucat un rol însemnat în istoria Europei sud-estice sau în bazinul răsăritean al Mediteranei. Aceleaşi aprecieri îi atesta pe traci organizaţi în jurul unor aşezări întărite, în care se găseau uneori sanctuarele tribale sau depozitele de obiecte din bronz sau aur.

Spre mijlocul mileniului I î.Ch., când ne-au parvenit şi primele ştiri scrise,

tracii — mai ales dacii, ramura nord-dunăreană, se vor contura ca o comunitate culturală distinctă cu caracter unitar delimitându-se de mediile culturale şi etnice învecinate.

Tranziţia de la civilizaţia epocii bronzului tracic la civilizaţia fierului s-a făcut treptat, organic, fără nici o întrerupere în evoluţia locală, realizându-se asimilările culturale, etnice şi biologice, formându-se noi complexe culturale pe aria celor vechi.

În cadrul zonei noastre legătura organică dintre culturile bronzului local şi epoca fierului, este exprimată de menţinerea, în perioada primei vârste a fierului, a urnei bitronconice de tip „villanova", datată în perioada mijlocie a bronzului. Marile mişcări de triburi din zona europeană au determinat în economie, caracterul păstoresc, creşterea animalelor predominând faţă de agricultură.

Conflictele intertribale au impus tactica de luptă călare, sabia şi toporul de bronz căpătând o largă răspândire.

Purtarea războiului a fost unul din factorii care au grăbit adoptarea noului metal — fierul — în făurirea mai întâi a armelor şi apoi a uneltelor.

Aprecierile unor cercetători ca G. von Menhart situează în vestul României patria de baştină a culturii „villanova", de unde ea s-a revărsat, apoi, în valuri succesive, până în nordul Italiei.

Istoricii români şi străini apreciază că purtătorii ceramicii negre canelate, tracii din zona Munţilor Apuseni-Tisa, din Crişana au răspândit acest produs până în Tracia propriu-zisă, fapt dovedit de descoperirile din Bulgaria.

Putem formula concluzia că în intervalul de timp dintre secolele XII– VIII î.Ch., în vestul ţării noastre, ca urmare a unui proces de dezvoltare internă, prin transformarea culturilor anterioare ale epocii bronzului (Vattina, Pecica, Otomani) s-a realizat o cultură unitară a primei vârste a fierului, reprezentată, printre altele prin ceramica neagră canelată.

În jurul secolului al VIII-lea, fenomenul difuziunii fierului, mult întârziat datorită intensificării prelucrării şi folosirii bronzului, era în plină desfăşurare; se intensifică creşterea animalelor, exploatarea sării şi a metalelor preţioase; se extinseseră legăturile şi schimburile intertribale sau cele cu lumea exterioară; se accentuase caracterul războinic al epocii.

Au avut loc modificări şi la nivelul raporturilor sociale, datorate unor diferenţieri apărute în masa populaţiei şi determinate de îmbogăţirea aristocraţiei tribale de pe urma turmelor de vite şi prin activitatea sporită a atelierelor sau turnătoriilor de bronz. Plusul de produse va detaşa, tot mai mult, aristocraţia tribală de oamenii de rând.

Secolele VIII–VII î.Ch. evidenţiază, în zona nord-dunăreană, unitatea culturală tracică, reprezentată de cultura Basarabi. Ea este atestată în zona arădeană la Cladova, Cuvin, Conop, Păuliş ş.a.

Începând din a doua jumătate a secolului al VI-lea populaţia traco-dacică îşi va dezvolta civilizaţia materială şi spirituală în perfectă continuitate cu perioada, evoluând spre cea de-a doua vârstă a fierului (La Téne).

Dacii au fost purtătorii culturilor materialelor autohtone de la sfârşitul epocii bronzului şi prima vârstă a fierului. Ei au atins dezvoltarea maximă în perioada secolului III î.Ch.–II d.Ch. detaşându-se intervalul dintre secolele I î.Ch.–I d.Ch. faza

clasică a civilizaţiei dacice, moment în care se constituie statul dac centralizat al lui Burebista.

În aceeaşi perioadă se realizează amplificarea contactelor dacilor cu civilizaţiile antice: greacă, persană şi romană.

Descrierile lui Herodot privind expediţia lui Darius la nordul Mării Negre, împotriva sciţilor — din anul 514 î.Ch., de care am mai amintit —, ne îndreptăţeşte să credem că procesul de formare ca popor al neamurilor dacice era împlinit în momentul în care regele persan întâlneşte împotrivirea dacilor nord dunăreni.

Rezistenţa dacilor, singurii care l-au înfruntat pe puternicul rege persan, a justificat caracterizarea admirativă pe care le-a făcut-o Herodot, de „cei mai viteji şi mai drepţi dintre traci".

Relatările lui Herodot şi Strabon, descoperirile arheologice bogate îi prezintă pe daci drept creatori materiali şi spirituali ai civilizaţiei celei de-a doua vârstă a fierului (La Téne) pe pământul României.

Zona noastră va cunoaşte afirmarea dacilor încă din perioada Hallstattului mijlociu şi final, odată cu întreg spaţiul nord-dunărean. Ea va cunoaşte începând cu mijlocul secolului al IV-lea î.Ch., trecerea la civilizaţia dacică de tip La Téne, proces încheiat în secolul a II-lea î.Ch. Începând din secolul al II-lea î.Ch., sub aspectele ei materiale şi spirituale, civilizaţia dacică va păşi în faza de deplină maturitate. Acum se poate vorbi despre o generalizare a uneltelor şi armelor de fier şi de prezenţa elementelor definitorii pentru o civilizaţie de tip La Téne — cultură materială, artă, religie, organizare social-politică, economică şi militară, cetăţi, aşezări, relaţii cu lumea externă. Civilizaţia dacică s-a format pe un viguros trunchi autohton cu vechi rădăcini în timp, determinată fiind dezvoltarea forţelor de producţie interne. Odată creată civilizaţia dacică apare ca un produs propriu specific, manifestându-se pe o întinsă arie în zona de la nord de Dunăre şi afirmându-se ca una dintre cele mai remarcabile civilizaţii europene.

Aflată în faza democraţiei militare, societatea dacică cunoaşte un proces de accelerare a dezvoltării sale, proces determinat de generalizarea uneltelor de fier, dintre care se impun securea şi brăzdariul de fier. Ramurile producţiei vor rămâne în continuare agricultura a cărei productivitate sporeşte prin adoptarea plugului cu brăzdar de fier, creşterea animalelor (cornute, cai, oi, porci), meşteşugurile (olăritul, prelucrarea fierului, lemnului, pieilor etc.).

Creşterea schimburilor dacilor cu lumea greacă, macedoneană şi romană, cererile mari de unelte şi arme de fier, introducerea roţii olarului determină dezvoltarea intensivă a meşteşugurilor. Acestea se vor dezvolta tot mai mult ca ocupaţii ale unor categorii specializate, ajungându-se astfel la a doua diviziune socială a muncii, când meşteşugurile se vor separa de celelalte ramuri productive.

Dezvoltarea economică şi socială, relaţiile de schimb interne şi externe, sporirea populaţiei, nevoile de apărare, impun realizarea unor uniuni politice pe arii întinse, forme de organizare politico-militară care capătă o coeziune durabilă.

Funcţia de conducere exercitată de şeful militar (regele) devenind ereditară, tendinţa conducătorilor de a alcătui o nobilime suprapusă masei de oameni de rând, duce la destrămarea comunei primitive aflată în faza democraţiei militare şi creează premizele apariţiei statului dac centralizat condus de Burebista iar mai târziu de Decebal [B–11].

Că întreaga noastră zonă, cuprinsă între Mureş, Crişul Negru, Tisa şi Munţii Apuseni, a fost intens locuită de daci începând cu secolele IV–III î. Ch., până la începutul secolului al II-lea d.Ch., o dovedeşte numărul mare de aşezări dacice identificate, din care vom aminti aici numai pe cele de la Groşeni, Igneşti, Rădeşti, Răpsig, deşi sunt mult mai multe. Şi este neîndoielnic faptul că numărul acestor aşezări dacice va spori pe măsura intensificării cercetărilor [B–12].

O contribuţie însemnată la înscrierea localităţi Rădeşti în rândul aşezărilor dacice o are Jurca Rada în principal, Ferician Istinie Nr. 202 şi Ferician Ştefan Nr. 107.

În a sa *Istoria satului Rădeşti — 1978* la pagina a doua, Jurca Rada scrie: „La Bica deal pe partea dreaptă la distanţă de 70 metri de Capul Dealului se află urmele unui atelier de ceramică dacică. Aici au fost descoperite la adâncimea de 50–60 cm în pământ diferite cioburi de ceramică, cuţite din piatră, un ciocan din piatră şi alte obiecte. Dintre aceste cioburi am trimis în anul 1972 profesorului Hadrian Daicoviciu din Cluj, care mi-a confirmat că acele cioburi sunt din secolele trei sau patru înaintea erei noastre şi că sunt ceramică dacică”.

Avem convingerea, dar şi regretul, că multe urme ale locuirii de către strămoşii noştri, din neştiinţă au fost distruse, pierzându-se dovezi inestimabile ale locuirii şi continuităţii noastre pe aceste meleaguri. Dar tot atât de convinşi suntem, că mai există asemenea dovezi. La descoperirea lor întâmplătoare, facem apel şi pe această cale, la Dumneavoastră stimaţi cititori, ocrotiţi-le şi semnalaţi descoperirea specialiştilor şi nu o ţară, ci lumea vă va fi recunoscătoare. O importanţă deosebită o au tezaurele monetare. Ele spun foarte, foarte multe. Din păcate atunci când sunt găsite mulţi le risipesc sau dacă sunt din argint sau aur le topesc spre a le valorifica, deşi faţă de valoarea lor istorică, ceea ce obţin în acest fel, nu reprezintă nimic.

Existenţa unor asemenea tezaure, faptul că ele au fost îngropate în apropierea unor aşezări, constituie un element important care atestă intensitatea locuirii şi existenţa unei puternice formaţiuni politice dacice în zonă.

Intensificarea schimburilor a făcut ca fluxul de monede străine să nu mai poată satisface necesităţile tribale şi intertribale, situaţie pe care dacii o rezolvă în cursul secolului al III-lea î.Ch., prin inaugurarea propriilor lor emisiuni monetare, folosind ca materie primă argintul carpatic, iar ca prototip monedele macedonene. Zarandul se înscrie şi în această privinţă între cele mai prospere zone de activitate economică şi comercială ale Daciei clasice, dezvăluind un număr mare de descoperiri monetare, dintre care le vom aminti pe cele făcute la Buteni, Slatina de Criş, Mădrigeşti, Dezna, Chereluş, Almaş, Silindia şi altele. Ele totalizează aproape 1500 de piese ce presupun, alături de efectul comercial intens, o organizare comunitară tribală sau unională importantă [B–13].

Din perioada secolului al II-lea î.Ch., amintim descoperirea de la Almaş, din 1964, monede de tip „Toc-Chereluş” cu reprezentări mult stilizate, având pe avers capul lui Hercule iar pe revers calul şi călăreţul. Aria de circulaţie a monedelor de acest tip fiind cuprinsă în spaţiul Munţilor Apuseni-Mureş-Crişul Negru-Tisa. În zona Arădeană vom întâlni de asemenea circulând monede dacice de tip „Hunedoara”.

Vestigiile descoperite — la noi şi în alte părţi — confirmă aprecierea că la sfârşitul secolului al II-lea î.Ch., civilizaţia materială şi spirituală dacică de tip La Téne era deplin formată şi ca atare se va manifesta superior celei celtice de aceeaşi

factură. Realizarea însăşi a unităţii statelor sub conducerea lui Burebista este expresia acestei superiorităţi.

Statul dacic centralizat, întemeiat de Burebista acum peste 2050 de ani a fost prima formaţiune politică de tip superior din istoria spaţiului românesc. Ea va cunoaşte multiple modificări şi divizări mai ales după asasinarea marelui conducător, dar va rămâne tot timpul elementul esenţial de civilizaţie în spaţiul Carpato-Danubiano-Pontic. Burebista, folosind experienţa unor mari formaţiuni politice, bine închegate, care-şi aveau monedă proprie, a reuşit să se impună ca exponent al unei societăţi avansate.

Istoria politică a dacilor între secolele I î.Ch.–I d.Ch., este strâns legată şi de noua configuraţie a sud-estului Europei, de înaintarea puterii romane în Peninsula Balcanică.

Tezaurele din această perioadă, descoperite, sunt dovezi importante, confirmând pe de o parte situaţia prosperă a unor locuitori care-şi pun în siguranţă acumulările în vremuri tulburi şi de instabilitate şi pe de altă parte indică penetraţia monedei romane în lumea dacică, simbol al intensificării legăturilor autohtonilor cu lumea romană.

Faptul că tezaurele au fost îngropate pledează pentru ideea că în prima jumătate a secolului I î.Ch., instabilitatea s-a datorat luptelor purtate de Burebista pentru unificarea formaţiunilor politice dacice.

Toate descoperirile din perioada secolelor I î.Ch.–II d.Ch. ilustrează faptul că zona arădeană — deci şi a aşezării noastre — a îndeplinit un important rol în cadrul statului dacic centralizat atât sub raportul puterii economice a triburilor din zonă cât şi sub acela al relaţiilor stabilite cu vecinii, cu lumea romană [B–14].

Această perioadă este importantă pentru poporul nostru şi pentru că în acest timp Apostolul Andrei a vizitat Sciţia Minor — Dobrogea de azi, creştinându-i pe aceşti locuitori, operă ce a continuat apoi în timp, aşa făcându-se că pătrunderea creştinismului s-a făcut în acelaşi timp cu naşterea poporului român. Este deci, de reţinut că noi românii ne-am născut creştini.

4. Perioada daco-romană (101–secolul al IV-lea)

După moartea lui Burebista statul dac cunoaşte un proces de diviziune temporară, nucleele statale menţinându-se active în întreg spaţiul nord-dunărean.

Agravarea presiunilor romane, între 44 î.Ch.–85 d.Ch., asupra frontierelor Daciei, cucerirea unor teritorii dacice, tendinţele romanilor de a supune Dacia, au determinat reunificarea nucleelor statale şi consolidarea statului dac sub conducerea lui Decebal.

În condiţiile în care stăpânirea romană ajunsese la Dunăre, statul dac reprezenta o virtuală primejdie pentru Roma. Războiul decisiv devenea inevitabil, mai ales că romanii reveniseră la politica de cucerire iniţiată de Caesar, şi erau stânjeniţi în acţiunile lor de desele incursiuni ale dacilor.

După o serie de încercări, eşuate în timpul împăratului Domiţian, conştient de pericolul pe-l prezentau dacii, Traian (98–117 d.Ch.), în urma unor pregătiri minuţioase de câţiva ani, în anul 101 d.Ch. atacă Dacia. Războaiele din 101–103 şi 105–106 d.Ch., aveau să se încheie cu transformarea celei mai mari părţi a Daciei în

provincie romană.

Cucerirea Daciei, cu toate aspectele negative pe le-a avut, a dus la împletirea celor două civilizaţii, a determinat o nouă înflorire economico-socială a acestor meleaguri, şi-a pus amprenta asupra întregii evoluţii istorice ulterioare din acest spaţiu geografic.

În zona arădeană, pe malul sudic al Mureşului, romanii au ridicat puncte militare de pază şi control la Bulci, Aradul Nou şi în alte părţi. Aceste puncte militare explică prezenţa unor unităţi din legiunile a XIII-a Gemina (Bulci) şi a IV-a Flavia Felix (Aradul Nou) marcată de cărămizi romane ştampilate cu însemnele acestora sau de alte obiecte romane. Descoperiri de factură romană sunt atestate la Ineu, Dezna, Şiria şi altele.

Controlul roman la nord de Mureş, în câmpia Aradului, punctele înaintate din zona Podgoriei, cel de la Şiria de exemplu, distrugerea prin incendiere a Ziridavei şi a aşezării de la Vărădia, se explică drept eforturi ale imperiului roman la graniţa de pe Mureş.

Opus sistemului vestic de valuri din care face parte zona Sâmbăteni-Covăsânţ, valul din zona Zărandului indică faptul că a fost construit pentru a asigura regiunea auriferă a munţilor Apuseni în cazul unui atac al dacilor liberi sau al iazigilor. Urmele permit chiar includerea sa în sistemul graniţei militare din vestul Daciei Romane. Dacă romanii au construit acest val, atunci l-au ridicat în legătură cu unele incursiuni ale dacilor liberi şi iazigilor spre regiunea auriferă, mai ales că graniţele imperiului roman în teritoriul de nord-vest nu se prezenta sub o formă rigidă şi imobilă [B–15].

Despre acest val din Zarand, există un punct de vedere puţin diferit care trebuie luat în seamă, cel al Prof. Florian Dudaş. Acestui val căruia poporul îi ştia rostul din vechime, un limes aparte, deosebit de valurile sistemului defensiv din Câmpia de vest, situat la 20–30 km mai spre răsărit, înspre munţii Codrului şi Zarandului. „Troianul”, aşa îl numesc localnicii; este alcătuit dintr-un val şi un şanţ, în zona terenurilor arabile au dispărut sau se păstrează aplatizate. Linia sa (cunoscută) începe în zona premontană nordică a Munţilor Codrului, nu departe de Crişul Negru, în hotarul satului Dumbrăviţa, brăzdând pădurile din preajma localităţii Secaci, Agrişul Mic, Comăneşti, Archiş, Seliştea, traversând râul Teuz la Răpsig, în valea Crişului Alb, ajungând astfel pe la Mânerău în zona muntoasă a Zărandului, la Ercoşeni, de unde se îndreaptă spre sud, peste holde şi păduri, ajungând în lunca Mureşului, în apropiere de Lipova, de unde nu-i exclus să continue în Banat. Sistemul de construcţie este cel obişnuit: cu pământul din şanţ s-a construit valul strategic. Diferenţa de înălţime dintre fundul şanţului şi coama valului este de 4–5 m, fiind un real obstacol în calea cavaleriei sau atacanţilor pedeştrii. Dacă orientarea sa cardinală nord-vest este identică cu cea a celor trei valuri vestice, orientarea poziţională (de front) diferă, fiind inversă, limesul prezentând şanţul înspre vest, iar valul indicat înspre est, alcătuind, prin urmare, o fortificaţie diametral opusă sistemului de valuri din Câmpia de Vest, scopul său principal fiind de-a bara atacurile asupra spaţiului estic intracarpatic.

Important rămâne pentru trecutul acestor meleaguri faptul că „Troianul” există ca un însemn al Romei între Mureş şi Crişuri, că el poate fi considerat o parte din fosta graniţă a Daciei Romane. Aşezarea noastră fiind în interiorul Daciei romane.

La vest de „Troian” în câmpia mănoasă a Crişului, se întindeau aşezările

dacilor liberi, mai potrivit spus poate rămaşi în afara graniţelor provinciei pentru că erau supuşi unui permanent control militar roman. Ei locuiesc, pe mai departe, vechile vetre din perioada Daciei libere, în sate bogate şi întinse în care s-au făcut zeci de descoperiri monetare romane imperiale [B–6].

Considerăm necesar să atragem atenţia supra unui aspect care s-a repetat, aşa cum vom avea ocazia să vedem, de multe ori în multimilenara existenţă a aşezării noastre, Rădeşti. Prim amplasarea sa, de-a lungul timpului, aşezarea noastră, s-a găsit mereu la limita graniţelor dintre marile puteri. Că mai tot timpul, strămoşii noştri, au trebuit să îndure mişcările de la graniţă, forţată de oştile unora sau altora, însoţite de toate consecinţele repetatelor schimbări a stăpânilor, suportând atâtea neajunsuri şi suferinţe.

Viaţa dacilor, în contact cu lumea romană provincială, continuă în zona noastră, în întreaga perioadă până la retragerea romană şi după aceasta, până în secolul al IV-lea d.Ch. când procesul de romanizare se accentuează şi se încheie pe întreg teritoriul fostei Dacii.

Despre aceste vremuri, vorbesc o monedă antică aflată la Liceul din Gurahonţ. Moneda a fost adusă de la Almaş. Ea făcea parte dintr-un tezaur de peste 100 monede, care apoi s-au împrăştiat, descoperit în 1929. Moneda datează din timpul împăratului Septimiu Severus şi a fost bătută în anul 194 d.Ch. [B–17].

Iar la Bârsa lângă Sebiş, pe locul „Bodeşti”, 1a sfârşitul secolului trecut a fost descoperit un mare tezaur monetar republican [B–18].

Puternica afirmare a populaţiei autohtone în secolul al IV-lea d.Ch., poate să stea în legătură revenirea stăpânirii romane la nord de Dunăre în timpul domniei lui Constantin cel Mare care-i înfrânge pe geţi şi pe sarmaţi în anul 334 d.Ch.

Descoperirile din zona Arădeană dovedesc că dacii liberi au creat în cursul secolelor II–IV d.Ch., sub influenţa continuă a lumii romane, o cultură materială din cele mai înfloritoare. Dacii liberi vor cunoaşte un proces treptat de romanizare ca urmare a permanentelor contacte cu lumea romană provincială, proces care se va definitiva după 271 d.Ch. când are loc părăsirea oficială a Daciei de către armata şi autorităţile romane. Acum se va desăvârşi întrepătrunderea între populaţia romanizată rămasă la vechile vetre în fosta provincie şi dacii liberi. În perioada următoare romanitatea nord-dunăreană se va desăvârşi în ansamblul ei, asigurând premizele afirmării poporului român, care a asimilat elemente ale popoarelor migratoare cu a convieţuit un timp mai îndelungat [B–19].

Înainte de a trece să vedea ce s-a întâmplat în perioada migraţiilor, să aruncăm o privire spre problemele pământului şi a organizării strămoşilor noştri.

După înfrângerea rezistenţei bărbăteşti a Dacilor, împăratul Traian începu colonizarea Daciei cu elemente latine şi romanizate, iar provincia devine imperială.

Dacia, ca provincie romană, bucurându-se timp îndelungat — cam 120–150 de ani —, de o linişte aproape completă, se transformă într-o colonie înfloritoare cu multe sate şi numeroase oraşe.

La romani cultivarea pământului se făcea prin sclavi şi şerbi. Coloniştii Daciei erau parte sclavi, parte şerbi, dar mai erau şi *civis* şi veterani. Veteranii împreună cu cei ce arendau sau cumpărau pe bani pământul de la fisc, formau partea coloniştilor absolut liberi. Şerbii munceau pământurile pe loturi individuale. Sclavii munceau de regulă pe moşiile arendate sau vândute particularilor.

Peste mai multe posesiuni, marii proprietari romani aveau un *iudex*, ca un fel de administrator. Când proprietarul nu putea exercita el însuşi atribuţiile sale de judecător, îl delega pe iudex.

În Dacia Traiană şi colonii sclavi munceau pământul rămas în administraţia fiscului — împărţit în loturi. În felul acesta având posibilitatea de a se ridica cu încetul la starea de şerbi. Şerbii devin cu vremea oameni liberi, numindu-se în secolele III–IV *ingenui*, plătind dare. Aşa că, colonii moşteneau din tată în fiu, pământul, deşi nu erau proprietari de drept, dar se dezvoltă ideea că de fapt sunt ale lor.

În urma retragerii aureliene, marii proprietari latifundiari romani şi romanizaţi, marii arendaşi cât şi comercianţii de seamă, a căror existenţă nu era legată de glie, părăsiră provincia, dar micii proprietari — care erau cei mai mulţi — şerbii, meseriaşii şi comercianţii mărunţi — ştiind că părăsindu-şi vetrele — pe lângă că şi-ar periclita situaţia materială, deci existenţa — ar recădea din nou în mizeria sărăciei şi sclaviei sigure, au preferat să rămână şi pe mai departe la locul lor.

Cu atât mai puţin ne putem închipui o părăsire a ţării din partea daco-geţilor dintre care o parte considerabilă — cu toată epoca de 160 ani a dominaţiei romane, nu a putut uita că erau odinioară singurii stăpâni ai ţării lor. Convingătoare sunt în această privinţă repetatele răscoale ale dacilor din prima jumătate a veacului al III-lea. Dacii în alianţă cu fraţii lor Costobocii, apoi cu Alanii, Sarmaţii şi alte popoare, nu odată au încercat să se elibereze de sub dominaţia romană (sub Macrimus la 217–218; sub Maxinimus la 255–238; sub Regalianus, despre se zice că ar fi fost de origine dacă, la 260–268).

Manifestarea acestei noi vieţi sociale simple a dus apoi în mod natural, fie prin alegere, sau impunere, la investirea anumitor persoane cu prerogative administrativ-judecătoreşti. Locul lui iudex îl ia deci judele (giude, indices), dar cu atribuţii mult diminuate şi restrânse la micile colectivităţi. Acesta a fost de fapt începutul dreptului uzual român, numit mai târziu „jus valachorum”, bazat pe dreptul individual roman [B–20].

5. Perioada migraţiunilor (secolul IV–secolul XI)

Condiţiile determinate de lipsa unei autorităţi stabile şi de migraţia popoarelor n-au putut împiedica continuitatea evolutivă a poporului nostru.

Descoperirile din ţară şi prin analogie, cele din zona noastră, atestă prezenţa unei populaţii româneşti, ruralizate, care trăia în obşti, practica un rit de înmormântare roman provincial şi întreţinea legături permanente cu civilizaţia romană din sudul Dunării, sau cu zonele de la nord de fluviu încă ocupate de romani după retragerea oficială.

Populaţia românească va folosi o monedă de bronz măruntă de factură romano-bizantină (Valentinian I, Valentinian III, Iulian Apostatul, Iustinian I, Iustin al II-lea, Heraclius, Ioan I Tzimiskes etc.), care reflectă, pe de o parte, prezenţa românilor în condiţiile migraţiunii popoarelor şi pe de altă parte, continuitatea legăturilor acestora cu lumea romano-bizantină.

Prezenţa populaţiei româneşti în spaţiul intra şi extra carpatic este atestată de mărturiile arheologice, toponimice, lingvistice etc.

Chiar dacă pe teritoriul arădean, şi în zona noastră cu atât mai mult, cercetările

nu au amplitudinea celor din ţară privind perioada secolelor V–X, descoperirile de până acum atestă continuitatea în această parte a ţării.

Descoperirile din secolele IV–V ne dovedesc faptul că ceramica tradiţională dacică şi cea romană provincială continuă să rămână în uz, ea exprimând continuitatea populaţiei autohtone.

În ceea ce priveşte toponimele vechi, multe dintre ele s-au păstrat şi atestă populaţia românească. În secolele V–VI principalele denumiri hidronimice de origine dacică erau încă în uz. Astfel din relatările autorilor Priscus din Panion şi Iordanes, aflăm că printre cursurile mari de apă din vestul fostei Dacii se numărau Tigas (forma coruptă probabil pentru Tisas- Tisa), Marisia (Mureşul), Miliare, Gilpil şi Grisia (cele trei Crişuri).

Perioada secolelor IV–V care cuprinde năvălirea şi stăpânirea hunică (420–454), prezintă o ceramică cenuşiu negricioasă, aspră la pipăit, de calitate inferioară, produsă pentru nevoile zilnice ale populaţiei. Alături de ea păstrându-se ceramica, gri-cenuşie, cu rădăcinile din Laténul dacic, în parte moştenire din epoca romană.

Începând din secolul al VI-lea, în ceramică nu se mai pot deosebi atât de uşor trăsăturile tradiţionale deoarece se produce o uniformizare, cu caracter prefeudal, specifică unei arii foarte întinse.

Creştinismul daco-roman s-a răspândit într-o formă simplă, populară la început fără aşezăminte religioase deosebite şi fără o ierarhie bisericească. Elementul creştin s-a alimentat cu elemente cultural-religioase, din sudul romano-bizantin. Viabilitatea sa în zona nord-dunăreană s-a datorat romanităţii locale şi legăturilor acesteia cu sudul Dunării.

Atunci când la finele secolului al VI-lea slavii îşi fac apariţia. sinteza daco-romană era încheiată, se constituie limba română vorbită la nord şi la sud de Dunăre. Odată creată structura etnică de bază a poporului român, ea va permite ca, în perioada secolelor VI–IX, noii veniţi să fie asimilaţi de populaţia autohtonă românească.

Cercetările din zona arădeană dovedesc faptul că purtătorii culturii materiale a perioadei secolelor VI–X, atestaţi, de altfel, în întreaga ţară, sunt comunităţile autohtone româneşti în confruntare cu populaţiile aflate în migraţie.

Derivarea tipurilor ceramice dintr-un fond cultural unitar, exclude posibilitatea, mai ales pentru perioada secolelor IX–X, că ar fi vorba de elemente etnice deosebite, formele şi ornamentarea atestând continuitatea tradiţiei autohtone care se va perpetua în ceramica românească a secolelor amintite şi a celor următoare.

Secolele IX–XI va marca momentul în care teritoriul arădean va fi cuprins în formaţiunile statale ale lui Glad şi Ahtum, continuatoare ale procesului firesc de evoluţie social politică şi păstrătoare, alături de cele conduse de Gelu şi Menumorut, a fiinţei şi gliei poporului român.

Descoperirile arheologice din zona arădeană confirmă prezenţa continuă în timp a populaţiei româneşti aflată în contact, în anumite momente istorice, cu unele grupări migratoare care au trecut peste teritoriul patriei noastre.

Din primul val al migraţiunilor sunt semnalaţi goţii, hunii, gepizii şi avarii.

Goţii, populaţie germanică sunt atestaţi de cercetările arheologice, mai mult în afara provinciei, zonă în care vor fi înfrânţi de huni în anul 376. O parte migrează, în masă, spre Dunăre iar cei rămaşi vor fi asimilaţi în masa autohtonilor.

Hunii, populaţie nomadă de neam turanic după ce i-au învins pe goţi, fără a

trece prin Transilvania, s-au aşezat în Câmpia Panonică, la vest de Tisa. Mai ales în prima jumătate a secolului al V-lea, hunii sub conducerea lui Atilla, vor efectua raiduri de pradă spre apus şi sud. După moartea lui Atilla (453 d.Ch.), puterea hunilor scade şi ei vor fi înfrânţi de gepizi.

Învingători ai hunilor, după ce o perioadă fuseseră supuşi, **gepizii** de neam germanic, vor prelua stăpânirea Câmpiei Panonice. Cu toate că ajung până în zona intracarpatică (la 473, probabil şi în zona noastră), ei nu vor stăpâni efectiv fosta provincie Dacia romană.

Obiectele descoperite în unele aşezări aparţinând unei populaţii mixte formate din autohtoni şi gepizi dovedesc convieţuirea celor două populaţii.

Concludentă pentru această convieţuire, în zona Arădeană, este descoperirea de la Pecica a unei fibule digitale.

După înfrângerea din anul 567, provocată de avari şi longobarzi, gepizii se împrăştie şi vor fi asimilaţi de cei pe care îi stăpâniseră înainte.

Avarii, populaţie originară din Mongolia, după ce-i înfrâng pe gepizi, s-au instalat în fostele teritorii dominate de aceştia. În Europa centrală, în secolele VI–VIII, ei înfăptuiesc un mare stat care se întinde din stepele pontice şi până la Marea Adriatică. În această perioadă ei sunt prezenţi şi în Dacia după cum o dovedesc şi unele descoperiri de pe teritoriul fostei provincii şi din zona arădeană.

Din zona arădeană se remarcă obiectele rezultate dintr-un mormânt avar săpat în 1998 la Peregul Mic, cele din mormântul avar de la Felnac sau cele din mormântul de la Sânpetrul German datat printr-o monedă bizantină din prima jumătate a secolului al VII-a (N.R.V.– de observat că toate au fost descoperite în Câmpia Aradului).

În a doua jumătate a secolului al VIII-lea atacurile francilor şi bulgarilor pun capăt stăpânirii avare şi aceştia vor sfârşi prin dispariţia sau asimilarea lor treptată de către autohtoni.

Slavii, atestaţi în secolul al VI-lea în zonele extra-carpatice, vor pătrunde masiv în secolul următor, pe teritoriul patriei noastre. Populaţie de agricultori, aşezaţi în zona de şes sau pe văile mai largi, ei vor convieţui cu populaţia autohtonă românească. Superiori numeric şi sub raportul civilizaţiei materiale românii îi vor asimila treptat pe slavi, împrumutând de la aceştia elemente lingvistice şi de organizare social-politică.

Dintre obiectele de factură slavă descoperite în zona arădeană se remarcă un vas aparţinând secolului al VII-lea, provenit din hotarul localităţii Zădăreni.

Aşezaţi pe la sfârşitul secolului al IX-lea în Panonia, **ungurii,** populaţie de origine fino-ugrică, îşi încep expansiunea spre vest şi est. Spre Transilvania ei vor face incursiuni în secolul al X-lea, pentru ca din secolul al XI-lea să înceapă luptele de cucerire organizată a voivodatelor româneşti.

Dovezile istorice, arheologice, numismatice şi toponimice dovedesc faptul că în părţile arădene, românii în condiţiile create de migraţiunea popoarelor, şi-au păstrat nealterat fiinţa, limba, tradiţiile şi formele de organizare social-politice.

Încadrându-se organic în spaţiul etnic românesc, zona arădeană ca de altfel în întreaga ţară, va cunoaşte prefacerile economice, demografice şi culturale ale secolelor IV–X.

Cercetările privind istoria zonei arădene încadrează într-un ansamblu unitar

relatările izvoarelor scrise corelate cu descoperirile arheologice. Acestea au avut în vedere faptele şi evenimentele care au o deosebită valoare pentru cunoaşterea evoluţiei societăţii româneşti în această parte a ţării.

Analiza informaţiilor cuprinse în unele izvoare scrise, cum sunt *Cronica lui Anonymus* şi *Legenda Sfântului Gerard*, completate cu rezultatele descoperirilor arheologice de la Arad — Vladimirescu, Felnac, Zăbrani, Chişinău Criş şi din alte părţi ale judeţului, atestă faptul că românii din această zonă în secolele VII–XI, au trăit o viaţă proprie cu transformări şi mişcări economice, politice, sociale şi spirituale, în cadrul cărora caracteristică va fi dezvoltarea forţelor de producţie.

Cercetările arheologice au scos la iveală aşezări care le continuă pe cele anterioare, dacice, având gropi de provizii, cuptoare de copt pâine, cuptoare de ars oale, bordeie, vetre de foc, râşniţe, unelte agricole şi meşteşugăreşti şi mai ales, un bogat material ceramic cunoscut pe ambii versanţi ai Carpaţilor în secolele VII–XI şi transmis ca tehnică în ceramica românească de mai târziu [B–21].

Procesul de etnogeneză a poporului român început odată cu ocupaţia romană a Daciei (106 d.Ch.) şi cu colonizarea înfăptuită în anii ce- au urmat — unii autori susţin că acest proces a început chiar mai înainte prin comerţ, meserii şi alte relaţii —, nu se termină la 271–272, când oficialităţile romane părăsesc această ţară, el continuă mai multe sute de ani după aceea. Abia spre sfârşitul secolului al IX-lea, după asimilarea slavilor, izvoarele istorice atestă existenţa noului popor românesc al cărui locuitori erau numiţi de străini **vlahi**, pentru prima oară menţionaţi documentar în anul 976.

Format deci, în câteva secole, nu pe o anumită „vatră de etnogeneză”, ci pe întregul spaţiu carpato-dunăreano-pontic, populaţia daco-romană rurală şi chiar cea urbană, cum atestă mărturiile arheologice rămânând pe loc după părăsirea provinciei de către oficialităţi, convieţuieşte cu dacii liberi afiliaţi şi chiar cu unele popoare migratoare devenite „federate” faţă de Imperiu.

Retragerea în munţi şi în codri ţinuturilor deluroase (sau chiar în vastele păduri ce acopereau şesul), nu a fost însă permanentă pentru întreaga epocă a migraţiunii popoarelor, ea devine o necesitate numai pentru scurte perioade, în fazele acute ale invaziilor. După potolirea iureşului războinic, în perioadele de calm care urmau, localnicii reveneau la aşezările lor din câmpie, nu numai cu turmele în pendulările lor transhumante, ci şi pentru a cultiva mănoasele terenuri deschise [B–22].

Sub aspect spiritual, trebuie să subliniem cu tărie faptul că poporul român s-a născut creştin, el nu a fost creştinat. Biserica creştină fiind liantul şi scutul poporului nostru.

Strămoşii noştri se vor fi convins curând că numai prin rezultatul şi prin produsele muncii proprii vor putea fi în situaţia de a-şi răscumpăra liniştea. De aceea ca popor paşnic şi productiv se dovedi curând a fi un element şi factor indispensabil în marele concert al preocupărilor războinice ale migratorilor.

Istorici de seamă arată că autohtonii Daciei Trai ane erau curtaţi de Goţi şi trăiau sub conducerea conducătorilor locali, proprii.

La fel se petreceau lucrurile şi pe vremea Hunilor. În frunte cu căpeteniile sale proprii, poporul, îşi continua nestingherit vechile ocupaţii: agricultura şi creşterea vitelor. Migratorii nu se interesau de felul organizării sociale a băştinaşilor, în schimb

erau foarte preocupaţi în a fi îndestulaţi, de către autohtoni, cu carne, cereale şi nutreţ.

Obiceiurile şi legile localnice au rămas neatinse. Popoarelor migratoare li se pot reproşa multe, dar nu poate rezista nici pe departe afirmaţia că năvălitorii ar fi nimicit fără cruţare tot ce le cădea în cale.

Dintre factorii principali de legătură directă, atât a imperiului apusean cât şi a celui bizantin cu provinciile de la nordul Dunării, până târziu în secolele V şi VI, vom sublinia pe cel al bisericii şi comerţului [B–23].

După spusele istoricilor romani şi bizantini, instituţia juzilor (*judices*) din acele „Romanii populare" ale daco-romanilor şi românilor din vremea migraţiunilor, era atât de puternică şi de însemnată, încât a impresionat şi pe conducătorii populaţiilor în migraţie, încât aceştia preferau titlul de *judex potentissimus*, cum făcea gotul Atanaric, în locul celui de *rex, dux* sau *basileus*. Era o moştenire romana puternică şi vie, la daco-romani şi români, de asemenea la italieni în Sardinia judiko, la Roma judices romanae urbis, la Amalfi gloriosissimi judices. Juzii, prin secolele IX–X, au devenit — mulţi din ei — cnezi de obşti săteşti. Din asemenea cnezi mai puternici, adică voievozi, s-au ridicat conducătorii formaţiunilor politice din Transilvania din secolele IX–X, chiar dacă izvoarele latine îi numesc duci (*duces*), cum a fost cazul lui Menumorut, Glad, Ahtum, Gelu şi alţii [B–24].

Revenind la populaţiile migratoare, putem spune că perceperea dării ca sistem de exploatare primitivă a fost practicată de multe dintre acestea. Există date precise despre goţi, huni, avari, longobarzi. Deşi nu avem nici o ştire despre perceperea unor dări de către slavi, este totuşi neîndoielnic că şi ei au folosit acest sistem de exploatare primitivă a populaţiei supuse în perioada în care supremaţia politică şi militară se afla de partea lor.

În afară de perceperea anuală a dării în produse, populaţiile supuse erau obligate în anumite situaţii să facă faţă şi unor prestaţii în muncă şi să dea oameni prin care să fie menţinute forţele militare ale cuceritorului.

Suntem de părere că secolele IV–VII trebuie considerate pe teritoriul ţării noastre ca o perioadă de trecere la feudalism nu numai din punct de vedere cronologic, ci şi din punctul de vedere al conţinutului social-economic. Astfel, ideea că epoca migraţiilor la noi ar reprezenta un regres, o întoarcere înapoi la sclavagism (acolo unde a existat stăpânirea romană), la epoca de destrămare a comunei primitive nu poate fi susţinută.

În secolele VIII–IX gradul de dezvoltare al forţelor de producţie ne face să presupunem existenţa unui feudalism incipient. În decursul secolului al IX-lea, feudalismul timpuriu se generalizează în Transilvania şi o bună parte din teritoriile de la sud şi sud-est de Carpaţilor în secolul al X–lea feudalismul timpuriu cuprinde tot teritoriul ţării [B–25].

În vremurile tulburi ale feudalismului timpuriu, în părţile Zarandului, funcţia militară defensivă a valului roman „Troianul" a fost reactualizată de către locuitori, mărturie stând în acest sens (remarcând originalitatea argumentului de continuitate autohtonă pe aceste meleaguri) atât elemente de natură stratigrafică, cât mai ales, urmele materiale din secolele IX–X descoperite pe val lângă Crişul Alb, la Iercoşeni, Răpsig şi Săliştea, care atestă situarea unor aşezări româneşti de-a lungul fortificaţi ei, chiar sub pavăza valului, a pădurilor şi-a Munţilor Codrului şi Zarandului, teritoriu unde, la circa 20 km mai spre est de „Troian", a fost identificat traseul unui alt val de

pământ, pe care localnicii îl deosebesc numindu-l „Bâlhrad”, despre care am mai amintit.

În şanţul, mantaua şi pe valul fortificaţiei în sectorul de pe Dealul „Bâlhradului”, la Sebiş, s-au descoperit, alături de urmele întăriturilor de lemn incendiate, tipice fragmente de vase ornate prin benzi şi linii simple şi vălurite, reprezentând ceramica românească şi o podoabă în formă de emisferă coronală ornamentată cu motive pseudogranulare reliefate (o piesă rară care nu-i exclus să provină din lumea Bizanţului), vestigii ale populaţiei autohtone din secolele IX–X subordonată unei formaţiuni încadrată politic ducatului (voievodatului dintre Mureş şi Crişuri) [B–26].

Amintind de Crişuri socotim util să arătăm ca Valea Bogeştiului se varsă în Crişul numit de localnici Alb — pomenit în secolul al VI-lea în scrierile gotului Iordanes sub forma latinizată Grisia, Grissia, în forma grecizată Krisos la Constantin Porfirogenetul (grecii antici numeau aurul chrysos, probabil după locul de unde îl aduceau) va apărea mai târziu, în primele documente maghiare de cancelarie sub forma Crys, Crisius, ca de pildă în documentele din 1202–1203; „ad Crisium”, „per Crisium”, „super Crisium”, „transit Crisium” sau într-un document din 1705 „fluvium qui nuncupatur Crys” [B–27].

Peste tot dar mai cu seamă în Transilvania, învăţaţii, arheologi şi istorici, au descoperit rădăcinile daco-romane, adânci şi puternice, conferind trăinicie şi putere poporului român, în aşa măsură încât învăţatul german Albreght Wirt îl socotea „poporul cel mai rezistent din lume”. (A. W., *Der Balkan, seine Länder und Völken in Geschichte…*, Stuttgart, 1916 p. 226) [B–28].

Dar, iată ce spune un cunoscut istoric maghiar, Márki Sandor, referitor la români: „Voievozii stăteau în fruntea lor, nu comiţii; cnejii, iar nu birăii; ei formau un adevărat stat în stat”. În aceste cuvinte caracterizează istoricul maghiar epoca cea mai veche din trecutul românilor arădeni, recunoscând deci şi din partea sa cel puţin, existenţa unei străvechi organizaţii româneşti [B–29].

Că vechimea noastră în acest spaţiu este mare o dovedeşte şi faptul că ungurii au făcut cunoştinţă cu noţiunile de bază ale creştinismului prin contactul ce l-au avut cu românii, care trăiau de mai multă vreme în Panonia şi Câmpia Tisei. Numai târziu, din motive politice au îmbrăţişat creştinismul roman. Călugării catolici ajung la curtea principilor unguri Geza şi Voic (N. R. V. — acest Voic fiind român de origine), iar acesta din urmă primeşte botezul, luând noul nume de Ştefan. Papa îl încoronează, dându-i titlul de „rege apostolic” al noului stat, obligându-l să impună credinţa catolică întregului popor. Statul unguresc este aşadar o creaţie a papalităţii romane, care intenţiona prin această alcătuire politică să poată câştiga mai uşor pentru catolicism neamurile din nord-estul Europei [B–30].

6. Perioada feudalismului până la turci (secolul XI–1566)

Referindu-se la zona arădeană academicianul Ştefan Pascu precizează că voievodatele şi cnezatele locale, semnalate documentar începând cu secolul al XII-lea, odată cu extinderea activităţii cancelariilor şi cronicarilor, trebuie să fi avut la acea dată o vechime de nai multe secole. Organizaţiile locale de tipul voievodatelor, cnezatelor sau obştilor au avut o lungă continuitate în timp, mai ales în zona montană

a judeţului Arad, ele menţinându-se până în timpul domniei lui Mihai Viteazul şi mai târziu până în secolele XVII–XVIII [B–31].

Însăşi istoriografia maghiară modernă admite că teritoriul, în care au descălecat la sfârşitul veacului al IX-lea cetele lui Arpad, nu se întindea şi asupra Transilvaniei. Profesorul Universităţii din Budapesta Ferenc Eckhart publicând, la 1933, o carte de sinteze a istoriei maghiare, spune lămurit: „Să nu ne închipuim că au populat descălecătorii întreaga ţară. Numărul lor, poate şi din cauza înfrângerii suferite în patria de mai înainte, era prea mic pentru aceasta. Teritoriul ocupat de ei se potrivea aproape cu cel ţărmurit prin pacea dela Trianon, la care a fost redusă după o mie de ani Uagaria" [B–32].

Pe bună dreptate putea afirma, deci, istoricul american John Matley că „teoria părăsirii Daciei şi a repopulării acesteia ulterior, printr-o masivă migrare din sudul Dunării este o teorie fantezistă, care nefiind confirmată prin izvoare istorice, nu poate fi acceptată nici măcar ca ipoteză" [B–33].

Pentru zona arădeană, încadrată în ducatele (voievodatele) lui Glad-Athum (secolele IX–XI) şi Menumorut (secolele IX–X), prăbuşirea în 796 a caganatului avar, sub loviturile francilor, a constituit un impuls important a dezvoltării social-economice.

Politic voievodatul lui Athum a păstrat tradiţia relaţiilor de colaborare cu Constantinopolul, stând sub suzeranitatea bizantină, populaţia asemeni principelui, fiind de rit ortodox. A dispus de forţe militare însemnate, deoarece rezistenţa pe care a opus-o cotropitorilor a fost înverşunată, Ahtum fiind înfrânt doar în urma trădării de către unul din colaboratorii săi. De această dată conducătorul însuşi a căzut în luptă, iar reşedinţa, cetăţile, teritoriul „ţării", inclusiv jumătatea sudică a ducatului de odinioară, din Bihor şi Zarand, au ajuns sub stăpânire maghiară. Întinderea Zarandului a fost organizată într-un comitat aparte, atestat de prin veacul al XIII-lea. În conştiinţa autohtonilor însă acest teritoriu va păstra necontenit în decursul feudalismului imaginea tradiţională de „ţară" românească, cu zecile de sate conduse prin voievozi, cnezi şi juzi, nu puţini dintre ei în postură de feudali români. Mărturiile vremii ni-i înfăţişează nu o dată, în decursul vremurilor medievale, ca reali ocârmuitori ai teritoriului Zarandului, reprezentându-l în oastea ţării, apărându-l întotdeauna singuri de invazii, stând integraţi propriului popor, supunându-se laolaltă legiuirilor străvechi obişnuielnice şi rânduielilor vechilor pravile, construind cetăţi, ctitorind lăcaşuri pentru luminare şi credinţă sau dezlănţuind răscoale împotriva exploatării şi asupririi, pentru apărarea drepturilor străvechi ce întruchipau simbolic „moştenirea" lui Menumorut. Pentru că acest voievod sau duce, cum îi spune Anonymus a fost cel dintâi conducător al luptelor purtate pentru apărarea libertăţii şi independenţei pământului românesc al Transilvaniei [B–34].

Bogăţiile pădurilor şi ale apelor, abundente în zona arădeană, ofereau largi posibilităţi vânatului şi pescuitului.

Cercetările au scos la iveală faptul că locuitorii pe lingă agricultură, se ocupau cu creşterea vitelor. *Legenda Sfîntului Gerard*, varianta mare, acordă o mare atenţie creşterii vitelor, dovedind că această ramură productivă ocupa o pondere însemnată în economia ducatului. Legenda pomeneşte despre mulţimea de cai neîmblânziţi ai ducelui Ahtum, cât şi despre cei „pe care păstorii îi ţineau sub pază în grajduri". La fel se menţionează mulţimea cirezilor de bovine, a turmelor de ovine şi

caprine, numărul mare al porcilor îngrăşaţi cu ghindă, care-şi aveau păstorii lor, oameni în dependenţă feudală [B–35].

Expansiunea statului feudal ungar, pornită dinspre Cenad, a reuşit ca în secolul al XII-lea să cuprindă treptat zona de câmpie, creându-şi şi un punct de sprijin prin folosirea cetăţii Aradului. Până în prezent însă, ea nu a fost depistată din punct de vedere arheologic, neexcluzându-se posibilitatea ca ea să fi fost ridicată pe locul unei vechi fortificaţii a populaţiei autohtone [B–36].

O evoluţie şi mai lentă a extinderii statului ungar, au cunoscut-o plaiurile de pe văile Crişului Alb şi Crişului Negru, odinioară regiuni de margine ale ducatului (voievodatului) lui Menumorut şi apoi al lui Ahtum. Teritoriul străjuit dinspre vest de mlaştinile existente la gurile Crişurilor a intrat în orbita administraţiei de tip cormitatens cu mult în urma centrului Bihariei. Legat de aceasta, este important de subliniat că viitorul teritoriu al comitatului Zarand se afla încă încadrat până la începutul secolului al XIII-lea în cel al comitatului Bihor şi că abia între 1203–1214 s-a putut desprinde de către acesta. De altfel, viitoarea reşedinţă a susmenţionatului comitat, se află menţionată la sfârşitul secolului al XII-lea în perimetrul comitatului Bihor. Primul comite al Zarandului, apare documentar doar în jurul anului 1214, iar castrul său de reşedinţă abia în 1232.

În lumina realităţilor sus amintite, atestate prin documentele vremii, nu putem accepta teza unor istorici care susţin că, comitatele Arad şi Zarand ar proveni din epoca regelui Ştefan I al Ungariei. Trebuie subliniat şi faptul că cele două comitate nu cuprindeau iniţial decât teritoriile din câmpie, din partea sud-vestică. Este aproape unanim recunoscut de către istorici că expansiunea feudal ungară, nu s-a produs în regiunile montane şi chiar deluroase, decât mult mai târziu, prin secolul al XIV-lea, fapt care explică de altfel şi lipsa actelor de donaţii a proprietăţilor cu privire la zonele geografice mai înalte.

Această pătrundere a fost împiedicată în primul rând de către populaţia băştinaşă românească, desigur şi de condiţiile de relief [B–37].

În ce priveşte zona noastră, ştim că primele documente de donaţii şi primele documente unde apare numele unor aşezări, datează din anul 1439, iar pentru Bogeşti, după cum am mai arătat, în 1441.

Dezvoltarea economică ascendentă în judeţul Arad, a fost afectată de năvălirea tătarilor din 1241–1242.

La începutul lunii mai tătarii conduşi de hanul Cadan au atacat Oradea, de unde populaţia a fugit în direcţia Crişurilor, căutând azil prin pădurile şi mlaştinile de la Nădab, Adea, Şepreuş, Cintei. Cei fugiţi din Oradea, care erau însoţiţi de populaţia din nordul judeţului, au găsit un loc ferit intre Crişul Negru, Teuz, Crişul Alb unde ducea doar un singur drum, denumit de popor drumul lui Traian.

Sosind vara, tătarii s-au stabilit în zona de şes a judeţului căutând o oarecare colaborare cu populaţia rămasă în viaţă. Canonicul Rogerius arată că populaţia din nordul judeţului s-a organizat sub conducerea cnejilor, căutând să se înţeleagă cu tătarii. Astfel munca productivă a fost reluată. Populaţia a ieşit din păduri şi mlaştini, a început aratul, treieratul, dând dijme tătarilor. După strângerea recoltei spre toamnă chiar şi târgurile au fost ţinute, însă tătarii, din nou, au recurs la jaf, fapt care a determinat populaţia sub conducerea cnejilor să se retragă către pădurile Zarandului de unde au dus lupta grea împotriva năvălitorilor.

După tradiţiile populare tătarii au fost atraşi în cursa întinsă spre munţii Moma-codru, unde localnicii i-au înfrânt, fiind ajutaţi şi de populaţia din Transilvania.

Deşi năvălirea tătarilor a provocat pagube şi suferinţe datorate luptelor, ei totuşi n-au reuşit să pătrundă în văile ascunse, în munţi sau în mlaştini şi în acest fel după retragerea lor populaţia revenită din ascun-zişurile amintite, a reînceput munca sa paşnică pe ogoare, reconstruindu-şi vetrele [B–38].

Probabil că şi valea Bodeşti a fost unul din locurile care au fost cruţate.

Reţinem deci, că situaţia instituţiilor româneşti n-a fost prea mult influenţată. Potrivit relatărilor aceluiaşi Rogerius tătarii, care nu puteau trăi fără activitatea producătorilor direcţi, au făcut tot posibilul ca să restabilească mersul normal al vieţii, facilitând reîntoarcerea ţăranilor din păduri, la vetrele lor. Desigur, năvălitorii tindeau la acumularea unor cantităţi de provizii cât mai mari [B–39].

Situaţia satelor se poate urmări mai greu, deoarece până în secolul al XVI-lea nu dispunem de conscripţii sau urbarii nici în comitatul Arad, nici în comitatul Zărand. Urbariul Siriei datează din 1525 (dar despre aceasta vom da detalii mai târziu), iar prima conscripţie dicală a Aradului datează din 1534.

Expansiunea statului feudal ungar nu s-a produs în regiunile montane şi chiar deluroase decât târziu în secolele XIV–XV, după cum am mai arătat şi chiar şi acolo unde apar aceste acte de donaţie, nu este certă şi stăpânirea efectivă a teritoriilor menţionate.

Dacă în secolele XII şi XIII ne vorbesc mai ales despre satele aflate la şes, din secolele XIV–XV surprinde abundenţa satelor aflate în zona păduroasă. Aceasta se explică prin mai mulţi factori.

Un factor determinant îl constituie situaţia juridică strămoşească a satului românesc. Obştea ţărănească cu structura juridică proprie îşi păstrează mult timp autonomia sa internă. Creşterea autorităţii nobiliare în secolul al XIV-lea, va duce la subjugarea acestor comunităţi. Drept urmare şi actele se referă cu mai mare precizie şi la satele ce se aflau în valea Crişului Alb, respectiv în pădurile Zarandului.

Nu este neglijabil nici factorul tehnico-economic. În secolul al XIII-lea se răspândesc şi în zona Aradului noi tehnici agrare: se modernizează tehnica de tracţiune, se răspândeşte plugul cu roţi, înzestrat cu papuc de fier. Arheologia a scos la suprafaţă din această perioadă unelte din fier într-un număr tot mai mare (sape, coase, seceri, topoare etc.). Drept urmare asistăm la defrişări şi desţeleniri considerabile, atât în zona de şes ferită de inundaţii, cât şi în zona păduroasă. Se răspândeşte pe o scară tot mai largă asolamentul bienal, ici-colo şi cel trienal. Fertilitatea pământului este redată prin arderea pârlogului, păşunatul liber pe ogoare, ba chiar şi gunoitul sistematic, mai ales în grădină, şi pe arăturile aflate în imediata vecinătate a satelor.

Satele, în general, sunt mici, ele se compun din 5–10 gospodării, cu 5 persoane pe familie. Casele se făceau din pământ sau lemn. În jurul caselor se aflau grădinile, unde se produceau în special: varza, ceapa, legumele, dovleacul, fasolea, mazărea şi lintea. Pe arăturile satului se cultivau grâul, secară, alac, orz, ovăz, mei [B–40].

Acad. Ştefan Pascu socotea că, pentru judeţul Arad, la sfârşitul secolului al XII-lea şi începutul celui următor, media familiei era de 3, 2 membri.

Pe la 1332–1337, indicele familiei poate fi socotit la cca. 3, 5 suflete. Pe la mijlocul secolului al XIV-lea, indicele mediu al membrilor de familie poate fi socotit

la 4, 2–4, 3, fapt care ilustrează o perioadă de linişte relativ mai mare, o dezvoltare economică mai accentuată, o mortalitate infantilă ceva mai mică, înmulţirea satelor prin roire şi, deci, a satelor dublate sau chiar triplate (exemple: Cilul de Sus şi de Jos, apoi cele trei Almaşuri).

În evoluţia demografică a Europei, Orientului Mijlociu şi Apropiat, marea epidemie — „ciuma neagră" — din 1348–1349 a însemnat o cezură deosebit de gravă [B–41].

Satele şi gospodăriile se pustiesc şi datorită ravagiilor unor calamităţi naturale: foamete repetată la intervale de timp foarte scurte, epidemii distrugătoare, destul de frecvente şi acestea, războaiele interne şi externe de care Evul Mediu n-a fost lipsit.

Documentele pomenesc epidemii locale, mai ales în anii 1364, 1374, 1330, 1400, 1412, 1430, 1438, 1452–1457, 1479–1480, 1494–1497 etc.

Un bun cunoscător al epidemiilor medievale constată că acestea reizbucneau cu violenţă tot la 8, 10 sau 15 ani [B–42].

În secolele XII–XIII-lea nu se putea încă vorbi despre iobagi ca o clasă unitară, ţărănimea fiind împărţită în diferite categorii potrivit dependenţei lor faţă de feudalii laici, ecleziastici sau faţă de rege. Obştea, ca instituţie veche românească avea încă o serie de drepturi, privind alegerea juzilor (cnezilor şi juraţilor) sau în probleme de autoadministraţie.

Procesul de feudalizare se poate socoti — pentru vestul judeţului — încheiat în aspectele sale fundamentale până la mijlocul secolului al XIV-lea, iar pentru estul judeţului — deci şi pentru Bodeşti-Rădeşti — abia după un secol (secolul al XV-lea). Acest proces rezultă şi din legiuirile din 1351, în primul rând punctul III, care stabilea darea în produse a ţărănimii dependente la a noua parte (nona) şi din punctul XVIII, care confirma ţăranilor dreptul la libera strămutare.

Aceasta este perioada în care se formează clasa omogenă a ţărănimii dependente, împărţită în două categorii mai mari: iobagii cu sesii şi jelerii, adică ţăranii care dispuneau de o suprafaţă sub un sfert de sesie de pământ. Ţărănimea se mai bucura de anumite libertăţi, putând avea în posesie loturi de pământ (sesii) şi animale. Obştile, în limitele comunităţii săteşti şi în virtutea obiceiului strămoşesc al pământului, aveau o conducere autonomă cu atribuţii economice, judiciare, fiscale şi administrative [B–43].

Dintr-o diplomă din 1390, aflăm veşti despre existenţa a şase districte teritoriale româneşti (*districtus olahales*) din Ţara Zarandului: Hălmagiu (Halmag), Căpâlna (Kapolna) — din care făcea parte şi zona Bogeşti —, Vârfurile (Chich), Izvorul Crişului (Körösfo), Arăneag (Aranag) şi Cladova (Kladova) [B–44].

Pentru acele timpuri problemele de apărare se puneau în permanenţă. Astfel ştim că fortăreţe au existat în judeţ şi în secolele X–XIII, dar năvălirea tătarilor a dovedit că o rezistenţă mai eficace, conform noilor condiţii strategice nu putea fi asigurată decât prin existenţa unui sistem de cetăţi de piatră, ridicate în punctele strategice. Drept urmare, începând de la sfârşitul secolului al XIII-lea şi în judeţul Arad se începe construirea unor cetăţi puternice, aşezate pe piscuri. Construirea cetăţilor va lua avânt în secolul al XVI-lea, dar mai ales în timpul lui Iancu de Hunedoara, când pericolul otoman şi schimbarea strategiei războiului au impus ca o necesitate un nou sistem de luptă. Pentru construirea cetăţilor arădene au fost folosite

în special veniturile încasate de la obştile ţărăneşti, precum şi robotele acestora. Pe de altă parte construirea cetăţilor era şi în interesul marilor feudali care, prin donaţii regale, obţin drepturi în acest sens.

Astfel unele cetăţi se transformă şi în centre domeniale asigurând nobilimii forţe puternice nu numai împotriva turcilor, dar şi împotriva ţărănimii, care, din cauza sarcinilor mereu crescânde şi hărţuielilor permanente cauzate de anarhia feudală, se răzvrătea adeseori [B–45].

Un astfel de caz este Cetatea Şiriei pomenită mai întâi sub numele de Castrum, la 1331.

Apare mai des însă în secolul al XV. Ea apare ca cetate regală şi se cunosc şi nume de castelani regali, care sunt obişnuit şi comiţi supremi ai comitatului Zarandului. În 1439 regele Albert donează cetatea, împreună cu 110 sate, despotului sârb Gheorghe Brancovici. Cu acest prilej apar pentru prima dată consemnate şi un mare număr de sate din zona noastră, putând considera aceasta, ca prima atestare documentară a lor. Vladislav I însă i-o reia, sub motivul că Gheorghe Brancovici, prin castelanul său de aici, voievodul Stepan, a sprijinit pe regele minor Ladislau V, ridicându-se alături de Andrei Bothos, comitele suprem de Timiş. Pe Bothos l-a învins în luptă Iancu de Hunedoara, iar pe voievodul Stepan, Ladislau Marothy, comitele suprem al comitatului Arad. Drept recompensă, la 2 februarie 1441, regele i-a donat lui Matothy cetatea împreună cu domeniul şi cu nobilii români castrensi. În acest act apare pentru prima dată mumele aşezării Bogeşti. Gheorghe Brancovici se vede că nu a cedat-o totuşi, căci în anii următori dispune, sau cel puţin pretinde că dispune încă, de ea; în 1444 regele o donează iarăşi împreună cu domeniul, lui Iancu de Hunedoara pentru că a cheltuit multe mii de florini pentru eliberarea Serbiei şi Albaniei de sub puterea turcească. I-a donat-o lui Iancu de Hunedoara socotindu-l destul de tare să-şi poată valorifica drepturile asupra ei. Marothy protestează; Iancu de Hunedoara fu totuşi introdus în posesia cetăţii. Dar nu renunţă nici Gheorghe Brancovici definitiv la ea. În anul luptei de la Câmpia Mierlei (1448) e pomenit aici iarăşi un castelan al lui. În urma luptei pierdute, Iancu de Hunedoara prins de Gheorghe Brancovici, pentru a putea fi eliberat, printre altele, trebui să renunţe şi la Şiria, şi numai în 1451, sub ameninţarea cu război îl putu sili pe Gheorghe Brancovici la o înţelegere şi la înapoierea cetăţii. După Iancu de Hunedoara (mort la 11 august 1456), a ajuns în mâinile cumnatului său Mihail Szilagyi. În 1461 văduva lui Mihai Szilagyi a zălogit-o fiscului. Iar fiscul în 1464 a donat-o lui Andrei, Ştefan, Ladislau, Paul şi Nicolae Bathori. Cetatea rămâne mai mult timp în stăpânirea Bathoreştilor. (N.R.V. — se pare că până prin 1525). Cetatea regală a Şiriei a fost deci mereu pe mâini de mari feudali [B–46]. Am insistat mai mult pe situaţia cetăţii Şiria şi a domeniului ei, fiindcă mulţi ani situaţia aşezării noastre şi a strămoşilor noştri au depins de Şiria.

Ambiţiile şi pretenţiile mereu crescânde ale marilor feudali nu au fost de natură să uşureze viaţa bieţilor ţărani. Din contră, amplificau şi mai mult greutăţile acestora, având în vedere totalul obligaţiilor ţăranilor.

Constatăm, astfel, tendinţa de creştere a obligaţiilor faţă de visteria regală, percepută în bani, în produse şi în muncă. Dintre acestea amintim darea în produse (vin, cereale şi animale) numită în general *tributa* şi darea în bani, denumită *collecta*, care varia între 8–12 denari după o gospodărie ţărănească. Se măresc tot mai mult şi

sarcinile faţă de stăpânul feudal, fapt ilustrat în primul rând de nona din toate produsele, censul (darea pe fum) şi robotele mereu crescânde.

O sarcină apăsătoare era reprezentată şi de monopolul domnesc asupra morilor, cârciumilor, vămilor, pescuitului, vânatului etc.

Sarcinile militare în cursul secolului al XV-lea, paralel cu creşterea pericolului turcesc, prezintă şi ele o tendinţă de creştere. Legea lui Sigismund de Luxemburg din 1397 prevede echiparea unui arcaş la 20 de familii iobăgeşti. Ulterior la această lege se va mai adăuga şi obligaţia de a înzestra un călăreţ după 24 de porţi iobăgeşti. În judeţul Arad, ca şi pe întreg teritoriul Banatului — teritorii mai expuse — legea amintită era mai severă decât în restul Transilvaniei.

În tot cursul secolului al XIV-lea vor putea fi observate samavolnicii şi atrocităţi din partea nobililor. Cârmuirea eficace a Hunedoreştilor va asigura pentru un timp întărirea autorităţii centrale şi va stăvili tendinţele anarhice ale nobilimii.

După stingerea Hunedoreştilor, nobilii vor reîncepe luptele pentru recâştigarea puterii depline în stat. Nobilii se atacau între ei, răpeau iobagii şi jefuiau satele. Dreptul de strămutare libera a ţăranilor era stânjenit tot mai mult.

Abundenţa documentelor de la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea arătau că, pe tot cuprinsul comitatului, predomină o totală anarhie feudală, luptele între nobili provocând ţăranilor mari pagube. Aceasta este de fapt situaţia internă care a premers marele război ţărănesc din 1514.

Documentele din secolele XIII–XV relevă că în comitatele Arad şi Zarand, rezistenţa ţărănimii s-a limitat la forme mai simple: nesupunerea la plată, fuga de pe moşii, haiducia (lotria) [B–47].

Bogeştiul, la sfârşitul secolului al XV-lea era pe întinsul Domeniu al Cetăţii Şiria, unde la 1493 este castelan Bogdan iar provizor este Ladislau Moga. În 1494 castelanii cetăţii sunt nobilii Ştefan Horvath şi Ioan Werböczy, iar provizorul domeniului tot Ladislau Moga. Acesta s-a ridicat din rândul voievozilor români. Iancu de Hunedoara, luând în considerare meritele lui Moga, voievodul de Hălmagiu, în 1451 l-a întărit în voievodatul Căpâlna — din oare făcea parte şi Bogeştiul —, Hălmagiu şi Băiţa, pe care l-a avut, împreună cu fiii săi Mihail şi Sandrin şi până atunci.

În 1514 cetatea Şiria a căzut pentru un moment în mâinile răsculaţilor lui Doja, care au cuprins şi Lipova şi Şoimuşul [B–48].

Răscoala nu a ajuns până în zona noastră, dar nu este exclus ca şi ţărani din aceste sate să fi luat parte la ea.

Viaţa ţărănimii arădene după înfrângerea marii răscoale din 1514, care şi-a avut punctul culminant tocmai pe teritoriul judeţului Arad, s-a înrăutăţit tot mai mult. Pe lângă legarea de glie a ţăranilor şi readucerea lor cu forţa de unde au plecat, nobilimea a căutat să-şi mărească veniturile printr-o serie de abuzuri. Nobilii, în fruntea unor cete înarmate, jefuiau şi devastau gospodăriile ţărăneşti, de unde luau drept pradă diferite bunuri, în special vite. Despre asemenea atacuri nobiliare, tâlhăreşti, vorbesc mai multe documente din aceşti ani [B–49].

Spre a avea o imagine mai clară, a relaţiilor şi realităţilor în feudalism (până la apariţia turcilor în zona noastră), şi mai ales, ale multiplelor obligaţii ale strămoşilor noştri, vom încerca în cele ce urmează să prezentăm câteva din obligaţiile iobagului precum şi alte aspecte ale vieţii. Astfel:

— **Censul** era o prestaţie a iobagului faţă de stăpânul său, o prestaţie deci de domeniu privat, nu e stabilit prin lege. Censul se plăteşte în bani, de regulă.

— **Dijma** era o importantă prestaţie iobăgească, dar faţă de biserică (catolică) şi nu faţă de stăpânul feudal. Ea nu lua în bani, ci în natură, după cum rodea pământul. Se lua de către biserica catolică.

— **Nona**, adică a noua parte, se lua din semănături şi din vin. Spre deosebire de dijmă, care se datora bisericii, nona este o prestaţie faţă de stăpânul feudal. Ea se generalizează greu, şi din pricina iobagilor care luptau împotriva ei, dar şi din pricina concurenţei dintre stăpânii de pământ în atragerea iobagilor pe moşiile lor.

Cât timp şi cum va fi fost ea aplicată de pe la sfârşitul veacului al XIV-lea şi până în 1514 şi apoi ce soartă a avut în continuare, rămâne încă de studiat.

Este totuşi de reţinut faptul că noţiunea de dijmă circulă în texte, în două înţelesuri, unul mai restrâns, mai precis de a zecea (parte), altul mai larg, de dat. Aşa de exemplu se vorbeşte de dijma porcilor şi albinelor, la Bogeşti, în special la 1525, se vorbeşte de mierea de albine.

— **Quinquagesima**, e o dare a românilor cu turme de oi faţă de rege, şi înseamnă de fapt a cincizecia parte.

— **Morile**. Dreptul de a ţine moară pe moşia sa se număra printre drepturile principale ale stăpânului feudal. Alţii nu pot ridica mori decât prin concesia lui. El poate face concesia de a ţine moară cneazului, judelui sau altora, o poate face şi supuşilor săi, satului sau târgoveţilor, iobagilor, colectiv sau individual. Concesia însă implica fie contraservicii, fie prestaţii, cens, taxă, parte din venitul morii şi altele.

În privinţa pescuitului avem prea puţine date pentru a şti ce sarcini implicau pentru iobagi. Oricum apele aparţineau feudalului. Văile noastre cu ape mici şi peşte puţin chiar şi în Crişul Alb, ne fac să credem a fi avut o importanţă mică.

Este însă demn de reţinut că, istoricul Marki Sandor, afirmă că un document vorbeşte despre o păstrăvărie, în anul 1464, 1a Rădeşti.

Referitor la acest aspect, este locul să ne spunem părerea privind exploatările miniere, amintite de Jurca Rada, în lucrarea sa *Istoria satului Rădeşti — 1978*, unde, chiar pe prima pagină se arată: „Începând de la pârâul Oalelor pe versantul drept al văii se cunoaşte şi azi acel iaz pe care apa a fost îndrumată pe o lungime de 5 km, trecând prim Picioruşu, Pagina Dudanilor, Heldea Cetate, Gredina Gorghi până în câmpul de la Fonfiu, unde a fost şi se păstrează urmele unui lac de acumulare a apei ce venea pe acest iaz iar de aici era îndrumată spre cele trei puncte unde erau exploatările” (…). „Cursul pârâului a fost trasat de către romani care au exploatat aceste zăcăminte”.

Existenţa acestor lucrări, ce nu pot fi contestate de nimeni, apreciind amploarea lucrărilor şi admirând măiestria cu care au fost executata, fiind cu totul remarcabile, considerăm, totuşi, că destinaţia lor a fost păstrăvăria amintită mai sus.

Nu excludem nici ipoteza că aceste lucrări au fost destinate iniţial exploatărilor miniere, care ulterior au fost abandonate, iar după un timp, lucrarea recondiţionată, să fi primit o altă destinaţie, realizându-se aici o păstrăvărie.

Opţiunea pentru ipoteza ce am expus-o, se datorează şi lipsei urmelor exploatării propriu zise, a minelor, carierelor, a altor urme care să indice urme ale prelucrării minereului, şi chiar a faptului că nu se ştie ce ar fi putut fi exploatat aici. Este adevărat că în hotarul Almaşului se aminteşte despre existenţa cuprului, dar nu şi

la Bogeşti.

Răspunsul exact ni-l poate da doar cercetarea arheologică de specialitate, care va putea aproxima şi data realizării construcţiei. Oricum vechimea ei este de peste o jumătate de mileniu.

— Bogăţia vânatului în zona noastră a constituit întotdeauna o mare şi dificilă problemă. În perioada când stăpânii feudali sau împuterniciţii lor, îşi făceau mai mult simţită prezenţa, vânatul în general, era interzis supuşilor. Când prezenţa lor se făcea mai puţin simţită iobagii îşi luau anumite libertăţi. Oricum, supusul era obligat să vâneze animalele stricătoare, primejdioase pentru avutul său şi pentru avutul stăpânului, Pentru supus, vânatul era, deci, pe deoparte interzis, pe de alta obligatoriu, constituind o sarcină, inclusiv datul veveriţelor.

— Câteva cuvinte despre judecata iobagului. Scaunul de judecată al stăpânului feudal se interpunea între justiţia regală, scaunul comitatului şi scaunele tradiţionale de judecată, săteşti, cneziale, voivodale etc. ale comunităţilor.

De la început însă apar şi privilegii, extinzând dreptul de judecată al stăpânului feudal şi asupra delictelor mari dând dreptul deci şi la sentinţe capitale. Privilegiile acordă aşa numitul **jus gladi**, adică dreptul paloşului. Acest drept nu mai decurgea din dreptul de judecată a stăpânului feudal în genere, se primea prin excepţie, individual, ca o concesie regală. El era un favor regal pentru merite deosebite sau situaţii speciale. Se acorda unor prelaţi sau mari nobili.

Actele privind pe voivozi sau cnezi, vorbesc nu numai de îndatoririle lor, ci şi de drepturile lor, de dreptul lor la judecată. Nenumărate acte vorbesc încă din secolul al XIV-lea de voivodate, cnezate, de obiceiurile lor aparte. La o importanţă deosebită s-au ridicat în districtele româneşti cum era situaţia şi în districtul nostru.

Preoţii români îşi aveau şi ei jurisdicţia proprie, bisericească; ei erau supuşi judecăţii protopopului lor. Cei nemulţumiţi cu judecata lui sau de modul cum au fost globiţi, putând apela la scaunul episcopal.

Abia urbariile secolului al XVI-lea încep să ne precizeze gloable valabile pentru iobagi în cadrul domeniului feudal, deodată cu urbariile care spre deosebire de actele publice şi de legi, înregistrează tocmai raporturile private dintre stăpân şi iobagi.

Pe valea Bodeştilor există un loc numit „La Scaune” şi este posibil ca în acel loc să se fi ţinut judecăţile, dar şi locul unde oamenii se întruneau pentru a lua hotărâri mai importante.

— Moştenirea iobagului. La jumătatea secolului al XV-lea, desigur în baza obiceiului existent, practica era ca bunurile românului mort să rămână rudelor sale de sânge iar dacă nu le-ar avea, să poată dispune de ele după ultima sa voinţă pentru mântuirea sufletului său, castelanul neavând dreptul să ia mai mult de o vită de trei ani.

Numai bunurile celor morţi fără soţie, fără copil, fără rude de sânge şi fără testament să revină stăpânului pământului.

— Dreptul de strămutare a iobagului. O problemă capitală a raporturilor feudale. Ea s-a pus mereu în tot cursul istoriei feudale. A impus-o mereu iobăgimea în lupta sa împotriva stăpânilor feudali ca pe unul din mobilele principale ale luptei sale. Libertatea mutării era chiar condiţia „libertăţii” iobagului, măsura raporturilor feudale în genere. Dar au impus-o şi interesele stăpânilor feudali. Problema dreptului de strămutare al iobagului se complica cu vasta luptă dintre stăpânii feudali înşişi pentru

populare şi fructificarea moşiilor. Stăpânul feudal nu se poate mulţumi să aştepte până când iobagul altui stăpân se decide singur să se mute pe moşia lui, îl ademeneşte cu condiţii mai bune. Nu se poate să-l atragă, îl mută cu sila, îl răpeşte. În acest răstimp de fărâmiţare feudală, stăpânii feudali în lupte continue între ei, în adevărate războaie adesea, nu numai că îşi cotropesc, îşi devastează, îşi pradă unii altora moşiile, îşi alungă şi pradă iobagii, avutul vitele lor, dar îşi şi răpesc iobagii, îi târăsc pe moşiile lor.

În aceste condiţii, cu toată libertatea de mutare, de la început apar noţiunile de fugă a iobagului, de readucere a iobagului fugit, dreptul sau privilegiul de a primi sau de a nu reda pe iobagul fugit.

Dreptul de liberă strămutare a iobagului revine mereu în legislaţie. Cu data de 24 aprilie 1444, Iancu de Hunedoara ca voievod al Transilvaniei poruncea însuşi condiţilor, castelanilor, şi dregătorilor să nu oprească pe iobagii care, după ce au obţinut învoirea şi şi-au depus teragiul drept după obiceiul ţării, vrea să se mute. *Decretul* guvernatorului Mihail Szilagyi, din 1458, în art. 15 asigură şi el libera strămutare, adăugând acum că dacă cineva n-ar îngădui-o, comitele, vicecomitele, sau juzii nobililor acelui comitat să fie dator să-l elibereze pe iobag cu 6 mărci — deci amendând pe cel care l-a oprit cu 6 mărci (o marcă egal patru florini = 100 dinari).

Încep să apară însă şi suspendări temporare ale strămutării. Articolul 30 din 1459 şi art. 17 din 1463 sunt scurte suspendări ale ducerii sau readucerii iobagilor în legătură cu războiul, încercări de suspendare a mişcării iobagilor cât durează el pentru a linişti nobilimea plecată la oaste. Art. 14 din 1474 vine iarăşi cu o suspendare pe un an pe acelaşi motiv de război cu turcii, motiv pentru care s-au suspendat şi judecările.

Au mai fost şi alte acte legislative privind strămutarea iobagilor, printre care amintim art. 39 din 1486 a lui Matei Corvinul, art. 93 din 1492, art. 16 din 1504 şi multe altele. Se ajunge astfel că legile nu pedepsesc pe iobagul plecat fără să îndeplinească condiţiile legale sau pe iobagul fugit, ci pe stăpânul care l-a primit şi nu l-a dat înapoi. După cum, pentru reţinerea iobagului de la mutare şi şicanarea lui sau ducerea lui cu puterea, nu iobagul e despăgubit, ci stăpânul păgubit. În legi se pomeneşte doar incidental de despăgubirea iobagului. Pedepsirea sau despăgubirea iobagului nu cădea în competenţa legislaţiei publice, ele erau de domeniul raporturilor dintre el şi stăpân, se rezolvau în cadrul justiţiei stăpânilor feudali interesaţi, în scaunul de judecată al stăpânului feudal.

— Obligaţiile militare ale iobagului se prezintă sub diferite aspecte: obligaţia de a plăti darea militară, subsidiile, dările extraordinare de război, lucru la cetăţi; obligaţia de a face serviciul militar; obligaţiile în legătură cu întreţinerea oastei.

Hotărârile din 1435 se amplifică în decretul din 1454 a lui Vladislav. Acum se hotărăşte ca după 100 de porţi iobăgeşti să se dea patru călăreţi — în 1455 se prevedea un călăreţ la 33 de porţi —, cu arc şi tolbă şi doi pedeştrii înarmaţi, de asemenea, cu tolbă, scut şi suliţă. Lipsa unui călăreţ se plăteşte cu 16 florini aur, a pedestraşului cu 10.

Hotărârile sunt luate cu prilejul alegerii lui Iancu de Hunedoara căpitan general al ţării şi desigur la insistenţele lui.

După art. 21 al *Decretului* din 1471 al lui Matei Corvinul, soldaţii care iau alimente fără plată sunt pedepsiţi de căpitanii lor. Soldaţii ridicaţi împotriva turcilor

sau altora să trăiască pe cheltuială proprie şi nu din prăzi, cum au făcut până acum.

Importanţa participării la oaste a ţărănimii, a demonstrat-o cu deosebire Iancu de Hunedoara [B–50].

Scriind despre naţiunile din Transilvania, Giovani Andreea Gromo (1518–după 1567), spune printre altele despre români: „Au o mare vitejie înnăscută şi rabdă orice osteneală, dar nu au nici-o disciplină militară, ei nu se tem de nici o primejdie şi sunt foarte crunţi. Limba lor este alta şi deosebită de cea maghiară. Dar cum ei susţin că se trag dintr-o colonie romană, care a fost adusă mai întâi de Traian, contra regelui Decebal apoi lăsată de împăratul Hadrian ca pază a acestei provincii, ei folosesc şi astăzi încă o limbă asemănătoare cu limba veche a romanilor, dar barbară (...). Cei ce rămân la vatră îndestulează zilnic oraşele cu brânză, lapte, fructe şi altele. Religia lor este cea ortodoxă, practicată şi în ţara românească [B–51].

Răscoala lui Gheorghe Doja din 1514 şi apoi înfrângerea ei, au dus la hotărâri punitive din 1514. Dintre acestea, însă, se disting cu deosebire două, cu caracter general şi cu consecinţe grave şi pentru viitor şi anume art. 14 şi 16.

Dar iată ce se spune în art. 14:

3). „…pentru ca amintirea acestei trădări al lor şi pedeapsa vremelnică să se întindă şi să treacă şi asupra urmaşilor şi ca toate veacurile să cunoască cât de mare nelegiuire e a te ridica împotriva domnilor: de acum încolo, toţi ţăranii locuitori oriunde în această ţară (...) pierzându-şi prin această vinovăţie a necredinţei libertatea potrivit căreia aveau putinţa să se munte dintr-un loc în altul, să fie supuşi domnilor de pământ printr-o deplină şi veşnică şerbie.

4). Şi să nu aibă mai mult putinţa să se mute dintr-un loc în altul şi să se aşeze statornic împotriva voinţei şi învoirii domnului lor”.

Iar în art. 16, mai scurt, se hotăra:

„De asemenea sunt datori să slujească domnilor lor câte o zi în fiecare săptămână”.

Aceasta deci legalizează robota, fixând-o la câte o zi pe săptămână, celălalt statorniceşte şerbia în înţelesul legării iobagului de stăpânul său şi de pământ, indicând marea cotitură în raporturile feudale.

Dreptul de proprietate al stăpânului feudal nu-l exclude pe cel al iobagului său, ci numai i se suprapune, nu-l privează pe iobag de pământul său, îl lasă în stăpânirea lui. Nici textul Tripartitului (N.R.V. — o colecţie de legi şi obiceiuri juridice stabilite succesiv prin decrete regale şi hotărâri dietale sau prin uz. Hotărârea de a se realiza colecţia a fost luată în 1498, finalizarea a realizat-o în 1514 Ştefan Werböczy), nu spune nicăieri că stăpânul poate să dispună de pământul iobagului său, că poate să-l deposedeze, că poate să-l alunge de pe el. Chiar pământul înstrăinat sau vândut de iobag, vedem, nu îl poate relua pur şi simplu, ci trebuie să-l răscumpere. Şi cu atât mai mult trebuie să-i răscumpere pământul defrişat, via plantată de el.

În urbariul domeniului cetăţii Şiria la 1525 — despre care vom mai vorbi —, document foarte important pentru ţinutul nostru, se observă o nuanţare în aplicarea legislaţiei faţă de cadrul general.

Astfel, supuşii ne apar obişnuit sub următoarele nume: iobagi sau coloni (*iobagiones, colonii*), jeleri (*inquilini*) liberţi sau libertini (*liberti, libertinii*).

Pe la începutul secolului iobagii apar sub primul nume. În urbariile de după 1525 ale domeniului însă, se numesc coloni. Jelerii aveau pământ foarte puţin sau

deloc. Liberţii (libertinii) sunt tot categorie dependentă. Ei sunt ridicaţi din iobagi, sunt iobagi scutiţi de prestaţiile obişnuite iobăgeşti pentru a face în schimb alte servicii, speciale. Mai obişnuit fac servicii de curieri, de însoţitori înarmaţi, de putere executivă internă, sau servicii militare, în cadrul domeniului, în cetate sau la război. Ei sunt chemaţi să completase aparatul militar al domeniului feudal, să se adauge la garnizoana cetăţii, la nobilii mici, voivozi, uneori crainici, cneji sau chiar juzi din cadrele ei, obligaţi şi ei la servicii militare. Dar sunt ridicaţi libertini şi pentru alte multe alte servicii, de pescari, păsărari, meseriaşi, slujbaşi şi altele, la curte sau pe domeniu.

Pământul agricol

Pe domeniul Şiriei nu e pomenit pământul alodial sau pământul lucrat pentru stăpâni, dar îl deducem după simbriaşi şi plugurile înscrise şi după obligaţiile de secere, de coasă de strâns ale iobagilor. După obligaţiile de arătură, secere, coasă ale iobagilor faţă de voivozi, castelani, trebuie să deducem că şi aceştia ţineau asemenea pământ propriu. Pământul lucrat pentru castelani poate şi el se confundă cu pământul alodial.

În raporturile feudale, secolul al XVI-lea aduce două lucruri noi, care se găsesc într-o strânsă interdependenţă: creşterea pământului de cultură a stăpânului sau lucrat pentru stăpân şi creşterea obligaţiilor de lucru ale iobagului.

Vom aminti în continuare, câteva din aspectele legate de problemele ce interesau obştea. Astfel: informaţii directe privind pădurile, urbariile şi socotelile secolului al XVI-lea ne dau puţine. Mai obişnuit pădurile sunt pomenite în legătură, cu dijma porcilor, dar sunt pomenite uneori şi din alte motive.

Pe domeniul Şiriei, după urbariul din 1525, în pădurea care ţinea de cetate, îngăduinţa de a tăia lemne se da de castelani: oricine voia să taie, pe un an întreg, trebuia să plătească de un bou sau un cal 8 dinari [B–52].

Amintind despre păduri, este interesant să arătam ce scria Sebastian Münster (l489–l552): „În păduri sunt boi cu coamă, şi bouri şi sunt cai sălbatici, şi amândouă aceste specii sunt de o iuţeală uimitoare, iar coamele cailor ajung până la pământ” [B–53].

În 1525 pentru domeniul cetăţii Şiria, într-un singur loc e pomenită o moară din care stăpânul are a patra, dar informaţia nu este precisă.

Cele mai multe mori de pe domeniu însă nu sunt domeniale. Trebuie să fie însă multe morile săteşti.

Pe domeniu nici cârciumăritul nu e înregistrat. Dar aceasta fie dintr-o omisiune, fie pentru că era compensat prin alte prestaţii, dări impuse de stăpânii feudali.

Este însă înscrisă o vamă de uscat (*thelonium siccum*), la Şiria, unde se ia de om pedestru 1 denar, de om călare 2 denari, de carul gol 4 denari, de carul încărcat 8 denari.

O altă sursă de venit a săpunului feudal e dreptul lui de judecată, amenzile pe care poate să le impună. Căci, justiţia feudală nu avea numai menirea de a servi dreptate supuşilor feudali în pricinile dintre ei sau în pricinile lor cu stăpânul sau cu alţi stăpâni. Ea era şi un mijloc de constrângere la supunere şi prestaţii a supusului,

de asigurare a ordinii constituite. Şi mai era şi un izvor de venit.

S-au stabilit astfel curând pe întreaga scară judiciară taxe, amenzi băneşti, numite popular gloabe.

Forurile principale de judecată în care e judecat iobagul sunt: scaunul sătesc, scaunul stăpânului feudal, scaunul comitatului.

Gloabele răscumpără obişnuit, în bani, dar şi în alte bunuri, pedeapsa. Ele sunt de doua feluri, unele rezultă din sentinţele scaunelor de judecată, altele sunt aplicate direct de dregători, voievozi, cneji, juzi, gornici, doar în urma constatării delictului sau prinderii asupra faptului. Acestea sunt cele mai multe şi se puteau extinde asupra celor mai diferite delicte sau abateri.

Pe domeniul Şiriei gloaba e rânduită castelanilor.

Dieta din 1549 numeşte printre răufăcători pe furi, pe bătătorii de monedă falsă, pe ucigaşi, adulteri, punătorii de foc, pe cei care au două soţii. În 1550, dieta se ocupă de răufăcătorii din Hunedoara şi Zarand. Dar vine şi cu alte hotărâri. Pentru întreţinerea urmăritorilor se votează câte 2 dinari de poartă, ca ei să nu oblige la întreţinere pe coloni. Se hotărăşte acum că sub un florin valoare, nimeni să nu fie ucis, ci să fie mai curând bătut cu vergi, dar pentru orice patruped furat, pentru cal, bou, vacă, oaie, porc, precum şi pentru stup, să fie pedepsit cu pierderea capului. Schimbătorul de aur pe furiş, după obiceiul din vechime, de două ori poate să-şi răscumpere capul, a treia oară însă şi-l pierde.

Am tot amintit de domeniul feudal. Să vedem câteva elemente privind acest domeniu şi evoluţia sa.

În cadrul domeniului feudal cu cetate — cum este şi cazul nostru —, care e nu numai punctul de apărare şi de sprijin militar sau loc de refugiu, în timp de primejdie, ci şi centrul de stăpânire, de strângere a prestaţiilor şi loc de rezervă pentru asemenea timpuri, se ridică în importanţă curtea economică de alături. Aceasta are acum nu numai rolul pasiv de a strânge şi a administra prestaţiile ci şi un rol activ de a dezvolta în plus o economie proprie.

Când domeniul este mai mare — cum era cel al Şiriei —, el trebuie să se subdivizeze în unităţi mai mici, în subunităţi economice; nu mai e suficientă o singură asemenea curte, e nevoie şi de altele, în alte puncte ale lui. Acestea se ridică în puncte mai centrale şi economic mai favorabile, devenind mici subcentre economice ale domeniului mare, subordonate curţii centrale. Sunt aşa numitele măierişti, care reproduc în mic curtea economică din fruntea domeniului şi au aceeaşi funcţiune ca şi ea în cadrul subdiviziunii pe care o reprezintă. În jurul unei asemenea curţi sau măierişti se grupează un număr mai mare sau mai mic de sate sau părţi de sate mai apropiate, are şi ea, casă de locuit, pivniţă, grajduri, coteţe, şură etc., se cresc şi aici vite, cai, porci, oi, păsări se strâng produsele subdiviziunii respective a domeniului.

În secolul al XVI-lea, sub *alodium* se înţelege mai mult măieriştea, iar pământul propriu, ţinând de ea, se numeşte pământ alodial.

Castelanul sau căpitanul cetăţii e înainte de toate o funcţie militară. El angajează, întreţine, comandă oastea, el se îngrijeşte de întărirea, de înzestrarea, de apărarea cetăţii. El răspunde de siguranţa internă a ţinutului. La funcţia lui militară se adaugă cele administrative, economice, judecătoreşti. El strânge, administrează prestaţiile, dările şi veniturile diverse ale domeniului cetăţii, el e conducătorul întregii sale economii, el e nu numai judecătorul miliţiei cetăţii, ci e şi for de judecată pentru

toţi supuşii domeniului. Castelanul sau căpitanul cumulează de multe ori şi funcţia de comite al comitatului în centrul căruia se găseşte cetatea.

Odată cu creşterea economiei alodiale însă, se simte tot mai mult nevoia unui nou organ domenial, care să se ocupe numai de treburile economice, separându-se de cele militare — cum s-a întâmplat şi la Şiria. Acest nou organ, sau organul care se ridica în importanţă acum în cadrul domeniului e provizorul.

Provizorul, latineşte e numit obişnuit *provisor*. El nu e subordonat castelanului sau căpitanului cetăţii, el funcţionează alături de el, separându-şi atribuţiile, unul cumulând pe cele domeniale, celuilalt rezervându-i-se cele militare.

Un rol esenţial în aparatul domeniului îi revine, fie că se numeşte cneaz sau jude, judelui satului.

Judele e colaboratorul principal al provizorului, e implicat în cele mai diverse operaţii domeniale. El trebuie să aibă evidenţa supuşilor, a bunurilor, a sarcinilor lor diverse. El ajută la strângerea prestaţiilor, la repartiţia muncii, la mânarea iobagilor la lucru, la supravegherea lor.

În ce priveşte cultivarea pământului, în această perioadă, predominant a fost asolamentul bienal [B–54].

Dacă până aici am prezentat situaţia în general, amintind că în *Urbariul* cetăţii Şiria din 1525 existau şi unele nuanţări, făcând şi unele referiri la ele, în continuare vom prezenta ceva mai amplu acest document.

Urbariul din 1525 e deosebit de important pentru noi. Înainte de toate prin vechimea lui. Se numără printre primele documente de acest fel privind teritoriul ţării noastre. E important prin întinderea lui: înscrie pe 86 de pagini 121 de localităţi, târguri şi sate (unele posibil şi numai părţi de sate). E important apoi prin cuprinsul lui: el înscrie nominal pe toţi supuşii domeniului (N.R.V. — impozabili cum am zice noi azi) şi le înregistrează şi îndatoririle feudale — acestea foarte curând după răscoala lui Doja şi înainte de dezastrul de la Mohaci. Şi, în sfârşit, e important pentru că satele înscrise, cu câteva excepţii doar, sunt în masă româneşti, sate din fostul comitat al Zarandului.

Textul de la sfârşitul urbariului înregistrează şi alte sarcini. Astfel apartenenţele Băii de Criş (şi vom vedea că la noi situaţia era la fel), întrucât nu aveau vii şi nici none din grâne nu dădeau, în socoteală (în compensaţia) nonelor (*ratione nonarum*) dădeau în fiecare an 25 florini. Dădeau de asemenea în fiecare an 40 măsuri (*pintas*) de miere. Cele două voievodate, ale lui Moga şi Bota, dădeau pe la Sângeorz cetăţii cinci boi de tăiat (*boues mactabiles*). Tot atunci dădeau şi banii păturilor (*lasnak penz*) 5 florini, care era poate partea preotului sau a cnejilor, cum o găsim şi în alte părţi. Pe la Sânmihai (29 septembrie) dădeau de asemenea cinci boi de tăiat. Tot atunci dădeau banii simbriaşilor (*pecunias berezpenz*)5 florini. Tot pe la Sânmihai dădeau provizorului din Şiria pentru cumpărat lemne de construcţii sau de buţi (?) 4 florini, care se numesc „banii cercurilor” (*pecunias pro emendis tigribus* sau *tigribus-quas abrwnch penz vocant*). Peste boii de tăiat mai trebuiau să dea în fiecare an cetăţii doi boi pentru cărat lemne (dacă nu cumva trebuiau să-i dea de tot ca răscumpărare a obligaţiei lor de a duce lemne, aşa cum îşi răscumpărau aceste obligaţii, cu o bute de vin, cei din satele Cladovei). La Crăciun trebuiau să dea de fiecare sesie locuită două veveriţe (*ewetb*). Fiecare sesie locuită trebuia să cosească voievozilor săi o jumătate de zi, iar în altă zi iarăşi o jumătate de zi la secere, voievozii trebuind să dea lucrătorilor

de două ori mâncare. De asemenea, de fiecare zece sesii trebuiau să dea un plug şi să-i are o jumătate de zi.

Aceiaşi situaţie era şi în cele 47 de sate ale ţinutului Căpâlna, printre care se numărau şi satele Almaş, Bogeşti, Cil etc. (N.R.V. — reşedinţa exactă a acestui ţinut nu a fost încă identificată, dar după unii cercetători se pare a fi fost undeva pe lângă Bonţeşti, având în vedere un loc numit Căpâlna, este însă, probabil, să fi fost în altă parte, posibil pe Măgurea; oricum de un lucru suntem siguri, că a fost pe partea stingă a Crişului Alb şi undeva în zona noastră).

Deci, pentru satele noastre, după cum ne lămureşte textul de la sfârşit prevede obligaţia de a da: cens un florin de sesie, porci, miei. Exact aceleaşi sarcini şi în aceleaşi cifre: compensaţia nonei, miere, boi de tăiat, banii păturilor, banii simbriaşilor, banii cercurilor, boi de cărat lemne, veveriţe. Aceleaşi obligaţii de lucru pe seama voievozi lor: o jumătate de zi de coasă, o jumătate de zi de seceră de fiecare sesie, o jumătate de zi de plug la zece sesii, cu obligaţia pentru voievozi de a da lucrătorilor de mâncare.

Aici se mai adaugă că fiecare preot român „ţinând biserică" (*tenens eclesiam*) tot al treilea an trebuia să dea cetăţii un bou de trei ani. Apoi că fiecare sesie locuită trebuia să dea la lăsatul postului (*in carnis privii*) cetăţii un iepure. Obligaţii valabile poate şi pentru celelalte două voievodate. Se mai adaugă apoi venitul urbei şi al morii de scânduri. Urbariul ţinutului Căpâlna a dat după „văile" lui (*de riuulis*) pe un an întreg castelanului 6 piese de aur (*pisetos auri*), „half non lenato", dar când se lua, venea odată 3 piese „altădată" 3, probabil în înţelesul de două jumătăţi, făcând tot 6.

Deci, veniturile feudale obişnuite ale domeniului erau censul, daturile sau darurile şi nona.

Censul pe întreg domeniul e de un florin, care se plătea de Sânmihai (29 septembrie). Un florin se plătea însă de sesia iobăgească, anume de sesia întreagă, obligaţia subdivizându-se după subdiviziunea acesteia şi probabil jelerii nu-l plăteau. Deci nu se plătea un florin de iobag (sau jeler) indiferent de stare, cum hotăra legea din 1514. Continua deci vechiul obicei.

Daturile sau darurile, care completează censul, nici ele nu sunt cele din legea de la 1514 şi nici uniforme cum le stabilea ea, Ele prezintă felurite variaţii şi pornesc desigur de la obiceiuri mai vechi. Mai importante din ele sunt vitele de tăiat, atât de obişnuite în daturile satelor româneşti, care se dădeau anual şi de care legea nici nu pomeneşte.

Dijma din semănaturi şi din vin nu e înregistrată în urbariu, desigur din simplul motiv că ea nu era un venit al stăpânului feudal, ci al bisericii şi probabil nici nu o ţinea stăpânul feudal în arendă, cum adesea se obişnuia.

Nona însă îi revine stăpânului feudal. Ea se dădea din semănături, fie de primăvară, fie de toamnă, din grâne. După textul de la Şiria se pare şi din mazăre şi linte. Se dădeau de asemenea vin. Nona se dădea în natură sau se răscumpăra în bani. Satele româneşti, fiindcă în general nu dădeau dijma erau ceva mai uşurate.

Obligaţiile de lucru ale iobagilor constau în strânsul recoltei stăpânului (sau castelanului lui), adică secerat, cosit, strâns şi poate cărat, şi în carul de lemne de Crăciun sau în obligaţiile care îl compensează. Nu se dă vreun număr de zile pentru aceasta şi cu atât mai puţin e indicată vreo periodicitate a muncii, cum stabilea legea

din 1514. Muncile sunt în funcţie de întinderea economiei proprii a stăpânului feudal şi sunt făcute la timpul cerut de ea. Strâng cât au semănat şi cosesc cât li se cere. Practic sau prin obicei aceste munci se exprimau, desigur, în zile de seceră şi chiar de coasă, care trebuie să fi fost puţine, câteva de cap de familie, (N.R.V. — la noi pământul fiind puţin). În nici un caz însă nu la o zi pe săptămână, cum stabilea legea din 1514.

Gloabele aduceau şi ele venit bănesc, dar sunt iarăşi numai pomenite, fără vreo evaluare.

Satele româneşti au nu numai instituţii proprii, voievozi, crainici, cneji, ci şi sarcini specifice.

Cnejii înşişi îşi aveau daturile lor, câte o oaie, câte un iepure. De asemenea preoţii români, câte un bou de trei ani tot al treilea an.

Nimic însă despre quinquegesima. Aceasta fiind venit regal, era desigur tratată deosebit [B–55].

În *Urbariul* domeniului cetăţii Şiria din 1525 sunt trecute denumirile satelor şi ai locuitorilor lor, iar în unele cazuri şi funcţia acestora.

Vom prezenta mai jos, câteva din aceste aşezări, aflate în preajma Bogeştilor.

Din pricina grafiei corupte a denumirii sau numelor româneşti, scrise de un străin, după auz şi înţelegerea lui, precum şi din pricina latinizării frecvente a numelor de botez sau de traducere în maghiară a numelor, la care se poate adăuga inconsecvenţa celui ce a scris, sunt destule probleme în citirea corectă şi interpretarea lor exactă. Dar să vedem concret cum sunt scrise şi câteva date legate de acestea.

— FERICHORA = Fericioara sau Ferice, cum i se mai spunea şi mai este cunoscut şi azi locul. Aici apare scris numele lui Istwan Cwka Kenez, deci acesta era cneazul. Despre nume probabil se numea Ştefan Ţvca, Ţuca sau poate Cuc(a).

— MUZTA FALWA = Musteşti. Printre numele înşirate îl aflăm pe Georgius Muzta Kenez, cu nume latinizatul fiind probabil Gheorghe Musta, cneazul aşezării. Arătam mai înainte despre inconsecvenţa celor ce au întocmit documentul. Spre exemplificare, după numele cneazului este trecut un Petrasek Muzstha, probabil Petraşcu Musta. Se poate observa diferenţa între Muzta şi Muzstha, deşi este evident că nu sunt nume diferite, mai mult ca sigur erau şi rude apropiate, ori cum erau descendenţi ai celui ce a dat numele lui aşezării.

— BONCZA FALWA = Bonţeşti. Şi aici găsim un cneaz, pe Theoder Wana Kenez, deci Toader Vana. Totodată aflăm şi câţiva dintre descendenţii celui care a dat numele aşezării. Pe Zthan Boncza, adică Stan Bonţa şi Giwrka Boncza, deci Giurca sau Jurca Bonţa.

— KAKARO = Căcărău — azi Joia Mare. Se pare că numele vine de la latinescul „cacabus” care înseamnă la propriu căldare. Probabil după forma locului unde era aşezat. Aici nu apar nici cneaz nici crainic.

— PLOP = Plop. Localitate dispărută ulterior. Nici aici nu apar cneaz sau crainic.

— NAGH ALMAS = Almaş. Nu apare nici unul cu funcţie.

— LUNKAA = Lunca, dispărută şi ea. Aici nu apare cneazul, este însă singura aşezare, mai apropiată de Rădeşti, unde apare un crainic. Şi anume Petrus Kelÿe Krainik. Cu toată grafia folosită, se vede foarte clar că Petru Chelie era român.

— BOGESTH FALWA = Bogeşti-Bodeşti-Rădeşti. Vom trece toate numele

ce apar în urbariul de le Şiria din 1525, aşa cum au fost ele scrise şi vom încerca să desprindem câteva concluzii. Numele ce apar sunt:

— Michael Nagk
— Johannes Nagk
— Nigrilla
— Sorban
— Mikola
— Johannes Boge
— Petrus Mikote
— Luppa Mikote
— Michael Mikote
— Stephannus Mikote
— Ztan Kinisa
— Johannes Bika
— Stephannus Bika

La Bogeşti apare Ztan = Stan ca fiind cneaz. S-a putut observa că la unele aşezări, unele poate mari, ca Almaş şi Plop, probabil, a fost omisă trecerea cneazului, cum omisă este şi nominalizarea judelui în toate localităţile. Deşi, nu putem şti, în ce măsură s-a transformat vechiul cneaz în simplu jude sătesc. Credem că ei au coexistat încă mult timp, de vreme ce pentru zona noastră, forma de cnezat apare şi la jumătatea secolului al XVIII-lea.

Reţinem apoi, numele lui Johannes Boge = Ioan Boge, probabil descendent al bătrânului care a dat numele satului, aşa cum am mai arătat, formându-se din Boge + sufixul *–eşti* = Bogeşti.

Ne mai reţin atenţia numele celor doi Bika = Bica, care, probabil au ocupat crângul de pe dealul ce le poartă şi azi numele Bica Deal, nume ce trebuie păstrat în continuare, fiind o dovada în plus a continuităţii noastre pe aceste meleaguri.

Evident numărul locuitorilor aşezării este mult mai mare. În listă însă apar doar cei ce aveau obligaţii feudale.

Pentru acele timpuri se aprecia că populaţia medie pentru o aşezare sătească este de peste 150 locuitori. Calculul se făcea socotindu-se 2 familii la o poartă, cu 9 membrii, iar într-o aşezare circa 20 de familii. Deci, 2 x 4,5 = 9 şi 9 x 20 = 180 suflete.

O altă observaţie este aceea că, deşi numele oamenilor apar cu numele de familie şi de botez, practica în 1525 încă nu era generalizată. Chiar şi la Bogeşti apar trei persoane purtând doar un singur nume.

Datele despre urbariul cetăţii Şiria din 1525 au fost publicate de Acad. D. Prodan. Originalul acestui document se află în Arhivele Statului din Budapesta. Dl. 37.000, iar o fotocopie la Arhivele Statului din Cluj [B–56].

Socotim necesar să spunem câteva cuvinte şi despre sârbi. Primele cete de emigranţi sârbi s-au aşezat pe malul stâng al Mureşului, abia în a doua jumătate a secolului al XV-lea, iar o statistică din 1667 indica în tot comitatul Aradului numai 12 sate sârbeşti, iar în Zarand numai două: Seleuş şi Şicula.

Rezultă deci, că pe cursul mijlociu şi superior al Crişului Alb, ei apar mai târziu [B–57].

Ar mai fi de reţinut un aspect care în lungul istoriei este întâlnit destul de frecvent. Şi anume: datorită credinţei religioase, ortodoxă, în ochii mai ales ai

catolicilor, românilor li se zice greci, iar mai târziu sârbi, dar aceasta în sensul de credinţă religioasă, de aici şi destule confuzii, care au dus la aprecieri cum că oamenii ar fi greci sau sârbi, când de fapt era vorba de români.

La un an după întocmirea acestui important document, Urbariul cetăţii Şiria, are lot bătălia de la Mohaci, din 1526, fostul voivod al Transilvaniei Ioan Zapolya, ales rege al Ungariei, îşi instala stăpânirea şi în comitatul Arad. El va deţine acest titlu până la moarte, în 1540. În acest timp, cetăţile principale din judeţul Arad, s-au aflat în posesia lui Zapolya. Întrucât marea nobilime maghiară germanofilă, l-a ales ea rege pe Ferdinand de Habsburg, s-a deschis şirul luptelor între cei doi adversari. Zapolya simţindu-se slab faţă de habsburgi a recurs la sprijinul turcilor, recunoscând suzeranitatea sultanului Suliman al II-lea.

Cu ajutorul turcilor reuşeşte să-şi păstreze stăpânirea asupra Transilvaniei, Crişanei şi Banatului. După lupte îndelungate cu Ferdinand, în 1538, Zapolya încheie cu habsburgii pacea de la Oradea, prin care se confirmă, printre altele, lui Zapolya, şi păstrarea părţilor arădene.

Cucerirea Budei de către turci, în anul 1541, o va determina pe regina Izabela şi fiul său Ioan Sigismund, să se retragă în Transilvania, stabilindu-se pentru un timp, tocmai la cetatea Şoimoşului.

În urma evenimentelor din 1540 (moartea lui Zapolya) Transilvania, se transformă într-un principat autonom tributar turcilor. Din principatul Transilvaniei făceau parte Banatul, Crişana, inclusiv judeţul Arad.

În curând însă, izbucnesc noi lupte crâncene intre turci şi imperiali, moment în care trupele imperiale, conduse de generalul Castaldo, pătrund pe valea Mureşului, precum şi în Banat. Mare parte a judeţului Arad, va ajunge temporar sub ocupaţia habsburgilor.

Stăpânirea imperială la Ceala, Lipova etc., nu va dura nici ea prea mult, deoarece, după căderea Timişorii, turcii reuşesc să recucerească cetăţile din valea Mureşului, iar în anii următori cuceresc pe rând Şiria, Ineul, Dezna pătrunzând adânc în valea Crişului Alb. Ofensiva turcească pentru cucerirea Ineului a fost pornită la 3 septembrie 1566 [B–58].

În acest timp raporturile dintre cei avuţi şi masa mare de nevoiaşi, nu au fost fără asperităţi. Au existat numeroase forme de luptă. Ne vom opri asupra unui singur aspect: lotria (haiducia) ea fiind prezentă secole în şir.

Documentele din secolele XIV–XV emise de cancelarii ce serveau interesele nobilimii, califică pe aceşti oameni temerari, haiduci, hoţi (*latrones*), tâlhari (*fures*), iar acţiunile lor răutăţi (*maleficiae*).

Lotria-haiducia luând amploare tot mai mare, constituia o primejdie reală pentru oamenii avuţi, în primul rând pentru nobilime, dar uneori şi pentru caravanele negustoreşti şi meşteşugăreştii

Erau mulţi şi nu numai ţărani liberi sau iobagi ci de asemenea cnezi, voivozi, meşteşugari şi chiar mici nobili, fapt ce dezminte calificativele injurioase de „hoţi şi rău făcători” cu care erau caracterizaţi.

Lotrii cuprinşi în listele şi în registre, deoarece nu s-au înfăţişat înaintea scaunului de judecată — în 1370 — sunt puşi în afara legii şi pedepsiţi cu moartea şi pierderea tuturor bunurilor; oricine avea dreptul să-i omoare prin spânzurătoare şi cazne, oriunde i-ar fi găsit şi de asemenea să le ia bunurile.

Dintre cei nominalizaţi la 1370 se număra Rada fiul lui Micus (Mycos) iobag din Hom, Ladislau, fiul lui Drăian (Drayany) şi fratele său Rada pribegi şi alţii.

O altă ceată de haiduci, mai importantă chiar decât cea din 1370, este urmărită la 1386. Era formată din oameni din zonele Sibiu-Alba-Banat-Arad-Bihor etc. Mai buna ei organizare rezultă şi din faptul că avea în fruntea ei an căpitan conducător (*capitaneus et ductor*) haiduc din părţile Bihorului, Alexe din Gepiş. Între membrii cetei era fiul lui Cîndea (Kynda) din Gurahonţ (Zărand), fiul lui Herman din Gurahonţ, Toma zis Pocol, servitorul (*famulus*) lui Peteu din Cil — N.R.V. — noi credem că este Pil (Zarand) fiind o greşeală de citire — Stan fiul lui Broda din Iosaş (Zarand) şi alţii.

În acele timpuri lotria a fost o formă de luptă, care în timp s-a perfecţionat, s-a luptat împotriva ei, dar sute de ani, practic, ea nu a putut fi înfrântă şi cu atât mai puţin lichidată.

7. Perioada turcească (1566–1691)

Aminteam de faptul că ofensiva turcească împotriva Ineului, cetatea care a preluat de la cea a Şiriei influenţa asupra zonei noastre, a început la 5 septembrie 1566. Spre a înţelege mai bine evenimentele să aruncăm o privire în urmă.

Ca urmare a dezastrului de la Mohaci şi ocuparea unei părţi însemnate a Ungariei după 1541 de către otomani, are loc constituirea Transilvaniei ca principat autonom sub suzeranitatea Porţii.

În componenţa principatului intră şi comitatul Zarandului în care se situa şi cetatea de la Ineu. Începând cu această perioadă Ineul, situat în extremitatea vestică a principatului, intra în zona luptelor duse împotriva stăpânirii otomane şi habsburgice, care adesea se ciocnesc în tendinţele lor de a pune stăpânire pe bogata şi mănoasa Transilvanie.

În cursul luptelor care au loc începând cu anii 1550, turcii pun stăpânire treptat pe o mare parte a Banatului şi a Crişanei. În această perioadă Ineul schimbă de mai multe ori stăpânul. Astfel în 1552 el este cucerit de forţele otomane, care se menţin în cetate timp de 13 ani. În virtutea armistiţiului încheiat la 13 septembrie 1565 între comandantul imperial Lazar Schwendi şi paşa de la Timişoara, acesta din urmă trebuie să abandoneze Ineul şi Baia Mare. Stăpânirea habsburgică însă este de scurtă durată. Chiar în anul următor apare sub zidurile Ineului oastea paşei Pertaf, începând la 5 septembrie 1566 asediul. Garnizoana s-a apărat eroic timp de 23 de zile. Astfel cetatea Ineului rămase în posesia turcilor timp de câteva decenii. Turcii şi-au instalat aici o numeroasă garnizoană care în 1591 avea un efectiv de 331 soldaţi.

Aceştia, împreună cu garnizoanele cetăţilor mai mici din jur, făceau mereu incursiuni pustiitoare pe teritoriul Transilvani ei [B–59].

În timpul stăpânirii otomane situaţia populaţiei a cunoscut greutăţile inerente unei stăpâniri străine. În ansamblu, însă, situaţia Transilvaniei era asemănătoare cu a Ţării Româneşti şi Moldovei.

Stăpâni în zonă, turcii au donat sate întregi spahiilor şi au pretins populaţiei o serie de dări diferite de cele anterioare.

Atacurile şi jafurile nobililor ardeleni, sau chiar a trupelor imperiale explică de ce iobagii, în majoritatea lor români, de multe ori aşteptau ocrotirea tocmai din partea turcilor fiind sătui de samavolniciile mercenarilor şi nobililor maghiari. O serie de date

dovedesc abuzurile unor nobili, care pretindeau dări mărite de la iobagi, care de altfel aveau obligaţii şi faţă de noii stăpâni turci. Alte documente arată faptul că nobilii maghiari din teritoriile vecine, necucerite de turci, au atacat şi jefuit satele apropiate de Ineu [B–60].

În această perioadă stăpânirea directă a semilunei se întindea până în sectorul Sebiş-Dezna. Extinderea s-a făcut treptat, iar relaţiile sociale erau foarte dure. Dar să vedem ce ne spune Cornelia C. Bodea, despre Cetatea Deznei, fiindcă şi zona noastră a intrat sub aceeaşi incidenţă.

În 1565 este cucerit restul comitatului Zarandului, formându-se nahia Ineului, în care intra şi Dezna cu satele ei, apoi o nouă împărţire administrativă transformă nahia în sangeac de Ineu şi Pâncota cu reşedinţa la Ineu, sub conducerea begului Halul şi după el Muharem.

Sultanul dăruieşte tânărului rege cetăţile din această regiune, dar numai atât, fără apartinenţii. Îşi dădea el bine seama de profitul ce-l trăgea din aceste sate mai mult decât din cetăţi, asupra cărora îşi păstrează dreptul suveran, la nevoie luându-i-le înapoi. În 1566, când Dezna intră sub conducerea Căpitanului lui Zapolya, George Bebek, acesta e obligat să dea o sumă importantă, ca recunoştinţă stăpânului sau, care şi el la rândul său trebuia să-şi cinstească stăpânul. Toate aceste gesturi întăritoare de amiciţii împovărează soarta bieţilor iobagi care formau izvorul nesecat, fără a avea dreptul să strige: destul! Zeciuiala pentru Voievodul Ardealului era strânsă de un pârcălab, numit ad-hoc în sat, ca să poată supraveghea mai de aproape executarea ordinelor. La rândul lor turcii, având înscrise satele în defterele lor, ca cuceritori şi ca cuceriri proprii, îşi făceau datoria în consecinţă. Pe deasupra acestora se mai adăugau şi pretenţiile împăratului german, ca rege al Ungariei apusene, fără să fie legitimate, fapt ce nu-l împiedică însă, să recurgă la „Haiduci” prin ajutorul cărora să-şi sature lăcomia; şi poate că profita chiar mai mult decât ceilalţi doi paraziţi. Codrii erau plini de tâlhari şi „lotrii”, care furau ce le ieşeau în cale: animale, obiecte, oameni şi fiindcă cu oamenii nu aveau ce face, îi schingiuiau, silindu-i să-şi răscumpere viaţa batjocorită cu ce brumă de avere le mai rămăsese. Într-o scrisoare din 1561 a unui administrator din Pâncota se pomeneşte cu groază de tâlhăriile din jurul Deznei. Sate întregi dispăreau din cauza jafurilor, fără milă. Locuitorii îngroziţi de atâţia „protectori” şi atâtea sacrificii, recurg la arbitrajul turcilor „ca la nişte salvatori” [B–61].

Vom aminti aici, sub aspectul credinţei majorităţii populaţiei, că încă din secolul al XVI-lea, s-a format la Ineu o puternică biserică ortodoxă, care în 1585 se transformă într-un episcopat.

La 21 octombrie 1595, garnizoana otomană din Ineu, află despre strălucita victorie a lui Mihai Viteazul la Călugăreni şi despre fuga lui Sinan-paşa. Complet descumpăniţi, ei acceptă condiţiile lui Borbely şi la 22 octombrie 1595 părăsesc Ineul. La 26 octombrie este eliberat Aradul, iar la 5 noiembrie trupele transilvănene instalate la Ineu, recuceresc Pâncota şi Şiria [B–62].

Domeniile Ineu şi Lipova au fost conscrise şi transformate în. posesiuni ale coroanei, fiind necesare pentru susţinerea cetăţilor respective.

Restul teritoriului a fost împărţit unor elemente distinse în luptă, sau având poziţii antiotomane. Nu este exclus ca acum să fi încolţit şi ideea unor feude cu obligaţii militare definitive, realizate pe deplin în aceste părţi în deceniul următor.

Cancelarul Josika în mai 1597 primeşte peste 30 de sate în jurul Lipovei,

domeniul Deznei (inclusiv cetatea, târgul Sebişului, 47 sate, 7 puste, minele de fier şi izvoarele de apă termală), a fost confiscat de la Francisc Kenoli, acuzat de orientare filoturcă şi donată lui Gaspar Kornis [B–63].

Anul 1599 se anunţa bogat în evenimente. Astfel în primăvară, tătarii venind dinspre Ineu, au pătruns în strâmtorile de la Hălmagiu, au prădat şi aprins satele până la Baia de Criş [B–64].

Apoi tot în 1599, după victoria de la Şelimbăr, cetatea Ineului, odată cu întreaga zonă arădeană, va intra sub autoritatea lui Mihai Viteazul.

Căpitanul Ineului a pretins, printre altele, ca adunările comitatense ale comitatului Zarand să fie ţinute la Ineu sub supravegherea directă a lui Mihai. Un alt credincios al lui Mihai, Gaspar Kornis, într-o scrisoare adresată împăratului Rudolf, prezintă pretenţiile lui Mihai, ca judeţele din Crişana şi Maramureş, împreună cu cetăţile respective, să fie retrocedate Transivaniei.

În părţile arădene, ca dealtfel în toată Transilvania, Mihai Viteazul a păstrat vechiul sistem administrativ-teritorial respectiv cele două comitate: Aradul şi Zarandul. Mihai căuta să se bazeze în primul rând pe oamenii săi credincioşi, pe mica nobilime românească şi pe voievozii din Zarand, dar totodată, din motive militare, el a întărit privilegiile unor nobili maghiari credincioşi [B–65].

În zilele care au urmat după intrarea triumfală a lui Mihai Viteazul în cetatea de scaun a Transilvaniei, 1 noiembrie 1599, el a luat măsuri grabnice pentru ocuparea şi întărirea fortăreţelor care barau drumul oricărui duşman prin valea Mureşului şi a Crişului Alb. Cert este că el a reuşit înainte de 20 noiembrie 1599, să pună stăpânire mai întâi pe Cetatea Ineului apoi a Lipovei. Astfel s-a pus stavilă încercărilor generalului Basta, pe atunci comandant imperial în nordul Ungariei, de a pune mâna pe centura de cetăţi din vestul Transilvaniei. Totodată turcii au fost descurajaţi să încerce cotropirea teritoriului respectiv.

Fiind, această zonă, o regiune controversată de graniţă, stăpânirea lui Mihai Viteazul s-a întins până la extremitatea razei de acţiune a garnizoanelor din cetăţile deasupra cărora fâlfâia steagul domnitorului.

Preocupat de integritatea teritorială a ţărilor române, Mihai Viteazul a luat măsuri pentru consolidarea fortăreţelor care le în-conjurau. În actele lui diplomatice apare limpede importanţa cetăţilor Brăila, Giurgiu, Caransebeş, Lugoj, Lipova, Ineu etc.

În diploma domnitorului emisă la 18 iulie 1600, reiese că cetatea Ineului în primul rând era păzită de lefegii. Alături de aceştia s-au pus la dispoziţia lui Mihai Viteazul voievozii de la Archiş, Hăşmaş, Clit, Botfei etc., care până atunci au adus servicii cetăţii Orăzii ocupată de acum de aderenţi generalului Basta. Mihai Viteazul a întărit şi garnizoana de la Lipova.

Una din pârghiile pe care se sprijinea Mihai Viteazul a fost biserica ortodoxă, creând un statut aparte enoriaşilor români din Transilvania. Începând cu această perioadă, ierarhia ortodoxă de dincoace de munţi a devenit sufragana scaunului de la Târgovişte, înţelegând aici şi episcopiile de la Ineu şi Lipova în perioada când ele se aflau sub stăpânirea lui Mihai Viteazul.

Un merit deosebit al domnitorului a constituit faptul că în cele 11 luni de stăpânire efectivă în zonă a asigurat o perioadă de pace pe meleagurile arădene atât de încercate anterior.

Răscoala nobilimii ardelene ajutată de generalul Basta, obligă domnitorul să concentreze trupele sale. Între elementele care îi rămăseseră credincioase îi găsim pe foşti căpitani de la Cenad şi Lipova cu cetele lor, participând la nefericita luptă de la Mirăslău din 18 septembrie 1600. Din zona Lugoj, Caransebeş şi Lipova a pornit în ajutorul lui Mihai Viteazul o ceata condusă de Andrei Barcian, care însă sosise cu întârziere în tabăra românească [B–66].

După uciderea mişelească, la 9 august 1601, a lui Mihai Viteazul de către mercenarii lui Basta, nestatornicul Sigismund Bathory se reîntoarce în Transilvania. Acum încep luptele între cele trei forţe: transilvănenii, imperialii şi turcii — pentru stăpânirea cetăţilor Lipovei şi Ineului. La 29 iunie 1602, imperialii îi pretind lui Sigismund Bathory atât Ineul cât şi Lipova, de fapt cetăţile vor fi ocupate de generalul Basta în vara anului 1602.

Turcii însă nu renunţaseră la posesia Ineului şi Lipovei. Ei condiţionează recunoaşterea lui Bocskay ca principe al Transilvaniei — acesta condusese răscoala populară din 1603, care a pus capăt prezenţei habsburgilor în Transilvania —, prin predarea Ineului şi Lipovei, pretextând că acestea şi mai înainte fuseseră în posesia otomană, fiind eliberate doar cu ocazia războiului purtat de Mihai Viteazul cu Sigismund Bathory.

De altfel, în 1605, paşa din Timişoara a jefuit în două rânduri satele de aici până la Baia de Criş.

Atât Bocskay, cît şi urmaşii lui, fiind slabi în faţa ameninţărilor otomane, recurg la o politică de tărăgănare a lucrurilor privind predarea cetăţilor.

Principele Gabriel Bathory în faţa ameninţărilor otomane va lua masuri de întărire a acestor cetăţi. Astfel la 8 august 1608, el scuteşte pe locuitorii din jurul Ineului şi Deznei de orice robotă, cu excepţia muncilor de întărire a cetăţilor Ineului şi Deznei, pe care o considera ca o poartă a Ineului. Chiar şi în dieta de la Sibiu, ţinută la 15 mai 1611, se discută despre necesitatea întăririi Ineului şi Lipovei.

În acelaşi an domeniile de la Ineu şi Dezna sunt donate lui Gabriel Bethlen, în jurul căruia se concentraseră mai mulţi nobili ardeleni, nemulţumiţi de domnia lui Gabriel Bathory. Unii dintre aceştia fac demersuri şi la Poarta otomană împotriva lui Gabriel Bathory, promiţând că îndată ce vor avea posibilitatea, ei vor ceda cetăţile paşei Mehmed.

Turcii aveau însă propriile lor planuri în legătură cu Bethlen, pe care îl sprijină împotriva lui Homonnai. La 13 septembrie 1611, în cetatea Ineului, Gabriel Bethlen duce tratative eu paşa Mehmed şi cere sprijinul turcilor pentru ocuparea tronului Transilvaniei [B–67].

În jurul anului 1608 sunt făcute unele redistribuiri de feude, e drept că pentru puţin timp, din părţile Mureşului şi a Crişurilor şi atribuite nobililor români, maghiari şi sârbi care aveau obligaţii militare în schimbul jurământului prestat.

În 1617 trimişii principelui cer ca Poarta să nu mai pretindă Ineul, cel puţin în timpul vieţii lui Bethlen. Poarta de fapt renunţă deocamdată la forţarea cedării Ineului.

Dieta din anul 1616 hotărăşte ca munca gratuită a iobagilor din comitatul Zarand să fie folosită pentru întărirea cetăţii. De asemenea, ea prevedea ca impozitele strânse din aceste părţi să fie folosite pentru creşterea numerică a garnizoanei.

Astfel s-a ajuns ca în anul 1626, garnizoana să aibă un efectiv de circa 700 soldaţi, dintre care 400 infanterişti şi 300 călăreţi.

În 1629 moare Gabriel Bethlen, iar principele Gh. Rakoczy I (1630–l648) a continuat politica precursorului său.

Încă în anul 1631 fiecare poartă iobăgească a fost impusă de dietă cu suma de 20 florini pentru întărirea cetăţilor Ineu şi Lugoj [B–68]. Vezi şi Foto 14.

Întreaga politică externă a lui Gheorghe Rakoczy I se baza pe strânsa alianţă cu celelalte două ţări româneşti. Astfel, în 1634, el încheie o alianţă cu Matei Basarab, tratat care prevede sprijin reciproc în caz de nevoie. Alianţa prevede, în primul rând, o politică coordonată împotriva turcilor.

În timp ce Matei Basarab concentrase mari forţe la Dunăre, Rakoczy îşi întărea poziţiile în Zarand.

În perimetrul aşezării Rădeşti, în timp, au fost descoperite numeroase tezaure monetare care apoi au fost risipite. Dintr-un tezaur de mai multe sute de monede, descoperit în anii ’80, prezentăm câteva din monedele ce au circulat şi la Rădeşti:

A. Denar, din monetăriile lui Rudolf al II-lea, bătut pentru Ungaria la 1582, Kremitz (Körmeczbanya) din argint

B. Triplu gros din argint-grosus argentus triplus al oraşului Riga, bătut la 1599 reprezentîndu-l pe regele Sigismund al III-lea al Poloniei şi duce de Lituania

C. Triplu gros din argint, al Ungariei, bătut la 1607 de către Ştefan Bocskay, în monetăriile din Transilvania

Foto 14. Monede

Sub domnia lui Gheorghe Rakoczy al II-lea Ineu rămâne şi pe mai departe un însemnat centru militar fortificat. Tot acum se începe şi organizarea domeniului înconjurător. Dieta din 24–29 octombrie 1650, reglementează problema dărilor pentru cetate. Întregul domeniu a Ineului se compunea din 63 sate în întregime, 15 sate parţiale şi l6 puste — fiind declarat domeniu al statului —, destinat exclusiv pentru acoperirea nevoilor cetăţii. Dintre aceste sate, în majoritatea lor pe teritoriul judeţului Arad de astăzi vom aminti Zeldis, Pleş, Plopi, Chisîndia, Sebiş, Dezna şi altele. Putem spune că toată zona noastră [B–69].

Dar situaţia de la graniţa otomană, care trecea doar la câţiva kilometri de cetate, deveni încordată. În anul 1652 s-a încheiat o perioadă de relativă acalmie, existentă de la pacea din 1636. La sfârşitul lunii august 1658 — N.R.V. — după ce principele Gh. Rakoczy al II-lea căzuse în dizgraţie — cetatea Ineului era deja blocată în aşa măsură, încât cei 500 de soldaţi trimişi în ajutorul garnizoanei, nici nu au mai putut ajunge la destinaţie. Din ordinul comandantului, oraşul fortificat a fost abandonat şi incendiat. Iar la 2 septembrie 1658 vicecomitele şi vicecăpitanul au capitulat.

Traian Mager în *Ţinutul Hălmagiului* (p. 54) spune că: „La 4 septembrie 1658 capitulează şi cetatea Ineului în faţa oştilor româneşti ale lui Mihnea Vodă aliatul sultanului. Peste câteva săptămâni, 1a 15 octombrie, cade şi cetatea Deznei; stăpânirea turcească întinzându-se din nou până la strâmtorile de la Hălmagiu”.

Un document, care a ajuns în arhiva de la Drezda (Germania) ne arată că o parte a populaţiei româneşti, sub conducerea unui voievod sau cneaz, s-a adăpostit în sectorul Bocsig, încercând mai târziu să se întoarcă la vetrele străbune.

La Ineu, s-a instalat o puternică garnizoană, iar domeniul aparţinător a fost declarat posesiunea sultanului. Totodată, s-a instaurat un nou sistem administrativ, regiunea din jur fiind încadrată în sangeacul Ineului [B–70].

Ali-paşa, noul comandant al Ineului, în primăvara anului 1659, a trecut la reconstruirea şi întărirea cetăţi. De aici el va porni împotriva principelui Kemény

ridicat la tron de stările transilvănene după moartea lui Gheorghe Rakoczy al II-lea. După înfrângerea lui Kemény, tronul Transilvaniei va fi ocupat de Mihai Apaffy, om supus turcilor.

Paşa din Ineu nu s-a mulţumit doar cu ocuparea cetăţii, ci, în anii următori cucereşte, pe rând, localităţile din ţinutul Hălmagiului, sub pretextul că sultanul, în 1660, a hotărât ca garnizoana Ineului să fie stăpână asupra a 40 de sate în împrejurimi. Din lista localităţilor, trimisă de paşa Hasim, noul comandant al cetăţi Ineu, reiese că turcii au cucerit nu 40 ci 60 de sate. Transilvănenii fac demersuri la poartă pentru recăpătarea acestor sate, dar zadarnic. În 1666, forţele otomane din Ineu şi Oradea continuă pătrunderea în direcţia Bradului. La 9 ianuarie 1670 ei jefuiesc Hălmagiu, apoi Leasa, răpesc vitele ţăranilor şi le capturează copii. Turcii pretind tot teritoriul până la „După Piatră" [B–71].

Trecutul ţinuturilor româneşti ocupate de turci, adică al teritoriilor care au stat sub directa administraţie turcească — cum au fost Banatul, Crişana, sau raialele de la Dunăre ca Turnu, Giurgiu, Brăila — în afară de faptele de arme, este foarte puţin cunoscut. Nu se ştie aproape nimic despre viaţa economică, socială şi culturală care s-a desfăşurat în părţile acestea în timpul perioadei de dominaţie otomană, încât orice informaţie care ar putea servi la reconstituirea acestui trecut, este pentru noi, de o valoare deosebită. Vom încerca în cele ce urmează, să ne apropiem de acea perioadă cu puţinele date pe care le avem.

Pe teritoriul cucerit, se înfiinţează o nouă provincie turcească, paşalâcul de la Timişoara, pentru supravegherea mai de aproape a Transilvani ei. Paşalâcul (numit în acte: Eialet sau Vilaiet) este împărţit în mai multe sangeace, districte administrative şi militare, conduse de câte un sangeacbei, şi are în frunte un beglerbei (beiul beilor), care întruneşte în mâinile sale toată puterea civilă şi militară; de el depinde soarta întregii populaţii supuse. Se preocupă însă prea puţin de nevoile ei. Autorităţile turceşti nu se ocupau decât de interesele populaţiei musulmane.

Justiţia a fost încredinţată unui număr de judecători numiţi cadii; fiecare cadiu stătea în fruntea unei circumscripţii judecătoreşti numită caza (sau cada sau cadilâc) şi împărţea dreptatea după prescripţiile Coranului, având drept de justiţie asupra musulmanilor, ca şi asupra nemusulmanilor. O astfel de caza a fost la Almaş.

Un defterdar avea în mână finanţele paşalâcului. Era un personaj foarte important trimis totdeauna de la centru.

Odată cu instaurarea stăpânirii turceşti s-au petrecut şi în Crişana mari prefaceri economice şi sociale. Vechea clasă dominantă, proprietarii feudali şi împreuna cu ei oamenii bogaţi, au fugit din calea turcilor peste graniţă, în Transilvania sau la habsburgi. Pământul a fost luat în stăpânire de o nouă clasă dominantă: Musulmanii cuceritori. Populaţia supusă —orăşeni, ţărani, nobili sărăciţi — rămasă pe loc, numită raia, adică turmă, era lipsită de orice drepturi politice şi obligată să muncească pentru cuceritori, care o tratau cu un dispreţ fără margini. Aşa, de pildă, raialei îi era interzis să poarte arme, să se îmbrace la fel cu turcii, să-şi clădească locuinţă mai înaltă decât a vecinilor turci; când întâlneau un musulman, dacă era călare, trebuia să descalece şi, trăgându-se la o parte, să salute respectuos. Juridic, toţi creştinii supuşi erau egali între ei. În privinţa obligaţiilor fiscale s-au creat două categorii: orăşenii care, în schimbul unor taxe speciale, se bucurau de anumite privilegii şi locuitorii satelor, care au schimbat doar vechiul stăpân cu altul nou. Iar

acesta din urmă i-a creat o situaţie şi mai grea decât avusese înainte: ţăranii erau iobagi legaţi de glie; fugarii puteau fi urmăriţi până în termen de 15 ani şi din secolul al XVII-lea, chiar până la 30 de ani.

Dar exploatarea nu putea fi împinsă peste o anumită limită, fără a mina gospodăriile ţăranilor care-i hrăneau. Singura soluţie pentru a ieşi din această criză părea a fi cotropirea de noi teritorii prin reluarea războaielor de jaf. Mehmet Köprili, marele vizir din 1656–l661, reînvie politica războinică din secolul al XVI-lea şi toate ţările vecine cu Turcia devin obiectiv şi agresiunii turceşti. Începutul, cum am văzut, a fost făcut cu Transilvania.

Organizarea proprietăţii în teritoriul cucerit de turci era următoarea:

1. Proprietatea fiscului şi feudele militare. Sistemul feudal turcesc era o variantă mai primitivă a feudalismului, stând pe o treaptă mult inferioară faţă de forma europeană. O dovadă peremptorie o oferă regimul proprietăţii. În această privinţă regimul otoman pleacă de la sistemul arab, după care, în ţările cucerite, statul înlătură toate vechile drepturi de proprietate şi face o nouă împărţire a pământului, urmărind prin aceasta să-i ridice pe mahomedani la rangul de clasă dominantă şi să reducă pe învinşi la situaţia de slugi ale lor. Astfel în Banat şi Crişana, ca şi în toate celelalte ţări cucerite, statul a luat în stăpânire tot pământul. Din acesta, partea cea mai bună a fost păstrată — sub numele de Hasuri împărăteşti (HAS-I-PADISAH) — ca proprietatea fiscului, pentru întreţinerea garnizoanelor din cetăţile de margine. O altă parte a fost împărţită ca feude pentru întreţinerea slujbaşilor statului, civili şi militari, drept salarii, dar numai pe timpul funcţionării, statul păstrându-şi dreptul exclusiv de proprietate. Cu alte cuvinte obiectul donaţiei nu-l constituia moşia, ci venitul după ea (Dirlik): feudalul turc nu era propriu-zis proprietarul feudei, ci numai beneficiarul unui drept de folosinţă; feuda deci, era o proprietate temporară şi condiţionată, pe care nu putea nici s-o vândă, nici s-o doneze, nici s-o lase moştenire.

După mărime şi destinaţie, feudele se împărţeau în trei categorii. Erau mai întâi hasurile, feudele cu venit de peste 100.000 a. (N.R.V. — a = aspru = mică monedă de argint), ce se dădeau marilor demnitari de la Poartă, în frunte cu marele vizir şi guvernatorilor de provincii: beglerbeii şi sangeacbeii, dar spre a le distinge de hasurile padişahului erau desemnate prin adăugarea funcţiunii pe care o răsplăteau (paşa haslari, sangeacbei haslari). Urmau feudele mai mici numite Ziameturi şi Timaruri (primele cu venit de peste 20.000 a., cele din urmă cu venit de 3.000–20.000 a.). Acestea se dădeau funcţionarilor provinciali de rang inferior (alai-bei, ceauşi etc.) şi mai ales ostaşilor musulmani care se distingeau în lupte; deţinătorii lor se numeau zaimi şi timarioţi sau cu un termen generic spahii.

2. Proprietatea Vacuf şi proprietatea particulară. În afară de proprietatea fiscului şi de feudele militare, de care dispunea statul, prin persoana sultanului, mai existau două feluri de proprietăţi: fondurile religioase sau vacuf şi proprietatea particulară numită Mülk, la care statul n-avea nici un amestec. De aceste doua categorii ne vom ocupa în cele ce urmează, în legătură cu înfăptuirile marelui vizir Mehmet Köprili constatate pe teritoriul rupt de turci din principatul Transilvaniei.

Averile vacuf, constând din bunuri mobiliare şi imobiliare, bani etc., se bucurau de mari privilegii; erau scutite de orice dări şi sarcini şi aveau administraţia lor deosebită, formând oarecum un fel de stat în stat.

Fiecare moschee îşi avea vacuful său pentru nevoile de întreţinere şi plata

personalului; erau administrate ele un custode sau administrator (Mütevelli), controlat la rându-i de un funcţionar superior: Nazârul. Din fondul vacufului mai erau întreţinute şi unele aşezăminte pioase, care aveau ca scop instruirea tineretului, ajutorarea săracilor, lucrări de utilitate publică. Pe lângă moscheile mai mari se găseau şcoli elementare şi colegii, bucătării publice pentru drumeţi şi sărăcime, spitale, în care era primit oricine, indiferent de condiţia socială sau de religie. Din vacuf se construiau băi, uneori chiar poduri; cişmelele mai ales erau foarte numeroase, deoarece spălatul ritual trebuia săvârşit acolo unde îl prindea pe credincios glasul muezinului. Un loc important printre aceste aşezăminte îl ocupa hanul, care era făcut cu scopul de a adăposti peste noapte pe străini, având în vedere mai ales pe negustori, a căror siguranţă era de cel mai mare interes pentru fiscul turcesc, comerţul constituind unul din veniturile principale ale imperiului.

Această instituţie, vacuful, dispunea, pentru opere de binefacere, de averi imense, stoarse, cum se va vedea mai departe, cu străşnicie din munca popoarelor supuse; aceste fonduri serveau pentru a hrăni o categorie de slujbaşi parazitari — preoţi de toate gradele cu familiile şi servitorii lor pe care-i găsim în număr considerabil chiar şi în oraşele de provincie.

Să vedem care este originea acestor fonduri vacuf ?

În ţările sau teritoriile cucerite, sultanii făceau vacuf parte din prada de război, adică o dădeau pentru întreţinerea moscheilor şi aşezămintelor religioase care ţineau de ele. Exemplul lor este urmat de marii demnitari şi mulţi oameni bogaţi care — din dorinţa de a-şi asigura fericirea în lumea viitoare şi a-şi perpetua numele pe lumea aceasta — îşi investeau averile în aşezăminte pioase. Cu aceasta am ajuns la problema proprietăţii private.

Cine voia să facă donaţie unui vacuf, o moşie, de pildă, trebuia să aibă proprietate deplină a acelei moşii. Căci feudele, după cum s-a văzut, nu puteau fi donate. A fost mult dezbătută chestiunea dacă a existat în Imperiul Otoman proprietatea particulară, de care posesorul să poată dispune după voie. Contestată multă vreme, existenţa ei a fost dovedită în cele din urma. Se poate afirma că pe teritoriul Transilvaniei ocupat de turci, ca şi în restul Turciei dealtfel, se mai găseau pe lângă proprietăţile statului şi ale bisericii, şi proprietăţi particulare. Se ştie acum că turcii recunoşteau dreptul de proprietate asupra caselor, vechilor locuitori rămaşi pe loc în oraşele cucerite. Acesta a fost cazul la Oradea. Turcii puteau să-şi cumpere şi ei case în deplina proprietate, fie de la fisc, căruia îi reveneau bunurile statului, ale bisericii şi cele rămase fără stăpân, fie de la băştinaşi. Printre proprietăţile particulare se găseau şi domenii întinse.

Care era provenienţa acestor domenii? În primele secole ale imperiului, sultanii donau în ţările cucerite proprietăţi întinse în deplină stăpânire, dar începând din secolul al XV-lea, din motive religioase ca şi politice — ca de exemplu tendinţa de a împiedica formarea unei clase oligarhice, care să le pericliteze autoritatea — răresc donaţiile şi în aceeaşi măsura înmulţesc confiscările. Totuşi sultanii n-au încetat de a face donaţii cu caracter definitiv nici mai târziu, le făceau însă foarte rar. Printre puţinii favorizaţi a fost şi Mehmet Köprili. Ca şi alţi mari viziri, Mehmet Köprili obţinea de la sultan, ca răsplată pentru expediţia izbutită din Transilvania şi cucerirea Ineului (1658), numeroase posesiuni în deplina proprietate în diferite părţi ale imperiului, în Asia, în Ungaria (de exemplu în comitatele Nitra şi Strigoniu), dar mai

ales în teritoriul transilvan de sub ocupaţie turcească, unde îl găsim stăpân pe domenii întinse în împrejurimile oraşelor Arad, Ineu şi Oradea.

Având în vedere numeroasele donaţii, averile vacuf erau considerabile. În Turcia sunt echivalate la o treime din averea naţională; în Ungaria erau mult mai reduse, veniturile pământurilor de aici fiind folosite ca haşuri sau feude pentru întreţinerea soldaţilor şi a funcţionarilor, foarte numeroşi.

Dar această instituţie era, pentru cei bogaţi, nu numai un mijloc prin care căutau să-şi asigure fericirea în lumea viitoare şi memoria pe lumea aceasta, ci şi o foarte bună afacere. Se ştie că în Turcia proprietăţile particulare, îndeosebi cele mari, aveau o existenţă foarte precară; căci primejdia de a fi confiscate de fisc — pentru vini reale sau numai născocite — era permanentă. Exista însă o soluţie pentru a scăpa de această primejdie, anume să fie făcute vacuf. Proprietatea vacuf, prin caracterul ei bisericesc, era pusă la adăpost de arbitrarul sultanului; şi fiind obicei consacrat ca administratorul vacufului să fie numit dintre rudele donatorului din tată în fiu, donatorul putea să asigure, prin aceasta, şi urmaşilor săi, pentru mai multe generaţii, parte din venitul proprietăţii. Este un sistem de care s-a folosit şi Mehmet Köprili.

La sfârşitul lunii aprilie 1661 „în virtutea înaltului decret împărătesc, satul Variaş aparţinând hasului împărătesc, a fost alipit la vacuful înălţimii sale, al marelui vizir, şi în schimbul lui au fost alipite la hasul împărătesc nouă sate ale marelui vizir în cazaua Almaş, sangeacul Ineu. Şi s-a dat înalt ordin ca aceste sate să fie date în stăpânirea soldaţilor din Timişoara”. (NOTA = Oklevéltar, p. 267 — Toate împreună dădeau un venit care nu întrecea cu prea mult venitul satului Variaş).

*

În urma acestui schimb, şi Bogeştiul trece din stăpânirea marelui vizir în cel al spahiilor.

Pe moşiile spahiilor, situaţia era deosebit de grea: pe lângă exploatarea arbitrară a spahiilor, mai erau împovăraţi de obligaţii — foarte numeroase — către stat şi totodată expuşi vexaţiunilor paşilor şi funcţionarilor locali. Situaţia pe pământurile vacuf era cu mult mai suportabilă, ceea ce, fireşte, atrăgea pe ţărani de pe feudele militare.

Iobagii din satele vacuf nu erau mai puţin exploataţi de stăpâni de pământ; administratorii vacufului, cum se va vedea mai jos, erau tot aşa de hrăpăreţi ca şi spahii sau funcţionarii fiscului. Plăteau însă impozite numai către vacuf şi nu aveau nici un fel de obligaţii faţă de stat, nici faţă de paşa guvernator al provinciei. Iar pe lângă aceasta se bucurau de o seamă de imunităţi.

Localităţile cuprinse în vacufuri erau de obicei mai prospere, cu populaţie mai numeroasă decât acele din domeniile fiscului sau de pe feudele spahiilor. Satele medievale erau în general mici — şi cu atât mai mult în zona de margine — de graniţă —, unde hărţuielile constituiau starea normală — cele mai multe având de la 2 până la 10 case, adică de la 10 până la 50 de locuitori şi chiar mai puţini. Satele aparţinând fundaţiunilor lui Mehmet Köprili, au în medie între 50 şi 100 locuitori.

Statul turc nu se sinchisea de scutirea „ghiaurilor”. Singurul lucru care-l interesa cu adevărat era siguranţa drumurilor pentru ocrotirea negustorilor şi aprovizionarea trupelor. Paza drumurilor o făcea tot cu iobagi, pe care, în schimbul acestui serviciu, îi scutea de anumite sarcini [B–72].

Satul Bogeşti — viitorul Rădeşti — era în acea vreme dispus mai aproape de vârful Drocea. Ori, este ştiut, că pe lângă drumul care urma valea Crişului Alb, drum greu de întreţinut, din cauza terenului mlăştinos şi inundabil, mai exista un drum, de creastă, ce făcea legătura între zona Brad -Hălmagiu-Vârfurile, până la cetatea Şiria, care urma creasta Munţilor Zarandului. Pentru întreţinerea acestui drum vor fi fost mult solicitaţi şi strămoşii noştri, precum şi locuitorii satelor din jur. Nu excludem probabilitatea de a fi avut obligaţii şi pentru drumul din valea Crişului Alb.

Să vedem în ce constau aceste obligaţii. Principala obligaţie a dervengiilor era de a păzi, supraveghea şi întreţine anumite porţiuni din drum, mai ales cele impracticabile şi expuse atacurilor din partea hoţilor de drumuri. Ei mai aveau şi sarcina să acorde ospitalitate reprezentanţilor conducerii otomane şi soldaţilor turci etc., să fie la dispoziţia lor şi să-i ajute în caz de nevoie; mai aveau sarcina să transporte dările în bani încasate de la populaţie, o altă importantă misiune a dervengiilor era acea să păzească şi să întreţină podurile şi vadurile, şi altele.

Pentru îndeplinirea lor erau însărcinaţi locuitori din jurul drumului ce trebuia supravegheat.

Situaţia socială a dervengiilor în sistemul feudal otoman are un aspect propriu. Dervengii făceau parte din clasa exploatată din Imperiul Otoman, din categoria raialei, sau mai corect spus din rândul „populaţiei cu obligaţii speciale”, decât „raia privilegiată”.

Ei sunt totuşi absolviţi de:

— müzül sau nezl care consta în obligaţia locuitorilor de a pune la dispoziţia persoanelor oficiale care se aflau în misiune cazare gratuită, transportul şi întreţinerea lor (ulterior convertită în bani);

— sürsat, darea în hrană şi furaje pentru armată;

— celeb keşan, darea celor care erau oieri;

— sürgün, obligaţia locuitorilor de a merge la vânat, însoţindu-i pe înalţii demnitari turci, ca gonaci;

— gerahor, munca prestată de locuitori la construirea şi reconstruirea cetăţilor, la refacerea drumurilor, la tăierea pădurilor, la asanarea mlaştinilor, la săparea şanţurilor, transporturilor de materiale necesare armatei otomane ş.a.;

— ulak, obligaţia raialelor de a pune la dispoziţie cai pentru serviciul poştei, sau cel de curieri [B–73].

Rezultă clar şi din cele câteva sarcini enumerate mai sus, că viaţa bieţilor oameni nu rea deloc uşoară, că obligaţiile erau foarte numeroase.

Vom reveni la marele vizir Mehnet Köprili şi iată de ce. Într-un defter din l665, aflăm că administrator al vacufului (mütenelli) — de la Ineu — era Mehjmet aga ib Safer, om de încredere al marelui vizir. Se mai arăta că, în 1660 Mehmet Köprili a făcut donaţii acestui vacuf satele Holos (?) şi Karasbeh (?), două localităţi importante, având primul 288 locuitori, al doilea 136, iar în 1661, satul Haloves din cazaua Cenad, căruia o comisie îi face, după regulă conscripţia locuitorilor şi hotărnicia. Se mai face amintire în defter, de nouă sate, despre care Prof. I. Totoiu zice: „cu neputinţă de identificat” acestea sunt: Huh (sau Ciuh), Halma-Hasan, Halmai, Lasa, Hohasla, Hersevri, Armevsana, Chil (sau Ghil), Uci (sau Uh) — posesiuni ale lui Mehmet Köprili — din cazaua Almaş, sangeacul Ineu, sate mici din regiunea deluroasă, pe care le-a schimbat cu satul Variaş, mai bogat, aşezat la câmpie (am mai amintit de acest

schimb). Nu se specifică însă dacă şi acestea făceau parte din donaţia geamiei din Ineu. Cât priveşte satul Variaş, acesta a fost trecut, în 22 iunie 1661, de la vacuful din Arad la cel din Ineu. „Satul numit Variaş — se spune în defter — a fost posesiunea podului construit de curând în locul ce se cheamă Arad, de către Mehmet paşa, marele vizir — Allah să-l ţină în putere —; dat fiind însă că numitul pod are destule posesiuni, iar vacuful geamiei din Ineu, clădită de sus- numitul, este mic, s-a dat înalt ordin ca satul Variaş, amintit mai sus, să fie dat ca vacuf în stăpânirea numitei geamii" [B–74].

Am prezentat pe larg prevederile defterului, fiindcă ne interesa de fapt soarta Bogeştiului, care era cuprins în acest spaţiu. Cum însă I. Totoiu în studiul domniei sale, nu identifică aceste sate, după destule demersuri, prin amabilitatea Prof. Cristina Feneşam, din Bucureşti, căreia şi pe această cale îi mulţumim, am aflat care sunt aceste nouă sate din cazaua Almaş, (care era, după cum vom vedea, destul de mare), sangeacul Ineu:

1. Huh (sau Ciuh), azi Vârfurile;
2. Halma-Hasam, azi Hălmagiu;
3. Halmai, azi Hălmăgel;
4. Lasa, azi Leasa;
5. Hohasla, fost Chilt, dispărut, contopit în Chisindia;
6. Hersveri, azi Chisindia;
7. Armevsana, fost Ewrwenyes, dispărut, pe lângă Iacobini;
8. Chil (sau Ghil), azi Cil;
9. Uci (sau Uh), fost Wanchfalva, azi dispărut.

Privind o hartă, sunt câteva aspecte ce ne atrag atenţia. Şi anume: toate aşezările sunt pe valea Crişului Alb, înşirate pe o lungime de cca. 50 km şi relativ aproape de drumul care va fi urmat cursul Crişului Alb. La prima vedere par a fi polarizate în două grupe. Prima, în jurul reşedinţei de caza Almaş, ne referim la Cholt, Chisindia, la localitatea dispărută de lângă Iacobini şi Cilul.

A doua grupă, mai puţin răsfirată şi aflată în jurul Hălmagiului, având în vedere Vârfurile, Hălmagiu, Hălmăgel şi Leasa. Este adevărat că între cele două grupe distanţa este de vreo 20 km, dar fiind posibil ca localitatea Uci (sau Uh) să fi fost aşezată în acest spaţiu, făcând în felul acesta legătura între cele două grupe aparente pe care le-am amintit. Oricum, din moment ce toate aceste aşezări aparţineau de cazaua Almaş, regimul lor a fost acelaşi.

Lipsindu-ne datele scrise, ne este greu să avem certitudine, privind stăpânirea marelui vizir Köprili. Se rezuma ea numai la satele nominalizate, sau trebuie să subînţelegem, stăpânirea a tot ce era în acest perimetru.

Noi înclinăm a crede că stăpânirea lui se extindea la întreaga arie. Ne este greu să credem, că feudele marelui vizir, care erau mari domenii, să fie intercalate sau amestecate cu ale spahiilor sau a altor slujbaşi mărunţi.

Nominalizarea doar a câtorva sate, a fost făcută pentru a puncta domeniul ce i se cuvenea marelui vizir, sau mai exact, teritoriul care constituia obiectul schimbului.

Aceasta fiind situaţia şi Bogeştiul, aflat imediat lângă Almaş, reşedinţa de caza, era deci în stăpânirea marelui vizir şi nu numai satul nostru, sau cele nouă sate amintite, ci şi multe altele, poate zeci de sate.

O altă observaţie care se impune, este că aceste aşezări erau plasate la

marginea imperiului, în zona de graniţă, constituind practic, un teritoriu expus aproape permanent incursiunilor transilvănenilor, deci luptelor, nesiguranţei în general. În aceste condiţii se poate înţelege de ce veniturile acestor aşezări era mult diminuat, mic şi într-un cuvânt nesatisfăcător. Acesta considerăm a fi motivul real al dorinţei lui Köprili de a schimba aceste aşezări mereu expuse pericolului, şi a le ceda sultanului, care la drept vorbind avea cu mult mai mult şi-l afecta prea puţin şi în nici un caz direct. Deci, nesiguranţa în stăpânirea lor, credem că a fost motivul principal al schimbului cu Variaşul şi nu atât bogăţia acestuia. Deşi, un număr aşa de mare de aşezări aducea destul venit chiar şi în aceste condiţii.

Este însă de presupus că această aproximativă egalitate a fost „realizată", cum se zice din condei, fie micşorând veniturile celor „nouă sate", fie mărind pe cea de la Variaş, spre a obţine un schimb rezonabil.

În condiţiile concrete date, opţiunea marelui vizir o putem socoti judicioasă. Nu excludem nici posibilitatea ca să nu fi fost numai Variaşul, deşi numai el este nominalizat, ci să fi fost şi alte aşezări din zona de câmpie şi în acest caz ar fi justificat, schimbului sub aspect material. Cum însă, ne lipsesc asemenea date, rămânem la ipoteza avansată....

*

În tot timpul stăpânirii turceşti clasa dominantă a întâmpinat din partea populaţiei supuse o susţinută rezistenţă pe care o vedem manifestându-se sub formele cele mai variate. Au fost făcute jalbe la sultan, apeluri la justiţia turcească. Fuga populaţiei în masă a fost o formă de luptă la care se recurgea mai adesea. A luat proporţii mai ales în perioada care a urmat după căderea Oradiei sub turci, sau mai bine-zis după pacea de la Vasvár (1664), când, datorită politicii de pace a Habsburgilor, regimul turcesc s-a înăsprit.

Dar poporul nu se limita la fugă şi nesupunere, ci recurgea adeseori la forme active de luptă. Chiar de la începutul dominaţiei turce — de fapt au continuat, căci şi înainte luptau contra abuzurilor grofilor —, au devenit mai activi lotri, cum le ziceau la noi —, care cu timpul se înmulţesc; erau ţărani sărăciţi de exploatarea feudală, sau rămaşi pe drumuri în urma distrugerilor pricinuite de război, sau scoşi din rosturile lor de incursiunile de peste graniţă. Ascunşi prin mlaştini acoperite de trestie sau prin păduri, alcătuiau grupuri uneori foarte mari de oameni, care atacau pe turci de câte ori se ivea prilejul. De teama lor, spahii, agenţii fiscului rareori îşi luau curajul să se aventureze, pentru strângerea dărilor, la sate, mai ales când acestea erau departe de cetatea în care locuiau şi o făceau totdeauna cu mari riscuri.

Rezistenţa armată se încadrează, în cele din urmă, în mişcarea de eliberare de la sfârşitul secolului al XVII-lea.

În 1692 se ridică locuitori din cazaua Almas (în sangeacul Ineului) şi printre răsculaţi erau fără îndoială şi iobagii din cele nouă sate înglobate la 1661 în hasul sultanului şi nu numai ei), în schimbul satului Variaş, care era cedat lui Mehmet Köprili, iar alături de ei şi strămoşii noştri din Bogeşti.

Un aspect din cele mai curioase ale dominaţiei otomane, în cele două paşalâcuri de pe teritoriul Transilvaniei (N.R.V. — cele de la Oradea şi Timişoara), ca şi în Ungaria de sub ocupaţie, este următorul: în afară de dările către turci, iobagii

continuau să plătească dări şi foştilor proprietari aflaţi în emigraţie. Este o situaţie specifică acestor regiuni, necunoscută în nici o altă parte a Imperiului Otoman. Se ştie că proprietarii feudali unguri sau romani au părăsit pretutindeni teritoriul cotropit de turci, deoarece aceştia nu recunoşteau titlurile şi privilegiile de nobleţe.

Dar chiar şi în refugiu, aceştia n-au renunţat niciodată la dreptul lor asupra moşiilor, pe care le stăpâneau de fapt, noii proprietari turci şi, socotind pe ţăranii rămaşi pe aceste moşii ca fiind încă iobagii lor, le pretindeau plata dărilor. Interesant este faptul că turcii recunoşteau ca legale aceste pretenţii. (Ele au fost codificate în tratatul de pace de la Zsitvatorok — 1606) şi în cele următoare; în ele se recunoştea atât proprietarilor ardeleni cât şi principelui ţării, dreptul de a ridica dări de la ţărani de pe teritoriul ocupat de turci. În felul acesta s-a creat situaţia ciudată, ca iobagul de sub ocupaţia turcească să fie exploatat de doi stăpâni, care se duşmăneau între ei [B–75].

Nu avem date despre situaţia iobagilor care nu au depins de stăpânii feudali, ci de cetăţi, cum este cazul la Bogeşti şi în alte sate care depindeau de cetatea Ineului. Se pare, totuşi, că ei au scăpat de cel de al doilea stăpân, rămânând astfel supuşi numai turcilor. Dar nu putem exclude posibilitatea ca sporadic şi în mod abuziv să se fi încasat şi de pe aceste teritorii bani sau alte bunuri.

Imensul Imperiu Otoman se găsea aproape permanent în stare de război, având mereu nevoie de bani pentru purtarea lui.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, turcii au supus ţările balcanice, Ungaria şi Banatul la dări extraordinare (avarizuri), fiindcă aveau nevoie de bani pentru războiul din Creta şi cel în pregătire cu Imperiul Habsburgic. Darea de război (sefer filurişi) a fost ridicat de la 60 de aspri la 110 asprii. Dintr-un raport păstrat din această vreme privind haraciul şi dările pe care le plăteau locuitorii vilaetului Oradea şi care poate fi luat ca termen de comparaţie şi pentru cel timişorean — de care ţinea şi aşezarea Bogeşti —, rezultă că unui locuitor îi reveneau următoarele dări: 112, 64 asprii, 21,92 kile de grâu, 3,51 de vedre de must etc.

Contribuţia la care era obligată populaţia, denumită culuc, se efectua pe proprietăţile sultanului, ale marilor latifundiari şi ale spahiilor. În această situaţie s-a aflat şi satul nostru — Bogeşti, în tot acest timp. În mod obişnuit se lucrau trei zile pe an, dar spahii pretindeau mai mult, normau arbitrar lucrul ce trebuia efectuat şi nu precizau termenul. De aceea, culucul era cea mai supărătoare dintre contribuţii [B–76].

În acele vremuri pe capul bieţilor oameni, necazurile erau multe şi felurite. Astfel, mai mulţi slujbaşi ai comitatului Hunedoara, adunaţi la Chitid, la 9 ianuarie 1670, se plâng de faptul că 400 de spahii au lovit asupra Hălmagiului, de aici şi din satul Leasa au răpit mai mult de 30 de copii, în Hălmagiu au tăiat trei oameni şi din acele locuri au dus multe vite, au ameninţat că (întrucât) sultanul le-a dat 70 de sate, dacă acelea nu se supun, în două–trei săptămâni, le vor jefui. Autorii acestui atac au fost turci din sangeacul de Ineu, aparţinând de paşalâcul de Timişoara [B–77].

Amintind de forţa armată a turcilor, este locul să arătăm că unii localnici se înrolau la turci, căci asigurau pe seama familiei celui ce se angaja pe lângă scutirea de multe sarcini şi un trai mai omenesc decât acela de care se bucurau fraţii săi din Transilvania.

Soldaţii bănăţeni şi alţii colindau, alături de turci, toată pusta ungară, ba până şi părţile nordice, încadraţi evident în unităţi separate, având cel mult un comandant turc, restul fiind români, sârbi şi alte naţii [B–78].

Este foarte probabil ca şi din părţile noastre să fi fost oameni care s-au înrolat în armata turcă. Din satul nostru nu avem dovezi, ştim însă că în Bonţeşti exista familia Begu, ceea ce indică probabila apartenenţă a unui străbun la funcţia de Beg, în timpul turcilor. Acesta putea fi un localnic, dar nu excludem şi posibilitatea ca un turc, fost Beg, să fi rămas pe loc după plecarea acestora.

În 1683 începe războiul de 16 ani între Germani şi Turci. Cetăţile de graniţă sunt mereu ocupate, apoi pierdute şi reocupate de generali împărăteşti, până când la 26 ianuarie 1699, prin pacea de la Carloviţ, turcii sunt siliţi să părăsească aproape întreg teritoriul Ungariei. Zarandul ajunsese mai devreme în stăpânirea imperialilor, căci la 1693 generalul Veterani recruta oaste şi în Hălmagiu, iar la 15 mai, acelaşi an, ocupă definitiv cetatea Ineului [B–79].

8. Perioada modernă, până la Marea Unire (1693–1918)

Trebuie remarcat că politica expansionistă austriacă s-a preocupat de mult de problema românilor şi sârbilor din Banat şi sudul Dunării, habsburgii făcând eforturi pentru câştigarea lor în slujba imperiului. Proclamaţia lui Leopold I din 1688, precum şi cea din aprilie 1690, către populaţia balcanică găseşte un răsunet favorabil, în special la clerul sârbesc condus de Arsenie Cernovici care, în 1690, începe dirijarea unor grupuri mari de grăniceri în direcţia Aradului. La 21 august 1691, episcopul Isaia Diacovici obţine şi un privilegiu pentru aceste aşezări pe teritoriul judeţului Arad.

Conform planului generalului Stahremberg din 29 august 1699, în iunie 1701, se stabilesc pe Mureş, primele unităţi de grăniceri, cu centrul la Arad şi cu unităţi considerabile la Şoimoş, Radna, Felnac, Sînicolaul Mic, Nădlac şi Cenad.

Nobilimea maghiară primeşte cu ostilitate aşezarea grănicerilor. Curtea de Viena trimite la Arad pe contele Lamberg şi pe emisarul cancelariei Albert Thavonat, pentru stabilirea modalităţilor de aşezare a populaţiei grănicereşti. În urma tratativelor purtate la Arad. în mai 1702, Consiliul de Război hotărăşte cum să fie retribuiţi grănicerii, stabilindu-le drept centre principale în zona Mureşului precum şi în cetăţile Ineu, Dezna şi Hălmagiu.

Nu s-a putut realiza o înţelegere cu nobilimea în privinţa separării grănicerilor şi ţăranilor. Trebuie remarcat, că foarte mulţi ţărani români s-au înrolat în aceste unităţi grănicereşti şi nobilii se temeau de pierderea contribuabililor lor. Nobilimea căuta să-i transforme în iobagi şi pe grănicerii efectivi.

În 1703 izbucneşte răscoala curuţilor, pentru înăbuşirea căreia curtea din Viena avea nevoie de sprijinul grănicerilor, fapt care a determinat-o să pună frâu pretenţiilor nobilimii.

În 1710, luptele din zona Aradului se termină. Pacea de la Satu Mare, din 1711, a pus definitiv capăt luptelor care au provocat mari distrugeri în judeţ. Aradul a suferit în plus şi din cauza epidemiei de ciumă.

Războiul îndelungat între curuţi şi imperiali a arătat serviciul folositor al grănicerilor pentru imperiali. Zona grănicerească de pe Mureş îşi va pierde însă însemnătatea în urma războiului între turci şi austrieci desfăşurat între 1716–l718 încheiat prin pacea de la Passarowitz, prin care întreg Banatul a trecut sub stăpânirea austriacă. În noile condiţii, Mureşul n-a mai rămas hotarul imperiului şi ca urmare zona grănicerească, mai târziu, va fi desfiinţată.

Pentru un timp privilegiile ilirice (pentru grănicerii sârbi şi români), date de Leopold I, au asigurat protecţia populaţiei româneşti şi în Arad, mai ales după 1708, când episcopul Isaia Diacovici şi-a mutat reşedinţa, de la Ineu, la Arad. Acesta, la 4 ianuarie 1708, se plânge la împărat, într-o petiţie compusă din 11 puncte, din cauza vătămării suferite din partea clerului catolic. Printre altele se plânge că ortodocşii sunt siliţi să sărbătorească şi sărbătorile catolice. În aceiaşi petiţie el cere scutirea supuşilor ortodocşi de plata zeciuielii.

După 1718 însă, curtea de la Viena face tot mai multe concesii nobilimii comitatense şi astfel, în 1722, 1729, 1732, 1734, privilegiile ilirice sunt tot mai mult restrânse.

La cererea nobililor din comitatul Arad în 18 octombrie 1744, dieta nobiliară declară comitatele Arad şi Zarand ca părţi componente ale regatului Ungariei [B–80].

După conscripţia din anul 1746, districtul Ineului, avea 78 de localităţi printre care sunt menţionate Căcărău, Almaş, Pleş, Lunca, Plop, Cilul de Sus, Bodeşti, Cilul de Jos şi Sârbi. Din acestea unele au dispărut, altele s-au contopit cu localităţile din vecinătate.

Prof. Dr. Gh. Ciuhandu, ne propune şi o schiţă cu dispunerea probabilă a acestor sate (vezi şi Foto 14).

Şi tot Gh. Ciuhandu spune: „Dăm numele localităţilor dispărute, însoţite de o seamă de statări pe care le credem utile (…):

5–6. Cilul de Jos (Al-Csély) spre nord-est de la Cilul de sus (Felsö-Csély) şi spre nord-vest de la Secaci-Korabinszky. Cilul de Sus i s'a adăugat, prin regularea urbarială, la 1828 Bodeşti (G, Fabian, II, 184). Cele două Ciluri formează azi o singură localitate (N.R.V. — Fabian Gabor, face o greşeală atunci când afirmă că Bodeştiul s-a adăugat la Cilul de Sus, care ulterior s-a unificat cu Cilul de Jos. În realitate prin sistematizarea localităţilor de la 1828, Bodeştiul a rămas independent, primind, se pare, o parte din Cilul de Sus, dacă nu chiar pe toţi locuitorii. Cilului de Jos i s-au alăturat o parte din locuitorii satului Sârbi).

15. Lunca (Lunka), situată în linia dintre Cilul de Sus-Pleş (Korabinszky); adăugată deodată cu localitatea Pleş şi contopită în Almaş (din jos de Gurahonţ), pe la 1812 (G. Fabian, II, 182).

Figura 14. Schiţa cu dispunerea satelor la 1743 proiectată de Dr. Gh. Ciuhandu

18. Pleş (Pless); între Căcărău şi Cilul de Jos (Korabinszky); s-a alăturat la Almaş în 1812 (Fabian, II, 182).

19. Plop (Plopp): S-a alăturat la Almaş, în 1818, din pricina foametei. (Fabian, II, 182).

21. Sârbi (Szerb), prin regularizarea urbarială de la 1828 s'a alăturat la Cilul de Jos (Fabian, II, 186)" [B–81].

În statistica de la 1746, în 42 de localităţi erau 78 preoţi. La Almaş este menţionat Popa Iovan [B–82].

Cu prilejul războiului de succesiune (1744) şi români din părţile noastre au fost trimişi în acest război, printre ei este menţionat din Almaş, Desko Ianoş, se observă clar maghiarizarea numelui, care pentru toţi cei ce cunosc numele oamenilor din zona noastră, este clar, că se numea Daşcău Ioan [B–83].

Dar să revenim puţin în timp, pentru a vedea cine mai stăpânea pământul pe care erau dispuse satele noastre de pe valea Bogeştiului, a Almaşului şi altele.

În 1726, împăratul Carol III dăduse, aproape întregi cele două districte apusene ale judeţului Zarand de odinioară precum şi părţi din Arad, unui străin, pentru servicii credincioase. Acesta era Rinaldo Duce de Modena, Reggio şi Mirandola, principe totodată de Coreggio şi Markgraf d'Este. Marele domeniu acordat acestuia, rupt din domeniul erarial, consta dintr-un teritoriu de 544.832 jugăre, pe lângă care şi nouă vii mari, având în total o întindere de peste 600 de mii jugăre. Prin decretul împărătesc din Viena, de la 11 decembrie 1732, Ducele fu pus în stăpânirea moşiei acordate ale cărei localităţi sunt arătate în Protocolul şedinţelor congregaţionale de la 1741, Seria 8. Ar mai fi de reţinut aspectul de politică religioasă habsburgică, de a i-se fi impus Ducelui Rinaldo, deodată cu beneficiul material, obligamentul de „patron" eclesiastic-catolic, de a lucra pentru prosperitatea catolicismului în aceste părţi, înzestrându-l totodată şi cu dreptul de pedeapsă capitală şi de a purta arme („…una cum jure patronatus, pront et jure gladi et armorum…") [B–84].

Ţăranul, nu în zadar îi vine numele de la latinescul „terra" — pământ — e legat în primul rând, de glia străbună, în a cărei brazdă se trezeşte la viaţă, muncind, şi în care se odihneşte, ca semn legător de tradiţii din veac în veac cu toate generaţiile viitoare. Dar glia românească n-a fost în trecut, proprietatea adevărată a lui, ci ea, cu muncitor cu tot, era proprietatea „domnilor" în înţeles feudalo-medieval. În veacul al XVIII-lea, când fusese răsturnată stăpânirea turcească şi brăzdaşii români s-ar fi aşteptat la mai dreaptă repartizare şi stăpânire a vetrelor lor, stăpânirea a repus în drepturi feudale, ca domni de pământ, pe favoriţii ei, în cazul nostru pe Ducele de Modena.

Domeniul Ducelui de Modena a jucat un însemnat rol în viaţa social-politică şi economică a judeţului până să reintre în patrimoniul de stat, el încadra în primul rând localităţi româneşti. Se întindea în partea de răsărit a judeţului, cuprinzând un perimetru limitat de următoarele localităţi, Inclusiv acestea: Mădrigeşti, Buceava, Zeldiş, Gurahonţ, Iosăşel, Valea Mare, Zimbru, Dulcele; spre nord Moneasa, Nădălbeşti, Susani, Prunişor, mergând spre Ineu, Şicula, Gurba, Cermei, Somoscheş, Berechiu, Apateu, Vânători, Mişca, Zerind, Iermata Neagră; dinspre apus, în domeniu se încadrau Vărşandul, din apropiere de Giula, Pilu, Otlaca (azi Grăniceri), Siclău, Nădab, Cinteiu, Sintea, Seleuş, Pâncota, Mâsca, Galşa, Şiria, Covăsînţ, Cuvin şi Miniş. De aici linia despărţitoare trece, încadrând Arăneagul, Nadăşul, Minişul de Sus,

Chisindia, Almaşul, pentru a continua pe la Bonţeşti, Secaş şi a se întoarce la Mădrigeşti.

În acest imens domeniu, locuit în marea ei majoritate de români, numărul miliarilor fiind neînsemnat şi asta doar în câteva localităţi, deci, în această „ţară românească", muncită de români, aceştia aveau doar dreptul să plătească dările publice şi „domneşti", în bani, în natură şi cu braţele [B–85].

În Transilvania, 1a anul 1721, dăjdiile publice sau contribuţiile erau fixate după vechiul sistem de „porţi", menit a întări pe cei puternici şi a slăbi pe cei nevoiaşi. Dările numite „taxe" erau pe categorii. Dintre acestea vom aminti: „taxa capitis" sau darea de cap, „taxa mercaturae" sau de negustorie, „taxa opificii" sau după îndeletnicirile meşteşugăreşti, „taxa inseminationis" adică în raport cm cantitatea sau extensiunea semănă-turilor, „taxa pecorum" sau după vite, „taxa proventuum" adică după venituri, „taxa domorum" sau de casă, şi, în sfârşit taxa pusă pe orice fel de produse.

În registrul arădan de impozitare, despre anul „porţional" — după numirea de „porţie", de la „porta" (Notă: noţiunea de „porta" în sistemul unguresc de impozitare, avea deosebite înţelesuri. La început, aşa se numea casa şi terenul unui iobag. După 1609, sub numirea de „poartă" se înţelegeau câte patru gospodării iobăgeşti, cu terenurile care le aparţineau. Iar dintre „jeleri" câte 12 inşi formau o „poartă" sau unitate de impozit. După legea XXXVI din 1647, câte o „poartă"o formau tot câte patru iobagi, care umblau cu câte 4–6 boi, cei cu câte doi boi tot câte opt inşi formau o „poartă", pe când iobagii fără vite şi jelerii tot câte 16 inşi constituiau o „poartă".

De la denumirea de „poartă" derivă numirea de „porţie", ce mai dăinuie încă la români, între ei fiind şi cei din Rădeşti. Impozitul cum se zice azi.

În 1743 impozitele iobăgeşti au fost fixate în proporţia următoare:

Fiecare „hospes" (oaspete), deci iobagul era privit, pe vatra ce o lucra, numai ca oaspete, deoarece titlul de proprietate îi revenea domnului de pământ, sau iobag cu gospodărie proprie, plătea (darea de cap) câte un florin. (Florinul rhenens, bătut în aur, era cea mai întrebuinţată monedă din sud-vestul Germaniei şi se numea gulden de la gold, adică aur). Acest fel de monedă era întrebuinţat şi la noi în veacul al XVIII.

Fiecare subhospes sau iobag de mâna a doua câte 55 cr.; tot aşa erau impozitaţi, după „cap" şi „inquilini" sau iobagi fără casă şi vatră proprie, care trăiau, muncind cu braţele.

După fiii de iobagi, trecuţi de 16 ani, câte 25 cr.; după fraţii care trăiau în indiviziune cu gospodăriile lor câte 50 cr.

Se plătea apoi, câte un florin după fiecare pereche de boi sau de vaci, tot aşa şi după patru junci sau junice, după câte doi cai sau iepe, sau după câte patru mânji; după câte 10 oi sau capre şi după câte 8 porci.

După semănături se plătea impozitul următor: câte un florin după semănătură (seminatura) la grâu de câte 6 „cubule" (= măsură de volum pentru produse agricole — i se mai spunea şinic).

În Ungaria de pe vremuri existau trei sisteme de măsurare cu cubulul sau şinicul:

- cubulul de Pojon = 62,4989 litri (ce făcea 2 vici);
- cubulul de Pesta = 93,7476 (constând din 3 vici);
- cubulul de Şarla, care e adoptat în registrul comitatului Aradului, făcând

dublu cubulului de Pojon = 124,9978 litri (4 vici).

Apoi, un florin după semănătura de orz ori ovăz; acelaşi impozit era stabilit şi după câte 2 cubule de porumb sau mei.

Coşurile de albine — stupii — tot pentru 15 se da un florin.

Meşteşugarii de clasa I plăteau câte un florin, cei de clasa a II-a, câte 50 cr. (criţari), iar cei de clasa a III-a câte 25 cr. de cap.

După mori se plătea câte un florin.

Tot un florin se plătea şi după o măsură de vinars egală cu 54,30 litri, numit acov.

După cum se observă sistemul de impozitare nu lăsa nimic neimpozat, decât, poate, numai cânepa şi grădina folosită de bietul iobag.

Impozitele — dările — erau foarte greu de suportat, iar partea cea mai neplăcută consta în faptul că ele erau rău gospodărite, uneori chiar înstrăinate de la destinaţia lor, în care caz, sarcina impozitelor sporea, pentru a compensa neregulile [B–86].

Şi parcă cele arătate mai înainte nu ar fi fost suficiente, pe capul bietului iobag vin şi calamităţile, provocate de atâtea războaie, sau înspăimântătoarea foamete din anii 1717–1719, cum nu mai fusese alta din 1603. Ea a fost urmarea unei secete prelungite ce a uscat toate păşunile de la Rusaliile din 1717 şi până în septembrie 1718. Râurile şi chiar izvoarele secaseră cu desăvârşire, pricinuind pagube enorme economice şi chiar pierderi de vieţi omeneşti [B–87].

A mai fost semnalată şi ciuma în 1710 şi în 1739. Iar în 1748 au apărut lăcustele.

Dar pe lângă atâtea rele, în această perioadă au apărut şi elemente noi, care urmau să schimbe simţitor, în bine, viaţa oamenilor. Altfel după cercetările făcute, Prof. Geza Kovách este de părere că, în zona noastră în jurul anului 1740, s-a introdus porumbul. Cartoful a mai întârziat până în jurul anului 1780, se pare, din cauza unor credinţe că ce se face în pământ este al „dracului”. Aşa se face că, cultura cartofului a fost, în cele din urmă, impusă prin forţa armatei.

Să revenim la conscripţia din anul 1746 spre a vedea câteva din impozitele ce erau impuse în satele de lângă Bogeşti.

Zona noastră fiind un important factor şi în pomicultură se vede şi din faptul că pentru vinarsul produs pe localităţi se dădea câte un acov (54,30 litri) la Căcărau, Lunca, Plop, Cilul de Sus, Sârbi; câte două la Bodeşti şi Cilul de Jos; câte trei la Musteşti şi Dezna şi câte patru la Pleş şi Bonteşti [B–88].

Interesant ni se pare şi faptul că în districtul Ineului, dăm de trei localităţi, cu trei români „berari”; unul la Almaş, Iuga Teodor, al doilea la Honţişor, Moţ Mihai şi al treilea la Sebiş, acesta din urmă având şi numele de la îndeletnicirea sa, numindu-se Berar Gheorghe. Toţi trei iobagi din categoria „hospes”-rilor, având vite cornute, chiar şi cal şi râmători [B–89].

La morile pe ape, apar la rubrica mori pe râuri (molae rivales) câte două mori la Bodeşti şi Buteni. Proprietarii acestora (a morilor) fiind români [B–90].

Din conscripţia anului 1746 găsim la Bogeşti, zece familii nominalizate, (le vom da aşa cum au fost scrise atunci) şi anume: Luka, Sandru, Musa, Csuda, Ferencz, Tomucza şi Konta. La avutul acestor familii apar 14 boi, 14 vaci, 5 capre şi 26 porci. Cai nu apar. Dar despre aceste statistici, cât şi despre altele vom reveni mai detaliat

într-un capitol separat.

Aşa cum am arătat, zona de care ne ocupăm era o mare „ţară românească”. Aceasta este confirmată şi de faptul că o parte a instituţiilor româneşti au supravieţuit într-o formă, chiar până în secolul al XVIII-lea. Astfel, conscripţia comitatului Arad din 1744 denumeşte cercurile administrative din răsăritul comitatului cu titlul de „cnezate”, ca de exemplu Sebiş cu 19 sate, Almaş cu 18 sate, Dieci cu 17 sate şi Buteni cu 16 sate. Iar în conscripţia din anul 1746, într-o serie de sate, ca Berindia, Sicula, Hodiş, Feniş şi altele, în fruntea obştei este menţionat „cneazul” desigur că în această perioadă îndeplinea atribuţiile judelui comunal [B–91].

Din cnezatul Almaş, făceau parte Almaş, Pleş, Bodeşti, Zeldiş, Şoimoş, Bonţişor, Cilul de Sus, Secaş, Mădrigeşti, Musteşti, Căcărău, Lunca, Cilul de Jos, Saturău, Plopi, Bonţeşti, Sârbi şi Gurahonţ [B–92].

Dar cnezatele vor mai rămâne. Anticipăm puţin, spre a arăta că domeniul ducelui de Modena va ajunge din nou domeniu cameral, păstrând însă numele de Modena. Acesta fusese împărţit mai înainte în două districte, şi-l găsim împărţit la 16 februarie 1781, în şase plăşi şi o câmpie. Din acestea plasa Buteni, raportată la celelalte, fiind mai mare, conţinând 65 de sate întregi, a fost subîmpărţită în patru districte sau cnezate şi anume: al Butenilor, Sebişului, Crocnei şi al Bonţeştilor.

În cnezatul Bonţeşti, vom găsi enumerate printre alte sate şi târguri, satele: Căcărău, Lunca, Pleş, Bodeşti, Almaş, Plop, Cilul de Sus, Cilul de Jos, Sârbi, Bonteşti, Musteşti, Ferice şi altele [B–93].

Despre relaţiile comunităţilor româneşti, amintim printre altele, că se mai păstrează prin tradiţia orală denumirea de „Câmpul legii”, un spaţiu aflat între aşezările Rădeşti, Păiuşani, Văsoaia şi Joia Mare unde probabil se făceau adunări, judecăţi şi se aplica legea.

Păstrarea până după 1781, în zona noastră, a denumirii de cnezate dovedeşte odată în plus, viabilitatea acestor instituţii, izvorâtă din continuitatea neîntreruptă şi preponderenţa elementului românesc şi pe meleagurile noastre.

Viaţa iobagilor însă, pe domeniul Ducelui de Modena, nu era de loc uşoară.

Datorită lui Ioan Bibics de Deva, solgăbirăul de la Ineu, aflăm dintr-un denunţ făcut în 1751, că oficiali domeniului îi apasă grozav pe iobagi. Din respectiva jalbă se vede, că conducerea domeniului, în afară de militarii salariaţi pe care îi avea la dispoziţia sa, a acordat şi starea de „libertini” pentru 22 de persoane, cu titlul de „haudici” în slujba domeniului care continuau să se ocupe de economie şi cu toate acestea, ca „libertini”, erau scutiţi de impozite. Mai fuseseră scutiţi de dăjdii pe teritoriul domeniului, şi o seamă de primari — supremos locorum judices — spre marea împovărare a restului de iobagi, deoarece aceştia erau siliţi să suporte în locul „libertinilor”, toate dările şi robotele. Deci tot românul plătea [B–94].

Pe de altă parte Bohus Imre, administratorul domeniului Ducelui de Modena, el înşişi mare moşier, face la fel de fel de abuzuri, printre altele Consiliul locotenenţial regal din Pojon îi dă poruncă să nu mai cuteze a încasa dările none şi zecime — pe care le introdusese în mod abuziv în sarcina preoţilor noştri [B–95].

Aşa cum am arătat, 1a primirea domeniului, în 1752, Ducelui de Modena i se pusese o condiţie, catolicizarea românilor ortodocşi. Dar acesta nu-şi bătea capul cu problema catolicizării românilor, ci numai cu exploatarea iobagilor săi, până în 1787, când acest domeniu fu schimbat eu moşii din Italia, din partea statului [B–96]. A făcut

şi el schimbul cum făcuse şi marele vizir Köprili. Astfel domeniul trece din nou în stăpânirea statului, ca domeniu cameral.

În 1740 se urcă pe tron Maria Tereza, care, în războiul se succesiune austriacă a avut nevoie de sprijinul stărilor feudale maghiare, motiv ce o va determina să facă unele concesii acestora.

După cum am văzut, după izgonirea turcilor, suprafeţe agricole însemnate au ajuns în posesia erariului, apoi, în zonă s-a constituit imensul latifundiu al Ducelui de Modena. Viaţa economică se dezvolta lent. În pădurile noastre ţărănimea folosea încă în mod liber dreptul la păşunat, ghindărit etc.

Să mai menţionăm aici şi arderea varului de la Agriş, Musteşti, Iacobini, Cavna, Almaş etc., producţia fiind vândută în general localnicilor dar şi la târguri.

Reglementarea urbarială din anul 1771

În comitatul Arad, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, treptat începe să se dezvolte producţia de marfă, din care motiv domni de pământ, sau arendaşii erariali, au început să sporească tot mai mult obligaţiile ţărăneşti. Acest fenomen a determinat conflicte între puterea centrală şi nobilime. Statul nu putea să treacă cu vederea faptul că majoritatea sarcinilor iobăgeşti lovea direct această categorie şi o punea în imposibilitatea de a achita sarcinile fiscale către stat. Războaiele şi politica economică a Măriei Tereza pretindeau sarcini fiscale mereu sporite. Curtea de la Viena îşi dădea seama că încasarea acestora nu putea fi asigurată decât printr-o reglementare urbarială care să pună stavilă silniciilor fără limită al domnilor de pământ şi ale arendaşilor.

Deşi instrucţiunile au prevăzut ca la întocmirea urbariilor să se folosească limba poporului, în comitatul Arad instrucţiunile n-au fost respectate de loc, deoarece, cu excepţia comunelor cu populaţie mixtă română şi germană, toate conscripţiile au fost întocmite în limba maghiară.

La noi s-au stabilit patru categorii de pământuri, prevăzând o sesie întreagă între 26–32 iugăre arături, 8–12 iugăre fâneţe şi o grădină de circa un iugăr. Bodeştiul nostru a fost prins în categoria a IV, deci, cu cel mai slab pământ. (Datele statistice se pot urmări la *Cadrul social* al monografiei).

Obligaţiile ţăranilor au fost fixate la 52 de zile de robotă eu car, sau 104 zile cu palmele după o sesie întreagă, precum şi: un florin darea de fum, un car de lemne, 2 cocoşi, 2 pui, o cupă de unt şi 12 ouă. La acestea se adaugă nona şi zeciuiala din toate produsele agricole, inclusiv inul şi cânepa; din miei şi porci şi din stupi de albine. Jelerii erau obligaţi la 18 zile de robotă cu palmele pe an, un florin darea pentru casă şi nona după produsele pe care le obţineau de pe pământurile arendate. Jelerii fără casă erau datori doar cu 12 zile de robotă cu palmele.

Tabelul totalizator al conscripţiilor urbariale a fost întocmit în 1786.

În comunele mici din Munţii Zarandului ţăranii nu dispuneau decât de 1/8 sau 1/4 sesii, deci la noi cel mai mult aveau cam 3–4 jugăre sau în cel mai fericit caz 6–8 jugăre. Era pământ puţin şi slab. În valea Crişului Alb şi a Mureşului, sunt consemnate mari suprafeţe de prunişti aflate în posesia iobagilor.

Urbariul Mariei Tereza a reglementat şi unele probleme legate de conducerea internă a satelor şi a căutat să pună capăt unor abuzuri feudale. Astfel urbariul a

asigurat alegerea judelui şi a altor conducători locali de către comunitatea sătească, dar cu aprobarea stăpânului feudal. Judele era scutit de porţia militară. Urbariul a reglementat şi atribuţiile scaunului domnesc. A fost interzisă perceperea gloabei de la sat pentru răufăcători şi, totodată, au fost interzise o serie de abuzuri practicate până atunci de domnii de pământ (amenzi ilegale etc.). Urbariul a admis schimbarea liberă a sesiilor între iobagi, moştenirea sau vânzarea acestora. Toţi ţăranii erau consideraţi cu drepturi de liberă strămutare.

Situaţia nouă creată prin reglementarea urbarială a rămas în vigoare, în linii mari, până în 1848. Doar legile urbariale din 1836 au adus unele mici modificări. Legile urbariale din 1771 şi 1836 au asigurat pentru judeţele apusene ale ţării o situaţie mai bună decât a celor din principatul Transilvaniei, unde lipsa reglementărilor urbariale a creat o situaţie confuză.

În zona noastră, dat fiind faptul că majoritatea terenurilor erau în proprietatea erariului, gospodăria alodială era foarte slabă, sau chiar inexistentă, ceea ce a asigurat ţărănimii posibilitatea de a-şi mări suprafeţele cultivate. Astfel, în timp de 50 de ani, ţăranii au efectuat uriaşe munci de desţelenire, de defrişare, canalizare şi îndiguire, aşa încât suprafeţele cultivate au crescut în mod considerabil. În comitatul Arad aceste noi teritorii defrişate sau desţelenite au fost considerate „pământuri remanenţiale”, adică pământuri cu statut juridic nedecis, care treptat au fost trecute în inventarul sesiilor iobăgeşti [B–97].

Menţionăm că în prima parte a secolului al XVIII-lea (poate chiar anterior) erau cunoscute şi utilizate zăcămintele de minereuri de fier de la Zimbru şi Dezna (Zugău şi Răstirata) şi cupru şi cărbune (Pârneşti), fier şi cupru la Almaş şi altele [B–98].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, abuzurile nenumărate ale domnilor de pământ, silniciile autorităţilor feudale au creat în sânul ţărănimii o stare de fierbere permanentă. Starea de agitaţie a ţărănimii era inseparabilă, şi în judeţul Arad de feudalismul în descompunere.

Aceste mişcări pot fi grupate în două etape. Prima etapă este cuprinsă între 1770–1800, adică de la reglementarea urbarială până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, evidenţiindu-se pregnant răscoala lui Horea, iar a doua etapă între 1815–1848, adică în perioada formării gospodăriilor modernizate bazate pe producţia de marfă.

Mişcările ţărăneşti mai pot fi grupate şi după caracterul lor. În prima grupă pot fi enumerate formele legale de împotrivire. Una din cele mai însemnate din aceste manifestări a fost petiţionarea. În a doua grupă putem enumera împotrivirea făţişă faţă de persoanele oficiale, faţă de aparatul de stat feudal, faţă de asuprirea naţională. Dintre acestea fac parte mişcările pornite împotriva administraţiei feudale locale, dezertările din armată, mişcările lotrilor etc.

Din a treia grupă fac parte mişcările organizate, refuzul comun de a presta robotele, răzvrătirile şi răscoalele.

Mişcarea colectivă a ţărănimii a început imediat după reglementarea urbarială. Pe proprietăţile particulare s-au petrecut diferite abuzuri, chiar cu ocazia conscripţiilor. Ţărănimea nu înţelegea intenţia curţi imperiale, i se părea că curtea din Viena îi este un sprijin împotriva nobilimii, considerând că reglementarea urbarială îi asigură condiţii mai avantajoase. Şi ulterior ţăranii se referă în toate jalbele lor la „măritul” şi „milostivul” urbariu. În 1772–1775, mai ales cu ocazia vizitei lui Iosif al II-lea în

Ardeal, cu care ocazie a trecut şi prin Arad, ţărănimea punea în faţa comisiilor de conscripţie, respectiv în faţa autorităţilor judeţene o sumedenie de jalbe, înşirând vătămările suferite cu ocazia conscripţiilor. Numărul foarte mare de jalbe reprezintă, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, prima mare mişcare colectivă a ţărănimii împotriva domnilor de pământ. Deosebit de multe jalbe au fost înaintate şi din ţinuturile păduroase ale Zarandului.

Între 1782–1785 în judeţ, în multe comune s-a trecut la noi conscripţii şi hotărnicii. Nobilii şi arendaşii au făcut tot ce le-a fost cu putinţă, să mărească sarcinile urbariale ale ţărănimii. Toate acestea au dat naştere la multe nemulţumiri ale căror cauze trebuiesc căutate în primul rând în vătămările suferite în legătură eu folosirea pădurilor. Pierzându-şi pădurea, locuitorii din Petriş, Toc, Lupeşti, Iacobini, Buceava, Bârzava şi Bodeşti au vrut să emigreze [B–99]. Acest Bodeşti, s-ar putea să fie aşezarea de lângă Hălmagiu, este destul de greu de stabilit.

Printre formele de luptă de care ştim sigur că făceau uz în mod cert locuitorii din Bodeşti, a fost şi lotria.

În Ţara Românească şi Moldova, poporul i-a numit haiduci. În părţile noastre haiducii erau oameni care slujeau pe stăpânii de pământ. În Transilvania şi ţinuturile sale vestice le-a spus lotri, de la arhaicul latin „latrones”. Oamenii stăpânirii, nobilii şi slujitorii lor i-au numit deopotrivă, „hoţi”, „tâlhari”, „briganzi” şi „prădători”. Noi îi vom numi aşa cum le-a zis poporul, oamenii acestor locuri, adică lotri, iar lupta lor împotriva exploatării feudale şi a stăpânirii străine, lotrie.

A reprezentat un fenomen social, ce s-a manifestat pe meleagurile Transilvaniei de-a lungul mai multor veacuri, atingând punctul culminant în secolul al XVIII-lea, în răstimpul destrămării feudalismului, când vechea orânduire nu numai că nu mai putea face faţă, ca altădată, dezvoltării societăţii, dar constituia o frână.

În Zarand lotria se manifestă, după1750 mai ales, ca formă de protest social predominantă, desfăşurându-se într-un cadru deosebit de favorabil oferit de codri seculari şi munţi. Masa participanţilor la lotrie o alcătuiau cu precădere ţărani iobagi, cei mai săraci şi exploataţi, zilieri, slugi, păstori, mineri, dezertori, întruniţi în cete, ceata prezentând, ca peste tot în Ţările Române, un caracter mai puţin militar şi mai mult tovărăşesc, lotrii considerându-se între ei fraţi. În ceată plănuiau şi dezlănţuiau atacurile împotriva funcţionarilor comitatensi şi imperiali, a gornicilor şi administratorilor domeniali, luându-le banii, armele şi alte bunuri însuşite pe nedrept de la popor, ameninţându-i că de vor încerca să-i urmărească şi prindă, cerând ajutor armatei, nu le vor mai cruţa nici măcar viaţa şi nici avutul lor şi-al familiilor lor, ci pe toţi îi vor trece prin sabie şi foc.

În mod obişnuit, cetele se întruneau primăvara, la înverzirea pădurilor şi codrilor, şi se dispersau toamna, în pragul iernii. Îşi statorniceau adăpost prin peşterile Munţilor Codrului, Zarandului şi Bihorului, în grote, crânguri, în apropierea drumului „ţării”, pe văi, în mlaştini, în sălaşuri pastorale de pe plaiuri sau vremelnic prin sate, în gospodăriile rudelor, ale simpatizanţilor, în podurile morilor, ori pe la birturi şi hanuri.

Urmând calea codrilor, aceşti viteji ţărani devin mai târziu — graţie faptelor lor îndrăzneţe şi admiraţiei nemărginite a oamenilor din popor — lotri renumiţi, evocaţi în balade sau cântece populare care completează şi nu rareori chiar suplinesc mărturia izvoarelor scrise. Pe meleagurile Zarandului aproape nu există sat (şi la Bodeşti), care să nu le păstreze tradiţia faptelor, amintirea locului pieririi sau numele

ori porecla purtată. [B–100].

La 10 martie 1784 protopopul Gavril Bucatoş din Buteni amintea printre lotri, numindu-l „hoţ” şi „tâlhar” pe parohul din satul Musteşti, prins şi închis pentru faptele sale, la Lugoj. Voind să numească în sat un paroh din satul Cuied, locuitorii s-au împotrivit nevrând să-l primească, spunând că doresc un popă după voia lor, optând în a-l alege pe fratele celui închis la Lugoj, care — scria Gavril Bucatoş — „îi mare lotru care ţine cu ei, că ei aşa au fost învăţaţi să le facă popa pe voia lor” [B–101].

Odată cu venirea primăverii anului 1784, în urma nenumăratelor acţiuni ale lotrilor între Crişul Alb şi Mureş, administraţia Zarandului a solicitat concursul comitatelor vecine, scriindu-le că între 15 aprilie şi 30 octombrie 1784 nu va mai permite nimănui să treacă în Zarand fără paşaport.

Mişcarea lotrilor a fost în Zarand, prologul marii ridicări populare de la 1784 când, sub conducerea căpitanului Petre Beciu, s-au alăturat răsculaţilor lui Crişan — căpitanul suprem al Zarandului.

Dar, în luna ianuarie 1785, marea răscoală populară din Transilvania a fost înfrântă, începând — chiar din primăvara acestui an — un nou şir de răzbunări, pedepse şi impuneri. Dar ceea ce forţele nobiliare şi armata de dragoni n-au reuşit să biruie în părţile Zarandului nici după 1785 a fost „mişcarea lotrilor, spre a căror stârpire — mărturiseşte un document — s-au trimis mulţi simbriaşi spre urmărire şi prindere”.

În următorii ani, numărul celor plecaţi în lotrie a crescut. Circulara din 9 august 1792 „pentru lotrii şi fugari”, deplângea faptul că „lotruşagul sau tâlhăruşagurile în varmeghiile Aradului şi Zarandului aşa s-au înmulţit, încât făcătorii de rău şi de pe uliţe şi din curţile mari, marha (vitele) înarmaţi mână cu sila luând, având „cîrdăşagul lotresc al locuitorilor…”.

Mişcarea lotrilor din părţile Zarandului şi Aradului n-a putut fi înfrântă nici la începutul secolului următor. Creşterea diverselor impuneri nobiliare şi a fiscalităţii imperiale, însoţite de practica recrutări forţate pe timp îndelungat în slujba armatelor habsburgice, vor impune acestei forme tradiţionale o luptă de clasă o desfăşurare continuă [B–102].

La rândul său Jurca Rada, în manuscrisul său ne spune — cu justificată admiraţie — că „pentru a se cunoaşte adevărul asupra trecutului istoric al satului Bodeşti trebuie să recunoaştem că aici au fost un timp îndelungat cei mai vestiţi „lotri” din împrejurimile acestea.

Având în vedere locul pe care erau aşezaţi, în jurul muntelui Drocea şi a culmei pe care din cele mai străvechi timpuri se făceau toate transporturile cu mărfuri pe la târgurile de pe Criş şi Mureş. „Aceste transporturi se făceau pe spinarea cailor comercianţilor acelor timpuri, aveau câte patru şi mai mulţi cai cu care transportau mărfurile în formaţii de caravane. Aceste caravane erau adeseori atacate de către lotri. Aceştia erau organizaţi în cete, iar ei atacau mai ales vitele din turmele domnilor de pământ, fiindcă caravanele în trecerea lor pe sus zisa culme cereau ocrotirea lotrilor de pe raza drumului pe unde treceau. Lotri aveau câte un comandant al lor de care ascultau. Astfel de comandant a fost şi Munteanu Toma din satul Bodeşti, apoi fiul său Militon precum şi pe fiii acestuia Vrenti, Gina şi Părălică.

Aceşti lotri erau foarte voinici, robuşti şi înalţi de statură, de frica lor ştia tot ţinutul. Munteanu Toma a fost prins de către vornicii lui Boros Beni şi trimis la

închisoarea din Arad, unde a fost spânzurat.

Fiul său Militon, care l-a urmat pe tatăl său ca şef al lotrilor, la fel a fost prins şi executat. Fiii acestui Militon au urmat îndeletnicirile părinţilor lor dar mai precauţi, deşi au făcut închisoare, la bătrâneţe au fost liberi.

Această familie de Munteni aveau casele aşezate pe locul ce se numeşte „la fânuri" în apropierea culmei, fapt ce-i favoriza în exerciţiul lor de căpetenie de hoţi. Am spus mai sus că, caravanele cereau ocrotirea lotrilor. După mine şi cele spuse de Vrenti, cei ce treceau pe culmea munţi lor, veneau mai întâi la ei şi se învoiau ca în schimbul unei sume de bani să le garanteze libera trecere pe culme. Faptele, spune Jurca Rada, mi-au fost relatate de către Munteanu Vrenti decedat în anul 1923, în vârstă de 54 ani.

Vitele pe care le răpeau de la domni erau transportate şi predate altei cete de hoţi de pe Mureş care le vindeau iar banii îi împărţeau între ei. Pe vremea aceia biletele de vânzare pentru vite nu erau, deci vânzarea se făcea cu multă uşurinţă. Măcelarii cumpărau vite, le sacrificau şi vindeau carnea în măcelării şi în pieţe. Desigur organizaţi bine erau cu greu urmăriţi aceşti lotri. În ziua când se furau vitele de la un domn, lotri care erau din satul domnului umblau printre oameni pentru a fi văzuţi, iar ortacii lor prădau. Totuşi acel Toma a fost prins şi executat. La fel şi fiul său Militon. Mi-a povestit Vrenti că tatăl său Militon ar fi ascuns o comoară de bani la rădăcina unui păr în hotarul satului Mădrigeşti fără ca să aibă timp să o ridice de aici. Această comoară ar fi fost descoperită de familia Blagueştilor care s-a îmbogăţit de pe urma acestei comori. În banda acestor lotri a activat şi Rada Pătruţ din Bodegti care la fel a dat un săculeţ mic plin cu bani lui Rada Vasile zis Şuleu tot din Bodeşti pentru a-i preda fiilor săi Toma şi Vasile. Acest Pătruţ se numea „Peticoiu", dar banii daţi lui Şuleu nu au ajuns la fii lui Peticoiu, fiindcă a fost prins şi a făcut închisoare. Faptele-i fuseseră povestite lui Jurca Rada de Munteanu Vrenti, fost lotru şi mai apoi sămădău la Almay, iar Şuleu nu le-a mai dat lui Toma şi Vasile nici un ban Din aceşti bani (spunea Vrenti), Şuleu şi-a cumpărat cazan de făcut rachiu şi a construit o casă la drum [B–103].

În anul 1784 problemele ţăranilor erau complexe. Mişcările şi nemulţumirea creştea. Se încearcă soluţionarea lor şi prin petiţii, astfel la 1 aprilie 1784, Iosif al II-lea îl primeşte pe Horea, care îi înfăţişează plângerile ţăranilor din Munţii Apuseni. Intervenţia sa nu a dus la rezultatele scontate, aşa că, la 31 octombrie 1784, 600 de ţărani se adună la Mesteacăn la chemarea lui Horea. Aceasta însemna practic începutul răscoalei ţărănimii transilvănene condusă de Horea, Cloşca şi Crişan. Ţăranii răsculaţi atacă curţile nobilimii din Zarand, Hunedoara, Haţeg şi comitatul Sibiu. La 6 noiembrie, Cloşca şi Crişan ocupă Abrudul. În zilele de 7–8 noiembrie cetele ţărăneşti sosite dinspre Zarand au intrat în Ineu, apoi în Pâncota, Galşa, Şiria ridicând la luptă întreaga ţărănime din podgoria Aradului.

La 21 noiembrie 1784 Iosif al II-lea ordonă reprimarea răscoalei lui Horea. Ţărănii răsculaţi luptă cu succes împotriva armatei austriece (la Brad, Hălmagiu, Rîmeţ) în perioada 27–29 noiembrie 1784. Sub presiunea armatei, a forţelor net superioare în special a dotării, pe Valea Mureşului şi a Crişului controlul nobilimii comitatense cu ajutorul armatei imperiale a fost restabilit, cete de ţărani s-au retras în codrii Zarandului, unde au rezistat până la sfârşitul lunii februarie 1785. Deşi, la 27 decembrie 1784 Horea şi Cloşca sunt prinşi în pădurea Scoruşet (în Munţii Gilău) de

către autorităţi, rezistenţa, cum am mai arătat a continuat, până la execuţia lui Horea şi Cloşca de la 28 februarie 1785.

După înăbuşirea răscoalei: „Soldaţii comitatului cutreierau zi de zi satele terorizând şi arestând zeci de ţărani. Sute de ţărani înspăimântaţi de răzbunarea nobililor, au fugit în păduri, părăsindu-şi vetrele”.

Liniştea care s-a instalat după înfrângerea răscoalei conduse de Horea, Cloşca şi Crişan, a fost însă forţată şi relativă — cu toate că la 22 august 1785 este dată Patenta lui Iosif al II-lea — de abolire a iobăgiei în Transilvania.

Ani îndelungaţi atmosfera generală a fost foarte furtunoasă pe tot cuprinsul judeţului. Iobagii nu voiau cu nici un chip să se împace cu răpirea pădurilor şi îngrădirea dreptului de a tăia lemne în pădure [B–104].

Despre gradul de participare a celor din Bogeşti la răscoala lui Horea, nu dispunem deocamdată de documente certe. Este însă sigură participarea lor. Din cele păstrate şi transmise pe cale orală, iată ce ne spune Jurca Rada: „În 1784 în satul Bodeşti, jude a fost Şandru Toader. Nu ştim ce legături a avut acest jude cu acel Giurgiu Marcu-Crişan din comuna Vaca, lângă Hălmagiu. Cert este, că se cunoşteau bine şi erau buni prieteni (aşa ne povesteau bătrânii care ştiau de la moşii lor). Faptul se adevereşte că, în toamna anului 1784 acest Şandru Toader împreună cu Gh. Branişca şi cu încă un iobag, pe nume Andreica, au răpit din castelul său de la Săvârşin, pe acel temut vice-span Foray şi l-au ţinut 14 zile prizonier.

Şandru Toader, după sfârşitul revoluţiei a fost prins şi spânzurat în oraşul Arad, cu încă 41 de iobagi care luaseră parte la revoluţie.

La data de 26 februarie 1785 se dă sentinţa definitivă, iar la data de 28 februarie, pe platoul numit „La furci” din marginea Albei Iulia au avut loc executarea lui Horea şi Cloşca. Crişan, în timp ce era în închisoare s-a spânzurat cu capiţii de la opinci. O mulţime mare de iobagi au fost aduşi aici din mai multe sate pentru a vedea executarea acestora aşa de teribilă şi îngrozitoare. Din satul lui Şandru Toader — Bodeşti —, au fost duse trei persoane care au asistat la execuţiile celor doi condamnaţi Horea şi Cloşca.

Iată ce ne povesteşte Ruxandra, fiica lui Simion a lui Iancoi al cărui tată a fost Şandru Toader: „Moşul meu Iancu (zis Iancoi) îmi povestea că a văzut capetele celor executaţi purtate în nişte pari prin satele din apropierea Albei Iulia”.

Am relatat cele de mai sus pentru adeverirea faptului că Bodeştii au dat cel puţin un erou în răscoala lui Horea, fapt ce va rămâne scris în paginile istoriei satului Bodeşti.

După reprimarea răscoalei lui Horea prigoana contra iobagilor a fost şi mai aspră. Aflăm că în faţa bisericii din satul Bodeşti, care era clădită pe dâmbul bisericii, aici au fost pedepsiţi mai mulţi iobagi cu aplicarea a câte 25 lovituri de nuiele, informaţie dată de Preotul Ioan Tomuţa care a descris groaza acelor zile [B–105].

Secolul al XVIII-lea a fost însemnat pentru locuitorii din Bogeşti şi pentru că o bună parte a locuinţelor, care erau dispuse în crânguri, spre Vârful Drocea, pe timpul existenţei domeniului Ducelui de Modena, au fost nevoiţi să le mute în josul văii. Fiind prima mare mutare despre care ştim sigur că s-a făcut. Dar iată, ce ne spune tot Jurca Rada: «În anul 1745 în hotarul Bodeştilor a fost trasată o linie de demarcaţie începând din vârf de la Mihalcoşi până jos în vale, apoi pe partea stângă până la Turcu; această linie s-a numit Gărduţ. (N.R.V. — punctarea acestei denumiri apare şi

azi pe hărţile topografice detaliate, iar în hotarul satului Musteşti, un pârâu poartă numele „La gărduţ”), de aici în sus până la culmea Drocei toţi iobagii care locuiau pe acest teren au fost obligaţi a se muta în termen de doi ani, de la acest gărduţ în jos până la Capul Dealului (N.R.V. — adică la Bica Deal). Astfel toate familiile de aici au fost scutite timp de doi ani de impozite, dar forţaţi a-şi părăsi vetrele lor şi formându-şi o nouă gospodărie, fiindcă de la „gărduţ” în sus nimeni nu mai avea voie să pască vitele şi porcii pentru că privilegiaţii acestui domn aveau turme de porci şi vite care păşunau aceste teritorii. În această situaţie s-au aflat familiile Munteanu, care avea casă în câmpul de la Fânuri şi câmpurile spre Drocea şi Ciuhă, apoi Prana, Olari, Rada, Cucu, Dudanii, care erau aşezaţi în faţa Poienii, la Prunăşei, Cercezu, Pagina Dudanilor şi Cucu» [B–106].

În afara motivului economic aparent care pare a fi stat la baza acestei hotărîri, motivul real al mutării ţăranilor spre valea Crişului Alb, îl constituia lotria. Locuinţele acestor oameni erau mult prea aproape de drumul de creastă, oferind prea multe şi bune adăposturi, spre a nu crea facilităţi celor ce le foloseau şi mari dificultăţi autorităţilor.

În acest fel se ajunge la o nouă vatră a satului, care era mult mai restrâns.

În ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, situaţia general europeană şi campaniile dezastruoase ale austriecilor de pe frontul italian, determină Curtea de la Viena, care avea nevoie urgentă de bani să: „permită vânzarea domeniilor şi către persoane nenobile, în funcţie de suma oferită”. În 1797–1798 au şi sosit primele oferte pentru unele domenii din comitatul Arad. Astfel, până în 1801, unsprezece domenii în majoritatea lor din Valea Crişului Alb, au trecut din proprietatea statului în proprietatea particulară.

După 1800, situaţia financiară a imperiului austriac se înrăutăţesc te şi mai mult, valuta austriacă se devalorizează, războaiele contra lui Napoleon, pretind tot mai mulţi bani. Aşa se face că, în şedinţa din septembrie 1802, Comisia Secretă de Credit propune ca pentru acoperirea bugetului să fie vândute şi alte domenii, iar pentru achitarea sumelor să fie primite şi obligaţiuni de la principalele bănci din Europa. Astfel în 1804 va ajunge în proprietatea familiei Köngsegg, domeniul întins de la Sebiş cuprinzând 25 de sate.

Chiar şi după aceste vânzări au mai rămas în posesia erariului (N.R.V. = statului) 544.852 iugăre de pământ din judeţ. Până în 1818 alte vânzări nu mai sunt efectuate. În 1818 se hotărăşte vânzarea restului şi drept urmare, în câţiva ani, alte domenii întinse vor ajunge în proprietate particulară.

Consecinţa acestor noi tranzacţii merită o atenţie deosebită, deoarece majoritatea acestor noi cumpărători proveneau din elemente burgheze —negustori, furnizori de diferite naţionalităţi. Fiind oameni de afaceri experimentaţi, vedeau şi cunoşteau cerinţele comerţului cu produse agrare. Cea mai mare parte a acestora dispuneau de capitaluri mai însemnate şi de aceea, după cumpărarea moşiei, nu s-au limitat la a face investiţii mai mici, ci au făcut mari investiţii cu scopul încetăţenirii ramurilor mai rentabile ale gospodăriei:creşterea porcilor şi oilor, viticultura, cultivarea tutunului şi a plantelor industriale etc. Ei erau conştienţi de faptul că servituţile iobăgeşti nu mai asigură un venit satisfăcător şi de aceea, corespunzător noilor situaţii, puneau pretutindeni accentul pe producţia alodială (moşierească) de

mărfuri. Vânzarea proprietăţilor erariale a ajutat deci în mod hotărâtor dezvoltarea agriculturii capitaliste din judeţ. Pe de altă parte tocmai din aceste elemente s-a format noua nobilime cu vederi liberale, dornică să introducă unele reforme în aşa fel încât să nu-şi piardă rolul său politic conducător.

După cumpărarea domeniilor aceştia au trecut imediat la raţionalizarea şi sistematizarea producţiei, căutând, în primul rând, delimitarea alodiilor prim hotărniciri. La baza delimitărilor au fost luate conscripţiile anterioare. Aceasta nu reflecta situaţia reală, deoarece, prin defrişările şi desţelenirile efectuate, iobagii ajunseseră să deţină deja mari suprafeţe cu situaţie juridică nedecisă, fără să mai vorbim despre arenzi. Acum în comunele în care conscripţiile anterioare n-au stabilit alodii — cum a fost şi cazul zonei noastre —, cu ocazia hotărnicirilor (*regulatio*), marii proprietari smulgeau în mod abuziv suprafeţe mari pentru alodii. Aceste reglementări de hotare au păgubit satele, provocând torentul jalbelor iobăgeşti şi a proceselor urbariale. În primul rând, prin delimitarea strictă a pământurilor urbariale, pârloagele, pustele, pădurile au fost declarate toate alodii, deci datele au fost stânjenite în dezvoltarea lor mai departe. Pe de altă parte, prin unele măsuri abuzive, au fost ştirbite şi pământurile urbariale, aflate anterior în folosinţa iobagilor. Imaşurile a căror întindere nu era precizată mai înainte, acum a fost împărţite în două, proporţional cu numărul sesiilor: imaş urbarial şi imaş alodial. În multe locuri se rupea din imaşul urbarial mari părţi pentru alodiile ce luau fiinţă. Toate aceste abuzuri au provocat o serie de mişcări ţărăneşti.

Deşi scopul alodiilor înfiinţate era producţia marfă, totuşi ele se bazau în mare parte pe munca gratuită a iobagilor. Se va putea observa, deci, tendinţa noilor proprietari de a mări obligaţiile de robotă ale ţăranilor. Moii proprietari potrivit legislaţiei feudale, paralel cu cumpărarea domeniilor primeau şi diploma de înnobilare, maghiarizându-şi numele şi încadrându-se în viaţa politică a comitatului [B–107].

Dar probleme aveau bieţii ţărani de tot felul. Vom prezenta mai jos, prin amabilitatea şi în traducerea Prof. Geza Kovách, pentru care îi mulţumim, cererea din 15 octombrie 1824 a iobagilor din Bodeşti, Cilul de Jos, Cilul de Sus şi Sârbi, către vicecomitele Aradului, din cauza abuzurilor săvârşite de notarul lor:

«Onorate Domnule Vicecomite! Domnul nostru milostiv!

Cum ne aducem aminte cam acum doi ani, din ordinul onoratului şi nobilului comitat, localităţile Sârbi, Cilul de Jos şi Cilul de Sus au fost rupte de notariatul Almaş, Bodeşti şi Bonţeşti şi fiind urgentat şi de ispravnicii camerei maiestuale, înfiinţarea unui nou notariat a fost aprobată. De atunci ca notar special, noi am dat notarului în primii cinci ani un salar moderat. Acuma însă sîntem tot mai mult stînjeniţi, într-aşa fel încât nu mai sîntem capabili să-i achităm, suportând sarcini enorme, iar notarul în faţa noastră a creat o situaţie, încât nu mai este nici o posibilitate de a-l mai tolera pe el în notariatul nostru.

Cauzale sunt următoarele:

1. Locuitorii noştri mai bătrîni, care sunt cinstiţi şi doresc ordinea publică şi fericirea localităţii, sunt luaţi cu injurii şi suduieli, ne mai privind părul lor cărunt şi înbătrînit.

2. Mai mulţi locuitori contribuabili sunt păgubiţi cu câte 12 creiţari pentru fiecare „păssus” (act pentru vite), împiedicând astfel comerţul cu vite şi plecarea lor la tîrg. La fel dacă conducătorii comunei doresc să pună pe hîrtie hotărîrile luate cu

ocazia consfătuiri lor, face, numai pentru 1 forint, de asemenea dacă conducătorii satului, sau vreun om bolnav, pretinde certificat sau dovadă pentru cheltueli, nu o face până ce nu depun trei forinţi.

3. Aţîţă populaţia mai săracă împotriva celor mai înstăriţi, chiar şi împotriva ordinelor date de stăpînul nostru feudal şi împotriva poruncilor date de nobilul comitat, ca conducerea satului să nu îndeplinească ordinele, astfel creind neînţelegeri în sat şi distrugând cinstea noastră.

4. Perceptorul nu are posibilitatea să adune banii pentru impozit, că ori îl pune la alte treburi, ori copiii lui, ori el însuşi iau din bani, chiar şi el, fără perceptor, cere câte 1 forint sau 30 de creiţari, chiar şi mai mult de la oameni, predând perceptorului cu cîteva zile mai tîrziu, şi doar cât vrea.

5. Notarul nostru cel vechi a lucrat la noi cinci ani, ţinînd fel de fel de păsări, neavând cu el din această cauză nici o problemă. Acesta însă, neţinând destul, confiscă gîştele, raţele şi celelalte păsări ale vecinilor, îngrăşând în coteţul lor şi cînd cu ajutorul judelui le cerem înapoi, ne ameninţă cu puşca.

6. Cum percepe impozitul nai prea ştim, deoarece cînd domnul prim pretor soseşte pentru confruntaţie, se observă că introduce greşit în registru sumele unor locuitori fiind datori cu mai mulţi forinţi, cerând încă odată, pe care uneori perceptorul trebuie să le achite, astfel fiind păgubit şi el destul de tare.

7. Cînd ducem banii încasaţi la Cavna întocmeşte tabelul greşit, pentru care ne simţim ruşinaţi, considerând că bilanţul despre bani este greşit şi păgubitor.

Din această cauză recurgem la onoratul domn Vicecomite, domnul nostru milostiv, ca toate acestea să fie investigate şi dacă e posibil să fim reanexaţi la vechiul nostru notariat, sau să ne dea un notar nou, cu corectitudine. Aşteptând ordinul Dvs. în acest sens, rămînem cu onoare faţă de onoratul Dl. Vicecomite.

Slujnicii umili

Băbuţa Nuţ jude, Ancateu Andreica, Crişan Blagu, Perva Onu, Zahui Onu, Zahui Micu, Zahui Pera, locuitori din Cilul de Jos.

Jolde Micu jude, Fericean Gheorghe, Fericean Alexa, Barbura Nuţ, Barbura Nae iunior, locuitori din Cilul de Sus.

Şandru Simion încasator, Tomuţa Onu, Hălmăgean Lăpădat locuitori din Bodeşti.

Dărău Petru, Lorinţ Iuon, Maxim Ion, Dărău Mihai şi Dărău Todor, locuitori din Sârbi» [B–108].

Să revenim la ceea ce ne interesează în mod deosebit, proprietatea asupra pământului.

Întemeietorul domeniului Almay, a fost Jozsef Wurm, născut la 25 aprilie 1771, în comitatul Heves. Era un negustor din Pesta, care cumpără în 1824, comunele Bodeşti, Cilul de Jos, Cilul de Sus şi Sârbi, pentru început, apoi în 1828 şi comunele Almaş, Lunca, Pleş şi Plop. În 1835 i se conferă — împreună cu titlul de nobil — şi numele de Almay. În urma hotărnicirilor, J. Wurm formează trei centre alodiale, la Almaş, Bodeşti şi Cil [B–109] (Nota R.V. — Wurm = râmă).

Pădurile comunale au fost expropriate. Se observă că şi J. Wurm a luat aceleaşi măsuri generale pe care le-au luat toţi aceşti îmbogăţiţi de război, spre a-şi mări averea. La Cil îşi va construi un conac, fiind primul dintre mulţii domni de pământ ce au stăpânit prin părţile noastre, care îşi face în zonă, o reşedimţă.

Când J. Wurm cumpără domeniul, satul Bodeşti era răsfirat pe valea şi dealurile cuprinse între cele două culmi (…). Familiile acestor iobagi se compunea din doi sau trei feciori căsătoriţi pe aceeaşi vatră, care formau o familie şi care în decursul veacurilor defrişaseră pe aceste dealuri, mici câmpuri unde făceau puţină agricultură. Dintre casele ce erau pe aceste câmpuri amintim Dâmbul Lupului, pârâul Oprii, Câmpul lui Borcaş, Câmpul lui Ruşuoru, Dâmbul lui Berci groapa şi vârful Budinii, Pagina Gitti, Grădina Ciublii, Grădina Iorghii, Câmpul lui Toader, Ciocul lui Vanti, Câmpul lui Boean, Câmpul lui Babişu, Pârâul Magilor, Pârâul Tuţului, Câmpul lui Gâşu, Vârful Cucului, Pagina Dudanilor, iar mai jos Pârâul Tomuţeştilor şi Dâmbul Mihăileştilor [B–110].

În anul 1826 s-a stabilit (N.R.V. — de către J. Wurm) ca Cilul de Jos, Cilul de Sus, Sârbii şi Bogeştii să formeze o comună pe vatra actuală a Cilului. La această unire, locuitorii satelor Cilul de Jos şi Sârbi s-au opus categoric a se uni cu Bogeştiul, deoarece aceştia erau oameni răi, lotri. În urma acestor împotriviri s-a aprobat ca satele Cilul de Jos şi Sârbi să formeze un sat împreună, iar Cilul de Sus şi Bodeştiul unindu-se, să formeze satul Bogeşti. Distanţele între aceste sate este de 800 m. La unirea satelor Bogeşti cu Cilul de Sus s-a ivit un alt conflict, între Wurm Jozsef şi locuitorii acestor două sate, deoarece în planul său de sistematizare, satul Bogeşti urma să fie aşezat pe ambele maluri ale pârâului Bodeşti, care urma să curgă prin mijlocul satului. Pentru a rezolva şi această neînţelegere s-a hotărât ca întreg satul să fie aşezat în partea stingă a pârâului Bogeşti. Ca urmare, cele 104 grădini care erau deja pichetate au fost mutate. În acest fel s-a ajuna la înţelegere şi s-a stabilit definitiv vatra satului pe locul de azi. În acest orăşel proiectat de Wurm Jozsef pe vatra satului Cil a rămas un sat pe care l-a format Cilul de Jos şi Sârbi, iar Bogeştiul şi Cilul de Sus au format actualul sat Rădeşti. Menţionez că până la anul 1826 pe vatra actuală a satului Rădeşti nu a existat nici o casă. Toate casele erau resfirate între cele două culmi ale văii Bogeştiului.

Toată vara anului 1826 au lucrat aici ingineri, topografi şi tehnicieni, mă surind şi pichetând suprafaţa dată lui Wurm lozsef.

La data de 7 septembrie au fost convocaţi la primăria din Almaş juzii satelor, unde li s-a pus în vedere că la data de 14 septembrie, fiecare iobag este obligat a se prezenta la un loc stabilit unde li se va comunica ceea ce vor avea de făcut de aici înainte.

Juzii satelor au umblat la fiecare iobag, avertizând pe fiecare în parte, pedeapsa ce o va primi în caz de neprezentare.

Pentru satul Bogeşti locul de adunare a fost stabilit în faţa bisericii din „Dâmbul Bisericii”. În dimineaţa acestei zile au sosit aici un număr de funcţionari, şi un grup de soldaţi călări pe cai, pentru a asista la această adunare.

Aici — arată în continuare Jurca Rada — au fost un număr de 97 de familii impozitate care plăteau taxe pe cap de familie.

Un număr de 59 de membri formau gospodării comune ce părinţii lor. Astfel că aceştia nu au fost socotiţi în drept a primi pământ, la fel cu cei 97. Lor li s-a dat loc de grădină pentru casă.

Un delegat din partea judeţului Arad, care ştia bine româneşte a explicat celor prezenţi legea referitoare la segregaţia urbarială spunând celor prezenţi, că de azi înainte fiecare va primi opt jugăre pământ arabil cu drept de proprietate care va fi transcris pe numele lui în cartea funduară precum şi o grădină pentru loc de casă.

Fiecare jugăr de pământ are o suprafaţă de 1600 stânjeni pătraţi iar grădina are suprafaţa de 320 stânjeni pătraţi.

În baza legii, fiecare iobag este obligat, ca în termen de doi ani, să se mute cu casă, cu tot ce are, pe vatra satului (N.R.V. — noua vatră, a treia pe care o ştim), celor care nu se vor conforma acestei legi li se va da foc la tot ce au. Teritoriul satului a fost categorisit în patru clase, ca pământ agricol şi pichetat tot câte nouă jugăre la un loc.

S-a stabilit ca împărţirea pământului să se facă prin tragere la sorţi. La fel şi a grădinilor.

În patru lăzi au fost introduse câte 97 de bilete având înscrise pe ele numerele topografice. Fiecare din cei în drept a tras câte un bilet, din fiecare ladă, care nu a mai putut fi schimbat. (N.R.V. — 97 x 8 = 776 jugăre). Pe el era scris Nr. top. A şi B.

Amintesc aici că unei văduve ce avea un copil i s-au dat patru jugăre pământ. Astfel Bodeştiul a primit în total 780 jugăre pământ arabil (N.R.V. — 776 + 4 = 780 jugăre), iar pentru secţia parohială s-au dat 32 jugăre.

Fiecare jugăr de pământ avea şi un jugăr de pădure şi păşune. Pădurea şi păşunea au fost folosite de-a valma. Această devălmăşie s-a numit „composetorat urbarial”.

La data de 14 mai 1859, prin hotărârea Nr. 2453 a fost transcrisă suprafaţa de pământ: arător 4 jugăre şi 544 st. pătraţi; livadă 1 jugăr şi 205 st. pătraţi; Păşune 299,350 jugăre, iar pădurea 474 jugăre şi 146 st. pătraţi, deci în total pădure şi păşune 779 jugăre şi 960 st. pătraţi, care au fost transcrise cu drept de proprietate şi intabulate în favoarea composesoratului urbarial conform cu Nr. topo al cărţii funduare Buteni:

$$\text{Nr. } \frac{722}{826} \text{ şi } \frac{741}{828}$$

B. A.

Având în vedere faptul că un număr de 59 de cetăţeni din acest sat nu au primit pământ, acestora li s-a dat câte o grădină. S-a stabilit ca grădinile să aibă două drepturi urbariale, astfel satul Bodeşti a avut un număr de 1124 drepturi urbariale.

Cei ce au primit câte opt jugăre de pământ, au fost obligaţi de aici înainte să facă câte trei zile pe săptămână robotă în mod gratuit la domnul Wurm Jozsef, iar cei cu grădini câte o zi pe săptămână.

Astfel în toamna acelui an 1826 s-a pus piatra de temelie a vetrei satului Rădeşti de azi. (N.R.V — Prima fiind în zona Vârfului Drocea, a doua sub „Gărduţ”, spre zona Dâmbului Bisericii şi cea de a treia pe actualul amplasament al aşezării).

Din toamna aceasta au început a se muta câte unul, apoi mai mulţi, fiecare la grădina sa.

Pe vatra satului au fost trasate un număr de 208 grădini, împărţite de cele cinci străzi. Din aceste grădini au fost locuite 156, iar restul de 52 grădini au rămas în favoarea lui Wurm. El le-a vândut mai târziu la diferiţi cetăţeni, dar aceştia nu au avut drepturi urbariale, fiindcă pentru ele nu a făcut nimeni robotă.

Din cele 52 de grădini rămase în proprietatea lui Wurm, au fost destinate ca loc pentru piaţă două grădini, care mai târziu au primit numerele 70 B şi 70 C, iar numărul grădinii 109 B şi 109 C au fost destinate ca teren sportiv. Aceste grădini nu figurează cu drepturi urbariale în tabelul drepturilor composesoratului.

În toamna anului 1826 au început iobagii a face robotă, mai întâi câte o zi pe săptămână, la făcut de şanţuri în pustă de la Cerat.

În primăvara anului 1827 a început constrângerea atât pentru mutarea iobagilor cât şi aceia de a face câte trei zile pe săptămână robotă.

Iobagii care aveau car şi vite de jug au început cărăuşirea de piatră din vârful Măgurelei unde erau nişte ziduri probabil ruinele unei vechi cetăţi. Aceste ziduri au fost sparte, iar piatra a fost transportate în satul Cil [B–111].

Despre această construcţie, un bătrân ne spune că pe când era încă copil (cca.1910) şi mergea cu vitele la păscut, încă se mai vedeau urmele fundaţiei din piatră având o formă dreptunghiulară, cu dimensiunile 20 x 10 m, având un zid despărţitor pe toată lungimea construcţiei. Grosimea zidurilor era de peste 0,5 m [B–112].

Jurca Rada constată — şi pe bună dreptate spune că: Din ceea ce a putut cerceta, a aflat o contradicţie în ceea ce priveşte unirea într-un singur sat a satelor Bodeşti, Cilul de Sus, Sârbi, Cilul de Jos.

Pe harta lui Korabinski se specifică că Cilului de Sus i s-ar fi adăugat Bodeştii, iar Fabian Gabor în volumul II din lucrarea sa *Arad-megyei 1eirasa,* p. 184 arătă şi el unirea acestor sate, iar la p. 186 din acelaşi volum al lucrării, arată că şi Sârbii s-au contopit cu cele două Ciluri.

Adevărul este însă următorul: în Cilul de Sus locuiau familiile Fericean Gh., Nan Ioan, Barbura Ilie, Joldea Pascu, Fericean Ursu, Olar Lupu, Prana Gh., Pacşa Marcu, Pleşcuţan Mihai, Mazere Marian, Bugean Ion, Fericeam Gh., Pacşa Oanea şi alţii care au primit loc de casă, grădini şi câte 8 jugăre de pământ în hotarul Bodeştiului unindu-se cu Bodeştii şi nu cu Cilul de Jos şi Sârbi cum greşit s-a arătat de către Fabian Gabor.

De altfel şi Germanusz Ianos în lucrarea sa, *Wurm Jozsef kastely arany könyve* (N.R.V. — lucrare care, spre regretul nostru, cu toate strădaniile depuse, nu am reuşit să intrăm în posesia ei, pentru a o studia cu atenţia cuvenită), arătă întâmplarea din care cauză acest plan nu a putut fi dus la bun sfârşit [B–115]. Vezi şi schiţa cu dispunerea satelor la 1806 după Ianos Lipszky — Foto 15.

Foto 15. Schiţa cu dispunerea satelor la 1806 după Ianos Lipszky

Tot Jurca Rada ne mai spune că în 1922 a adus de la reşedinţa lui Wurm — Almay, în curtea sa, o placă de marmură albă, pe care erau săpate următoarele date: 1826 – 1832 – 1849. el presupune că 1826 înseamnă anul când Wurm a cumpărat domeniul, 1832 reprezintă anul în care Wurm a fost înnobilat, iar 1849 ar marca anul sfârşitului iobăgiei [B–114].

După 1815, din cauza hotărnicirilor ce au avut loc după vânzarea domeniilor erariale, precum şi din cauza altor abuzuri feudale, izbucnesc din nou o serie de mişcări ţărăneşti. Aceste mişcări au îmbrăcat forme variate. În primul rând s-au înmulţit, într-o măsură încă necunoscută până atunci, dezertările din armată. Recrutările nu se mai puteau executa decât cu mare greutate şi numai cu forţa. Actele comitatului urmăresc an de an tot mai mulţi soldaţi fugari. Chiar şi o parte din cetele de lotri, care activau în judeţ, erau formate din soldaţi dezertaţi, la care se alăturau mulţi iobagi deposedaţi de pământuri şi pribegiţi în pădure.

Mişcările pornite împotriva notarilor şi în general împotriva administraţiei feudale nu pot fi considerate doar manifestări antifeudale, ele oglindesc în bună măsură şi contradicţii naţionale, precum şi străduinţele tinerei burghezii româneşti din judeţ, în special a intelectualităţii de la sate, de a revendica rolul cuvenit românilor în administraţia locală, de a lichida asuprirea naţională şi socială. Majoritatea nobilimii era maghiară sau maghiarizată, iar angajaţii domeniali vorbeau o limbă străină ţăranilor români. În administraţia locală era folosită limba maghiară impusă prin hotărârile comitatense, atât funcţionarilor cât şi primarilor de la sate.

Organizarea administraţiei locale româneşti era condiţionată în primul rând de alegerea juzilor, notarilor şi solgăbirăilor. Mişcările dintre 1821–1826, pornite împotriva notarilor (am arătat şi în satele noastre cererea din 1824), reflectă tocmai aceste tendinţe ale intelectualităţii româneşti.

Mişcările pornite împotriva notarilor atestă nu numai străduinţele naţionale ale românilor, ci şi criza aparatului de stat feudal, ele reprezentând o legătură organizată a luptei duse de către ţărani pentru păstrarea autonomiei locale în administraţia internă a satelor.

Perioada de după 1811 şi până aproape de revoluţia de la 1848, a fost punctată şi de alte evenimente menite să îngreuieze şi mai mult viaţa bieţilor oameni, care şi aşa aveau destule necazuri. După 1811 am urmat ani răi. Îndeosebi anii1813, 1814, 1815 şi 1816 au fost foarte neroditori. Producându-se o foarte mare foamete. A dat şi holera, aşa că mulţi oameni au murit, mulţi şi-au luat lumea în cap, părăsind regiunea.

În 1815, an foarte ploios şi rece încât cucuruzul nu s-a copt la vremea lui, ci mult mai târziu.

Iar în 1831 a izbucnit din nou holera cu şi mai mare furie. Se îngrozise populaţia, fiindcă era mai mare numărul morţilor decât al caselor. În 1836 a apărut din nou holera [B–116].

Înainte de a trece la prezentarea evenimentelor din 1848–1849, vom încerca să punctăm câteva aspecte necesare unei mai bune înţelegeri a situaţiei şi a unor fapte.

Astfel, una din cauze care a determinat, ca o parte a populaţiei, uneori sate întregi, să nu fie cuprinsă în conscripţiile efectuate, până în al şaptelea deceniu al secolului al XVIII-lea, a fost determinat de faptul că unii locuitori pentru a evita participarea la războaie şi plata impozitelor, şi-au găsit refugiul în codrii munţilor.

O altă cauză susţinută tot mai mult de istoriografie a constituit-o faptul că

ţăranii care posedau mai puţin de un sfert de sesie iobăgească n-au fost conscrişi, neplătind impozit.

La cele de mai sus trebuie să adăugăm inexistenţa unor comisii recenzoare, faptul că, de multe ori cei însărcinaţi cu conscrierea nici nu s-au deplasat la faţa locului înregistrând pe răboj doar din auzite, apoi necunoaşterea de către recenzori a limbii române, vorbită de populaţia locală ş.a.m.d.

Asuprirea naţională se intensifică. Dacă în anul 1827 prin legea XXII, se cere bisericilor ortodoxe să întocmească matricole şi în limba maghiară, în 1831, prin legea VIII se interzice să se dea răspuns acelor comitate care nu se adresează în limba maghiară.

La 11 aprilie 1831, Congregaţia comitatensă a Aradului dezbate problema introducerii limbii maghiare şi elaborează un regulament care prevede generalizarea acestei limbi în administraţie, în învăţământ şi biserică „spre scopul maghiarizării valahilor" — cum o spunea în articolul 3 — „mult mai numeroşi în comitat".

În şedinţa din 8 decembrie 1832, Consistoriul arădean hotărăşte ca limba slujbelor să fie cea a poporului. După ocuparea scaunului episcopal de către Gherasim Raţ în anul 1835, rezistenţa împotriva deznaţionalizării se fortifică. Între primele măsuri ale lui Gherasim Raţ menţionăm scoaterea limbii slavone din biserica ortodoxă şi înlocuirea ei cu cea română. Şi din această măsură rezultă că naţiunea română era formată, că ea cerea drepturi, între care, folosirea limbii materne era reclamată încă de pe acum. În 1837 Consistoriul refuză să accepte ca scriptele bisericeşti să fie redactată în altă limbă decât cea a poporului !B–117].

Că lucrurile erau la fel şi la Bogeşti, o dovedeşte o parte din *Registrul de răposaţi* din acele vremuri, deşi scris cu litere chirilice, este în limba română; el se păstra la Jurca Budea, nepotul lui Jurca Rada.

Toţi cercetătorii vremii, care s-au ocupat de componenţa naţională a vremii, au subliniat faptul că această regiune avea un caracter compact românesc. Mai mult, unii chiar au relevat şi descendenţa romană a poporului român. În acest sens putem cita pe scriitorul Peretšenyi Nagy Laszlo, eruditul notar de la Seleuş, apoi jurat comitatens la Almaş, autorul mai multor lucrări. În anul 1818 el scria într-un studiu dedicat românilor arădeni: „trebuie să vorbim de o asemenea naţiune" (…) care locuieşte în Dacia (…) de mai bine de o mie de ani, de la anul 106 de după naşterea lui Christos, până în zilele noastre şi cultivă pământul după puterile sale".

Cercetătorii I. Csaplovics (1829) şi K. Czoerhing (1857) au definit şi graniţa etnică vestică a ţărilor locuite în majoritate de români, stabilind o linie care coincide cu frontierele actuale ale patriei noastre [B–118].

Revoluţia română din 1848–1849

În Transilvania revoluţia română burghezo-democratică din 1848–1849, era chemată să rezolve deopotrivă problemele de ordin social şi naţional, ceea ce a şi făcut ca ea să aibă aici un mecanism mai complicat, o durată mai mare şi să ducă la un adevărat război civil între clase. În consecinţă ea a îmbrăcat şi unele caracteristici şi trăsături proprii determinate de anumite particularităţi concrete, manifestate în dezvoltarea istorică a acestei provincii româneşti.

Din punct de vedere social marea majoritate o constituiau păturile de jos, cei

mai mulţi ţărani. Pe baza unor conscripţii reiese că în 1847 în comitatul Arad existau 23.694 familii de iobagi şi 23.267 familii de jeleri. Deci iobagii şi jelerii împreună ajungeau la peste 90 % din populaţie.

Ţăranii în majoritatea lor absolută erau români şi se găseau în raporturi antagonice cu stăpânii moşiilor, care majoritatea erau maghiari.

Obligaţiile ţăranilor erau mari. De exemplu, iobagii cu sesii, pentru o sesie întreagă trebuiau să îndeplinească 104 zile robotă manuală pe an, sau 52 zile robotă cu carul. Urma apoi renta în natură, zeciuiala pentru biserică, nona pentru stăpân (luate toate împreună ca a 5-a parte a recoltei), impozitul faţă de stat şi de comitat, obligaţiile în natură pentru armată (fân şi ovăz), încartiruirea la nevoie a armatei şi diferite munci cu caracter obştesc.

Era apoi, în raport cu politica Imperiului Habsburgic, problema conducerii comitatului; a funcţionarilor locali (de exemplu a notarilor), a instituţiilor (de exemplu şcoala), care erau doar într-o mică măsură româneşti. De aceea se vor cere notari dintre români şi drepturi pe linia şcolii şi a bisericii româneşti.

Românii din părţile Aradului găsesc de acum înainte insuportabilă comunitatea religioasă cu sârbii, care aveau o situaţie privilegiată, şi cer arhierei proprii, episcopi români, mitropolit român, separarea de ierarhia sârbească, deoarece numericeşte erau majoritatea în Crişana şi Banat.

Se apreciază că prima adunare de la Blaj, cea din 30 aprilie 1848, în cadrul căreia poporul şi intelectuali revoluţionari se înfrăţesc, marchează începutul revoluţiei burghezo-democratice din Transilvania.

La marea adunare naţională de la Blaj, cea din 3/15–5/17 mai 1848, participă din părţile Aradului mai ales ţărani, în primul rând din partea de est a judeţului, aparţinând atunci comitatului Zarand din Marele Principat al Transilvaniei.

Una din primele preocupări ale guvernului ungar după revoluţia din martie 1848, a fost ca împotriva mişcărilor revoluţionare a maselor, să fie organizate din oameni înstăriţi gărzile naţionale, care să „păstreze ordinea”. Nobilimea din sânul căreia era format şi guvernul, căuta toate căile pentru a-şi apăra interesele şi proprietatea, sancţionând cu pedepsele cele mai aspre pe cei care voiau să i le încalce. Prin urmare masele, ţăranii, nu erau de acord cu înrolarea în cadrul acestor organisme care erau folosite împotriva lor, atunci când îşi cereau drepturile a căror împlinire era mereu amânată. Ţăranii români, cu atât mai mult, cu cât era vorba de un stat maghiar care nu le recunoştea nici cea mai mică libertate. Prin urmare, masele nu numai că nu vor răspunde la solicitări în acestă direcţie, ci se vor opune pe toate căile.

În valea Crişului Alb o mare răscoală are loc de la Buteni către Brad, cuprinzând multe din localităţile judeţului nostru. Atât de numeroase erau răscoalele, încât la 11 septembrie se aprecia că peste tot românii s-au răsculat în localităţile comitatului Aradului.

În octombrie au loc alte mişcări împotriva înrolărilor în armată mai ales în valea Crişului Alb la Zieldiş (Iacobini), Musteşti, Iosăsel, Cociuba şi Dezna.

La procesul ce li s-a intentat ulterior unui număr de 667 ţărani acuzaţi de participare la revoluţie, locuitorii din Bonţeşti şi Cil recunosc că în frunte cu primarul Teodor Perva „s-au alăturat de bună voie revoluţiei din Transilvania”.

Pe măsură ce înaintăm spre estul judeţului nostru cazurile de participare activă şi direct la luptele din timpul revoluţiei au fost din ce în ce mai numeroase, zona

Hălmagiului şi până dincoace de Gurahonţ pe Crişul Alb în jos, fiind teatru de intense înfruntări. În aceste părţi ale judeţului nostru se poate vorbi de o participare în masă a ţăranilor în armata lui Avram Iancu.

În acelaşi timp, începând cu sfârşitul lunii octombrie 1848, răscoalele care au loc, de pe întreg cuprinsul judeţului Arad, se conjugă cu acţiunea lui Avram Iancu, şi în consecinţă ridică tot mai insistent pe lângă problemele de ordin social şi probleme de ordin naţional, manifestând tot mai insistent, pentru acordarea de drepturi în acest sens românilor.

Această conjugare a acţiunilor ţărănimii din judeţul nostru cu cele ale lui Avram Iancu explică de ce atunci când armata revoluţionară a lui Avram Iancu, a pătruns pe valea Crişului Alb până în zona Bocsig şi pe valea Mureşului până în zona Săvârşin, românii nu numai că s-au alăturat acestor armate, aşa cum erau de fapt şi până atunci, ci s-au încadrat direct în luptă împreună cu ele.

Acţiunile românilor, erau coordonate de Comitetul revoluţionar de la Sibiu, reînfiinţat, la sfârşitul luni septembrie 1848, după cea de a III-a adunare de la Blaj. Acesta era considerat de către popor drept „guvern românesc". Spre el îşi îndreptau ţăranii cererile şi plângerile, cu convingerea că „învăţaţii români" le vor face dreptate. Tot în cea de a III-a adunare de la Blaj, s-a hotărât ridicarea armată a poporului român din Ardeal, întreruperea relaţiilor cu revoluţia maghiară şi de acum înainte, punerea mişcării naţionale româneşti sub oblăduirea armatei imperiale. În felul acesta, spera, şi nu întâmplător, comitetul de la Sibiu, Curtea imperială va fi de acord „ca principatul Transilvaniei să devină o ţară cu administraţie şi conducere românească, o ţară, în care şi problema proprietăţii pământului să-şi găsească o mai dreaptă rezolvare".

În aceste condiţii, după constituirea unui asemenea principat, din Transilvania, se considera de către conducătorii revoluţiei că va trebui să pornească unirea celor trei ţări româneşti.

Acceptarea oblăduirii armatei imperiale de către revoluţionarii români, era consecinţa împrejurărilor, românii fiind nevoiţi să apeleze la această soluţie ne având de unde alege altă cale, găsindu-se puşi în faţa unor fapte împlinite. Timp de o jumătate de an încercaseră a cădea de acord, fie cu reprezentanţii clasei conducătoare din Transilvania, fie cu guvernul revoluţionar de la Pesta, dar fără rezultat, nerecunoscându-se drepturile românilor, cerându-se, de către revoluţionarii maghiarii, unirea Transilvaniei cu Ungaria, conducătorii românilor persecutaţi şi arestaţi, iar poporul supus „tratamentului" gărzilor naţionale maghiare. Prin urmare conducătorii românilor nu pot găsi altă dezlegare în faţa respectivei stări de fapte, crescând că austriecii sunt sincer animaţi de ideea creării unei Austrii liberale şi că vor fi recunoscute drepturile naţionale ale românilor, aşa cum se promitea de către austrieci, spre deosebire de cealaltă parte.

Odată cu ridicarea generală a poporului român, comitetul român va începe organizarea administrativă a Transilvaniei, între care şi a comitatului Zarand. La sfârşitul lui octombrie şi începutul lui noiembrie sunt numiţi prefecţi, pentru posturile inferioare făcându-se alegeri. În comitatul Zarandului a fost numit mai întâi David Almăşan, iar apoi Ioan Buteanu. Limba oficială era cea română.

Românii din comitatul Zarandului, spre sfârşitul luni octombrie, au început şi ei odată cu celelalte comitate, să se înarmeze, iar apoi să dezarmeze şi să aresteze familiile maghiare, nobili sau demnitari în administraţia de stat, care se pronunţaseră

categoric pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria, neglijând cererile românilor privind autonomia Transilvaniei şi care în general nu ţineau seama de justificatele revendicări ale românilor. Ulterior aceste familii au fost eliberate, însăşi comtţele suprem al Zarandului într-un raport din 27 octombrie 1848 menţionând că „poporul răsculat a evitat până acum jaful şi omorul”. Oricum această atitudine se deosebea mult, în sens pozitiv „de cea a guvernului instaurat în Ungaria după izbucnirea revoluţiei, care a înfiinţat tribunale marţiale menite să-i judece şi să-i condamne pe cei ce erau împotriva unirii Transilvaniei cu Ungaria şi a revoluţiei din Ungaria, indiferent din ce motiv”.

Poporul din Zarand înarmat, se concentrează la Gura Văii (lângă Gurahonţ) punct de demarcaţie în această zonă, între Marele principat al Transilvaniei cu părţile aşa zise ungurene.

Situaţia din Transilvania însă spre sfârşitul luni decembrie se schimbă, ca urmare a pătrunderi armatei maghiare conduse de generalul Bem în Ardeal. În urma succeselor pe care Bem le obţine în luptele purtate cu trupele imperiale, acestea sunt scoase în cea mai mare parate din Transilvania, unde se formează pe deoparte o zonă a revoluţiei burghezo-democratică maghiară şi pe de altă parte o, zonă revoluţionară românească ce cuprinde şi Zarandul. Această zonă revoluţionară în care acţionau românii şi care o apărau ca ţară românească, este atacată de unităţile maghiare. Buteanu cu trupele sale avea misiunea de a străjui necontenit Zarandul, ce cădea în drumul dinspre Bihor şi dinspre Banat al armatelor maghiare.

În cadrul acestor lupte, în urma expediţiei lui Hatvani, la 9 mai 1849 sunt prinşi prefecţii Buteanu şi Dobra. Pentru a se răzbuna din cauza înfrângerilor suferite, Hatvani pune la cale împuşcarea lui Dobra şi spânzurarea lui Buteanu. Legat de un tun, Buteanu este dus până la Brad, şi apoi, în timpul celei de a doua expediţii a lui Hatvani în Munţii Apuseni, ţinut în arest la Baia de Criş. De aici va fi luat duminică 20 mai, de către Hatvani obligat a se retrage în debandadă cu trupele sale pe Valea Crişului Alb în jos. În 23 mai va fi spânzurat de o salcie pe malul Crişului Alb, conform ordinului dat în Iosaş, de către Hatvani soldaţilor săi. Odată cu el au mai fost spânzuraţi şi alţi luptători români, între care preotul din Iosaş şi primari din Iosaş şi Iosăşel, precum şi alţii.

Incidentul a fost cu atât mai regretabil cu cât şi Buteanu era unul din cei care au pledat pentru ideea colaborării revoluţionarilor români cu cei maghiari.

Trebuie menţionat că în timpul acestor evenimente din primăvara anului 1849, românii din Zarand au avut foarte multe de pătimit. Populaţia a fost jefuită şi supusă la cele mai grele nedreptăţi şi pedepse soldate cu pierderea avutului şi a multor vieţi româneşti din Zarand. Stau mărturie în acest sens rapoartele comandanţilor militari şi faptul că la sfârşitul luni aprilie 1849 însăşi Ministerul ungar de război a fost nevoit să ordone a se face anchetă în Zarand în legătură cu abuzurile făcute care au determinat distrugeri de bunuri şi vieţi omeneşti. 75 de sate româneşti din comitatul Zarandului au fost arse şi devastate complet.

Din a doua jumătate a lunii iunie, alături de armatele imperiale habsburgice, operau împotriva revoluţiei din Ungaria armatele ţariste. sub conducerea prinţului şi general-feldmareşalului Paskevici. În Transilvania intră armata rusă condusă de generalii Lüders, Grotenheim şi Pavlov.

Kossuth este nevoit să predea generalului Görgey conducerea armatei şi toate

atribuţiile. Însoţit de câteva trupe credincioase, Kossuth de refugiază la Orşova, iar de aici pe teritoriu de sub „suveranitatea otomană”, la fel cum va face ceva mai târziu şi Bem. Görgey, noul conducător, investit cu depline puteri capitulează în 13 august 1849, depunând armele pe câmpul de luptă de la Şiria în faţa armatei ruseşti de sub comanda lui Paskevici.

Paralel cu succesele repurtate împotriva armatei maghiare, imperiul habsburgic va lua măsuri şi pentru a pune capăt luptei revoluţionare a românilor, căutând dezarmarea trupelor lui Avram Iancu, cu atât mai mult cu cât acestea continuă lupta împotriva asupritorilor. În valea Crişului Alb armatele lui Iancu până la 10 august ajung până la Honţişor şi comunele învecinate. Până în 16 august, mai multe coloane, ajung pe valea Crişului Alb până la Sebiş şi Cuied, în zona Bocsig iar pe cea a Mureşului până la Petriş şi Vărădia, la acţiune participând cca.70–80 de sate.

Datorită pătrunderii trupelor lui Iancu, s-a ajuns la o mişcare de proporţii deosebite în comitatul Arad, în urma căreia ţăranii au lichiddat dominaţia nobilimii şi au înlăturat resturile administraţiei locale asupritoare. Era de fapt o extindere şi în zona centrală a judeţului Arad a înfăptuirii revoluţiei lui Iancu aplicate în Munţii Apuseni, pe măsură ce înaintau trupele revoluţionare. Toate pământurile intră în stăpânirea ţăranilor, care încep să le folosească. De pildă la Almaş încep să folosească păşunea domnească, iar la Bogeşti recolta de pe domeniul nemeşesc. Asemenea mişcări au avut loc şi în alte părţi.

Acest val de lupte purtate atât de intens de către ţărani, a surprins pe comandanţii armatei imperiale care se pregăteau să dizolve armata lui Avram Iancu şi să smulgă din nou moţilor pământurile şi pădurile erariale reocupate în timpul revoluţiei. În acest scop la 2 septembrie 1849 însăşi generalul Heynau, comandantul suprem imperial, dă anume un ordin pentru dezarmarea trupelor din zona Zarandului şi a Aradului şi ordonă grabnica intervenţie a trupelor imperiale temându-se ca să nu se extindă mişcarea şi asupra regiunilor învecinate.

În părţile Zarandului lucrurile mergeau mai greu datorită îndârjirii maselor. În 7 septembrie încă mai existau probleme cu dezarmarea

în aceste părţi care cuprindeau şi estul zonei Aradului, fiind solicitaţi să lămurească oamenii ca să depună armele însăşi Avram Iancu şi Axente Sever.

După înfrângerea revoluţiei au urmat represaliile. Odată cu măsurile pentru reintroducerea regimului absolutist, Imperiul Hasburgic a deschis o campanie generală antipopulară. În fruntea comitatului Arad, în august 1849, este numit Atzel Ianos, conducătorul conservatorilor locali, care se grăbeşte să ceară autorităţilor măsuri energice pentru reintroducerea absolutismului. Pentru anchetarea ţăranilor din estul judeţului Arad, se înfiinţează o comisie specială sub conducerea moşierului Alexandru Kornelli. Comisia a anchetat nu mai puţin de 40.000 de oameni şi din fiecare comună a pus sub acuzare zeci de ţărani. Bunăoară la Zimbru şi Brusturescu 41, din Căcărau 25 etc. Comisarii de linişte au efectuat sute de percheziţii, declarând proprietate domnească tot ceea ce voiau. Comunele sunt obligate să plătească despăgubiri colective, luându-se ca bază simpla declaraţie a nobilului sau a altor elemente ţinând de domenii. La Bonteşti bunăoară, fiecare ţăran a fost obligat să dea o anumită cantitate de grâu şi porumb.

Mulţi ţărani din părţile Aradului au fost închişi, bătuţi, schingiuiţi, pentru că au participat la revoluţie. Noul tribunal din Arad judeca cu precădere participanţii la

mişcările ţărăneşti, la multe procese judecându-se în masă ţăranii, iar ca bază a acuzaţiilor se luau simple declaraţii ale administratorilor domeniilor sau ale unor demnitari locali, judecata având caracter formal şi urmărind doar pronunţarea sentinţei care era din cele mai aspre. Mulţi au fost condamnaţi la moarte şi executaţi.

Toate aceste aspre măsuri, urmăreau după declaraţia generalului Heynau să „împiedice" pe timp de 100 de ani izbucnirea unei noi revoluţii [B–119].

Măsura exactă a participării Bodenilor la evenimentele din 1848–1849 este greu de reconstituit acum. Motivele sunt mai multe: lipsa deocamdată a documentelor, reţinerea participanţilor de a povesti faptele lor, datorită teroarei instituite după înfrângerea revoluţiei şi altele. Este însă neîndoielnic că şi dintre Bodeni, mulţi au participat. Este greu de crezut că ei au stat în expectativă. Este greu de crezut că atunci când cei de la Bonteşti, Căcărau, Cil şi alţii din satele din jur luptau, ei ar fi stat de-o parte.

De altfel Jurca Rada arată că bunicul său „Rada Toader a luat parte la luptele de la Valea Căianului, unde moţii tăiaseră pe jumătate firele de lemne de pe ambele versante ale acestei văi iar atunci când armatele lui Hatvany urmăreau pe moţii care se retrăgeau pe această vale, s-a dat drumul lemnelor şi bolovanilor, spre vale unde trupele lui Hatvany înaintau" [B–120].

O confirmare a acestei participări la revoluţie o face şi Dr. Al. Filipaşcu, care ne spune că „În Aciua Mare au prins pe Toader Rada şi pe Crăciun Petrişor şi i-au dus la Sîntana iar de acolo în temniţa din Arad" [B–121].

Tot Jurca Rada mai aminteşte că odată cu executarea lui Ioan Buteanu a fost spânzurat şi Iosif Suciu fost preot în Secaş, dar născut în satul Bodeşti, în casa cu Nr. 59.

Avem convingerea fermă, că numărul revoluţionarilor a fost cu mult mai mare iar faptele foarte diverse şi că cercetările viitoare vor scoate la lumină noi date.

Putem spune că revoluţia de la 1848-1849 a dat o lovitură decisivă relaţiilor feudale din agricultura Transilvaniei desfiinţând iobăgia urbarială şi o mare parte a privilegiilor feudale, ceea ce împăratul de la Viena s-a văzut nevoit să le recunoască. Aceste cuceriri însă nici pe departe nu au însemnat încheierea procesului de trecere de la feudalism la capitalism, care s-a desfăşurat în forme variate influenţate şi de condiţiile locale.

Intervenţia brutală a trupelor imperiale şi consolidarea treptată a aparatului de stat local a dat suport tendinţelor stăpânilor domeniilor de a reveni la situaţia „legală". Ea s-a lovit, însă, de o puternică rezistenţă a ţărănimii.

Despre momentul comunicării desfiinţării iobăgiei, la Bodeşti, Jurca Rada, redă cele povestite de Tomuţa Lepădat astfel: „În ziua de 6 decembrie 1849, iobagii satelor Cil şi Bodeşti au fost obligaţi a se prezenta pe locul numit „La fântână la Cernaca". Toţi iobagii cu mic cu mare au mers în acea zi de Sfântul Nicolae, la această adunare, fără să ştie despre ce este vorba. La ora 11 au venit aici la locul amintit, două trăsuri cu domni. Erau acum adunaţi aici cca. 120–150 iobagi care aşteptau să li se spună cauza pentru care au fost chemaţi. Deodată pe alaşul fântânii s-au pus scânduri, acoperind-o iar pe aceasta s-a urcat trei domni. După ce toţi iobagii s-au adunat aici li s-a făcut semn pentru linişte, apoi un delegat de la comitetului judeţean Arad, care ştia bine limba română a început zicând: Fraţilor începând cu ziua de azi, s-a şters iobăgia, s-a şters robota, fiecare iobag este liber să-şi vadă de gospodăria lui. Nimeni nu este

forţat să lucreze pe moşia d-lui Almay. Acei ce însă vor lucra de aici înainte vor fi plătiţi. Plata se va face la castel în fiecare zi de duminică. De asemenea pentru zilele lucrate se va da lemne de foc şi de construcţie. În acel moment a început să tragă clopotele la biserici fiind ora 12.

Iobagii au început a-şi face semnul crucii, a se închina, a se strânge în braţe unii pe alţii. Alţii sărutau pământul de bucurie. Nu ştiau bieţii oameni ce să facă. Erau acum liberi. În toată istoria satului Bodeşti nu a fost o zi mai însemnată, mai veselă ca această zi de 6 decembrie 1849.

De aici înainte foştii iobagi începură a-şi lucra pământul lor. Începură a se face case mai bune, fiindcă timp de 22 ani în satul Bodeşti nu s-a făcut nici o casă nouă. Pe moşia lui Almay, foştii iobagi mai lucrau fiindcă, aveau nevoie de lemne şi bani pe care Almay le da celor ce lucrau pe moşia lui.

Dacă până aici toate casele erau acoperite cu paie, de acum înainte încep a se clădi case noi, acoperite cu şindrilă şi mai târziu cu ţiglă pe care o cumpărau de la Almay [B–122].

Evenimentele post revoluţionare au fost multiple şi foarte complexe, fiind afectaţi şi indivizii şi societatea în întregul ei.

Brutala expulzare a lui Avram Iancu şi a conducătorilor români din Viena, la mijlocul luni aprilie 1851, a provocat o vie nemulţumire în mase. Documentele ne informează despre frământările maselor româneşti, printre altele la Buteni, Iosăşel, Dieci, Joia Mare şi altele nenominalizate.

Poziţia perfidă a habsburgilor faţă de revendicările româneşti, cât şi măsurile luate de autorităţile arădene, nu au putut stăvili dezvoltarea acţiunilor populare, care tindeau şi la realizarea unor postulate naţionale locale, ca: participarea proporţională a funcţionarilor români la conducerea administraţiei comitatense, folosirea limbii române ca limbă oficială la nivelul comunelor, îmbunătăţirea situaţiei intelectualităţii române şi crearea unui sistem şcolar şi bisericesc naţional.

Curtea imperială caută noi mijloace mai „liberale” pentru salvarea situaţiei sale. Astfel se publică *Diploma din octombrie* (1860) şi *Patenta din februarie* (1861) care tind către o alianţă cu clasele stăpânitoare ale naţiunilor „istorice”, între care nu figurau românii. Ca urmare, în comitatul Arad ca şi în alte comitate, puterea locală trece de fapt în mâna nobilimii liberare maghiare.

În unele localităţi, poporul declară că, introducerea limbii române în administraţia comunală este dreptul său.

Ziarul „Concordia” a publicat decizia comunelor Dieci, Revetiş şi Roşia, datată din 6 octombrie 1861. Peste câteva zile gazeta a tipărit hotărârile similare luate la Crocna, Laz, Almaş şi altele [B–123].

Deşi fruntaşii politici români din Transilvania, Andrei Mocioni şi Episcopul Andrei Şaguna au insistat pentru egalitatea tuturor popoarelor din Monarhie, pentru autonomie pe baza „principiului naţional teritorial”, împăratul prin diploma din 20 octombrie 1860 recunoaşte numai egalitatea popoarelor şi aprobă „autonomia istorico-politică”, despărţind astfel şi pe mai departe românii în provincii, deşi ei formau o masă compactă în întreg răsăritul Monarhiei. Bucovina a fost înglobată în Galiţia, Crişana şi Maramureşul în Ungaria, iar Transilvania depinde direct de Viena.

Printr-un decret special datat din 27 decembrie 1860 Banatul a fost alipit Ungariei precum şi regiunile Crasna, Solnoc, Zarand şi Chioar locuite de asemenea în

majoritate de români şi aparţinătoare Transilvaniei [B–124].

Unirea Moldovei cu Tara Românească şi mai ales, adoptarea oficială a denumirii „România”, de tânărul stat naţional (1862), a stârnit un nou val de entuziasm în rândurile românilor din Transilvania şi a întărit şi mai mult tendinţele de unitate naţională.

Piedicile existente în calea unei asemenea realizări, erau mai multe şi mari. Au fost necesare eforturi care să pregătească, pas cu pas, pe toate tărâmurile, marele ţel final.

Avântul luptei politice în Marele Principat al Transilvaniei a dus în 1863–1864, la recunoaşterea românilor, ca a patra naţiune constituţională.

Asemenea năzuinţe, existente de decenii şi pe teritoriul judeţului nostru, a făcut ca masele româneşti să depună noi eforturi pentru a realiza revendicările lor imediate.

În anii 1865–1867, ca urmare a presiunii crescânde a maselor româneşti, întreaga majoritate a comunelor din comitatul Aradului au adoptat faptic limba oficială română.

În ciuda acestor rezultate obţinute în anii 1861–1867, nori grei începeau să apară pe cerul ţinuturilor noastre. Curtea vieneză, devenind tot mai conştientă de caracterul şubred al imperiului, trece la elaborarea unor noi experimente pentru a putea menţine supremaţia lui.

Această tendinţă în final a dus la încheierea pactului dualist austro-ungar transformând imperiul pajurii bicefale, într-o uniune dintre Austria şi Ungaria, bazată pe identitatea persoanei suveranului şi unele „treburi” comune. În fond, noua organizare statală a încercat să perpetueze stăpânirea moşierimii şi burgheziei austriece şi ungare peste naţiunile şi naţionalităţile asuprite şi masele largi ale poporului.

După încoronarea la 8 iunie 1867 a împăratului Francisc Iosif ca rege al Ungariei, se înregistrează în rândurile românilor din părţile Aradului o vie preocupare de căutare a unor modalităţi noi de acţiune în serviciul cauzei naţionale.

Unul din obiectivele luptei de emancipare naţională a românilor din Banat şi Crişana după 1867, a fost afirmarea lor ca naţiune în dezbaterile parlamentare din dieta din Budapesta, unde reprezentanţii românilor, în unitate de acţiune cu deputaţi sârbi şi slovaci, au militat pentru democratizarea vieţii politice în imperiu şi pentru recunoaşterea principiului egalei îndreptăţiri a naţiunii asuprite.

În legislatura 1869–1872, Al. Mocioni a demascat sistemul electoral maghiar şi a susţinut ideea votului universal. Sistemul electoral cenzitar existent în Ungaria reflecta interesele de clasă ale aristocraţiei, nesocotea drepturile poporului şi excludea de la viaţa politică „straturile de jos” ale poporului. Ales pe baza votului censitar, parlamentul ungar nu este reprezentativ [B–125].

Lupta pentru folosirea limbii române în administraţia locală este evidenţiată şi de şirul de acţiuni de protest a comunelor româneşti din anul 1873 în comitatul Arad, provocate de ordinele Nr. 387 şi 1009 ale vicecomitelui, care dispunea ca actele administraţiei comunale să fie scrise în limba oficioasă a statului, căci numai aşa se procedează conform capitolului din legea Nr. 44/1868.

Pe rând, peste 30 de comune din comitatul Arad protestează, cerând ca protestele să fie înaintate Ministerului de interne. Comunele (…), Buteni, Ineu,

Ghisindia, Bodeşti, Musteşti, în lunile februarie şi martie 1873 procedează la fel [B–126].

Perioada care urmează este bogată în evenimente politice, dar şi economice.

De o mare importanţă pentru dezvoltarea economică a văii Crişului Alb, cât şi pentru o mai bună legătură cu lumea mare, este construirea căii ferate Arad-Brad. Linia a fost dată în exploatare pe tronsoane astfel, la:

— 01 februarie 1877 Arad-Pâncota: 41 km;
— 10 mai 1877 Pâncota-Ineu: 22 km;
— 25 septembrie 1881 Ineu-Sebiş: 26 km;
— 05 decembrie 1889 Sebiş-Gurahonţ: 22 km;
— 07 noiembrie 1895 Gurahonţ-Hălmagiu: 26 km;
— 06 decembrie 1896 Hălmagiu-Brad: 29 km [B–127].

La construcţia acestei C.F., ani de-a rândul au lucrat şi foştii iobagi din Bogeşti, pentru a câştiga un ban în plus.

Ca o consecinţă firească, a dării în exploatare a acestei căi ferate, apar şi alte surse de câştig pentru Bogeni, şi nu numai pentru ei, fiindcă pădurile multiseculare ce nu fuseseră exploatate sistematic niciodată în această zonă, fiind departe de căi de comunicaţii corespunzătoare, sunt acum concesionate de firma Guttmann.

Lucrând la construcţia căii ferate, apoi la pădure, tăind şi transportând lemnele la gară, oamenii au câştigat un plus de bani, cu ajutorul cărora au putut spori inventarul agricol, au construit case noi, mai încăpătoare şi din materiale de calitate superioară, într-un cuvânt şi-au îmbunătăţit viaţa. Aşa că începând cu 5 decembrie 1889, bogenii, din gara Almaş puteau merge cu trenul până la Arad şi mai departe, unde ar fi dorit.

Spre a reduce cheltuielile de transport al lemnului din pădure până la gara Almaş, concesionarul, a construit în jurul anului 1900 o cale ferată îngustă, de pe valea Bogeşti, până la gara Almaş (Vezi Schiţa nr. 1).

Dar sfârşitul veacului al XIX a fost marcat şi de evenimente politice.

Memorandul românilor din Transilvania înaintat curţii din Viena la 28 mai 1892 de o impunătoare delegaţie a imprimat un caracter mai dinamic luptei naţionale a românilor şi a contribuit la recunoaşterea pe plan european a legitimităţii şi intensităţii acestei luptei.

La începutul secolului al XX-lea au devenit tot mai evidente tendinţele de deznaţionalizare prin intermediul şcolii. Guvernul a făcut din şcoală un factor de integrare politică a naţiunilor asuprite care-şi apărau prin limbă, cultură şi şcoală identitatea lor naţională.

Adunări de protest mai numeroase şi mai decise să apere caracterul naţional al şcolilor şi al instituţiilor culturale româneşti au avut loc în 1907, când A. Apponyi a elaborat un nou proiect de lege şcolară, pe care românii îl considerau ca pe un brutal atac faţă de şcoli. Adunări însufleţite au avut loc în 1907 în numeroase comune, printre care şi la Cil, unde probabil au participat şi cei din Bogeşti, aici fiind şi reşedinţa lui Almay [B–128].

Pentru o mai bună organizare a luptei românilor Partidul naţional comitatens fiind organizat numai în centru, continuă organizarea acum şi în afară, în comitat. Se numesc deci bărbaţi de încredere în fiecare cerc electoral, care-şi vor alege colaboratorii cu care să opereze împreună şi cu care vor forma astfel birourile

cercurilor electorale. Sunt propuşi pentru Buteni: I. Giorgia; Cil, Lazăr Cornel; Sebiş Aug. Mihulin şi Iosăşel, Trăian Mager [B–129].

Despre lupta şi rezistenţa poporului nostru şi a oamenilor acestor locuri s-au spus şi s-au scris multe. Iată ce spune umanistul Antonio Bonfini, care afirma că românit s-au luptat pentru păstrarea limbii mai mult decât pentru apărarea vieţii. (A. Bonfinius, *Rerum hungaricrum decades,* Basel, 1568, III lib. 9, p. 542); aceleaşi datini şi obiceiuri, atât de înrădăcinate încât au stârnit admiraţia altui învăţat, Iosif Benkö, care afirma că „mai uşor s-ar fi putut smulge ghioaga din mâinile lui Hercule decât datinile şi obiceiurile din conştiinţa poporului român”. (I. Benkö, *Transsilvania sive Magnus Transilvaniae Principatus*, II, Viena, 1778, p. 238) [B–130].

În zona noastră şi în special în Bogeşti un rol deosebit l-a avut învăţătorul N. Boşcaiu — despre care prezentăm într-un capitol separat şi alte date — dar nu numai el, ci toţi învăţătorii şi preoţii. Printre altele, în 1906, un grup de învăţători arădeni au participat la manifestările culturale organizate cu prilejul deschiderii la Bucureşti a expoziţiei naţionale. La aceste manifestări au vorbit despre realităţile vieţii româneşti din părţile Aradului şi despre lupta naţională a românilor, învăţătorii P. Vancu (Măderat), I.Vuia (Comloşul Bănăţean), N. Boşcaiu (Bodeşti) şi profesorul arădean Sever Secula [B–131].

Activismul politic inaugurat după 1905 a dus la intensificarea luptei naţionale a românilor şi la manifestarea ei în sectoarele culturale şi şcolare.

Creşterea rolului politic al Aradului a determinat pe membrii clubului naţional al partidului să decidă la începutul anului 1908, ca Aradul să fie centru organizatoric al activităţii Partidului Naţional Român datorită faptului că ar putea întreţine relaţii mult mai strânse cu masele populare româneşti. Se conturase clar ideea că centrul politic al luptei naţionale trebuie să fie plasat în mijlocul unei mase româneşti compacte şi nu în capitala statului în imediata apropiere a cercurilor guvernamentale. Pentru rezolvarea problemelor curente ale luptei naţionale, a fost compus un birou central al partidului. Acest birou era compus din N. Oncu, I. Suciu (secretar), V. Goldiş (casier) şi St. Cicio-Pop (controlor). Clubul naţional al Partidului Naţional Român a fost inaugurat în ziua de 16 februarie 1908, făcând din Arad centrul real al luptei de emancipare naţională [B–132].

Guvernul prezidat de contele Ştefan Tisza a făcut sângeroasele alegeri în 1 şi 2 iunie 1910, intenţionând să desfiinţeze partidul naţional şi să înfiinţeze un partid românesc moderat.

Partidul naţional a candidat în 38 circumscripţii, dar a putut lua numai 5 locuri, faţă de 14, câte a deţinut în parlamentul trecut.

La Iosăşel — circumscripţia de care aparţinea şi Bogeştiul — s-a ales moşierul Almay Oliver cu 1528 voturi faţă de candidatul partidului naţional George Popa, care a obţinut 1383 voturi. Aici s-au întâmplat lucruri ce dau de bănuit. Până către miezul nopţii candidatul român era în fruntea listei, ne mai fiind decât puţine voturi de exprimat. Atunci bărbatul de încredere al partidului naţional, a fost scos din sală cu forţa şi la încheiere Almay, a învins cu 145 voturi, iar avocatul Gh. Popa s-a ales cu o numire în magistratură.

Pentru spargerea solidarităţii satelor noastre, către sfârşitul secolului al XIX-lea, statul maghiar găsea un nou şi bun colaborator în sectele religioase. Baptiştii căzând în dezacord cu ceilalţi conaţionali ai lor, în alegerile parlamentare ut ca şi în

alte manifestări politice sprijină oficialitatea, nouă duşmănoasă, devenind o unealtă inconştientă a asupririi ungureşti. Acest fenomen l-a determinat pe deputatul de Iosăşel, Almay Oliver, să facă (prin anii 1911–1912) parlamentului o comunicare publică invitând guvernul să stimuleze mai energic infiltrarea sectelor prin satele româneşti [B–133].

Acest deputat care „s-a ales" într-o zonă românească şi care-i reprezenta acum pe moşi şi strămoşi noştri, a continuat cu mult zel activitatea antiromânească, pe toate căile, inclusiv prin intermediul presei.

Pentru o mai bună înţelegere, dăm mai jos o declaraţie a lui Almay Oliver, care a fost publicată în presa vremii, dar care a fost tipărită, pentru o mai largă difuzare şi pe foi volante.

Declaraţia — 359 din 24 decembrie 1914 — Arad, privind „Rezolvarea problemei româneşti cu baptiştii" unde se notează:

„De luni în şir se desfăşoară tratative secrete între guvern şi conducătorii romani, ca să poată încheia pacea cu Partidul Naţional Român. Tratativele nu au dus la nici un rezultat, şi după declaraţia lui Mihaly Tivadar preşedintele partidului naţional, această problemă nici nu poate fi rezolvată de azi pe mâine. Acum câteva zile am avut prilejul să discutăm despre această problemă cu Almay Oliver reprezentant al partidului muncitoresc, al cărui familie, după cum se ştie, trăieşte pe meleagurile arădene, de mai mult de o sută de ani" (N.R.V. — nu este adevărat, trăia numai de aproape 90 de ani), într-o regiune populată de români şi el însuşi, de la naştere a trăit între români.

„Tratativele — a spus deputatul — într-adevăr se desfăşoară atât de secret încât nimeni nu ştie nimic precis. Atâta pot să spun că această problemă nu se poate rezolva în nici un caz astfel, ca românii să câştige prin ea. Părerea mea este că românii nu pot fi dezarmaţi în totalitate, deoarece peste câteva săptămâni vor începe activitatea avocaţi români, noi, tineri, care au aspiraţii personale şi din nou prin aceasta, în aparenţă, reapare din nou problema românească. Conducerea poporului român de mult nu mai este în mâinile politicienilor, aceasta o desfăşoară preoţii români şi tocmai de aceea, problema ar trebui astfel rezolvată ca poporul să fie scos de sub conducerea preoţilor români. Pare un lucru nesemnificativ dar, în realitate, totuşi cu mare pondere, faptul că problema românilor s-ar putea rezolva cel puţin parţial cu ajutorul baptiştilor. În comitatul Arad, credinţa baptistă a realizat cuceriri incredibile şi de exemplu în circumscripţia mea în decurs de câţiva ani 50 % din români au trecut la credinţa baptistă. Acest fapt îl găsesc foarte semnificativ, deoarece prin aceasta poporul iese de sub influenţa fanatică a preoţilor români. Povara poporului s-ar uşura deoarece după cum cunoaşteţi, preoţii români nu se sfiiesc să impună impozite grele propriilor lor credincioşi". (N.R.V. — Almay Oliver „uită" să spună că din banii adunaţi de preoţi se ţinea şcoala şi multe altele). Baptiştii sunt răbdători, dornici de învăţătură şi trăiesc în pace cu ungurii, deoarece şi credinţa lor propovăduieşte promovarea păcii. Astfel de cetăţeni devin foarte utili patriei (N.R.V. — maghiare). Tocmai de aceea ar trebui să ne străduim ca credinţa baptistă să se poată răspândi mai mult în rândul populaţiei române, dar problema este, că preoţii români ţin cu mână puternică chiar şi pe aceia care şi-au părăsit credinţa [B–134].

Aşa gândea „Domnul mare" — cum îi ziceau bătrînii noştri şi aşa înţelegea el să slujească în Parlament interesele celor pe care îi reprezenta. Dar a făcut el şi multe

altele, tot în paguba bieţilor oameni. După Marea Unire, când el ştia precis că îşi va pierde domeniul, profitând de neştiinţa oamenilor le-a vândut o parte din pădure, care era supusă exproprierii, încasând, la vremea aceea 1.500.000 lei, pe care nu a mai înţeles să îi restituie niciodată. Şi multe altele.

Izbucnirea primului război mondial a găsit opinia publică românească pregătită pentru jertfele pe care ea le-a făcut pe drumul înfăptuirii unităţii politice a românilor.

După izbucnirea ostilităţilor militare lupta pentru unire a îmbrăcat forme specifice adecvate conflagraţiei care lua forme tot mai mari şi mai dure. Soldaţii români care plecau pe frontul din Galiţia sau pe cel din Serbia, purtau tricolorul românesc şi cântau *Deşteaptă-te române*.

După intrarea României în război acţiunile represive pe care le iniţiază guvernul devin mult mai dure: internări în lagărele de la Şopron şi Ruszt, arestări, rechiziţii tot mai numeroase, ca şi dezertările din armata austro-ungară.

Starea de spirit a populaţiei se caracterizează prin neîncredere şi desconsiderarea dispoziţiunilor guvernamentale. Prizonierii din Rusia şi Italia începuseră să se organizeze pentru a se constitui în unităţi armate care să lupte pentru realizarea unităţii naţionale. În satele arădene asistăm la o slăbire considerabilă a autorităţii statului. Se crease o stare psihică favorabilă unor acţiuni decisive pentru doborârea aparatului de stat şi dezmembrarea monarhiei. Soldaţi care veneau din spitale în concediu aduceau cu ei armele şi nu se mai reîntorceau la unităţile lor. În vara anului 1918, numărul soldaţilor înarmaţi aflaţi în sate crescuse în mod simţitor, constituind unul din factori interni ai accentuării crizei finale a dualismului.

Lupta naţională a românilor se apropia de apogeul ei şi de realizarea idealului de unitate naţională făurit cu migală şi jertfe de generaţii de luptători.

Criza politică a dualismului austro-ungar intrase în toamna anului 1918 în ultima fază apropiindu-se de deznodământ după înfrângerile militare suferite pe front. Orice soluţie federalistă propusă naţiunilor asuprite era inacceptabilă pentru ele. Făurirea statelor naţionale era un proces în curs de desfăşurare şi avea un caracter ireversibil. În 28 octombrie 1918 cehii şi-au proclamat statul lor independent în 29 octombrie consiliul naţional croat a decis să se despartă de Austro-Ungaria.

Lupta naţională a românilor a intrat în noiembrie 1918 în faza ei decisivă. La adunarea ţinută la Cernăuţi în 28 noiembrie 1918, s-a proclamat unirea Bucovinei cu România.

În toată Transilvania, în Banat, Crişana şi Maramureş era creată o situaţie revoluţionară. Se acumulaseră suferinţele de veacuri şi aspiraţiile înflăcărate de unitate naţională dominau conştiinţa românească. Organizarea luptei naţionale s-a făcut în Arad, unde în primele zile ale luni noiembrie 1918 şi-a stabilit sediul Consiliul Naţional Român Central, forul politic chemat să prezideze opera amplă de pregătire şi realizare a actului unirii [B–135].

În zona noastră, situaţia revoluţionară este concretizată energic, începând de duminecă 27 octombrie 1918. Jurca Rada prezintă evenimentele derulate la Almaş, Bodeşti şi Cil, cu lux de amănunte şi mare exactitate.

Pe scurt lucrurile s-au prezentat astfel. În gara Almaş, din armată, soseau acasă cu acelaşi tren Serg. Ioan Barbatei zis Hopa din Almaş, Ion Barbatei zis Vantu tot din Almaş şi Ioan Fericean zis Moartea, din Musteşti. Lor li se alătură alţi locuitori

veniţi la gară, îndreptându-se apoi spre Almaş. Aici se opresc la birtul lui Weiss Ignacz, unde li se alătură Leu şi alţi locuitori spre a cinsti revederea. Aici după lăsarea întunerecului la intervenţia lipsită de tact al birtaşului, se iscă un scandal, care se soldează cu devastarea completă a prăvăli ei. Apoi în frunte cu Hopa, Vantu şi Leu cu un grup de locuitori din Almaş se îndreaptă spre Bodeşti unde era sediul postului de jandarmi al zonei, pentru a-l ataca. După ce au înconjurat postul, la ieşirea sergentului major Bagoly Sandor îl lovesc şi acesta scapă cu viată numai datorită intervenţiei unor femei, care-l fac scăpat. Soldaţii văzând ce se întâmplă, au sărit gardul pierzându-se în întuneric. Apoi răsculaţii au devastat postul de jandarmi şi au împărţit toate armele militare sau de vânătoare găsite. Plutonierul major Rozsnyai Ianos, şeful de post, care nu era în clădirea postului a fost ascuns de oamenii din sat şi ajutat, apoi, să plece împreună cu soţia şi copilul.

Revoluţionarilor din Almaş li s-au alăturat alţii din Bodeşti. În clădirea postului de jandarmi s-a făcut planul atacării „castelului" — conacul lui Almay Oliver din Cil.

Coloana a pornit spre Cil. Ajunşi aici li s-au alăturat şi locuitori ai Cilului. Cu toţii au mers la „castel". Almay Oliver, prevenit de sosirea oamenilor a fugit la sosirea acestora. Cum toate intrările erau închise, după o scurtă oprire necesară spargerii zăvoarelor, mulţimea a invadat clădirile pe care au început a le devasta. Această activitate a durat şi a doua zi din plin, fiind luat tot, îmbrăcăminte, veselă, băutură, tot ce se putea mişca şi duse cu braţele sau căruţele.

A fost devastat şi pavilionul de vânătoare, care se găsea pe valea Bogeştilor. După ce au terminat de golit clădirile s-a trecut la tăiatul lemnelor din pădure necesare construcţiilor. De remarcat că nu s-a dat foc construcţiilor, au fost aprinse numai nişte căpiţe de fân. Toată această dezlănţuire a durat zile în şir [B–136].

Almăşenii au avut probleme de rezolvat şi cu notarul. Ziarul „Arad és vidéke", în numărul său din 5 noiembrie (1918), descria astfel evenimentele din Almaş: „Ieri seară (N.R.V. — 04.11.1918), notarul Timo Zsigmond a fost încunoştinţat de poporul răsculat că era condamnat la moarte şi că nu trebuie să încerce să se refugieze, pentru că în acest caz poporul îl va împuşca în drum spre tren" [B–137]. Se pare că fusese, de fapt, numai o ameninţare.

Existenţa unui mare număr de arme în localităţi şi efervescenţa revoluţionară, a impus crearea unui organ de ordine, gărzile naţionale române.

Prin manifestul-circulară a Consiliului naţional român central din 6 noiembrie 1918, adresându-se: „Fraţi români se cere următoarele lucruri: 1. Daţi mâna toţi cei buni şi cinstiţi, fără deosebire de neam şi lege şi susţineţi ordinea, apăraţi viaţa şi avutul oamenilor (…)".

Menirea gărzilor naţionale era în concepţia manifestului, de a „susţine ordinea, de a facilita climatul necesar ca centrul mişcării naţionale din Arad să-şi poată îndeplini misiunea ca pe pământurile româneşti ale Transilvaniei să se asigure o societate în care să domnească cele mai curate idei; a libertăţi, fraternităţii şi egalităţii!"

Cu privire la echiparea gardiştilor, în document se prevedea că ei vor folosi „ori uniforma militară de care dispuneau ori vesminte civile". Ca semn distinctiv, membrii gărzilor aveau „un brăţar" (bandă) tricolorele „la braţul stâng", cu inscripţia „Garda naţională română". Încartiruirea gardiştilor de la sate urma să se facă în edificii

publice: primărie, şcoală etc.

În numai 2–3 zile după lansarea oficială a apelului de constituire a gărzii naţionale (6 noiembrie 1918), în toate satele româneşti, ţăranii se înrolau cu însufleţire în acest nou organism [B–138].

La Bogeşti din garda naţională română au făcut parte Rada Vasile –Tunu, Hălmăgean Traean – Luţa, Şandru Iosif a Marişchi, Gâş Vasile –Gîsca, Faur Gh., Stepan Crăciun a Diţii, Şandru Nicolae al Anisiei şi Tomuţa Ştefan al Florii. Primar era Fericean Vasile de la Nr. 61, care conducea această gardă.

În focul acţiunilor revoluţionare s-au creat consiliile naţionale române locale.

La Cil, Almaş şi la Bodeşti, consiliile naţionale române din comunele respective îndepărtează arendaşi domeniului Almay Oliver şi ţărănii pun stăpânire pe avutul moşieresc [B–139].

Activitatea de organizare în consilii şi gărzi naţionale era puternic stimulată şi de hotărârea României de a-şi continua războiul pentru a veni în sprijinul mişcării de eliberare a românilor din Transilvania, războiul naţional început în august 1916. În plin proces de organizare a gărzilor, la 10 noiembrie 1918 s-a decretat în România mobilizarea armatei şi reintrarea în luptă alături de aliaţi. Patru zile mai târziu trupele române treceau din nou Carpaţii. Prima brigadă care a trecut Carpaţii a fost pusă „sub comanda simbolică a unui ardelean care a fost generalul Moşoiu”, în semn de solidaritate cu acţiunile eliberatoare a românilor din Transilvania.

Consiliul Naţional Român Central s-a adresat la 15 noiembrie 1918 printr-o circulară tuturor consiliilor naţionale române, ca în termen de 12 zile, să facă în toate cercurile electorale locuite de românii alegeri de delegaţi (deputaţi) cercuali pentru Marea Adunare Naţională Română, ce urma să fie convocată în timp scurt [B–140].

Drept urmare a fost organizată miercuri 26 noiembrie 1918, adunarea din cercul Iosăşelului în vederea alegerii delegaţilor pentru Marea Adunare Naţională. La ea au participat peste 5.000 de ţărani din toate localităţile din jur — bineînţeles şi din Bogeşti. Atunci au fost aleşi delegaţi Dr. Aurel Grozdea din Buteni, Toma Pop din Hălmagiu, George Tomuş din Pleşcuţa, Vasile Doncea din Buteni şi Iva Vrenti din Iosaş. Au mai fost apoi delegaţi oficiali, în calitate de protopop, Cornel Lazăr din Hălmagiu şi Vasile Popp din Almaş [B–141].

Aceşti delegaţi au reprezentat şi pe bogeni la Marea Adunare.

La 20 noiembrie 1918 se publică istoricul document de convocare a Marii Adunări Naţionale Române pentru ziua de 1 decembrie 1918 la Alba Iulia.

Ca urmare, în cadrul măsurilor de pregătire, este şi aceea că „Pe timpul din 27 noiembrie până la 3 decembrie 1918 — cum se menţiona în ordinul de zi Nr. 6 (N.R.V. — a Comandei Supreme a gărzilor naţionale române), toate gărzile care sunt desfăşurate de-a lungul căilor ferate au să facă serviciul la gări ziua-noaptea. Cu deosebire este a se urmări persoanele suspicioase, apoi a se păzi podurile şi tunelele” [B–142].

Pentru Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia în afara delegaţilor aleşi, care au primit „un credenţional” în care ei erau împuterniciţi să dea exprimare voinţei unanime a românilor: „voim să fim alăturaţi împreună cu teritoriile româneşti” din Ardeal, Banat, Crişana şi Maramureş la România, aşa cum au fost şi chemările s-au deplasat un număr mare de români şi din satele noastre.

Din documentele vremii aflăm că la 29 noiembrie 1918 au sosit la Alba Iulia

şi cei din ţinuturile arădene, bihorene şi de pe valea Crişului Alb, însufleţirea fiind foarte mare. S-au adunat la Alba Iulia peste 100.000 de oameni care au cerut într-un glas realizarea actului unirii.

Adunarea Naţională de la Alba Iulia şi-a început lucrările la ora 10 în ziua de 1 Decembrie 1918, în prezenţa celor 1228 de delegaţi care reprezentau legitim şi legal întreaga populaţie românească a Transilvaniei şi a celorlalte ţinuturi.

Cuvântul de deschidere a fost rostit de bătrânul om politic transilvănean George Pop de Băseşti, care a chemat adunarea să ia decizii menite să zdrobească lanţurile robiei în care au fost ţinuţi românii. Înainte de a propune proiectul de rezoluţie, Vasile Goldiş a adus un cald elogiu spiritului de rezistenţă al naţiunii române, care a înfruntat cu demnitate şi curaj vicisitudinile istoriei, apărând cu braţul civilizaţia umană în acest colţ al Europei.

În timp ce în sala Adunării Naţionale se desfăşurau lucrările mulţimea adunată pe platou striga într-un glas; „unire fără condiţii”. În încheierea lucrărilor adunării a luat cuvântul episcopul Aradului Ioan I. Papp, care a arătat că prin deciziile luate românii îşi văd realizată dorinţa lor de veacuri de a se uni toţi într-un singur stat.

Această decizie a făuririi unităţii politice prezintă pentru generaţiile ce se vor scurge pe pământul românesc moştenirea cea mai de preţ pe care Adunarea Naţională de la Alba Iulia ne-a transmis-o în ziua de 1 Decembrie 1918 [B–143].

Tot atunci, 1a Alba Iulia, a fost ales Marele Sfat Naţional Român. Intre membrii acestuia a fost ales din cercul electoral Iosaş Aurel Grozda, avocat din Buteni [B–144].

9. Istoria contemporană — Perioada interbelică

Pentru conducerea în continuare a Transilvaniei, în locul C.N.R.C. organul conducător de până la 1 Decembrie 1918, adunarea de la Alba Iulia, hotăreşte instituirea Marelui Sfat Naţional Român, care va avea toată îndreptăţirea să reprezinte naţiunea română oricând şi pretutindeni faţă de toate naţiunile lumii şi să ia toate dispoziţiunile pe care le va afla necesare în interesul naţiunii. Din acest Mare Sfat Naţional, au făcut parte şi 23 reprezentanţi ai judeţului Arad, printre care şi - după cum am mai arătat —Dr. Aurel Grozda, care reprezenta, printre altele şi Bogeştiul.

Pentru conducerea permanentă a treburilor Transilvaniei Marele Sfat Naţional alege guvernul provizoriu care se va numi Consiliu Dirigent. Aceste două organe au condus treburile teritoriile unite cu România până la 10 aprilie 1920, funcţionând practic 486 de zile. Consiliul Dirigent era format din 15 membrii, între care din Arad, Vasile Goldiş, Ştefan Cicio-Pop şi Ioan Suciu.

Marelui Sfat Naţional şi Consiliului Dirigent, ambele cu sediul la Sibiu, le erau subordonate Consiliile Naţionale locale şi Gărzile Naţionale locale constituite deja dinainte, care preluaseră puterea de la vechile organe şi introduseseră noua ordine.

Un moment important cu mari implicaţii în viaţa politică a teritoriilor din vest care ceruseră unirea cu ţara, a fost încheierea armistiţiului de la Belgrad semnat la 13 noiembrie 1918 între guvernul contelui Karoly şi mandatarul Antantei generalul Franchet D’Esperey şi care prevedea că armata maghiară să evacueze Transilvania până la Mureş, între trupele aliaţilor şi forţele statului maghiar stabilindu-se o linie

demarcaţională provizorie pe cursul Mureşului, prelungindu-se în nord până la Sighetul Marmaţiei.

Întrucât linia demarcaţională fusese stabilită în mod arbitrar, fără ca reprezentanţii poporului român să fi participat la tratative, naţiunea română de o parte şi de alta a liniei de demarcaţie, prin mari demonstraţii, în coloanele presei, în cadrul conferinţei de pace de la Paris prin reprezentanţii săi, a protestat împotriva acestei situaţii, care nu permitea conducerea centralizată a Transilvaniei în condiţii corespunzătoare. Consiliul Dirigent, prin mai multe memorii adresate Consiliului Suprem aliat de la Paris, a protestat împotriva acestui armistiţiu, între altele contestându-i bazele juridice, deoarece în momentul semnării lui Ungaria nu era încă independentă, iar contele Karoly nu avea calitatea să încheie şi să semneze un armistiţiu în numele Austro-Ungariei, cea care purtase războiul cu puterile aliate şi în consecinţă nici nu putea lui nici un fel de angajamente care priveau pe români, slovaci şi croaţi. De altfel în timpul când se purtau tratativele de la Belgrad privind armistiţiul, Clemenceau îi atrage atenţia lui Franchet D'Esperey printr-o telegramă, că nu este împuternicit să trateze decât chestiuni pur militare: „Te somez ca să tratezi cu contele Karoly Mihai numai despre afaceri curat militare, cu deschiderea oricăror chestii de altă natură. Să urmezi strict acestei directive" spunea telegrama pe care Franchet D'Esperey a comunicat-o guvernului maghiar. Ulterior însă generalul Franchet D'Esperey şi-a dat seama de realitate mai ales că a făcut şi o vizită în Transilvania, concomitent cu generalul Philipp Petain.

În asemenea condiţii, sub presiunea maselor populare, cu sau fără aprobarea Consiliului Antantei, linia de demarcaţie s-a mutat mereu spre vest, cu mult înainte de sfârşitul tratativelor de pace. Prima schimbare a avut loc în urma hotărârii Consiliului Antantei de la Versailles, din 17 decembrie 1918, care permitea armatei române să treacă Mureşul şi să ocupe puncte strategice. La 18 decembrie, în consecinţă, armatele române intră în Teiuş şi la 25 decembrie în Cluj, linia de demarcaţie mutându-se pe direcţia Cluj-Gherla-Dej. La începutul lui ianuarie 1919, ca urmare a încuviinţării generalului Berthelot se înaintează pe direcţia oraşelor Sighetul Marmaţiei-Baia Mare-Zalău, apoi Ciucea-Zalău-Zam, rămânând încă separate prin linia de demarcaţie de restul Transilvaniei teritoriile din Sătmar, Sălaj, Bihor şi Arad. Abia la 26 februarie 1919, ca urmare a memoriilor şi a rapoartelor celor doi generali francezi care vizitaseră Transilvania, Conferinţa de pace desfiinţează linia demarcaţională. Se înfiinţează o zonă neutră între români şi maghiari, ale cărei puncte mai importante urmau să fie ocupate de trupe aliate. Zona începea de la est de calea ferată Satu Mare-Carei Mari-Oradea-Arad, fără a se permite şi eliberarea acestor oraşe, şi continua spre vest 5 km dincolo de linia revendicată de guvernul român. Din această zonă forţele maghiare trebuiau să se retragă în interval de 10 zile, ea fiind ocupată de armatele aliate. În mai 1919 s-a decis apoi, ca întreg teritoriul până la graniţa recunoscută prin tratatul din 1916 să fie în totalitate administrat de Consiliul Dirigent.

În partea estică a judeţului Arad trupele române pătrund spre sfârşitul lunii martie 1919. În Hălmagiu bunăoară, intră în 31 martie 1919 [B–145].

„Nefiindu-ne îngăduit să punem stăpânire pe Munţii Apuseni, care ne-ar fi dat putinţa să tăiem scurt orice încercare a ungurilor de a ne ataca — spune Constantin Kiriţescu —, a trebuit să ne mulţumim cu ocuparea câtorva puncte mai avantajoase" [B–146].

Că treburile au stat aşa, o confirmă şi Jurca Rada. Bogeştii şi alte localităţi au avut destule de pătimit din cauza armatei republicane care era tot honvezimea şi husărimea Ungariei feudale de ieri, ce venea să-şi apere „Patria unitară” , atacându-ne.

Şi iată ce arată Jurca Rada: „În luna februarie 1919 a apărut armata lui Kun Bella, Vörös garda (Garda roşie), care au ocupat fiecare sat de pe valea Crişului deci şi satul Bodeşti. Odată cu această armată apare şi Bagoly Sandor fostul sergent major al jandarmilor ce erau la postul din Bodeşti despre care am relatat mai sus. S-a anunţat prin baterea tobei că, fiecare locuitor care a dus ceva de la Almay să ducă în faţa primăriei tot ce a dus, în caz contrar, dacă se va găsi la el ceva va fi împuşcat pe loc fără nici o judecată. În faţa primăriei a fost instalată o mitralieră cu care se trăgea câte o rafală. Satul a fost înconjurat de armată. Bărbaţii din Bodeşti văzând care este situaţia au fugit noaptea din sat, cu toate că acesta era păzit. Aşa a început constrângerea. Au fost prinşi mai mulţi săteni care au fost bătuţi până la sânge de către soldaţii lui Kun Bella. Au urmat apoi perchiziţiile în fiecare casă, fiindcă nimeni nu avea îndrăzneala să aducă în faţa primăriei obiectele pe care le jefuiseră de la castel. Pentru a nu fi descoperite de către soldaţi orice obiect cât de mic a fost ascuns sau îngropat în pământ. A fost spartă mobila fină şi pusă pe foc, au fost îngropate perine, plapome, cearceafuri, tacâmuri, totul era acum îngropat, ars sau distrus. Frica era aşa de mare încât toţi locuitorii tremurau. Au fost bătuţi mulţi locuitori pentru a spune cine a dus ceva de la castel. Unii au spus câteva nume, dar aceştia erau plecaţi le pădure. În sat erau femeile cu copii, bărbaţii părăsiseră satul de teama bătăilor necruţătoare. Bagoly Sandor care cunoscuse câţiva din aceia care îl bătuseră ia căutat dar aceştia nu mai erau în sat. Câteva zile în şir a continuat percheziţiile şi bătăile. Nimeni nu avea voie să părăsească satul nici să umble noaptea prin sat. Au început recvirările (N.R.V. — rechiziţiile), pentru armată. De la locuitori s-au luat porci, vite, făină de grâu, untură, slănină, mere, cartofi şi fasole. Nimeni nu ştia ce urmează. Din partea lui Almay a fost aici şi fostul brigadier silvic Masser Ernö, care cu un grup de soldaţi mergeau din casă în casă căutând prin curţi şi grădini lemnele pe care le aduseseră din pădure fiecare locuitor” [B–147].

Constantin Kiriţescu arată şi el că: „La 20 februarie, un batalion de trupe regulate ungare, venind din Arad, cu tunuri, mitraliere şi cu un tren blindat, au atacat comuna Şiria, subt pretextul de a dezarma garda naţională românească, au bombardat-o şi au luat-o cu asalt. Intrând în sat au masacrat o mulţime de locuitori, printre care întreaga familie a fruntaşului român, avocat Hotăran. După acestea, au întins masacrul în comunele învecinate”.

Trenuri blindate circulau de la Arad la Zam, de la Arad la Brad şi de la Timişoara la Făget, trăgând cu mitralierele asupra ţăranilor strânşi prin gări sau asupra celor ce-şi vedeau de ocupaţiile paşnice pe câmp [B–148].

Acestor zile de groază aveau să le pună capăt trupele române care, după cum am arătat, prin mutarea succesivă a liniei de demarcaţie ajunseseră la 31 martie 1919 la Hălmagiu.

Generalul, Gh. D. Mărdăreseu istoriseşte: „În faţa Diviziei a II-a de vânători (…), pe valea Crişului Alb, în regiunea Vârfuri-Ineu, se afla o brigadă de infanterie, cu postul de comandă la Sebiş, compusă din unităţi din Regimentul 2 honvezi, 33, 46 şi 61 Infanterie şi Batalionul 28 de vânători, cu un efectiv total de 3. 000 oameni, 20 guri de foc, 2 trenuri blindate şi o escadrilă de 3 avioane.

În vederea acţiunii ofensive proiectate, pe ziua de 12 aprilie 1919 comanda tuturor forţelor din Transilvania a fost încredinţată mie (Generalului Gh. D. Mărdărescu), iar Generalul Panaitescu Ştefan a continuat a îndeplini, pe lângă mine, funcţia de Sef de stat major.

În vederea îndeplinirii acestei misiuni, forţele armate din Transilvania au fost grupate astfel:

— (...) Divizia a II-a de vânători, având în plus Regimentul ardelean Beiuş şi o baterie, în regiunea Hălmagiu-Brad exclusiv Roşia.

3. Înaintarea Diviziei a II-a de vânători pe văile Crişului Alb şi Negru (cu coloana principală pe valea Crişului Alb), cu o flanc-gardă pe stânga, pe valea Mureşului, din Divizia I-a de vânători, cu misiunea de-a pune stăpânire pe ieşirea defileului de la Vârfurile şi a ocupa localităţile Beiuş, Sebiş şi Radna. Grupul de sud servind de pivot în timpul executării acţiunii hotărâtoare a grupului de nord, mişcarea lui trebuia să se oprească pe linia localităţilor de mai sus, până la noi dispoziţiuni, pentru a fi în acord cu desfăşurarea acţiunii principale.

4. Întrebuinţarea rezervei generale, fie în sectorul Diviziei a II-a de vânători, fie în sectorul principal de atac, după împrejurări.

Hotărând a se angaja acţiunea decisivă în sectorul grupului de nord, pe frontul Diviziei VII-a (N. R.V. — în zona Oradea Mare).

La 16 aprilie 1919, era intr-o miercuri, în acelaşi timp cu acţiunea de front şi aceea de la nord, se produc şi cele 2 acţiuni de întoarcere pe la sud de defileul Vârfuri, executate de Regimentul 3 de vânători (care a ocupat, după retragerea precipitată a inamicului din defileul Vârfuri, localitatea Talagiu) şi Regimentul 2 de vânători cu o baterie de munte (care înaintând de la Zeldiş de la sud spre nord, a zdrobit rezistenţa inamicului şi a ocupat localitatea Gurahonţ, după o luptă de aproape 2 ore).

Regimentul 10 de vânători, de la Vârfuri, continuând înaintarea, devansează Regimentul 3 de vânători şi ocupă localitatea Holt, legându-se la stânga cu Regimentul 2 de vânători, care ocupase satul Bonţeşti, împreună cu o baterie de artilerie de munte.

Pentru noaptea de 16/17 aprilie, Divizia a II-a de vânători s-a oprit cu elementele cele mai înaintate pe linia Bonteşti-Holt-Vaşcău, având Regimentul 2 de vânători la Bonţeşti, Regimentul 3 de vânători la Gurahonţ, Regimentul 10 de vânători pe Criş (în regiunea Holt), detaşamentul Colonelului Rasoviceanu la Vaşcău iar rezerva diviziei în regiunea Talagiu.

Divizia II-a de vânători, în cursul zilei de 17 aprilie 1919, (era Joia Mare), a continuat înaintarea pe văile Crişului Alb şi Negru.

Pe valea Crişului Alb, trupele diviziei au înaintat pe 2 coloane.

Coloana din dreapta, la nord de Criş, formată din Regimentul 10 vânători (din Brigada 4-a de vânători), Regimentul Beiuş cu 2 baterii, a înaintat pe direcţia Holt-Sebiş.

Coloana din stânga, la sud de Criş, (N.R.V. — care a eliberat şi satele Almaş, Bodeşti şi Cil), formată din Brigada 3-a de vânători (Regimentele 2 şi 3 vânători), cu 3 baterii de artilerie, pe direcţia Bonţeşti- Buteni.

Coloana din dreapta a întâmpinat rezistenţă pe linia Sălajeni-Sebiş; iar coloana din stânga, succesiv, în faţa localităţilor prin care a înaintat.

Forţele inamice din faţa ambelor coloane fiind bătute, s-au retras în dezordine

spre vest” [B–149].

În 18 aprilie 1919 a fost ocupată şi Radna, astfel încât la această dată trupele ce staţionau pe valea Crişurilor (Alb şi Negru) şi a Mureşului au atins aliniamentele ordonate.

Ulterior înaintarea a continuat astfel, că, la 17 mai 1919, trupele Regimentului 6 Vânători sunt primiţi cu flori şi/aclamaţii în Aradul pregătit sărbătoreşte.

În timpul înaintării trupelor române pe valea Crişului Alb, acestea, s-au bucurat din plin de sprijinul populaţiei şi de participarea a nenumăraţi voluntari care au cerut înrolarea în armata română, sau prin participarea lor cu informaţii despre inamic, cu alimente etc.

Astfel ia sfârşit ocupaţia ungară şi calvarul de atâţia amar de ani, al românilor din această parte a ţării.

Dar, mai departe de satele noastre, ce e drept, în dimineaţa zilei de 20 iulie 1919, 1a ora 3, după un puternic bombardament de artilerie de toate calibrele ofensiva inamică (N.R.V. — a armatei roşii a lui Kun Bella), se dezlănţuie pe tot frontul.

În urma lupelor aprige din zilele de 24, 25 şi 26 iulie, ofensiva maghiară s-a năruit complet, transformându-se într-o retragere echivalentă cu cea mai pronunţată panică.

În noaptea de 29/30 iulie, la orele 2, 30 Grupul Generalului Holban începe operaţiunea trecerii Tisei.

În curs de 16 zile, numai, inamicul a fost cu desăvârşire distrus, iar în ziua de 4 August, orele 18, trupele noastre au ocupat Budapesta, aducând cu ele liniştea tuturor cetăţenilor paşnici ai Ungariei şi prin acesta risipirea norilor din centrul Europei.

Pentru a evidenţia rolul binefăcător al armatei române, pe timpul ocupării Ungariei, e necesar să se ştie:

a. În toată zona dintre Tisa şi Dunăre, atât populaţia urbană cât şi cea rurală, a primit armata românească cu linişte, încredere şi bunăvoinţă, dându-şi seama, că ea este purtătoarea ordinei şi siguranţei avutului, onoarei şi vieţii cetăţenilor, nesocotită în mod sălbatic de bandele lui Bella Kuhn.

Domnul Ministru Diamandy, împreună cu Consiliul dirigent, fixează începerea operaţiunii de evacuare pentru ziua de 7 noiembrie 1919. (N.V.R. — evacuarea urmând a se executa în etape).

Perioada evacuării propriu zisă, începe la 15 noiembrie 1919 [B–150].

Astfel, când operaţiile contra duşmanului nostru de la vest erau complet terminate, când trupele se instalaseră în cantonamente, în fine, când frontiera nouă stabilită spre apus se găsea sub paza organelor noastre grănicereşti, era 20 aprilie 1920.

Războiul, însă, a făcut destule victime şi nu puţini dintre aceştia erau din Bodeşti, fiind îndoliate numeroase familii. Numele celor ce s-au jertfit în această încleştare mondială sunt săpate, spre cinstire şi aducere aminte, în marmura monumentului eroilor din acest prim război mondial ce se află în faţa Bisericii din Rădeşti (Foto 16. a).

Foto 16.a. Monumentul ridicat la Rădeşti, ăn cinstea eroilor căzuţi în primul război mondial

Foto 16. b. Monument aflat în faţa bisericii ortodoxe

În plăcile monumentului au fost săpate numele celor căzuţi din Bodeşti. Şi sunt:

1.	Caporal Fericean Vasile
2.	Rada Vasile
3.	Farcaş Ioan
4.	Iştvan Simion
5.	Mecea Ioan – 33
6.	Tomuţa Militon
7.	Brihan Ilarie
8.	Dudaş Avram
9.	Dudaş Ioan
10.	Gâş Ioan
11.	Tigler Bela
12.	Rada Dănilă
13.	Hălmăgean Avram
14.	Frenţ Vasilie
15.	Vladea Toma
16.	Fericean Ştefan
17.	Bibarţ Gheorghe
18.	Rada Pavel
19.	Voian Petru

20.	Frenţ Ioan
21.	Rada Vasilie – 40
22.	Gâş Toma
23.	Şandru Vasilie
24.	Fericean Vasilie
25.	Buda Ioan
26.	Barbura Vasilie
27.	Hălmăgean Pavel
28.	Tomuţa Ştefan – 109
29.	Tomuţa Ştefan – 113
30.	Barbura Ioan
31.	Tomuţa Ioani
32.	Daşcău Constantin
33.	Sărac Todor
34.	Fericean Nicolae
35.	Frenţ Mihai
36.	Mecea Ioan
37.	Farcaş Vasilie
38.	Ancateu Ioan

Terminarea războiului şi realizarea Marii Uniri, au făcut ca atenţia oamenilor să se îndrepte spre alte probleme care îi interesau în cel mai înalt grad, problema proprietăţii asupra pământului şi a pădurii.

Din raportul Preturii plăşii Sebiş Nr. 1486/1920 aflăm că: „Acţiuni de răzvrătire împotriva autorităţilor şi proprietarilor de păduri se semnalează în majoritatea localităţilor aparţinând plăşilor Sebiş şi Gurahonţ. Astfel la 16 mai 1920, seara, la orele 8,30 este atacată şi se trag focuri de arme spre clădirea administratorului domeniului Almay din Bodeşti [B–151].

Evenimentele de mai sus se desfăşoară şi pe fondul campaniei electorale. Cele pentru cameră urmând a avea loc în 3 iunie 1920, iar cele pentru senat în 6 iunie 1920.

Reforma agrară — împroprietărirea

La sfârşitul primului război mondial, agricultura se găsea într-o situaţie grea, ca urmare a războiului. Era mare mizerie. Inventarul agricol era în mare parte distrus, lipseau vitele de muncă şi seminţele, dar cel mai mult lipsea forţa de muncă. Nici pământul nu prisosea ţăranului. În schimb marile domenii ale grofilor riscau să rămână necultivate. Drept urmare „La 21 februarie 1919, Consiliul Dirigent din Transilvania, resortul agriculturii, emite ordonanţa nr. 82 A — despre arenei darea moşiilor statului”, privind arendarea obligatorie a moşiilor statului, corporaţiilor şi a unor particulari, pe anul 1919 [B–152].

Drept urmare şi la Bodeşti au început arenzile forţate. Această formă a fost continuată şi în anii următori. În paralel se desfăşurau lucrările declanşate de reforma agrară în baza legii pentru definitivarea reformei agrare în Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş din 30 iulie 1921.

Cu adresa Nr. 14 din 11 ianuarie 1922 a Consilieratului Agricol, judeţul Arad se trimit: „instrucţiuni Nr. 9.807/921, ale Ministerului Agriculturii Cluj adresate Preşedinţilor Comitetelor locale împreună cu 147 tablouri de împroprietărire, socotite câte 3 exemplare de fiecare comitet local din comunele secretariatului”, fiind invitaţi a lua imediat măsuri pentru începerea lucrărilor.

La plasa Sebiş, pentru comuna Almaş, se trimit 5 instrucţiuni şi 15 tablouri [B–153].

Operaţiunile legate de reforma agrară au durat destul de mult şi aflăm dintr-un raport al Direcţiei Cadastrului şi lucrărilor tehnice, Inspectoratul Arad, Nr. 342 din 29 iunie, adresat Prefectului judeţului Arad că: „În campania 1925, s-au măsurat, sunt în curs de măsurătoare, sau au fost contractate măsurători, la următoarele comune: (…) Cil, Almaş şi Bodeşti [B–154]. După cum se vede treburile mergeau foarte încet.

Aspectul arendării pământului, care a durat până la împroprietărire rezultă şi din procesul verbal datat 17 martie 1925, încheiat în comuna Bodeşti în care se arată:

„Noi Ion Schemiger şeful Regiunei Agricole Sebiş conformându-mă ordinului No. 340 din 14 august 1924 al Casei Centrale a Coop. şi Impr. Bucureşti înaintat Regiunei cu ordinul No. 1482/1924 al Consilieratului Agricol Arad însoţit fiind de agentul agricol Novac Bercea ne-am transportat la sediul primăriei mai susamintită, pentru repartizarea şi arendarea pământului pe anul agricol 1924/1925 în suprafaţă de circa 160 iugăre c. – st.p. arător şi fânaţ (folosit şi în anul trecut) din fosta proprietate a D-lui Almay Oliver din comuna Cil, aparţinătoare hotarului comunei Bodeşti-Almaş.

Din suprafaţa mai sus amintită în locurile cele mai apropiate de comună având în vedere şi ordinele în vigoare s-au făcut următoarele rezerve arătate mai jos:

1.	Pentru sport şi tir	3 jugăre c.;
2.	Pentru lot zootehnice	2 jugăre c.;
3.	Pentru sesiune parohială	10 jugăre c.;
4.	Pentru trebuinţe bisericeşti	10 jugăre c.;
5.	Pentru sesiune cantorală	4 jugăre c.;
6.	Pentru donaţiune învăţătorească	16 jugăre c.;
7.	Pentru grădina şcolară	3 jugăre c.;
8.	Pentru cantonieri de drum	–
	Total	**48 jugăre c.**

Restul teritoriului de 112 jugăre c. — st.p. s-a distribuit pe baza tabloului de arendare aci anexat”.

Dăm mai jos acest tabel.

Regiunea Agricolă Sebiş	Comitetul local agrar Bodeşti

Lotul tip stabilit de comisie: 3 jugăre c.
TABLOU
cu arendarea pe anul agricol 1924/1925 conform punctului 29
din instrucţiunile 13.375

Nr. crt.	Mumele şi prenumele îndreptăţitului	Nr. casei	Categ. din tabloul de împr.	Nr. crt.	Numele moşier	Pământ ce posedă	Suprafaţa dată de categorie	
							Arător j.c.	Fânaţ j.c.
1	Desc.Min. Vasilie Ferician	116	I	3	Almay Oliver	2,900	0,700	
2	Desc.Min. Ioan Frenţi	141	I	4	”	–	3,000	
3	Dese.Min. Ioan Buda	136	I	5	”	–	3,000	
4	Desc.Min. Vasilie Ferician	43	I	6	”	–	3,000	
5	Desc.Min. Simion Istfan	91	I	7	”	–	3,000	
6	Desc.Min. Damaschin Oarcea	36	I	8	”	–	3,000	
7	Desc.Min. Ştefan Tomuţa	75	I	9	”	–	3,000	
8	Desc.Min. Toma Gâş	80	I	10	”	2,400	1,200	
9	Ioan Gâş	83	II	1	”	2,400	1,200	
10	Iosif Voian	92	II	3	”	1,100	1,600	
11	Rusalim Joldea	43 a	II	3	”	1,800	1,800	
12	Vasilie Fericean	22 a	II	5	”	1,800	1,800	
13	Vrenti Şandru	51	II	6	”	1,800	1,800	
14	Gheorghe Faur	9 a	II	7	”	1,200	2,400	
15	Pavel Rada	112	II	8	”	1,800	1,800	
16	Nicolae Ristea	123	II	9	”	1,800	1,800	
17	Pavel Rada	149	II	10	”	2,400	1,200	
18	Nicolae Şandru	148	II	12	Almay Oliver	1,800	1,800	
19	Pavel Şandru	120	II	13	”	1,140	1,200	
20	Teodor Rada	26	II	15	”	1,500	1,140	
21	Alexanndru Pacsa	130	II	17	”		3,000	
22	Militon Bucureştean	30	II	18	”	1,800	1,800	
23	Ioan Pleşcuţan	49	II	20	”	2.400	1,200	
24	Vasilie Voian	114	II	22	”	1.800	1,800	
25	Nicolae Bărbatei	130 6	II	23	”	–	3,000	
26	Constantin Berzovan	117 a	II	26	”	–	3,000	
27	Vasilie Chisîndan	9	II	27	”	1,200	2,400	
28	Ştefan Pacsa	147	II	28	”	–	3,000	
29	Vasilie Cana	41	II	29	”	–	3,000	
30	Rusalin Tomuţa	50	II	30	”	–	3,000	
31	Ioan Vladea	0	–	31	”	–	3,000	
32	Teodor Balint	153	–	32	”	–	3,000	
33	Crăciun Ştefan	130 b	–	33	”	–	3,000	
34	Ioan Barbura	24	–	34	”	–	3,000	
35	Vasilie Vladea	55	–	35	”	–	3,000	
36	Vasilie Gâş	8	–	36	”	–	3,000	
37	Ioan Pacsa	20	–	37	”	2,800	0,800	

38	Vasilie Halmagean	67	–	37	”	2,000	1,000	
39	Vasilie Rada	130	–	40	”	–	3,000	
40	Militon Barbura	14	–	41	”	–	3,000	
41	Tudor Lazăr	156 b	–	42	”	0,600	2,100	
42	Teodor Frenţi	117	–	43	”	1,200	2,400	
43	Ioan Daşcău	47	–	44	”	1,400	1,200	
44	Ioan Mecea	14	–	45	”	0,600	2,100	
45	Vasilie Boc	*85*	II	46	”	1,800	1,800	
46	Ioan Ferician	134 a	II	47	”	2,400	1,200	
47	Istinie Doţa	122	II	49	”	2,400	1,200	
48	Ştefan Tăria	162	II	52	”	1,800	1,800	
49	Traian Hălmăgean	23	II	53	”	1,200	2,400	
50	Livius Pena	67	II	54	”	1,800	1,800	
51	Vasilie Rada	124	II	55	”	1,800	1,800	
52	Ioan Doţa	39	II	57	”	2,400	1,200	
53	Ştefan Tomuţa	68 a	II	58	”	1,200	2,400	
54	Ştefan Ferician	59	II	59	”	1,200	2,400	
55	Ioan Ferician	109	IV	8	”	2,400	1,200	
56	Ioan Daşcău	110	IV	14	”	2,400	1,200	
57	Traian Rada	68	IV	17	”	1,800	0,800	
Total = 112,300								

Agronom regional	L.S.	
s.s. Indescifrabil	Notar	Primar
	s.s. Indescifrabil	Adrian Rada
Agent agricol		
N. Bercea	Delegaţi	
	Todor Ioan	Frenţ Doţa
Preot		Învăţător
Avram Giurgiu		N. Boşcaiu
		[B–155]

Activitatea în vederea împroprietăririi a durat mult, din motive diverse. Tabelele au fost făcute şi refăcute, au fost şi destule contestaţii şi multe alte probleme. Pe oameni din sat, însă, practic îi interesa cât vor primi şi mai ales când vor fi făcute intabulările acestui pământ spre a intra de drept şi definitiv în posesia lui.

S-a aşteptat destul pentru acest pământ, care, în comuna Rădeşti era puţin. În cele din urmă, însă, s-a putut obţine actul prin care erau împroprietăriţi.

Notăm că dacă în conformitate cu prevederile legii trebuiau să primească 5 ha, deci ceva mai mult de 10 lanţuri, la noi iniţial, din lipsă de pământ se hotărâse de către comisie loturi tip de 3 jugăre cadastrale. În final, după cum apare în *Decizia* Judecătoriei de ocol rurală, Secţia cărţii funduare Buteni Nr. 2280 din 30 Noiembrie 1934 c.f. , vor fi în general 2 jugăre sau chiar mai puţin, dacă îndreptăţitul mai avea ceva pământ.

Pământul împărţit atunci a fost măsutat în parcela numită, în act, Cernaia Cered, după cum se vede numele este puţin greşit, corect fiind Cernaia Ceret.

Prin această *Decizie* Nr. 2280/1934 c.f. se ordonă „să se intabuleze dreptul de

proprietate cu titlul de drept de Împroprietărire În favoarea îndreptăţiţilor din comuna Rădeşti". Se poate constata cu uşurinţă că operaţiunile începute prin legea din vara anului 1921, se încheie practic la 30 noiembrie 1934.

Noi vom reda în părţile principale conţinutul acestui act, unde nu am mai trecut numerele topografice ale jugărelor — lanţurilor şi nici nu vom repeta locul lor de dispunere, pentru fiecare, toate fiind la Cernaia Ceret. Tot pământul fiind în aceeaşi parcelă. Deci mai jos vom serie numai definitivarea, înşirând pe cei ce au primit pământ, numărul casei, felul pământului şi suprafaţa.

1. Balint Teodor, Nr. 153, arătură – 2 jugăre;
2. Barbatei Nicolaie, Nr. l30, arătură – 2 jugăre;
3. Barbura Ioan, Nr. 24, arătură – 2 jugăre;
4. Barbura Militon, Nr. 14, arătură – 2 jugăre;
5. Barbura Teodor, Nr. 158, arătură – 2 jugăre;
6. Berzovan Constantin, Nr. 117, arătură şi neproductiv – 2 jugăre; şi 356 stp. (stânjeni pătraţi);
7. Bold Vasilie, Nr. 86, arătură şi neproductiv – 829 stp.
8. Bucureştean Militon, Nr. 30, arătură – 1 jugăr şi 400 stp. plus arătură 1200 stp.
9. Descendenţii minori a lui Buda Ioan, Nr. 136, arătură – 2 jugăre;
10. Buda Traian, Nr. 68, arătură – 1 jugăr şi 100 stp. plus arătură 1 jugăr;
11. Cana Vasile, Nr. 41, arătură – 2 jugăre;
12. Chisîndan Vasilie, Nr. 9, arătură şi neproductiv – 2 jugăre şi 155 stp.
13. Crişan Florea, Nr. 3, arătură şi neproductiv – 953 stp.
14. Daşcău Ioan, Nr. 47, arătură – 1 jugăr şi 55 stp.
15. Doţa Istinie, Nr. 122, arătură şi neproductiv – 1 jugăr şi 58 stp.
16. Doţa Ioan, Nr. 39, arătură – 1 jugăre;
17. Faur Gheorghe, Nr. 9, arătură – 1 jugăr;
18. Frenţ Teodor, Nr. 117, arătură – 2 jugăre;
19. Fericean Ştefan, Nr. 59, arătură – 1 jugăr;
20. Fericean Vasilie, Nr. 43, arătură – 2 jugăre;
21. Fericean Vasilie, Nr. 22, arătură – 1 jugăr;
22. Fericean Vasilie, Nr. l09, arătură – 2 jugăre;
23. Descendenţii minori a lui Frenţiu Ioan, Nr. 141, arătură – 2 jugăre;
24. Gâş Iosana, Nr. l56, arătură – 2 jugăre şi 208 stp.
25. Gâş Vasilie, Nr. 8, arătură – 2 jugăre;
26. Hălmăgean Traian, (numărul casei nu este trecut în act, dar noi credem că este Nr. 233, arătură şi neproductiv – 1 jugăr şi 58 stp.
27. La această poziţie, fiind în partea de jos a actului multiplicat nu apare numele proprietarului şi numărul casei, apărând numai suprafaţa, arătură – 2 jugăre;
28. Descendenţii minori a lui Istvan Simion, Nr. 91, arătură – 2 jugăre;
29. Joldea Rusalin, Nr. 51, arătură – 800 stp.
30. Mecea Ioan, Nr. 14, arătură şi neproductiv – 1 jugăr şi 887 stp.
31. Descendenţii minori a lui Oarcea Damaschin, Nr. 33. arătură – 2 jugăre;
32. Pacşa Alexandru, Nr. 130, arătură – 2 jugăre;
33. Pacşa Ştefan, Nr. 147, arătură – 2 jugăre;
34. Perva Liviu, Nr. 67, arătură şi neproductiv – 2 jugăre;

35. Rada Mihai, Nr. 143, arătură – 2 jugăre;
36. Perva Teodor, Nr. 26, arătură şi neproductiv – 1 jugăr şi 300 stp.
37. Rada Vasilie, Nr. 66, arătură – 2 jugăre;
38. Rada Vasilie, Nr. l24, arătură – 1 jugăr;
39. Rada Vasilie, Nr. 92, arătură – 1 jugăr;
40. Ristea Nicolaie, Nr. 123, arătură – 1 jugăr;
41. Şandru Nicolaie, Nr. l48, arătură – 800 stp.
4t. Şandru Pavel, Nr. l20, arătură – 1 jugăr şi 800 stp.
43. Şandru Vrenti, Nr. 51, arătură – 1 jugăr;
44. Sărac Teodor, Nr. 156, arătură – 2 jugăre;
45. Stepan Crăciun, Nr. l30, arătură – 2 jugăre;
46. Tomuţa Rusalin, Nr. 50, arătură şi neproductiv 829 stp., plus arătură – 1 jugăr şi 800 stp.
47. Tomuţa Ştefan, Nr. 68, arătură – 2 jugăre;
48. Vladea Ioan, Nr. l60, arătură –2 jugăre;
49. Vladea Vasilie, Nr. l61, arătură – 2 jugăre;
50. Voian Vasilie, Nr. 114, arătură 800 stp.

Aceştia au fost locuitorii care au primit pământ. În plus s-a dispus intabularea „cu acelaşi titlu de împroprietărire”, după cum urmează:

51. Statul Român – lotul de susţinere a bisericii Ortodoxe române Rădeşti, arătură – 6 jugăre;
52. Statul Român –lotul cantoral Ortodox român Rădeşti, arătură – 2 jugăre;
53. Statul Român – lotul învăţătoresc, arătură – 6 jugăre;
54. Statul Român – lotul grădinii şcolare, arătură – 2 jugăre;
55. Statul Român – lotul zootehnic, arătură – 2 jugăre;
56. Imobilele parcela (Cernaia Ceret) pentru Comuna Rădeşti:
    Nr. top. 491/2 – canal de 1445 stp.
    Nr. top. 491/4/15 – drum de 445 stp.
    Nr. top. 491/4/34 – drum de 445 stp.
    Nr. top. 491/4/36 – drum de 370 stp.

Buteni la 30 Noiembrie 1934.

Sef judecător s.s. Dr. Panigay Adalbert	Directorul c. f. s.s. Lazăr Jurcoane
Pentru conformitate s.s. Indescifrabil L. S.	

Documentul din care am extras datele de mai sus se află în păstrarea lui Barbura Ştefan (Noni – Bobu) Nr. 134 nou.

Făcând totalul pământului cu care au fost împroprietăriţi oamenii şi instituţiile vom constata că au primit:

— Locuitorii din Rădeşti = 74 jugăre întregi şi 10.388 stp.
— Instituţiile din Rădeşti = 18 jugăre întregi şi 2.705 stp.

Total suprafaţă împroprietărită = 92 jugăre întregi şi 13.093 stp.

Lucrurile evoluau şi pe alte direcţii. Un moment important în direcţia unificării legislaţiei îl constituie votarea unei noi constituţii de către Adunarea Deputaţilor şi Senat, 1a 26–27 martie 1923, constituţie ce a fost promulgată printr-un decret la 28 martie şi publicată la 29 martie 1923.

Organizarea administrativă a judeţului rămâne aceeaşi până în anul 1926, când se modifică datorită aplicării prevederilor legii reformei administrative, în conformitate cu *Decretul regal* nr. 2.465 din 25 septembrie 1925, şi *Deciziei* ministeriale nr. 87.6l5 din 9 octombrie 1925, prin care teritoriul judeţului Arad, era organizat în 10 plăşi. Prin *Decretul regal* nr. 2465/25 septembrie 1925, publicat în „Monitorul Oficial" nr. 220/ miercuri 7 Octombrie 1925 se face totodată şi schimbarea denumirii unor comune, printre care şi Bodeştiul, devenind Rădeşti. Ministerul de Interne publică la rândul său în *Împărţirea administrativă a României* însoţită de *Legea pentru unificarea administrativă*, apărută în 1926, tabloul comunelor al căror nume a fost schimbat prin *Decretele regale* Nr. 2465 din 25 septembrie şi Nr. 3924 din 31 Decembrie 1925.

Schimbările din judeţul Arad au fost operate prin *Decretul* Nr. 2465 din 25 septembrie 1925 şi se referă la peste 30 de comune. Dăm mai jos câteva din aceste schimbări, indicând poziţia din tablou:

5. Bodeşti în Rădeşti;
3. Aciuva în Avram Iancu;
6. Cherechiu în Caporal Alexa;
7. Chertiş în Prunişor;
9. Ciuciu în Vârfurile;
14. Govoşdia în Paulian;
15. Holt în Pescari;
27. Ravna în Rănuşa şi altele.

Schimbarea denumirii comunei noastre s-a datorat faptului că în judeţul Arad erau două aşezări cu numirea Bodeşti. Una lângă Almaş, a noastră, alta lângă Hălmagiu, fapt ce îngreuia identificarea precisă. După cum am mai arătat, în timp aşezarea noastră a purtat mai multe denumiri. Dar prima schimbare majoră a numelui a fost dispusă pe timpul Austro-Ungariei, în marea acţiune de maghiarizare a aşezărilor româneşti, din 1910, când oficial comuna a început să poarte numele de Bozosd (Vezi şi impresia sigiliului primăriei Foto 17a.).

După Marea Unire, am arătat care erau motivele, s-a decis ca aşezarea noastră să-şi schimbe numele. S-a optat pentru numele de Rădeşti, pornind de la faptul că familiile Rada erau numeric predominante, dar nu excludem şi o doză de subiectivism, prin faptul că primar în acel timp era Adrian Rada, deci tot un Rada şi este de presupus că şi el a influenţat puţin decizia.

Oricum este de reţinut, că oficial, din 25 septembrie 1925, aşezarea noastră se numeşte Rădeşti, deşi, chiar şi azi, mai ales bătrânii, dar şi locuitorii din satele învecinate mai spun Bogeşti sau Bodeşti, iar locuitorilor bogeni sau bodeni. Noi am folosit în mod curent Bogeşti, cum apare prin justificarea istorică, mai puţin în cazurile citatelor din diverşi autori, unde am păstrat textul originar.

Între 1919 şi 25 septembrie 1925, oficial aşezarea noastră a purtat numele de Bogeşti, după cum se poate vedea pe ştampila de atunci a primăriei (Vezi Foto 17.b).

Foto 17.a. Sigiliul aşezării din 1910 până la Marea Unire	**Foto 17.b. Ştampila comunei Bogeşti, utilizată după Marea Unire până la schimbarea denumirii aşezării, în Rădeşti (până după 25 septembrie 1925)**

În această perioadă de după război, treburile generale ale comunei erau conduse de către consiliul comunal care-1 avea în frunte pe primar şi consiliul urbarial condus de un preşedinte.

De regulă, cele două consilii lucrau împreună iar deliberările şi hotărârile lor erau consemnate în procese verbale comune. Problemele dezbătute erau cele curente ale obştii, hotărârile fiind luate în mod democratic, cu majoritate de voturi.

Dintre subiectele puse în discuţie, între 26 august 1926 şi 22 februarie 1931, desprinse din procesele verbale păstrate şi care se află în prezent în grija autorului, aflăm despre:

— împărţirea lemnelor din pădurea urbarială, către locuitori;

— numirea vigilului de pădure (cu o plată de 3.000 lei pe an);

— arendarea prin licitaţie a morilor urbariste de pe valea comunei Rădeşti;

— repararea magaziei urbariste;

— vânzarea de material lemnos din, pădurile comunei;

— acordarea de împrumuturi în bani, bisericii ortodoxe;

— tăierea de lemne şi nuiele pentru vramiţele ţarinii;

— curăţirea şanţurilor din comună şi până în hotarul Cilului;

— repararea podului de la capătul satului (pe drumul mare) şi a altor poduri de interes comunal;

— amendarea celor prinşi tăind lemne sau nuiele din pădure;

— aprobarea păşunatului a 20 perechi de boi străini, pe păşunile comunei, spre a procura banii necesari cumpărării unui clopot pentru biserică (P.V. nr. 19/05 mai 1927);

— vânzarea la licitaţie publică a gunoiului din zăcătorile vitelor;

— vânzarea şi înlocuirea vierului şi taurilor comunali;

— votarea bugetului urbarial (pe anul 1927 cu intrări-ieşiri în valoare de 45.125 lei (exemplu);

— probleme privind diferite procese judecătoreşti în care era antrenată comuna urbarială;

— stabilirea locurilor din pădure, de unde urma să se taie lemne pentru nevoile comunei;

— cumpărarea unei case şi a unui grajd din Rădeşti, care aparţinuse societăţii

Mica – Brad;

— vânzarea prin licitaţie publică a produselor pomilor fructiferi de pe teritoriul urbarial;

— intervenţii la ocolul silvic spre a se face rărituri în pădurea urbarială (de la Cetăţeauă şi Buha);

— aprobarea de materiale necesare reparaţiilor la morile urbariale biserică etc.;

— aprobarea de tăiere a nuielelor pentru îngrădiri (15 lei carul);

— stabilirea şi predarea locurilor de aşezare a cazanelor de fiert ţuica;

— realizarea a două vălăe la fântânile din teritoriul de păşunat al vitelor;

— măsuri privind echilibrarea bugetului comunei urbariale, achitarea datoriilor, crearea de surse de venit etc.;

— vinderea unor construcţii (grajd pe vale) la licitaţie;

— asigurarea cerealelor taurilor de montă (comunali);

— demersuri la prefectura Arad, în legătură cu pădurea cumpărată de la Almay Oliver, pentru soluţionarea litigiului intre comuna urbarială şi cea politică (vezi P.V. nr. 20 din 9 octombrie 1930), 200 jugăre cad. (pădure şi păşune (P.V. nr. 30 din 11 ianuarie 193l).

Din analizarea acestor procese verbale se pot trage şi multe alte concluzii asupra cărora nu vom mai insista.

În anii 1925/26 Bogeştiul devenit Rădeşti era „comună rurală, în plasa Sebiş, secretariatul cercual era la Almaş; Primar. Rada Adrian; Notar: Lupu Iancu; învăţător: Boşcai Nicolae (N.R.V. — după moartea lui în 1926, toamna îi urmează Ioan Ardeoi); Preot paroh: Avram Giurgiu; comerciant (articole mixte) şi birtaş: Friedman Mauriciu, iar cismar apare: Losniţă Petru” [B–156].

Agricultura imediat după terminarea reformei agrare şi împroprietărirea oamenilor a cunoscut o scurtă etapă de dezvoltare, după care a stagnat în anii 1929–1933, anii marii crize mondiale, după care au urmat ani mai favorabili, realizându-se progrese până la începerea celui de al doilea război mondial.

În Rădeşti, este ridicat spre cinstire Monumentul Eroilor comunei căzuţi în Primul Război Mondial, amplasat în faţa Bisericii Ortodoxe Române. La dorinţa şi prin insistenţele şi râvna preotului Traian Precupaşiu, instalat la 8 iulie 1937, cu ajutoarele materiale primite din partea Prefecturii jud. Arad, a primăriei Rădeşti şi a contribuţiei enoriaşilor cu gândire de bine, precum şi cu colaborarea D-lor Ioan Ardeoiu învăţător, directorul şcolii, Vasilie Rada funcţionar, şi Ştefan Rada epitrop, precum şi a Consiliului parohial şi a Comitetului Monumentului Eroilor, al cărui preşedinte era preotul. Terminarea se pare că a fost la 18 septembrie 1938.

Acest Monument a fost inaugurat într-o splendidă zi, de apus de toamnă, pe data de 6 noiembrie 1938, la care a asistat întreaga comună „B–157].

Dar încă din 1938 se văd deja vremurile tulburi ce vor urma. În 1939, 1a 1 septembrie începe al doilea război mondial. Şi România este în mare pericol. Se încep subscripţii pentru înzestrarea armatei.

În plasa Sebiş, pe localităţi, în 1940 s-a raportat ca sume subscrise:

— Almaş 78. 000 lei;
— Cil 15. 000 lei;
— Rădeşti 33. 000 lei;

— Musteşti 84. 000 lei [B–158].

România intră în război la 22 iunie 1941, după ce din trupul ţării prin nota ultimativă din 26 iunie 1940 a guvernului sovietic, Basarabia şi Bucovina de nord, sunt rupte din trupul ţării şi încorporate la U.R.S.S. iar prin Dictatul de la Viena din 30 august 1940 o parte a Transilvaniei de nord-vest este cedată Ungariei hortiste.

Luptele împotriva aliaţilor sunt purtate până la 23 august 1944, când sunt întoarse armele, România trecând de partea aliaţilor.

Luptele pentru dezarmarea şi lichidarea trupelor hitleriste de pe teritoriul judeţului Arad au durat până la 31 august 1944.

Dar liniştea a fost scurtă. La 13 septembrie 1944 două divizii hortiste izbesc frontiera de vest în zona Aradului. Efectivele româneşti, cu totul reduse, ale diviziei 1 Cavalerie-Instrucţie opun o replică dârză puhoiului duşman. Cu toate actele de vitejie, sunt nevoite să se retragă.

Lupte deosebit de violente s-au purta în această perioadă şi pe valea Crişului Alb.

În cursul nopţii de 14–15 septembrie 1944 inamicul îşi regrupează forţele şi dimineaţa, aruncând în luptă numeroase tancuri (30–40 pe această direcţie), obligă armata română să se retragă.

Ziua de 17 septembrie a marcat punctul culminant al luptelor purtate în această perioadă, deoarece intenţionând să pătrundă în defileul Crişului Alb, Divizia a 4 Infanterie-hortistă reia ofensiva cu majoritatea forţelor pe direcţia Ineu-Sebiş, conjugându-şi lovitura principală cu încă 2 lovituri secundare, una pe direcţia Beliu-Prunişor şi alta pe direcţia Pâncota-Şilindia. Pentru a-şi realiza planul, duşmanul trebuia să înfrângă mai întâi apărarea de pe înălţimile de la nord şi de la sud de Crişul Alb. Era şi momentul când inamicul s-a apropiat cel mai mult de Rădeşti.

Printre unităţile care au luptat aici menţionăm Divizia 1 Cavalerie, Şcoala de ofiţeri Infanterie-rezervă Nr. 6 - Ineu, Batalionul Fix Regional „Criş” etc.

Despre Batalionul Fix Regional „Criş” se cuvine să arătăm că el a luat fiinţă la 22 septembrie 1943, în scopul apărării patriei, ca un corp al grănicerilor mai vârstnici. Batalionul avea sediul la Buteni şi două companii: una în Sebiş şi alta în Gurahonţ. Plutoanele erau încadrate cu oameni din aşezările situate în defileul Crişului Alb. Printre care şi din Almaş, Cil şi Rădeşti. Ostaşii aveau în dotare câte o salopetă de cânepă vopsită kaki, iar ca armament, batalionul dispunea de puşti, puşti-mitralieră şi patru aruncătoare de mine de 60 mm.

La 1 decembrie 1944, luptătorii din Batalionul Pix fiind oameni mai în vîrstă au fost lăsaţi la vatră, după ce şi-au încheiat misiunea de onoare, pusă în slujba apărării Patriei noastre străbune./B.159

Venind dinspre Gurahonţ, în dimineaţa zilei de 18 septembrie, în zona Buteni, apar primele elemente ale unor unităţi militare sovietice.

În 19 septembrie, trupele române din apărare se organizează şi împreună cu subunităţi sovietice, trec la ofensivă pe direcţiile: Sebiş-Bârsa -Ineu; Sebiş-Prunişor-Cărand-Beliu.

În aceste zile de debut al ofensivei româno-sovietice 19 şi 20 septembrie 1944. punctul de comandă al Şcolii de ofiţeri Rezervă Infanterie Nr. 6 a fost la Rădeşti. Inamicul a fost împins mult spre vest [B–160].

De altfel, în noaptea de 21/22 septembrie, sub loviturile nimicitoare ale

trupelor române şi sovietice, inamicul a fost aruncat peste graniţă la vest de Arad, restabilindu-se frontiera de stat a României.

Războiul însă a continuat, cerând noi jertfe, noi suferinţe, până la 9 mai 1945 iar pentru unele unităţi române, de fapt şi după această dată.

Şi în acest al doilea război mondial, cei din Rădeşti şi-au adus din plin contribuţia lor de sânge. Au căzut în acest război:

1. Ancateu Ioan – a lu Niţa lu Moroş
2. Ancateu Ştefan – a lu Moroş
3. Barbura Ştefan (Pacşa) a lu Cioloama
4. Bot Alexandru – Cuza – a lu Mihaiu Oului
5. Dalca Vasile – a lu Lica Lombii
6. Drai Ioan – a lu Drai
7. Dudaş Petru – a lu Dudaş
8. Fericean Vasile – a lu Cilica Pisatu
9. Hălmăgean Vasile – a lu Toader Moraru
10. Ilea losif – a lu Boc
11. Lupan Teodor – a lu Badaloaie
12. Martin Ioan – a lu Vladea
13. Maximan Ştefan – a lu Toma Jubri
14. Rada Aurel – a lu Tunu
15. Rada Ştefan – a lu Ionu lu Maxim.

Aşa cum a fost cinstită memoria eroilor din primul război mondial, s-ar cuveni ca şi pentru cei enumeraţi mai sus să fie înălţat un monument în Rădeştiul nostru drag. Avem convingerea că oamenii cu suflet mare, vor înălţa acest monument.

Aceste câteva date din zbuciumata istorie a aşezării noastre, le dorim continuate şi aprofundate, iar cercetările arheologice să-şi aducă contribuţia şi lumina lor în trecutul acestei aşezări milenare şi a oamenilor săi. Continuitatea multimilenară pe aceste meleaguri socotim că merită cu prisosinţă acest efort.

Note bibliografice
(utilizate pentru cadrul istoric)

1. Prof. Eugen Pădureanu, în „Ziridava”, Vol. XV –XVI din 1987, p. 36.
2. Acad. Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Vol. 2, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 475–476.
3. Herodot, *Istorii*, *Cartea IV*, Ediţia 1902, pct. 21, p. 29.
4. Idem, *Op. cit*. pct. 108, p. 149.
5. Idem, *Op.cit*. pct. 109, p. 151.
6. Ion Horaţiu Crişan, *Origini*, Editura Albatros, Bucureşti, 1977.
7. Florian Dudaş, *Zarandul — chipuri şi fapte din trecut*, Editura Albatros, Bucureşti, 1981, p. 8–9.
8. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978. p. 43.
9. Idem, Op.cit., p. 43–47 passim.
10. Prof. Florian Dudaş, *Studiu* în „Revista Muzeelor”, nr.4/1970, p. 356.
11. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei,* Arad, 1978, p. 51–57 passim.
12. I. H. Crişan, *Dacii din zona Aradului. 2000 de ani de la atestarea Ziridavei*, în „Ziridava”, Vol. X, p. 49.
13. Florian Dudaş, *Zarandul — chipuri şi fapte din trecut*, Editura Albatros, Bucureşti, 1981, p. 12–13.
14. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 60–66 passim.
15. Idem, Op.cit., p. 67–69.
16. Florian Dudaş, *Zarandul — chipuri şi fapte din trecut*, Editura Albatros, Bucureşti, 1981, p. 18–21.
17. Prof. Florian Dudaşiu, *Studiu* în revista „Orizont”, Anul XXVI din 12 sept.1975, nr. 37 (396) p. 6.
18. Florian Dudaş, *Descoperiri de monede şi tezaure monetare romane în vestul şi nord-vestul României*, în „Gaudeamus — Alma Mater Crişiensis”, Oradea, an II nr. l–2 p. 35–45 passim.
19. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 74–75.
20. Simeon Simu, *Individualismul şi pământul la Românii şi Barbarii Daciei în primele opt veacuri*, Lugoj, 1924, p. 15–20 passim.
21. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 76–86 passim.
22. Victor Tufescu, *România*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1974, p. 274–275.
23. Simeon Simu, *Individualismul şi pământul la Românii şi Barbarii Daciei în primele opt veacuri*, Lugoj, 1924, p. 22–26 passim.
24. Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Vol. 3, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 352.
25. Maria Comşa, *Studiul* în „Studii şi cercetări de istorie veche”, Tomul 18, nr. 3, 1967, p. 436–441 passim.
26. Florian Dudaş, *Zarandul — chipuri şi fapte din trecut*, Editura Albatros, Bucureşti, 1981, p. 27–28.
27. I. Pârva, *Drumuri în Ţara Zarandului*, Bucureşti, 1983, p. 9.
28. Ştefan Pascu, *Ce este Transilvania?*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1983, p. 12–13.
29. Dr. Silviu Dragomir, *Studiul* în „Transilvania”, Anul XLVIII, 1 iulie 1917, nr. 1–6, p. 16.
30. Ştefan Manciulea, *Aşezările româneşti din Ungaria şi Transilvania în*

secolele XIV–XV, Blaj, 1941, p. 12–13.
31. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 87.
32. I. Lupaş, *Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din secolele XII–XV*I, Bucureşti, 1938, p. 25.
33. Ştefan Pascu, *Ce este Transilvania? Civilizaţia transilvană în cadrul civilizaţiei româneşti*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1983, p. 12–13.
34. Florian Dudaş, *Zarandul — chipuri şi fapte din trecut*, Editura Albatros, Bucureşti, 1981, p. 31–32.
35. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 95.
36. Mircea Barbu, Eduard Ivanof, *Studii privind istoria Aradului*, Editura Politică, Bucureşti, 1980, p. 151.
37. Mircea Barbu, Eugen Glück, A. Caciora, E. Ivanof, *Studii cu privire la istoria Aradului în perioada feudalismului timpuriu*, Arad, 1978, p. 106.
38. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 114–115.
39. Mircea Barbu, Eugen Glück, A. Caciora, E. Ivanof, *Studii cu privire la istoria Aradului în perioada feudalismului timpuriu*, Arad, 1978, p. 114.
40. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 120–122.
41. Acad. Şt. Pascu, *Studiul* în „Ziridava”, Vol. XII, 1980. p. 18–20 passim.
42. Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Vol. 2, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 337–339 passim.
43. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patri*ei, Arad, 1978, p. 130.
44. I. Pârva, *Drumuri în Ţara Zarandului*, Bucureşti, 1983, p. 14.
45. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei,* Arad, 1978, p. 122–123 passim.
46. Acad. D. Prodan, *Domeniul Cetăţii Şiria la 1525*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, Tomul III, 1960, p. 37–38.
47. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 130–131.
48. Acad. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. 2, Bucureşti, 1968, p. 68.
49. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 135.
50. Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Vol. 2, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 337–339 passim.
51. *** *Călători străini despre ţările române*, Vol. 2, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 337.
52. Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Vol. 2, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 166–333 passim.
53. *** *Călători străini despre ţările române*, Vol. 1, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 505.
54. Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Vol. 2, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 338–501 passim.
55. Acad. D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, Vol. 2, Bucureşti, 1968, p. 68–83 passim.
56. Acad. D. Prodan, *Urbariul Cetăţii Şiria la 1525*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, Tomul III, 1960, p. 82–94.
57. *** În „Transilvania”, Anul XLVIII, 1 iulie 1917, nr. 1–6. p. 21–22.
58. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 137–139.
59. *** În „Ziridava” , Vol. XIII, Arad, 1981, p. 132–133.
60. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 140.
61. Cornelia C. Bodea, *Cetatea Deznei*, în „Hotarul”, nr. 2, anul IV, 1937, martie, Arad, p. 87–88.
62. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 142.

63. Marin Bodea, Eugen Glück, Nicolae Roşuţ, *Mihai Viteazul şi Aradul*, Arad, 1975, p. 36–37.
64. Traian Mager, *Ţinutul Hălmagiului, Monografie, Cadrul istoric*, partea I, Tiparul Tipografiei Diecezana, Arad, 1938, p. 8.
65. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 143.
66. *** În „Ziridava” , Vol. XIV, Arad, 1981, p. 147–148.
67. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 145–146.
68. *** În „Ziridava” , Vol. XIII, Arad, 1981, p. 137–140 passim.
69. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 147–149.
70. *** În „Ziridava” , Vol. XIII, Arad, 1981, p. 143–145 passim.
71. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 151.
72. I. Totoiu, *Contribuţii la problema stăpânirii turceşti în Banat şi Crişana*, în „Studii — Revistă de istorie”, nr. 1, Anul XIII, 1960, p. 5–21 passim.
73. Prof. Theodor N. Trâpcea, *Studiu* în „Ziridava”, Arad, Vol. X, p. 211–212.
74. I. Totoiu, *Contribuţii la problema stăpânirii turceşti în Banat şi Crişana*, în „Studii — Revistă de istorie”, nr. 1, Anul XIII, 1960, p. 22–23 passim.
75. Idem, *Op. cit*. p. 28–31 passim.
76. Prof. Theodor N. Trâpcea, *Studiu* în „Studii şi articole de istorie”, Vol. XX, Bucureşti, 1972, p. 23.
77. Liviu Borcea, *Studiul* în „Crisia”, nr. 4, Oradea, 1974, p. 204.
78. Traian Birăescu, *Banatul sub turci*, Editura revistei „Vremea” Timişoara, 1934, p. 41.
79. Traian Mager, *Ţinutul Hălmagiului, Monografie, Cadrul istoric,* partea I, Tiparul Tipografiei Diecezana, Arad, 1938, p. 8.
80. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 155–159 passim.
81. Dr. Gh. Ciuhandu, *Românii din câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 33–35 passim.
82. Idem, *Op. cit.* p. 82.
83. Idem, *Op. cit.* p. 109.
84. Idem, *Op. cit*. p. 87.
85. Idem, *Op. cit*. p. 137–138.
86. Idem, *Op. cit*. p. 110–112 passim.
87. Idem, *Op. cit.* p. 121.
88. Idem, *Op. cit.* p. 169.
89. Idem, *Op. cit.* p. 167.
90. Idem, *Op. cit*. p. 174.
91. A. Caciora E. Glück, *Cnezate şi voievodate româneşti arădene,* în „Studii privind istoria Aradului”—, Bucureşti, 1980, p. 169.
92. Octavian Lupaş, *Voievozi şi cnezi români în judeţul Arad*, Arad, 1941, p. 23.
93. Eduard I. Găvănescu, *Un interesant recensământ al Domeniului regal şi cameral al Aradului*, în Revista „Hotarul”, Arad, 1933, Anul I, Nov. 7, p.4.
94. Dr. Gh. Ciuhandu *Românii din câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, p. 116.
95. Idem, *Schiţe din trecutul Romanilor arădeni din veacul al XVIII*, Arad, 1934, p. 50.
96. Idem, *Episcopii Samuil Vulcan şi Gherasim Raţ. Pagini alese din istoria Românilor Crişeni (1830–1840)*, Arad, 1935, p. 61.
97. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei,* Arad, 1978, p. 162–173 passim.

98. V. Velcea, I. Velcea, O. Mândruţ, *Judeţul Arad*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1979, p. 69.
99. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 179–180 passim.
100. Florian Dudaş, *Zarandul — chipuri şi fapte din trecut*, Editura Albatros, Bucureşti, 1981, p. 60–6l.
101. Idem, Op. cit. p. 64.
102. Idem, *Lotrii Zarandului*, în „Magazin Istoric”, nr. 3 (72), Anul VII, martie 1973, p. 74–77 passim.
103. Jurca Rada, *Istoria satului Rădeşti (Manuscris)*, Rădeşti, 1978, p. 25–26.
104. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei,* Arad, 1978, p. 184.
105. Jurca Rada, *Istoria satului Rădeşti (Manuscris)*, Rădeşti, 1978, p. 14–17 passim.
106. Idem, Op.cit., p. 8–9.
107. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 175–176.
108. Arhivele Statului — Filiala Arad, Fond Prefectura Județului Arad, *Acta Congregationum*, nr. 1006/1825.
109. Geza Kovach, *Material* în „Studii şi articole de Istorie”, Vol. XVI, Bucureşti, 1970, p. 51.
110. Jurca Rada, *Istoria satului Rădeşti (Manuscris)*, Rădeşti, 1978, p. 18.
111. Idem, *Op. cit.*, p. 26–29 passim.
112. Ştefan a lu Ursu din Almaş, Informator. Născut la 1904, Almaş Judeţul Arad.
113. Jurca Rada, *Istoria satului Rădeşti (Manuscris)*, Rădeşti, 1978, p. 31.
114. Idem, *Op. cit.*, p. 34.
115. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 184–186.
116. Traian Mager, *Ţinutul Hălmagiului, Monografie, Cadrul istoric,* partea II, Tiparul Tipografiei Diecezana, Arad, 1937, p. 6–9.
117. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 184–186.
118. Idem, *Op. cit.*, p. 220.
119. Idem, *Op. cit.*, p. 239–275 passim.
120. Jurca Rada, *Istoria satului Rădeşti (Manuscris)*, Rădeşti, 1978, p. 31.
121. Dr. Alexandru Filipaşcu, *Studiul* din „Transilvania”, nr. 1, Anul 74, ianuarie 1943, Sibiu, p. 47.
122. Jurca Rada, *Istoria satului Rădeşti (Manuscris)*, Rădeşti, 1978, p. 42–43.
123. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 293–297 passim.
124. Iosif Kovacs, *Desfiinţarea relaţiilor feudale în Transilvania*, Editura Dacia, Cluj, 1973. p. 86.
125. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 299–317.
126. George Manea, *Studiul* în „Ziridava”, Tom III–IV, anul 1974, p. 113–115.
127. Tominac Iozsef, *Magyar Szent Koronai országainak vasutai 1845–1904*, Budapest, 1905, p. 12–30 passim.
128. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 334.
129. *** *Protocolul* luat la 2/15 octombrie 1901 în şedinţa clubului central al partidului naţional din comitatul Aradului, în „Ziridava”, Vol. VI, 1976, p. 377–378.
130. Ştefan Pascu, *Ce este Transilvania? Civilizaţia transilvană în cadrul civilizaţiei româneşti*, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1983, p. 13.
131. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 358.
132. Idem, *Op. cit*., p. 398.

133. Traian Mager, *Ţinutul Hălmagiului, Monografie, Cadrul istoric,* partea III, Tiparul Tipografiei Diecezana, Arad, 1937, p. 184–190 passim.
134. Almay Oliver, *A roman kérdés megoldása de baptistákkal*, Documentul se află la Biblioteca Judeţeană Timiş, Timişoara, Cota D.IV 6.729.
135. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 401–405 passim.
136. Jurca Rada, *Istoria satului Rădeşti (Manuscris)*, Rădeşti, 1978, p. 50–60 passim.
137. Liviu Botezan, Constantin Enea, *Acţiuni revoluţionare ale ţărănimii din judeţul Arad în preajma marii adunări naţionale de la Alba Iulia*, în „Ziridava”, Tom VII, 1977, Arad, p. 228.
138. Gh. Unc, Augustin Deac, *1918 — Gărzile naţionale române din Transilvania*, Editura Militară, Bucureşti, 1979, p. 36–58 passim.
139. Alexandru Roz, *Constituirea şi activitatea consiliilor şi gărzilor naţionale româneşti din judeţul Arad*, în „Ziridava”, Tom 15–16, 1989, p. 196.
140. Gh. Unc, Augustin Deac, *1918 — Gărzile naţionale române din Transilvania*, Editura Militară, Bucureşti, 1979, p. 68–69 passim.
141. Alexandru Roz, *Studiul* din „Orizont”, nr. 48 (930) din 29 nov. 1985, Seria nouă, anul XXXVI, p. 3.
142. Gh. Unc, Augustin Deac, *1918 — Gărzile naţionale române din Transilvania*, Editura Militară, Bucureşti, 1979, p. 162.
143. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 415–419 passim.
144. ***„Gazeta Oficială”, publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului şi ţinuturilor Româneşti din Ungaria, nr. 15–19, Sibiu, 5–8 febr. 1919, p. 2.
145. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 420–423 passim.
146. Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916–1919*, Vol. II, p. 543.
147. Jurca Rada, *Istoria satului Rădeşti (Manuscris)*, Rădeşti, 1978, p. 60–61.
148. Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916–1919*, Vol. II, p. 544–545.
149. General Gh. D. Mărdărescu, *Campania pentru dezrobirea Ardealului şi ocuparea Budapestei (1918–1920)*, Bucureşti, 1922, p. 34–47 passim.
150. Idem, *Op. cit*., p. 113–183 passim.
151. Otto Grefner, *Mişcări ţărăneşti în fostul judeţ Arad în anul 1920*, în „Ziridava”, Tom I, Arad, 1967, p. 41 şi în Arhivele Prefecturii judeţului Arad, *Dosar cu alegerile* din 1920, pachet II.
152. Colectiv, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 453.
153. Arhivele Statului Arad, *Fond 45 Serviciul Agricol al judeţului Arad*, Dosar nr.17/1922, fila 2.
154. Idem, *Fond 45 Serviciul Agricol al judeţului Arad*, Dosar nr.17/1922, fila 2.
155. Idem, *Fond 45 Serviciul Agricol al judeţului Arad,* Dosar 28/1925 filele 45 şi 47–48.
156. *** Anuarul „Soccec” al României Mari, 1925–1926 p. 86.
157. *** Însemnare pe pagina de gardă a Sfintei Evanghelii, tipărite în 1907 la Sibiu şi păstrată la Biserica Ortodoxă Română din Rădeşti.
158. Vasile T. Giubăncan, *Studiu* în „Ziridava” , Tom XIII, 1981, Arad, p. 404.
159. Colectiv, *Cu viaţa zid la trecători*, Editura Militară Bucureşti, 1986, p.102 şi 107.
160. Idem, *Op. cit*., p. 49 şi 51.

BIBLIOGRAFIE
care a mai fost consultată

1. Otto Grefner, *Mişcări ţărăneşti în fostul judeţ Arad în anul 1920,* în „Ziridava”, Tom 1, Arad, 1967, p. 40–41.
2. Gheorghe Lanevschi, *Repertoriul cetăţilor medievale din judeţul Arad (I)*, în „Ziridava”, 1977, p. 559.
3. Eugen Glück, *Aradul în perioada de pregătire şi făptuire a unirii din 24 ianuarie 1859*, în „Ziridava”, Tom. 15–16, Arad, 1987, p. 125.
4. *** *Călători străini despre ţările române*, Vol. 2. *Evlia Celebi*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976, p. 329–330.
5. Ardelean Aurel şi alţii, *Judeţele patriei — Arad — monografie*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1979, p. 17, 51, 58 şi 59.
6. I. J. Karadja, *Un istoric turc despre noi*, în „Revista Istorică”, nr. 4–6, Anul al X-lea, Aprilie–Iunie 1923, p. 93.
7. Theodor N. Trâpcea, *Aspecte principale privind istoria paşalâcului de la Timişoara*, în „Studii şi articole de istorie”, Vol. XX, Bucureşti, 1972, p. 16–27.
8. Liviu Borcea, *Unele aspecte ale stăpânirii otomane în Bihor şi nord-vestul României în secolele XVI-XVII*, în „Crisia (4), Oradea, 1974, p. 197–204.
9. Traian Birăescu, *Banatul sub turci*, Editura revistei „Vremea” Timişoara, 1934, p. 12–48.
10. Nicolae Densuşianu, *Dacia preistorică*, Bucureşti, 1913, p. 4–5.
11. Claudiu Giurcăneanu, *Populaţia şi aşezările din Carpaţii româneşti*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988, p. 33, 37, 44, 66, 68, 74, 75, 81, 83, 118 şi 122–124.
12. Bucur Mitrea, „Studii şi cercetări de istorie veche”, Tom 22, 1971, nr. l, p. 121.
13. E. Chirilă şi alţii, „Studii şi comunicări”, Arheologie-Istorie, Vol. 14, Sibiu, 1969, p. 283.
14. Dr. Ştefan Pascu, Gheorghe Panu, *Cercetări asupra stărei ţăranilor în veacurile trecute*, Vol. I, Partea I, Bucureşti, 1910.
15. N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985.
16. Mircea Rusu, *Cetăţile Aradului*, în „Ziridava”, 1980, p. 170.
17. Ioan Slavici, *Românii din Ardeal*, Bucureşti, 1910.
18. *** „Revista istorică română”, Vol, X MCMXL (1940); Vol. XIII IICMXLIII (1943) Facs. III.
19. Petru Suciu, *Proprietatea agrară în Ardeal. Scurt istoric al dezvoltării ei*, Cluj, 1931.
20. George Manea, în „Ziridava”, Vol. XI, 1979, p. 336.
21. Dr. Ioan Lupaş, *Răscoala ţăranilor din Transilvania la 1784*, Cluj, 1934.
22. Dr. C. Diaconovich, *Enciclopedia Română,* Tom I, Sibiu, 1898.
23. Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Vol. l, Braşov, 1945.
24. Colectiv, *Studii privind istoria Aradului*, Editura Politică, Bucureşti, 1980.
25. Octavian Lupaş, *Voievozi şi cneji români în judeţul Arad*, Arad, 1941.

26. Tereza Mozes, *Portul popular din Bazinul Crişului Alb, (Cadrul istoric)*, Oradea, 1975.
27. Constantin C. Damian, *Reforma agrară din 1918–1921, Studiu social-economic*, Bucureşti, 1928.
28. Iosif Kovacs, *Desfiinţarea relaţiilor feudale în Transilvania,* Editura Dacia, Cluj, 1973.
29. Dr. Iosif Jivan, *Composesoratele de pădure din Transilvania-Banat şi controlul statului*, Gherla, 1936.
30. *** „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, Tom XX, Cluj, 1966.
31. Dr. Ion Luca Ciomac, *Despre stările agrare din Transilvania sub regimul maghiar şi cercetări asupra situaţiei exploatărilor agricole, după reforma agrară*, Bucureşti, 1931.
32. Eugen Glück, Al. Roz, Mihail Toacsen, *Arad — ghid turistic al judeţului*, Bucureşti. 1974.
33. Vasile Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici (1656–1680)*, Arad, 1906.
34. Andrei Caciora, Nicolae Roşuţ, *Aradul în lupta pentru eliberare socială şi naţională*, Documente I, Arad, 1978.
35. Coordonator ştiinţific Gh. Unc, *Din istoria mişcării muncitoreşti, Documente arădene 1821–1918*, Editura Facla, Timişoara, 1981.
36. Romulus Seişanu, *Transilvania românească cu hărţi şi diagrame*, Tipografia ziarului „Universul”, Bucureşti 1941.
37. Fabian Gabor, *Arad vármegye leirása historiai geographiai és statiaszikai tekintetben*, Buda, 1935.
38. Márki Sandor, *Arad vármegye és Arad szabad király varos története*, Vol. 1, Arad, 1892; Vol. 1, Arad, 1895.
39. *** *Arad vármegye törvényhatásági szabályrendeletei és közér-dekühatározatai*, 1896.
40. Pesty Frigyes, *Magyarorszag helynevei történeti földrajzi és nyelvészeti tekintetben*, Budapest, 1888.
41. Fényes Elek, *Magyarorszag geographiai szótára*, Vol. 1–2, Pest, 1851.
42. Dr. Csánki Dezsö, *Magyarorszag történelmi földraiza a Hunyadiak korában*, Vol. 1, Budapest, 1890.
43. Kehrer Károly, *Aradvármegye és Arad sz. Kir. Város népoktatásügye 1885–1910-ig*, Arad, 1910.
44. Kozma Pál, Zarand-vármegye, *Földirati, statistikai és történeti leirása, Kolozsvár*, 1848.
45. Pesty Frigyes, *Brankovics György — rácz despota birtokviszonyai Magyarorszagban és a rácz despota czim*, Busapest, 1877.

III.
CADRUL SOCIAL

A. Condiţii sociale

Pentru perioada mai veche, au fost folosite izvoare statistice cu caracter general — de natură fiscală, confesională etc. — toate, mai ales cele vechi, cu un coeficient mai mare sau mai redus de credibilitate, în funcţie de condiţiile din momentul efectuării înregistrări lor.

În general scopul conscripţiilor era cunoaşterea numărului cât mai exact al celor impozabili şi a resurselor lor economice.

Autorităţile recomandau verificarea la faţa locului a tuturor datelor statistice, fiind cunoscut faptul că verificarea nu se făcea, mai ales în satele care erau în zone unde se ajungea mai greu, cum era cazul şi pentru Bogeşti.

Ce se poate constata este că, contravenienţi erau destui, deşi, în secolul al XVIII-lea, de exemplu li se aplica o amendă de 40 florini şi o pedeapsă corporală de 60 lovituri de baston.

Rezultatele nu erau mulţumitoare şi chiar şi la începutul secolului al XVIII-lea autorităţile au fost nevoite să recunoască caducitatea datelor înregistrate.

Imposibilitatea simultaneităţii înregistrărilor a fost un element al lipsei de rigoare.

Mai trebuie adăugat şi interesul nobililor locali (sau al adminis-tratorilor) care făceau parte din comisiile de conscriere, de a diminua numărul ţăranilor aserviţi, pentru a nu fi nevoiţi să împartă cu fiscul, rodul muncii acestora.

Se sustrăgeau şi ţăranii, pentru a evita impunerea bunurilor şi a persoanei la diferite dări.

Multe sate nu se conscriau la faţa locului, majoritatea fiind recenzate numai potrivit juzilor săteşti, convocaţi simultan din mai multe sate, aşa se ajungea să fie şi din peste 20 de sate.

Aşa se face că, de exemplu la Teiuş, din peste 40 de locuitori, au fost conscrişi (tot în secolul al XVIII-lea) abia 16, iar la Geoagiu din cele 70–80 familii au fost conscrise abia 20. Am făcut această referire fiindcă zona se aseamănă cu a noastră. Dar au fost destule cazuri când sate întregi nu au fost conscrise. Noi vom folosi datele aşa cum au ajuns ele până la noi.

Abia în timpul răscoalei lui Horea, Cloşca şi Crişan, se încearcă în practica vremii, unele elemente caracteristice recensămintelor moderne.

Date bune vom găsi, însă, numai la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în secolul al XX-lea, în recensămintele efectuate de către Ungaria şi apoi în România.

Cele mai vechi date statistice, pentru Bogeşti, le găsim din anul 1525 când a fost făcut *Urbariul Domeniului Cetăţii Şiria*, publicat de Acad. D. Prodan [B–l].

Aici sunt amintite următoarele nume, şi noi le vom reda aşa cum apar ele scrise în urbariu:

— Michael Nagk

— Johannes Nagk

— Nigrilla
— Sorban
— Mikola

— Johannes Boge
— Petrus Mikote
— Luppa Mikote
— Michael Mikote
— Stephannus Mikote

— Ztan Kinisa

— Johannes Bika
— Stephannus Bika

În total sunt deci, 13 nume. La Bogeşti, ca de altfel şi la alte aşezări, nu se precizează care sunt obligaţiile, ce daturi trebuiau suportate de oameni. Dacă însă ne raportăm la aşezările învecinate, cum au fost Fericeaua, Musteşti, Bonţeşti, Căcărău, Plop, Almaş şi Lunca putem vedea că trebuiau date anual:

— censul ordinar, câte un florin de fiecare sesie locuită;
— datul pentru cei prezenţi, aproximativ 5–6 florini;
— porci, 4–5 pe an;
— ovine, aproximativ 3 pe an.

Censul ordinar îl plătea fiecare gospodărie, celelalte erau plătite de întregul sat.

Nu ni se spune exact câţi locuitori erau, nici nu avem, de fapt, certitudinea că au fost trecuţi toţi în urbariu. Luând însă în calcul datele pe care le avem şi „înmulţind numărul familiilor cu 9 (două familii)" [B–2], 13 x 9 = 117 suflete de aşezare. Dacă la ele adăugăm şi presupusele omisiuni, ne înscriem în „media de aşezare sătească peste 150 locuitori", aşa cum arată Acad. Ştefan Pascu.

Nu se fac precizări asupra stării lor sociale, dar se subînţelege că sunt iobagi. Aceştia formând majoritatea (peste 90 %) din populaţia supusă.

După acest document (*Urbariul* din 1525), timp de aproape 200 de ani, nu mai avem date statistice. Evenimentele care s-au derulat, luptele şi ocupările de teritorii de către diferite tabere — ocupaţia turcească fiind preponderentă — face să nu dispunem de date, decât în anul 1720, deci după plecarea turcilor.

La Bogeşti, apar în 1720, un număr de 13 gospodării iobăgeşti, alte categorii nu apar. La acestea aplicând coeficientul dat de Dr. Gh. Ciuhandu, de 5 suflete la o familie — rezultă 13 x 5 = 65 suflete.

De reţinut şi aici incertitudinea, atât asupra exactităţii înregistrărilor, cât şi în ce priveşte faptul că, dacă sunt „porţi" atunci avem 4 gospodării la fiecare poartă, deci ar fi 13 x (4 x 5) = 260 de suflete, ceea ce ni se pare mai aproape de adevăr, dar este posibil să fie totuşi 65.

Din acelaşi document aflăm că toţi locuitorii sunt români.

În ce priveşte gospodăriile se arată că aşezarea Bogeşti dispunea de:

— pământ arabil = 104 ½ cubule;

— luncă, livadă = 28 sape;

— şi o moară, care aducea un venit de 10 forinţi sau denari. Este de fapt singura moară din această zonă, înregistrată [B–3].

O conscripţie mai completă este cea din 1746, pe care ne-o prezintă Dr. Gh. Ciuhandu. Aici apar şi numele a 10 iobagi, alte categorii la Bogeşti nu apar. Aceşti iobagi sunt trecuţi şi cu proprietăţile lor, pe care noi le vom da global. Iată numele lor:

— Luka Gyorgy
— Şandru Mihaly, cu un frate
— Musa Mihaly
— Csuda Avram, cu un frate
— Ferencz Ursz
— Tomucza Avram, posesor şi a unei mori
— Tomucza Gyorgy, cu un frate şi având o moară
— Ronta Iuon
— Tomucza Marian
— Tomucza Jovan

Dacă considerăm şi aici coeficientul de 5, rezultă că vom avea fie 10 x 5 = 50 locuitori, în cazul când îi luăm numai pe cei nominalizaţi, fie 10 + 3 (fraţii) x 5 = 65 locuitori.

La animale, pe seama bogenilor apar:

— 14 boi;
— 14 vaci;
— 2 viţei;
— 5 capre;
— 26 porci.

Semănături proprii:

— Grâu = 4 cubuli (+ unu lucrat în arendă) deci total 5;
— Orz = 3/8 cubuli;
— Ovăz = 1 2/8 cubuli;
— Porumb = 7/8 cubuli.

Se evidenţiază şi cânepa topită = 2.

Interesant este de observat că în timp ce în toate localităţile din jur apar un număr de cai, între 2 şi 11, în Bogeşti nu apare nici unul; o altă observaţie ar privi oile, care apar în conscripţie numai la Pleş = 59 capete [B–4]. Este şi acesta un motiv în plus să avem rezerve asupra exactităţii conscripţiei.

În anii 1771/1772, conscripţiile au fost efectuate în toate satele judeţului. În această conscripţie, rezultă pentru Bogeşti:

— Clasificarea localităţii = IV (N.R.V. — după categoria pământului şi zona unde se află);
— Numărul familiilor de iobagi = 27;
— Numărul jelerilor cu casă = 17;
— Numărul jelerilor fără casă = 2;
— Numărul sesiilor = 3 5/8 (din care 27 familii aveau câte 1/8 şi 2 câte 2/8 sesie), deci foarte puţin pământ;
— Intravilane (Măsură de pojon, aproximativ 500 stânjeni pătraţi) = 24 ½;
— Arături (jugăre aproximativ 1100 stânjeni pătraţi) = 168 ¾;

— Fâneţe (Zi de coasă cca. 1.100 stânjeni pătraţi) = 103 2/4 [B–5].

În acelaşi studiu se arată în continuare că „Potrivit urbariilor, iobagii erau obligaţi să presteze anual, după fiecare sesie întreagă, 52 zile de robotă cu car sau 104 zile cu palmele. Dădeau nonă din toate produsele, inclusiv vinul şi cânepa.

O altă categorie a sarcinilor iobăgeşti era dijma mică sau cu altă denumire, daturile. Potrivit urbariului, după fiecare sesie se pretindea un car de lemne, o iţie de unt (cca. 1,5 kg), doi cocoşi, doi pui şi 12 ouă. Aceste obligaţii erau calculate cu o precizie de ordinul sferturilor de jugăr. La sesiile de categoria a IV-a (cum este cazul la Bogeşti), cu 32 jugăre arătură şi 12 jugăre fineţe, revin pe un sfert de jugăr: 1/176 stânjeni lemne, 1/176 iţii unt, 1/88 cocoşi, 1/88 pui, respectiv 3/44 ouă, sau valori corespunzătoare.

Iobagii, după fiecare casă, erau obligaţi la o arendă anuală de un florin. Această taxă privea, deci, pe iobagi şi pe jelerii cu casă. Sarcinile băneşti pentru Bogeşti erau:

— Taxa cârciumăritului = 3 forinţi;
— Impozitul anual = 75 forinţi.

În cifre exacte pentru Bogeşti situaţia se prezenta astfel:

— Cantitatea robotelor cu jug pe an (în zile) = 415,27/40;
— Cantitatea robotelor cu palmele pe an (în zile) = 1.172,27/40;
— Arenda (fumăritul) în forinţi = 57;
— Darea de lemne (căruţă sau stânjeni) = 7,159/160;
— Darea de unt (iţii) = 7,159/160;
— Darea de pui şi de cocoşi (bucăţi) = 15,59/80.
— Darea de ouă (bucăţi) = 95,4/40 [B–6].

Tot la nivelul anului 1771 putem socoti, deşi, datele sunt premergătoare acestui an şi următoarele date:

— 23 boi de jug;
— 6 cai ;
— 50 vaci;
— 67 oi şi capre;
— 23 porci;

Cei 17 jeleri cu casă, lucrau:

— 7 ¼ holde intravilan;
— 28 2/4 holde pământ arabil;
— şi făceau 20 zile de coasă.

Pentru cei 2 jeleri fără casă nu se face nici o precizare [B–7].

Dacă în celelalte conscripţii au fost evidenţiaţi numai iobagi, în 1771 apar masiv jelerii, din aceştia 17 cu case şi 2 fără casă. Aceasta reprezintă 41 % din locuitori şi era urmarea înrăutăţirii condiţiilor social-economice.

Numărul locuitorilor îl putem estima din următorul calcul: (27 + 17 + 2 familii) = 46 x 5 (suflete de familie) = 230 locuitori pentru Bogeşti.

Alte date ne furnizează Nicolae M. Popp, care arată pentru Bogeşti că la 1787, ţăranii aveau 74 case, vorbeau limba română (erau deci români), de religie ortodoxă [B–8].

Socotind şi la 1787 câte o familie la o casă — deşi pare puţin — pentru calcul vom accepta, atunci vom avea: 74 x 5 = 370 locuitori.

În anul 1800 situaţia era următoarea:
— Numărul familiilor de iobagi = 51;
— Numărul sesiilor = 12;
— Intravilan = 24 măsuri de pojon;
— Pământ arabil = 384 holde;
— Zile om de cosit = 144.

Repartizarea pe iobagi a pământului (în sesii) ne dă următoarea situaţie:
— 27 aveau 1/8 sesie;
— 14 aveau 2/8 sesie;
— 3 aveau 3/8 sesie;
— 3 aveau 4/8 sesie;
— 4 aveau 6/8 sesie.

În ce-i priveşte pe jeleri, situaţia lor era următoarea:
— Numărul jelerilor = 19;
— Lucrau intravilan = 30 ¼ (măsuri de Pojon);
— Pământ arabil = 22 4/8 (holde);
— Coseau = 21,3/8 (zile om).

Valoarea dării se ridica la 24.034 forinţi şi 20 criţari (N.R.V. — darea este dată însă pentru anul 1819 nu pentru 1800) [B–9].

Spre a stabili numărul locuitorilor din Bogeşti la începutul secolului al XIX-lea, vom face calculul: 51 iobagi plus 19 jeleri = 70 de familii a câte 5 suflete, rezultă 350 locuitori pentru Bogeşti.

În 1828 se face o conscripţie generală. Aceste date nu ne arată starea globală a agriculturii, în schimb oglindeşte situaţia reală a iobăgimi în preajma anului revoluţionar 1848.

Pe baza unor microfilme Doamna Martha Remer Connor a publicat în S.U.A. listele locuitorilor ce apar în conscripţia generală din 1828. În lucrare, după LDS Microfilm 622952, la poziţia nr. 39, *Fell Csill, Bogyesty* (Cilul de Sus, Bogeşti), apar următoarele nume, pe care le vom scrie aşa cum au fost prezentate de autoare. De reţinut numărul mare de greşeli datorate dificultăţilor de citire, de transcriere, dar şi inconstanţei.

1.	Matyas, Onn
2.	Szüts, Ursz
3.	Barbara, Naj
4.	Barbara, Naj
5.	Barbara, Onn
6.	Feritsan, Alb-J.
7.	Feritsan, Alb-S.
8.	Ille, Vaszille-Vid
9.	Ille, Salomon
10.	Ille, Todor
11.	Paksa, Gabor
12.	Halmazsan, Toger
13.	Matyas, Antoni
14.	Prana, Jon
15.	Baksa, Simeon

16.	Barbara, Mikula
17.	Nan, Lapadat
18.	Ollar, Gligor
19.	Halmazsan, Bumb
20.	Nan, Szav
21.	Sütz, Petru
22.	Feritsan, Petru
23.	Feritsan, Soon
24.	Halmazsan, Mihaly
25.	Paksa, Miron
26.	Feritsan, Onutz
27.	Barbara, Onutz
28.	Barbara, Adam
29.	Rada, Mihaj
30.	Halmazsan, Zsurzs
31.	Barbara, Ignat
32.	Feritsan, Togyer
33.	Halmazsan, Misztov
34.	Prana, Gitz – vid.
35.	Feritsan, Pastk
36.	Feritsan, Filip
37.	Brana, Salamon
38.	Paksa, Flore
39.	Feritsan, Gruja
40.	Halmazsan, Lapadat
41.	Feritsan, Riszta
42.	Ilye, Jank
43.	Ollar, Mihaly
44.	Halmadsan, Koszta
45.	Pleskutzan, Mihaj
46.	Feritsan, Todor
47.	Barbara, Nutz
48.	Halmazsan, On.
49.	Nan, Aligzandru
50.	Pleskutzan, On.
51.	Feritsan, Alexa
52.	Feritsan, Mikula
53.	Sandru, Alexandru
54.	Feritsan, Ignat
55.	Feritsan, Bumb
56.	Ilye, Togyer
57.	Halmazsan, Szalamon
58.	Barbara, L apadat
59.	Feritsan, Gyorgye

60.	Feritsan, Jank
61.	Vojan, Lapadat
62.	Zsolgye, Nik
63.	Ollar, Igna
64.	Barbara, Gruja
65.	Barbara, Trailla
66.	Ollar, Jank
67.	Burza, Lapadat
68.	Ollar, Petru
69.	Halmadsan, Szon
70.	Matyas, Blag
71.	Popa, Szon
72.	Barbara, Juon
73.	Barbara, Igna – S.
74.	Barbara, Igna – J.
75.	Feritsan, Murg
76.	Feritsan, Lapadat
77.	Barbara, Szimion
78.	Pleskutzan, Szolomon
79.	Rada, Szimion
80.	Tomutza, Antoni
81.	Metse, Gyorgye
82.	Halmazsan, Onutz
83.	Szpatar, Szalamon
84.	Popa, Gavrilla
85.	Matyan, Jorga
86.	Mertse, Braitz
87.	Tomutza, On
88.	Martyin, Petru
89.	Susa, Mihaj
90.	Rada, Kretsun
91.	Tomutza, Szimion
92.	Martyin, Lazar
93.	Martyin, Jank
94.	Halmadsan, On
95.	Tomutza, Zaharie
96.	Angalita, Czutza
97.	Szvorna, On
98.	Rada, Mihaly – J.
99.	Sandra, Jovan
100.	Rada, Nutz
101.	Frentz, Mihaly
102.	Martyin, Ştefan
103.	Tomutza, Danilla

104.	Frentz, On
105.	Angalita, Lapadat
106.	Martyin, Luka
107.	Csaba, On
108.	Rada, Szimion
109.	Halmazsan, Lapadat
110.	Halmazsan, Szimion
111.	Halmazsan, Paszk
112.	Frentz, Ursz
113.	Rada, Paszk
114.	Sandro, Jovan
115.	Sandro, Petru
116.	Rada, Onutz
117.	Metses, Ignutza
118.	Tomutza, On
119.	Martyin, Togyer
120.	Tomutza, Todor
121.	Metseş, Todor
122.	Tomutza, Togyer
123.	Martyin, Lapadat
124.	Mertse, Togyer
125.	Martyin, Rupa
126.	Tomutza, Onutz
127.	Halmazsan, Szimion
128.	Martyin, Bumb
129.	Martyin, On
130.	Jovanutz, Szimion
131.	Sandro, Lazar
132.	Tomutza, Todor
133.	Sandro, Togyer
134.	Metse, Braitz
135.	Metse, Szon
136.	Sandro, Szimion
137.	Vojan, Dumitru
138.	Bukurestyan, Szimion
139.	Rada, Petru
140.	Frentz, Josza
141.	Frentz, Jorga
142.	Vojan Flore
143.	Vojan, Ignutza
144.	Jovan, Lazar
145.	Bukorestyan, On
146.	Tomutza, Flora
147.	Rada, Mihaly

148.	Sandro, Mikula
149.	Ferentz, Blag
150.	Tomutza, Lazar
151.	Kiszindan, Todor
152.	Zsuzsa, Petru
153.	Sandro, Gyuritza
153.	(Sic!) Martyin, Togyer
154.	Czibula, Petru
155.	Tomutza, Szav
156.	Halmadsan, Todor
157.	Zsis, On
158.	Tomutza, Jank
159.	Rada, Gruja
160.	Czibula, Gyorgye
161.	Tomutza, Mihaj
162.	Tomutza, Tzurk
163.	Tomutza, Lazar
164.	Halmadsan, Gyorgye
165.	Jovanutz, Gyorgye
166.	Sandro, Mihaly
167.	Halmazsan, Petru
168.	Kisziudan, Togyer
169.	Tomutza, Paszk
170.	Kresztovan, Todor
171.	Sandro, Gyitz
172.	Tomutza, Gyorgye
173.	Popa, Igna
174.	Martyin, Ignutza
275.	Angalita, Mitra
176.	Kana, Josza
176.	(Sic!) Gaisz, Janos
176.	(Sic!) Martyin, Mihaly

Observăm că locuitorii erau cu toţi români. Ei sunt scrişi cu grafia ungară, asupra căreia nu vom insista. Considerăm, însă, necesar să prezentăm numele real al locuitorilor, faţă de cele apărute în lucrare, precum şi inconstanţa în scriere.

Se va citi:

— Barbura, în loc de Barbara
— Fericean, în loc de Feritsan
— Hălmăgean, în loc de Halmazsan sau Halmadsan
— Pacşa, în loc de Baksa sau Paksa
— Prana, în loc de Brana
— Şandru, în loc de Sandru sau Sandra ori Sandro
— Joldea, în loc de Zsolgye
— Mecea, în loc de Metse sau Metsej ori Mertse

— Juja, în loc de Susa sau Zsuzsa
— Sforna, în loc de Szvorna
— Frenţ, în loc de Frentz sau Ferentz
— Bucureştian, în loc de Bukurestyan sau Bukorestyan
— Chisândan, în loc de Kiszindan sau Kisziudan

Numele de Matyas ar putea fi Matei, iar Szüts să fie Suciu, dar total maghiarizaţi.

Întrucât aşezările Bogeşti şi Cilul de Sus urmau drumul contopirii, vom prezenta datele conscripţiei pentru ambele aşezări. De remarcat este faptul că pentru prima dată apare numărul populaţiei, deşi, nu în întregime. Astfel:

— Numărul populaţiei 18–60 ani (se observă că nu apar cei sub 18 ani şi nici cei peste 60 de ani).

- Bogeşti = 275
- Cilul de Sus = 343

— Familii de iobagi

- Bogeşti = 116
- Cilul de Sus = 141

— Familii de jeleri

- Bogeşti = 25
- Cilul de Sus = 38

— Case

- Bogeşti = 140
- Cilul de Sus = 176

— Arături (în măsuri de pojon)

- Bogeşti = 640
- Cilul de Sus = 784

— Fâneţe (în zi de coasă)

- Bogeşti = 240
- Cilul de Sus = 294

Situaţia animalelor mari se prezintă astfel:

— Boi

- Bogeşti = 130
- Cilul de Sus = 166

— Vaci

- Bogeşti = 92
- Cilul de Sus = 109

— Juninci

- Bogeşti = 47
- Cilul de Sus = 56

— Cai

- Bogeşti = 5 .
- Cilul de Sus = 6

Analizând situaţia pământurilor cultivate, aflate în folosinţa ţăranilor, ca pământuri urbariale, se observă o creştere esenţială faţă de situaţia din 1771. Totodată însă a crescut şi numărul familiilor drept urmare producţia reală a pământurilor

arabile abia dacă satisfăcea nevoile populaţiei.

În marea majoritate a comunelor din jur, nu revenea mai mult pământ cultivabil pe o familie de ţărani decât 4–5 iugăre. Luând în considerare că jumătatea acestora era însămânţată cu cereale, socotind 400 kg de cereale pe un iugăr, reiese clar, că majoritatea familiilor de ţărani gospodărea încă doar pentru nevoile familiei.

Pentru Bogeşti şi Cilul de Sus situaţia concretă se prezenta astfel:

— Numărul familiilor de ţărani

- Bogeşti = 151
- Cilul de Sus = 179

— Suprafaţa pământurilor cultivate (arături şi fâneţe) aflate în posesia ţăranilor

- Bogegti = 560 jugăre
- Cilul de Sus = 686 jugăre

— Media pe familie

- Bogeşti = 4,2 jugăre
- Cilul de Sus = 3,8 jugăre

Este evident că o bună parte a iobăgimii nu mai putea să-şi asigure traiul din pământul urbarial. În special numărul mare a jelerilor nu dispunea de pământ. Aceştia sunt nevoiţi să se angajeze ca contractualişti pe pământurile alodiale, care s-au format după vânzarea domeniilor erariale.

Potrivit conscripţiei din 1828, sunt evidenţiaţi meşteşugari cu ocupaţie meşteşugărească permanentă (breslaşi): La Almaş unu şi la Cilul de Sus tot unul.

Trebuie remarcat însă, că cei temporari sau ocazionali erau luaţi la ţărani. Deci practic erau mai mulţi meşteşugari [B–10].

Date interesante rezultă şi din *Registrul de răposaţi pentru perioada 1835–1852*, adică din anii ce au urmat aşezării comunei pe actuala vatră şi a unificării cu Cilul de Sus. Pe ani numărul decedaţilor este următorul:

– 1835 = 10	– 1841 = 10	– 1847 = 34
– 1836 = 10	– 1842 = 13	– 1848 = 17
– 1837 = 17	– 1843 = 9	– 1849 = 12
– 1838 = 12	– 1844 = 8	– 1850 = 8
– 1839 = 9	– 1845 = 14	– 1851 = 18
– 1840 = 34	– 1846 = 11	– 1852 = 17

Media decedaţilor în această perioadă este de 14,6 decedaţi pe an. Se mai poate observa două vârfuri, în anii 1840 şi 1847 (câte 34) când este întrecută media anuală a decedaţilor de aproape 2,5 ori. Probabil urmarea unor epidemii locale.

Pentru această perioadă, din păcate, numai pentru anul 1852 avem date spre a calcula media de viaţă. Aceasta este de 35 ani. O cifră care este foarte mică. Deşi singulară, ea reflectă condiţiile vitrege de trai, inexistenţa unei îngrijiri medicale chiar elementare, în schimb condiţii de muncă din cele mai grele, la fel cu cele de trai [B–10 A].

Alte date privind populaţia, ne oferă Dr. Gaal Jenö care arată că în Bogeşti erau în 1857 — 1.797 locuitori, în l870 — 848 locuitori, în 1880 erau 726, iar în 1890 ar fi scăzut la 719 locuitori [B–11].

Şi un alt autor ne furnizează câteva date. Kollerffy M. ne spune că în 1870 şi în anii următori în Bogeşti erau 172 case, iar cei 848 locuitori erau români ortodocşi, dispunând de 5.131 holde cadastrale. Judecătoria era la Buteni iar poşta se afla la Cilul de Jos [B–12].

Începând cu sfârşitul secolului al XIX-lea, mai exact din anul 1895 datele statistice de care dispunem sunt mai exacte şi mai bogate.

Statistica întocmită în 1895 ne prezintă pentru Bogeşti următoarele date:

— Numărul gospodăriilor = 184

— Suprafaţa de pământ, din punct de vedere al cultivării

- arabil = 620 holde cadastrale
- grădini = 83 holde cadastrale
- livadă = 92 holde cadastrale
- păşune = 1.143 holde cadastrale
- pădure = 3.109 holde cadastrale
- necultivabil = 86 holde cadastrale

Total = 5.133 holde cadastrale

— Din acest teritoriu

- proprietate personală = 1.889 holde cadastrale
- uzufructuari = 3.234 holde cadastrale
- arendă = 10 holde cadastrale

— Gospodării asigurate

- clădiri = 7
- pauşal = 1

— Gospodării cu meseriaşi = 1

— Tracţiunea animală se executa cu

- cai
  – cu un cal = 2
  – cu doi = 47
  – cu trei = 1
  – cu patru = –
- boi
  – cu doi boi = 39 (la rubricile cu 4 sau 6 boi nu apare nimic)
- cu alte animale
  – cu bivoli = 8
  – cu vaci = 21

— Situaţie pomilor fructiferi:

- meri = 405
- peri = 307
- cireşi = 70
- vişini = 189
- piersici = 115
- caişi = 5
- pruni = 2.142
- nuci = 145
- castani = 2

- frăgari (duzi) = 141

Total = 3.521 bucăţi

— Situaţia animalelor cornute (în bucăţi)

- tăuraşi, tauri
  – până la un an = 11
  – până la doi ani = –
  – până la trei ani = 2
  – peste trei ani = 2
- juninci, vaci
  – până la un an = 11
  – până la doi ani = 22
  – până la trei ani = 22
  – până la patru ani = 18
  – peste patru ani = 92
- boi
  – până la un an = 4
  – până la doi ani = 12
  – până la trei ani = 21
  – până la patru ani = 12
  – peste patru ani = 90

Total animale cornute = 319 bucăţi

— Din totalul efectivului de animale cornute sunt:

- ungureşti-ardeleneşti = 118
- mocăneşti = 150
- bălţate = 32
- cenuşii = 3
- alte culori = –
- bivoli = 16

— Situaţia cailor (în bucăţi):

- armăsari
  – până la 3 ani = 2
- iepe
  – până la 2 ani = 1
  – până la 4 ani = 4
  – peste 4 ani = 30
- castraţi
  – peste patru ani = 69

Total cai = 106 bucăţi

— Alte animale (în bucăţi)

- capre = 199
- porci = 346
- oi = 46
- păsări de curte = 1.244
- stupi = 58 [B–131.

Dacă în 1895 nu s-a făcut recensământul populaţiei, peste cinci ani în 1900, el

este realizat, iar datele ne prezintă următoarea situaţie:

— Teritoriul aşezării apare cu 1.401 holde cadastrale.

— Populaţia = 759 locuitori

- din aceştia unul avea cetăţenie străină
- iar unul trăia în străinătate
- după sex:
  – bărbaţi = 386
  – femei = 375
- după vârstă:
  – sub 6 ani = 106
  – 6–11 ani = 90
  – 12–14 ani = 41
  – 15–19 ani = 77
  – 20–39 ani = 257
  – 40–59 ani = 153
  – peste 60 ani = 35
- Situaţia familială:
  – necăsătoriţi = 341
  – căsătoriţi = 376
  – văduvi = 42
- Limba maternă:
  – maghiara = 1
  – germana = 3
  – română = 751
  – croată = 3
  – alţii 1
- Ştiu vorbi ungureşte = 19
- După religie sunt:
  – romano-catolici = 7
  – greco-catolici = 30
  – ortodocşi = 714
  – alţii = 8 (N.R.V. — probabil baptiştii şi evreii).
- Ştiu scrie şi citi = 191
- Locuinţele (după materialul de construcţie):
  – din piatră sau cărămidă = 4
  – din lemn sau alte materiale = 183
- Locuinţe având acoperişul cu:
  – ţiglă sau tablă = 54
  – şindrilă sau scânduri = 20
  – trestie sau snopi de paie = 113

Total 187 [B–14].

Tot pentru anul 1900, ocuparea populaţiei era următoarea:

— Din totalul populaţiei:

- întreţinători = 355
- întreţinuţi = 404

- împreună = 759

— În agricultură şi grădinărit:
- întreţinători = 324
- întreţinuţi = 356

— Alte ramuri productive străvechi:
- întreţinători = 4
- întreţinuţi = 3

— Meşteşugari:
- întreţinători = 18
- întreţinuţi = 35

— Comerţ şi credit:
- întreţinători = 2

— Servicii şi liber profesionişti:
- întreţinători = 2
- întreţinuţi = 8

— Zilieri:
- întreţinători = 2

— Casnici, servitori:
- întreţinători = 3
- întreţinuţi = 2

Dintre cei ce lucrau în agricultură şi grădinărit:

— Întreţinători:
- bărbaţi = 245
- femei = 79

— Întreţinuţi:
- bărbaţi = 97
- femei = 259

— Total:
- bărbaţi = 324
- femei = 338

— Erau proprietari şi arendaşi independenţi:
- Mici proprietari sau arendaşi = 59
- Mici proprietari sau zilieri = 82

Total = 141

— Slugi:
- bărbaţi = 78
- femei = 55

— Întreţinuţi = 294

— Slugi în agricultură:
- întreţinători = 1
- întreţinuţi = 8

— Muncitori în agricultură:
- întreţinători = 49

– sub 16 ani = 6

– peste 16 ani = 43

- întreţinuţi = 54

— Dintre muncitori aveau locuinţă proprie = 24

Clasificarea meseriaşilor:

— Meseriaşi propriu-zişi – bărbaţi = 5

— Meseriaşi casnici şi populari:

- bărbaţi = 8
- femei = 1

— Meseriaşi nomazi – bărbaţi = 4

Ocupaţiile propriu-zise ale meseriaşilor:

— Ucenic – bărbaţi = 1

— Lucrau fără ajutoare = 12

— În domeniul: piatră, argilă şi sticlărie = 1

— În vestimentaţie, ca pantofar-cizmar: 1

— Morari = 1

— Constructori-dulgheri = 2

— Meseriaşi temporali

- bărbaţi = 9
- femei = 214 [B–15].

Pentru anii 1900–1910 dispunem de următoarele date privind mişcarea populaţiei:

— Populaţia era:

- în 1900 de 759
- în 1910 de 791

— Numărul naşterilor anuale:

• 1901 = 25	• 1906 = 37
• 1902 = 28	• 1907 = 32
• 1903 = 21	• 1908 = 26
• 1904 = 32	• 1909 = 23
• 1905 = 31	• 1910 = 27

— Numărul deceselor anuale:

• 1901 = 23	• 1906 = 23
• 1902 = 17	• 1907 = 17
• 1903 = 20	• 1908 = 23
• 1904 = 19	• 1909 = 21
• 1905 = 27	• 1910 = 23

— Cifre medii anuale între 1901–1910:

- căsătorii = 7
- născuţi = 28
- decedaţi = 21
- sporul natural = 7

— Procentual la mia de locuitori între 1901–1910:

- căsătorii = 9,0
- natalităţi = 36,1

- mortalitate = 27,1
- sporul natural = 9,0

— Sporul în 1901–1910 a fost următorul:

- cel natural = 71
- cel real = 52

— Diferenţa sporurilor este mai puţin cu 39.

— Născuţi vii sau morţi (N.R.V. — ca rezultat al căsătoriilor) în anii 1901–1910:

- legale = 26
- nelegale = 2

Total = 28

— Tot în anii 1901–1910 diferenţa dintre decedaţi:

- născuţi morţi = –
- sub un an = 5
- între 1-6 ani = 4

Total = 9

- peste 7 ani = 12

— Între anii 1901–1910, dintre morţi în tratament medical:

- cu participarea medicală = 1
- fără participare medicală = 20

— Stabilirea cauzei decesului între 1901–1910:

- de către medic = 1
- fără medic = 20

Numărul total al deceselor în 1901–1910 = 209, cauzate de:

— Boli infecţioase

- rujeolă = 1
- scarlatină = 2
- tuse măgărească (convulsivă) = 1
- difterie = 1
- diareea copiilor = 5
- tuberculoză = 42

— Alte boli:

- poliomielită infantilă = 1
- anemie din naştere = 52
- epuizare de bătrâneţe = 34
- atac de apoplexie = 1
- spasme = 1
- aprindere de plămâni şi pleurezie = 42
- hidropizie = 1
- altele = 19

— Morţi violente:

- accidente = 3

— Cauze de deces necunoscute = 3 [B–16].

Statistica populaţiei în anul 1910, ne oferă următoarele date:

— Teritoriul în holde cadastrale = l.401
— Populaţia totală = 791
— Emigranţi = 3
— După sex:
- bărbaţi = 384
- femei = 407

— După grupe de vârstă:
- sub 6 ani = 121
- între 6–11 ani = 106
- între 12–14 ani = 42
- între 15–19 ani = 69
- între 20–39 ani = 257
- între 40–59 ani = 162
- peste 60 ani = 34

— După situaţia familială:
- necăsătoriţi = 351
- căsătoriţi = 371
- văduvi = 64
- divorţaţi = 5

— După limba maternă:
- maghiari = 8
- germani = 4
- români = 779

— Ştiu vorbi ungureşte = 44
— După religie:
- romano-catolică = 6
- greco-catolici = 11
- ortodocşi = 767
- evrei = 7

— Ştiu scrie şi citi = 294
— Locuinţele sunt din:
- piatră sau cărămidă = 7
- lemn sau alte materiale = 186

— Acoperişul este din:
- ţiglă sau tablă = 100
- şindrilă sau scânduri = 10
- trestie sau snopi de paie = 83

Total: 193 [B–17].

Tot pentru anul 1910, ocupaţiile populaţiei se prezentau astfel:
— Totalul populaţiei:
- întreţinători = 348
- întreţinuţi = 443
- împreună = 791

— Ocupaţi în agricultură şi grădinărit:

- întreţinători = 331
- întreţinuţi = 404

— Alte ramuri productive străvechi:
- întreţinători = 2
- întreţinuţi = 6

— Meseriaşi:
- întreţinători = 4
- întreţinuţi = 9

— În comerţ şi credit:
- întreţinători = 2
- întreţinuţi = 5

Din cei ocupaţi în agricultură şi grădinărit :

— Întreţinători:
- bărbaţi = 256
- femei = 75

— Întreţinuţi:
- bărbaţi = 103
- femei = 301

— Total
- bărbaţi = 359
- femei = 376

— Proprietari şi arendaşi:
- mici proprietari şi arendaşi cu 10–100 holde cadastrale = 3
- mici proprietari şi arendaşi cu sub 10 holde cadastrale = 132

Total = 135

— Membrii de familie ajutătoare:
- bărbaţi = 69
- femei = 56

— Întreţinuţi = 321

— Slugi în agricultură:
- întreţinători = 13
- întreţinători = 4

— Muncitori agricoli:
- întreţinători = 58
  - sub 16 ani = 2
  - peste 16 ani = 56
- întreţinuţi = 79

— Dintre muncitorii agricoli au locuinţe proprii = 30 [B–18].

Gospodăria comunală în 1910 se prezenta astfel:

— Totalul teritoriului = 1.401 holde cadastrale.

— Populaţia:
- în anul 1900 = 759
- în anul 1910 = 791

— Distanţa în km, faţă de comună a:
- reşedinţei notariatului = 4,5

- circumscripţiei medicale = 8,9
- cea mai apropiată farmacie = 8,9

– Lucrări publice efectuate în natură:

- manual = 408 zile
- cu animale = 138 zile

— Impozitul comunal suplimentar fără excepţie, impus pe baza datelor din 1908 = 3.253 coroane.

— După datele din 1908, contribuţia comunală la sarcinile publice = 8.708 coroane.

— Procentul cheia impozitului suplimentar comunal, în %:

- Pe 1899
  – totalul impozitului direct = 25 %
  – numai impozitul agricol = 9 %
  – exceptând impozitul agricol, restul impozitelor directe = 9 %
- Pe 1902
  – totalul impozitului direct = 44 %
  – numai impozitul agricol = 48 %
  – exceptând impozitul agricol, restul impozitelor directe = 18 %
- Pe 1905
  – totalul impozitului direct = 43 %
  – numai impozitul agricol = 20 %
  – exceptând impozitul agricol, restul impozitelor directe = 11 %
- Pe 1908
  – totalul impozitului = 45 %
  – numai impozitul agricol = 10 %
  – exceptând impozitul agricol, restul impozitelor directe = 12 %

— Impozitul de stat:

- 1.731 coroane
- 53,2 %

— După exceptarea diferenţelor, totalul ponderii impozitului de stat, pe ani:

- 1899 = 882 coroane
- 1902 = 1.969 coroane
- 1905 = 1.750 coroane
- 1908 = 1.565 coroane
- media pe anii 1899–1908 este de 1. 699 coroane.

— Veniturile, suma principală în 1908 = 4.000 coroane, din care:

- veniturile izvorâte din imobile = 82 coroane
- capitaluri, dobânzi = 30 coroane
- încasări din drepturi comunale şi administrative = 3.268 coroane.

— Plăţi din suma principală în 1908 = 2.643 coroane, din care plăţi pentru:

- drepturi comune şi administrative = 1.000 coroane
- sănătate publică = 721 coroane
- cultură generală = 20 coroane
- asistenţa publică = 11 coroane
- circulaţia = 16 coroane

— Totalul bunurilor la sfârşitul lui 1908 = 7.443 coroane
— Principalele surse:
- din case şi imobile = 1.410 coroane
- din obligaţii cămătare = 600 coroane
- încasări = 264 coroane

— Totalul datoriilor la sfârşitul anului 1908 = 1.030 coroane.
— Capitalul comunal total la sfârşitul anului 1908 = 2.746 coroane.
— Fosta avere: urbaristă şi alte composesorate la sfârşitul anului 1908 = 132.000 coroane.
— Din acestea, proprietate funciară, moşie:
- suprafaţa = 660 holde cadastrale.
- venituri curate = 628 coroane [B–19].

Statistica animalelor după datele din 28 februarie 1911 era următoarea:
— Numărul proprietarilor de animale în anul 1911 = 159.
— Cornute:
- în 1895 = 319 bucăţi
- în 1911 = 343 bucăţi

— Cai:
- în 1895 = 106 bucăţi
- în 1911 = 132 bucăţi

— Capre:
- în 1895 = 199 bucăţi
- în 1911 = 177 bucăţi

— Porcine:
- în 1895 = 346 bucăţi
- în 1911 = 247 bucăţi

— Ovine:
- în 1895 = 46 bucăţi
- în 1911 = 280 bucăţi

— În 1911 din totalul animalelor cornute cele de tracţiune erau:
- vaci = 14
- boi şi juninci = 114
- bivoli = –

— Într-un an (martie 1910–februarie 1911):
- totalul viţeilor = 25 bucăţi, dintre care:
- menţinuţi pentru reproducţie = 14
- vânduţi = 5
- vânduţi pentru sacrificare = 4
- sacrificaţi pentru nevoile casnice = 2

— Efectivele cornutelor în 1911:
- tauri de prăsilă = 2
- vaci de prăsilă = 143
- boi şi juncani
  – sub 3 ani = 32
  – peste 3 ani = 95

- junce
  – sub 2 ani = 31
  – peste 2 ani = 15
- viţei sugari = 25

Total = 343

— Din totalul efectivului
- soiul unguresc = 39
- bălţate-roşii = 199
- alte soiuri = 95
- bivoli = 10

— Efectivul cabalinelor în anul 1911:
- armăsar peste un an = 1
- mânze = 2
- iepe = 38
- cai (castraţi) = 91

Total = 132

— Caprinele din 1911:
- ţapi = 6
- capre = 166
- ieduţe = 5

Total = 177

— Situaţia porcinelor în 1911:
- vieri = 2
- scroafe = 70
- porci şi şoldani = 4
- purcei = 171

Total = 247, din care:
– soiuri pentru grăsime = 247
– soiuri pentru carne = –

— Situaţia ovinelor, tot în anul 1911:
- berbeci = 4
- oi = 194
- miei = 82

Total = 280 (toate din rasa tigaie)
- oi care au fătat în cursul anului = 194 [B–20].

Câteva date comparative pentru 1910 şi 1920, privind populaţia, date orientative:

— Total locuitori:
- în 1910 = 791
- în 1920 = 780

— Români:
- în 1910 = 779
- în 1920 = 767

— Maghiari:
- în 1910 = 8

- în 1920 = 8

— Germani

- în 1910 = 4
- în 1920 = –

— Evrei, în 1920 = 5 [B–21].

O altă sursă de date privind statistica şi evoluţia populaţiei este *Schematismus venerabilis cleri diocesus Csanadieisis*. Documentele au fost editate anual, de prin 1807 până prin 1916, de către episcopatul catolic de la Cenad (judeţul Timiş), ele oferă date privind populaţia, repartizarea acesteia pe confesiuni, precum şi organizarea bisericească catolică şi numele clericilor.

Datele cuprinse în aceste anuare nu sugerăm a fi avute în vedere pentru că ele cuprind date cel puţin discutabilele; vom justifica afirmaţia exemplificând cu două comune: Bogeşti şi Almaş.

La Bogeşti, între 1852 când apar 918 locuitori ortodocşi şi până în 1900 cifrele variază între 911 şi 925. De altfel între 1865 şi 1873 cifra este constantă 925, constanţă greu de crezut. Iar între 1883 şi până în 1900 este tot neschimbată, fiind de 911. Pentru ca apoi în anul 1902 să scadă brusc la 714 (deşi în această perioadă nu au fost mari epidemii sau alte fenomene deosebite). Iar statistica oficială din 1900 stabileşte totalul populaţiei la 759 locuitori.

La Almaş situaţia este şi mai ciudată, dincolo de faptul că, de exemplu, între 1883 şi 1900 apare acelaşi număr de locuitori, 1.016. Dar ciudăţeniile sunt mult mai multe. Astfel în 1858 apar 2.105 locuitori, iar peste un an, în 1859 numai 1.100. Nu puteau muri chiar jumătate. Apare şi o situaţie inversă. În 1900 sunt daţi 1.016 locuitori, iar în 1902 creşte brusc la 1.905, deci iar aproape o mie de locuitori, dar în plus. Acestea şi altele, pe care nu le vom mai înşira, sunt motivele pentru care sugerăm ca această sursă, cu totul subiectivă, să nu fie luată în considerare.

Datele statistice pe care le vom prezenta în continuare, sunt cele realizate de Institutul statistic al României, al cărui director Dr. Sabin Manuilă, se impune prin competenţă, iar rezultatele activităţii desfăşurate au devenit model de referinţă atât în ţară cât şi în străinătate.

Pin datele *Recensământului general al populaţiei României din 29 decembrie 1930*, rezultă şi pentru Rădeşti o imagine complexă şi exactă.

— Populaţia totală:

- Ambele sexe = 765
- Masculin = 368
- Feminin = 397

— Starea civilă

- Masculin
  – Necăsătoriţi = 157
  – Căsătoriţi = 196
  – Văduvi = 13
  – Divorţaţi = 1
  – Nedeclaraţi = 1
- Feminin
  – Necăsătorite = 126
  – Căsătorite = 202

– Văduve = 64
– Divorţate = 2
– Nedeclarate = 3

— Grupe de vârstă

- Masculin
  – 0–6 ani = 53
  – 7–12 ani = 40
  – 13–19 ani = 37
  – 20–64 ani = 222
  – 65 ani şi peste = 15
  – vârstă nedeclarată = 1
- Feminin
  – 0–6 ani = 39
  – 7–12 ani = 47
  – 13–19 ani = 45
  – 20–64 ani = 256
  – 65 şi peste = 9
  – vârsta nedeclarată = 1

— Populaţia statornică:

- la 31 decembrie 1910 = 791
- la 29 decembrie 1930 = 765

— Gospodării propriu-zise = 196

— Infirmităţi – ambele sexe:

- surdo-muţi = 1
- ologi = 1

— Populaţia flotantă:

- sex
  – masculin = 6
  – feminin = 5
- cetăţenie
  – română = 11
  – străină = – [B–22].

— Din totalul populaţiei de = 765

— Neamul:

- români = 755
- unguri = 2
- germani = 4
- evrei = 4

— Limba maternă:

- română = 757
- ungară = 4
- germană = 4

— După religie:

- ortodocşi = 498
- greco-catolici = 7

- romano-catolici = 6
- baptişti = 250
- mozaici = 4 [B–23].

Situaţia după ştiinţa de carte şi după gradul de instrucţie.
– Totalul populaţiei de la 7 ani în sus:

- masculin = 315
- feminin = 358
- Total = 673
  – cifre absolute
    – masculin = 258
    – feminin = 188
  – total procente = 66,5
- instrucţie extra-şcolară
  – masculin = 13
  – feminin = 5
- instrucţie primară
  – masculin = 240
  – feminin = 180
- instrucţie secundară
  – masculin = 3
  – feminin = 3
- instrucţie universitară
  – masculin = 2
  – feminin = –

— Neştiutori de carte pe grupe de vârstă:

- Total
  – masculin = 56
  – feminin = 169
- 7–12 ani
  – masculin = 6
  – feminin = 6
- 13–19 ani
  – masculin = 5
  – feminin = 6
- 20–64 ani
  – masculin = 39
  – feminin = 148
- 65 ani şi peste
  – masculin = 6
  – feminin = 9
- ştiinţă de carte nedeclarată
  – masculin = 1
  – feminin = 1 [B–24].

— Gospodării

- propriu-zise = 196

- colective (cazărmi, azile, internate, mănăstiri, colonii, închisori) = –

— Clădiri = 202 [B–25].

Următorul recensământ general al României a avut loc la 6 aprilie 1941. După rezultatele acestuia la Rădeşti, situaţia se prezenta după cum urmează:

— Clădiri = 201

— Gospodării = 184

— Populaţia

- Total = 702
- masculin = 336

— Origine etnică

- români = 694
- unguri = 1
- germani = 4
- alţii şi nedeclaraţi = 3

— Întreprinderi şi meserii = 2 [B–26].

Situaţia exploataţiilor agricole după mărime, maşini şi unelte agricole, era următoarea:

— Total exploataţii = 189

— Numărul exploataţiilor după mărime:

- sub 0,1 ha = 8
- 0,1–0,5 ha = 20
- 0,5–1 ha = 6
- 1–3 ha = 66
- 3–5 ha = 50
- 5–10 ha = 37

(…)

- peste 100 ha = 2

— Unelte şi maşini agricole:

- pluguri = 117
- grape = 118
- rariţe = 19
- semănători = 15
- secerători = –
- care, căruţe = 122 [B–27].

Datele de mai sus sunt datele umane şi materiale din Rădeşti cu foarte puţin timp înainte de a intra şi România în cel de al doilea război mondial, război care a adus atâtea suferinţe şi pagube materiale omenirii şi bineînţeles şi oamenilor din Rădeşti.

B. Condiţii de nume

„Ca şi pentru alte regiuni de pe teritoriul ţării noastre, şi pentru comuna Rădeşti, problema vechimii numelui de familie şi evoluţia lui în sistemul antroponimic

oficial rămâne deschisă pentru cercetări viitoare. Acestea vor trebui făcute neapărat prin incursiuni şi în alte discipline, dintre care un rol de bază va trebui să-l aibă istoria.

Sporadic, numele de familie au fost atestate. În documentele din ţara noastră. Începând cu veacul al XV-lea.

În Transilvania obligativitatea numelui de familie datează abia de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, în urma unei dispoziţii date de împăratul Iosif al II-lea" [B–28].

Pentru Bogeşti, cele mai vechi nume descoperite până în prezent sunt cele pe care le-am menţionat şi la *Urbariul domeniului cetăţii Şiria*, din anul 1525.

Le vom rescrie, evident, aşa cum apar ele în documente, dar, trebuie să subliniem că se observă deformarea lor şi parţial chiar traducerea lor, de către cei ce au întocmit urbariul şi care au scris cum au vrut, cum s-au priceput şi cum au înţeles ei, cu vădită dificultate, numele romaneşti.

Aceste nume de la 1525 sunt:

— Michael Nagk
— Johannes Nagk
— Nigrilla
— Sorban
— Micola
— Johannes Boge
— Petrus Mikote
— Luppa Mikote
— Michael Mikote
— Stephannus Mikote
— Ztan Kinisa
— Johannes Bika
— Stephannus Bika

Observăm că trei nu au atât numele de familie cât şi cel de botez, iar un al patrulea Ztan Kinisa, apare nu cu numele şi prenumele, ci cu funcţia lui de cneaz al aşezării.

Deşi traduse, prenumele sunt foarte clare: Mihai, Ioan, Petru, Lup sau Lupu şi Ştefan.

Numele sunt însă mai deformate şi este mai dificil de spus cum vor fi fost unele din ele în realitate. Se pare că Nagk, era Naca, nume care mai circulă încă în zona noastră.

Boge, credem că nu a suferit alterări, dacă facem şi legătura cu denumirea veche a aşezării, Bogeşti.

Mikote, ne este dificil să ne pronunţăm. El ar putea fi Micote, Micota sau altfel. Cum însă în timp s-a pierdut, nu ne putem pronunţa, rămânând ca cercetările ulterioare să aducă mai multă lumină.

Numele de Bica nu a suferit, se pare, modificări, deşi dintre numele locuitorilor el s-a stins. A supravieţuit prin dealul care-i poartă numele, Bica Deal.

Pentru anul 1746, Dr. Gheorghe Ciuhandu, ne dă următoarele nume pentru Bogeşti, deşi puternic maghiarizate ele sunt primele care ne-au parvenit după îndelungata ocupaţie turcească. Aceste nume sunt:

— Luka Gyorgy
— Şandru Mihaly

— Musa Mihaly
— Csuda Avram
— Ferencz Ursz
— Tomucza Avram
— Tomucza Gyorgy
— Ronta Iuon
— Tomucza Marian
— Tomucza Iovan

Scrise cu grafia noastră, toate aceste nume se vede clar că sunt româneşti: Luca, Şandru, Muşa, Ciuda, Tomuţa, Ronta şi Ferenţ, care de fapt era Frenţ, nume existent şi azi în comună.

Despre prenume comentariile sunt de prisos: Gheorghe, Mihai, Avram, Urs, Iuon, Marian şi Iovan.

După peste 200 de ani, însă, observăm că nu mai apare nici unul dintre numele care au fost semnalate în 1525. Dar între locuitorii din Cilul de Sus apare un Bugyan Juon, care probabil va fi fost originar din Bogeşti. Poate, însă numele să i se tragă şi de la mult discutata Bugina.

După alţi aproximativ 100 de ani, în Bogeşti apar şi nume noi, reflectând noua situaţie a comunităţii aşezată pe actuala vatră a localităţii. Este rezultatul unificării de fapt a comunelor Bogeşti cu Cilul de Sus.

Din registrul de răposaţi dintre anii 1834–1852, rezultă următoarele nume de familii: Angalita, Barbura, Bătana, Bold, Bucureştean, Cigariga, Chisândan, Coloja, Cristovan, Crişan, Fericean, Frenţ, Hălmăgean, Hristovan, Ilea (Ile), Ivan, Ivănuţ, Mariş, Martin, Matei, Mecia, Muntean, Nan, Olari (Olar), Pacşa, Palcu, Pleşcuţan, Popa, Prana, Rada, Suci, Şandru, Şuti, Tomuţa şi Voian (Văian). Deşi sunt mult mai multe nume decât în secolele trecute, nu credem că sunt toate numele de familii existente la aceea dată. Aceasta pentru că este de presupus că nu în toate familiile s-au produs, în această perioadă scurtă pe referinţă, decese.

Reţinem şi faptul că la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea mişcarea oamenilor a fost destul de mare. Există şi dovezi scrise privind această mişcare.

Analizând aceste nume se pot trage câteva concluzii interesante.

O primă constatare este aceea a apariţiei la Bogeşti a unor nume de familie, semnalate în aşezările din imediata lui apropiere în conscripţia din 1746, astfel:

— Popa şi Ivan, apar la Almaş (de unde vor veni şi Daşcău Tâmpa, Carcea).
— Iovănuţ de la Pleş (de unde vor veni şi Farcaş, Ilea, Buda, Dalca).
— Crişan, de la Plop (de aici vor veni şi familiile Barbatei şi Rachita).
— Din Sârbi vor veni familiile Dărău şi Perva.
— Barbura, din Cilul de Jos, deşi au existat şi în Cilul de Sus.
— Din Cilul de Sus provin familiile: Barbura, Nan, Olar, Pacşa Pleşcuţan, Prana şi Mazăre. Chiar şi numai numărul mare de nume provenind din Cilul de Sus, şi este o dovadă clară că cele două sate s-au unit, chiar dacă nu toţi locuitorii, în orice caz marea majoritate.
— Mai apar şi Fericenii a căror origine se află în aşezarea Ferice (sau Fericeaua), de unde şi numele lor, prin adăugarea sufixului *–an*, mod frecvent de formarea numelui.

Demn de reţinut sunt cele spuse de Traian Mager, care arată că: „veacuri dearândul, ţinutul Hălmagiului a fost rezervorul uman din care s'a populat permanent câmpia crişană. Orientându-ne numai după numele de familie, onomastică, putem şi azi constata puternica influenţă a acestei regiuni asupra satelor din podgoria şi din câmpia Aradului". Ca nume de baştină dă următoarele [B–29] date:

— Aciuţa pentru familiile Buda;
— Avram Iancu (Aciua) pentru Rada;
— Băneşti pentru Gâş şi Perva;
— Bodeşti pentru Bodea;
— Hălmagiu pentru Cana şi Ciungan;
— Ioneşti pentru Muntean şi Şandru;
— Lazuri pentru Boc şi Cornea;
— Leasa şi Mermeşti pentru Groza;
— Ociu pentru Crişan;
— Pleşcuţa pentru Farcaş, Bodea, Groza, Buda;
— Poiana pentru Farcaş şi Rada;
— Răstoci pentru Ancateu, Budea şi Olar;
— Tisa pentru Bodea şi Crişan;
— Ţărmure pentru Şandru.

Putem lesne observa că între 1746 şi 1834–l852, un număr mare de nume, din cele arătate mai sus, apar la Bogeşti. În afara condiţiilor vitrege care au persistat veacuri în şir, în zona montană, condiţii ce au determinat iradierea moţilor, pentru perioada la care ne referim, nu putem face abstracţie şi de evenimentele legate de Răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan.

Represiunea sângeroasă care a urmat, trebuie că a obligat un număr şi mai mare, mai ales de bărbaţi, să plece din zona ce-a mai fierbinte a răscoalei şi probabil că mulţi dintre ei s-au oprit şi la Bogeşti, care, era atunci aşezat în loc bun, ferit, pe o vale cu bune posibilităţi de ascundere în codrii seculari.

Remarcăm la numele de familie, că multe au ca bază de formare, localitatea de provenienţă.

— Bucureştean — de la Bucureşci, localitate la 12 km dincolo de Brad şi la cinci km de Crişcior;
— Fericean, de la Ferice;
— Chisândan, de la Chisindia;
— Hălmăgean de la Hălmagiu;
— Pleşcuţan, de la Pleşcuţa.

Faţă de activitatea celor ce făceau înscrisuri, conscripţii etc., trebuie să reţinem că pe lângă pocirea voită sau nevoită a numelor, conscriptorii înşişi dădeau nume celor care nu aveau un nume patronimic. Ei inventau nume, sau le dădeau după localităţile de origine. Cu toate acestea şi în conscripţiile din 1746, 1752 şi altele, mai apar iobagi cu câte un singur nume, cel de botez.

Obligaţia legală a numelui de familie generalizat, a fost introdusă de împăratul Iosif al II-lea.

— În perioada 1834–1852, cele mai frecvente prenume, erau următoarele, la bărbaţi: Acsentie, Anisie, Antone, Blag, Bumbu, Constantin, Coste, Crăciun, Dimitrie, Florea, Gavril, Georgie-Ghiorghe, Gligor, Ianc, Ianoşi, Igna-Ignuţa, Ilie, Ilisie, Ioan-

Ion-Ionu, Iorga, Jura, Jurca, Lazăr, Lepădat, Miculae, Mihai, Militon, Miron, Mura, Nicolae, Nuc, Nuţi, On, Onuţi, Pasc-Pascu, Pavel, Petru, Rista, Sava, Sonn, Simion, Spiridon, Ştefan, Tănasie, Toader, Todor, Trăilă, Ule-Ure, Vasilie şi Zărie.

— La femei prenumele erau: Ana, Anişca, Aniţa, Armanca, Boja, Brăiţa, Buţa, Carolina, Cătălina, Diuţa, Fila, Floare-Floriţă, Ileana, Ilona, Ioana, Ionuţa, Iosana, Lena, Mărie, Mărişca, Mariţa, Măriuţa, Marta, Oanna, Oniţa, Părăschiva, Păscuţa, Persida, Petra, Raveca, Rafila, Rusanda, Saveta, Sofie, Stana, Susana, Sutilinca, Tina, Tireana, Todora şi Tuţa.

Se observă atât pentru femei mai ales dar şi pentru bărbaţi, o mare varietate de numiri, dar şi tendinţe pentru diminutive.

În plus trebuie să remarcăm influenţa ocupaţiei maghiare asupra unora dintre prenumele date, dar mai ales, influenţa preoţilor de origine sârbă, care i-au „sprijinit" pe enoriaşi la botez, dându-le destule nume sârbeşti. Cu toate acestea, marea majoritate a prenumelor sunt după cum se poate constata, din cele mai larg şi tradiţional folosite de români, în general.

În timpul şi după primul război mondial, în Bogeşti, cele mai frecvente nume de familie au fost:

— Ancateu, Andor, Angalita, Barbura, Boc, Bodea, Bold, Boşcai, Bucureştean, Cana, Coloja, Coşeri, Coţoi, Crişan, Daşcău, Doţa, Dârlea, Farcaş, Faur, Fericean, Frenţ, Gâş, Hălmagean, Ilea, Joldea, Juja, Jurcuţa, Lupan, Martin, Mazere, Mecea, Muntean, Nan, Oarcea, Olar, Pacşa, Pleşcuţan, Prana, Rada, Ristea, Sforna, Suciu, Şandru, Şuteu, Tomuţa, Tripoş şi Voean.

— Prenume bărbăteşti: Adrian, Aron, Axente, Blagu, Codrenu, David, Florea, Gina, Gheorghe, Gligor, Iancu, Ilarie, Ilie, Ioan-Ion, Istinie, Jurca, Lepădat, Licu, Lonti, Luca, Maxin, Militon, Miloş, Mistor, Moisă, Nicolae, Nuţu, Parfenie Pavel, Petru, Senti, Ştefan, Tănase, Todor, Toma, Traian, Vasilie şi Vrenti.

— Prenumele femeilor erau: Ana, Anişca, Aniţa, Boriţa, Catiţa, Domnica, Fila, Floriţa, Frosina, Ileana, Ioana, Iosana, Iulia, Lenea, Lenuţa, Lidia, Livia, Lina, Lucreţia, Magdalena, Miliţa, Maria, Marişca, Măriuţă, Niţa, Oniţa, Petra, Rafila, Rita, Rozalia, Sali-Saliţa, Samfira, Saveta, Sida, Sofia, Tavia, Telca, Tiţa, Todora, Trina, Valeria, Varonica, Victoria, Zorinca şi Zoriţa.

În perioada celui de al doilea război mondial şi în perioada imediat următoare numele de familii cele mai frecvente în Rădeşti au fost:

— Ancateu, Balc, Barbura, Boc, Bodea, Bucureştean, Budea, Cana, Câra, Coman Coşeri, Coţoi, Crişan, Daşcău, Dârlea, Doţa, Farcaş, Faur, Fericean, Frenţ, Gâş, Hălmăgean, Ilea, Ispas, Joldea, Jurcuţa, Lazăr, Maximan, Mecea, Nan, Oarcea, Pacşa, Perva, Pleşcuţan, Rada, Răclita, Răcliţan, Sforna, Şandru, Tâmpa, Tomuţa, Ţigler, Vesa, Vladea şi Voian.

Vom cita şi câteva din prenumele bărbăteşti:

— Adrian, Blagu, Caroi, Codreanu, Cornel, Costică, David, Dodu, Fănică, George-Gheorghe, Gligor, Iancu, Igna, Ilie, Ioan, Iova, Iosa, Istin-Istinie, Ivanti, Jurca, Lazăr, Lia, Licu, Macsân, Mihai, Militon, Moise, Nica, Nichifor, Nicolae, Otenel, Pavel, Petru, Roman, Sabin, Senti, Ştefan, Tănase, Toader, Toma, Teodor, Traian, Vasilie şi Viorel.

Pentru femei prenumele erau:

— Ana, Anuţa, Catiţa, Dia, Domnica, Florica, Floriţă, Ioana, Iosana, Ileana

Iuli-Iulia, Lena-Lenca-Lenuţa, Lidia, Livia, Lucreţia, Magdalena, Maria, Marioara, Niţa, Oniţa, Paulina, Petra, Rafila, Saveta, Sida, Sofia, Stana, Tavia, Telca, Tiţa, Todora, Valeria, Veronica şi Victoria.

Şi „Dacă nu putem studia evoluţia istorică a numelui de familie, putem, în schimb să stabilim, ca şi în cazul prenumelor, anumite categorii de nume de familie, având în vedere originea lor semantică. Ne permite aceasta faptul că la origine numeroase nume de familie au supranume sau porecle”.

1. Nume care indică apartenenţa locală:

— După regiune: Crişan şi Muntean

— După localităţi: Bucureştean, Chisândan, Fericean, Hălmăgean şi Pleşcuţan.

2. Nume provenite din substantive comune (care indică obiecte etc.): Cana, Coşeri, Mazere.

3. Nume de familie provenite de la substantive comune care indică numele unor meserii: Faur, Olar şi Popa.

4. Nume de familie provenite din prenume: Ivănuţ, Jurcuţa, Martin, Ristea şi Şandru provenit din Alexandru.

5. Nume de familie provenit din substantive comune care indică numele unor animale: Coţoi (de la cotoi), Farcaş (din limba maghiară, farkas = lup), Lupan.

6. Alte nume: Barbura, Gâş, Rada şi Tomuţa. Rada este nume răspândit pe suprafaţa întregii ţări, iar semnificaţia lui este pierdută în negura timpurilor. El apare şi într-un document din anul 1019 (nu pentru zona comunei Răceşti, ce e drept), în donaţia regelui Ştefan către biserica Sf. Adrian [B–19A]. Am făcut această menţiune numai pentru a sublinia, odată în plus, continuitatea în timp şi spaţiu al românilor.

În mediul rural, funcţia de bază în identificarea unei persoane are sistemul popular de denominaţie sau numele populare. Deşi este produsul aceloraşi factori de ordin economic, social, psihologic, cultural ca şi sistemul oficial, el se prezintă totuşi, în mod deosebit de acesta din urmă.

Astfel avem pentru bărbaţi nume popular format din prenume cu:

1. Prenumele tatălui: Pătru lu Ilarie;
   Prenumele mamei: Ionuţu Lenii;

2. Porecla tatălui: Iuănu lu Bumbu, Ionuţ a lu Şcimu;

3. Cu prenumele tatălui sau al mamei şi al bunicului: Iuănu lu Todoru lu Indrei, Mihaiu lu Saveta lu Pătru;

4. Cu prenumele mamei şi al tatălui: Ştefănu Marii lu Vasile, Tibi lu Anuţa lu Nia.

Numele populare feminine sunt formate prin următoarele procedee, din prenume cu:

1. Prenumele tatălui: Maria lu Ştefan, Catiţa lu Todor;

2. Prenumele mamei: Maria lu Cati, Măriuţa Anii;

3. Prenumele soţului: Maria lu Vasile, Floarea lu Mihai;

4. Prenumele şi porecla soţului: Maria lu Mihai Moţu;

5. Dar se formează şi numai cu porecla tatălui: Maria lu Cena, Niţa lu Pecicu etc.

„Tot din sistemul popular de denominaţie fac parte şi poreclele şi supranumele. Deosebirea dintre acestea două este categorică: poreclele implică un

conţinut afectiv, nuanţat, îndreptat mai mult spre ironizare, spre satirizare, în timp ce supranumele sunt golite de orice conţinut afectiv”.

Vom aminti mai jos unele dintre poreclele utilizate la Rădeşti:

1. Porecle care au la bază însuşiri fizice sau morale: Albu, Botoşa, Galuşca, Grasu, Mândru, Negru, Pcielea, Şciopu.

2. Porecle provenite de la nume de animale sau păsări: Cucu, Iepurele, Lupu, Mielu, Mîrtanu, Puiu, Ţapu.

3. Porecle provenite fie din rostirea frecventă a unor cuvinte sau din întrebuinţarea unor anumite expresii: Bacu, Contratu, Coşot, Giorş, Împăratu, Mau, Ţifra, Ţâţoi, Uti.

4. Porecle provenite de la nume de obiecte: Briciu, Bumbu, Circu, Codru, Cursa, Grumpa, Icu, Morconu, Mura, Ou, Pasula, Pecicu, Pisatu, Puf, Poşta, Tîrşu.

5. Supranumele provenit de la funcţia ocupată: Birău.

6. Alte porecle: Acru, Bebea, Biţi, Buzu, Cena, Ceu, Chezu, Cioloama, Ciuţa, Coca, Dudulă, Duduţ, Enea, Fuştiu, Ganade, Ghidenţu, Godu, Granăru, Guna, Jubrea, Jumarica, Lulu, Luţa, Pinţu, Pâsta, Racea, Rincu, Şcimu, Tanie, Toancea, Troasca, Zgociu.

7. Porecle după locul de unde au venit in comună: Ciunganu, Moţu, Roşiana, Slatineanu [B–30].

C. Personalităţi locale

NICOLAE BOŞCAIU
(1864–1926)

Personalitate cu totul remarcabilă, care şi-a desfăşurat activitatea în Rădeşti. S-a născut la Rănuşa în anul 1864. Activitatea sa laborioasă a fost continuată şi de către membrii familiei învăţătorului Nicolae Boşcaiu.

Este absolvent al Preparandiei din Arad, al cursurilor de doi ani, încheind în anul şcolar 1880– l881 [B–31].

Aceiaşi şcoală este absolvită în anul 1912–l913 de către Sever Boşcaiu, fiul învăţătorului Nicolae Boşcaiu [B–32].

Sosirea în Bogeşti, a învăţătorului Nicolae Boşcaiu, un tânăr de numai 17 ani, s-a petrecut într-o perioadă în care perspectivele unui învăţător român erau dintre cele mai vitrege.

Situaţia generală a ţărănimii era grea, sărăcia şi tot felul de lipsuri îşi spuneau cuvântul, împovărând nu numai pe ţăran, ci întreaga familie, inclusiv copiii, care participau de mici la muncă, având prea puţin timp pentru învăţătură.

Şcoala nu era susţinută de stat, pentru funcţionarea ei, singură biserica ortodoxă, ducea o luptă titanică spre a susţine şcoala şi a lumina poporul. Banii erau puţini şi aceştia trebuiau suportaţi de către ţărani, direct sau indirect. Nu trebuie uitat că erau destule forţe interesate în a ţine pe ţăran în neştiinţă, spre a-l struni mai bine şi mai ales pentru se pierde identitatea sa naţională.

O altă mare dificultate cu care s-a confruntat tânărul învăţător, a fost lipsa manualelor şcolare pentru copiii românilor, din dieceza Aradului. Pe atunci şcoala română era confesională, deci ţinea direct de biserica ortodoxă.

De aceea, arăta Dr. Onisifor Ghibu: „Încă la 1897 întâlnim acolo (N.R.V. — în zona Aradului), o asociaţie de cinci învăţători, cari scot un Abecedar nou sub titlul: *ABC Prima carte de cetire pentru elevii clasei I-a* (Arad, Tipografia diecezană, 66 pag.). Aceşti învăţători sunt: Iosif Moldovan, Iuliu Grofşoreanu, Mihail (N.R.V. — greşeală a Dr. Onisifor Ghibu, corect este Nicolae) Boşcaiu, Petru Vancu şi Nicolae Ştefu. Noul abecedar aradan se prezintă astfel: Primele 6 pag. cuprind deprinderi de desemn, 7–51 exerciţii pentru cunoaşterea literelor mici, 52–62 exerciţii pentru cunoaşterea literelor mari şi a semnelor de punctuaţie, 63–65 câteva bucăţi de cetire scurte, în proză şi în poezie. Abecedarul se bazează pe metoda sintetică. Începe cu *i* şi *c*, apoi *a* şi *c*.

Unele sonuri sunt însoţite de ilustraţie, altele nu. Din sonuri se compun numai cuvinte singuratice, până la pag. 53.” [B–33].

În anul apariţiei acestei prime cărţi, „Într-o epocă în care spiritul timpului strigă cultură şi iar cultură, N. Boşcaiu atribuie şcolii populare rolul unei «universităţi în miniatură», care e chemată să asigure progresul cultural al poporului român” [B–34].

În noile condiţii social istorice lupta pentru cultura poporului român continuă. Învăţători inimoşi cu mare dragoste de popor lucrează cu sârg la cărţile atât de necesare pentru culturalizarea şi deşteptarea neamului.

„Autorii acestor cărţi sunt aceiaşi cari au publicat la Arad Abecedarul dela 1897, şi anume: Iuliu Grofşoreanu, Iosif Moldovan, Nicolae Boşcaiu, Nicolae Ştefu şi Petru Vancu. Ei au proiectat patru cărţi de cetire pentru cl. II–VI ale şcoalei primare: A doua carte de cetire pentru elevii şcoalelor poporale a apărut la 1901; la 1904 apare a doua ediţie; la 1908 a V-a ed., iar la 1911 a VII-a ed. Arad, tipografia diecezană. A treia carte de cetire a ieşit la (anul nu l-am putut stabili); la 1908 ed. II; la 1910 ed. IV. A patra carte de cetire, ed. I, 1906. A cincea carte de cetire la 1908.

Nota caracteristică a acestor cărţi e elementul narativ predominant al aproape tuturor pieselor…”

„Pentru sistemul şcolar dominant în Ungaria e caracteristică restricţia care li s’a impus autorilor la 1908, când a fost aprobată ed. VI a cărţii a doua. Li s’a impus anume autorilor cu acest prilej ca în ediţiile viitoare să omită poezia *Limba românească* de G. Sion, apoi din cartea III să omită *Ţara mea* de C. Negruzzi, iar cărţilor pentru cl. IV, V şi VI le-a pus condiţiunea ca să fie întregite cu material din Geografia, Constituţia şi Istoria Ungariei”.

La doi ani după aceasta cetim în revista şcolară dela Arad următoarele: „Domnii învăţători îşi vor aduce bine aminte de ordinul Ministerial publicat mai în toamna trecută în foaia oficială „Néptanitók Lapja”, prin care se opreşte din folosire *A treia carte de cetiri română* de Iosif Moldovan şi consorţii, în urmarea denunciării că

nu s'ar fi scos dintr'însa poezia *Ţara mea*, excepţionată de acelaşi ministeriu. După multe greutăţi, în fine, i-a succes autorului a convinge pe d-l Ministru despre netemeinicia denunciării, şi aşa admiţându-i-se a prevede exemplarele încă nevândute din ediţiunea a II-a, cu notificarea că este ediţiunea a III-a, sub Nr. 25.960/910 a admis din nou folosinţa acestui manual şcolar, bine apreciat din partea recensentului ministerial".

Caracteristic capitol din istoria literaturii didactice din Ardea.

Cărţile d-lui Grofşoreanu şi soţii s'au mănţinut pînă în ziua de astăzi (N.R.V. — 19l6, de fapt ele au fost utilizate încă mulţi ani după aceea, până la organizarea şcolii pe baze noi) în dieceza Aradului" [B–35].

Încă de foarte tânăr, Nicolae Boşcaiu, ia parte la activitatea politică, la toate acţiunile menite a păstra fiinţa naţională prin educaţie şi cultură.

La 17 mai 1884 participă la conferinţa alegătorilor români din cercul electoral al Iosăşelului, ţinută la Buteni. La această conferinţă îndeplineşte şi funcţia de notar ad-hoc [B–35-A].

N. Boşcaiu a desfăşurat o deosebit de laborioasă activitate şi în cadrul reuniunilor învăţătorilor români de la şcoalele confesionale din dieceza Aradului. Aceste reuniuni aveau adunări generale ordinare, începând din anul 1892.

La adunarea generală din anul 1892, N. Boşcaiu prezintă disertaţia *Educaţiunea poporului ca mijlocitoarea armoniei dintre popor şi conducătorii sei*.

La adunarea generală extraordinară din 16.09.1897 în baza *Statutului Reuniunii* aprobat în acelaşi an, la propunerea comisiei adunării generale cu unanimitate şi cu multă însufleţire a decretat de aleşi:

Preşedinte: Teodor Ceontea, profesor preparandial

Vicepreşedinte: Nicolae Ştef, învăţător în Arad

Secretar I: Iosif Moldovan, învăţător în Arad

(…) iar printre membrii în comitet şi pe Nicolae Boşcaiu preşedintele Reuniunii Protopopiatului Buteni, învăţător în Bodeşti (N.R.V. — a fost membru al acestui comitet până în 1919, deci până după Marea Unire, când formele de asociere profesională au luat alte aspecte).

La adunarea generală a VIII ţinută în anul 1898, în prezenţa episcopului Ioan Meţianu, fără de care nu se putea închipui adunare generală — printre alţii — Nicolae Boşcaiu — a prezentat o lecţie practică din istorie *Expediţiunile cruciate*.

Pentru prima adunare generală în provinţă (N.R.V. — care nu se ţinea la reşedinţa de judeţ, Arad) — în ziua de 14 Aprilie 1899 învăţătorii veniţi din toate părţile judeţului, se întâlniră în gara din Sebiş (N.R.V. — spre a merge apoi la Moneasa, unde urma să aibă loc reuniunea generală).

Rolul important din prilegiul acesta, i-a revenit învăţătorului preot Ternţiu Nanu din Moneasa şi însufleţitului dascăl român de pe aceste plaiuri Nicolau Boşcaiu preşedintele reuniunii cercuale din protopopiatul Buteni [B–36].

Datorită calităţilor şi experienţei sale, N. Boşoaiu alături de alte personalităţi este solicitat să-şi aducă contribuţia sa la pregătirea adunării generale a XII-a a reuniunii învăţătorilor români de la şcoalele poporale confesionale din protopopiatele Arad, Boroşineu, Buteni, Chişineu, Hălmagiu, Radna şi Şiria, ţinută la Hălmagiu în 18 şi 19 Iulie 1902 [B–37].

Despre activitatea învăţătorului N. Boşcaiu în cadrul reuniunilor învăţătorilor

s-ar putea spune încă multe. Activitatea sa multiplă ne îndeamnă să evidenţiem şi alte aspecte ale atitudinii sale.

Astfel, la sfârşitul lui august 1906, participă alături de alţi învăţători şi oameni de cultură, la o excursie la Bucureşti. Aici „a vorbit pentru corpul didactic din România” — prezentând situaţia deosebit de grea a învăţământului şi a cadrelor didactice din teritoriile dependente de Austro-Ungaria [B–38].

Dar nu numai la Bucureşti a vorbit pentru apărarea drepturilor românilor, a şcolilor şi învăţătorilor.

A participat alături de „Delegaţii învăţătorilor de la şcolile populare ortodoxe din Transilvania, care s-au întrunit în 10–l1 ianuarie 1907 la Sibiu pentru a decide asupra modalităţilor de îmbunătăţire a situaţiei (învăţământului) învăţătorilor. Au participat la această dezbatere învăţătorii ardeleni: Iosif Moldovan (Arad), Pavel Dârlea (Ineu), Nicolae Boşcaiu (Bodeşti)…”

Iar „la 1 aprilie 1907 s-a ţinut la Arad o adunare populară în care a fost afirmată cu energie hotărârea de apărare a şcolii populare româneşti. (N.R.V. — *Legea Învăţământului* lui A. Apponyi — era îndreptată împotriva şcolii româneşti, urmărind şi prin şcoală, maghiarizarea forţată a românilor). Alături de Vasile Goldiş şi R. Ciorogariu, în lupta pentru apărarea caracterului naţional al şcolilor poporale se aflau învăţătorii Iosif Moldovan, Iuliu Grofşoreanu, D. Popovici, P. Givuleseu, I. Vancu, N. Ştefu, P. Vancu, N. Boşcaiu, D. Medrea şi alţii” [B–39].

Nicolae Boşcai, a fost şi unul dintre membrii de seamă ai Partidului Naţional Român. În revista „Ziridava” nr. 6/1976, aflăm din „*Protocolul* luat în conferinţa membrilor partidului naţional român din congregaţiunea comitatensă a Aradului ţinuta la 5/16 Decembre 1901 — despre prezenţa sa alături de — (…) Giorgiu Feir, Ioan Russu (Şirianu) (…), Ştefan C. Popp, Nicolau Boşcai, Traian Mager, Sever Secula (…), preşedinte Mihaiu Veliciu, notarul T. Vaţianu” (p. 379).

Iar în *Protocolul* luat la 26 Ianuarie stil nou 1902 în conferinţa (clubului central al) partidului naţional din comitatul Aradului, aflăm despre prezenţa „Vicepreşedintelui Dr Şt.C. Pop, — secretarul Traian Vaţianu, membrii (…), Sav a Raicu, Roman Ciorogariu, S. Secula, Nic. Lăzărescu, Vasile Goldiş, Dr. Ioan Suciu, Nic. Boşcaiu (…)” (p. 381).

Punctând câteva din multiplele preocupări ale învăţătorului N. Boşcaiu, care depăşea cu mult interesul strict local, am căutat să evidenţiem uriaşul său efort spre binele neamului său. Nu putem, însă să nu amintim truda de zi cu zi a acestui excepţional om, pentru educarea şi cultivarea zecilor de serii de elevi care s-au perindat prin băncile şcolii, la catedra căreia se afla învăţătorul-director N. Boşcaiu. Toţi aceşti copii, elevi ai unui dascăl cu totul deosebit, au devenit adevăraţi oameni.

Se cuvine amintită grija şi atenţia deosebită pe care a acordat-o| propriei familii, care în alte condiţii i-a continuat opera. N. Boşcaiu a avut fericirea să vadă cu proprii lui ochi realizarea visului drag tuturor românilor, acela al Marii Uniri, pentru a cărei realizare a luptat cu dragoste şi devotament toată viaţa şi învăţătorul Nicolae Boşcaiu.

Publicaţia „Biserica şi şcoala”, informa că: „Luni, în 17 Mai (N.R.V. — 1926) s’a stins făclia, care de 42 ani a răspândit lumină în comuna noastră Bodeşti (Rădeşti), învăţătorul Nicolae Boşcaiu care 42 ani a stat neclintit la postul său împlinindu-şi datorinţa până la ultima suflare în şcoală şi la biserică. Jalea şi întristarea se sălăşluia

în inimile credincioşilor noştri care au alergat cu mic cu mare să-l petreacă la mormânt. Chiar şi din comunele învecinate şi mai depărtate, au grăbit credincioşii ca să-i dea ultima cinste. Învăţători tovarăşii săi de muncă s'au prezentat în număr frumos la înmormântarea vechiului şi iubitului lor preşedinte şi în frunte cu revizorul cl. II-a M. Vidu. Preoţimea a fost reprezentată prin 9 preoţi în frunte cu protopopul tractului dl. Florea Roxin, Iuliu Bodea, Avram Giurgiu, Ioan Popovici, Nicolae Toma, Ioan Bogdan, Vasilie Drincu, Aurel Ianutaşi şi Traian Vranciu cari au celebrat serviciul funebral. În biserică dl. protopop scoţând la iveală îndeosebi, cinstea şi dragostea de muncă a răposatului şi adâncul sentiment religios de care a fost pătruns. La mormânt a vorbit dl. Inspector Iosif Moldovan asemănând pe răposatul cu dreptul Iov. Şi o asemănare mai potrivită nici că se mai putea, căci dânsul a avut să îndure loviturile sorţii ca puţini alţii, a fost persecutat de stăpânirea de pe vremuri, dar asemenea lui Iov nici când nu a cârtit. Arată că dânsul ca autor de abecedare a luminat sufletele tinere departe de hotarele comunei sale. Aminteşte o scenă pe care nici când nu o va putea uita. Era o delegaţie de învăţători la metropolitul Meţianu. Ministerul Apponyi ceruse ca metropolitul să sfătuiască pe învăţători să se învoiască a fi unelte de maghiarizare, căci vor avea salarizare frumoasă şi răposatul a rostit cuvintele care pe ori ce Român îl umple de mândrie: „…mai bine vom lua straiţa de cerşetor…" [B–40].

JURCA RADA

Ţăran, muncitor, instrumentist, dirijor de cor şi fanfară, compozitor, iată cine a fost Jurca Rada, unul din oamenii Ţării Zarandului. Dar, el se numără şi printre acei compozitori ţărani care au şlefuit până la măiestrie cântecele populare, dându-le destinaţie către corurile şi fanfarele ţăranilor şi muncitorilor în rândurile cărora a trăit. De numele lui se leagă culegerea şi răspândirea unei bune părţi a folclorului cântat din zona mijlociu-superioară a Crişului Alb, urmând pilda înaintaşului Ion Vidu, ţinând aceiaşi cale a multor dirijori ţărani din Banat şi părţile arădene. Aşa îl caracterizează succint, Vitalie Munteanu, într-un tabel cronologic privindu-l pe Jurca Rada, date care stau de fapt, ca bază şi la rândurile ce urmează.

S-a născut la Bodeşti, azi Rădeşti, judeţul Arad, la 10 ianuarie 1906, seara la orele opt, în familia brigadierului silvic Rada, primul copil, primind numele Jurca. Copilăria şi-o petrece la cantonul de pe valea Bogeştiului, 1a locul numit Căsoaie. De mic este solicitat la treburile unei gospodării bine condusă, păscând vitele şi cântând din fluier.

Între anii 1912–l916 urmează şcoala primară la Bodeşti, bucurându- se de aleasa îndrumare a învăţătorului Nicolae Boşcaiu, cunoscător al cântecelor locale şi a celor din văile învecinate. Dascălul îi cere brigadierului, cu care era prieten, să-şi trimită copilul la şcoli mai înalte, fiind un copil înzestrat.

În anii 1916–l918 Jurca Rada urmează clasele a cincea şi a şasea la şcoala cu limba de predare maghiară din satul Cil. Citeşte mai toate cărţile din mica bibliotecă a şcolii şi caută alte cărţi în limba română.

În vara anului 1918, se află la Arad în vederea pregătirii de a da examene admitere la liceu. Abandonează însă această încercare din considerente materiale în principal, dar şi a situaţiei tulburi create de război. Se înapoiază în sat.

Apoi, la 14 ani (în 1920), se află tânăr ţăran, lucrând alături de mama sa, Niţa, (născută Oarcea) la munca câmpului şi creşterea vitelor. În timpul liber citeşte cărţile cumpărate de la Arad ori aflate în biblioteca şcolii din sat.

În 1921, la numai 15 ani, Jurca Rada organizează primul cor bărbătesc din satul natal. Pentru începutul de după memorabila dată de la 1 Decembrie 1918, repertoriul acestuia cuprinde câteva cântece patriotice şi populare: *Pe-al nostru steag, Tricolorul, Cântecul Iancului, Mândruliţă ce gândeşti, Ce vii bade târzior* şi altele.

În 1922 pentru prima dată apare în public în calitate de dirijor de cor şi solist. Şi Jurca Rada mărturiseşte: „Corul meu avea patruzeci de bărbaţi, unul şi unul, toţi buni cântăreţi şi eu în faţa lor, un copil. Nu mi-a fost greu, dar nici uşor să mă aflu în acel loc din sala clasei plină de public”.

În 1923 înfiinţează corurile bărbăteşti din Seleuş şi Cil.

Mai apoi, în 1926, reorganizează corul comunei Rădeşti şi în acelaşi an, se căsătoreşte, la 20 de ani, cu Barbura Niţa, ţărancă.

În anul 1928 este încorporat în Regimentul 33 Infanterie din Arad. Cântă în fanfara regimentului şi urmează un curs de notişti. „Mă aflam în apele care mă conduceau către bucuriile muzicii. De la Arad mi-am luat adevăratul zbor către ceea ce visam...” spunea Jurca Rada.

Între 1929 şi 1935 îl găsim la Bucureşti, unde se angajează ca instrumentist la una din fanfarele armatei. Urmează şcoala de muzică militară şi începe să armonizeze diferite cântece pentru fanfară. În anul 1935 datorită calităţilor de care a dat dovadă, ajunge, pentru scurt timp, ajutor de dirijor.

În 1936, din nou acasă, ţăran: „Evenimentele şi traiul greu din Bucureşti m-au alungat” — mărturisea Jurca Rada. La Rădeşti, lucrează cele cinci hectare de pământ de deal, reorganizându-şi gospodăria.

Între 1940 şi 1946 se angajează muncitor la Malaxa Bucureşti unde, în condiţiile grele din timpul războiului dirijează o fanfară şi un cor mixt formate din muncitori.

În anii 1947–l950 îl regăsim acasă la Rădeşti. În această perioadă înfiinţează corul mixt al spitalului din Gurahonţ şi o orchestră a tineretului. Se antrenează în prelucrarea mai multor cântece populare pentru cor şi orchestră.

În perioada 1951–l956, înfiinţează fanfara de la Băiţa-Bihor. Armonizează mai multe cântece pentru fanfară. Susţine o suită de programe la Băiţa, Nucet şi la Ştei.

Din 1956 activitatea sa muzicală se amplifică. În vara anului 1956 îl găsim dirijorul fanfarei minerilor din Roşia Montană, pornind o fructuoasă activitate pe acest tărâm. Mai înfiinţează un cor mixt şi instruieşte mai multe brigăzi artistice. Devine autorul compoziţiilor *Pe valea Abrudului, Mie-mi spune lumea moaţă* şi *Pe la noi prin Roşia.*

În următorii doi ani, predă corului căminului cultural din Almaş, dirijor învăţătorul Ioan Puiu, cântecele *Nană almăşană, Răsună valea Crişului* şi *La izvorul din poiană*, care sunt prezentate în premieră absolută. Cu cântecul *Nană almăşană* este ocupat locul II pe ţară, coruri bărbăteşti, la concursul dintre căminele culturale în 1969.

Dar activitatea sa componistică este mult mai vastă. Credem că ar fi util şi un gest de recunoaştere a marilor sale merite, dacă un specialist ar aduna la un loc şi ar

prezenta toate compoziţiile lui Jurca Rada.

De altfel, într-un ziar central de mare tiraj se arăta că: Rada Jurca a creat peste 40 de melodii care azi sunt cântate de mai toate corurile din ţară. [B–41]. Şi se pare că unele din compoziţiile sale, unele din cele mai reuşite au fost însuşite de alţii, figurând ca opere ale acestora, compozitori de renume. Este şi acesta un motiv în plus pentru culegerea şi publicarea operei componistice a lui Jurca Rada.

În 1968 este pensionar la Rădeşti. Activitatea lui însă nu încetează. El alătură pasiunii sale pentru muzică şi o alta. Dezvelind o nouă faţetă a puternicei sale personalităţi.

Lucrează cu sârg la prima încercare monografică a localităţii Rădeşti. Manuscrisul este datat 1978 având titlul de *Istoria satului Rădeşti — 1978*. Pe parcursul a 74 de pagini Jurca Rada se străduie cu puţinele mijloace avute la dispoziţie să deschidă şi în această activitate un drum. Reuşind. Şi trebuie să recunoaştem că sunt destule pagini de o excepţională valoare.

Preocupările lui îl fac să calce chiar şi pe domeniul arheologiei. În această privinţă, iată ce ne spune Prof. Florian Dudaş: „În satul Rădeşti, de lângă Almaş, bătrânul Jurca Rada, urcând «Dealul Budinilor», observă în anul 1970 în mai multe locuri mulţime de hârburi. Adună cu atenţie câteva zeci de bucăţi pe care apoi le trimite la Cluj. Hadrian Daicoviciu îi răspunde: «Sînt urmele unei aşezări dacice din secolele V-IV î.e.n»” [B–42].

Revenim la marea lui pasiune, muzica, spre a arăta că activitatea i se încununează şi cu un buchet de romanţe, unele dintre ele lansate de Eugenia Frunză.

„Am avut o viaţă zbuciumată şi frumoasă — spune Jurca Rada. Nu mi-am irosit timpul şi am muncit ca muzica să triumfe chiar şi în cele mai îndepărtate sate, în rândul ţăranilor din care mă trag. Mă simt şi acum tânăr când cânt şi mai aşez note pe partituri. Muzica înseamnă tinereţe”.

Se stinge din viaţă la 29 iunie 1984, în vârstă de 78 ani.

Datele culese de Vitalie Munteanu, după cum D-sa conchide, se constituia drept „un omagiu adus acestui om din Apuseni, mai precis din Ţara Zarandului, preţuindu-i munca de o viaţă, simţindu-l alături de inima mea. Desigur, el merită mai mult” [B–43].

Şi noi credem la fel.

PROF. DR. ING. PETRU MECEA

Născut în anul 1914, în comuna noastră, Rădeşti, judeţul Arad, fiind al nouălea şi ultimul copil al ţăranului Mecea Vasile şi a Catalinei.

A făcut şapte clase primare în comună şi apoi două clase la Gimnaziul din Sântana, de unde trece la Liceul „Avram Iancu” din Brad, pe care-l termină în anul 1936. În acelaşi an susţine şi ia examenul de bacalaureat la Sibiu. Tenacitatea şi munca depusă îl plasează în tot acest timp între premianţi, de cele mai multe ori fiind primul pe şcoală.

Greutăţile materiale pe care a trebuit să le depăşească pe timpul şcolarizării au fost marţi. Ba, chiar foarte mari. Este de reţinut faptul că doar primele patru clase le-a făcut cu bani din zestrea ce-i fusese lăsată, la moartea tatălui său. După aceea, nu a mai primit nici un ban de la mama sa sau de la fraţi. A făcut restul şcolii cu bani procuraţi dând lecţii diferiţilor elevi, copii ai oamenilor avuţi. Bursele atunci nu se dădeau

decât în clasa a opta, ultima. Vedem deci, cu claritate efortul de voinţă şi volumul de muncă pe care, încă fraged fiind, a trebuit să-l depună. Şi toate acestea nu au fost fără urmări. Şi bune şi rele.

În toamna anului 1936 a fost încorporat în Regimentul 93 Infanterie Arad, de unde în luna decembrie a aceluiaşi an, este trimis la Şcoala de ofiţeri de rezervă din Ploieşti. Nu reuşeşte să termine şcoala, eforturile şi privaţiunile de ani şi ani de zile, declanşează un T.B.C. la ambii plămâni. Ca urmare, în luna iunie a anului 1937 este trimis la regimentul de bază din Arad.

Este trecut mai târziu în rezervă şi în toamna anului 1938 devine student la Academia de Înalte Studii Agronomice de la Cluj, care devine mai târziu Facultate, iar din anul 1948 Institut agronomic.

Termină facultatea în anul 1943, în plin război, nefiind chemat sub arme din cauza bolii. Fiind şef de promoţie, este reţinut ca asistent. Aşa îşi începe o lungă carieră didactică, de peste 30 de ani. În această calitate, de cadru didactic predă un evantai cu totul deosebit de discipline, care pe lângă o excepţională pregătire demonstrează şi o putere de muncă ieşită din comun. Aşa se face că îl vom găsi predând, în lungul timpului, la facultatea de agronomie, disciplinele:

1. Anatomia şi fiziologie animală;
2. Zoologie;
3. Zootehnie generală, genetică şi zootehnie specială;
4. Apicultura şi sericicultură;
5. Piscicultură;

La facultatea de medicină veterinară:

6. Bovine şi cabaline;

La facultatea de zootehnie:

7. Bovine;
8. Cabaline;
9. Ovine, caprine, porcine (suine);
10. Complexe industriale de vaci;
11. Complexe de îngrăşarea taurinelor;
12. Păsări şi animale de blană.

Numai în anii de debut, 1943–l948, a predat o singură disciplină, după cum este regula şi obiceiul, adică omul şi disciplina, în restul anilor a predat două până la cinci discipline pe anul universitar. Se pare că în această privinţă deţine un record sui generis, nu numai pe centrul universitar Cluj, ci şi pe întreaga ţară.

În acelaşi timp a mai predat zootehnia la facultatea de ştiinţe economice, la Institutul pedagogic de trei ani şi patru ani, precum şi tehnologia laptelui şi a derivatelor lui la liceul tehnic de industrii alimentare din Cluj, timp de cinci ani. La aceste din urmă instituţii, nu avea catedra întreagă, ci numai ore.

Între anii 1954–l958, a lucrat cu jumătate de normă ca cercetător principal în cadrul Academiei Agricole, la o temă care a fost finalizată în patru ani. Se cuvine şi o precizare. Cercetările în general sunt de durată, iar cele din domeniul zootehniei necesită mulţi ani până să poţi constata şi valorifica rezultatul cercetărilor.

De fapt, activitatea de cercetare, Prof. Dr. Ing. Petru Mecea, a început-o imediat după ce a devenit cadru didactic.

Între anii 1943–l945 a lucrat la ferma Ceala-Arad, în acele timpuri mai exact în urma dictatului de la Viena, din 1940 facultatea din Cluj fiind refugiată la Timişoara. Munca de cercetare în domeniul zootehniei, vizând ameliorarea raselor, începută aici, s-a pierdut odată cu efectivele de animale, din cauza războiului, care nu ocolise nici Aradul, nici Timişoara.

Înapoindu-se cu facultatea, la Cluj, şi-a reînceput munca de cercetare, de data

aceasta în ferma facultăţii din Mănăştur. Lucrările au fost începute pe vaci şi porci. După laborioase cercetări care au durat 15 ani, urmate de mai multe mii de cântăriri privind dezvoltarea tineretului suin (porci), s-a putut trece la răspândirea pe piaţa Clujului şi a comunelor din jur a unei varietăţi de porci din rasa Albă Mijlocie, care faţă de vechiul tip din care provenea avea o serie de calităţi zoo-economice superioare, astfel: folosea mult mai bine păşunatul, erau bine acoperiţi cu păr, deci mai rezistenţi la frig, o foarte bună capacitate de alăptare, energie de creştere mare şi prolificitate foarte bună.

La vaci, cercetările au fost făcute, în principal, pe două rase. S-au ales rasele: Bălţata românească şi Bruna de Maramureş. Lucrările de ameliorare au condus la un spor în producţia de lapte pe cap de vacă furajată, de 4.400 litri în 1974, anul în care Dr. Ing. Petru Mecea s-a pensionat. Dacă avem în vedere nivelul de pornire, în 1947, la rasa Bălţata românească de 1.200 litri, iar la Bruna de Maramureş, 1.800 litri de lapte, putem vedea că sporurile sunt considerabile.

Lucrările de ameliorare au dus la folosirea tăuraşilor din rasa Brună ca încrucişare a rasei Sure de stepă, pe o arie vastă, începând de la Turnu Severin şi până la Iaşi. Rezultatul acestei activităţi a adus venitului naţional mai multe sute de milioane de lei.

Activitatea de ameliorare, desfăşurată pe parcursul a 25 de ani, este sintetizată şi în teza de doctorat care cuprinde printre altele: 12.252 măsurători biometrice la tineretul taurin, 52.850 analize de laborator, privind conţinutul laptelui în grăsime şi proteine şi peste 320.000 privind producţia de lapte. Această lucrare, înglobând o uriaşă muncă cuprinde peste două milioane de operaţiuni. Este interesant calculul făcut, legat de această lucrare, de către tehnicieni, din care rezultă că numai aceste operaţiuni ar dura aproximativ trei ani, lucrându-se câte opt ore pe zi.

Întreaga muncă de cercetare dusă pe majoritatea raselor de taurine| din ţara noastră, face obiectul a 52 de lucrări ştiinţifice publicate sau susţinute cu prilejul diferitelor sesiuni ştiinţifice. Din aceste lucrări, trei sunt manuale. Prof. Dr. Ing. Petru Mecea, a mai scris şi publicat broşuri de specialitate şi articole la diverse ziare, a făcut expuneri la posturile de radio şi televiziune.

Pentru deosebita dăruire în muncă şi mai ales pentru rezultatele concrete ale muncii sale a fost decorat în anul 1954 cu Medalia Muncii iar în 1970 cu ordinul Muncii cl. III. Aceste distincţii au fost acordate doar la trei cadre didactice din circa 200, şi în cazul Prof. Dr. Ing. Mecea, se cuvine o precizare, distincţiile i-au fost acordate pentru munca sa, nu pentru vreo activitate politică. El nu a fost membru al partidului.

În timpul activităţii sale a fost evidenţiat şi premiat în repetate rânduri.

Hărnicia sa nu a încetat nici după pensionare. Pe lângă gospodăria sa din Cluj, are o grădină ce stârneşte admiraţia tuturor celor ce o privesc. Este şi aceasta o dovadă în plus a dragostei statornice faţă de pământ, de acest pământ românesc, pe care Prof. Dr. Ing. Petru Mecea l-a cinstit şi de care s-a simţit întotdeauna legat.

Munca, neîntrerupta muncă i-a dat cele mai mari satisfacţii aici pe pământ.

Preocupările omului de ştiinţă Prof. Dr. Ing. Petru Mecea sunt însă mult mai diverse. În ianuarie 1991, termină o lucrare ce urmează a fi publicată, a cărui titlu este *Dumnezeu şi Creaţia Sa*. Imediat după cel a terminat această lucrare a început să scrie la o altă lucrare, a cărei apariţie o aşteptăm, titlul provizoriu este *Aspecte din şcolile prin care am trecut*.

Se desprinde, cu claritate personalitatea Prof. Dr. Ing. Petru Mecea, preocupările sale multiple şi dăruirea fără preget muncii, spre binele oamenilor şi slăvirea lui Dumnezeu. Este un exemplu pe care generaţiile ce vor urma, trebuie să-l cunoască şi să-l urmeze.

Note bibliografice
(utilizate pentru cadrul social)

1. Acad. David Prodan, *Urbariul Cetăţii Şiria la 1525*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, Vol. III, 1960, p. 94.
2. Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Vol. 2, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1979, p, 421.
3. *** *Magyarország népessége a pragmatica sanctio koraban 1720–l721*, Budapesta, 1896, p. 176–177.
4. Dr. Gheorghe Ciuhandu, *Românii din câmpia Aradului de acum două veacuri.* Cu un excurs istoric până la 1752 şi însemnări istorice-politice ulterioare, Diecezana, Arad, 1940, p. 206.
5. Geza Kovach, *Ţărănimea arădeană în perioada reglementării urbariale din 1771–l786*, în „Ziridava”, Vol. VIII, 1977, p. 129.
6. Idem, *Op. cit.*, p. 142 – 157 passim.
7. Idem, *Ahol Dozsa és Horea hadai jártak*, Editura Kriterion, Bucureşti, 1976, p. 44 şi 53.
8. Nicolae M. Popp, *Crişana şi Maramureşul în conscripţia Iosefină*, în „Biblioteca Institutului de cercetări geografice a României” Nr. 4,Bucureşti, 1947, p. 50.
9. Geza Kovach, *Ahol Dozsa és Horea hadai jártak*, Editura Kriterion, Bucureşti, 1976, p. 70–96 passim.
10. Idem, *Conscripţia satelor arădene în 1828*, în „Ziridava”, nr. 15–16, 1987, p. 109–l21 passim.; 10 A. *** *Registrul de răposaţi din Bogeşti pe anii 1854–l853*, se păstrează la Budea Jurca, Rădeşti Nr. 104.
11. Dr. Gaal Jenö, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város közgazdasági, közigazgatási és közmüvélödési, állopotának leirása*, Arad, 1898, p. 39.
12. Kollerffy Mihály, *A magyar korona országainak helységnéintára*, Budapest, 1877, p. 97–98.
13. *** *A magyar korona országainak Mezögazdasági statisztikája, Elsökötet*, Budapest, 1897, p. 518–521.
14. Magyar statisztikai közleméneyek I kötet Uj sorozat, *A magyar korona országainak 1900. évi Népszamlálása*. Elso rész. A népesség általános leirása községenkint, Budapest, 1902, p. 332–333.
15. *** *A magyar korona országainak 1900. évi Népszamlálása*. Második resz. A népesség faglalkozása községenkint, Budapest, 1904, p. 662–665
16. *** *A magyar szent korona országainak 1901–1910. évi Népmozgalma községenkint*, Vol. 46, Budapest, 1913, p. 332–334 şi 651–652.
17. *** *A magyar szent korona országainak 1910. évi Népszamlálása*. Elso rész. A népesség föbb adatai, Vol. 42, Budapest, 1912, p. 332–335.
18. Magyar statisztikai közleméneyek, *A magyar szent korona országainak 1910. évi Népszamlálása*. Második rész. A népesség foglalkozása, leirása

községenkint, Budapest, Vol. 48. Budapest, 1913, p. 662 şi 666; 663 şi 667.
19. Idem, *Magyarország községenek háztartása az 1908 évben*, Vol. 39. Budapest, 1913, p. 686–693.
20. Idem, *A magyar szent korona országainak Állatlétszama az 1911-ik évi februar hó 28-iki állopot szerint*, Vol. 41, Budapest, 1913, p. 690–697.
21. Dr. Jakabffy Elemér, *Erdély statisztikája*, Lugoj, 1923, p. 37.
22. Institutul central de Statistică, *Recensământul general al populaţiei României din 29. 12. 1930*, Vol. I, *Sex, stare civilă, grupe de vârstă, gospodării, infirmităţi, populaţia flotantă*, Bucureşti, 1938, p. 8–9 şi 270–271.
23. Idem, *Op. cit*. Vol. II, *Neam, limbă maternă, religie*, Bucureşti, 1938, p. 13–l4 şi 527–528.
24. Idem, *Op. cit*. Vol. III, *Ştiinţa de carte*, Bucureşti, 1938, p. 15–16.
25. Idem, *Op. cit*. Vol. IX, *Structura populaţiei României. Tabele selecţionate din rezultatele recensământului general al populaţi ei din 1930*, Bucureşti, 1940, p. 25–26.
26. Idem, *Recensământul general al României din 1941. Date sumare provizorii*, Bucureşti, 1944, p. 6.
27. Idem, *Recensământul agricol din 1941. Numărul exploataţiunilor agricole după mărime, maşini şi unelte agricole*, Vol. I, Bucureşti, 1949, p. 6 şi 7.
28. Ioan Ivaşcu, *Sistemul de denominaţie în zona Sebiş Judeţul Arad*, în „Ziridava”, Vol. 11, Arad, 1979, p. 846.
29. Traian Mager, *Ţinutul Hălmagiului. Monografie. Cadrul istoric*, partea I, Tiparul tipografiei Diecezana, Arad, 1938, p.19 şi Familii de baştină; 29 A, Aurelian Sacerdoţeanu, *Consideraţii asupra istoriei Românilor în evul mediu. Dovezile continuităţii şi drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, Bucureşti, 1936, p. 252.
30. Ioan Ivaşcu, *Sistemul de denominaţie în zona Sebiş Judeţul Arad*, în „Ziridava”, Vol. 11, Arad, 1979, p. 847–852 passim.
31. Dr. Teodor Botiş, *Istoria Şcoalei normale (Preparandiei) şi a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Editura Consistoriului, Arad, 1922, p. 470.
32. Idem, *Op.cit*., p. 493.
33. Dr. Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice Româneşti,* în „Analele Academiei Române”, Tom XXXVIII Memoriile Secţiei literare, Nr. 2, Bucureşti, 1916, p.195– 35.
34. V. Popeangă, *Şcoala românească din părţile Aradului în perioada 1867–l918*, Arad, 1976, p. l67.
35. Dr. Onisifor Ghibu, III — *Cărţile de cetire din Transilvania*, în „Analele Academiei Române”, Tom XXXVIII Memoriile Secţiei literare, Nr. 3, Bucureşti, 1916, p.86– 318 şi 319–87; 35. A., *** Moldovan, *Mărturii privind lupta românilor din părţile Aradului pentru păstrarea fiinţei naţionale prin educaţie şi cultură (1784–l918), Documente referitoare la episcopia ortodoxă a Aradului*, Arad, 1986, p. 215.
36. Iosif Moldovan, *Monografia reuniunii învăţătorilor români dela şcoalele confesionale din Dieceza Aradului*, p. 26–35 pasaim. (Manuscris păstrat la Biblioteca Judeţeană Timiş, Timişoara, cota D II 60.407).

37. *** *Protocolul* adunării a XII-a a reuniunii învăţătorilor români dela Şcoalele poporale confesionale din protopopiatele Arad, Borosineu, Buteni, Chişineu, Hălmagiu, Radna şi Şiria, Ţinute în Hălmagiu, la 18 şi 19 Iulie st.n. 1902, Arad, 1903.
38. V. Popeangă, *Şcoala românească din părţile Aradului în perioada 1867–l918*, Arad, 1976, p. 200.
39. Idem, *Op. cit*., p. 41 şi 23.
40. *** *Informaţiuni*, în „Biserica şi şcoala", nr. 24, Anul I, Arad 13 iunie 1926, p. 7.
41. Gheorghe Daragiu, *Izvoare la Almaş*, în ziarul „Scînteia", nr. 11.170, Anul XLVII, Prima ediţie, Bucureşti, Joi 20 iulie 1978, p. 4.
42. Prof. Florian Dudaş, *Oameni care reconstituie istoria*, în ziarul „Flacăra Roşie, nr. 8.939, anul XXX, Arad, Sâmbătă, 2 iunie 1973, p. 3.
43. Vitalie Munteanu, *Rada Jurca, Ttabel cronologic*, Sebiş, 23 octombrie 1980.

Au mai fost consultate

1. Comisia recensământului general al populaţiei 29.12.1930, *Indica-torul statistic al satelor şi unităţilor administrative din România,* Bucureşti, 1932, p. 12 şi 13.
2. Dvorzsák Ianos, *Magyarorszag helységnévtára*, Vol. 1 şi 2, Budapest, 1886.
3. *** *Arad vármegye törvéyhatósági szabályvendeletei és közérdekii határozatai*, Arad, 1896.
4. Dr. Jakelfalussy Iózef, *Magyarorszag helységnévtára*, Budapest, 1895.
5. Dr. Szentkláry Jenö, *A Csanád-egyházmegyei Plebaniák története*, Elsö kötet. Temesvár, 1898, p. 571–590.
6. Balogh Pál, *A nepfajok Magyarországon*, Budapest, 1902, p. 849.
7. *** *A magyar korona országainak gazdaczimtára (la 1895)*, Budapesta, 1897, p.416–417.
8. *** *Schematismus venerabilis cleri dioccesis Csanádiensis ad anum Jesu Christi…* (Între anii 1807 şi 1916).

IV
CADRUL ECONOMIC

Gospodăria

TIPURI DE LOCUINŢE

Bordeiul a fost din timpurile cele mai vechi, locuinţa populaţiei de la ţară. Cercetările arheologice ne dezvăluie, 1a noi în ţară, o serie întreagă de bordeie din epoca prefeudală şi feudală [B–l]. Originea bordeielor din ţara noastră este greu de stabilit, întrucât ele au fost folosite de diferite popoare, şi întrucât ele constituiau una din formele obişnuite de locuinţă în preistorie. Dăinuirea bordeiului până în zilele noastre se explică în primul rând prin condiţiile grele de viaţă ale trecutului. Caracteristicile esenţiale ale vieţii din trecut, care ne interesează aci, sunt sărăcia şi instabilitatea. Populaţia, relativ puţină, practica o agricultură primitivă, era, obligată la dijmă şi clacă faţă de stăpânul de pământ şi plătea impozite şi către stat; banul constituia o raritate. Pe de altă parte, năvălirile continui, războaiele, migraţiunile, cât şi necesităţile tehnice de cultură ale pământului, obligau pe oameni să se mute dintr-un loc într-altul, sau să fugă pentru a se adăposti. Al doilea motiv care determină menţinerea bordeielor, este avantajul pe care îl oferă, pentru a se putea ascunde (satele de bordeie fiind greu de observat din cauza acoperişurilor joase din pământ, înverzite ca şi câmpul din jur) bordeiul era bine apărat de vânturi şi de intemperii. El avea şi mari dezavantaje, cum ar fi umezeala şi lipsa de aer.

Bordeiul primitiv avea o singură încăpere, în care pătrunzi venind direct de afară. În interior vatra este aşezată într-unul din colţuri, direct pe sol; deasupra ei stă hornul prin care urcă fumul în sus până dincolo de acoperiş. Construirea unui horn ce trece de acoperiş a fost determinat de două elemente: 1. bordeiul nu avea tavan, el fiind, acoperit direct de acoperişul în două ape al casei; fumul nu putea prin urmare rămâne în pod pentru că nu există pod, şi astfel el s-ar fi răspândit în odaie; 2. acoperişul bordeiului fiind jos, şi învelit cu pământ, pe de o parte nu lasă fumul să treacă şi pe de alta poate lua foc. Constructorii au fost astfel obligaţi să ducă fumul dincolo de acoperiş. Mobila încăperii era cea obişnuită caselor româneşti, patul pus în colţul din spate opus vetrei, o masă scundă joasă, scaunele, laviţe, lăzi, mici dulăpioare apropiate de vatră. Pe vatră, sub horn, stau uneltele pentru gătit şi vasele de lut (pământ), laolaltă cu ţăstul. Acesta s-a menţinut din cauză că bordeiele nu au în interior cuptoare; oamenii coceau alimentele sub ţest (Vezi Foto l).

Țăst din lut	Țăst din piatră
Foto 1. Țăst	

Bordeiul cu o singură încăpere are două dezavantaje importante: primul este contactul direct cu exteriorul şi al doilea, dificultatea de a pătrunde în interior, căci fiind săpat în pământ, trebuia să faci un salt înăuntru, sau să te caţeri când ieşeai afară. Pentru a evita cea de-a doua pricină oamenii au făcut trepte în faţa intrării, sau un drum în pantă; dar la vreme de ploaie, pe aci intra apa de ploaie în casă, inundând încăperea şi oamenii. Spre a evita aceste neajunsuri, oamenii au construit în faţa bordeiului o tindă în pantă acoperită. Aşadar, acum, înainte de-a pătrunde în casă, intrai în tinda închisă de o uşă dublă, lată cât tinda, şi care avea în partea de sus câteva gratii printre care pătrundea lumina şi aerul. Şi de data aceasta trebuie să faci un salt de la nivelul solului la podeaua tindei, dar mai mic decât în trecut. Tinda este nemobilată sau are scăunele, mici unelte, lăzi, şi o sanie pe care vara oamenii aştern ţoale şi dorm. Din tindă se pătrunde, în a doua încăpere, numită „la foc” încăperea de bază a acestui plan. Odaia are o fereastră fixă în partea din spate: hornul suplineşte în parte nevoia de aer a celor din interior. Este de notat că la acest plan, intrarea se face prin latura îngustă a casei, coama acoperişului, în două ape merge de-a lungul şi pe mijlocul casei [B–2].

Asemenea bordeie vor fi folosit şi strămoşii noştri. Perisabilitatea materialelor de construcţii, însă, pământ şi lemn face dificilă păstrarea lor. Poate viitoarele cercetări arheologice vor face mai multă lumină.

Aşezaţi într-o zonă cu dealuri şi văi acoperite de păduri multiseculare, strămoşii noştri, ca o populaţie sedentară, ocupată cu agricultura şi creşterea vitelor, vor fi realizat construcţii pentru adăpostire în coasta dealurilor care erau mai avantajoase, oricum ei au abandonat mai repede bordeiele, favorizaţi de condiţiile naturale.

„Construirea unor locuinţa tot mai confortabile, ca şi amenajarea unor adăposturi pentru animale, contra intemperiilor şi sălbăticiunilor, au fost preocupări vechi. De aceea tipurile originale de case şi construcţii anexe au apărut din timpuri străvechi, au evoluat multă vreme într-un ritm lent, datorită condiţiilor istorice vitrege pe de o parte, iar pe de altă parte datorită lipsei uneltelor corespunzătoare, pentru durarea unor construcţii mai solide, mai spaţioase.

Într-o primă etapă, în vederea asigurării securităţii bunurilor, îndeosebi a rezervelor de hrană şi a animalelor, oamenii şi-au îngrădit casa cu gard şi astfel a apărut ocolul (curtea), în care se intra printr-o poartă. În cuprinsul ocolului au apărut pe rând adăposturile pentru animalele mici şi mari, făcute din îngrădiri rotunde din nuiele, pe pari, sau poligonale din rude (prăjini) ori leaţuri prinse de stâlpi, cum sunt până în zilele noastre ocoalele pentru animale sau furaje, de pe lângă diferitele tipuri de adăposturi pastorale. În timp, adăposturile din îngrăduri de nuiele sau ocoalele din prăjini, la început descoperite şi apoi acoperite, au fost înlocuite de construcţii mai

solide din bârne, care stau la originea grajdurilor şi colnelor (şurilor). Grajdul asigura o mai bună adăpostire în timpul iernii iar ieslea, hrănirea diferenţiată a animalelor. Colna adăpostea uneltele agricole, mijloacele de transport (car, căruţă, sanie etc.). În cele mai multe gospodării, cele două tipuri funcţionale de construcţii s-au asociat în colne cu grajd, păstrându-se numai pe alocuri ca adăposturi aparte.

Au fost construite colne care aveau de o parte sau de ambele părţi| grajd, sau într-o parte grajd iar de cealaltă parte un grajd sau o construcţie destinată altui scop (cuptorişte, cămară, atelier etc.). În unele cazuri peretele din spatele colnei nu era imobil, ci, era poartă de intrare din prima curte în a doua sau în taleci (grădină). În multe cazuri, într-una din aripile porţii era practicată o uşă pentru circulaţia oamenilor.

În construcţia caselor şi a anexelor gospodăreşti, progrese tot mai| importante s-au înregistrat în perioada evului mediu, când iobagii au fost obligaţi să participe activ, prestând diferite muncii alături de meseriaşi la zidirea cetăţilor, curţilor feudale etc., ori să confecţioneze diferite materiale pentru construcţie (grinzi, şindrilă, var etc.). În aceste împrejurări meşterii ţărani şi-au îmbogăţit cunoştinţele tehnice, şi lor li se datorează construirea celor mai vechi monumente — putem spune — ale arhitecturii populare" [B–3].

«După toate probabilităţile, cele mai vechi locuinţe au fost cele monocelulare. Ele au supravieţuit, paralel cu tipurile de case mai evoluate, până la începutul secolului XX. De obicei aceste case erau fără ţârnaţ. Azi aceste construcţii sau ce a rămas din ele, au fost transformate în bucătărie de vară (cuptorişte), sau în altă construcţie gospodărească. Deşi unele puteau avea şi târnaţ. Paralel cu casa monocelulară au coexistat case cu două încăperi („soba" — camera de locuit şi „la foc" — tinda).

Cu timpul, acestor două încăperi li s-au adăugat încă una sau două. Lărgimea caselor cu una sau două încăperi s-a realizat paralel cu mutarea cuptorului de pâine [respectiv a vetrei din casă (sobă), „la foc" — tindă]. Încălzirea camerei şi a tindei a impus necesitatea creării unui spaţiu aparte, destinat păstrării rezervelor de alimente. A apărut astfel cămara situată de cealaltă parte a tindei, cu intrarea din tindă — de la foc —, sau cămara cu intrarea direct de pe târnaţ. Dezvoltarea casei de la locuinţa monocelulară la cea cu două, respectiv trei încăperi, a fost încheiată până la sfârşitul secolului al XIX-lea.

Casele nu aveau coş, fumul urca liber în pod şi impregna paiele, împiedicând procesul de putrezire. În acest fel, acoperişul dura şi 100–150 de ani (Vezi şi casa Nr. 181 a lu' Circu, Foto 2).

Pe parcurs se generalizează tavanul, dar jumătatea anterioară a tindei — la foc — rămâne netăvănită.

Mâncarea era pregătită pe vatră aşezată în faţa cuptorului, pe o ridicătură numită pumnol. Deasupra cuptorului, la nivelul tavanului era aşezată băbura — o împletitură de nuiele în formă de coş, lipită cu lut. Aceasta avea menirea de a opri şi stinge scânteile şi de a dirija apoi fumul către pod.

Casele cu trei încăperi au o sobă — cameră, la foc — tinda şi cămara. Cămara şi tinda sunt aşezate într-un singur rând, intrarea în cameră făcându-se de la foc. În faţă se găseşte un târnaţ care nu ajunge, totdeauna, până la capătul casei; o parte din prelungirea târnaţului este rezervată pentru cămară. Când cele trei încăperi se găsesc în acelaşi rând, târnaţul se întinde pe toată lungimea casei. La unele case mai vechi cămara lipsea.

Câteva trepte de bolovani (piatră) conduc în târnaţ iar de aici se intră direct „la foc" — în tindă. Tinda comunică la rândul ei cu soba — camera de locuit, respectiv cu cămara. În alte cazuri cămara are intrarea separată din târnaţ.

Uşile şi ferestrele aveau balamale de metal. La casele vechi se observau geamuri de dimensiuni foarte mici, care nu se pot deschide. Din relatările unor oameni vârstnici ştim că în loc de geam s-a utilizat şi beşica de bou sau porc.

Într-un trecut mai îndepărtat, uşile caselor erau închise cu zăvoare de lemn.

Cu timpul, pe măsura creşterii numărului membrilor familiei, cămara a fost transformată în cameră de locuit. Când familia tânără se muta într-o casă nouă, se elibera o cameră, de obicei cea dinspre drum, care putea fi păstrată curată. Această încăpere căpăta numele de casa mare sau soba mare sau soba de la uliţă. Camera de locuit se numea casa mică — soba mică sau soba către taleci. În aceste locuinţe cu acelaşi număr de încăperi, acum cu destinaţie schimbată, tinda a ajuns între cele două camere. Fosta cămară, devenită cameră de locuit, era încălzită la fel ca şi cealaltă cameră. La aceste case s-a adăugat ulterior încă o încăpere, cu destinaţia de cămară având intrarea din curte. Eventual se tăia o parte din târnaţ pentru acest scop.

Casele construite ulterior aveau patru încăperi, în faţă cu târnaţ pe toată lungimea construcţiei, încăperile erau înşirate într-un singur rând de la drum (uliţă) spre curte (ocol), începând cu camera pentru oaspeţi — casa mare — soba mare, continuând cu tinda (de acum termenul de „la foc" şi-a pierdut sensul), cu camera de locuit — casa mică — soba mică şi terminând cu cămara. Din tindă se putea intra în cele două camere situate în stânga şi în dreapta, iar cămara avea intrarea separată din târnaţ.

În prima jumătate a secolului trecut, se povesteşte că, ferestrele caselor erau din lemn, unele fiind pline, altele prevăzute cu 2, 4, 6 cercuri de sticlă (sticlă rotundă, mai cu seamă fundul sticlelor sparte), la geamuri se ajungea greu.

Uşile şi ferestrele aveau balamale de lemn sau de fier. Clanţele de la uşi erau din lemn, iar zăvoarele din lemn şi din fier „prevăzute cu chei"» [B–4 şi 4A].

ARHITECTURA

Intimatul din 23 martie 1773 descrie planul caselor noi ce trebuiau ridicate de iobagi. El prevedea necesitatea existenţei unei camere, bucătărie şi cămară. Casa să aibă târnaţ, acoperişul să fie în două ape, să existe cel puţin un geam, frontonul casei să fie spre uliţă iar pe fronton să apară numele proprietarului şi anul construcţiei casei.

Evoluţia arhitecturii locuinţelor nu pare să fi fost un fenomen local, specific. Această evoluţie a avut loc în urma extinderii modurilor de construcţie, pe de o parte a celui din Munţii Apuseni, pe de altă parte a celui din Câmpia Crişurilor.

Până la aplicarea măsurilor de aliniere şi sistematizare a satelor din deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea, şi aşezarea satului pe actuala vatră, majoritatea covârşitoare a caselor erau construite din lemn. În pădurile noastre, păduri seculare întinse, materialul de construcţie se găsea din abundenţă.

Casele erau acoperite cu paie, cu tulei (tulpini de porumb) sau şindrilă. Acoperişul era în patru ape.

Măsurile administrative amintite mai sus, au influenţat mai mult arhitectura decât structura locuinţei.

Pe măsura consolidării domeniului Wurm-Almay, aprobările pentru lemne de construcţii s-au redus simţitor, locuitorii fiind „sfătuiţi" ca pereţii caselor să fie construiţi din pământ bătut sau din văiugă (cărămidă nearsă) aprobându-se din pădurile domeniale numai lemne pentru acoperiş. Pentru garduri nu s-au aprobat lemne, taleciurile (grădinile) urmând să fie împrejmuite cu gard de nuiele sau de spini. Iată de ce aproape s-au generalizat construcţiile din văiugă, în sate unde înainte existau numai construcţii din bârne.

După ce ţăranii şi-au avut propria pădure, lucrurile s-au mai îndreptat, fiind construite numeroase case şi acareturi din lemn, unele din ele se pot vedea şi astăzi.

Casele din bârne au fundaţia din piatră, din bolovani de râu, pietrele fiind legate cu pământ sau mortar.

Casa este construită din bârne de stejar (gorun), cioplite în patru muchii, îmbinate la colţuri în „cheutori" drepte sau în „coadă de rândunică". Iniţial casele din lemn au fost construite din bârne rotunde. necioplite, îmbinate în „cheutori" rotunde.

Apoi, cioplirea s-a făcut cu barda, despicătura fiind în afară, spre interior era necioplit (rotund). Aşa este şi la casa cu Nr. 181, construită în anul 1868 şi care mai rezistă (N.R.V. — în anul 1990). (Vezi Foto 2–3).

În faţa casei se întindea târnaţul, pe toată lungimea acesteia. Stâlpii care susţineau târnaţul (săgeţile) erau prinşi în partea inferioară într-o grindă orizontală numită talpă, fixată în fundaţia de piatră. În partea superioară, stâlpii (săgeţile) aveau decoraţii din cioplitură.

În majoritatea cazurilor, târnaţul era prevăzut cu un parapet din scândură, leaturi, sau spaţiile dintre săgeţi erau zidite şi apoi vopsite. Uneori târnaţul avea o uşiţă, pentru a nu pătrunde găinile (hoarele) în casă.

Ca material pentru acoperiş s-au utilizat paie în snopi (jupi) sau călcate. Pentru acoperişul unei case mai mari se foloseau până la 10–12 care de paie, clădite după tehnica tradiţională. Paiele erau călcate şi fixate cu stinghii de lemn sau erau prinse în snopi legaţi de leaţurile de pe căpriorii acoperişului şi încheiaţi la coamă prin împletire. Datorită faptului că acoperişul de paie menţine o temperatură constantă în casă, acestea au existat până târziu. După cum am mai arătat în 1910, existau încă 85 de case acoperite cu paie, reprezentând 43 % din construcţii [B–5 şi 5A].

Foto 3a. Casa nr. 181 nou, a lui „Circu”, construită în 1868. Ultima casă acope-rită cu paie din Rădeşti. Acoperişul a-a prăbuşit în iarna anului 1990

Foto 3b. Aceeaşi construcţie vedere dinspre intrare

Dacă am amintit despre folosirea şindrilei, este cazul să spunem că după 1860 a început să fie folosită şi ţigla simplă, de format mic, denumită ţiglă-solzi. În preajma primului război mondial îşi face apariţia şi ţigla profilată, care va fi tot mai mult preferată. În aceiaşi perioadă încep să apară şi case în unghi — pe colţ — precum şi diverse materiale industrializate — pentru decoruri, tablă, fier, sticlă etc.

Construcţia caselor presupunea pregătiri corespunzătoare. În acest sens, mai ales înainte de sistematizare, de tragerea la linie, pentru locul de casă se alegea un loc

uscat — zvântat — şi pe cât posibil neted, căutându-se întotdeauna ca faţada casei să fie orientată spre miazăzi sau răsărit, adică să aibă cât mai mult soare şi lumină.

Casele vechi, vechi nu aveau întotdeauna fundaţie, ci aveau tălpile puse direct pe câţiva bolovani din piatră de râu sau o piatră mai nisipoasă care reţinea umezeala protejând lemnul de putrezire.

La casele din lemn, procedeele de construire erau mai multe. Cu bârne rotunde, semirotunde, cioplite pe două sau pe patru părţi. Evoluţia lor a fost dictată de interesul realizării unei cât mai bune îmbinări să nu pătrundă curentul, pe de o parte, iar pe de alta spre a uşura tencuitul. În plus răspândirea uneltelor de muncă perfecţionate (ferăstrău, bardă, daltă etc.), a permis realizarea mai lesnicioasă a construcţiei.

Foto 3a. Casa nr. 181 nou, a lui „Circu”. Detaliu al pereţilor din lemn. Se observă şi încrustarea anului construcţiei, 1868	**Foto 3b. Aceeaşi construcţie, detaliu de îmbinare în coadă de rândunică**

Arborii se tăiau toamna târziu, prin octombrie–noiembrie, chiar şi mai târziu, când seva nu mai era activă, spre a nu se produce ulterior crăpături prin uscare.

Fiecare bucăţică de lemn din compunerea construcţiei îşi avea denumirea ei. Noi, nu le vom înşira pe toate, dar, unele le vom aminti totuşi. Pornind de jos în sus. Pe bolovani sau fundaţie se aşeza talpa de-a lungul, ea având lungimea casei, transversal găsim la capetele construcţiei talpa scurtă iar intermediare tălpile scurte la împărţeli. Pereţii erau realizaţi prin îmbinarea bârnelor cum am arătat. Mai târziu s-a lucrat prin ridicarea stâlpilor fasonaţi pe verticală — numiţi cioşi care se îmbinau jos în talpă iar sus în cursurău. Între cioşi, care aveau practicat un şanţ — vâşlitură — se umplea cu lemne, fasonate şi ele, numite lodbe; limba acestora pătrundea în vâşlitură, spre a realiza solidarizarea. Peretele era întrerupt pentru uşă şi ferestre, care erau delimitate de uşciori. Pe cursurău se aşezau grinzelele care erau apoi acoperite cu scânduri pentru a forma tavanul. Scheletul lemnos al acoperişului era numit şi „hăizaş”. Pentru acoperiş ca elemente de rezistenţă erau coarnele. Unirea coarnelor sub un unghi oarecare dădea practic panta de scurgere a apelor. Pe coarne erau bătute leaţuri, care practic au dublul rol de a solidariza coarnele şi de a servi pentru aşezarea paielor, şindrilei şi mai apoi a ţiglei. Pe vârful construcţiei este aşezat leaţul de pe creastă. Consolidarea părţilor menţionate se făcea, înainte, cu ajutorul cuielor de lemn. Foarte bune erau cele din lemn de frasin [B–6].

LEGENDA
folosită la planuri

= Încăpere de locuit

= La foc (tinda)

= Cămara

= Casa mare — Soba mare (Încăperea frumoasă)

= Cuptorişte — Bucătăria de vară

= Târnaţ jos pe pământ

= Târnaţ bine format

= Magazia

= Construcţii anexe din lemn sau alte materiale

= Adăpost pentru animale (Grajd)

= Cuptor

= Horn

= Sobă

= Plită

F. = Fântână

= Coşeri

= Budă

= Fereastră

= Uşă

= Scară la pod

= Gard din zidărie

= Gard din lemn

= Loc pentru depozitat (paie, fân, gunoi etc.)

= Trepte

= Grădiniţă cu flori

= Colnă, şopron

P. = Pat

M. = Masă

L. = Laviţă

L.S. = Laviţă cu spătar

Z. = Ladă de zestre

S. = Scaun

Foto 4. Casa nr. 181 (nouă)
Construită în anul 1868; Ultima casă acoperită cu paie.
Acoperişul s-a prăbuşit în iarna 1989/1990

Foto 5. Casa nr. 14 (nou)
Construită în anul 1885

Foto 6. Casa nr. 81 (vechi)
Construită înainte de anul 1900

Foto 7. Casa nr. 10 (nou)
Construită în anul 1904 (Rada Adrian)

Cuptoarele de copt pâinea au fost scoase din casele tradiţionale şi instalate în curte. Locul cuptorului şi al vetrei a fost preluat de sobele din fier, cărămidă, mai târziu chiar din teracotă, precum şi de maşinile de gătit din metal etc.

Pentru a avea o imagine mai bună, privind modul de organizare a gospodăriilor şi construcţiilor, vezi şi Foto 4–7.

DECORUL EXTERIOR

Frumuseţea caselor rezultă mai mult din ansamblul arhitectural decât din elementele decorative. Forma construcţiilor, proporţionalitatea şi echilibrul elementelor componente, acoperişurile mai înalte dar armonizate cu clădirea realizau aspecte estetice deosebit de valoroase. Bârnele de stejar, structura lemnului, modalităţile de îmbinare a bârnelor, fundaţia de piatră ingenios construită, dispunerea târnaţului în faţa casei contribuie la caracterul sobru şi monumental al acestor construcţii. Constructorii au căutat să dea un plus de frumuseţe caselor prin cioplirea stâlpilor (săgeţilor) de la târnaţ, a chenarelor de la ferestre etc. Aceste decoraţiuni erau modeste, nu se detaşau prin valoarea lor în sine, ci prin meritul de a sublinia o dată în plus armonia volumelor ce caracteriza arhitectura ţărănească la Rădeşti. Elementele estetice fundamentale au fost şi rămân forma şi echilibrul proporţiilor.

La vechile case de lemn cu bârne tencuite, unele cu stâlpi (săgeţile) târnaţului îngroşaţi şi ascunşi sub văiugă — efectul estetic se realizează prin folosirea armonioasă, uneori rafinată a culorilor. Deseori stâlpi tencuiţi poartă diferite ornamente geometrice în structură, vopsite într-o culoare contrastantă faţă de culoarea de fond. Culorile sunt în general deschise, senine, evidenţiind curăţenia şi bunul gust. Soclul clădiri lor, unde piatra este acoperită, apare vopsit într-o culoare mai închisă.

Elementele decorative cele mai importante se găsesc pe fronton, unde pe lângă elementele decorative florare sau geometrice realizate în relief şi vopsite într-o culoare ce contrastează cu fondul, era prezent numele proprietarului scris în întregime sau numai cu iniţialele şi anul construcţiei. [B–7].

INTERIORUL

Structura interiorului a fost generată de locul vetrei care, polariza întreaga activitate a familiei, de numărul şi funcţia încăperilor. Atâta vreme cât a existat o singură cameră de locuit, aceasta — fiind polifuncţională — trebuia să cuprindă tot mobilierul necesar vieţii de familie. Când în urma dezvoltării social-economice, apare casa cu mai multe încăperi, acestea vor dobândi funcţii diferenţiate, cu repercusiuni în organizarea interiorului.

Locul şi forma vetrei au trecut printr-o serie de modificări. Iniţial, cuptorul se afla în camera de locuit, tinda rămânând neîncălzită. Mai târziu acesta a fost mutat în tindă (motiv pentru care la noi se mai zice şi acum „la foc”), la început la mijlocul peretelui posterior, apoi în colţ lângă peretele comun cu camera de locuit. Uneori, în tindă rămânea doar gura cuptorului şi vatra de foc, cuptorul propriu-zis aflându-se în camera de locuit. Aceste cuptoare (numite oarbe) erau alimentate din tindă. În unele cazuri în camera de locuit (sobă) se afla un alt cuptor. Fumul acestuia era condus de asemenea sub băbură de „la foc” şi mai târziu în hornul deschis.

La cuptoarele pentru pâine în tindă exista un soclu, numit pumnol. Partea din faţă a pumnolului servea ca vatră de gătit (La casele mai vechi, tinda nu avea nici ferestre, nici plafon; de aceea, deasupra cuptorului şi vetrei era amenajat un corp piramidal sau semicircular, la nivelul plafonului care să oprească scânteile, pentru a nu se aprinde acoperişul, această construcţie se numea băbură). Locuinţa se încălzea cu o camniţă mai simplă.

Iniţial, vatra de foc era deschisă, mai târziu fiind înlocuită cu o vătruţă închisă, acoperită cu o plită de fier. După scoaterea cuptorului, pe târnaţ, în curte sau în cuptorişte, camera de locuit a fost încălzită cu o sobă de fier (numită şpor). Până în primele decenii ale veacului XX, acesta avea forma simplă paralelipipedică, uneori înălţat pe patru picioare şi avea şi un cuptoraş (la noi i se spunea dubă) [B–8]. (Vezi şi Foto 8).

La foc. Gura sobei	Şporul

Foto 8.

Casa a fost organizată în aşa fel ca să asigure cât mai bine şi în condiţii bune desfăşurarea ocupaţiilor casnice, în primul rând pregătirea hranei zilnice şi prelucrarea diferitelor materii prime, mai ales fibrelor textile (chinul femeilor), de cum venea iarna până se ducea, deoarece printre alte multe treburi, din primăvară până în toamnă, trebuiau să toarcă, să ţese şi să coase îmbrăcămintea care se uza repede.

Feluritele treburi casnice şi marea circulaţie interioară au impuşi împărţirea funcţională a locuinţei pe colţuri. Casa cu o încăpere este tipul cel mai vechi, care a convieţuit cu formele organizatorice evoluate până în timpuri apropiate. Aceleaşi forme organizatorice au prezentat şi casele cu tindă nelocuită. Cele patru colţuri ale casei au fost repartizate astfel:

— Colţul cu vatră pentru foc, fiind cel mai important, a suferit în timp cele mai multe transformări. Cum am mai arătat în parte acest aspect, vom mai preciza doar că în partea inferioară a hornului, acesta a fost întregit cu un corp de încălzire, o camniţă de formă paralelipipedică, din lespezi de piatră, de zidărie simplă etc., care să reţină şi să degajeze mai multa căldură în locuinţă.

În pregătirea alimentelor, apariţia sobelor cu tablă de fontă (a şporurilor) a dus nu numai la părăsirea vetrelor libere, ci şi a vaselor mai puţin rezistente de lut. S-a

renunţat astfel şi la o afumătoare, care era camniţa, unde erau dispuse cârligele de care era agăţată carnea, expusă fumului ce se ridica din vatră.

Aşa, colţul tradiţional cu vatră a cedat, în timp, locul unui colţ cu sobă (şpor), într-una din încăperile casei, lângă care se strâng şi povestesc oamenii.

— Colţul cu pat se afla alături celui cu vatră, fiind mai călduros. În casele mai vechi între vatră şi pat se afla o laviţă lată simplă pe care dormeau bătrânii iarna, fiind mai aproape de foc. Ca piesă de mobilier, patul este dintre cele mai vechi, deoarece amenajarea unui culcuş cât mai odihnitor a constituit o cerinţă primordială. Mai demult în paturi se aşezau strujacuri din fuior umplute cu paie sau şuşorci de porumb. Deasupra strujacului se întindea câte un lipideu din câlţi. Căpătâi era câte-o şubă ori perină din fuior în fuior, umplută cu paie ori pleavă de ovăz. Paturile erau acoperite cu procoviţe ţesute în 4 iţe, din lână albă sau ornamentate cu vergi din lână neagră. Patul şi pereţii din dreptul lui au fost îmbrăcaţi cu textile frumoase, mai ales în timpul sărbătorilor. Vatra casei fiind de pământ, nepodită, paturile erau realizate cu picioare foarte înalte, spre a feri pe cei ce dormeau de umezeală şi de frig.

— Colţul cu masa a fost alăturat celui cu pat, în locul mai lumninos al camerei, fiind încadrat de geamuri, spre uliţă şi spre ocol. Masa, veche piesă de mobilier, a fost de timpuriu folosită nu numai în case, după cum arată numele său de origine latină — meusa — , ci şi în practicile cultice. Masa avea un sertar mic.

Iniţial laviţele şi uneori şi mesele, au fost susţinute pe picioare fixe, cioplite în patru feţe, bine înfipte în pământ. Tăbliile au fost adeseori mobile, pentru a putea fi scoase periodic afară din casă, spre a fi spălate cu leşie.

Lăzile de zestre se comandau din timp (dacă nu se moşteneau) la cei mai buni meşteri din sat sau la cei din satele specializate. Au fost cele mai frumoase piese de mobilier deoarece se legau de unul dintre cele mai importante obiceiuri din ciclul vieţii — nunta. Lăzile puteau avea capacul drept, majoritatea însă îl aveau asemănător cu sarcofagul antic, erau lăzile cu spinare.

În unele case, în colţul mesei se găsea un mic dulăpior (uneori triunghiular), în care se păstrau acte, cărţi, obiecte de preţ. Alături era locul icoanelor de lemn, pictate de zugravii bisericilor şi al celor de sticlă, care la noi se cumpărau la târguri. Icoanele erau încadrate de şterguri cu alesături sau broderii. În susul pereţilor erau fixate cuierele, blidarele-poliţe pe care se înşirau blidele făcute de olari, tanere de porţelan, căni şi altele.

În unele cazuri, mai ales unde familiile erau mai numeroase, colţurile cu pat şi cel cu masa, sufereau o transformare, în sensul că, apăreau practic două colţuri cu pat, masa fiind aşezată între ele. Aceasta mai ales după apariţia unei ferestre în plus, masa fiind aşezată în dreptul acesteia, unde era mai multă lumină.

— Colţul de după uşă cu laviţă sau poliţă era destinat păstrării vaselor mai mari, pentru apă şi gătit, a celor mai mici, în uz casnic obişnuit. Vasele pentru apă, ciuberele, vedrele (găleţile) etc., se păstrau aproape în toate casele pe laviţe speciale, pentru a fi cât mai uşor accesibile. Alături se afla stelajul simplu, căruia i-au fost aduse cu timpul modificări. Partea inferioară a fost închisă cu uşi, cea superioară a rămas cu poliţe deschise, cu stinghii pentru susţinerea blidelor, tanerelor etc. În uşă erau cuie, adeseori un cuier scurt, pentru străiţi (traiste), pentru doloame (haine), şube, etc.

O mare diversitate prezentau scaunele în casele vechi. Scaunele rotunde, cioplite în secţiuni de trunchiuri, ca şi cele pătrate din scândurile, pentru copii, evocau

formele lor iniţiale, străvechi, Pe lângă scaunele scunde se aflau scaune asemănătoare mai înalte mai solide pe care se sta când se efectuau diferite munci casnice, mai ales iarna. Pentru a nu îngreuna circulaţia interioară, scăunelele se păstrau sub pat, sub laviţe, de unde se scoteau numai când era nevoie de ele. Scaunele folosite pentru stat la masă au fost întregite cu spătare cioplite artistic, contribuind astfel la înfrumuseţarea colţului cu masă.

În timp, mobilierul a fost îmbunătăţit şi întregit. În unele case în colţul de după uşă a fost pus un al doilea pat, iar poliţa sau stelajul s-a apropiat de şpor (soba de gătit). Mai adesea, masa s-a apropiat de pat, la mijlocul peretelui din faţă, în dreptul ferestrei, iar în colţul rămas liber s-a pus un al doilea pat [B–9].

Piesele de mobilier se lucrau în general, după metode dulghereşti, de însuşi gospodarul casei. Aşa se realizau patul simplu, lucrat cu barda, laviţe simple, masa mare şi înaltă, scaune de diferite mărimi şi înălţimi, cuiere, lingurare frumos traforate, laviţa lungă cu spătar etc.

Pe perete, în apropierea sporului se agăţau lingurarele, sărăriţe, etc. În vecinătatea vetrei, atârnată de grinzile tavanului, era ruda, element de veche tradiţie, care servea la uscatul hainelor.

După cum se observă piesele de mobilier erau orânduite de-a lungul pereţilor, partea centrală a camerei rămânând liberă, rezervată îndeletnicirilor gospodăreşti. Mijloacele de iluminare şterţul, feştila au fost înlocuite de lampa de petrol, care se agăţa de grindă, de obicei, deasupra mesei sau în mijloc. Pentru o gospodărie veche, vezi şi Foto 9 — o variantă.

Foto 9.

În soba mare — casa mare, cele două paturi sunt aşezate de-a lungul celor doi pereţi longitudinali. Intre paturi, sub geam se afla o laviţă lungă cu spătar, având în faţă o masă mare şi înaltă, prevăzută cu un sertar.

Ne vom opri în continuare asupra camerei curate, mai ales cum arăta ea în anii de început ai secolului al XX-lea. În colţul de lingă uşă se află scrinul cu trei sertare

mari — numit dulap cu fioace. În el erau păstrate hainele de sărbătoare. Pe peretele comun cu tinda apare dulapul. Uneori, alături de acesta găsim şi lada tradiţională de zestre (lada cu spinare), precum şi laviţa pe care sunt aşezate ţesăturile frumoase (Vezi şi Foto. 10–11).

Foto 10. Laviţă de după-masă. O găsim, de regulă, în încăperea de la uliţă, rezervată oaspeţilor

Foto 11. Lada de zestre „cu spinare”

Caracterul festiv al camerei curate este dat de bogăţia şi frumuseţea ţesăturilor de casă, precum şi de obiectele de ceramică.

Pe paturi se puneau strujacuri umplute cu paie sau şuşorci de porumb, iar peste ele lipidee ţesute din cânepă. Duna este umplută cu pene de gâscă sau de găină. Duna şi pernele

erau acoperite cu lipidee frumos ţesute din bumbac şi misir sau din lână în tăblii.

Pe masă se afla o faţă de masă (măsăriţa) lucrată de regulă în aceeaşi manieră cu acoperemântul de pe pat.

Pereţii erau decoraţi cu icoane, litografii, fotografii de familie. Icoanele erau împodobite cu şterguri, aşezate deasupra lor. Pe pereţi se mai aflau blide din ceramică frumos colorate, deasupra cărora erau de asemenea, aşezate ştergare. (Vezi şi Foto 12).

Foto 12. Un interior din casa mare, spre uliţă

În gospodăriile mai avute, pe paturi erau puse, mai exact expuse, pernele frumos şi diferit ornamentate.

Tinda fostă „la foc”, acum considerată loc de trecere, este mobilată ca atare. Aici se află o laviţă pentru vădrele (găleţile) cu apă, cuiere pentru hainele de purtat. Deseori, aici se găsesc şi poliţele sau stelajele scoase din sobă. Când este folosită ca bucătărie, aici se găseşte mobilierul adecvat.

Pe vremuri, casa nu era podită, ci, lipită cu pământ. Astfel că periodic gospodinele trebuiau să muruiască (de la latinescul mur), încăperile, cu un amestec de baligă, pământ şi apă. Treptat, s-a trecut la podeaua din scânduri. Mai târziu pereţii caselor au fost zugrăviţi cu diferite modele în special florale. Înainte erau daţi doar cu var uneori amestecat cu albăstreală. În partea de jos se trăgea o bordură de culoare închisă (negru, maro, albastru închis) [B–10 şi 10A].

PORŢILE

Datorită perisabilităţii materialului de construcţie, adică a lemnului, precum şi caracterului funcţional al porţilor (intrarea şi ieşirea atât a carelor şi căruţelor trase de animale, a animalelor cât şi a oameni lor) exemplarele vechi care se păstrează în Rădeşti, nu depăşesc ca vechime o sută de ani.

Căutând pe cineva în sat, nu rareori o casă sau stăpânul ei erau identificaţi după aspectul porţii.

Unitatea construcţiilor care formează o gospodărie este întregită de existenţa porţii. Fiind locul de pătrundere în gospodăria ţărănească , poarta se află plasată la uliţă situată între spaţiul dintre două gospodării vecine sau dintre cele două construcţii

ale aceleiaşi gospodării. În catul în care acest spaţiu este mai mare, de o parte şi alta a porţii propriu-zise sau uneori numai de o parte (de cealaltă parte poarte fiind lipită de casă), se află în prelungire un gard care închide acest spaţiu. Dar când gospodăria posedă două case la uliţă — casa mare şi cuptoriştea — având poartă între ele, iar în spatele acestei gospodării şi casa vecină există spaţiu liber, aici găsim o a doua poartă având înălţimea redusă în comparaţie cu prima. Aceasta este folosită pentru ieşirea şi intrarea carelor şi animalelor. Existenţa unei astfel de porţi este deci determinată de curtea (a doua) situată la spatele casei. Ea este folosită pentru depozitarea furajelor (paie, fân, tulei de porumb etc.) pentru animale şi pentru creşterea păsărilor de curte. În acest caz prima poartă (formată fiind din două intrări separate, una pentru oameni şi alta pentru care-căruţe) este folosită doar parţial, adică pentru intrarea şi ieşirea oamenilor şi numai cu ocazia unor evenimente deosebite care au loc în viaţa familiei (nuntă, înmormântare etc.) se deschide şi poarta mare. Porţii mari i s-a mai spus „caput", iar celei mici folosită pentru circulaţia oamenilor — uşa de la uliţă.

Stâlpii de porţi, deci partea fixă a porţii, erau ciopliţi din lemn de esenţă tare (stejar, gorun etc.), sau zidiţi din piatră deoarece ei, susţineau întreaga greutate a părţilor mobile. Acestea, adică uşa şi cele două aripi, se făceau din lemn de esenţă moale, de regulă. Şi pentru că ne-am referit la stâlpii de poartă, trebuie să subliniem că indiferent de tipul de poartă ei erau în număr de trei. Unul din cei trei era comun. Pe acesta se închidea uşa şi tot pe el se sprijinea una din aripile porţii. Poarta are două aripi confecţionate din lemn de brad, iar mai târziu şi din tablă sau fier forjat. Ele se împreună la mijloc, unde se sprijină pe un prag fixat în pământ (butuc). Acesta poate fi din lemn, ciment sau fier. Unele porţi au şi a patra parte mobilă; ne referim la acele porţi care deasupra celor două aripi au un „roştei" făcut din scândură traforată sau din leaţuri. Aceasta este prinsă în ţâţâni pe cei doi stâlpi şi se ia numai în cazul în care carul (căruţa) intră încărcată cu paie, fân etc.

Aripile şi uşa de la poartă sunt prinse de stâlpi cu ajutorul balamalelor numite ţâţâni. În partea de jos a uşii se găseşte un prag, care face legătura între cei doi stâlpi. El poate fi la nivelul solului, sau la aproximativ 10 cm deasupra acestuia; sunt însă şi porţi la care pragul lipseşte. În partea de sus a uşii găsim întotdeauna o grindă care leagă cei doi stâlpi ce încadrează uşa. Pe uşă se mai află prinsă şi încuietoarea care la porţile vechi era meşteşugită din lemn nu din fier.

Această încuietoare, care glisa pe orizontală, nu era destinată propriu zis încuierii intrării, ci, numai închiderii uşii. Legat de aceasta s-a transmis din generaţie, în generaţie până în zilele noastre, marcarea prezenţei gospodarilor acasă sau lipsa lor, cu ajutorul unei pietricele care se introducea în fanta practicată pentru glisarea zăvorului. Atunci când cei ai casei plecau, puneau pietricica în fanta uşii şi astfel vizitatorii, ştiau că gospodarii nu sunt acasă. La sosirea lor pietricica era îndepărtată şi în felul acesta îşi semnalau prezenţa acasă. Când au început să se introducă încuietorile cu chei la uşa uliţei, acest obicei nu a fost abandonat, doar că în loc să fie introdusă în fanta zăvorului, piatra, era pusă pe clanţa uşii sau câte o pietricică chiar în gaura cheii.

Tipurile de porţi au fost felurite. Motiv pentru care vom încerca o sistematizare a lor.

1. Porţi fără acoperiş. Acestea sunt cele mai vechi şi mai răspândite; ele pot fi împărţite în trei categorii:

a) *Porţi fără acoperiş cu stâlpi din lemn*. Cele mai vechi şi mai simple porţi de acest fel aveau intrarea destinată carului (căruţei) formată nu din două aripi, ci, din una singură. Aceasta era prinsă pe un stâlp cu ajutorul ţâţânilor iar pe celălalt avea închizătoarea, Atât acestea, pe care azi le mai întâlnim doar ca porţi la grădină (taleci), numite în general vramiţe, cât şi cele cu două aripi, pe care le mai găsim la unele gospodării, la uliţă, sunt făcute în întregime sau numai partea superioară, din leaţuri de scândură în întregime sau din lemn despicat sub formă de pari având şi într-un caz şi în altul vârfurile ascuţite. Aceştia sunt prinşi în două stinghii orizontale, la intervale de 3–5 cm una de alta. Alături de aceste porţi simple sunt şi cele realizate din scânduri late; în acest caz nu mai apar acele spaţii libere între scânduri nici la poartă nici la gard.

Vechile gospodării ţărăneşti aveau de obicei o singură curte. Cu timpul a apărut şi cea de a doua şi, pentru că fiecare avea o altă destinaţie, gospodarul le-a despărţit printr-un gard cu poartă. Diferenţierile dintre cele două porţi — poarta „mare” şi cea din curte (sau de la spatele casei) s-au accentuat. Dar pentru a le diferenţia şi lingvistic, oamenii n-au mai numit poarta principală de la uliţă, vramiţă, ci această denumire s-a transferat asupra celei de a doua porţi, care putea fi în curte sau la spatele casei). Poarta principală a fost numită „poarta mare” sau „căput”.

b) *Porţi fără acoperiş cu stâlpi zidiţi*. La acest tip de porţi, lemnul destinat stâlpilor a fost înlocuit cu piatra, cărămida şi mai târziu chiar beton. Construiţi din piatră sau cărămidă ei pot fi tencuiţi sau netencuiţi. De obicei în aceste cazuri nu se aplică stratul de tencuială; cărămida netencuită vine să întregească frumuseţea acestor porţi. Majoritatea fiind ridicate între cele două războaie mondiale. Sunt însă şi cazuri când stâlpii sunt tencuiţi, în acest caz, înfrumuseţarea se face cu modele geometrice şi florale în relief. Atât uşa cât şi aripile acestor porţi sunt lucrate din scândură de brad. În cazul stâlpilor de beton, lemnul s-a înlocuit şi aici; porţile fiind făcute din fier forjat şi tablă. O caracteristică a acestor porţi este şi aceea că înălţimea lor nu depăşeşte doi metri.

c) *Porţi fără acoperiş cu stâlpi de fier*. Ca tip de construcţie, aceste porţi sunt asemănătoare cu porţile care au stâlpi din beton. Ele sunt, deci, construite în întregime din fier peste care se aplică vopsea verde, roşie, neagră etc. Ele sunt identice cu cele construite în mediul urban.

2. **Porţi cu acoperiş.** Multe din vechile porţi de acest fel au fost acoperite iniţial cu paie sau şindrilă; după primul război mondial acesta a fost înlocuit cu ţiglă. Acoperişul porţilor este asemănător cu cel al caselor şi prin faptul că este construit în două ape. Se pot întâlni şi porţi acoperite cu scândură sau tablă. Stâlpii porţilor acoperite pot fi atât din lemn cât şi din cărămidă (zidărie).

a) *Porţi acoperite parţial*. Includem în această variantă porţile care au acoperite numai uşa destinată intrării oamenilor. Uneori alături de uşă, sub un acoperiş mai amplu al uşii, sau sub cel al casei era aşezată o laviţă (bancă) fixă destinată oamenilor spre a se odihni, a sta de vorbă sau a executa munci uşoare.

b) *Porţi acoperite în întregime*. Acestea depăşesc ca înălţime toate celelalte tipuri de porţi, acoperişul lor înălţându-se până în dreptul straşinei casei. Acoperişul de ţiglă cuprinde atât uşa cât şi aripile porţii, protejând, deci, întreaga construcţie. Tot spre a fi protejate, uneori uşa şi aripile porţii, care sunt din scânduri, se îmbracă în tablă.

Porţile acoperite în întregime pot fi cu traforaj şi fără. Când există, acesta se găseşte deasupra celor două aripi şi uneori şi deasupra uşii. Confecţionat din scânduri traforate, el poate fi separat sau prins de aripi. În cel de-al doilea caz el este format din două bucăţi. În cazul în care traforajul este separat, aripile porţii se pot deschide fără a fi nevoie să se ia şi partea traforată prinsă în ţâţâni pe cei doi stâlpi, aceasta se ia numai când carul (căruţa) intră sau iese cu încărcătură înaltă.

Când stâlpii sunt de cărămidă, pragul de jos al uşii este tot din lemn iar cel de sus este din cărămidă; uneori el poate lipsi. În situaţia aceasta partea de sus a uşii apare zidită şi uşor boltită.

3. **Porţi construite în zidul casei.** Casele cu asemenea porţi, de regulă mai noi, sunt aşezate paralel cu uliţa, iar porţile sunt construite la mijlocul clădirii. Ele pot fi:

a) *din lemn.* Această variantă de porţi este mai veche. Porţile de;. acest fel sunt de regulă drepte şi fără traforaj. Uneori scândura este acoperită cu tablă.

b) *din fier forjat*, ele sunt de dată mai recentă. Sunt de regulă drepte. Ceea ce apare caracteristic la aceste porţi este faptul că uşa este separată de poartă şi dă în multe cazuri direct în târnaţ. Dar sunt şi uşi practicate într-una din aripile porţii.

Ornamentul porţilor. Este concentrat la faţadă, adică pe suprafaţa elementelor ce intră în componenţa porţii; dintre acestea vom nota în primul rând stâlpii. Ciopliturile reprezintă prima categorie de decor realizată în lemn, prima formă de împodobire a lemnului atât în etapa în evoluţia ornamenticii cât şi ca treaptă de execuţie tehnică. Fiecare stâlp din cei trei care se găseşte la poartă este cioplit cu ajutorul bardei dându-i-se patru feţe netede. Dintre aceştia cei doi care mărginesc uşa, pe porţiunea îngropată plus încă vreo 10–15 cm, deasupra pământului, din raţionamente practice rămân necioplţi, rotunzi.

Realizate cu unelte simple, crestăturile în lemn (a doua categorii de decor în lemn) prezente de obicei pe cei doi stâlpi ce încadrează uşa, dar uneori şi pe cel de-al treilea, reprezintă altă modalitate de înnobilare a suprafeţei lemnului.

Din bogata gamă a motivelor ornamentale prezente pe porţile din Rădeşti, ornamentele simbolice sunt cele mai des întâlnite. Dintre acestea, motivul legat de străvechiul cult al soarelui este reprezentat cel mai bine. Fără a face o analiză detaliată a acestora notăm mai jos semnele realizate în lemn cu ajutorul crestăturilor sau a traforajului, care simbolizează soarele: X-ul, punctul, cercul sau roata, crucea, rozeta cu şase petale (uneori înscrisă în cerc).

Frecvenţa motivelor ornamentale ce simbolizează acest astru ne determină să credem că acestea aveau sens apotropaic, gospodarul asigurându-şi prin prezenţa lor la intrarea în gospodăria sa protecţia forţelor divine. Bineînţeles că acest limbaj al semnelor nu mai este astăzi descifrat de cei ce le folosesc iar dacă ele totuşi apar este urmarea firească a păstrării lor în virtutea tradiţiilor milenare.

Alt vechi motiv ornamental prezent este funia sau brâul. Dacă iniţial el avea rolul de a consolida construcţia, în cazul porţilor el are numai valoare decorativă. Interesant ni se pare şi faptul că alături de motivul funiei, deasupra acestuia, apare pe acelaşi stâlp şi un ornament floral redat printr-o vază cu 3 sau 5 frunze. Acesta nu este altceva decât una din numeroasele variante prin care este redat pomul vieţii.

O altă tehnică ornamentală este şi cea a traforajului. Aşa cum am arătat mai înainte acesta se află în partea de sus a porţii, adică deasupra celor două aripi şi uneori

şi deasupra uşii. El se realizează din scânduri de brad care se taie cu fierăstrăul, primind diferite forme. Acest procedeu ornamental deşi nu este prea vechi (sfârşitul secolului al XIX-lea) el s-a răspândit destul de rapid, mai ales după primul războii mondial; acesta s-a datorat şi faptului că tehnica de execuţie a fost mult mai uşoară în comparaţie cu cioplirea sau crestarea. Procedeul fiind cunoscut nu insistăm asupra lui; vrem doar să notăm că formele care se obţin prin acest procedeu sunt foarte variate; meşterul popular creează numeroase ornamente geometrice, fitomorfe şi zoomorfe. Acestea pot fi create de scândura însăşi sau de golul dintre două scânduri alăturate având marginile traforate. Fantezia creatoare a meşterilor se desfăşoară şi de data aceasta într-o mare varietate de forme deşi ea este limitată de folosirea şablonului.

Alt mijloc folosit cu pricepere pentru împodobirea porţilor este şi acela de aplicare pe suprafaţa uşii sau a porţii a unor scânduri simple sau traforate. Astfel suprafaţa uşii lucrată în tăblii este împărţită de obicei în două;bucăţile de scânduri prinse oblic pe foaia uşii se constituie în motive geometrice. Dintre acestea cele mai frecvente sunt romburile şi X-ul. Alteori jumătatea de sus a uşii este împărţită în pătrate, fiecare din acestea au în mijloc prins un romb din scândură. Cealaltă jumătate este simplă sau are aplicate două scânduri traforate.

Aripile porţii sunt ornamentate prin aplicarea de bucăţi de scânduri, în genul uşilor, uneori identic cu acestea, alteori diferit. Fiind construite din scânduri aşezate vertical, peste crăpăturile dintre acestea se prind scânduri înguste uneori traforate. Sunt şi porţi care au partea de sus diferit ornamentată faţă de cea de jos. Indiferent de dispunerea ornamentelor, acestea nu fragmentează suprafaţa lemnului ci dimpotrivă, prin simetria, alternanţa şi repetiţia lor ele vin să întregească armonia proporţiilor şi să sublinieze unitatea părţilor componente ale porţii.

Notăm şi faptul, nu lipsit de o anumită semnificaţie, că în cazul în care aripile porţii sunt îmbrăcate în tablă, de regulă apar pe această suprafaţă motive geometri ce (puncte, romburi, cercuri, rozete etc.) şi motive florale. Uneori apare scris chiar numele sau iniţialele proprietarului. Motivele sunt redate de chiar cuiele de fixare a tablei pe scândură. De altfel aceleaşi motive geometrice apar de multe ori şi când porţile sunt din fier forjat. Iată deci, cum se transmit vechile ornamente din generaţie în generaţie, până la noi şi mai departe.

Gospodarul sau meşterul popular cu unelte simple dar cu o deosebită fantezie creatoare a ştiut ca nimeni altul să-şi scrie propria istorie, de astă dată în lemn, pe care a transmis-o peste veacuri urmaşilor săi ca pe un simbol al unităţii şi continuităţii noastre pe aceste meleaguri străbune [B–11 şi 11A].

GARDURILE

Apariţia timpurie a gardurilor în jurul caselor, ca şi a porţi, lor de acces în curţile acestora, se leagă de preocupările străvechi, generale, de apărare spre exterior şi de restrângere a circulaţiei interioare. Gardurile s-au diferenţiat în timp datorită materialelor folosite şi tehnicilor de construcţie. La confecţionarea lor s-a avut în vedere nu numai importanţa practică, ci şi dorinţa ca aspectul exterior al gospodăriei să fie cât mai îngrijit, mai frumos.

În Rădeşti, aşezare, cu ocupaţii mixte, gardurile au tradiţii îndelungate, deoarece îngrădeau curţile şi chiar satul. Protejau terenurile în exploatare mai intensă

din jurul gospodăriilor şi pe cele din cuprinsul hotarelor.

Gardul ce împrejmuia satul, este de fapt, o rămăşiţă a vechilor practici când, în jurul aşezărilor se construiau întăriri menite apărării împotriva atacatorilor, a duşmanilor. Aceste garduri erau realizate de către fiecare gospodar în dreptul lanţului său de pământ pe care-l avea în ţarină. Realizat din îngrămădirea de spini sau chiar din gard viu. Oricum, era suficient de larg şi înalt, precum şi de des spre a nu permite trecerea prin el a animalelor de orice fel, nici chiar a păsărilor de curte.

În dreptul drumurilor care intrau în ţarină erau confecţionate vramiţe. Ele fiind dispuse astfel: două pe drumul de ţară, de fapt drumul principal al aşezării, una în capătul de jos, înspre Cil, a doua la capătul din spre pădure, în sus spre Vârful Drocea.

A treia, pe latura de răsărit a comunei, spre Cerăt, la mijlocul aşezării, în dreptul casei lui Şuleu.

A patra vramiţă este pe uliţa Buginii şi iese în Câmpul Mare.

A cincea şi ultima, este dispusă imediat după ce se trece valea Bogeştiului, la gură la uliţă, către pârâul Toia.

În timp, importanţa gardurilor nu a fost aceiaşi. Când gospodăriile erau răzleţe sau câteva în crânguri, importanta gardurilor era mai mică. În anii de după 1830, când satele au fost obligate, în urma măsurătorilor şi a sistematizării, să se mute pe actualele vetre, importanţa gardurilor sporeşte simţitor.

În general, în jurul gospodăriilor au apărut de timpuriu garduri din material lemnos, din văiugă mai târziu etc. După Marea Unire materialele sau tot diversificat, spre a ajunge la fier şi beton.

Gardurilor dinspre drum li s-a acordat o importanţă mai mare, cele interioare, precum şi cele ce delimitau gospodăriile şi grădinile (ta leciul) fiind făcute din materiale mai modeste. Pentru gardurile din material lemnos, distingem: garduri din nuiele, din leaturi, din scânduri şi din grinzele.

Imediat după mutarea satului pe actuala vatră, gardurile din nuiele au fost cele mai frecvente, deoarece pe de o parte „domnia” nu aproba tăierea lemnelor din pădure pentru garduri, iar pe de alta fiindcă în zona noastră nuielele, mai ales cele de alun se procurau mai uşor. Astfel s-au făcut gardurile din nuiele împletite orizontal pe pari bine fixaţi în pământ. Cu timpul nuielele au fost împletite artistic şi spre a fi mai arătoase la mijlocul gardului se împletea o „cunună” sau „brâu”. Spre a fi cât mai greu de trecut şi mai ales cât mai durabile, gardurile erau streşinite şi acoperite cu paie peste care se puneau spini. (Vezi şi Foto 13).

Au mai fost făcute, mai rar, garduri şi mai simple din nuiele tăiate în dimensiuni potrivite şi puse vertical între leaturi orizontale, fixate pe stâlpi sau pari [B–12].

Alte garduri se realizau din lemne mai subţiri, crăpate în două şi ascuţite la vârf sau din leaturi de scândură cu sau fără apărătoare.

Prinderea se făcea cu două scânduri, uneori leaturile asamblate vertical erau prinse în mai multe rânduri de scânduri, formând tăblii. Tot pentru estetică, gardurile se făceau şi din leaturi înclinate, aşezate perpendicular unele faţă de altele, formând mici romburi sau pătrate.

Mai târziu s-a folosit scândură dispusă orizontal sau vertical.

S-au realizat şi garduri formate din stâlpi de văiugă sau cărămidă tencuiţi, cu acoperiş din ciripă şi tăblii executate din leaturi, dispuse între stâlpi.

Gardurile zidite aveau un fundament de piatră şi văiugă sau cărămidă până la înălţimea dorită, acoperit tot cu ciripă (ţiglă) [B–13].

Taleciurile (grădinile) erau împrejmuite cu un gard mai scund realizat din spini, nuiele etc., cu toate că existau şi situaţii unde gardurile, practic lipseau. Pentru a trece peste gardurile de spini din taleci, la vecini sau la neamurile aşezate alături, se făcea câte o strungă pe unde treceau oamenii.

Foto 13a. Gard împletit din nuiele

Foto 13b. Gard din nuiele. Detaliu de împletitută

FÂNTÂNILE

Apa, element indispensabil vieţii omului şi a animalelor, în zona dispunerii satului Rădeşti, nu a constituit o problemă prea dificilă.

În trecut, gospodăriile aşezate pe dealurile şi văile din perimetrul comunei îşi rezolvau problema apei cu numeroasele izvoare şi pâraie care străbat hotarul aşezării.

După mutarea pe actuala vatră au fost săpate iniţial cinci fântâni, care urmau să asigure, în primă urgenţă, nevoile de apă ale aşezării. Pe măsură ce gospodăriile se consolidau, gospodarii au început să-şi sape fiecare fântână în perimetrul gospodăriei sale, ajungându-se în final ca fiecare gospodărie să aibă propria fântână.

Legat de lucrările de săpare a fântânilor, este foarte interesantă, amintirea lui Barbura Ştefan (Noni-Bobu), născut în anul 1909, casa Nr. 137. El pune că săpându-se la gospodăria lui Rada Jurca, casa Nr. 104 şi la cea a lui Fericeau Ioan (Niuţa, la Sărăcuţe) casa Nr. 7, au găsit bucăţi de ceramică arsă, la adâncimea ce varia între 7 şi 10 m. Între cele două fântâni, în linie dreaptă , distanţa este de circa 200 m.

Aceste bucăţi de ciripă (cum spunea dumnealui), aveau dimensiunea cam de două degete, erau un fel de pişcoturi. Oamenii care săpau s-au mirat de cele descoperite, dar, din păcate, nu au fost păstrate.

Stratificarea pământului, de sus în jos, mai spunea Barbura Ştefan, era următoarea:

- pământ alb-gălbui (aproximativ 1 m);
- pietriş, cam de mărimea unui ou (circa 20–30 cm grosime);
- în continuare, depuneri sedimentare de culoare gălbuie, alternând cu altele de culoare albastru-verzui.

Aceste depuneri sedimentare se pot vedea şi studia foarte bine, pe un perete de zeci de metri, în Groapa Buginii.

Adâncimea fântânilor variază pe aria comunei, între 6–12 m, deşi pot fi şi unele excepţii.

Fântânile sunt destul de largi pentru a putea fi exploatate şi curăţate (rânite) periodic. În interior ele sunt căptuşite cu bolovani de piatră de râu. Deasupra solului are o îngrăditură de regulă din lemn, deşi se întrebuinţează şi alte materiale. Construcţia în timp a evoluat, ajungându-se la construcţii care închid complet fântâna având acoperiş din ciripă sau tablă.

Iniţial pentru scoaterea apei era folosită cumpăna, dar nevoia de spaţiu în gospodărie a făcut să se treacă treptat la fântânile cu roată, vădra (găleata) fiind scoasă de o funie sau lanţ. La cele cu cumpănă găleata era legată de o rudă din lemn.

La Rădeşti, apa are un gust plăcut şi este totdeauna foarte rece.

CĂI DE COMUNICAŢIE

După sistematizarea localităţii şi aşezarea oamenilor pe actuala vatră, au rezultat cinci uliţe drepte. Drumul principal, împarte în două comuna pe toată lungimea ei. Acest drum îşi are originea în drumul naţional (D.N. 79 A) în perimetrul localităţii Cil. Între cele două aşezări se constituie în drum comunal (D.C. 35) fiind acoperit cu piatră spartă şi în stare relativ bună. La ieşirea din sat în partea sa sudică el se transformă în drum forestier, mergând pe valea Rădeştiului până la poalele Vârfului

Drocea. Este calea de comunicaţie cea mai importantă a aşezării. Lăţimea carosabilului acestei căii pe raza Rădeştilor, este de şase metri, având de o parte şi alta a căii, acostamentul, apoi şanţul urmat de un spaţiu liber până la faţada clădirilor. Lărgimea totală a uliţei este de 45–55 m. Această uliţă principală ce străbate aşezarea în lungul ei, este flancată în dreapta şi stânga de alte două uliţe care şi ele străbat aşezarea în lungul ei. În fine, mai sunt două uliţe ce sunt perpendiculare pe uliţele ce străbat aşezarea în lungul ei. Aceste uliţe transversale sunt dispuse la câte o treime de la capetele localităţii. Se formează astfel o reţea de uliţe care împart Rădeştiul în 12 cvartale. Uliţele, să le zicem secundare, au aceiaşi organizare ca şi drumul principal, doar că lărgimea totală a uliţei între faţadele caselor este ceva mai mică 35–45 m.

Peste şanţurile practicate, mai ales pe uliţa principală, unde terasamentul este ceva mai înalt, există pentru fiecare gospodărie, cel puţin un podeţ rezistent şi suficient de larg pentru a permite carelor şi căruţelor etc., să intre sau să iasă din gospodărie.

Alte drumuri. Spre Almaş se poate merge cel mai bine prin Cil, drumul fiind mult mai bun, dar mai lung. Există, însă, un drum mai scurt direct între Rădeşti şi Almaş — în lungime de aproximativ 2 km, un drum de pământ.

Un alt drum tot de pământ leagă Rădeştii de Musteşti. El trece peste vârful şi groapa Buginii, un drum mai dificil în lungime de circa 5 km.

Terenurile agricole înconjoară practic aşezarea. Accesul la acestea este lesnicioasă, fiindcă şi pământul fiind sistematizat şi aici a fost creată o reţea de drumuri de acces, de regulă pe la capetele lanţurilor de pământ. În principiu, drumurile trec pe la capetele lanţurilor, dar sunt şi situaţii când se merge pe drumuri ce sunt paralele cu lanţurile, spre a ajunge la drumul ce trece pe capătul lanţului de pământ al gospodăriei, pe unde se poate intra pe propriul pământ fără a trece peste terenurile altora.

Ocupaţii tradiţionale

LUCRAREA PĂMÂNTULUI ŞI CREŞTEREA ANIMALELOR

Făurindu-şi unelte de piatră dură, populaţia neoliticului timpuriu (circa 5500–2500 î.Ch.), de pe cuprinsul României, deci şi din zona aşezării noastre, se îndeletnicea cu pescuitul, cu vânătoarea şi avea cunoştinţele necesare practicării unei agriculturi primitive. Dintre animale fuseseră domesticite oile, caprele, boii şi porcii. Pământul se lucra în comun, iar roadele se distribuiau în mod egal între membrii comunităţii. Speciile primitive de grâu, mei şi orz, folosite la început, vor fi înlocuite, destul de repede, cu altele înnobilate prin cultivarea şi selecţionarea lor. În ultima fază a neoliticului timpuriu se utilizau, sigur, seceri lucrate din coarne de animal, care erau şănţuite pentru fixarea fragmentelor de cremene.

În neoliticul mijlociu (circa 3500–3000 î.Ch.), se accentuează viaţa sedentară a populaţiei; aşezările dobândesc din ce în ce mai mult înfăţişarea unor sate; se perfecţionează continuu tehnica şlefuirii pietrei şi creşte, implicit, numărul uneltelor de muncă. Cu ajutorul uneltelor de piatră, destul de îmbunătăţită calitativ, se făuresc mai multe şi mai bune unelte de corn de cerb, de os şi, probabil, de lemn. Spre mijlocul perioadei amintite, se răspândeşte toporul găurit, una dintre invenţiile de

seamă ale neoliticului. De asemenea bovinele sunt înjugate şi ajută la deplasarea vehiculelor.

Pe de altă parte, difuzarea săpăligilor din corn de cerb, ca şi faptul că fiecare sat avea râşniţa sa de mână pentru măcinatul grânelor, demonstrează îmbunătăţirea lucrării pământului. Se pare că râşniţele nu erau numai fixe, ci şi portative.

Starea economică a populaţiei se ameliorează în neoliticul târziu (3000–2500 î.Ch.), când se generalizează utilizarea toporului perforat, lucrat din piatră, când săpăligile din corn de cerb capătă dimensiuni mai mari şi sunt lucrate cu o grijă deosebită, când din nici o locuinţă nu lipseşte râşniţa de mână şi când pătrund progresiv uneltele de cupru.

De atunci, pâinea se cocea în cuptoare.

În etapa de tranziţie către epoca bronzului se va domesticii calul.

Religia lor consta în adorarea pământului sub chipul unei femei fecunde şi oamenii îi purtau icoana, un idol mititel de os sau de pământ legat de gât, spre a-i feri de tot răul.

Pătrunderea şi adoptarea tehnicilor de făurire a uneltelor din bronz au marcat o cotitură de seamă în evoluţia agriculturii. Un indiciu elocvent al progresului făcut acum, în domeniul cultivării plantelor, îl reprezintă trecerea de la „cuţitele de recoltat”, lucrate din piatră şi os, la secera propriu-zisă, făurită din bronz şi prinsă în coadă cu ajutorul unei proeminenţe (buton) turnate odată cu lama, la baza ei.

Epoca bronzului (1800–800 î.Ch.), se mai caracterizează prin întrebuinţarea plugului primitiv de lemn şi a securilor de aramă ori de bronz; prin utilizarea tracţiunii animale la plug şi car; prin intensificarea acţiunii de domesticire a calului „…care este folosit ca animal de tracţiune şi pentru carele cu două roţi ale războinicilor, dar călăritul nu era încă cunoscut…” etc.

Pe plan spiritual, este înlocuit cultul neolitic al pământului roditor cu adorarea naturii, în special al soarelui. Acesta nu înseamnă, că, nu vor fi fost adorate şi alte manifestări ale naturii înconjurătoare (furtuna, fulgerul cu trăsnetele, poate luna şi stelele, vântul ş.a.).

În prima epocă a fierului (800–450 î.Ch.), pe lângă secerile cunoscute din epoca bronzului, îşi fac apariţia secerile cu limbă la mâner şi cele cu cârlig. De asemenea, se încetăţeneşte folosirea calului la călărie.

În cea de doua epocă a fierului (450 î.Ch.–70 d.Ch.), se intensifică şi se generalizează întrebuinţarea uneltelor de fier. Răspândirea brăzdarului şi a toporului de fier va marca o decisivă dezvoltare a lucrării pământului. Creşterea animalelor, legate de centre stabile, rămâne totuşi predominantă din punct de vedere al eficienţei economice.

Dintre plantele cerealiere cultivate de geto-daci, mai frecvent amintite în izvoarele literare antice sunt grâul, meiul şi orzul.

Hellanicos (contemporan cu Herodot) arăta că tracii preparau bere din orz, iar Virgiliu spune că geto-dacilor „…le face plăcere să prepare din orz fermentat şi din fructe acre de sorb o băutură ce seamănă cu vinul”.

Pe suprafeţe mai restrânse decât cele semănate cu mei şi grâu, dacii cultivau, sigur, şi secara.

Săpăturile arheologice, în aşezările geto-dacice au dat la iveală, destul de des unelte agricole de fier (brăzdare, cuţite de plug, seceri, greble, sape, săpăligi, coase,

cosoare şi târnăcoape) şi însemnate cantităţi de seminţe (carbonizate) de cereale sau leguminoase (grâu de mai multe varietăţi, mei, bob, orz, secară, linte şi orzoaică).

În ce priveşte instrumentele de zdrobire a grăunţelor, se constată o evoluţie de la „primitivele lespezi de piatră” (deşi caracteristice perioadei hallstattiene, ele continuă să fie utilizate, în mediul dacic şi în secolul III–II î.Ch.) la râşniţele rotative, de o mai mare productivitate. Pe vremea lui Burebista se ajunsese la faza utilizării râşniţei de tip greco-roman, lucrată din rocă vulcanică şi compusă din două piese, „…cea inferioară, fixă (meta), având forma unui con cu baza foarte largă şi vârful puţin înalt. În centrul părţii inferioare era fixat axul de fier al râşniţei. Partea superioară (cattillus) are forma unui trunchi de con scobit în interior, iar la mijloc prevăzut cu un orificiu pe unde erau turnate boabele. Partea superioară mai poseda un orificiu lateral unde se introducea mânerul ce punea râşniţa în mişcare”. Acest tip de râşniţă mai poate fi găsit şi astăzi în gospodăriile din Rădeşti.

***

În ceea ce priveşte conservarea cerealelor, izvoarele literare antice consemnează obiceiul locuitorilor Traciei de a le păstra în gropi, numite „sirii”. Gropile de provizii găsite în multe dintre aşezările geto-dacice erau „…gropi cilindrice, tronconice sau în formă de clopot (baza mai largă decât gura), ai căror pereţi sunt de multe ori arşi pentru a împiedica pătrunderea umezelii”. N-au lipsit nici gropile care aveau pereţi dublaţi cu coşuri tronconice, confecţionate din nuiele împletite. Fundul coşurilor respective se făţuia cu lut.

*

Conservarea, în tradiţia orală a poporului nostru, şi chiar oficierea până în zilele noastre a unor arhaice ritualuri care ţin de culte păgâne — care îşi au geneza într-o perioadă cu mult anterioară creştinismului şi care au menirea să provoace, să stimuleze fertilitatea pământului — adeveresc, o dată în plus existenţa unei străvechi agriculturi pe teritoriul ţării.

*

În economia geto-dacilor, creşterea animalelor a avut un rol tot aşa de important, poate chiar mai însemnat valoric, ca lucrarea pământului. Mai ales pentru străbunii noştii aşezaţi în zonă de deal-munte.

Polibiu, Ovidiu, Dio Cassius, Criton lasă să se înţeleagă că pe întreg teritoriul Daciei erau „turme” de oi, alături de care creşteau vaci, boi, cai, capre, porci.

Strecurătorile ceramice, atât de multe şi de felurite, găsite în locuinţele daco-geţilor, constituie dovezi indiscutabile că aceştia erau nu numai pricepuţi crescători de animale, dar şi posesori ai ştiinţei pregătirii brânzei şi a altor produse lactate.

De asemenea, săpăturile arheologice au scos la iveală foarfecele de tuns oile, cu forme variate, unele dintre ele foarte asemănătoare cu cele făurite până nu demult de fierarii satului. Având lungimea între 13–28 cm foarfecele geto-dace erau lucrate, de regulă, dintr-o „…bară de fier îndoită în forma literei U, lăţită la bază pentru a-i

mări elasticitatea şi prevăzută cu două lame la extremităţi”.

*

În ce priveşte tehnica îngrijirii şi a hrănirii animalelor, avem motive să credem că aceasta nu se diferenţia, în linii mari, de cea practicată de români de-a lungul veacurilor şi care a fost păstrată întocmai până aproape în prezent. Astfel, este sigur că — pe timpul iernii — strămoşii noştri obişnuiau să-şi adăpostească animalele în construcţii speciale („acolo oamenii ţin cirezile închise în staule” — spune Vergiliu) şi că se străduiau să le asigure furajele necesare. În acest scop, în afara fânului, a paielor de grâu, orz, secară, mei, ei mai foloseau ovăzul, iarba vântului etc.

Este de presupus că pe timpul verii, animalele strânse în turme — ale obştii săteşti — erau păşunate pe moşia aşezării.

*

Mărturii despre rolul însemnat pe care îl avea lucrarea pământului în economia Daciei romane sunt numeroasele unelte agricole de fier, produse în atelierele locale; brăzdare şi cuţite de plug, oticuri, seceri, coase, sape (apropiate ca formă cu cele de astăzi), cazmale, greble, manşoane, verigi etc.

O dovadă a persistenţei caracteristicilor esenţiale ale economiei Daciei preromane şi în perioada stăpânirii romane o constituie, printre altele, menţinerea în uz a unor unelte agricole de tradiţie dacică alături, bineînţeles, de cele de provenienţă romană, în general, mai productive.

Mai lat decât brăzdarul dacic, dar tot simetric, brăzdarul roman desfăcea o brazdă mai mare. Fiind fixat în vârful tălpii printr-un manşon, el acţiona în poziţie orizontală. În unele cazuri, înapoia sa se aflau două aripioare de lemn (un fel de cormane rudimentare), care înlesneau îndepărtarea, în ambele părţi a pământului despicat şi desprins de pe sol. La toate acestea se adaugă grindeiul şi coarnele. Unealta în întregime, se numea aratru. Denumirea a fost păstrată secole de-a rândul.

Sunt dovezi sigure că romanitatea orientală a cunoscut aratrul încă de la începutul mileniului I al erei noastre, odată cu cucerirea romană a Daciei. Se pare că, până prin secolul al IV-lea d.Ch., brăzdarul „dacic” va exista alături de cel „roman”.

Până în secolul al VI-lea (după unii cercetători) sau până în veacurile X–XI (după alţii), aratrul a fost singura unealtă de răscolit pământul pe teritoriul ţării noastre. De fapt, şi după perioadele amintite, el va continua să fie folosit alături de plugul propriu-zis. În unele zone, printre care şi în Munţii Apuseni, aratrul se mai întrebuinţa încă, pe la sfârşitul secolului al XIX-lea.

*

Atât despre bogăţia în cereale (mai ales în grâu), cât şi despre consumul apreciabil pe plan local al acestora, ne vorbesc ustensilele şi instalaţiile de măcinat şi copt, nelipsite din orice aşezare, indiferent de epocă.

Despre râşniţele folosite până în secolele II–III d.Ch. am amintit. Cele folosite în vremea romano-barbară, secolele IV–VI d.Ch. erau de dimensiuni modeste, tăiate în calcare cochilifere, uşor de transportat.

După pietrele descoperite, deosebim mori puse în mişcare cu braţul, altele

învârtite de un animal sau cu apă.

Din cauza vitregiei condiţiilor istorice, se pare că morile învârtite cu animale au ieşit din uz în perioada migraţiilor, ele fiind reintroduse în practică abia pe la începutul mileniului al II-lea. În schimb, moara de apă — moştenire a epocii daco-romane — va persista fără întrerupere.

Ţăstul (ţestul), frecvenţa cu care este întâlnit în locuinţele romane din Dacia, originea latină a termenului, ca şi aria de răspândire şi de folosire a uneltei (Elveţia romană, Dalmaţia, Jugoslavia, Carpaţii Galiţiei) demonstrează provenienţa sa romană pe teritoriul ţării noastre.

*

Noţiunile fundamentale referitoare la cultivarea pământului şi la creşterea animalelor au o vechime multimilenară pe teritoriul ţării noastre, românii le-au moştenit de la geto-daci şi romani de atunci până astăzi, generaţie de generaţie, ei le-au întrebuinţat neîncetat, conservându-le.

Astfel, totdeauna strămoşii şi mai apoi, românii au lucrat (pământul) = lat. *lucubrare*, l-au îmblînzit (lat. *blandus*).

Pentru sporirea suprafeţelor cultivabile sau a celor cu păşune, au runcuit = lat. *runcus*, au curat = lat. *curare*, au secat = lat. *siccare*, au ars pădurea = lat. *arsicia*.

În pământ rămâneau butucii sau buturile (termeni autohtoni). Locul ce urma să fie cultivat i-au zis ţarină (cuvânt autohton).

Pământul nelucrat mai mulţi ani la rând se spărgea = lat. *spargere*, se rupea = lat. *rumpere*.

În general, terenurile cultivabile se săpau = lat. *sapare* cu sapa = lat. *sappa*, se arau = lat. *arare* cu aratrul = lat. *aratrum*, ori ceva mai târziu cu plugul. Cu excepţia cormanului propriu-zis, unealta de arat, numită plug, avea aceleaşi părţi componente ca şi aratrul şi anume: fierul = lat. *ferum*, sapa = lat. *sappa*, fierul lat ori fierul mare, adică brăzdarul; cuţitul = lat. *acutitus*, custura (termen probabil autohton), fierul lung sau fierul îngust, tăietor = lat. *taliare*; un corn sau două coarne = lat. *cornu*; călcâiul = lat. *calcaueum* sau talpa (plugului) = lat. *talpa*; bârsa (probabil element autohton), chinga = lat. *clinga* = *cingula*, capul = lat. *caput*, grumazarul (probabil termen autohton) sau buricul (plugului) = lat. *umbulicus* = *umbilicus*; roate = lat. *yota*. În locul cormanului propriu-zis, aratrul avea două aripioare) = lat. *alapa* sau scânduri = lat. *scandula*.

Pământul se grăpa (de la grapă – element autohton) cu grapa compusă din undrele – element autohton, tălpi sau fălcele =lat. *falx*, unite în faţă prin fruntariul (grapei) = lat. *frontale*. În curmeziş, pe undrele, tălpi sau fălcele, se aşezau chingile = lat. *clinga* = *cingula*, în care se introduceau, din loc în loc, măselele = lat. *maxilla*, dinţii = lat. *dens, dentis*, cuţite (de lemn) = lat. *acutitus*, cuie (de lemn) = lat. *cuneus* ori cepi = lat. *cippus*.

Seminţele = lat. pop. *sementia* se semăna pe piele „înainte de arat” = lat. *pellis*, sau după arătură. Semănătorul însămânţa în cuiburi = lat. *cubium* sau peste tot locul. Seminţele se purtau în saci = lat. *saccus*, căciuli – cuvânt autohton, obiect ce acoperea capul pentru a-l feri de ploaie, căldări = lat. *calderia*, găleţi = lat. *galleta*, traiste (straiţă) probabil cuvânt autohton.

Frecvent, se semăna mei = lat. *milium*, grâu = lat. *granum*, secară = lat. *secale* şi orz = lat. *hordeum*.

Când erau coapte = lat. *cocere* (=*coquere*), când se coceau bucatele = lat. *buccata* se culegeau = lat. *calligere*. Cu acest scop, paiele = lat. *palea*, cu spicele = lat. *spicum* ale cerealelor se secerau = lat. *sicilare* cu secera. Cantitatea de fire, prinsă într-o mână, alcătuia un mănunchi = lat. *manuclus* sau o mână =lat. *manus*. Mai multe mănunchiuri ori mâini se legau în legături = lat. *ligatura* şi se aşezau cruciş, formând grămezi mici, numite cruci = lat. *crux*.

La terminarea secerişului se împleteau cununi = lat. *corona*.

Acasă ori pe câmp, spicele se treierau = lat. *tribulare* prin batere, lat. = *batt(u)ere* cu băţul, cu îmblăciul ori prin călcare, lat. = *calcare* cu animalele. Termenul s-a transmis până la „maşina de călcat".

Vânturate = lat. *ventulare*, seminţele se puneau în saci şi erau duse la moară = lat. *mola*, la măcinat = lat. *machinari*. Făina (fanina) = lat. *farins* obţinută se cernea = lat. *cernere* în ciur = lat. *cibrum*. Apoi se frământa, lat. = *fragmentare*. Pentru prepararea pâinii = lat. *panis*, se folosea aluatul = lat. *allevatum* (ce înseamnă „ridicat", „înălţat"). Pâinii rotunde i se zicea turtă = lat. *torta*.

În afară ţăstului (lucrat din lut sau din piatră) pâinea se mai cocea în vatră (cuvânt autohton) sau în cuptor = lat. *coctorium*, unde era introdusă cu cârpătorul = lat. *coopertorium*.

*

În aşezările secolelor III–VII, de pe teritoriul românesc, au fost descoperite unelte agricole fără modificări importante faţă de cele din epoca stăpânirii romane.

Meiul, împreună cu laptele erau elementele de temelie ale hranei ţărăneşti în Dacia, în vremea romanilor şi a migraţiunilor popoarelor.

Printre câştigurile epocii prefeudale, poate fi menţionată răspândirea bivolului, animal domestic adus de avari, deci după anul 480. Şi în veacurile VIII–X, locuitorii duceau o viaţă sedentară şi aveau o economie mixtă, bazată, în principal, pe cultivarea pământului şi pe creşterea vitelor.

În secolele X–XIV se cultiva şi consuma, grâu, mei, orz, secară, linte bob, mazăre iar paiele de cereale şi pleava se întrebuinţau şi ca liant în lutul necesar la construcţia caselor şi anexelor.

La începutul mileniului al II-lea se vor răspândi morile cu tracţiune animală, care — încă din veacul al XIV-lea — vor fi consemnate şi în documentele istorice scrise (chiar dacă nu şi pentru Rădeşti). Totodată, începând din secolul al XII-lea, se generalizează întrebuinţarea morii de apă pentru măcinat cereale.

În secolele X–XIV cerealele se depozitau în gropi cu forma de clopot sau pară; în hambare din lemn de stejar (unele de 1, 85 x 1,80 m); în vase mari de lut şi în saci asemănători cu cei folosiţi în zilele noastre.

*

Creşterea importanţei lucrării pământului, în secolele XIV–XVI-lea rezultă şi în faptul că dijma de grâu cerută până în secolul al XVI-lea pe sat, tinde a fi înlocuită

cu cea pe „case”.

Înlocuirea tot mai accentuată a grâului de primăvară cu cel de toamnă şi extinderea treieratului cu animale se înscriu ca succese obţinute în cultivarea pământului, în veacul al XVII-lea.

Porumbul (cucuruzul) apare ca plantă, consemnată documentar din anul 1639, dar la Bogeşti în cultură el apare prin 1740. Graţie belşugului de grăunţe pe care le producea, excelentelor calităţi nutritive ale acestora, adaptării perfecte la condiţiile locale de climă şi sol, porumbul va câştiga rapid teren în detrimentul meiului care — consumat sub formă de mămăligă, păsat „fiertură de mei pisat ori râşnit” sau turtă (coaptă fie în spuză, fie în ţăst) — reprezentase alimentul de bază al ţăranilor în tot cursul evului mediu.

Porumbul ajunge în scurt timp aliment de bază al populaţiei. Implicit, se extinde procedeul fertilizării solului prin rotaţia plantelor prăsitoare cu cele păioase.

Pentru ţărani, creşterea animalelor rămâne cea mai însemnată sursă de venituri şi în secolul al XVIII-lea. Averea ţăranului — pentru a ieşi din orice strâmtoare bănească — sunt vitele.

Pe la 1780 este introdus în cultură forţată, cu ajutorul armatei, cartoful, plantă originară din America de Sud, introdus în Europa la sfârşitul secolului al XVI-lea. La începutul secolului al XVIII-lea cultura cartofului câştigă teren. De asemenea în aceiaşi perioadă se extinde cultura secarei de toamnă [B–14 şi 14 A].

CULTIVAREA CEREALELOR

În timp, locul obţinut prin defrişare a fost desemnat diferit: câmp curat, poiană, laz, ţîrşitură, tăietură etc.

Au existat mai multe procedee de realizare a despăduririi. Astfel se apreciază că datează încă din neolitic (cca. 5000 î.Ch.) deprinderea decojirii trunchiului, în partea de jos (la cca. 0,5 m de la nivelul pământului), adică tăierea roată (ca un inel) a scoarţei, pe o lăţime de câteva palme. Decojirea se efectua primăvara, când lemnul căpăta mâzgă — „sevă”. Uneori, copacii se şi cepuiau „li se înlătura crengile”. Copacii jupuiţi se uscau. După uscare, se doborau şi, în bună parte, se ardeau pe loc. Doar câţiva erau duşi acasă, pentru a fi utilizaţi ca material de construcţie ori la încălzit.

Pentru grăbirea preluării în cultură a terenuri lor, mai eficient se dovedea procedeul curmării copacilor verzi, aproape de rădăcină. De asemenea, mare răspândire a cunoscut, odinioară, şi modalitatea arderii unor crâmpeie de pădure. Înainte de incendiere, porţiunea respectivă se izola de restul pădurii printr-un culoar larg de circa 30 de metri, înfăptuit prin tăierea şi înlăturarea copacilor.

Mai rar se scotea copacul cu rădăcini cu tot.

Indiferent de procedeul utilizat, o rămăşiţă a trunchiului şi rădăcinile copacilor nu puteau fi înlăturate imediat. De aceea, câţiva ani (trei-şase) —până la putrezirea şi scoaterea resturilor amintite — locul despădurit de regulă nu se ara, ci se săpa. Alteori, până piereau cioturile şi rădăcinile, el se ţinea pentru fân sau păşune.

Imediat după defrişare, până se îmblânzea, terenul trebuia semănat numai cu anumite plante: ovăz, orz, secară, mei, cartof. Abia după aceea se însămânţa cu grâu sau porumb; „mălaiul se punea numai după 2–3 ani de fâneaţă sau pe loc gunoit”.

Între timp, butucii putreziri se ardeau, an de an, se spărgeau sau se scoteau cu pari groşi, folosiţi ca nişte cumpene.

Sau se mai smulgeau cu ajutorul boilor înjugaţi, care trăgeau la un lanţ rezistent.

Totodată pentru înlăturarea resturilor ramase în pământ, s-au întrebuinţat frecvent: toporul, sau securea, hârleţul (arşăul) sau cazmaua, sapa, penele sau icurile, târnăcopul, budacul etc.

Asociaţi pe principiul rudeniei sau al vecinătăţii, defrişarea o realizau, totdeauna, bărbaţii.

Oamenii s-au străduit să nu părăsească definitiv terenurile cu fertilitate epuizată. De aceea, când se vlăguiau, când secătuiau, terenurile agricole se lăsau necultivate câţiva ani, timp în care înierbau şi erau folosite ca fâneaţă ori ca păşune. După odihnă, pământul respectiv — numit: ţelină, rât, jip — era iarăşi cultivat cu cereale. Obişnuit spargerea se făcea toamna. Până primăvara, locul se „aerisea". Primăvara se „tăia brazdă nouă", adică se efectua a doua arătură.

MODALITĂŢI DE FERTILIZARE A SOLULUI

O primă modalitate consta, cum am arătat mai sus, în scoaterea temporară din cultură a terenului secătuit şi în utilizarea lui, un număr variabil de ani, pentru păşune sau fâneţe. După refacerea proprietăţilor productive, pământul respectiv era reluat în cultura cerealieră.

Un alt mijloc de îngrăşare a solului, de străveche existenţă, consta în înlăturarea pădurilor prin ardere. Cenuşa rezultată în urma arderii complete a arborilor rămânea pe loc şi contribuia, în bună parte la sporirea fertilităţii solului. Şi arderea miriştilor a constituit o formă însemnată de îmbunătăţire a randamentului pământului muncit. Şi cenuşa din vatră — singură sau în amestec cu gunoiul de grajd — a fost, adeseori, utilizată ca îngrăşământ.

Întrebuinţare a avut şi stăuritul pământului, adică gunoitul cu ajutorul turmelor de oi sau a cirezilor de vite. Acestea păşteau ziua sau rămâneau şi noaptea, fie libere, fie închise pe terenurile care urmau să se însămânţeze.

Soluţia cea mai evoluată şi mai eficace pentru refacerea rodniciei pământului a constituit-o, bineînţeles, întrebuinţarea gunoiului de grajd.

Transportat toamna (cu carul sau căruţa) sau iarna (cu sania), gunoiul de grajd era lăsat grămezi, pe locuri, iar primăvara se împrăştia (unii îl împrăştiau după ce-l duceau în ţarini). Gunoi se strângea vara şi în apropierea fântânilor de la zăcătoare, unde veneau cirezile de vite ori turmele de oi sau capre să bea apă şi să se odihnească. Gunoiul din aceste locuri se vindea, la licitaţie toamna târziu.

Pentru grăbirea putrezirii plantelor nefolositoare, a rădăcinilor şi a rămăşiţelor tulpinilor rămase de la păioasele secerate, s-a recurs la ogorârea miriştii, o arătură de suprafaţă, efectuată spre sfârşitul verii, după ce miriştea fusese păşunată o bună bucată de vreme.

În sfârşit, după introducerea porumbului în agricultură s-a încetăţenit deprinderea rotaţiei plantelor păioase cu cele prăşitoare. Succesiunea culturilor era:

— Grâu de toamnă, iar primăvara, peste el se semăna trifoi (la noi fiind puţin pământul arabil), la seceriş, trifoiul la palonit era scuturat, iar griul se lega în snopi.

— Anul următor rămânea trifoi tot anul.

— Următorul an este trifoi şi iarbă. Terenul era ogorât prin iunie. Toamna îl gunoiau şi-l mai arau. Mai târziu se grăpa şi apoi se ara rămânând pregătit pentru primăvara următoare când era semănat cu porumb.

— Urmau din nou păioasele, grâu sau ovăz etc.

TIPURI TRADIŢIONALE DE ARĂTURĂ

În general, punctul de începere şi modul de executare a arăturilor s-au aflat în strânsă relaţie cu configuraţia terenului, cu formele de relief, cu grija de a nu deforma, pe parcurs, starea iniţială a suprafeţelor arate, de a le feri împotriva băltirilor etc.

De regulă, suprafeţele de teren, aproape plane, se arau de la margine spre mijloc (Foto 14.a) şi de la mijloc spre margine(Foto 14.b). Pentru evitarea denivelărilor cele două tipuri de arătură alternau an de an.

Arăturii începute de la marginea locului i se spunea „în sclog” sau „de la răzor”.

Între două lanţuri de pământ vecine, se aflau „martori” cu iarbă, (care nu erau tăiaţi de nici unul din vecini), numiţi şi „ţăgi”.

Astfel că, arăturilor începute de la mijlocul locului li se mai zicea: „către ţăgi” sau „către răzor”.

Pe pantele mai abrupte, arătura se făcea din deal în vale. Se mergea în sus, cu golul, adică fără brazdă, şi se cobora cu brazdă (Foto 14.c).

a	b	c

Foto 14. Sisteme de arat

UNELTE DE ARAT

O unealtă de arat arhaică, consemnată încă, în mod surprinzător, de tradiţia orală, consta dintr-un lemn destul de lung şi rezistent, care avea capătul anterior prins în jug, printr-un cârlig, ori printr-o împletitură de nuiele, iar capătul posterior încovoiat, astfel încât să meargă prin pământ, scurmându-l. Pentru prelungirea duratei de întrebuinţare, vârful scormonitor „…se învelea într-o foiţă de fier…”. În timpul aratului, instrumentul era dirijat prin intermediul cornului aflat deasupra părţii arcuite.

Este o formă dintre cele mai rudimentare ale „râmocului” slav.

La noi, până către sfârşitul secolului trecut se utiliza şi o variantă a aratrului.

Faţă de „râmoc”, ea era, fireşte mult mai evoluată, având patru elemente componente esenţiale:grindeiul lung şi curbat, fixat cu un capăt pe jug, iar cu celălalt într-un corn lucrat din lemn masiv; cornul încovoiat, în aşa fel, ca partea inferioară să

meargă pe pământ; brăzdarul simetric, de forma unui triunghi isoscel, terminat printr-un manşon de fixare; bârsa înfiptă în grindei şi în talpa formată prin simpla prelungire a cornului. Pentru consolidarea cadrului de fixare a părţii lucrătoare a aratrului, de o parte şi de alta a grindeiului putea fi aplicată o stinghie (Vezi Foto 15).

a) Râmoc	**b) Aratru**
Foto 15.	

Aratrul era prevăzut, încă din antichitate, cu două aripioare identice, dispuse lateral, care ţineau locul cormanelor.

Prin renunţarea la aripioara din stânga aratrului şi prin supradimensionarea celeilalte s-a ajuns treptat, la corman, adică la piesa care, avea rolul răsturnării brazdei tăiate de cuţit şi ridicate de brăzdar. În felul acesta, s-a realizat, de fapt, trecerea de la aratru la plug.

Inventat în lumea mediteraneană romană, plugul a pătruns şi la noi.

Răspândite au fost şi plugurile construite din grindei scurt, rotile, două coarne fixate fie într-o talpă mai lată, fie într-una bifurcată în partea posterioară, talpă, brăzdar simetric, bârsă, corman fix şi cuţit.

Sunt greu de precizat locul şi timpul apariţiei brăzdarului de fier asimetric. De pildă în Europa apuseană şi centrală, s-au descoperit deja brăzdare de fier uşor asimetrice, datate în secolele IV–VI d.Ch.

Cam tot atunci apar şi pe teritoriul ţării noastre. Conturându-se din ce în ce mai limpede ideea că s-au utilizat pluguri primitive înainte de venirea slavilor, adică în secolul al VII-lea.

Destul de târziu odată cu apariţia plugurilor mai perfecţionate, care mai păstrau doar grindeiul şi coarnele confecţionate din lemn, brăzdarul s-a aşezat sub corman.

Pe distanţe mici, la Rădeşti, plugul era transportat pe cobilă (un fel de capră alcătuită din două lemne împreunate sau dintr-un lemn cu două ramuri).

La cele mai simple forme de concretizare ale aratrului sau ale plugului propriu-zis, adâncimea brazdei se potrivea, în primul rând, din mâini.

Ceva mai lesne de dirijat erau plugurile prevăzute cu icuri (pene) deasupra şi sub partea posterioară a grindeiului. În vederea adâncirii brazdei, se lovea, cu un ciocan de lemn în icul (pana) de deasupra. Grindeiul se înclina spre pământ. Implicit, se afunda şi brăzdarul. Pentru efectuarea unei arături mai superficiale, se împingea vizibil pana de sub grindei.

Cu acelaşi scop, s-a mutat în partea posterioară a grindeiului şi a tălpii, a unui fus sau fustei pentru slobozit şi suit plugul în brazdă. Filetat la capătul superior, fusul sau fuşteiul se strângea ori se slăbea, cu ajutorul unui şurub. (Uneori era înlocuit cu o

lamă îngustă din lemn sau fier, care era găurită, iar operaţia de urcare sau coborâre se făcea prin mutarea în găurile de mai sus sau mai jos a unui cui opritor).

La plugurile mixte vizibil perfecţionate spre şi după debutul secolului XX, ca şi la cele lucrate în întregime din fier, adâncimea se controla prin coborârea sau ridicarea grindeiului cu sprijinul unui mecanism — numit juguţ — montat deasupra şi către mijlocul osiei roţilor.

În afara aratrului şi plugului, la lucrarea pământului, înainte şi după semănat, au mai fost întrebuinţate şi alte unelte.

Prăşitoarea alcătuită din trei sape;una în faţă şi două îndărătul ei. S-a folosit abia după ce plantele prăşitoare s-au semănat în rânduri.

UNELTE DE SĂPAT

Unealtă străveche sapa a avut multiple utilizări:1a desţelenirea poienilor obţinute prin defrişare; la lucrarea terenurilor în pantă; la săpatul grădinilor, al viilor, al pomilor; la prăşit; la scosul cartofilor etc.

De fapt încă, de pe timpul geto-dacilor, ea cunoaşte mai multe forme de concretizare, impuse, pesemne, chiar de diferitele întrebuinţări.

Cu puţine excepţii tradiţia orală menţionează numai sape lucrate din fier.

Pentru adâncirea gropilor necesare plantării pomilor, viei, pentru amenajarea unor şanţuri, pentru desfundarea, adică pentru săparea mai adâncă a terenurilor destinate grădinăritului etc., pentru spargerea unor locuri înierbate etc. s-a recurs la arşău (hârleţ).

Alături de arşăul lucrat în întregime din fier, până către sfârşitul secolului XIX, s-au mai aflat în uz, şi arşeul ferecat sau cu ramă de fier. (Pentru unelte de săpat vezi şi Foto 16).

Foto 16. Unelte de săpat

MĂRUNŢIREA ŞI NIVELAREA ARĂTURII

Prin grădini sau pe locurile ce se semănau cu cânepă, bulgării erau sparţi cu muchia sapei şi a securii. Nivelarea se făcea cu grebla de lemn ori de fier. Pe suprafeţe mai întinse, pământul arat s-a mărunţit şi netezit cu grapa, unealtă străveche pe teritoriul ţării noastre, dovadă fiind şi obârşia autohtonă a cuvântului.

În evoluţia sa, unealta a cunoscut mai multe posibilităţi de materializare.

Se poate aprecia că unul dintre cele mai vechi procedee de mărunţire şi nivelare a terenului arat consta în legarea cu împletituri de nuiele, frânghii, lanţuri etc., a cotoarelor de la mărăcini sau de la arbuştii cu o ramificaţie mai bogată şi în târârea acestora cu ajutorul animalelor. Pentru sporirea eficienţei, deasupra târşului se aşezau diverse greutăţi.

Deşi se presupune că în unele puncte răzleţe din Transilvania, colţii de fier şi-au făcut apariţia încă din secolul al XII-lea, faptul rămâne însă izolat din moment ce, până către sfârşitul secolului al XIX-lea, grapele construite în întregime din lemn au fost predominante numericeşte.

Adeseori, terenurile se grăpau mai întâi cu grapa cu colţi, care zdrobea bulgării; apoi se apela la grapa de spini.

S-a folosit şi tăvălugul, era neted, din lemn de fag sau gorun. În Rădeşti se găsea câte unul la 4–6 gospodării.

CÂND ŞI CUM SE ÎNSĂMÂNŢA

Porumbul s-a semănat, fie pe terenul proaspăt desţelenit, fie în urma altei recolte de porumb, fie — mai frecvent — după plante păioase.

Miriştea se ara o dată (primăvara) sau de două ori (se ogora toamna şi se repeta arătura primăvara).

Obişnuit grâul se semăna în locul porumbului, pe tuleişte. Se mai semăna şi pe „ogorul negru”. Din când în când se punea în urma recoltelor de ovăz, orz şi chiar grâu. Pentru asta, miriştea se ogora la scurt timp după secerat şi, toamna, se ara din nou.

În general, începerea şi terminarea însămânţărilor de primăvară şi de toamnă s-au aflat în concordanţă, în primul rând, cu starea timpului.

Tradiţia a fixat totuşi, anumite limite care nu trebuiau depăşite:

— la Bunavestire (Blagoveştenie = 25 martie) plugul trebuia pus în brazdă;

— până la începutul lui mai (1 mai), se termina totul;

— dacă nu semeni cucuruzul până în mai „nu mai mănânci mălai”.

Pentru fixarea momentului prielnic începerii însămânţărilor de primăvară, gospodarii aveau şi indicii precise, verificate generaţie de generaţie. Astfel:

— aratul pentru mei, mazăre, orz, ovăz etc., debuta în mustul zăpezii, prin februarie–martie, când:
  - veneau cocorii;
  - când da captalanul (plantă cu frunze mari);
  - când înflorea cornul;

— porumbul se însămânţa ceva mai târziu când:
  - înfloreau porumbele;

- înfloreau spinii;
- înverzea stejarul, gorunul;
- când da frunza fagului;
- când înflorea castanul sălbatic (necomestibil).

Alteori, semănatul începea odată cu „cântatul dintâi al cucului”, al brotăceilor etc.

Unii aveau deprinderea de a se orienta şi după lună, plantele din pământ se puneau pe lună nouă, iar cele de la suprafaţă pe lună veche. Însămânţatul de toamnă începea în jurul datei de 15 septembrie. În jurul lui 15–20 octombrie, însămânţatul de toamnă trebuia terminat.

În general, păioasele se semănau în urma efectuării arăturii şi se acopereau cu grapa.

Însămânţarea păioaselor a constituit atribuţia bărbaţilor. Înainte de a fi semănate, grăunţele de grâu — alese cu mâna, cu ajutorul apei (puse în apă, seminţele seci se ridicau deasupra), prin ciuruire (în timpul cernerii, seminţele mici erau eliminate) sau vânturare — se tratau cu lapte de var şi piatră vânătă.

Semănarea grâului şi a celorlalte păioase din sacul legat (cu o baieră) de un colţ şi de o parte a gurii. În timpul însămânţării baiera se aşeza pe ceafa semănătorului, iar sacul se ţinea sub umărul stâng, cu gura-n faţă. La fiecare pas seminţele erau împrăştiate uniform, cu mâna dreaptă.

S-a utilizat şi însămânţarea păioaselor din poală, ori din faţa de masă (din masari-masariţă), adică dintr-o bucată mare de pânză, legată de mijlocul semănătorului,

A fost utilizat şi sistemul semănatului din căldare sau din straiţa cu baieră.

Bătrânii noştri, când grâul era în floare — momentul polenizării — , mai ales când nu bătea vântul, se duceau de-a lungul lanţului de grâu, câte doi, unul pe o parte celălalt pe partea opusă, trecând peste spicele de grâu o funie (un palamar) spre a îmbunătăţi polenizarea în scopul unui spor de recoltă.

Însămânţarea porumbului (cucuruzului), a fost efectuată atât de bărbaţi cât şi de femei.

Seminţele de porumb erau împrăştiate, de regulă, cu mâna peste tot locul, după ce acesta fusese gunoit şi arat. Faţă de grâu, care se semăna mai des, aruncându-se la fiecare pas, grăunţele de porumb se azvârleau la doi paşi. Cei ce nu posedau suficient gunoi ca să-l răspândească în toate părţile, şi unde pământul era mai slab, semănau porumbul în cuiburi făcute cu sapa sau cu parul după ce arau şi grăpau. În fiecare cuib puneau câţiva pumni de gunoi de grajd.

După primul război mondial, porumbul a mai fost semănat şi pe brazdă, cu mâna. În urma plugului venea o persoană care, la un pas sau la doi paşi, punea cu mâna câte 2–4 boabe pe şanţul celei de-a doua sau a treia brazde. Brazda următoare acoperea boabele.

Apoi s-a trecut la maşina de semănat pe două–trei rânduri, pusă în mişcare prin tracţiune animală şi prevăzută cu două–trei tuburi, din care seminţele cădeau uniform. Vezi şi Foto 17).

	Foto 17.a Semănătoarea pentru porumb, cu două rânduri, confecţionată din lemn
	Foto 17.b Semănătoarea de porumb, văzută din alt unghi

Seminţele de porumb care se împrăştiau cu mina erau purtate în aceleaşi ustensile ca şi seminţele pentru păioase. Femeile semănau din poală sau din vadră.

Odată cu boabele de porumb, mai erau semănate şi seminţe de fasole (mazăre) şi de dovleci (ludăi).

Uneori se semăna cânepă de toamnă pe marginea câmpului cu porumb. Alteori pe marginea lanţului, se găsea câte un rând de bob, de fasole (pusă în cuiburi), de floarea-soarelui (rujă) sau de mei tătăresc (tătarcă).

Plantele vătămătoare de prin semănăturile cu grâu erau stârpite cu mâna sau cu un băţ ce avea fixată în vârf o bucată de metal, de formă dreptun-ghiulară ori bifurcată, ca şi coada rândunicii. Unealta se numea ocic (otic).

Pentru distrugerea buruienilor şi afânarea solului, terenurile cultivate cu porumb se prăşeau (se săpau) în general de două ori. Primei praşile i se spunea săpat, sapa dintâi, sau săpat de o dată. Cu ocazia acestei praşile, se rărea porumbul semănat prin împrăştiere sau se rupea surplusul de fire de pe rânduri, se înlătura pământul uscat de lângă fire şi se trăgea altul proaspăt.

Pe lângă distrugerea buruienilor şi afânarea pământului praşila a doua (sapa a doua), avea menirea adunării pământului la rădăcina plantelor prăşitoare, pentru a le favoriza dezvoltarea şi a le mări rezistenţa. Se zicea „întorsul cucuruzului”.

Pentru impulsionarea ritmului de lucru pe timpul praşilei (a sapei), s-a practicat întrajutorarea în muncă, se făcea clacă.

RECOLTATUL ŞI TREIERATUL CEREALELOR PĂIOASE

Din vremuri îndepărtate, tulpinile cerealelor păioase s-au tăiat cu secera. Cele mai vechi exemplare de seceri descoperite pe teritoriul ţării noastre datează încă din ultima fază a neoliticului timpuriu (5500–2500 î. Ch.). De-a lungul mileniilor, secerile s-au lucrat din materiale diferite (corn de animal, piatră, bronz şi fier) şi, fireşte, au cunoscut numeroase forme de concretizare.

Munca grea, care trebuia isprăvită într-un timp cât mai scurt — pentru ca grâul să nu se treacă din copt —, seceratul antrena aproape întreaga familie, de la copii mai răsăriţi, până la bătrâni. În vederea impulsionării ritmului de lucru, oamenii secerau, adeseori, în grupuri constituite pe baza principiului întrajutorării. Vecinii şi rudele se împrumutau, se ajutau, munceau când la unul, când la altul.

Pentru a câştiga în lungime, tulpinile păioaselor, care urmau să formeze legăturile snopilor, se retezau cu secera cât mai aproape de sol sau se smulgeau cu rădăcini cu tot. Rareori — e drept — în anii secetoşi şi numai acolo unde firele de grâu, orz sau secară rămâneau prea firave şi prea scurte, se recurgea la recoltatul lor prin smulgere.

Concomitent cu sporirea suprafeţelor cultivate, s-a simţit nevoia utilizării unei soluţii mai eficiente. De aceea, a câştigat teren cosirea cerealelor păioase.

Atât seceratul cât şi cositul se făceau pe porţiuni — postată —, în funcţie de înclinarea locului şi de direcţia spre care erau aplecate spicele. În urma secerătorilor, câmpul rămânea presărat cu mănunchi — mănuşi. După cosaşi, păioasele cădeau în brazde.

Pentru a cădea cât mai adunate, cerealele păioase se tăiau cu coasa obişnuită, căreia i se adăuga însă o greblă mică — grebluţă — prevăzută cu câţiva dinţi.

Printr-o nuia sau două de corn, arcuite, grebla se fixa de mânerul şi de veriga coasei. Anexei respective i s-a zis „cercuri”.

Cu puţine excepţii, cerealele păioase erau cosite numai de bărbaţi, iar femeile le adunau pe legături.

După uscare, mănunchii erau strânşi cu secera, de către femei ori copii şi aşezaţi pe legături, confecţionate, frecvent, tot din cereale păioase şi mai rar din alt material. Din două sau mai multe mănunchiuri, puse pe legătură, se alcătuia un snop. Obişnuit, legarea snopilor o făceau bărbaţii. Ei presau plantele cu genunchiul, iar cu mâinile strângeau temeinic legătura. Apoi, se prindeau capetele legăturii propriu-zise şi se răsucea unul împrejurul celuilalt. După legare, snopii se aşezau în poziţie verticală cu spicele în sus. Un număr de 21 de snopi aşezaţi cruciş constituiau o cruce sau spetiţă.

Snopul din vârful grămezilor se aşeza totdeauna cu spicele în jos. Lui i se spunea popă.

Luate cu carul de pe câmp, cerealele păioase erau duse undeva în ţarină pe arie (la maşina de călcat).

Transportarea grâului se făcea cu carul (căruţa) special amenajate. Pe loitre se aşezau frântarele (două bucăţi), una în faţă alta înapoi, iar peste ele se puneau în lungul carului rudiţele.

Fie acasă (mai rar), fie pe aria satului, snopii se grămădeau în stoguri de formă rotundă (cu vârf conic) sau prismatică. Grămada conică se numea stog, iar cea clădită în formă de prismă era desemnată claie ori jireadă.

Cea mai veche metodă de sfărâmare a spicelor a constat în frecarea în palme. Procedeul s-a întrebuinţat numai în situaţii de excepţie, când oamenii aveau nevoie urgentă de cantităţi mici de grăunţe.

Străveche este şi deprinderea treierării prin baterea spicelor cu o bâtă sau cu îmblăciul.

Ineficace, baterea spicelor cu bâta (băţul) era utilizată doar în anii răi, când populaţia suferea din cauza foametei. Atunci, până la strângerea şi treierarea întregii recolte, se secerau mai devreme porţiuni restrânse de cereale păioase, se uscau snopii la soare, după care se aşezau cu spicele pe un butuc sau pe un aşternut şi se loveau. Mai cu seamă spicele de orz şi de secară erau treierate astfel.

Metoda însă a fost folosită şi la scuturarea boabelor de fasole, mazăre, bob sau a seminţelor de cânepă şi in.

Pe teritoriul nostru, treieratul cu îmblăciul datează sigur de pe vremea dacilor. De asemenea romanii foloseau pe scară largă îmblăciul.

În general îmblăciul era alcătuit din două bucăţi de lemn, una (cea lungă) de care ţinea persoana care îmblătea şi alta pentru lovirea spicelor, unite prin curele din piele de vită, printr-un inel metalic etc.

Partea îmblăciului, de care apuca îmblătitorul, se numea coadă sau rudă.

Lemnul gros, rezistent (adeseori era de corn) şi mobil, cu care se băteau cerealele, era desemnat îmblăciu. Treieratul cu îmblăciul se efectua fie în vatra sau aria şurii (care se lipea în fiecare an cu un amestec de lut şi bălegar), fie afară, pe aria din curtea casei.

Îmblăcitul începea pe la 1 septembrie şi se prelungea de obicei, până pe la 9 martie (40 de Sfinţi).

Snopii — legaţi bine şi uscaţi la soare — se aşezau pe două şiruri, cu spicele spre interior „spic la spic”. Dacă îmblătea o singură persoană, acesta umbla roata pentru a lovi spicele pe toată întinderea lor. Când existau doi îmblătitori, se fixau câte unul la capetele şirurilor de snopi şi mânuiau îmblăciele într-o ritmicitate perfectă, evitându-se, astfel, lovirea reciprocă. Treieraţi pe o parte, snopii se întorceau pe cealaltă parte. Apoi, se dezlegau, repetându-se lovirea de mai multe ori. Din când în când paiele se răscoleau, se scuturau şi se scoteau din boabe cu furca sau cu grebla.

Până către primul război mondial, în special secara ale cărei tulpini se foloseau frecvent la învelirea (acoperirea) caselor, au fost mai totdeauna îmblătită.

Moştenită din străbuni este şi deprinderea treierării cerealelor păioase prin călcare cu animalele.

Călcatul cerealelor se înfăptuia cu animale nepotcovite. În mijlocul ariei se planta totdeauna un stâlp numit par. La noi se cunoaşte locul a trei arii, pe locul numit Suertaş (= Sub Iertaş).

Aşezarea snopilor pe arie începea de la mijloc către margine. Era acţiunea de punere pe arie. Snopii dezlegaţi sau legaţi se împrăştiau împrejurul parului în poziţie semiculcată (cu vârful pe cotorul snopilor din rândul precedent; primul rând avea spicele spre par).

Animalul era legat cu o frânghie (funie) de par. Călcatul pornea de la margine. Pe măsura rotirii animalelor, funia se înfăşură pe par. Când ajungeau lângă el, se schimba direcţia deplasării.

Snopii se întorceau de pe o parte pe alta, iar paiele rămase fără boabe se adunau cu o greblă, se scuturau cu furca şi se scoteau de pe arie. Din când în când, se aduna grâul cu lopeţile, spre mijlocul ariei.

Către sfârşitul secolului XIX, se ivesc şi batozele = „maşinile de călcat” şi mai ales după primul război mondial.

Treieratul cu „maşinile de călcat” se organiza pe ariile din ţarină, nu în curţile gospodarilor din sat. Dispunerea ariilor era pe pământul oamenilor care aveau lanţuri de pământ în partea de răsărit a satului pentru a fi relativ aproape şi de sat, dar mai ales de valea Bogeştiului spre a avea de unde lua apă în cazul izbucnirii unui incendiu.

Urma vânturatul la vânt (zdrăvietul) prin azvârlirea boabelor de cereale în sus, mai ales când era vânt mai tare fiind apoi lăsate să cadă pe o poneavă (un material textil cu suprafaţă mai mare), sau prin lăsarea lor să cadă într-un vas (coşară, căldare, albie etc.), ţinut la anumită înălţime.

Foto 18. Treieratul cu batoza — „maşina de călcat”

Înlăturarea impurităţilor s-a realizat şi prin cernerea boabelor de cereale în ciururi lucrate fie din tablă găurită, fie din piele de animale argăsită şi perforată, din sârmă etc.

Apoi a fost treierul de mână. Un cilindru rotitor între două puncte de sprijin, prevăzut (în interior) cu 2–3 site de vânturat şi cu două roţi dinţate, puse în mişcare manual.

CURĂŢATUL PORUMBULUI

Culeşi cu şuşorcă (pănuşi), sau fără, cucuruzul se transporta acasă, se depozita în colne, pe podul casei etc.

Pentru înlăturarea şuşorcilor (pănuşilor), se organiza întrajutorarea la care luau

parte rude şi vecini, pe bază principiului reciprocităţii.

Apoi, ştiuleţii se ţineau la uscare. Boabele se curăţau periodic, în funcţie de cerinţe. Operaţia era desemnată: desfăcat.

Veche şi în general răspândită în toată ţara a fost deprinderea curăţirii boabelor prin frecarea ştiuleţilor (cocenilor).

Mare căutare a avut mai apoi şi răzuitoarea de mână — desfăcătoarea — care era lucrată de fierari, ustensila fiind prevăzută cu două rânduri de dinţi pe margine.

Unii au recurs şi la procedeul tragerii ştiuleţilor pe un vălăuaş (jgheab), care avea cuie înfipte pieziş, sau pe o scândură presărată cu dinţi de fier ori prevăzută cu un cuţit (sau lamă metalică). Aşezată oblic scândură se sprijinea cu un capăt pe pământ, iar cu celălalt pe un scaun, de regulă cel pe care stătea persoana ce lucra.

După al doilea război mondial a câştigat teren întrebuinţarea maşinii manuale de curăţat porumb căreia i s-a spus batoză de mână.

*

Dorinţa de a şti cât mai multe privind agricultura, a făcut ca mulţi gospodari, în perioada interbelică, să urmeze cursuri agricole. „Buletinul Agricol al Camerei de agricultură a Judeţului Arad" Nr. 2–3 din 1 februarie 1934 (p. 31) arată că între cursiştii abonaţi la „Buletinul Camerei" se numără şi Ioan Rada şi Mihaiu Lazăr din Rădeşti.

DEPOZITAREA PRODUSELOR CEREALIERE

Grăunţele cerealelor păioase s-au depozitat, în primul rând, în podul casei, mai rar intr-una dintre încăperile acesteia (în cămară etc.).

Cerealele se răspândeau pe pod sau se ţineau în ustensile speciale, îndeosebi saci, coşeri confecţionate din nuiele împletite şi acoperite cu baligă. (Vezi Foto 19). Coşul păstrat din bătrâni de Ionel Coşeri, casa Nr. 61, după cum se observă şi din imagine nu este circular ci alungit, având la bază dimensiunea diametrului mic de 30 cm iar a celui mare de 70 cm. La gura coşului dimensiunile sunt de 61, respectiv de 85 cm. Înălţimea fiind de 102 cm. Forma eliptică era dată spre a putea fi introdus mai uşor pe gura podului (uşa). Capacitatea unui astfel de coş era de 2 şinice de grâu (cca. 200 kg). Cerealele se puneau cu ustensilele amintite, fie direct pe pământ, fie sprijinite pe pat de scânduri, pe butuci etc.

a)	b)

Foto 19. a) Coş din nuiele folosit pentru păstrarea produselor cerealiere. Coşul se află în gospodăria lui Ionel Coşeri, casa nr. 61; b) Coş pentru păstrat cereale văzut dinspre gura lui

Din vremuri îndepărtate vine şi uzanţa păstrării unor cantităţi mai mici de grăunţe şi de făină în recipiente făcute din scoarţă de tei, ori ele mesteacăn, ori în trunchi de copaci, scobite, numite gioabă. Mai târziu se puneau într-o ladă mare, uneori cu mai multe compartimente şi cu capace, numit hâmbar.

Vechime multimilenară are şi deprinderea depozitării grânelor în gropi de bucate, e drept la noi mai puţin, dar cu câteva sute de ani în urmă se foloseau. Ele erau mai înguste la gură şi se lărgeau mai jos. Împotriva umezelii, gropile de bucate se lipeau cu un amestec de lut, balegă şi pleavă. Cu acelaşi scop, ele se pârleau, sau se ardeau cu paie, coceni, lemne etc.

Totdeauna, cerealele se turnau peste un strat de pleavă. După umplerea gropii, peste grăunţe se presăra uneori cenuşă menită să împiedice pătrunderea rozătoarelor. Apoi se aşeza un capac. Deasupra, se aruncau paie şi un strat de pământ, gros de circa 0,5 m, care se ridica sub forma unui muşuroi.

În gropi s-a păstrat cu preponderenţă meiul, orzul şi ovăzul. Porumbul nu s-a păstrat niciodată în gropi. Cantitatea mai redusă a recoltelor de porumb şi stabilitatea relativă a vremuri lor, a determinat păstrarea lui de regulă pe podul caselor.

Totuşi pe măsura creşterii productivităţii şi pentru porumb, în primele decenii ale secolului nostru, au început să câştige teren cotărcile (pătulele) lucrate din leaţuri. Totodată, s-a trecut treptat la acoperişul cu ţiglă, tablă etc., în locul paielor şi a şindrilei.

Pentru păstrarea fainei de grâu sau de porumb au fost folosite cam tot ustensilele amintite mai sus (saci, coşeri, gioabe, dar şi lăzi comparti-mentate de diferite dimensiuni şi prevăzute cu capace (hîmbar).

GABANAŞUL

Anii neprielnici agriculturii (secetoşi, ploioşi etc.) au dus la luarea unei hotărâri înţelepte. Crearea unei rezerve de bucate a oamenilor care să fie utilizată la nevoie.

Obştea sătească în scopul depozitării şi păstrării în bune condiţii a cerealelor, a construit în 1878, pe locul de casă Nr. l25 (lângă Biserica ortodoxă), un depozit etajat. Aici practic se puteau depozita cerealele pe trei nivele: parter, etaj şi în pod. Vezi şi Foto 20.

Foto 20. Depozitul de bucate–cereale — Gabanaşul. Prima construcţie etajată din Rădeşti, realizată în anul 1878

Pe frontonul construcţiei a fost aplicată o placă din marmură pe care se poate citi: „Magazinul fondului de bucate a Bisericei gr. or. române din Bodeşci 1878–1898”.

Construcţia este spaţioasă, având o lăţime de 10 m şi o lungime de aproape 20 m.

În timp, construcţia fiind aşezată central, a adăpostit şi nevoile primăriei, iar după cel de al doilea război mondial chiar şi un magazin al cooperaţiei şi un bufet [B–15, 15 A şi 15 B].

PLANTE TEXTILE

Cânepa şi inul sunt plante autohtone, cu o mare întrebuinţare în industria casnică, în alimentaţie şi în medicina populară.

Pe teritoriul ţării noastre, ţesutul plantelor textile era practicat încă din neoliticul timpuriu (5500–5500 î.Ch.).

În epoca bronzului (1800–800 î.Ch.), ţesutul cânepei şi al inului câştigă în importanţă.

Numele latine ale celor două plante cânepa = *canapa* = *(caunabis)*; in = *linum* — constituie şi ele o dovadă despre vechimea şi continuitatea cultivării cânepei şi inului pe teritoriul nostru. Şi alţi termeni referitori la prelucrarea cânepei şi a inului sunt fie autohtoni (argea, pânză, caier, andrea), fie de origine latină (canură, tramă, pieptene, fus, furcă, ghem, iţă, spată, răşchitor, (a)ţese, natră, război de ţesut, (a)urzi, vergea etc.

Inul şi cânepa se topeau, se meliţau, se periau şi se torceau cu mare pricepere; ţesutul se efectua în două iţe, iar pânza se diferenţia — după întrebuinţări — în trei categorii: a) fină (pentru cămăşi şi poate pentru giulgiuri); b) intermediară (pentru îmbrăcămintea exterioară); c) groasă (pentru saci etc.).

Calitatea superioară a ţesăturilor indică cunoaşterea războiului de ţesut orizontal încă de pe la începutul mileniului II. Până atunci, se aflase în uz războiul vertical, apărut — probabil — chiar din epoca neoliticului timpuriu (5500–3500 î.Ch.).

În trecut cultivarea cânepei şi a inului, la noi, inul mai puţin, a fost indispensabilă oricărei gospodării. Se confecţionau din ele multe dintre piesele de îmbrăcăminte, mai ales cea de vară, sau alte produse necesare în casă: aşternuturi, strujacuri (saltele), căpătâie, feţe de masă, ştergare (prosoape) etc. Pe de altă parte, înainte de preluarea în cultură a florii-soarelui, seminţele de in şi cânepă se foloseau frecvent — alături de cele de ludaie (dovleac) sau de sâmburi de nucă — la obţinerea uleiului vegetal, consumat în cantităţi apreciabile din cauza numeroaselor zile de post presărate pe toată întinderea anului. Pentru extragerea uleiului, într-o perioadă premergătoare introducerii generale în uz a oloiniţelor (piuelor, pivelor) de ulei, seminţele se pisau până se făceau „turtă”. Apoi se încălzeau la foc într-o oală mare, adăugându-se puţină apă fierbinte tot amestecându-se. După ce se înmuiau, se umplea oala cu apă călduţă şi rezulta un fel de lapte, care se strecura printr-o sită, ca să înlăture reziduurile. Laptele acesta (lapte de bou) se fierbea într-o oală până ce se îngroşa. Sărată, pasta respectivă se consuma unsă pe pâine, pe mălai ori pe turtă.

Terenul care urma să se semene cu in sau cânepă trebuia să fie îngrăşat din

timp cu gunoi de grajd. Poate de aceea cânepa îşi găsea, adeseori, locul cel mai prielnic dezvoltării pe la capetele lanţurilor cu porumb.

Arătura se efectua primăvara, după ce gunoiul era bine putrezit. Când pământul era deja zvântat, brazdele sau bulgării se sfărâmau cu muchia sapei. Apoi se semăna şi se netezea pământul cu sapa şi grebla.

Din loc în loc, pentru a ocroti sămânţa împotriva păsărilor, prin cânepişte se plantau sperietoare, adică nişte beţe îmbrăcate în veşminte vechi şi îngemănate astfel încât să pară a fi oameni. Uneori se punea şi o mâţă (pisică) vie, legată cu o sfoară de un par.

Prin luna iulie, se culegea cânepa de vară, iar spre sfârşitul lunii august se recolta şi cânepa de toamnă, sau de sămânţă.

Cânepa de sămânţă denumită haldăr, se semăna împreună cu cea de vară şi se alegea singură.

Culese cu mâna, prin smulgere mai multe fire de cânepă se legau şi formau mănuşi. Numai cânepa prea înaltă era cosită sau secerată foarte aproape de pământ.

Uscată, cânepa de vară se ducea direct la topit. În schimb, după cules, cânepa de toamnă se îngrămădea (se făcea pup) şi se lăsa (circa 3– 10 zile) la uscat (acoperită cu buruieni pentru a se coace şi feri de păsări). După copt, se usca la soare, iar pentru scoaterea seminţelor se bătea cu îmblăciul sau cu un mai, pe un butuc ori pe o scândură. deasupra unui aşternut.

Topilele se amenajau pe Vale, spre mal şi pe la coturile pârâului. Cânepa se ancora între ţăruşi şi se acoperea cu rude (prăjini), peste care se aşezau pietre.

În funcţie de condiţiile climatice, topirea dura între 7–15 zile, apa mai călduţă favoriza o topire mai rapidă.

Scoase din apă, cânepa şi inul se spălau şi se lăsau în apropiere, pe mal, la zvântat. Apoi, era transportată acasă şi puse la uscat pe garduri, pe lângă garduri sau pe lângă unele construcţii anexe din gospodărie.

Cânepa se rupea, în mod curent, într-o meliţă cât se poate de rezistentă, cu un spaţiu de forfecare mai larg decât la meliţa obişnuită şi cu o limbă (cuţit) durabil. I se spunea meliţoi. Sau se rupea cu maiul de spălat rufe, s-au folosit însă şi alte modalităţi, cum ar fi apăsarea mănuşii direct pe meliţă, în câteva locuri.

După rupere sau zdrobire, cânepa se meliţa, se trăgea la meliţa cu un spaţiu de forfecare mai strâmt.

Meliţa era fie mutătoare (se sprijinea pe două picioare care erau încastrate în două tălpi), fie cu un capăt fixat de un pom (par etc.) şi celălalt capăt sprijinit pe două picioare, fie stabilizată pe două picioare înfipte în pământ sau într-un postament de lemn şi având capetele inferioare ale picioarelor unite printr-o stinghie.

În vederea eliminării pozdăriilor cânepa meliţată se trecea printr-o perie aspră (piepteni). Vezi şi Foto 21.

După înlăturarea resturilor lemnoase, firele de cânepă (in) se adunau în fuioare şi cununi de fuioare.

Pentru alegerea câlţilor, cânepa era trasă prin piepteni — unealtă formată dintr-o scândură ce avea înfipt, la capătul mai lat — două sau mai multe rânduri de dinţi de fier.

Din dorinţa selectării părţii mai fine (fuiorul), s-a recurs, adeseori şi la altă unealtă, alcătuită dintr-o scândură care, de obicei, era mai îngustă spre capete şi mai

lată spre mijloc, unde se plantau — în rânduri — la Rădeşti — mai ales întâlnită forma de cerc — dinţi mărunţi şi mai numeroşi ca la piepteni. Ustensilei i s-a zis perie.

Din cânepă (şi in) s-au obţinut trei calităţi de produse:

a) fuioare (fire lungi folosite, de regulă, ca urzeală la pânză);

b) fuioare de calitate inferioară — tramă, bărbi, canură sau caier constând din ceea ce urma să fie băteala — trama — la pânză, sau urzeala şi băteala pentru strujac (saltele);

c) câlţi (utilizaţi ca bătează la pânza pentru pături (acopereminte), saci, preşuri (ţol) etc., numiţi drugălăi.

Furca şi fusul au constituit instrumentele cu ajutorul cărora se torcea şi se răsucea firul de cânepă (in).

În funcţie de poziţia folosirii lor, se poate vorbi de mai multe feluri de furci:

a) de brâu (se torcea cu ele şi în casă dar mai ales pe drum în timpul mersului, pe câmp);

b) cu scăunuţ;

c) fixată în tavan sau grindă (utilizate de obicei la răsucitul tortului);

d) cu talpă sau ţinută între genunchi.

În afara fusului obişnuit, pentru toarcerea câlţilor şi pentru răsucirea tortului respectiv, s-a mai aflat în uz şi druga „un fus mai mare şi mai gros” (i s-a mai zis fus de îndrugat sau de răsucit).

Fusul de răsucit era prevăzut, uneori, în partea inferioară, cu „un fel de cerc-disc din lemn”, cu diametrul de 7–8 cm, care înlesnea răsucirea.

Cea mai veche unealtă de tors pe teritoriul României a fost de fapt, tocălia. Inventată încă pe vremea începuturilor torsului şi menţinută în practică până spre zilele noastre, ea se lucra din lemn şi era alcătuită din două părţi, una, cea de jos, mai groasă, cam de 6–8 cm, având o poziţie orizontală, şi o a doua, un lemn mai subţire înfipt vertical în mijlocul celui de jos, iar la capătul de sus, un cârlig.

Tocăliei i-au urmat, în timp, druga şi, abia mai apoi (din perioada înfloririi civilizaţiei greceşti şi a celei romane), fusul.

Iniţial, tocălia ajuta la tors şi la răsucit, în general. Odată cu descoperirea fusului, ea şi-a restrâns simţitor sfera de întrebuinţare, limitându-şi-o la torsul şi răsucirea părului de capră sau la răsucirea „aţei din păr de cal”, din „coadă de vită” (toate acestea fiind necesare la legarea obiectelor sau ca nojiţe la opinci).

Tocălia se mai folosea la răsucitul sforii groase de cânepă.

Lucrul cu tocălia se desfăşura cam în felul următor: de cârlig se prinde capătul firului şi apoi cu mâna stângă trage firele din fuior, iar cu dreapta le aşază şi loveşte din timp în timp peste coarnele (capeţii) tocăliei ca să se învârtească necontenit ca fusul. Când era bine sucit, firul de depăna pe tocălie ş.a.m.d.

În vremuri apropiate nouă s-a introdus în practică, şi roata de tors.

Un străvechi obicei era organizarea — toamna–iarna — după strânsul recoltei şezători (clacă) unde fetele şi femeile, veneau cu lucrul lor. Acolo într-o atmosferă destinsă, presărată cu glume, poveşti, jocuri de grup etc. se lucra cu mai mult spor. În acelaşi timp se făcea şi economie de material de iluminat, acesta nefiind consumat decât în casa unde se adunau.

Pentru a se obţine jirebiile, direct de pe fuse sau din gheme, tortul se răşchia, se depăna pe răşchitor. Răşchitorul avea o formă simpli un băţ cere la un capăt avea un

crăcan în formă de V, iar la celalalt capăt se monta o bucată de lemn în formă de T.

Albirea tortului se efectua prin coacerea în pârlău, un vas special, lucrat din lemn. Pârlăul se sprijinea pe trei picioare având o formă tronconică, fundul mai larg, avea practicată o găuri că care permitea scurgerea, la nevoie a apei.

Tortul şi cenuşa în pârlău se aşezau în rânduri. Peste ele se turna apă fierbinte. Până la albirea necesară, operaţia se repeta 2–3 zile. Scoase din leşia de cenuşă, jirebiile se spălau, se lăsau la îngheţ, după care se uscau şi apoi erau prelucrate cu ajutorul vârtelniţei. Suportul vârtelniţei se numea caproi. (Vezi şi Foto 22).

Vârtelniţa şi meliţa reprezintă câştiguri tehnice ale evului mediu. Probabil de prin secolele XIV–XV.

De pe vârtelniţă tortul pentru urzit se depăna pe mosoare, iar cel pentru băteală se făcea ghem şi în continuare, ţevi.
Obişnuit, ţevile erau învârtite cu ajutorul sucalei.

Foto 21. Piepteni pentru cânepă şi in

Foto 22. Vârtelniţă

Urma urzirea pe urzoi, improvizat din cuie de lemn prinse în lungul târnaţului sau pe peretele altei construcţii (colnă, grajd etc.). Au existat şi urzoaie lucrate anume de meşteşugari. Ele se compuneau dintr-un fus de lemn fixat cu un capăt într-o grinda a casei (când spaţiul camerei a sporit), iar cu celălalt în scobitura unei bucăţi de lemn, din cruci (patru lemne aşezate, două sus şi două jos, în cruce) la noi le mai ziceau lopăţele şi lemne, ce legau capetele lopăţelelor, pe care se urzeau, de fapt, firele, numite brâncă (sau brânci).

Alteori, urzirea se făcea pe gard, pe pari sau pe colţii grapei, cu proptiţă.

Numărul firelor urzite varia în funcţie de lăţimea pânzelor. După urzire, firele se luau cu grijă de pe urzoi (sau de pe gard, de pe colţii grapei etc.), se împleteau (pentru a se evita încurcarea lor) şi se trăgeau cu un capăt pe sulul războiului de ţesut, aşezat în casă cu ţesătura la un geam.

Apoi, firele urzite — numite natră — se despleteau şi se întindeau cu ajutorul unui mosor sau al unui băţ neted şi rezistent, numit fuştei, introdus în spaţiul liber

dintre ele (la capătul opus celui de pe sul). O persoană mai voinică ţinea urzeala întinsă pe toată durata înfăşurării pe sul. O altă persoană — de obicei un copil — învârtea lent sulul, în timp ce o femeie punea vergelele, iar alta potrivea firele pe măsura lăţimii pânzei.

Se trecea apoi la năvădit, vasăzică la introducerea firelor urzelii prin iţe şi spată, după care urma ţesutul la război.

În ţara noastră iţele se foloseau deja în perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului (2500–1800 î.Ch.). Se pare că până prin secolele X–XII, deci până la descoperirea şi răspândirea războiului orizontal de ţesut, se lucra numai cu două iţe. Cu timpul numărul iţelor a sporit la patru sau chiar mai multe. Descoperirea iţelor a înlesnit simţitor acţiunea de încrucişare repetată a firelor de urzeală fără soţ cu cele cu soţ, îngăduind, pe de o parte, prinderea între ele a bătelii, iar pe de alta, deschiderea rostului pentru introducerea unui alt fir de băteală. Se ţesea în postul Paştilor, cam de la întâi martie până la Paşti.

Pe durata ţesutului din când în când, firele se ungeau cu seu sau mânjală — amestec de apă şi (făină) tărâţe de grâu —, pentru a permite dinţilor spetei să treacă printre ele cu mai mare uşurinţă.

Iţele erau confecţionate din două beţe şi un fir de lână sau bumbac. Se făceau şi în sat.

Spata era din lemn cu dinţi foarte fini-care se cumpărau de la moţii din zona Scărişoara [B–16 şi 16 A].

LEGUMICULTURA

Pe baza celor scrise de Herodot şi Pliniu cel Bătrîn, se poate aprecia că tracii şi respectiv, geto-dacii cultivau sigur ceapă, linte, ai (usturoi), castraveţi şi ludăi (dovleci). Seminţele carbonizate de bot descoperite în aşezările dacice, dovedesc că şi această plantă se bucura de atenţie din partea strămoşilor noştri.

Încă din epoca bronzului (1800–800 î.Ch.), dacilor le erau cunoscute loboda (*Atriplex*), spanacul (*Chenopodium*) şi chiar sfecla (*Beta*). Fireşte şi mazărea trebuie să fi fost cunoscută dacilor, din moment ce cuvântul are origine autohtonă. Nu este exclusă nici obârşia dacică a termenului mărar.

Pe de altă parte, originea latină a cuvântului legumă = *legumen* ca şi a unor denumiri de legume [(ceapă = *caepa*; ai = *alium*; cureci = *coli(u)lus (cauliculus)*; ridiche = *ridicula*; pepene = *pepo (pepinis)*; lăptuca = *lactuca*; linte = *lens, lentis*; pătrunjel = *petroselinium* etc.] sau formarea altora, pe teren românesc, din elemente latine, probează neîndoios faptul că multe dintre legumele cunoscute nouă astăzi se cultivau încă din epoca stăpânirii romane în Dacia.

Pentru a săpa cât mai adânc pământul ce urma să fie cultivat cu legume, dacii foloseau arşăul — hârleţul confecţionat în întregime din lemn. După cucerirea Daciei de către romani, s-au răspândit arşeele — hârleţele care aveau fie numai vârful, fie atât vârful cât şi laturile îmbrăcate în ramă de fier, dar ele nu le-au înlocuit total pe cele dacice, din moment ce tradiţia acestora s-a prelungit până în evul mediu târziu.

La Rădeşti, s-s folosit frecvent la grădinărit, sape-săpăliga cu coarne şi cu lama romboidală sau în forma unui triunghi cu laturile puţin arcuite.

În concordanţă cu documentele istorice, se poate aprecia că de prin veacurile

XVI–XVII legumicultura a câştigat o mai mare importanţă economică.

Odinioară, unele plante legumicole — cum ar fi curiciul (varza), lintea, borşul (mazărea) şi bobul — constituiau surse de căpetenie în alimentaţia oamenilor.

Legumelor amintite li s-a adăugat şi fasolea (mazărea), plantă originară din America de Sud, care în ţara noastră s-a răspândit rapid şi masiv, substituind lintea. La noi, probabil în secolul al XVII-lea.

Descoperit în Munţii Anzi (America de Sud), cartoful a fost adus în Europa, în anul 1530, în tolba unui călugăr soldat. Folosit în alimentaţie şi ca furaj, el s-a răspândit în toată Europa. În Transilvania, cultivarea „merelor de pământ" — adică a grumpelor (cartofilor) — a început în secolul al XVII-lea, generalizându-se pe la începutul secolului al XIX-lea în toată ţara. La Bogeşti pe la 1780.

Producţiile de legume, în timp, au fost variabile, dar este sigur că curiciul (sau varza), borşul (sau mazărea), lintea, bobul, ceapa, aiul (sau usturoiul), salata verde, mărarul, pătrunjelul, cimbrul, ridichile negre sau de toamnă, castraveţii etc. au fost plantele legumicole nelipsite, odinioară, din grădina nici unei gospodării.

Cu toate că se află în regres cantitativ, faţă de vremurile nu prea îndepărtate, se pun şi se consumă — fie sub formă de păstăi (teci) verzi, fie boabe uscate — mai multe varietăţi de mazăre-fasole (fasole de pe cucuruz-porumb, fasole de par, fasole cuiburi, fasole oloagă, fasole grasă, fasole albă, fasole tărcată sau pestriţă, ţucără etc.), într-un timp la Bogeşti i se mai spunea şi pasulă.

Se mai cultivă morconi (morcovi), ţelină etc.

O răspândire mare cunosc leuşteanul, roşiile zise şi paradăici şi ardeiul = piparca.

Se mai cultivă sfecla roşie, dovleacul (ludaia), spanacul, guliile (zise şi cărălabe), vinetele, conopida (zisă carfiol), pepenii galbeni (pepini), pepeni roşii sau verzi — cărora li se zice lubiniţă.

Iarna, cartofii şi alte legume se păstrau, de regulă, în apropierea casei în locuri mai ridicate unde se amenaja un pat cu paie jos, peste care se puneau legumele sau cartofii şi care, apoi, erau acoperite cu paie (frunze) peste care se punea un strat de pământ de 15–20 cm, aranjat aşa fel încât să se scurgă apa în afara adăpostului legumelor. Peste acest pământ se mai pune un rând de frunze şi buruieni din grădină, care-i de fapt un cojoc împotriva gerului.

Cum în sat nu exista practica construirii de pivniţe, a existat uzanţa conservării legumelor şi în gropi făcute în casă (sub pat) sau în cămara [B–17 şi 17 A].

VITICULTURA

Beneficiind de condiţii geomorfologice şi climatice favorabile, viţa sălbatică dătătoare de rod (Vitis silvestris) dăinuie pe meleagurile ţării noastre încă din terţiar (deci de peste un milion de ani).

Se consideră că sunt autohtoni termenii strugure, butuc (tulpina groasă a viţei de vie), sâmburele, căpuşă (mugurele de viţă din care se dezvoltă coardele şi rodul) curpăn (mlădiţa lungă de viţă sălbatică încolăcindu-se de alte plante, de orice întâlneşte în cale), dop (bucată de lemn, de plută cu care se astupă gaura unui vas — astupuş), gardină — gargină (scobitură, crestătură, şanţ circular făcut la capetele interne ale doagelor unui butoi) în care se îmbucă scândurile fundului. Obârşia autohtonă se presupune că are şi termenul a copili (via), adică a curăţi de copiii (lăstari

nepurtători de rod).

Au provenienţă latină sau sunt formate pe teren românesc din elemente latine cuvintele: vie, viţă, poamă, must, vin, coardă (de vie), ciorchine, călcătorul (vas în care se zdrobesc strugurii), beat, beţiv, a îmbăta, rădăcină, trunchi, par, mustuitor (ustensilă cu care se zdrobesc strugurii), bute, butoi, mustăcirea (butaşilor), culcatul (viei), dezgropatul (viei), călcatul (strugurilor), storsul (strugurilor), tăiatul (corzilor de vie), cepul (viei), ochii (viţei) etc.

Preponderent latină este şi originea numelor de pomi fructiferi, a fructelor sau a unor cuvinte al căror singular are sens colectiv. De pildă: pom, poamă, pomăt, măr (fruct), măr (pom), păr, pară, cireş, cireaşă, prun, prună, piersic, piersică, nucă, alună, gutui, corn, nucet, fruct, oţet etc.

Foarte rezistentă, viţa veche românească a fost cultivată până la circa 700 de metri altitudine. Având aspectul unor tufe uriaşe, viţa veche românească solicita adeseori zeci de araci de susţinere. În alte împrejurări, tulpinile-i groase „…se încolăceau viguros pe copacii întâlniţi, căutând soarele şi lumina”. În pofida înfăţişării sale luxuriante, a marii rezistenţe la variaţiile climei, vechea viţă indigenă n-a putut face faţă filoxerei, căreia i-a căzut pradă, în cea mai mare parte, spre sfârşitul secolului XIX.

După dispariţia soiurilor autohtone, se aduc varietăţi de viţă nobilă franceză şi hibrizi americani sau franco-americani. De aici şi denumirile lor.

CULTIVAREA VIŢEI DE VIE

Butăşirea, marcotajul şi altoirea au constituit modalităţi esenţiale de înmulţire a viţei de vie.

Pentru obţinerea butaşilor înrădăcinaţi, se amenajau gropi adânci (de obicei în locuri mlăştinoase sau nisipoase), în care se plantau coarde de viţă indigenă. După un an sau doi, timp în care mustăceau, butaşii se scoteau şi se sădeau la vie. Mai cu seamă pentru completarea golurilor şi pentru reîntinerirea viilor bătrâne, încă de pe timpul Daciei romane, s-a folosit şi metoda marcotării. În cazul aplicării ei, lăstarul unei viţe de vie, nedesprins de butuc, se înfigea cu capătul liber în pământ, pentru a prinde rădăcină. Când avea rădăcini, se tăia de viţa mamă şi se răsădea obţinându-se o plantă nouă.

În vederea altoirii, se făceau gropi de circa 45–60 cm adâncime, în care se planta viţa sălbatică. Acoperită cu pământ, ea lăstărea. Dintre cei 15–20 de lăstari, câţi avea, se alegeau 4–6 (cei mai buni) şi se lăsau să se coacă „să li se întărească lemnul”. Vara, prin mai–iunie, când viţa era în puterea sevei, lăstarii se altoiau (se tăiau oblic, se aşeza altoiul pe tăietură şi se legau). Unul dintre lăstarii prinşi rămânea pe loc şi se încolăcea în pământ. Ceilalţi se mutau, în primăvara următoare, în locurile cu viţă lipsă.

În general, viţa de vie este o plantă foarte pretenţioasă, ea are nevoie de locuri (versanţi expuşi îndelungat soarelui — cei sudici — la Rădeşti fiind mai puţini) şi care, pentru a da roade bogate, impunea multe şi grele activităţi, toate înfăptuite la timpul potrivit şi pe baza unor cunoştinţe temeinice.

Sunt indici că soiurile vechi de viţă românească erau rezistente la ger şi, în consecinţă, nu se îngropau toamna, şi se pare că ele nici nu se stropeau.

De pe redusele suprafeţe cultivate, strugurii se culegeau în coşeri de nuiele prin lunile septembrie–octombrie, după ce a dat bruma. Cei ce aveau căsuţă la vie îi duceau la stors acolo, ceilalţi acasă. În acest scop carele (căruţele) erau pregătite cu poneve, spre a nu se pierde recolta.

Românilor, în general, le-au fost cunoscute, dintotdeauna, trei modalităţi arhaice de zdrobire a strugurilor: cu mâinile, cu maiul sau cu ajutorul unui băţ (bât) gros, ramificat la unul din capete, prin călcarea cu picioarele.

Încă în perioada stăpânirii romane pe teritoriul Daciei era cunoscut şi teascul.

După storsul struguri lor, rămânea comina (tescovina) care, aşezată într-un butoi, se bătea bine şi se acoperea cu frunză de viţă, cu şuşorci (de la porumb) şi cu un strat de pământ. După fermentare, se distila în cazan (la căldare).

O altă modalitate de lucru, era aceea, ca mustul cu comină cu tot se toarnă în butoi (uneori cadă) aici fierbe mustul. Fiertul ţine o săptămână. În timpul fierberii se lasă destupată vrana şi după ce fierbe se astupă. Vinul stă cu comină în butoi până se consumă. În primăvară se trage vinul din butoi şi din comină se face rachiu.

Cu ajutorul tolcerului (pâlniei) vinul se turna în butoaie strânse în cercuri de lemn. Cercurile de fier s-au generalizat abia în secolul al XVIII-lea.

Încă de pe vremea romanilor împotriva bolilor vinului se foloseau sulful, rășina şi adausul de var. Tot de pe atunci dăinuie tragerea vinului din butoi cu smârcul sau pe canea.

Pe durata coacerii strugurilor, viile se păzeau.

Depozitarea vinului se făcea, de regulă în cămară, sau în alt loc cu o temperatură cât mai constantă, dar şi unde nu stătea în calea altor activităţi gospodăreşti [B–18 şi 18 A].

CULTIVAREA POMILOR FRUCTIFERI

Pe vremuri, pomii nu se bucurau totdeauna de o îngrijire specială. De pildă, rareori livezile erau gunoite şi săpate în întregime. Mai des se săpau doar porţiunile din preajma pomilor.

Scăderile bruşte de temperatură în perioada înfloririi acestora, grindina, omizile etc., aduceau mari prejudicii recoltelor de fructe, compromiţându-le uneori total.

De regulă merii, perii, cireşii, nucii etc., creşteau mai mult răzleţi. Din când în când şi prunii erau împrăştiaţi ici-colo. Fireşte, în afara pomilor crescuţi întâmplător, existau şi numeroase livezi de pomi, în special de pruni — numite frecvent — prunişti.

Se mai plantau pruni, nuci etc., şi în lungul lanţurilor de pământ, pe care oamenii le aveau în ţarină sau în dreptul locurilor de casă, în lungul uliţelor aşezării şi alte locuri din hotarul satului.

Pentru plantare se foloseau puieţi răsăriţi din rădăcinile pomilor ajunşi pe rod. Scoşi cu rădăcină, puieţii respectivi se plantau în gropi de circa 60–40 cm. Distanţa dintre gropi varia în funcţie de presupusa circumferinţă a coroanei pomilor — pe rânduri era de circa 4–6 m.

Tulpinile pomilor tineri, în special, erau protejate împotriva animalelor care s-ar fi scărpinat (în special porcii şi bibolii-bivolii), cât şi împotriva iepurilor care rodeau scoarţa pomilor tineri. Pentru aceasta se confecţiona un cadru din 3–4 pari

solidarizaţi între ei, care încadrau tulpina ocrotind-o. Pe sol împrejurul pomului se puneau spini şi ramuri de porumbele spre a împiedica iepurii să ajungă la tulpină.

Până nu de mult, pe întreg cuprinsul ţării, majoritatea soiurilor de pomi erau autohtone. Pentru a le denumi, oamenii au avut în seamă, în primul rând, culoarea fructelor. Astfel s-a vorbit frecvent de prune albe, roşii, negre; de mere vărgate, roşii, albe etc.; de pere albe, galbene, negre; de cireşe negre, albe, galbene, roşii etc.

Unele denumiri se referă la timpul coacerii fructelor. Astfel există: prune de vară sau văratece, de toamnă sau tomnatice; pere timpurii, de vară sau văratice, de iarnă, sânzieneşti; mere: de vară sau văratice, de sânpetru, de toamnă sau tomnatice.

Alte denumiri subliniază însuşiri ale, varietăţilor de fructe. De exemplu: prune popeşti (mari, lungi, galbene), grase, botoşe, dulci, ţâţa-caprei etc.; mere: mălăieţe, popeşti, scorţoase, dulci, acre, domneşti (mere mari), pădureţe, vârtoase etc.; pere mălăieţe, mustoase, scorţoase, tămâioase, pădureţe, domneşti, coardeşe, busuioace etc.; cireşe pietroase amare, grase, dulci, moacre etc.

Unele denumiri indică pesemne, provenienţa soiurilor de fructe. Bună oară există: prune bistriţe, candraneşti; mere şiculane etc.

Alte categorii de fructe sunt exprimate prin cuvinte împrumutate. De pildă denumiri ca: prune renglote, mere batule, şovarne etc.

Unele denumiri nu sunt înregistrate în dicţionare sau au originea incertă. Astfel se cultivă: prune botoşe; mere cormoşe etc.

În afara prunilor, merilor, perilor şi cireşilor, s-au mai plantat — din cele mai vechi timpuri — nuci, vişini, gutui şi piersici. Cu vremea, au fost preluaţi în cultură şi caisul, corcoduşul şi frăgarul (dudul).

De-a lungul secolelor, soiurile autohtone de pomi au fost înmulţite şi înnobilate printr-o necontenită şi viguroasă selecţie empirică. În felul acesta, s-au obţinut varietăţi numeroase de pomi, bine adaptate condiţiilor locale şi caracterizate prin vigurozitate, prin rezistenţă la boli şi intemperii şi printr-o bună productivitate.

Calea cea nai eficientă pentru ameliorarea soiurilor autohtone de pomi a constituit-o, fireşte, altoirea. S-au folosit două procedee de altoire. În cazul primului — numit în ic (despicătură sau crăpătură sau pană) — se reteza trunchiul portaltoiului, se făcea o despicătură (crăpătură) în el şi se introducea icul (pana). Apoi se lega tăietura cu o cârpă, peste care, împotriva apei se aşternea un strat de balegă, de pământ, de ceară. Altoirea se făcea când dădea seva în martie–aprilie. Celui de al doilea procedeu de altoit i se spunea: în mugur (în ochi sau în coajă). Aplicată de obicei la pomii tineri, metoda presupunea crestarea în formă de T a cojii puietului, introducerea mugurului în crestătură şi legarea acestuia.

În sat doar câţiva oameni stăpâneau bine ştiinţa altoirii. De aceea în virtutea tradiţiei, ei aveau dreptul să altoiască oriunde pe moşia satului. De fapt, spre a-i stimula, s-a şi cultivat credinţa că cel ce altoia mai mult în folosul obştii săteşti era „…lipsit de păcate pe lumea cealaltă…”

Pentru aşezarea noastră pomicultura a fost una din preocupările de căpetenie.

În mod curent, merii, perii, gutuii, vişinii, piersicii etc. se culegeau cu mâna. Fructele de prin pomii foarte înalţi se luau adeseori, cu o ustensilă specială — numită mâţă — confecţionată dintr-o rudă — prăjină — lungă, despicată la un capăt în trei sau patru părţi. În despicătură se fixau bucăţele de lemn încrucişate, care lărgeau crăcanele la dimensiunea fructelor. Din când în când, erau utilizate, ustensile pentru

cules fructele mai perfecţionate.

De obicei, nucile şi prunele se scuturau cu o rudă (prăjină). Înainte de baterea cu ruda, prunii erau scuturaţi (hâţânaţi) cu mâinile.

Pe vremuri, poamele proaspete şi uscate, sau preparatele din fructe au avut un rol însemnat în alimentaţia, mai cu seamă în zilele de post. În primul rând, toate fructele se consumau proaspete. Depozitate prin podurile şi cămările caselor, în clăile cu fân etc., unele sortimente de mere şi pere îşi păstrau calităţile iniţiale şi iarna.

Când merele se păstrau în grădina casei (în taleci) merele se aşezau peste straturi groase de ferice (ferigă). Uneori se împrejmuiau cu un cadru de scânduri. Când se răcorea, fructele se acopereau cu frunze uscate de stejar şi paie.

Merele şi perele pădureţe s-au utilizat la obţinerea oţetului. Ele se zdrobeau, mai întâi, apoi peste fructele zdrobite se turna apă. Amestecul se dospea timp de câteva luni, până devenea oţet.

Mustul de mere şi pere se şi bea. Băuturii respective i se spunea cigheri. Pentru prepararea ei, se turna puţină apă peste fructele zdrobite. Pe măsură ce se înăcrea, băutura era îndulcită cu miere. Pentru aceasta, merele sau perele se zdrobeau în piue (pive), cu ajutorul maiului sau cum se putea, apoi se făcea presarea fructelor cu ajutorul teascului cu cumpănă sau cu şurub.

Pentru a putea fi folosite în alimentaţie şi iarna, unele soiuri de mere, pere şi prune se tăiau felii şi se uscau la soare pe poliţe, pe mese, pe cârpătoare ori pe lese de nuiele special confecţionate.

Străvechi practicat a fost şi procedeul uscării fructelor în cuptorul de copt pâinea. După scoaterea pâinii, feliile de fructe se aşezau pe vatra cuptorului fie direct, fie pe o leasă de nuiele sau pe frunze de captalan (brusture). Când se răcea cuptorul, ele se scoteau şi se uscau la soare.

Din vremuri îndepărtate este şi procedeul uscării fructelor la fum.

În acest scop, se amenajau construcţii speciale — coşeri. În timp formele au fost diferite, scopul acelaşi. Coşeriul a fost reprezentat prin gropi de dimensiuni variabile, cu formal dreptunghiulari sau — mai rar — circulară, deasupra cărora se aşeza câte o leasă cu fructe pentru uscat. Uneori pereţii unor asemenea gropi se căptuşeau cu piatră. Lemne verzi sau putregăioase ardeau domol în gura gropilor. Uneori, căldura şi fumul ajungeau sub leasă printr-un canal scurt, zidit cu plăci de piatră şi acoperit eu pământ.

S-au utilizat şi cuptoare de uscat fructe clădite la nivelul solului sau deasupra, realizate din văiugă (cărămidă nearsă) ori din piatră şi care aveau dimensiuni diferite şi forme dreptunghiulare, pătrate sau circulare.

Cu scopul protejării împotriva ploilor, construcţiile pentru uscarea fructelor la fum şi la căldură se acopereau, de regulă cu o platformă, din scânduri, sprijinită pe nişte pari, sau cu un capac.

Un alt procedeu de conservare a prunelor şi al altor fructe, l-a constituit uscarea la soare, după ce fructele erau opărite în apă fiartă.

Foarte cunoscută a fost şi metoda fierberii prunelor până când se obţinea o pastă — numită chisăliţă (cisăliţă) — care se consuma cu pâine, cu mălai ori cu mămăligă.

Un rol însemnat în alimentaţia tradiţională l-a avut mierea de prune.

În vederea obţinerii ei, se fierbeau în căldări (cazane) de aramă ori în vase de

lut soiuri de prune anume alese. Uneori, înainte de fierbere, se scoteau sâmburii. Alteori, se fierbeau prunele cu sâmburi şi, când se dezghiocau, se strecurau prin strecurători de lut, modelate de olari. Fierberea continua până ce pasta căpăta consistenţă. Bine îngroşată, pasta se păstra în oale mari de lut. Iarna se consuma pe pâine, pe turtă ori pe mălai, plăcinte etc.

Începând de prin secolul al XV-lea, cea mai mare parte din prune vor fi întrebuinţate pentru fabricarea băuturii — vinarsului (ţuicii). De cum se coceau, prunele se scuturau, se culegeau cu mâna în vase mici, se goleau în care amenajate special pentru transport. Duse acasă prunele erau puse în cadă — vase mari — unde fermentau adăpostite sub şopron, în colnă sau sub cerul liber.

În trecut, în anii cu recolte prea mari, din cauza insuficienţei vaselor, prunele se depozitau şi în gropi, mai largi în partea superioară. De obicei, asemenea gropi erau bine bătătorite, lipite cu pământ anume ales. De jur împrejur, aveau un şanţ de protecţie împotriva apei, iar deasupra se acopereau.

Pentru a fi distilate, prunele fermentate erau duse la căldare (cazan).

Locul căldării — cazanului — era, aproape de vale, la taleciul morii uneori şi în câte-o gospodărie.

Pentru fierberea prunelor, focul ardea, într-un fel de cuptor (vatra sau cotlonul cazanului), zidit astfel încât să cuprindă şi să susţină fundul cazanului de aramă.

La o căldare, vinarsul — ţuica — obţinut varia ca tărie. Astfel primii doi litrii aveau aproximativ 60–70° (de grade) următoarele scădeau ca tărie, aşa că, ultimele aveau circa 22 grade.

La noi, în general, la o căldare se obţineau: 18 l de vinars de 50°, 22 l de 40°, şi 30 l de 22° deci un total de 70 litri de vinars de diferite tării [B–19 şi 19 A].

PLANTE ŞI FRUCTE MEDICINALE

Obştea sătească s-a străduit să menţină în practică şi să propage mai cu seamă leacurile cu eficienţă cât de cât verificată. Bineînţeles în situaţii disperate de apela şi la plante a căror eficacitate era îndoielnică.

Pe baza cunoştinţelor dobândite din moşi-strămoşi, era bine precizat timpul optim al recoltării fiecărei plante medicinale. De asemenea, sunt străvechi informaţiile despre faptul că nu întreaga plantă, ci numai anumite părţi ale acesteia posedă proprietăţi terapeutice.

Uneori, plantele medicinale erau utilizate în stare proaspătă (când erau aplicate pe tăieturi). Frecvent, însă, se uscau la soare sau la umbră. Apoi, din flori, frunze subţiri şi unele părţi aeriene se obţinea ceaiul medicinal, iar din părţile vegetale compacte (rădăcini, rizomi, scoarţe, frunze mai groase, seminţe etc.), se prepara decoctul (lichidul obţinut după fierberea plantelor în apă).

Maceraţia (pentru a elimina) particulele solubile, plantele erau menţinute vreme îndelungată într-un solvent), cataplasmele (din produsul vegetal se prepara un terci care, spre a fi aplicat pe partea bolnavă a corpului, se întindea între două straturi de pânză) şi băile au reprezentat alte forme de întrebuinţare a plantelor medicinale în medicina populară de la noi.

Virtuţile terapeutice cu care erau investite plantele spontane vizau, în egala măsură, mai toate bolile organismului omenesc. Astfel în cazul afecţiunilor aparatului

respirator se bucura de solicitare rădăcina de nalbă mare (*Althaes officinalis*), frunza de podbal (*Tussilago farfara*), rădăcina de ciuboţica cucului (*Primula officinalis*) florile de lumânărică (*Verbascum thapsus*) etc.

În situaţiile de tuberculoză pulmonară se apela le frunzele şi florile de trandafir sălbatic (*Rosa canina*); de coada calului sau barba ursului (*Equisetum arvense*), iar contra tusei, în general, şi a tusei convulsive la copii se utilizează ceaiul din părţile aeriene de scai vânăt (*Eryngium planum*), ceaiul din cimbrişor (*Thymus serpyllum*), din frunză de pătlagină-minciună (*Plantago lanceolata*), ceaiul de leuştean sau decoctul din frunze de măceş. Pentru însuşirile expectorante, foarte apreciat era sovârful.

Răceala se combătea cu ceai din flori de soc şi flori de tei (*Tilia cordata*), iar bronşitele cu sirop din ramuri tinere de molid (*Picea abies*) şi cu ceai din muguri de jneapăn (*Pinus mugo*). Ceaiul din inflorescenţele de coada şoricelului (*Achillea millefolium*), din florile de soc (*Sambucus nigra*), din porumbele, din frunze de leuştean (*Levisticum officinale*), din florile de măr (*Malus sylvestris*), era recomandat în situaţiile de astm bronşic, de năduf.

Împotriva afecţiunilor cavităţii bucale (afte, stomatite, gingivite) se recurgea fie la ceaiul de frunze de nalbă mare, de muşeţel (*Matricaria chamomilla*), de inflorescenţe de coada şoricelului.

Ulcerul gastric era prevenit şi tratat cu ceai din inflorescenţe de coada-şoricelului, din rădăcini de păpădie (*Taraxacum officinale*).

Colicii şi stările spastice ale aparatului digestiv erau înfruntate cu atropina din mătrăgună (*Atropa beladonna*), cu ceai de mentă sau izmă (*Mentha piperita*), cu ceai de frunze de fragi în combinaţie cu cele de zmeur şi de afin.

În cazul infecţiilor intestinale, căutate erau părţile aeriene ale diferitelor specii de vineţele-albăstriţe (*Centaurea cyanus*).

Iar în cazul constipaţiilor: seminţele de in (*Linum usitatissimum*).

Fiertura din scoarţă de mesteacăn se bea pentru stomac şi ficat.

Diareea era combătută cu frunze ale diferitelor specii de dragavei — ştevie, cu fructe de măcriş, cu părţi aeriene de coada racului (*Potentilla anserina*), cu albăstriţă, cu fructe de afin, pojarniţă sau sunătoare (*Hypericum perforatum*), cu frunze de nuc, cu ceai din coada şoricelului şi de muşeţel — romaniţă, cu decoctul din rădăcină de cimbru, cu izmă macerată în vinars (rachiu), cu porumbele fierte, cu rădăcini de porumb fierte, cu zeamă de coarne, cu oţet de mere etc.

Împotriva dezinteriei s-a recurs la ceaiul din gogoşi de tufă şi din fluturi de arţar.

Pofta de mâncare era stimulată cu ceai de pelin (*Artemisia absinthium*) şi cu ceai de ciuboţica cucului (*Primula officinalis*).

Bulbii de ai — usturoi (*Allium sativum*) provocau scăderea tensiunii şi ucideau limbricii.

Contra viermilor intestinali, se mânca şi hrean ras.

Contra bolilor aparatului cardiovascular, se apreciau ca eficiente frunzele de degeţel lânos (*Digitalis lanata*), frunzele de vâsc (*Viscum album*), talpa gâştii (*Leonurus cardiaca*), fructele de păducel (*Crataegus monogyna*) etc.

În combaterea afecţiunilor hepato-biliare, aveau acţiune: frunzele de anghinare (*Cynara scolymus*), frunzele de mentă, pojarniţă sau sunătoare, cicoarea (*Cichorium*

intybus), rostopasca (*Chelidonium majus*), brusturele sau lipanul (*Lappa*), sulfina (*Melilotus officinalis*), ceaiul de iarbă de fragă.

Ciuboţica cucului se indica celor bolnavi de gălbinare – icter.

Boli ale aparatului uro-genital se tratau cu părţi aeriene din planta coada calului, cu cozi de cireşe şi de vişine, cu rădăcini de osul iepurelui (*Ononis spinosa*), cu frunze de păpădie, cu părul porcului (*Equisetum telmateja*), cu ceai de tulpina de sânziene (*Galium verum*) etc.

Seva de mesteacăn, obţinută primăvara prin perforarea trunchiului, era folosită pentru a combate litiaza renală (pietrele de la rinichi) zămoşiţa (*Hibiscus trionum*) era cunoscută pentru acţiunea diuretică.

Ceaiul din flori de urzică moartă (*Lamiun maculatum*) se folosea în afecţiunile uterine.

Infecţiile urinare (pielite, cistite) îşi căutau remediul în frunzele de merişor (*Vaccinium vitis-idaea*), în ceaiul din frunze de boz (*Sambucus ebulus*) .

Aveau efect sedativ şi se utilizau împotriva unor boli ale sistemului nervos, ceaiurile din rădăcină de odolean sau valeriană (*Valeriana officinalis*), din părţile aeriene ale tălpii gâştei (*Leonurus cardiaca*), din măceşe, din flori de cicoare etc.

Abureala de frunze de mesteacăn calma durerea de cap.

Cojile de măciulie — bociolie — de mac, fierte, provocau somnul.

Bolile de piele (dermatite, eczeme) îşi găseau leacul în produse mucilaginoase preparate din frunzele de nalbă mare în asociere cu flori de muşeţel şi aplicate sub formă de cataplasme.

Cu fiertura scoarţei de alun se spălau ulceraţiile şi varicele.

Iar cu saramuri de sare şi frunze de alun se freca locul muşcat de şerpii veninoşi.

Frunzele de pătlagină, mărul lupului (*Aristolochia clematitis*), rădăcinile bine spălate şi pisate de tătărască — iarba lui Tatin — (*Symphytum officinali*), frunzele de crin alb (*Lilium candidum*) se foloseau extern, în stare proaspătă, punându-se pe răni.

De asemenea, frunzele de pătlagină şi de podbal sau foile de ceapă coaptă erau aşezate deasupra înţepăturilor şi a tăieturilor pentru a trage coptura.

Contra furunculozei erau solicitate foile de ceapă coaptă şi făină de seminţe de in.

Iar contra bubelor de pe faţă, se folosea sovârful.

Arsurile se vindecau cu decoct de coajă de alun sau cu ciuperca numită băşina calului — vântul calului (*Lycoperdon sp.*).

Pe părţile degerate se puneau foi de varză acră.

Conjunctivitele se tratau cu ceai de muşeţel, cu ceai din fructe de chimion (*Carum carvi*), cu apa care curgea din viţa de vie, când se tăia primăvara, cu fiertura frunzelor de scai (*Dipsacus laciniatus*).

Durerile de măsele erau atenuate cu ajutorul seminţelor de măselariţă (*Hyoscyamus niger*) sau cu zeamă din frunze de salcie.

Căderea părului era împiedicată prin spălarea cu iarbă mare (*Inula helenium*), sau cu fiertura de rădăcină de urzică, de mesteacăn.

În cazul entorselor, se aplicau cataplasme de scrântitoare (*Tormentilla erecta*) sau comprese cu urină.

Iar împotriva impotenţei se bea ceai de barba ursului ori coada calului

(*Equisetum arvense*).

În timpul durerilor provocate de reumatism, de sciatică, se foloseau comprese cu extract din gălbinele — gălbăşoară (*Lysimachia nummularia*), se făceau frecţii cu extract alcoolic obţinut din mugurii de jneapăn, din brânduşă de toamnă (*Colchicum autumnale*), din rădăcini proaspete de fluerătoare ori untul pământului (*Tamus comnunis*) etc. Alteori se înveleau picioarele cu frunze de ferice — ferigă (*Dryopterix felix*), se făceau băi cu „moare" fierbinte, cu fiertura paielor uscate de ovăz (*Avena sativa*), a frunzelor de mesteacăn (*Betula verrucosa Ehrh*) etc. Cu acelaşi scop, se recurgea frecvent la băi cu floare de fân, foi de nuc etc.

Mare solicitare au avut seminţele de cânepă în medicina populară. De pildă, pentru înlăturarea durerilor de urechi se expunea urechea la fumul ieşit din sămânţa de cânepă, presărată peste cărbuni. Afumarea cu seminţe de cânepă dădea rezultate şi în acţiunea de calmare a durerilor de cap. În cazul aprinderii de plămâni (pneumonie), se recurgea le sămânţa de cânepă fiartă cu baligă de cal. Pisate şi amestecate cu ceapă (tot pisată) şi ouă, seminţele de cânepă grăbeau tămăduirea rănilor. Alteori, pentru vindecarea rănilor se pisa, se fierbea şi se amesteca cu smântână. Tot aşa amestecul de sămânţă de cânepă, de ceapă şi de ai — usturoi — toate pisate — era recomandat împotriva unor boli de stomac. Din sămânţă de cânepă bine pisată, în amestec cu untură nesărată şi coajă de ludaie — dovleac — arsă şi pisată se prepara o alifie, care avea efecte împotriva „bubelor dulci". Contra râiei, se recurgea la iarbă mare fiartă, peste care se punea sămânţă de cânepă pisată. Amestecul se utiliza după ce rămânea trei zile la căldură. Decoctul de pozdării de cânepă se bea contra limbricilor, iar ceaiul de cânepă, în amestec cu alte plante, se folosea la băile împotriva hemoroizilor. Pentru regenerarea părului, oamenii se spălau pe cap cu ceai de cânepă verde.

*

Plantele din flora spontană se utilizau, adeseori şi în medicina veterinară.

În vederea prevenirii unor boli infecţioase, rădăcinile de spânz (*Helleborus purpurescens*) se introduceau într-o ureche a porcinelor, ovinelor sau sub pielea de la gâtul bovinelor şi al cabalinelor.

Locurile inflamate şi rănile vitelor se frecau cu slăbănog (*Impatiens noli-tangere*) fiert.

Bubele de pe pielea vitelor se spălau cu apa rezultată prin fierberea rădăcinilor de strigoaie (*Veratrum album*).

Rănile provocate de muşcătura lupului se spălau cu lichidul obţinut prin fierberea frunzelor de mesteacăn.

Crăpăturile de pe ugerul vacilor se ungeau cu ceai de leuştean.

Contra gălbezei, se fierbea con de brad (*Picea abies*) şi zeama se da oilor să o bea.

Împotriva diareii, vitelor li se dădea să bea ceai preparat din muşeţel sau din busuioc roşu (*Amaranthus caudatus*).

Susaiul (*Sonchus arvensis*), menta de câmp sau voioşniţa — voştiniţă (*Mentha longifolia*), lemnul Domnului (*Artemisia abrotanum*), mătasa de cucuruz — părul de cucuruz (*Zea mays*), frunzele de cartofi, afinele crude, uscate ori fierte, creau poftă de mâncare animalelor.

Viermii intestinali se ucideau cu hrean fiert în apă sau ras şi stors crud în apă.

Frunzele de nuc, plămânărica — cuscrişori — plămâneaua (*Pulmo-naria officinalis*) se fierbeau şi zeama era consumată de vitele răcite.

Fiertura de rostopască era bună pentru vărsatul vitelor.

Oile bolnave de „căpiat" erau tratate cu zeamă de zmeuri sau cu nalbă (*Malva neglecta*) .

Uneori, oilor bolnave de gălbinare li se tăia o vână şi li se da să bea ştevie cu lapte dulce.

*

Pentru tămăduirea unor boli mai uşoare, se mai recurge şi astăzi la leacurile oferite de cunoaşterea empirică a naturii. Când se complică procesul patologic care afectează organismul, oamenii apelează cu încredere la serviciile medicinii ştiinţifice.

Ne îngăduim să afirmăm că şi prin felul cum a practicat îndeletnicirea culesului din natură, consătenii noştri au dovedit a fi posesorii unei străvechi civilizaţii.

Pe de altă parte, este sigur că păstrarea timp de milenii a zestrei strămoşeşti şi îmbogăţirea necontenită a acesteia n-ar fi fost posibile decât în condiţiile unei evoluţii fireşti, fără discontinuităţi, în limitele aceluiaşi cadru geografic [B–20 şi 20 A].

UNITĂŢI DE MĂSURĂ

În timp, oamenii au simţit nevoia unor măsurători pentru diferitele lor activităţi.

Astfel se răspândeşte în secolul al XIV-lea ca unitate de suprafaţă „poarta", pentru care documentele vremii folosesc diferiţi termeni, ca: mansus, curia, locus sessionalibus.

Acest sistem va domina timp de patru secole. Legea lui Ludovic de Anjou, 1342, prevede că baza de impunere va fi poarta, indiferent câte familii trăiesc pe o singură poartă.

Paragraful al doilea al legii lui Sigismund de Luxemburg, din 1411, prevedea că în cazul împărţirii porţii se va plăti doar darea după jumătate.

Tot în secolele XIII–XIV, documentele mai vorbesc şi despre o altă unitate de suprafaţă şi anume: plugul (aratrum regalis) sau plugul regal.

Considerând că un plug ară într-o zi, aproximativ un iugăr de pământ, în raport cu trei–patru luni, cât durează aratul de primăvară şi de toamnă, suprafaţa unui plug varia între 100–150 iugăre de pământ, ţinând cont şi de capacitatea plugului (doi sau patru boi) şi mărimea iugărului. Tripartitul lui Werböczy consideră că un plug regal (aratrum regalis) trebuie să cuprindă 100–120 iugăre regale. Drept urmare, un plug regal nu depăşea niciodată 3–4 porţi iobăgeşti.

Conscripţiile dicale din 1743–1746 publicate de Gh. Ciuhandu, precum şi conscripţiile de acelaşi gen din 1765, delimitează suprafeţele după cantitatea seminţei, folosind ca măsură ori câbla (*cubuli*) şi subdiviziunile ei mierţa (*quartale vicea*), ori măsura de Pojon (*mertae Posoniensis*).

Câbla, ca unitate de măsură a cerealelor, se răspândeşte în secolul al XVI-lea

pe tot cuprinsul Transilvaniei, Crişanei şi Banatului. Din (1578) 1653 în Zarand se foloseşte sistemul de la Oradea. Câbla, la rândul său, s-a împărţit în 4 quartale sau mierţe. Întrucât însă erau cunoscute două feluri de quartale, cîbla era şi ea de două categorii: câbla mică (din Caşovia) şi câbla mare (Debreţin, Oradea, Şimand).

Potrivit unor evaluări quartale (mierţa) mică era echivalenta cu 20,75 litri, respectiv câbla mare cu 83 litri, iar quartala (mierţa) mare aproximativ 31 litri, respectiv câbla mare cu 125 litri (anul 1672). În comitatele Arad şi Zarand era în folosinţă câbla de la Şimand, care, în secolele XVIII–XIX se bucura de o arie largă de răspândire şi în comitatele vecine, inclusiv în Banat. Având tot 4 mierţe mari, şi nefiind egală cu cea din Oradea, echivalând o mierţă cu 18 cupe ajungem la o cantitate de 29,5 litri la o mierţă, deci câbla din Şimand poate fi echivalată cu 118 litri.

În secolul trecut o măsură de Pojon se socotea în sămânţă:

- grâu = 42,5–50,4 kg;
- secară = 39,2–44,8 kg;
- orz = 33,6–37,0 kg;
- ovăz = 25,8–30,8 kg.

Paralel cu noua formă de delimitare a suprafeţelor după sămânţă, se răspândeşte şi iugărul exprimat în stânjeni pătraţi.

Un stânjen era cât omul culcat de la picior până la capătul braţelor întinse, deci aproximativ 192 cm.

În documentele arădene, iugărul mai apare şi sub denumirea de holdă.

În practică au existat: iugărul mic egal cu 1.100 stânjeni pătraţi, adică 0,4055 ha şi iugărul unguresc de 1.200 stânjeni pătraţi. Subunitatea iugărelor era cadratul, adică 100 de stânjeni pătraţi. După 1810, apare iugărul cadastral egal cu 1.600 stânjeni pătraţi adică 0,5755 ha.

Spre mijlocul secolului al XIX-lea se răspândeşte utilizarea măsurării în *lanţuri*.

Un lanţ mic este egal cu două iugăre mici, deci cu 2.200 stânjeni pătraţi (0,8110 ha).

Un lanţ mare, egal cu două iugăre cadastrale deci cu 3.200 stânjeni pătraţi (1,150 ha).

Potrivit măsurării sesiilor, arăturile erau exprimate în fragmentele unei sesii întregi. Sesia întreagă fiind de 16 iugăre cadastrale (9,2080 ha). Ca o subdiviziune a sesiei, era fertaiul (*verteil*) adică un sfert de sesie = 4 iugăre cadastrale (2,302 ha).

În condiţii optime, grădina unei sesii trebuia să cuprindă un iugăr mic.

Dar între cele două Crişuri, poarta sau sesia întreagă era de 8 cadrate (800 stânjeni pătraţi), iar jumătatea era de 4 cadrate (400 stânjeni pătraţi).

Cu ocazia hotărnicirilor din 1820–1830, unele domenii, printre care şi cel de la noi, au făcut noi măsurători inginereşti. Astfel grădinile din comunele domeniilor din valea Crişului Alb, în special loturile jelerilor, au câte un cadrat (100 stânjeni pătraţi), numite „taleci” [B–21].

Tot din măsurile folosite în teritoriile ce au aparţinut Ungariei, legea V-a din 1907 preciza că:

- un hectar este egal cu 2,317 iugăre ungureşti sau cu 1.200 stânjeni pătraţi;
- un hectar este egal cu 1,738 iugăr cadastral;

- un stânjen vienez pătrat este egal cu 3,5966 metri pătraţi [B–22].

Alte unităţi de măsură folosite în Rădeşti, mai ales până la mijlocul secolului al XX-lea:

- vaitău = 3 litri;
- gioaba = 5 litri;
- jumătatea = 3 gioabe sau 15 litri;
- măsura = 2 jumătăţi sau 30 litri;
- şinicul = 4 măsuri sau 120 litri [B–23, 23 A şi 23 B].

Creşterea animalelor

MODALITĂŢI DE CREŞTERE A ANIMALELOR

S-a practicat, secole de-a rândul, mai multe procedee de creştere a animalelor: lăsarea liberă (în anumite perioade ale anului); adunarea în turme obşteşti, păzite cu rândul sau de păstori plătiţi; supravegherea turmei proprii, adică creşterea individuală a tuturor animalelor.

Având rădăcini preistorice, deprinderea păşunării nesupravegheate a animalelor domestice, deşi aflată într-un continuu proces de îngustare a sferei de materializare, s-a perpetuat totuşi, veac după veac, până în zilele noastre. Modalitatea amintită a cunoscut un accentuat regres mai cu seamă după mutarea satului pe actuala vatră, adică pe la începutul veacului al XIX-lea.

Dacă până la concentrarea satului mai dăinuia obligaţia ca sătenii să îngrădească ţarina — terenul cultivat cu cereale şi cel destinat recoltării fânului — cu gard din rude (prăjini), din spini (mărăcini), cu şanţ etc., după aceea, fiind aşezat în mijlocul ţarinii, s-a împrejmuit tot satul cu un gard făcut temeinic, înalt, fie din gard viu, fie din spini etc., fiecare proprietar de pământ, având în grijă gardul din dreptul locului său din ţarină.

Având aproape pădurea, în partea sudică a hotarului, cândva leagănul satului de azi, pădure stăpânită în devălmăşie, se obişnuia să se ducă vitele acolo şi să le lase libere până seara, când le căutau şi le aduceau acasă. Alteori rămâneau un timp mai îndelungat prin pădure. Călăuzindu-se după sunetele clopotelor (tălăngilor) atârnate de gâtul vitelor, stăpânii le căutau, le controlau sau le duceau acasă.

Cel mai adesea erau lăsaţi liberi porcii. Dar erau ţinuţi şi pe lângă casă.

Caii se hrăneau frecvent nesupravegheaţi, dar împiedicaţi le picioarele din faţă. Când erau mai mulţi şi au existat perioade când erau peste 70 de cai, aceştia, erau păziţi de un stavăr.

Atâta timp cât au existat izlazuri stăpânite şi întrebuinţate în devălmăşie, turmele obştii săteşti (formate pe baza principiului înţelegerii şi supravegheate în permanenţă de paznici), au constituit modalitatea precumpănitore de păşunare a animalelor. Odinioară (în faza satului devălmaş arhaic), izlazul se afla în totalitate la dispoziţia membrilor comunităţii săteşti, care-l folosea după „putere şi nevoi”. În plus, după recoltarea păioaselor, miriştea şi câmpurile cu fâneţe, deveneau, de asemenea izlaz devălmaş.

A existat preocupare pentru divizarea izlazului devălmaş (a satului) pe

categorii de animale, menţinându-se, în permanenţă, o concordanţă firească între nevoile de hrană ale acestora şi calităţile păşunilor repartizate.

Animalele se scoteau la păşunat dimineaţa şi reveneau seara acasă, iar pe timpul iernii animalele erau îngrijite individual în gospodăria din vatra satului, deci un păstorit agricol local. Sedentar.

BOII

Până la terminarea plugăriei, adică a aratului, boii erau îngrijiţi de fiecare familie. Şi după aceea, dacă se utilizau la cărăuşie, la lucru în pădure sau la alte munci ale câmpului.

Pentru a fi vânduţi, rareori, după arat, ei se ţineau în grajd, 1a îngrăşare (timp de două–trei luni), şi erau hrăniţi cu lucerna, trifoi şi făină de porumb.

Boii formau turme ale obştii săteşti fie singuri, fie cu alte animale (de regulă juncani; mai rar cu vaci sterpe, juninci, viţei). Cireada (turma) respectivă se numea bouărie şi era păzită de unu–doi bouari.

Cireada — turma — era adusă în vatra satului seara de seară.

Locului unde se odihneau boii ziua (mai rar noaptea) i se spunea zăcătoare.

VACILE CU LAPTE

În funcţie de starea timpului, data constituirii ciurdei — turmei — de vaci cu lapte era variabilă de la an la an, înscriindu-se totuşi, între limitele 25 martie (Bunavestire)–20 mai.

Ciurda — turma — se ţinea o vreme pe ogorul negru şi abia mai apoi se scotea la păşunea propriu-zisă.

După recoltarea cerealelor păioase şi a fânului, turmele de vaci cu lapte păşteau pe mirişte sau pe cositură.

Către sfârşitul toamnei, tot la o dată diferită în timp, dar cam prin lunile octombrie-noiembrie, vacile cu lapte treceau în grija fiecărui stăpân, odată cu căderea primei zăpezi.

Pe toată durata păşunatului, ele erau aduse seară de seară în vatra satului, la muls. Noaptea se odihneau în gospodăria fiecărui proprietar, iar dimineaţa se scoteau pe la porţi sau se minau până într-un punct — de unde le lua paznicul — numit văcar. Turmei de vaci cu lapte i se zicea ciurdă. Pentru a anunţa scoaterea vacilor din gospodărie, de obicei ciurdarul sau văcarul sufla în corn.

A existat şi deprinderea ca mai mulţi vecini sau rude să-şi adune vacile cu lapte într-o turmă restrânsă pe care o supravegheau cu rândul.

Viţeii erau păscuţi de un viţelar (de obicei un copil).

Biboliţele — bivoliţele se păşunau în aceiaşi turmă cu vacile de lapte sau în turmă separată. Cel ce le păzea i se zice bibolar — bivolar.

În general, vacile (şi biboliţele — bivoliţele) se mulgeau dimineaţa şi seara, într-o oală de lut, sau într-un vas de lemn (metal) numit şuştar.

Laptele crud („proaspăt”) se fierbea şi se consuma dulce, în timp scurt. Cantităţile mai mari de lapte se strecurau imediat după muls şi se lăsau la prins, în oale de lut. În funcţie de temperatură, alterarea se producea într-o perioadă de 1–4 zile.

Între timp, deasupra se aduna smântâna.

După ce se strângea şi se lua smântâna, în oală rămânea laptele fermentat, numit, lapte prins — sămăcişă. Acesta se mânca sau se întrebuinţa la prepararea untului şi a brânzei.

Laptele acru se mai prepara din amestecul laptelui fiert şi răcit cu o anumită cantitate de covăseală (lapte covăsit).

Dar principalul produs obţinut din laptele de vacă a fost, totdeauna, brânza. Ea s-a preparat în două feluri: fie cu ciag (cheag), fie din lapte prins (acru sau sămăcişă) care se ţinea la copt, pe sobă ori în apropierea focului din vatră. Pentru înlăturarea zărului (zerului), atât laptele închegat cu cheag cât şi cel închegat în timp, prin încălzire treptată, se turna într-un săcuieţ (săculeţ) sau chiar într-o ştergură (prosop).

Până a se săra, ceea ce se scoate de la scurs forma, de fapt, brânza dulce de vacă, caşul dulce. Abia în urma presării cu o greutate, ori a frământării cu mâinile într-un vas de lemn — giobiţă, a dospirii şi a sărării se căpăta brânza de vacă propriu-zisă, i se mai spunea şi brânză sărată.

Pentru a se păstra vreme îndelungată, în giobiţă se aşeza, uneori, câte un rând de brânză tăiată felii şi câte un rând de brânză frământată. Deasupra se turna un strat de seu topit. Apoi, se fixa capacul giobiţei putinii.

Din cantităţi mai mari de smântână sau de lapte prins — închegat — sămăcişă se prepară şi untul. Cu acest scop, produsele respective se frământau, se frecau, se băteau cu lingura într-o oală de lut. De regulă, însă, aceiaşi operaţie se efectua într-un vas de lemn — gioabă — cu ajutorul unui băţ prevăzut la un capăt cu o roată găurită. După scoaterea untului, în vasul amintit rămânea laptele bătut zis zară care, în mod curent, se bea sau se mânca cu mămăligă sau mălai copt. Din când în când zara se fierbea şi din ea legea urda. Strecurată, frământată, bine presată, într-o oală de lut şi acoperită cu un înveliş de unt, urda putea fi conservată vreme îndelungată.

VACILE STERPE ŞI TINERETUL BOVIN

Ori de câte ori formau turmele împreună cu vacile de lapte, vacile sterpe şi tineretul bovin erau aduse, seară de seară, acasă. Văcarul le mâna până în capul satului, de unde le luau copii sau veneau singure în faţa casei.

La păşune, între prânz şi amiază, turma se odihnea într-un loc anume neîmprejmuit şi numit zăcătoare — uneori se împrejmuia cu prăjini (rude) prinse pe pari sau mai adesea pe copacii din pădure, se forma astfel un ocol. La locul respectiv, aflat totdeauna în preajma a cel puţin unei fântâni, sau a văii Bogeştiului, se aduna gunoi de grajd. Acesta era vândut la licitaţie. Astfel zăcătoarea bibolilor era la locul numit Arături, a vacilor în pădurea Bugina, a oilor şi caprelor pe pârâul Fagilor sau pe pârâul Arături, existând şi alte locuri.

Uneori vitele sterpe vărau şi prin pădure, ele se hrăneau şi nesupravegheate, iar Valea şi numeroasele pâraie le asigurau nevoia de apă. După recoltarea păioaselor, obişnuit, turmele se aduceau pe mirişti. Se ţineau şi pe ogoare, pentru îngrăşarea locurilor.

Taurul (Bica) vacilor, nu era scos la păşunat. În schimb pentru biboliţe — bivoliţe, bica însoţea de regulă ciurda — turma la păscut.

La locurile unde turmele, ciurdele, zăboveau mai mult se încropea câte o

colibă pentru paznic. Era făcută din lemne subţiri, aşezate oblic cu un capăt pe pământ şi cu celălalt pe o grinzişoară susţinută de unul sau două furci. Împotriva ploii, peste acoperişul de lemne se aşterneam paie, pământ, frunze, resturi de nutreţ etc.

CAII

Pe durata efectuării lucrărilor agricole de primăvară şi de toamnă, caii se aflau în grija fiecărui stăpân. Îngrijirea individuală se prelungea şi pe timpul verii, dacă animalele respective erau solicitate la muncile câmpului, la cărăuşie sau la lucrul în pădure. Când numărul cailor era mai mare se organiza o stavă, dată în grija unui stăvar.

Când erau păstoriţi individual, caii, se hrăneau — ziua sau noaptea — pe izlaz, pe mirişte ori în pădure şi erau supravegheaţi de copii şi flăcăi.

Când păşteau nesupravegheaţi, erau împiedicaţi, cu funii (frânghie) ori cu piedici speciale făurite de fierari, zise pecică.

CREŞTEREA PORCILOR

În Rădeşti, s-a păstrat până astăzi obişnuinţa adunării porcilor în turme, pe care, zi de zi — din primăvară până toamna — le scoteau porcarii (purcarii) pe locurile mai puţin productive ale moşiei săteşti, pe ogoare, mirişti etc.

Se mai obişnuia să fie duşi pe Vale, şi lăsaţi liberi până seara, când erau închişi în cocini (coteţe) construite chiar pe Vale. Aici, pe Vale, umblau liberi de primăvara până toamna, uneori şi iarna în căutarea ghindei şi a jirului.

Porcii destinaţi sacrificării erau reţinuţi în gospodărie, unde erau puşi la îngrăşat şi tăiaţi apoi, în preajma Crăciunului.

CAPRELE

Vacile săracului cum mai erau numite, caprele formau, în general, turmă aparte-păzite de căprar. Uneori, când numărul lor era mai redus, păşteau în aceiaşi turmă cu oile. Caprele se hrăneau frecvent în pădure. Uneori, ele erau scoase în pădure până iarna târziu.

Seara erau aduse în sat pentru a fi mulse.

OILE

Se adunau în turme mari, pe care le supravegheau oameni special angajaţi, numiţi păcurari. Aceştia purtau doar grija supravegherii animalelor pe durata zilei, fiindcă seara aduceau oile în vatra satului, unde şi le luau stăpânii pentru a le mulge şi adăposti până dimineaţa.

PREPARAREA PRODUSELOR DIN LAPTE DE OAIE

Oile se mulgeau în vase de lemn, numite şuştare sau în găleţi.

De multe ori, mulsul nu se efectua direct în şuştar (găleată — vadră) ci într-un

vas mic care se aşeza între aţele şuştarului. Vasul respectiv era numit uală sau olcuţă.

Laptele se strecura printr-o bucată de pânză de cânepă — numită ştergură — strecurătoare.

Hai târziu laptele s-a strecurat printr-o sită metalică special confecţionată.

În vederea preparării caşului, se da ciag (chiag) laptelui (cam o lingură de cheag la o vădră de lapte). Cheagul se obţinea din rânza mieilor, a iezilor sau a viţeilor sacrificaţi la scurt timp de la fătare, înainte de a mânca altceva decât lapte. Rânza se lăsa nespălată sau se spăla; înlăuntrul ei se introducea sare, se frământa, se adăuga puţin zer (zăr) şi se lega cu aţă. Apoi, se lăsa la uscat.

Se mai pregătea cheag şi din: sare şi oţet; sare şi zăr acru; sare şi urdă acrită, păstrată din anul trecut; sare şi corastră (lapte crud); sare şi puţin lapte nefiert etc.

Înainte de întrebuinţare, se sfărâma o bucăţică din cheag într-un vas (un blid). Se adăuga puţină apă caldă şi se amesteca bine. Astfel preparat, cheagul se turna în lapte (cca. 25 g de cheag la 10 litri de lapte).

Laptele se închega într-un vas de lemn, de obicei în formă de trunchi de con, cu sau fără toarte — un ciubăruţ, ciubăr (putină) sau în vase de lut.

În funcţie de starea vremii, închegarea laptelui se realiza într-un interval de timp variabil (între 10–45 minute). Înainte de a i se da chiag, uneori laptele se încălzea, aşezându-se aproape de vatra focului. Pentru omogenizare, laptele se amesteca cu o lingură mare (linguroi) sau cu o lopăţică din lemn.

Laptele de oaie închegat cu chiag se numea caş. Acesta, apoi, se frământa de regulă cu mâna. După frământare caşul se aduna laolaltă cu mâinile şi, ca să se scurgă zărul (zerul), se introducea într-o bucată de pânză cusută într-o formă conică şi agăţată apoi, într-un cui, într-un fuştei de lemn sprijinit pe crăcane, sau două scaune etc. Ustensilei i se zicea săcuieţ, straiţă, ştergură, strecurătoare etc.

Pentru grăbirea scurgerii zerului, strecurătoarea cu caş „se strângea” cu mâna. Când înceta scurgerea zerului, se scotea caşul din săcuieţ şi se punea la uscat, la zbicit, pe o leasă de nuiele numită şi poliţă.

Uneori aşa cu învelitoare — strecurătoare — săcuieţ se aşeza pe o scândură ce era scobită şi avea un şănţuleţ de scurgere iar peste caş se punea o scândură pe care se îngrămădeau greutăţi. Se făcea un teasc.

Caşul proaspăt tăiat felii cu un cuţit de lemn, sărat şi pus în gioabă, devenea brânză sărată (telemea).

Dacă se scotea din saramură după câteva zile şi se punea la uscat şi la fum, se obţinea caş afumat.

Zărul rezultat după închegarea laptelui se fierbea la foc potolit (domol) într-un vas mare. Prin fierberea zărului se obţinea urda.

Ca să se aleagă urda şi ca să nu se prindă de vas, pe durata fierberii zărul se amesteca cu o lingură de lemn.

Când fierbea şi se aduna deasupra zărului, urda se scotea, în general, cu o lingură găurită, căreia i se zicea lingură mare sau linguroi.

Ca şi caşul, urda dulce se ţinea un timp în strecurătoare (săcuieţ) pentru scurgerea zărului. Apoi, se punea pe leasă — poliţă — la zvântat.

Din laptele de oaie se obţinea şi smântână. Pentru asta, laptele se lăsa în troacă, trocuţ sau alte vase, până se smântânea, adică până ieşea smântâna deasupra (de obicei, o zi şi o noapte). Smântâna se aduna cu o lingură întinsă de lemn, căreia i

se zicea lingură mare de lemn.

Untul se alegea într-un vas rotund, înalt şi strâmt, lucrat din lemn de tei sau din salcie roşie numit şi putinei — o giobiţă.

Pentru alegerea untului, smântâna, zărul sau laptele închegat se bătea cu un băţ care avea la un capăt, o roată găurită, un bătător.

Zerul rămas în vas, după scoaterea untului, se numea zară, ea se întrebuinţa la prepararea unor mâncări sau se bea după mâncărurile grase.

Au fost folosite, dar mai rar, şi tipare pentru păpuşile de caş, pentru brânzeturi în general. La Ionel Coşeri, casa nr. 61, se mai păstrează şi azi un tipar pentru presat brânza, pe care este înscris anul 1891. Ustensila are dimensiunea de 63 x 28 x 14 cm, având două compartimente, unul de 32 x 28 cm şi altul mai mic de 22 x 28 cm (Foto 23).

Foto 23. Cutie pentru presat brânza, realizată în anul 1891. Este păstrată în gospodăria lui Ionel Coşeri casa nr. 61

ASIGURAREA NUTREŢULUI PENTRU IARNĂ

Cu oarecari diferenţe de la an la an, cauzate de condiţiile climatice, cositul fânului începea prin iunie şi se afla în plină desfăşurare şi prin iulie.

Muncă istovitoare, care cerea îndemânare şi forţă, cositul cădea în grija bărbaţilor. Doar în vremurile de restrişte, când voinicii satului plecau la războaie, ori luau drumul codrilor, cositul rămânea în sarcina bătrânilor şi al femeilor.

Din timpuri îndepărtate, acţiunea se înfăptuia cu ajutorul coaselor. Sunt dovezi materiale că dacii stăpâneau priceperea făuririi a cel puţin două tipuri de coase, chiar dacă nu erau identice cu cele folosite în zilele noastre.

La coasă distingem tăişul — gura coasei — partea care taie de fapt nutreţul sau cerealele păioase şi măseaua.

Înainte de începerea muncii, coasa se bate cu un ciocan, pe o nicovală specială. În timpul lucrului, coasa se ascute, periodic, cu cutea —cucea (gresia), pe care cosaşul o poartă într-un toc, acum din tablă, înainte însă din lemn de salcie, tei

sau plop, ori chiar dintr-un corn de vită.

Coada pe care se fixează coasa este numită toporişte.

În partea opusă vârfului, coasa se termină printr-o limbă de prindere în coadă numită măsea. Fixarea şi strângerea se realiza cu ajutorul unui inel metalic, căruia i se spune brăţară.

Când lucra, cosaşul prindea coasa de coada toporiştii şi de un mâner fixat către mijlocul acesteia.

Cositul se efectua în lungul ori în latul locului, pe postate, în funcţie de direcţia spre care erau înclinate plantele.

Şirul de iarbă cosită rămasă în urma cosaşului i se spunea brazdă.

Cu scopul grăbirii uscării, brazda se împrăştia, se întorcea cu furca de lemn (cu 2–3–4 coarne) ori, cu cea de fier (cu 3–4 coarne), apoi se grebla cu grebla de lemn, care avea circa 60–80 cm lăţime şi mai mulţi colţi.

Greblele se lucrau în general în sat. În schimb, furcile de lemn erau confecţionate în satele dinspre Brad, sate de meşteri specializaţi, care le vindeau pe bucate.

Relativ uscat, fânul se strângea în grămezi mici, numite poşori, mai multe grămezi se adunau laolaltă şi formau căpiţe (clăi).

În locurile accidentate, mai cu seamă, poşorii de fân erau duşi la grămadă pe rudiţe, adică pe două prăjini purtate ca o targă, de două persoane.

Când era vreme rea, pe dealuri, fânul se urca pe un par cu cioturi, numit prepeleag.

Grămezile de fân (căpiţele) de pe câmp, se înălţau cu grijă, pe locuri ferite de umezeală şi, pe cât posibil accesibile carului sau căruţei şi ridicate de la sol pe crengi sau lemne, pe o podină.

De regulă, după ce se termina seceratul, fânul se transporta acasă. Uneori, însă, acţiunea nu era cu putinţă din cauza plantelor prăşitoare care înconjurau locul, sau din alte motive. De aceea, căratul fânului trebuia amânată până la strângerea recoltei de toamnă.

Acasă, fânul se adăpostea în colnă sau în podul grajdului, care, în acest scop, aveau acoperişurile mai înalte. Dar cantitatea cea mai mare se depozita lângă grajd, în căpiţe, care erau clădite în jurul unui par, pe o ramă de lemne — podină — călcate bine cu picioarele, iar vârful în formă conică pentru o scurgere mai uşoară a apei.

Spre vârful căpiţei, fânul se ridica cu o furcă de lemn, cu coadă lungă şi cu două (sau trei) coarne drepte. Unealta se numea furcoi.

Pentru gospodărirea cât mai judicioasă a rezervelor de nutreţ, mai ales când paiele erau puţine sau lipseau, se făceau, existând posibilităţi, rezerve pentru aşternut din frunzare. Frunzele se adunau toamna după căderea lor pe sol.

Obişnuit pleava se depozita într-o jireduţă (poşor) şi era apoi acoperită cu paie, spre a nu fi suflată de vânt.

Toamna, târziu, după culesul ştiuleţilor, tulpinile porumbului — numite tulei — erau tăiaţi cu secera. Uneori, se recurgea şi la un cosor special şi care avea o coadă lungă, spre a nu fi nevoit cel ce lucra să se aplece la fiecare tuleu.

Mai mulţi tulei (15–20) bucăţi, adunaţi laolaltă şi legaţi cu nuiele etc., formau jipi.

Pe câmp — aşezaţi fie culcaţi, fie în picioare — jipii se adunau câte 15–25 în

cită.

După uscare jipii se transportau acasă şi se clădeau unul lângă altul, cu vârful în sus având un spaţiu de aerisire în mijloc sau se puneau sub forma unei cite suprapuse, de mai mari dimensiuni.

CONSTRUCŢII PENTRU ADĂPOSTITUL ANIMALELOR

Pe timpul iernii, toate animalele erau adăpostite în construcţii proprii, aflate în gospodăria din vatra satului.

Asemenea construcţii s-au caracterizat, în timp, prin mari deosebiri, vizând deopotrivă poziţia faţă de sol, forma, dimensiunile, tehnica şi materialele de lucru. Este adevărat că, de obicei, acestea erau cât se poate de simple.

Că s-a păstrat din timpuri străvechi deprinderea adăpostirii animalelor împotriva vitregiilor naturii o dovedeşte, printre altele, şi menţinerea în limbă a termenului de origine latină staul, cu ajutorul căruia, odinioară, erau indicate — în general — adăposturile pentru animale. Treptat cuvântul respectiv şi-a limitat semnificaţiile, ajungând să desemneze mai cu seamă adăpostul oilor, iar pentru numirea localului celorlalte animale s-a recurs la alte cuvinte. Astfel se zice: grajd şi istalău, câteodată, pentru animalele mari; cocină pentru porci; coteţ (coceţ) pentru capre.

În epocile mai vechi aceste construcţii erau, de regulă, separate de colnă (şură). Acesteia îi reveneau, în primul rând, funcţii legate de lucrarea pământului (servea ca loc de depozitare şi îmblătire a cerealelor păioase; ca adăpost pentru inventarul agricol şi mijloacele de transport etc.). Frecvent vitele mari se adăposteau ca şi azi, în construcţii aparte.

În special după renunţarea la treierarea păioaselor cu îmblăciul în aria colnă — s-a răspândit deprinderea asocierii sub acelaşi acoperiş atât a colnei —şurii — propriu-zise, cât şi a spaţiului destinat ocrotirii animalelor. S-a ajuns astfel la ridicarea unei construcţii compuse din 2–3 părţi (la mijloc colna — şura, iar de o parte şi alta a ei câte un grajd sau, din două părţi: colna şi alături un grajd.

Uneori, intrarea în colnă e liberă. Alteori, în colnă se pătrunde printr-o uşă, ori pentru car se deschid două uşi largi, care practic închid complet colna.

Construcţiile care uneau sub acelaşi acoperiş atât colna, cât şi grajdul, se lucrau din lemn rotund sau cioplit, aşezate orizontal şi îngemănate la colţuri.

Pentru a îngădui depozitarea unor cantităţi cât mai mari de furaje în podul grajdului (rareori colna avea pod, acoperişul — în patru ape — era mai înalt şi se confecţiona dintr-un strat gros de paie sau şindrilă, mai târziu ţiglă solzi, susţinut dintr-un hăizaş, pe care l-am prezentat la subcapitolul tipuri de locuinţe.

Când nu se afla sub acelaşi acoperiş cu colna — şura, grajdul căpăta, de regulă, tot forma de paralelipiped dreptunghic şi era construit, în majoritatea cazurilor, din bârne încheiate la capete în cheutori sau cu lotbe şi lipit, în interior cu lut şi pleavă. Au fost realizate grajduri şi din văiugă sau combinaţii din cadre de lemn umplute cu văiugă, iar în perioada interbelică au apărut şi construcţii din cărămidă.

În general şi grajdurile se construiau pe o temelie de piatră, înaltă de circa 0,50 m. Vezi şi Foto 24.

Odinioară se construiau şi grajduri din nuiele împletite.

În secolele trecute, iernarea animalelor mari, se face şi în bordeie sau într-un adăpost care era o combinaţie de bordei şi colibă. Adică în construcţii semiîngropate, peste săpătură, de regulă, pe mijlocul acesteia — la un capăt şi la celalalt (dacă construcţia era în coastă de deal, numai la un capăt) se fixau furci, pe care se sprijinea o grindă masivă (de regulă un trunchi de copac). Pe lateral cu un capăt pe pământ şi cu celălalt pe grinda respectivă, se aşezau coarnele — căpriorii, iar peste ei se clădea învelişul de paie, tulei, crengi etc.

Foto 24. Construcţie anexă — grajd din lemn. Se observă modul de realizare a îmbinărilor construcţiei

Adăposturile — tip bordei — pentru vite au dispărut după comasarea aşezării pe actuala vatră.

Adăpostul animalelor mari se găsea fie în acelaşi ocol (curte) cu casa, fie într-o împrejmuire separată, făcută din pari şi nuiele împletite, din leaţuri prinse pe pari, din doşce — scânduri etc., numit şi ocol pentru marhă — vite. Iarna erau scoase animalele în acest ocol.

Condiţiile de iernare a oilor şi a caprelor au depins, în bună parte, de numărul acestora (de regulă mic 5–10 capete), de posibilităţile materiale ale stăpânilor şi de starea timpului. Spre deosebire de animalele mari, ele n-au avut totdeauna adăposturi speciale. Iernau adeseori într-o despărţitură amenajată în colnă, ori în grajd. Alteori intrau sub un acoperiş din paie, sprijinit pe furci unite prin rude.

Frecvent, se închideau într-o construcţie aparte, realizată în mai multe feluri, în general din lemn şi scânduri şi nu prea înaltă numită coteţ (coceţ).

Când fătau, oile şi caprele se bucurau de o grijă specială, iar mieii şi iezii, până se întremau, erau luaţi, adeseori, în casă şi ţinuţi la căldură, alături de oameni.

Pentru a indica adăpostul porcilor, se utilizează termeni de cocină sau coteţ. Ele fiind amenajate sub sau alături de alte construcţii anexe.

Uneori ele reprezintă construcţii simple, de sine stătătoare [B–24 şi 24 A].

Înainte de a încheia acest capitol, dorim să subliniem preocuparea gospodarilor pentru calitatea animalelor. Un exemplu în acest sens este prezentat în

Buletinul agricol al Camerei de agricultură a judeţului Arad, Nr. 5 din 1 mai 1938 (p. 30) care arată că Hălmăgean Lazăr din Rădeşti posedă un taur de prăsilă rasa Siementhal având certificatul nr. 14.

3. Meşteşuguri ţărăneşti

PRELUCRAREA LÂNII

Oile erau tunse primăvara după ce se încălzea puţin timpul. Lâna era întinsă să se usuce, iar după un timp, se înmuia în apă caldă şi apoi se spăla. Scărmănatul se făcea cu mâna, selectându-se firele mai lungi şi mai tari (părul), folosite pentru urzeală. Canura rămasă în dinţii pieptenului se torcea cu fusul.

Ţesăturile de lână erau folosite atât la confecţionarea pieselor de port, cât şi a celor de uz gospodăresc. Tot pentru piese de port s-a ţesut pănura din lână curată (şubă). Această ţesătură era bătută la dube — piuă. Pentru uz gospodăresc s-au lucrat ţoluri şi lipidee, straiţe etc.

Duba — piua — este o instalaţie hidrotehnică ce îndeseşte şi înfrumuseţează ţesăturile de lână. Aceasta se obţine prin baterea lor cu „maiuri" sau ciocane grele de lemn în vase sau „oale" tot de lemn, în care este apă caldă. Prin această batere, care durează circa o zi şi o noapte, firele de lână „se umflă", se îngroaşă şi se îndeasă, obţinându-se un postav gros, dar elastic şi moale.

Mecanismul şi funcţionarea piuei este următorul: şuvoiul de apă mişcă o roată, aidoma roţii de moară, făcând să de învârtească fusul care formează axul roţii. Pe acest fus sunt fixate penele sau dinţii care pun în mişcare maiurile sau ciocanele. Sub maiuri se află oalele, din lemn de stejar, şi anume câte o oală pentru două maiuri; o piuă mică are numai o oală cu o pereche de maiuri; de obicei, sunt două oale şi două perechi de naiuri ţinute laolaltă printr-o grindă superioară numită indrea, dar pot fi şi mai multe oale şi maiuri.

Maiurile din lemn de fag, late între 27–30 cm şi înalte de 160–l70 cm, sunt mărginite în dreapta şi în stânga, de doi urşi — grinzi — care, la rândul lor, sunt legaţi prin alte două grinzi. Penele sau dinţii fusului, învârtindu-se ating coadele maiurilor; ridică deci alternativ câte un mai şi-l lasă să cadă asupra ţesăturii din oală. Peste aceste ţesături se aruncă din când în când, cam la un ceas o dată, apă caldă, dintr-o căldare sub care arde continuu focul; apa udă de asemenea maiurile ca şi capetele fusului, unde sunt aduse prin două jgheaburi mici, pentru a evita aprinderea lui prin frecarea continuă.

Scheze cum i-se mai zicea, dube — piuă după cum afirmă Jurca Rada, au fost la capătul din sus al Câmpului de la cocini pe partea dealului Cetăţeaua. Datorită configuraţiei terenului şi a debitului de apă, aceasta era dirijată pe un iaz spre roata care probabil a avut cupe.

Se admite şi pe drept cuvânt, că dubele — pivele — există din timpul dacilor, determinate de îmbrăcămintea acestora, aşa cum apar ele pe Columna Traiană. Pe de altă parte, terminologia principală a pivei este de origine latină. Mai întâi însăşi denumirea instalaţiei: piuă care vine din latinul *pilla*, apoi diferitele ei părţi componente: roata vine de la *rota*, mai din *maleus*, oală din *olla*, jug — răzimătoarea de la spatele maiurilor din *jugum*, fus din *fusus*, căldare din *caldaria*, pană din *pinna*,

dinte din *dens, dentem*, braţ din *brachium*, şi urs din *ursus*. Tot de origine latină este şi numele pănurii — din *pinnula*. Pe de altă parte, butuc este de origine dacă.

În hotarul aşezării noastre, Bogeşti, cea mai veche menţiune scrisă despre care ştim, privind piuele — dubele este din 1835 [B–25]..

PRELUCRAREA CEREALELOR

Instalaţiile tehnice ţărăneşti folosite pentru prelucrarea diferitelor produse — cereale, seminţe, oleaginoase etc., au evoluat din uneltele casnice de mână. Sporirea capacităţii de prelucrare a acestora a devenit o necesitate odată cu dezvoltarea societăţii. Apariţia mecanismelor simple de acţionare a tipurilor iniţiale de instalaţii se datorează, în primul rând, stăruinţelor producătorilor de bunuri materiale de a-şi uşura munca. Aceasta a constituit o preocupare generală; de aceea instalaţiile pentru prelucrarea diferitelor bunuri de larg consum s-au răspândit uimitor de repede.

Prelucrarea cerealelor în vederea preparării alimentelor de bază a constituit una din cele mai vechi şi importante ocupaţii casnice. În acest scop, încă pe primele trepte ale evoluţiei sociale, au fost folosite două unelte simple, comune: râşniţele şi piuele, acţionate cu braţele.

RÂŞNIŢELE

Râşniţele de piatră au fost atestate arheologic începând din neolitic. Deşi instalaţiile tehnice acţionate de o forţa oarecare (apă, animale etc.), sunt mai productive decât cele acţionate de mână, ele au coexistat pe tot parcursul epocii feudale şi pot fi găsite şi astăzi în unele gospodării ţărăneşti scoase din folosinţă sau utilizate în alt scop.

Principiul lor de funcţionare se bazează pe măcinarea între pietre circulare, cea superioară fiind mobilă. Piatra inferioară, mai mare, este scobită în aşa fel încât piatra superioară să intre în ea. Pietrele sunt aşezate pe un postament din lemn, având uneori gardina din lemn sau din alt material. Se pare că mai vechi sunt râşniţele făcute în întregime din piatră. Piatra superioară este învârtită cu un par (rudă) ce are un capăt într-o gaură a acesteia, iar celălalt în gaura unei stinghii de lemn fixată deasupra râşniţei sau de grinda casei. Distanta dintre pietre putând fi reglată [B–26].

Pentru aceasta se impune precizarea că: piatra de jos, care stătea, aşezată fiind pe un postament de lemn, adesea de forma unei măsuţe, avea în mijloc decupat un pătrat, de regulă, cu latura de câţiva centimetrii, prin mijlocul său era introdus un cui, de reguli din lemn, în lungime de cca. 50 cm sau mai lung, care ajungea cu capătul de sub piatră până aproape de o poliţă (suport) care era dispusă în partea de mijloc a postamentului. Cuiul se sprijinea pe un ic (pană) care era pus pe poliţa ce prelua astfel sarcina. Dacă se dorea ridicarea pietrei superioare, se lovea icul (pana), aceasta împingea cuiul, care ridicându-se mărea spaţiul dintre cele doua pietre. În acest caz grăunţele erau măcinate mai mare. Când se dorea o râşnire mai fină icul era desbătut cât se dorea, în felul acesta cuiul cobora, micşorând spaţiul dintre cele două pietre. Mai târziu, probabil împrumutat de la mori, în locul cuiului de lemn, a fost folosită, e drept, mai rar, râşniţa care avea acest mijloc de reglare a distanţei dintre pietre, din metal filetat. Reglarea se făcea prin simpla învârtire a cuiului care prin filet urca sau

cobora după nevoi, determinând distanţa dintre pietre.

Ar mai fi o precizare de făcut. În piatra superioară, uneori spre centru era decupată o porţiune de câţiva centimetri prin care se introduceau grăunţele care urmau a fi râşnite. În acest caz în partea inferioară a pietrei mai erau săpate două şănţuleţe unde se introducea o plăcuţă de fier (sau din lemn) care se sprijinea pe cui, rămânând însă suficient loc ca grăunţele să se scurgă între cele două pietre.

Mai existau însă şi alte tipuri, de fapt cele mai vechi, care aveau în centrul roţii o scobitură unde se introducea cuiul, iar pentru introducerea grăunţelor era făcută o gaură undeva în apropierea centrului, deci excentrici.

MORILE

Măcinatul cu râşniţa era o muncă grea, istovitoare şi aproape continui în gospodăriile cu membrii mai numeroşi. De aceea, preocupările pentru uşurarea măcinatului au apărut de timpuriu, ajungându-se la moară.

Datorită reliefului şi a debitului apei, la noi au fost adoptate morile de apă cu roată verticală. De altfel roata verticală a fost folosită şi la alte tipuri de instalaţii.

Pe fusul orizontal al roţii verticale are o roată cu măsele, bine fixată pe latura dinspre interiorul mori. Acestea angajau în turaţii mai rapide o alta roată, de pe un fus vertical de fier, la al cărui capăt superior se afla piatra alergat oare. Roata de pe fusul vertical era mai mică şi se învârtea mai repede; de aceea era numită prisnel.

Aceasta era alcătuită din două rotiţe din scândură tare, între care se aflau bare rotunde din lemn rezistent, fixate la distanţe egale în aşa fel încât să intre printre ele măselele roţii verticale, pe care împingându-le, să învârtească fusul şi, odată cu el, piatra alergătoare.

Roata de apă folosită a fost cea cu cupe sau cu aducţiune superioară la care apa condusă deasupra lor printr-un scoc, cade în cupe şi le învârteşte.

Apa provenea din pârâul Bogeşti. De la pârâu era săpat un canal care îndrepta apa spre roata morii. Acest canal nu avea dimensiuni prea mari şi era pe bune porţiuni căptuşit cu scânduri. Cum se ştie debitul pârâului este mic. De aceea în amonte de mori erau construite mici stăvilare, care ridicau puţin nivelul apei, spre a spori cantitatea de apă ce intra pe canalul morii. Apa se acumula în spatele stăvilarului pe timpul cât moara nu lucra, fiind deci, o mică rezervă. La punctul de racord al canalului — iazului — cu pârâul, era an dispozitiv care permitea pătrunderea apei pe canal sau o oprea în funcţie de nevoi. Când moara dintr-un anume motiv, era oprită, dispozitivul era închis. Prin deschiderea lui, apa dirijată spre roata morii o punea în funcţiune.

Întreaga instalaţie de măcinat era adăpostită într-o construcţie din lemn, astfel realizată încât să permită depozitarea în condiţii corespunzătoare a produselor aduse la măcinat, a celor măcinate şi încă ne ridicate precum şi a unei locuinţe pentru morar.

În timp, pe valea Bogeştilor au fost mai multe mori dispuse în locuri diferite. Ultimele trei mori au funcţionat până după cel de al doilea război mondial. Locul acestora a fost următorul: una la capătul din sus al Câmpului de la cocini pe partea Dealului Cetăţeaua, a doua la capătul Câmpului zis „la Babişu” pe partea stângă a văii şi cea de a treia era la Vale la Uliţă [B–27].

În lungul timpului, morile au fost construite de obştea sătească, care de fapt era proprietara acestor mori, şi tot obştea le arenda doritorilor, care exploatau aceste mori, având obligaţia să le întreţină în bună stare de funcţionare. Pentru nevoile de reparaţii, mai ales pentru necesarul de lemn, arendaşilor li se aproba folosirea lemnului din pădurea obştii.

Prelucrarea seminţelor oleaginoase

OLOINIŢA — PIUELE DE ULEI

Oloiniţele au fost frecvente în toate satele. Adeseori au fost mai multe instalaţii într-un sat. La Rădeşti, au fost perioade când erau mai mult de şapte instalaţii, pentru a face faţă cerinţelor, mai mari, în cele două posturi lungi, al Crăciunului şi mai ales al Paştilor, când se făcea uleiul. Instalaţiile se compuneau, de obicei, din două mecanisme, evoluate din unelte casnice acţionate cu braţele; primul pentru pisatul seminţelor oleaginoase şi al doilea pentru storsul uleiului.

Au fost, altfel utilizate piuele cu pislugi cu cumpănă. Ele au evoluat ca tip din piua cilindrică cu pislug acţionat cu braţele. La instalaţie s-a ajuns prin mărirea pislugilor, la peste doi metri, iar în acţionarea lor s-a recurs la nişte prăjini — rude elastice lungi de cca 5 m, numite cumpene, deoarece se aplecau şi se ridicau asemănător cumpenei fântânii. Capetele prăjinilor erau introduse într-o grindă transversală din susul pereţilor construcţiei care adăpostea instalaţia sau în pământ. O a doua grindă transversală, puţin mai în faţă, ridica prăjinile — ruzile, după ce acestea se îndoiau peste ea. Fiecare pislug avea două mânere de care se apuca şi astfel se izbea cu forţă peste seminţele din piuă. Ruzile — prăjinile — readuceau pislugii în poziţia iniţială, uşurând mult atât ridicarea lor, cât şi bătaia următoare.

*

Piuele cu ciocane au fost cele mai răspândite. Varianta mai veche, mai simplă, a avut un singur ciocan şi a fost folosită ca unealtă casnică pentru zdrobirea diferitelor seminţe şi fructe. Modul de acţionare era cel manual. Apoi s-a trecut la piuele cu ciocane acţionate cu picioarele. La acestea s-a ajuns prin mărirea piuei propriu-zise şi a ciocanului; lungirea cozii şi introducerea în aceasta a unui ax transversal, susţinut de lemne cu crăcan sau alte dispozitive. Iniţial ciocanul era acţionat numai prin apăsarea cozii cu piciorul (Vezi Foto 25).

La variantele mai evoluate, coada ciocanului era acţionată cu ambele picioare, prin balansarea înainte şi înapoi. Piuele simple, cu un singur ciocan, au fost înlocuite în unele cazuri, de instalaţii cu mai multe ciocane patru sau mai multe. Cei care le acţionau se urcau pe ele; cu un picior înaintea axului, cu celălalt în urma lui, şi începeau să se balanseze, ridicându-le şi apoi izbindu-le în pive, peste seminţe.

a) Pive de ulei cu ciocane acţionate cu picioarele	b) Piuă de ulei cu cumpene
Foto 25	

*

Seminţele zdrobite în diferitele tipuri de piue se cerneau cu o sită, într-o albie sau troc de lemn, pentru a se separa firimiturile cojilor de miez. Făina obţinută se punea pe un cuptor să se prăjească.

Cuptoarele pentru prăjitul făinii erau rotunde sau ovale, construite din pietre şi argilă. În faţă aveau gura pentru introducerea lemnelor; unele erau prevăzute şi cu o gură de ieşire a fumului, în dos. Deasupra se afla o lespede din piatră, socotită a da cel mai bun gust uleiului, sau o tablă de fontă pe care se punea făina şi se încălzea amestecându-se cu o lopăţică. Se obţinea o pastă moale, care ceda mai uşor uleiul pe care-l conţinea.

*

Presele de ulei mai frecvente au fost: presele cu pene verticale, presele eu pene orizontale şi presele cu şurub.

Presele cu pene verticale bătute cu maiuri de mână au fost mai mult unelte casnice. Locaşul de presare era scobit într-o bucată groasă de trunchi de păr. În acesta se introduceau doua storcători, între care se punea pasta uleioasa într-un săcuieţ de pănură sau pânză care se presa, bătându-se lateral două pene de lemn.

Presele cu pene orizontale, destul de răspândite odinioară, aveau locaşul rotund, numit oală, în care se introducea pasta uleioasă, era scobit într-un butuc gros, în capetele căruia erau montaţi suporţii verticali pentru diapozitivul de presare. În stâlpi verticali erau locaşurile în care se introduceau două grinzişoare orizontale, în care se băteau icurile — penele, cu maiuri de mână. Peste sacul din oală se punea un boc rotund care presa pasta, pe măsură ce se băteau penele din capetele grinzişoarei orizontale de deasupra care îl apărau.

Presele cu pene orizontale bătute cu „berbeci”, aveau o construcţie asemănătoare celor acţionate cu malurile de mână, dar aveau stâlpi laterali mai solizi, pentru a rezista izbiturii în forţă a „berbecilor” — ciocanelor. Berbecii din butuci grei aveau două braţe în unghi, care-i ţineau în poziţie orizontală, fixate într-un fus vertical mobil, sau erau suspendaţi de o grindă superioară, faţă de care se permitea pendularea lor. Berbecii preselor erau prevăzuţi eu câte două mânere de care se prindeau şi se izbeau apoi cu forţă în penele laterale (Vezi Foto 26).

a) Presă de ulei cu pene orizontale	b) Presă de ulei cu „berbeci” cu bătaie lateral

Foto 26

Presele cu şurub simplu, central, erau asemănătoare celor de struguri. Capătul şurubului apăsa butucul de deasupra oalei [B–28 şi 28 A] (Vezi şi Foto 27).

Foto 27. Presă de ulei cu şurub simplu

MEŞTEŞUGURI SPECIALIZATE ÎN PRELUCRAREA LEMNULUI

Dulgheritul este un meşteşug mai vechi şi mai frecvent, care necesita nu numai unelte pentru cioplirea lemnelor, în vederea construirii locuinţelor, adăposturilor pentru animale şi produse etc., ci şi cunoştinţe tehnice de îmbinare, înălţare şi orientare, pentru ca acestea să ofere o cât mai bună şi mai sigură adăpostire, să reziste împotriva intemperiilor. În sat erau 2–3 echipe de meşteri, care chiar dacă nu executau toate muncile, le îndrumau, le controlau, asigurând trăinicia construcţiilor. De obicei gospodarii îşi ciopleau lemnele necesare pe îndelete, şi doar atunci când clădirea era demarată apelau la dulgheri să zicem specializaţi.

Tâmplăritul a devenit meşteşug specializat odată cu dezvoltarea arhitecturii de lemn, cu perfecţionarea uneltelor de prelucrare şi mai cu seamă după răspândirea joagărelor şi larga întrebuinţare a scândurilor, la târnaţuri, la frontoane, la confecţionarea uşilor şi ferestrelor, la podirea interioarelor. Dulgherii care înălţau construcţiile lăsau în seama tâmplarilor finisarea lor, ca şi confecţionarea mobilierului pentru organizarea interioarelor. Locul mobilierului dulgheresc l-a luat, încet, încet, cel tâmplăresc. La începutul secolului XX în casele celor mai înstăriţi îşi face apariţia şi mobila pictată, care era cumpărată de la oraş.

Rotăritul a fost meşteşug principal în trecut, când convoaie de care şi căruţe cutreierau drumurile, cu fel de fel de produse. În sat se găsea cel puţin un rotar, care satisfăcea cerinţele locale, gospodăreşti. Oamenii îşi procurau pe îndelete lemnele necesare pentru care şi căruţe.

Lingurarii lucrau lemnul moale pentru confecţionarea lingurilor obişnuite şi speciale, a troacelor cu variate întrebuinţări casnice. Tot aceştia făceau de obicei fusele pentru tors, precum şi alte piese necesare în gospodărie. Erau de regulă câte un ţigan sau ţigancă care se stabiliza în sat. Din acest motiv au existat şi perioade de discontinuitate.

Împletitorii de coşuri nu erau strict specializaţi, aveau însă un plus de îndemânare faţă de alţi gospodari. Se împleteau coşuri mari pentru bucate, confecţionate din răchită, lăstari de alun şi curpen. Aceste coşuri de regulă erau văcărite, adică lipite cu baligă. Coşurile pentru transport, dar şi pentru păstrat, cu două urechi erau realizate din răchită. Se mai împleteau coşăriţe (coşuri mai mici) cu toartă, tot din răchită.

Pentru confecţionarea coşurilor, mai ales a celor de dimensiuni mai mici, se folosea drept material de lucru, coaja de tei sau de mesteacăn.

ALTE MEŞTEŞUGURI

Despre meşteşugurile specializate în pietrărit, avem puţine date. Existenţa însă a unor exploatări de piatră în locurile numite Coasta Rea şi Mihaleasa, precum şi diversitatea rocilor din perimetrul satului, ne îndeamnă să credem că au existat asemenea preocupări. De altfel la Coasta Rea — Picioruşu, oamenii din sat au fost antrenaţi la exploatarea pietrei din care se confecţionau pietre de moară. Întreprinzătorii erau meseriaşi specializaţi, veniţi de la Sebiş, tot aceştia erau cei care fasonau aceste pietre de moară.

Nu putem trece cu vederea faptul că în trecut, râşniţele erau aproape nelipsite în gospodăriile ţărăneşti, 1a fel şi ţăstul din piatră pentru copt plinea, de aceea este de presupus ca s-au făcut asemenea piese şi la noi în sat pentru nevoile curente.

Parte din piatră se pare că era corespunzătoare, după cum am arătat| a şi fost exploatată spre a se realiza pietre de moară.

După aşezarea satului pe actuala vatră, cerinţele de var au sporit şi un timp la Vărărie s-a ars piatră spre a face varul necesar tencuitului şi văruitului caselor şi pentru alte nevoi gospodăreşti. A fost folosit doar local (Bogeşti, Cil şi Almaş), nefiind produs şi pentru comercializare.

OLĂRITUL

Olăritul are tradiţii milenare, confirmate şi de descoperirile arheologice, deoarece vasele de lut au fost între cele mai importante obiecte casnice, strict necesare pregătirii hranei zilnice şi păstrării principalelor rezerve de hrană. Resturile ceramice din vetrele de aşezări, găsite de atâţia din bătrânii noştri, inclusiv de Jurca Rada, Istinie Fericean, Ştefan Fericean şi alţii, precum şi denumirile „Câmpul de la oale”, „Pârâul Oalelor” şi altele, precum şi numele Olar, care a existat în sat, ne îndeamnă să credem că olăritul a fost în preocupările strămoşilor noştri, chiar dacă nu pentru a le comercializa, însă în mod sigur pentru nevoile lor. Desigur în perioadele de pericol ca şi alte activităţi, olăritul va fi fost mai restrâns, el luând avânt în perioadele paşnice.

Trebuie însă arătat că, mai ales în ultimele sute de ani tot mai mult vasele necesare erau cumpărate pe „bucate” de la moţii care coborau de pe valea superioară a Crişului Alb sau Negru. Fie că erau cumpărate la târguri, fie că veneau în sat moţii cu căruţele, şi astfel se realiza schimbul.

Aceste oale de diferite dimensiuni, de la mărimea unor ceşcuţe şi până la vase de 50–60 litri, strecurătoare şi altele, din ceramică roşie, erau opera, cum am mai arătat, a moţilor cu preponderenţă din părţile Cărpinişului şi ale Vaşcăului.

MEŞTEŞUGURI SPECIALIZATE ÎN PRELUCRAREA PIEILOR

Prelucrarea pieilor este una dintre cele mai vechi şi importante ocupaţii, pieile constituind materia primă necesară confecţionării încălţămintei, a unor piese călduroase de îmbrăcăminte, precum şi a curelelor cu întrebuinţări casnice diferite. Prelucrarea pieilor a constituit multă vreme o ocupaţie casnică, deoarece procedeele erau simple, iar materialele folosite au fost cele comune în uz casnic: sarea, tărâţele, cenuşa, varul, cărora li s-au adăugat scoarţa (de stejar, arin) şi uneori coloranţi pentru anumite piei şi produse.

Procedee de tăbăcărie au fost multe. Noi vom arăta unul. Pielea se spăla cu multă apă, nai adesea la Vale, mai multe zile. După ce se înmuia, se întindea pe un butuc gros, curăţat de coajă şi se rădeau, dinspre gât spre coadă, părul şi resturile de carne. Se fierbeau două căldări de scoarţă de gorun pisată, şi în acea zeamă călduţă pielea se ţinea până la 10 zile. Ea se întorcea zilnic de 2–3 ori, iar la 2–3 zile, în aceiaşi apă, se fierbea altă scoarţă. Pielea de viţel se tăbăcea într-o săptămână, cea de bou ori de cal în 10 zile. Pielea tăbăcită se punea apoi pe o masă şi se freca cu o piatră ca să se îndrepte, să se întindă. Se făcea apoi sul pe un lemn, ca vigul de pânză, bătându-se bine, bine, cu maiul de haine.

Din piele groasă se făceau cel mai adesea opincile. Obişnuit, în trecut, opincile familiei mai numeroase le făcea un bărbat sau o femeie din casă, ori din vecini, şi tot aceştia le cârpeau când se stricau, cu potloage noi sau din cele uzate. Uneori, însă opincile se făceau şi din piei crude.

Din pieile mai subţiri, de oaie, de capră etc., se făceau haine, cojoace simple sau bunde.

În trecut exista în sat unul sau doi cojocari care satisfăceau nevoile aşezării, fără însă a fi principala ocupaţie şi fără a avea specializarea unora din alte localităţi. Ei realizau cojoace simple fără decoraţii, din piele albă, nevopsită. Pentru portul de sărbătoare se cumpărau la târguri cojoace realizate de meşteri specializaţi, cum erau cei de la Buteni, Gurahonţ sau alţii [B–29 şi 29 A].

FIERĂRITUL

Un meşteşug care a fost mereu prezent în viaţa satului, până după al doilea război mondial, a fost şi fierăritul. În timp, au fost câte unul sau doi fierari, care rezolvau nevoile satului, mai ales pentru potcovitul cailor, realizarea rafurilor — fierului de pe roţile carelor sau căruţelor, precum şi pentru alte nevoi ale satului în probleme de fierărie. Uneltele folosite de fierari erau: ilăl (nicovala), ciocanul, barostul, dalta, cleştele, menghina, foiul etc.

Dintre cei ce se ocupau cu fierăritul, şi printre ultimi, amintim aici pe Toma Vladea, Mihai Popa şi Roman Brânda.

PREPARAREA BĂUTURILOR

În ţinutul carpato-dunărean băutura a fost apreciată după cuviinţă şi uneori poate chiar peste, din cele mai vechi timpuri. E bine cunoscută informaţia etnografului

şi geografului antic Strabo referitoare la porunca dată de marele rege dac Burebista poporului său de a se abţine de la vin şi de a desfiinţa viile.

Dar alături de vin, care poate fi considerată băutura caracteristică, băutura prin excelenţă a autohtonilor acestui pământ, poate în aşezarea noastră mai puţin — din cauza solului şi a poziţiei de pe versantul nordic al Munţilor Zarand— au mai fost apreciate tot din vechime şi alte băuturi. Ele se pot împărţi în două mari categorii: 1) băuturi obţinute prin fermentarea fructelor sau a unor cereale; 2) băuturi rezultând din distilarea unor fructe, a unor cereale sau a altor produse.

Prin fermentare

Miedul. O băutură care, în trecut a avut o largă răspândire dar care, în ultimele două secole, pe măsură ce a sporit consumul vinarsului şi a altor băuturi, a fost tot mai puţin căutată, până practic a dispărut.

Miedul se obţinea din fermentarea mierii amestecată cu apă caldă. Era o băutură binecunoscută în antichitate, grecii îi spuneau hydromel, cuvântul însuşi arată elementele componente ale ei — mierea şi apa. Slavii vechi îi spuneau medu iar romanii mied.

Miedul este atestat documentar în prima jumătate a secolului al V-lea al erei noastre, în regiunea Banatului.

Numărul mare de stupi din zonă noastră ne face să credem că şi la noi prepararea miedului e foarte veche. De altfel, acest termen, indo-european, fiind comun şi vechilor germani şi vechilor slavi şi daco-romanilor.

Berea s-ar putea să fi fost şi ea preparată şi la noi, dar nu în sensul care-l înţelegem azi, ci o variantă a ei, de vreme ce se pregătea din orz. Asta probabil după anul l400.

Cigher — adică vinul din mere — probabil să fi fost răspândit şi la noi, având o bună bază materială.

Au mai fost făcute vinuri de măceşe, şi din coacăze, toate acestea| fără vreo valoare economică importantă.

Prin distilare

Se crede că alcoolul a fost obţinut prin distilare pentru întâia dată în Europa în secolul al XII-lea, în Italia, probabil la Salermo. Arabii, care cunoşteau distilarea parfumului şi uleiurilor, ajunseseră mai înainte la acelaşi rezultat, şi ei au dat şi numele noului produs. Treptat arta obţinerii alcoolului prin distilare s-a răspândit apoi în toată Europa, ajungând şi în Ungaria şi Polonia.

Credem deci că distilarea de alcool era practicată în zona noastră încă în secolul al XIV-lea, date fiind legăturile cu Europa centrală.

Operaţia distilării a fost cunoscută la noi în vechime prin expresia „a fierbe” vinars, iar recipientul în care se fierbea materia primă se numea căldare.

Dacă la început instalaţia era mai simplă cu timpul ea s-a perfecţionat. Ţevile nu au mai fost drepte, ci răsucite în spirală, pentru ca procesul de condensare a vaporilor de alcool să se facă mai bine, pe o distanţă mai mare, spre a nu se pierde nimic. S-a adăugat apoi, în vremea apropiată de noi, un „deflegmator” care oprea substanţele mucilaginoase ce se formau ca produse secundare ale distilării, făcând astfel ca vinarsul —rachiul — să iasă curat, pur.

Vinarsul obţinut prin distilare se păstra în vase de gorun (stejar) sau, şi mai bine, în vase de frăgar (dud).

Procesul de distilare n-a variat esenţial de-a lungul secolelor [B–30 şi 30 A].

La un cazan — căldare — de vinars fiert se obţine în general un vinars a cărui tărie era la primii doi litri de 60–70° apoi scădea treptat în aşa fel că ultimele cantităţi aveau aproximativ 22°.

La un cazan sau „căldare" cum se mai zice se obţineau; 18 1itri de 50°; 22 1itri de 40° şi 30 1itri de 22°, în total cam 70 litri.

ÎMPESTRIŢATUL OUĂLOR

Vopsitul ouălor este o preocupare veche. Era făcut de către gospodine, cu prilejul sărbătorilor, în special de Sfintele Paşti.

Cele mai multe ouă erau vopsite monocolor, dar se făceau şi ouă împestriţate. Acestea erau cu modele desenate pe culoarea naturală a oului, care apoi era vopsit în o anumită culoare sau cu mai multe culori.

Vopseaua se făcea în casă din coji de ceapă uscată, sau alte produse din gospodărie, din minele creioanelor chimice sau alte produse colorante. Ulterior vopseaua era cumpărată din comerţ.

În vederea vopsirii, ouăle erau bine fierte şi apoi răcite. Pentru împestriţat se pregătea din timp, un vas sau cutie în care se topea ceară de albine şi un pai de grâu sau mai târziu se confecţiona o cişîţă — un mic tub metalic confecţionat prin înfăşurarea unei bucăţele de tablă pe un ac, deci creându-se un gol în interior. Cişîţa era apoi fixată la capătul unui beţişor pentru a putea lucra cu el. Spre a face desenele, cişîţa era muiată în ceara topită şi apoi executau modelele dorit. Ceara în contact cu oul rece se întărea imediat. După aceea oul era dat prin vopseaua aleasă. Când vopseaua se usca, oul era pus deasupra sobei calde, ceara topindu-se lăsa oul cu modelul realizat.

Dacă se dorea ca oul să aibă mai multe culori, după executarea desenului de bază, cu ajutorul paiului de grâu înmuiat în vopsea, se colorau câmpurile sau ocoalele, cum se mai zice, în culorile dorite. De regulă aceste câmpuri sunt mici. După uscare, era acoperit cu ceară şi apoi astfel pregătit, este introdus în vopseaua culorii dominante, care va acoperi câmpurile rămase nevopsite. După terminarea operaţiilor, era îndepărtată ceara, oul rămânea să exprime măiestria şi dragostea de frumos a gospodinelor. Exemplarele cele mai frumoase şi mai reuşite din toate punctele de vedere, desen, culoare şi fantezie, erau păstrate timp îndelungat în casele gospodarilor, ele dând un plus de culoare şi farmec, celor ce le privesc (Vezi şi Foto 28).

Foto 28. Ouă împestriţate

Vom aminti aici şi faptul că unele gospodine pentru a simplifica lucrurile, dar a da totuşi o notă aparte ouălor, înainte de a le introduce în vopsea, aplicau pe ou frunze ale diferitelor plante ale căror contururi, apoi, rămâneau imprimate pe ou, dându-le în acest fel o frumuseţe ce nu poate fi neglijată [B–31].

Alimentaţia

PRODUSE FOLOSITE

— ***Produse lactate***: lapte, brânză, smântână, unt etc., de vaci, biboliţă, oi şi capre.

— ***Carne proaspătă sau afumată***, din animalele domestice sacrificate sau sălbatice şi puţină carne de peşte.

— ***Produse cerealiere***: unul din ele meiul, este foarte străvechi şi a fost în alimentaţie până la înlocuirea lui definitivă cu porumbul. S-a consumat grâu, orz, hrişcă, ovăz şi secară.

— ***Legume de tot felul***, între care în trecut şi napi, care astăzi nu se mai consumă.

— O pondere importantă a câştigat-o în ultimele veacuri ***cartoful***, care are multiple întrebuinţări.

— ***Fructe*** din cele cultivate precum şi din cele sălbatice (meri, peri| cireşi, vişini, pruni etc.). Acestea se consumau crude sau conservate prin uscare la soare sau afumare.

— ***Grăsimi***, sub formă de untură, slănină (clisă), uleiuri, în special de ludaie (bostan), dar şi din floarea soarelui, nucă, in etc.

— O mare pondere au avut-o ***bureţii*** (ciupercile) şi ***plantele culese din natură*** (loboda, măcrişul şi altele).

— Se consumau mai ales la sărbători, ***carnea de pasăre***, precum şi ***ouăle***.

— Au fost consumate şi ***băuturi*** ca vinarsul, vinul şi altele.

— ***Roşiile*** (intrate în cultură mai târziu), erau cultivate printre porumb. La coacere se adunau şi după stoarcere erau fierte îndelung până la obţinerea unei coci (de consistenţa marmeladei). Aceasta era apoi pusă la uscat, pe scânduri, lese, funduri de coşară, la soare, până la completa lor uscare. Apoi, mai ales iarna, din aceasta cocă se tăiau bucăţi din care se făcea o zeamă gustoasă şi apreciată.

GASTRONOMIA

Alimentaţia în diferitele timpuri ale anului era deosebita mult, din mai multe motive. Primul era acela că pe timpul iernii o serie de produse lipseau, iar al doilea, poruncile bisericeşti care prin posturile numeroase introduceau restricţii atât în zilele de post propriu-zis cât şi în perioadele de dulce în zilele de miercuri şi vineri unii mai ţineau de la sine şi ziua de luni.

Prezentăm mai jos un tabel cu zilele de dulce şi de post.

Epoca	Zile de dulce		Zile de post		Luna şi zilele
	Minim	Maxim	Maxim	Minim	
Sărbătorile de iarnă	32	76	–	–	Între 25 decembrie–26 ianuarie (1 martie)
Săptămâna albă	7	7	–	–	Între 26 ianuarie–l febr sau între 1–7 martie
Postul Paştelor	–	–	49	49	Între 2 februarie–22 martie şi între 8 martie–25 aprilie
De la Paşti la postul Sf. Petru	56	56	–	–	Între 22 martie–l6 mai şi între 25 aprilie–19 iunie
Postul de Sf. Petru.	–	–	42	8	Între 17 mai–28 iunie şi între 20 iunie–28 iunie
De la Sf. Petru la postul Sf. Maria.	33	33	–	–	De la 29 iunie–31 iulie
Postul Sf. Maria.	–	–	14	14	De la 1august–14 august
De la Sf. Măria la postul Crăciunului	90	90	–	–	De la 14 august–13 noiembrie
Postul Crăciunului	–	–	42	42	De la 13 noiembrie–24 decembrie
Total	218	253	147	113	365 sau 366 de zile

Care era mâncarea ţăranilor noştri în perioadele arătate mai sus, ne vom strădui să le prezentăm în continuare:

— De sărbătorile de iarnă (în dulcele iernii) alimentaţia era mai consistentă, astfel atunci se consuma: carne de porc, cârnaţi şi alte produse făcute din porc, clisă — slănină— se mai făceau catarigi — răcituri— varză acră; rar se întâmpla să fie la casa omului şi vacă cu lapte; oile şi găinile nu produceau iarna, iar puţinele ouă care se mai adunau erau păstrate pentru săptămâna albă; rar se mai tăia câte o găină la sărbători; se mai consuma şi carnea de vânat, mai ales în ultimele secole, prin braconaj. Se mai gătea şi mazăre (fasole) cu grăsime de porc, uneori cartofi. Plăcinte făceau cei mai cu dare de mână la sărbători. Se mai făceau şi tăieţei scurşi cu untură. Zamă cu pâine dreasă cu grăsime. Se mai consuma mălai copt, sau, mai rar mămăligă cu unt, cu brânză, lapte. Se consumau şi fructe proaspete scoase din fân, mere, gutui, nuci etc.

În săptămâna albă — zisă de unii şi a brânzei — se gătea fără grăsime de porc, aceasta fiind înlocuită cu unt de vacă, biboliţă, oaie sau capră.

În postul mare al Pastelor, legumele păstrate peste iarnă se cam isprăvesc; varza acră dacă mai era, se moaie şi se strică în primăvară. Acesta este de fapt cel mai greu post.

Mulţimea prunilor făceau posibilă prepararea mierii — magiunului — de prune care mai îndulcea pâinea sau mălaiul ţăranului în acest post. Se fierbeau şi mere sau prune uscate sau afumate şi zeama se mânca cu pâine.

Uneori când vremea era mai blândă, creşteau urzicile şi ştirul pe acest post, din ele făcându-se zeamă, care mai alterna cu fasolea şi varza de care i s-a cam leşinat „inima” bietului om. Unii mai aveau şi consumau castraveţi muraţi.

Rar mai scăpa câte o ludaie — dovleac de pe postul Crăciunului. Pisatul de cucuruz (porumb) în apă fiartă este ca şi mălaiul copt, numai că e mai cald şi mai moale, consumându-se cu lapte, cu miere de prune, etc. Mai rar, se consuma peşte dar numai la Bunavestire şi Florii. Postul era sever, până şi uleiul era oprit în prima şi

ultima săptămână a postului nare.

Se mai făceau zame din măcriş, ceapă, ai — usturoi — care erau acrite cu oţet, nu era practicată utilizarea borşului. Tot din ai se mai făcea mujdeiul.

Fasolea la puţini se mai ajungea şi pentru postul Paştelor, se mai mânca uneori linte şi bine înţeles cartofi. Se mai consumau cocoşei — floricele — din boabe coapte de porumb, seminţe de ludaie şi de floarea soarelui.

La sărbători se făcea grâu fiert, colivă. Se mai consuma şi mierea de stup, dar cu multă economie.

În Vinerea Patimilor nu se fierbeau legume şi nici nu se făcea foc în vatră. Era post negru.

La Paşti, oamenii consumau ouă fierte tari, se făceau colaci, se mânca şi carne de miel, brânză, caş, lapte. La cine se mai găsea varză, făcea şi umplături (sarmale).

Acum urzicile (cele care muşcă, *Urtica uceus,* fiindcă cea moartă nu se mănâncă) se fac cu grăsime, se consumă mai des, vin apoi ştirul, loboda, fasolea verde, ştevia, lăptucile etc. şi astfel alimentaţia începe să se diversifice.

În postul Sf. Petru, se consuma ştir, fasole verde, lobodă, dragavei, măcriş, ceva peşte, mere de Sf. Petru, etc. Acest post însă nu era ţinut de toţi ţăranii.

În acest timp, mai ales copii mănâncă mai multe ierburi şi fructe, ca măcriş, Barba caprii, măceşe, mure, fragi de câmp, zmeură, mai rar căpşune, porumbele, fragi (dude), coarne şi alte fructe de prin pomi, încă necoapte.

Porumbul e bine-venit ţăranului nostru, pentru că pe când e încă în lapte, necopt, deja îl mănâncă cu mare mulţumire. De Sf. Petru e data ca să se facă şi pâine nouă.

După Sf. Petru (29 iunie), consumul sporeşte. Carnea de pui, de miel, ouăle, laptele, brânza sunt mai cu îmbelşugare, cel ce are, pentru că alt fel o duce rău, chiar şi găsindu-se în perioada de dulce.

Postul Sf. Marii, e mai uşor de trecut; deşi oprirea de mâncări este întocmai ca în postul Paştelor, totuşi belşugul verdeţurilor şi al fructelor îl fac mai uşor. Se găseşte acum din plin, merele de Sf. Marie, perele, prunele, ridichi, cartofi, porumb (ce poate fi copt sau fiert), uneori şi varză tânără, fasole verde, castraveţi verzi, ceapă, ai, roşii etc.

La Schimbarea la faţă (6 august), încep să apară piersicile, nuci, alune, ludăi (dovlecii), prunele etc.

În dulcele toamnei, se mai taie oi şi capre, berbeci a căror carne fiind şi ieftină, o consumă; e şi timpul zarzavaturilor, ca ciuparca — piparca (ardeiul), castraveţii, părădăicile (roşiile), mai rar vinete, ludăi (dovleci), cartofi, apoi fructe, mere, pere, prune, piersici, struguri etc. Se amplifică activitatea de vânătoare, vânatul fiind consumat în sat.

Grăsimea de porc sfârşindu-se, gospodarii se îngrijesc a-şi face ulei de rapiţă, apoi de floarea soarelui, de sămânţă de ludaie — care rămâne preponderent în consum — şi chiar de nuci.

Curiciul (varza) se pune la murat pentru toată iarna.

Din pădure se adună bureţi pentru consum, dar unii îi mai şi conservau pentru iarnă uscându-i sau puşi în oţet. Cu un cuvânt ţăranul gospodar adună ca furnica de vară ce-i trebuieşte pentru iarnă. Se depozitează grâul, porumbul, fasolea uscată, varza în cadă, cartofii, ceapă, ai, nuci, alune, mere, pere, şi cultivate şi sălbatice, se face vinarsul, vinul, mierea (magiunul) de prune în special, dar şi de măceşe sau alte fructe, brânză sărată, castraveţi muraţi şi pe deasupra mărarul şi alte legume, ludăi (dovleci) etc.

La multe case sarea se cumpără şi în drobi (bolovani) mari, iar din aceasta mai cu seamă primăvara se dădea şi la vite să lingă sare pe când le mânau la păscut.

Cei ce aveau stupi îşi gospodăresc mierea şi ceara. Din ceară urmând a se face lumânări subţiri de dus la biserică sau de folosit în case.

În postul Crăciunului. Mazărea (fasolea) şi varza iar în ultimele secole, cartoful sunt principalele alimente. Mai rar castraveţii muraţi, apoi ceapa, zarzavaturi, mierea de prune, lintea. Se mai consumau fructe mere, pere, gutui păstrate în fân; apoi nuci, alune, mai rar struguri. Se gătea cu oloi (ulei). Se fierbeau frecvent poame (prune, mere, şi chiar pere uscate sau afumate).

Acesta era în mare, tabloul nutririi bietului ţăran.

Timpul mâncării de peste zi varia foarte mult. Astfel vara mânca de trei sau chiar de patru ori pe zi. Iarna se mulţumea şi numai cu două mâncări pe zi, ziua fiind mică, lucrându-se mai puţin şi depunând un efort mai mic.

*

După datele publicate în 1887, consumul alimentar mediu pe un an al ţăranului din Comitatul Arad, era următorul:

• Pâine de grâu şi secară	= 94,04 kg
• Porumb	= 45,37 kg
• Cartofi	= 106,60 kg
• Brânză	= 35,56 kg
• Carne	= 27,25 kg
• Slănină şi untură	= 25,03 kg
• Vin	= 10,71 litri
• Vinars (Rachiu)	= 23,01 litri [B–32].

Este de reţinut că pentru Bogeşti aceste valori vor fi fost mai scăzute, datorită zonei şi a valorii scăzute a productivităţii pământului. Totuşi la acestea ar putea fi adăugat şi un consum de aproximativ de 50 kg de legume şi cel puţin tot atâtea de fructe.

Bunii gospodari socoteau că nevoile de grâu în gospodărie, pentru a face faţă onorabil, într-un an de zile la toate nevoile, era de 300 kg de persoană.

*

Comparativ cu alte zone ale ţării în alimentaţia ţăranului nostru, din Bogeşti, se poate reţine faptul că nu se consuma peşte sărat, nu se acrea cu borş etc.; că mâncărurile erau în general mai dulci şi prea puţine acrite. Într-un cuvânt, bucătăria practicată a suferit o oarecare influenţă din vest.

*

În legătură cu viaţa ţăranului considerăm demn de reţinut aspecte din zile de lucru mai importante.

O zi de sapă la cucuruz (porumb): Pentru un lanţ de pământ, când era semănat cu mâna, erau chemaţi la săpat până la 20 de oameni; la cel semănat pe rânduri ajungeau 4–6 oameni. Se practica o formă de întrajutorare. Oamenii erau anunţaţi cu 1–2 zile, sau chiar cu o săptămână înainte. Erau bărbaţi şi femei în majoritate, bărbaţii în general fiind ocupaţi şi cu coasa.

Locul de întâlnire era direct la capătul lanţului ce urma a fi săpat, asta era la răsăritul soarelui. Fiecare venea cu sapa lui şi se începea lucrul.

În jurul orei nouă, era adus într-o coşară, prânzul. Acesta era purtat de către o femeie, de regulă, pe creştet. Pe cap se punea un ştergar răsucit şi încolăcit, numit oblanic, apoi peste el se aşeza coşara făcută din nuiele împletite şi având o toartă.

Prânzul consta din: zamă de cartofi şi un al doilea fel, găluşte cu brânză sau mălai (mămăligă) cu brânză. Apa era adusă în oluri de lut. Mâncarea se servea în blide de lut şi linguri de lemn de plop, mai târziu acestea au fost înlocuite cu cele din metal. Se mai aducea un cuţit de tăiat plinea pentru toţi.

După ce mâncau, munca reîncepea. În timpul lucrului se mai cânta, se spuneau glume sau câte o poveste sau întâmplare, era într-un cuvânt, un mod de a se mai descreţi frunţile.

În jurul orelor 13,00–l4,00 se aducea amiaza. Ea consta din: curici (varză) acră şi mâncare (fiertură) de fasole uscată. La sfârşit se serveau cocorei (gogoşi).

După ce mâncau, săpătorii se odihneau vreo oră, după care reîncepea munca până la scăpătatul (apusul) soarelui. Apoi plecau acasă. Când se întuneca şi se aprindeau lămpile, se reîntâlneau, la casa gospodarului pentru cină.

Seara, la cină, se servea şi vinars. Mâncarea se compunea din laşcă (tăieţei) făcută pe carne de porc (uneori chiar pe păsări), apoi carnea era servită cu garnitură de cartofi. La sfârşit se mai dădeau cocorei (gogoşi) sau dacă nu mai erau, atunci mămăligă cu lapte, iar uneori nişte plăcinte cu nucă sau brânză.

*

La seceratul grâului, sistemul de lucru şi mâncarea, în general, era acelaşi.

*

O zi la culesul porumbului. Şi aici se practica claca, ce era de fapt un ajutor şi care doar rareori era întors. Este motivul pentru care seara se dădea o masă unde de regulă erau aduşi şi muzicanţi (nu mulţi) şi se şi juca(dansau).

O altă formă era cea a împrumutului, ce se baza pe reciprocitate. Formă de

ajutor, unde trebuia să meargă şi gospodarul care a chemat, la cel ce a fost solicitat.

La cules veneau cam 5–6 oameni, bărbaţi şi femei. Întâlnirea era tot la capătul lanului.

Mâncarea ce le era servită consta în:

— Prânzul, zeamă de grumpe (cartofi) şi pisat cu lapte dulce. La amiaz, fiind ziua mai mică, se servea clisă (slănină) cu paradaică (roşii) şi pâine. Uneori plăcintă cu nuci, cu mere sau cu brânză şi rareori struguri.

— La cină, curici (varză) cu ceva carne şi paradaică (roşii) şi plăcintă.

*

Putem şi de aici desprinde modestia alimentaţiei oamenilor, chiar în zilele de muncă grea şi când în plus erau în ospeţie [B–33].

*

Ca o particularitate a aşezării noastre, putem socoti faptul că s-a consumat mai mult mălai decât mămăligă. Mălaiul se făcea asemănător pâinii, dar din făină de porumb, care apoi era copt în ţăst sau în cuptor.

Peste mălaiul sfărâmat în blide, se turna zama de pe prune, mere, pere etc., uscate sau afumate. Zeamă căreia i se zicea pâs.

*

Ocupaţii arhaice

CULESUL DIN NATURĂ

Ca şi vânătoarea ori pescuitul, culesul din natură constituia— pentru oamenii din negura veacurilor — una dintre sursele de căpetenie ale asigurării hranei. Totodată, oferea soluţii pentru tămăduirea bolilor. Dacă vânătoarea era practicată de bărbaţi, grija culesului revenea femeilor. Paralel cu dezvoltarea agriculturii, cu apariţia şi înmulţirea plantelor cultivate, a sporirii schimburilor comerciale, culesul din natură şi-a pierdut din însemnătatea economică iniţială. Dar, deşi sfera întrebuinţării plantelor spontane în alimentaţie, 1a vopsit, în medicina populară etc., s-a restrâns sensibil, însă nu s-a renunţat niciodată la această îndeletnicire, devenită cu timpul, e adevărat, secundară.

Am moştenit de la strămoşii daci şi romani, nunele multor plante din flora spontană. Astfel de la daci provin — sigur sau probabil — termeni ca: brânduşă, brad, brusture, curpen, coacăz, copac, ghimpe şi măceş. Au origine latină denumirile: alun, arin, burete (numele generic dat unor specii de ciuperci), coarna (fructul cornului), fraga, ghinda, mărul (pom şi fruct), murul, mura, nalba, părul, para, cerul (arbore înrudit cu stejarul), porumba (fructul porumbarului), pătlagina, feriga — fericea, socul, sunătoarea, teiul, urzica, ghebele (specie de ciuperci) etc.

De la înaintaşi, s-a preluat şi un inestimabile tezaur de cunoştinţe străvechi despre însuşirile binefăcătoare ale plantelor ce alcătuiau flora spontană de pe pământul strămoşesc.

Zestrea de date despre proprietăţile nutritive şi curative ale plantelor spontane

a fost necontenit verificate practic, completată şi transmisă din generaţie în generaţie, ea formând o componentă de seamă şi o permanenţă a ştiinţei populare romaneşti.

Bogată în vitamine şi având avantajul de a se dezvolta primăvara devreme, când resursele alimentare ale oamenilor sunt sărace, unele plante spontane asigură şi astăzi un supliment de hrană oamenilor. Astfel pentru obţinerea supei sau zamei precum şi a unor mâncări scăzute s-au utilizat urzicile tinere (*Urtica dioica*), loboda (*Atriplex hortensis*), dragavei — ştevia (*Rumex patientia*). Cu acelaşi scop, mai erau căutate: ştirul (*Amaranthus sanguineus*), Puiul gâştei = laba gâştei (*Geranium dissectum*), păpădia (*Taraxacum officinale*), colţişorul „hamei sălbatic" (*Dentaria bulbifera*) etc.

Loboda şi urzicile — tăiate mărunt şi amestecate cu ceapă şi sare — se puneau şi în aluatul de plăcintă.

Salatele erau obţinute din frunze de untişor sau sălăţauă (*Ranunculus ficaria*).

Hreanul (*Armoracia rusticana*) şi cimbrul (*Satureja hortensis*) se foloseau drept condiment, iar în frunzele de podbal (*Tussilago farfara*) se înveleau, adeseori, conţinutul umpluturilor (sarmalelor). Frunzele sau lăstarii de măcriş (*Rumex acetosa*) se mâncau, de regulă, în stare crudă.

Începând de primăvara şi până către toamnă, mai cu seamă în urma ploilor, apăreau bureţii. Cunoaşterea locurilor prielnice dezvoltării fiecărei specii, a timpului apariţiei şi, mai ales, a însuşirilor lor definitorii reprezenta garanţia obţinerii unei recolte bune. Se mai impunea ca, pe baza experienţei multimilenare, transmise din secol în secol, oricare sătean să poată distinge cu exactitate speciile comestibile de cele otrăvitoare.

Bureţii erau numiţi în funcţie de culoare sau de alte caracteristici ca: locul dezvoltării, forma etc.

Abundă denumirile metaforice. S-au consumat şi se consumă încă bureţi albi-iuţi sau usturoi (*Lactarius piperatus*); bureţii vineţi sau ciupercile vinete (*Cortinarius violaceus*); bureţii galbeni sau gălbiori (*Amanita caesarea*) bureţii de pruni (*Cliptopilus prunulus*); bureţii de mesteacăn (*Cortinarius cinnamomeus*); bureţii de fag (*Dryodor erinaceus*); bureţi de spin sau mărăcine (*Tricholoma georgii*); bureţi de păşune — oieşti — ciobăneşti sau porceşti (*Polyporis confusus*); ciuperci grase; ciuperci de gunoi (*Psaliota campestris*); bureţi de ulm sau vevereţi (*Cantharellus cibarius*); creasta cocoşului (*Clavaria flava*); burezi zbârciogi (*Morchella esculenta*); roşiori — râşcovi (*Lactarius deliciosus*); bureţi păstrăvi (*Pleurotus ostreatus*); Roniţe — crăiţe (*Fagetus erecta, T. patula*); ghebe (de vară sau de toamnă) (*Armillaria mellea*); copice — copite — hribi (de pădure) (*Boletus edulis*); pâinişoare (*Russula lepida*) etc.

Unele dintre speciile de bureţi amintite se consumau crude (de exemplu bureţii lăptoşi; bureţii de ulm, altele se frigeau pe jar (mai cu seamă bureţii albi-iuţi sau usturoi; gălbiorii (gălbănuţii), bureţii păstrăvi, roniţele — crăiţele etc., iar altele (în special ciupercile de gunoi) se frigeau în tigaie cu ulei (grăsime) şi ceapă.

Bureţii babii sau bureţii urechiuşe erau muraţi în oţet, iar ghebele în sare.

Pentru a fi gătite iarna ghebele şi copicele — copitele, se înşirau pe aţe şi se uscau la soare sau în cuptoare după scoaterea pâinii.

Din bureţi se preparau şi supă — zeamă — cu rântaş şi cu tăieţei.

În afara plantelor spontane, preţuite erau şi fructele comestibile, care se culegeau în cantităţi apreciabile.

Mai întâi se coceau fragii de câmp (*Fragaria viridis*) şi fragii de pădure (*Fragaria vesca*). Apoi, puteau fi culese: murele (*Rubus caessius*), zmeura (*Rubus idaeius*). Le urmau coacăzele sau agrişele (*Ribes grossularia*) şi coarnele (*Cornus mas*). Spre toamnă, erau căutate alunele (*Corylus avellana*), care se spărgeau, uneori,

cu un cleşte special din lemn. Toamna târziu, după ce cădea bruma, erau adunate porumbele (*Prunus spinosa*) şi măceşele (*Rosa canina*).

Obişnuit, fructele enumerate se consumau crude sau se fierbeau, obţinându-se compoturi, dulceaţă, miere (gem). Mai cu seamă măceşele şi coarnele se uscau, adeseori, la locuri ferite de vânt şi ploaie, se depozitau într-o straiţă (traistă) şi se foloseau iarna la prepararea ceaiului, împotriva unor boli.

Odinioară, cu mult mai numeroşi decât astăzi, creşteau pomii pădureţi (cireşi, meri, peri). Cireşele se mâncau în stare naturală, mai rar se întrebuinţau la prepararea vinarsului — ţuicii. Merele şi perele pădureţe se conservau până iarna în căpiţele cu fân, în podul casei etc. Pentru obţinerea oţetului, frecvent ele erau zdrobite şi lăsate să fermenteze. A existat şi deprinderea ca merele şi perele pădureţe să fie tăiate şi uscate fie la soare, fie pe lese de nuiele aşezate deasupra sau în apropierea unei surse de fum.

Fructul stejarului (ghinda) şi al fagului (jirul) au constituit o sursă de hrană pentru porci.

Din jir se extrăgea, uneori, uleiul.

Plantele spontane, în totalitate, şi cele mai multe dintre fructe se culegeau cu mâna. Uneori zmeura se aduna şi cu pieptănuşul.

Fructele se culegeau frecvent în coşuri lucrate din nuiele despicate şi împletite, ori în coşuri din scoarţă de cireş, de paltin sau desprinsă de pe mesteacăn. Scoarţa se împreuna şi se cosea cu şuviţe ori cu răsucituri din fire de tei etc.

Fructele sălbatice se mai adunau în giobiţe, în coşăriţe cu toartă (pentru uşurarea purtării, transportului şi pentru a fi uşor de agăţat în pomi), în straiţă etc.

Când se găsea întâmplător ceva de cules, mai ales bureţi, şi omul nefiind pregătit, lega, în acest caz, mâneca de la haină (doloamă) sau de la şubă pe care apoi le umpleau cu bureţi sau cu ce găsise şi problema era rezolvată [B–34 şi 34 A].

Calendar al recoltării unor produse accesorii în pădurea carpatină*)

Produse recoltate	Perioadele favorabile de recoltare											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Alune								■	■			
Jir										■		
Zmeură							■	■				
Fân natural							■	■				
Afine								■	■			
Fragi						■	■					
Merişoare								■	■			
Mure							■	■	■			
Muşchi de pădure					■	■	■	■	■			
Frunzare				■	■				■			
Ciuperci comestibi1e				■	■	■	■	■	■	■	■	
Bureţi de iască				■	■	■	■	■	■	■		
Răşini (scurgere naturală)				■	■	■	■	■	■	■		
Flori diverse			■	■	■	■	■	■	■	■		
Plante medicinale	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■

*) Claudiu Giurcăneanu, *Populaţia şi aşezările din Carpaţii româneşti*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988, p. 68.

VÂNĂTOAREA

Cu cât coborâm mai adânc în istoria spre vrejuri imemoriale, cu atât este mai pronunţată însemnătatea animalelor sălbatice în asigurarea hranei şi a îmbrăcămintei omului. Dacă în zilele noastre vânătoarea constituie, în primul rând, o activitate întreprinsă din plăcere, o posibilitate de destindere, într-un anume timp, cu mii de ani în urmă, practicarea ei reprezenta poate cea mai de seamă condiţie a existenţei. De fapt importanţa economică a vânătoarei a scăzut concomitent cu dezvoltarea lucrării pământului şi a creşterii animalelor domestice, adică paralel cu înaintarea pe drumul civilizaţiei, cu sporirea necontenită a zestrei de unelte de muncă.

În pofida perfecţionării neîntrerupte a uneltelor de vânat, însă, progresul agriculturii şi al altor îndeletniciri umane s-a efectuat, fireşte, în detrimentul importanţei economice a vânătoarei. De aceea se cuvine notat faptul că nivelul cel mai înalt al ponderii vânătoarei în viaţa omului a fost atins tocmai în epocile arhaice, când armele de vânătoare erau dintre cele mai primitive. Bunăoară, în Paleoliticul superior (40000–10000 î.Ch.) şi Mezolitic (10000–5500 î.Ch.), oamenii aveau la îndemână doar vârfuri făurite din piatră dură, mai ales din cremene (silex), care erau împlântate în suliţe de lemn şi săgeţi de piatră, serveau ca arme de vânătoare. În pragul neoliticului s-au inventat suliţa dinţată, laţul şi s-a răspândit arcul cu săgeţi. În perioada neolitică (5500–2500 î.Ch.) s-a descoperit capcana, care permite capturarea animalului fără participarea directă a omului.

Apoi, începând cu epoca metalelor (cca. 2000 î.Ch.), armele de vânătoare vor cunoaşte mereu îmbunătăţiri.

Totdeauna, vânătoarea a constituit o îndeletnicire specific bărbătească. Dacii puneau mare preţ pe vânătoare. Astfel, în gropile menajere ale aşezărilor daco-getice — cercetate până în prezent — au fost descoperite cantităţi mari de resturi osteologice provenite mai cu seamă de la cerbi, bouri şi porci mistreţi. Atât persoana care vânează, cât şi acţiunea întreprinsă de ea sunt exprimate, în limba română, prin cuvinte de origine latină: vânător (*venatorem*); a vâna (*venare*), vânătoare (*venatoria*). În schimb, termenul de cursă — cu ajutorul căruia se numeşte „unealta”, maşina, laţul de prins animale este autohton. Autohton pare a fi şi cuvântul gioagă — ghioagă („bâtă de lemn sau fier, cu măciucă în vârf, adesea ţintuită”).

Este neîndoielnică originea autohtonă a termenului viezure. Provenienţă fie autohtonă, fie latină are cuvântul mistreţ (lat. *mistiticius*), la noi mai des folosit a fost termenul de gligan. Totodată, sunt moştenite din latină denumirile: urs, iepure, lup, bour, cerb, căprioară vulpe etc.

Mai spre vremurile moderne, s-au vânat şi vidre, dihori, râşi, viezuri (bursuci), jderi, mâţe (pisici) sălbatice, zimbri.

Fie din nevoia stârpirii lor, fie pentru hrană etc. au fost vânate şi unele păsări: ciori, corbi, vulturi, turturele, potârnichi, vrăbii, gâşte şi raţe sălbatice, ulii.

Cuvântul gheară (unghia ascuţită a păsărilor) este de origine autohtonă.

În perioada satului devălmaş, arhaic, în conformitate cu obiceiul pământului, se putea vâna oriunde, pentru că, de regulă, pădurile nu constituiau obiect al proprietăţii private. În Transilvania printr-o lege emisă în anul 1504, la noi la Bogeşti legea s-a aplicat după circa 40 de ani, iobagilor şi ţăranilor li se interzicea vânarea animalelor nedăunătoare şi a păsărilor pentru carne, adică a cerbilor, căprioarelor,

iepurilor şi porcilor mistreţi (gliganilor), precum şi a fazanilor şi ieruncilor. Legea respectivă a rămas în vigoare circa 300 de ani iar reglementările urbariale din 1772 interzic şi ele cu desăvârşire vânătoarea şi pescuitul pentru iobagi. Se arată însă că în locurile unde există animale sălbatice periculoase, iobagii sunt obligaţi, în afară de robotă, la trei zile de vânătoare, cu condiţia să primească de la stăpâni puşcă şi cele necesare. Dar după cum a demonstrat viaţa, în zona noastră — unde ţăranii erau mai greu de supravegheat — interdicţiile n-au avut efectul scontat.

Odinioară, pe când obştile săteşti constituiau unica formă de organizare politică, socială şi economică a românilor, se pare că „expediţiile după fiare erau iniţiate de obştea sătească".

În trecut, vânătoarea avea o mare importanţă nu numai pentru asigurarea hranei şi a îmbrăcămintei (pieile), dar era socotit şi un bun prilej pentru antrenarea în vederea luptelor. Totodată, unele produse de la animalele vânate aveau căutare în medicina populară (de exemplu, se aprecia că untura de mâţă — pisică — sălbatică este „bună pentru boala de ochi"; că cea de urs vindecă rapid rănile; că grăsimea de viezure tămăduie reumatismul etc.), sau erau întrebuinţate pentru confecţionarea unor obiecte de uz casnic (din coarne de căprior se făceau adesea nasturi, mânere de cuţit etc.), a unor lucruri cu care se împodobea interiorul casei (din coarne de cerb erau lucrate cuiere etc.).

Marile vânători se făceau şi călare, iar ca arme de luptă se foloseau lăncile şi arcurile. Mai apoi, au intrat în uz armele de foc. Dintre ustensilele specifice, în afara armei, vânătorii mai întrebuinţau frecvent cornul de vânătoare (cu el se efectuau chemări, semnalizări), cornul pentru praf, punga de piele pentru păstrat alice şi traista din piele sau păr de capră pentru strângerea vânatului mărunt.

La vânătorile de amploare, o etapă principală o reprezenta străvechea tehnică a hăituielii.

Ca hăitaşi (hăituitori) serveau, de regulă, ţăranii, mai zişi şi gonaşi.

La nivelul satului şi chiar a fiecărei gospodării săteşti, se practica în mod curent, numai prelucrarea pieilor de iepure, de vulpe şi de lup. Tehnica era simplă, pieile de iepure şi de vulpe erau întinse, în vederea uscării, pe nişte crăci special alese, cele de lup erau sărate, întinse bine în ţinte bătute pe scândură şi puse la uscat.

Una dintre cele mai arhaice modalităţi de stârpire a animalelor sălbatice dăunătoare, aflată în practică încă şi astăzi, a fost otrăvirea. Buni cunoscători şi plantelor locale cu efecte nocive, vânătorii le culegeau, extrăgeau otrava din ele şi o puneau în momeli.

În vederea ademenirii animalelor sau a păsărilor sălbatice, de o reală eficienţă s-a bucurat însuşirea ştiinţei şi artei de ale imita urletele, ţipetele, fluierăturile specifice. Pentru reuşita acţiunii, conta, în egală măsură, atât talentul imitării, cât şi alegerea timpului potrivit. Spre exemplu, către sfârşitul toamnei şi pe timpul iernii, urletul lupului era reprodus strigându-se în căciulă, în cartuţ de lemn sau în oale de lut fără fund. Vânătorii, asociaţi câte 3–4, mergeau la locurile dinainte cunoscute, îşi pregăteau armele pentru tras, se aşezau, de regulă, spate-n spate, şi începeau să imite urletul lupului. Ademeniţi, lupii se apropiau şi, adeseori erau împuşcaţi.

Vulpea putea fi momită printr-o înlănţuire de sunete asemănătoare cu ţipătul iepurelui aflat în primejdie, sau chiar ţâţâitul (chiţăitul) şoarecelui.

Frecvent, vânătorii se aşezau la pândă. Temeinic cunoscători ai faunei

sălbatice locale, al locurilor de trecere a animalelor spre apă sau spre sursele de hrană, vânătorii se ascundeau pe la trecătorile respective şi aşteptau vânatul cu armele pregătite pentru tras. Când participau mai mulţi vânători unul care era mai priceput îi aşeza în locurile cele mai prielnice vânatului, operaţiei i se spunea „în punătură”.

Fireşte că şi înainte de introducerea în uz a armelor de foc (probabil prin secolul al XVII-lea), forţaţi de împrejurări, oamenii au căutat şi au găsit soluţii ingenioase şi eficiente pentru înfruntarea fiarelor.

Astfel luând urma animalelor, mai ales cele lăsate pe zăpadă, vânătorul a fost de multe ori nevoit să lupte direct cu vânatul, folosindu-se de: bâte, pari, furca de fier, securea sau toporul, arcul cu săgeţi etc.

Larg răspândite erau şi cursele, gropi adânci, săpate în locurile pe unde obişnuiau să treacă animalele. Gropile erau mascate, (acoperite cu crengi, presărate cu frunze, zăpadă etc., după anotimp).

Pentru iepuri se făcea de multe ori o groapă acoperită cu o scândură care se sprijinea pe un suport. Spre mijlocul gropii, se înfigea o căpăţână de varză, într-un băţ. Pentru a ajunge la hrană, iepurele trebuia să calce pe scândură. Călcată scândura se prăvălea de pe suport, iar animalul se prăvălea în groapă.

În gropile pentru lupi se puneau ţăruşi ascuţiţi şi de multe ori momeală vie.

Pentru prinderea iepurilor, a vulpilor, a lupilor, a porcilor mistreţi (gliganilor) şi chiar a jderilor, au fost utilizate şi capcanele în formă de ştreang, confecţionate de cele mai multe ori din sârmă sau din lemn proaspăt tăiat, uşor arcuit şi prevăzut cu un fel de piedică. Ele erau denumite cursă sau zmâc.

Atât mărimea, rezistenţa cât şi locul de dispunere a curselor se afla în directă relaţie cu caracteristicele cunoscute ale animalului vânat.

Animalele se mai prindeau prin îndoirea până la pământ a părţii superioare a copacului, în vârful căruia se afla cursa cu momeală. Când încerca să ia momeala, vârful copacului, eliberat de piedică, revenea în poziţia iniţială, săltând animalul prins în cursă (laţ) — zmâc.

Pentru prinderea unor animale mai mici dihori, nevăstuici şi chiar a vulpilor au fost utilizate curse de lemn, asemănătoare unor lăzi. Li se spunea batcă.

Răspândită a fost şi tradiţia vânării multora dintre animalele sălbatice, cu deosebire a celor răpitoare (vulpi, lupi, dihori, jderi etc.) cu ajutorul curselor lucrate din fier, prevăzute cu două clape (fălci), un arc de oţel şi un cârlig de agăţare a momelii. Având mărimi variabile, cursele erau aşezate în locurile cele mai frecventate de animale. Lăsate cu clapele desfăcute, cu arcul întins, când animalul prindea momeala, arcul se declanşa, iar fălcile (clapele) îl apucau de cap, de picior etc. În general, cursele metalice aveau lanţuri cu ancore la capete, pentru a fi agăţate de copaci, pari etc., spre a împiedica animalul să plece ducând cursa cu el.

Dar, pentru prinderea animalelor care se ascundeau în pământ în vizuini, se folosea şi inundarea sau se afumau adăposturile, după ce în prealabil erau astupate ieşirile, mai puţin una. Dar câte nu a născocit ingeniozitatea vânătorească.

Şi pentru răpunerea sau prinderea unor păsări sălbatice, pe lângă armele de vânătoare specifice timpului (piatra, arcul cu săgeţi, armele de foc etc.) au fost întrebuinţate şi alte unelte şi procedee, unele dintre ele de străveche existenţă. Printre altele, arhaică şi accesibilă oricui a fost metoda capturării unor păsări sălbatice cu sita, coşara sau troaca, sprijinite cu o margine pe pământ, iar cu alta de un băţ legat cu o

sfoară. Venite să ciugulească grăunţele de sub ustensila amintită, păsările erau prinse, trăgându-se de sfoară, de la mare distantă. Veche trebuie să fie uzanţa prinderii unor păsări cu zmâcul (laţul) confecţionat din fir de păr de cal înnodat la un capăt. După ce erau legate de crengi ori se înşirau pe o scândură, în zmâcuri se pune momeală. Venite după hrană, păsările cădeau în laţul care se strângea rapid.

Păsărelele se prindeau cu zmâcul, dar şi cu clei special pregătit şi multe, multe alte metode [B–35, 35 A şi 35 B].

Din vânatul urmărit de bogeni, vom aminti fără a avea pretenţia de ale fi înşirat pe toate: vulpea (*Canis vulpes*); veveriţa (*Sciurus vulgaris*); iepurele (*Lepus timidus*), dihorul (*Mustela putorius*); nevăstuica (*Mustela vulgaris*); mâţa — pisica sălbatică (*Felix catus*); viezurele (*Meles Taxus Schreb*); jderii (*Mustela Martes Briss*); gliganii — porcii mistreţi (*Sus scrofa L.*); lupii (*Canis lupus*); căprioarele (*Cervus Capreolus L.*); cerbii (*Cervus Elaphos L.*); găinuşa de alun (*Tetrao Bonasio*); porumbelul sălbatic (*Columba Ocuas Gruel*); gâşte sălbatice (*Auser cinereus*); raţe sălbatice (*Ausas Querquedula*); grauri (*Sturnus vulgaris*); mierla (*Turdus merula*); sturz (*Turdus musicus*); ciocănitoarea, uliul, mai târziu fazanul şi multe altele.

PESCUITUL

Din vremuri imemoriale, pe lângă faptul că se prindea cu mâna, peştele mai era străpuns în apă cu suliţe sau lănci rudimentare (simple beţe ascuţite) şi cu harpoane. Harpoanele din os s-au întrebuinţat frecvent şi în epoca neolitică. De pe atunci, începe să fie folosită şi plasa de pescuit şi undiţele de os.

Menţinerea în limbă a unor elemente lingvistice moştenite de la daci şi romani, referitoare la pescuit reprezintă unul din argumentele însemnate pe care se sprijină ideea practicării neîntrerupte a îndeletnicirii de către locuitorii acestor locuri a pescuitului. Astfel, direct sau indirect, sunt legaţi de pescuit termenii de obârşie dacică baltă, cârlig, gard, genune, mal, melc şi pârâu. Termenul generic peşte, foarte productiv în limba română (stă la baza unei întregi familii de cuvinte: pescar, pescărie, pescuit, peştişor, pescuţ, pescărel etc.) are origine latină = *piscis*.

Unele părţi componente ale peştilor sau unele acţiuni specifice acestora sunt, de asemenea, desemnate prin cuvinte de origine latină: lapţi (*lactes*), beşica — băşica (*bessica = vessica*), bătaia (peştelui) = *batt(u)alia*).

Nu-i mai puţin adevărat că unii peşti (ştiucă, mreană, păstrăvul, lostriţa etc.) şi unele unelte de pescuit (plasa, vârşa etc.) au nume slave. S-ar putea chiar spune că, faţă de toate celelalte ocupaţii tradiţionale (principale sau secundare) ale poporului român, în domeniul pescuitului există cea mai bogată terminologie de provenienţă slavă.

Aşezarea satului nostru, pe un pârâu de munte şi în apropierea râului Crişul Alb, nu s-a bucurat de avantajele celor aşezaţi pe cursul inferior al marilor râuri. Totuşi şi-au asigurat pe plan local un minim de peşte.

În apa pârâului Rădeşti speciile de peşti întâlnite sunt: păstrăvul, soreana (lostriţa), cleanul, porcuşorii, sicarul, fusarul, molanul, mihalţul, somnul, mreana, zglăvoaca, roşioara, triculorii sau crăişorii.

Aceşti peşti, (în general) al apelor de munte, deşi pe Vale urcă uneori şi alte exemplare din alte specii; sunt apreciaţi mai cu seamă pentru gustul lor, deşi, nu au în

general dimensiuni mari.

Arhaică este deprinderea vânării peştelui cu mâna. La noi, tinerii şi copii caută peştele printre pietre, pe sub pietre, pe sub mal — la copcă — (pe la rădăcinile copacilor, pe la coturile apei, prin dalbini — adâncituri în pământ).

Locul şi timpul capturării peştilor cu mâna diferă de la o specie la alta. Astfel, păstrăvul şi zglăvoaca se prind cu mâna îndeosebi când stau liniştiţi pe fundul apei; sicarul şi sugaciul sunt căutaţi cu mâinile prin mâl şi aruncaţi pe mal cu noroi — nisip cu tot etc.

Uneori, mai rar e drept, peştii erau omorâţi sau doar ameţiţi cu plante toxice sau narcotice. În acest scop se foloseau: aliorul, lumânărica sau coada-vacii, lipanul, laptele câinelui, bureţi pestriţi şi altele. Aceleaşi efecte le puteau avea şi cojile de nuci verzi, seminţele de cânepă (nu întâmplător în zona topilelor, când se topea cânepa, apăreau destul de des peşti cu mişcări sensibil încetinite, varul nestins şi mai târziu carbidul etc.

De asemenea, mare vechime a avut procedeul prinderii peştelui la lumină, noaptea. La Bogeşti-Rădeşti s-a practicat mai rar. Sursele de lumină au fost: cârpe înmuiate în petrol, păcură sau grăsime care, aprinsă, se punea în vârful unui băţ, mănunchiuri de paie sau nuiele aprinse, opaiţul, lămpaşul (felinarul) etc.

Surprins de apariţia neaşteptată a luminii, peştele rămânea nemişcat pe fundul apei sau venea în raza vizuală a pescarului. Şi într-un caz şi în celălalt, el era străpuns cu furcuţa — un fel de furculiţe cărora li se punea cozi lungi. Furculiţele erau îndreptate şi ascuţite.

Din negura timpurilor vine şi deprinderea de a ademeni peştele cu mâncare pentru a-l captura. Produsele folosite ca momeală sunt diferite, în funcţie şi de felul peştelui.

Mai dificil de materializat, dar foarte productiv, a fost şi procedeul de stârpire (rostocirea) apei, adică abaterea cursului apei sau scăderea nivelului acesteia până la secarea pe o anumită porţiune. Peştele rămânea în mâl sau între pietre şi era prins cu mâna.

Utilizate au fost şi vârşele. Lungi de circa 80 cm, de formă rotundă, fie turtită pe o parte şi puţin umflată la mijloc cu capătul anterior larg şi răsfrânt înăuntru, ca o pâlnie, iar cu capătul posterior ascuţit, vârşele sunt lucrate din nuiele aşezate totdeauna longitudinal, legarea se făcea cu tei, curpine, răchită sau sfoară, închizând vârşa. Se aşeza pe fundul pârâului în locurile cu apă mai liniştită. În vârşă se introducea, ca momeală, malaoc (resturile de la presarea seminţelor din procesul de preparare a uleiului).

Mai târziu s-a pescuit şi cu undiţa cu cârlige fabricate, copiii însă improvizau cârlige din ace cu bold (gămălie) [B–36 şi 36 A].

ALBINĂRITUL

Din timpuri îndepărtate, albinăritul s-a bucurat de mare preţuire.

Apicultura va rămâne în atenţia locuitorilor şi în perioada stăpânirii romane în Dacia, dar şi în cele următoare.

Tăbliţele cerate descoperite la Roşia Montană, din Munţi noştri Apuseni demonstrează că, în Dacia Romană, ceara de albine era folosită şi ca material de scris.

În aceiaşi ordine de idei, se cuvine amintit faptul că, după creştinarea în masă a populaţiei autohtone (prin secolul IV d.Ch.), sporeşte vertiginos cererea de ceară pentru lumânările necesare oficierii cultului religios respectiv.

Metodele romane de practicare a albinăritului, însuşite temeinic pe durata a sute de ani, au fost conservate în epoca migraţiilor cât şi după aceea, unele dintre tehnicile şi ustensilele de tradiţie romană supravieţuind şi astăzi. Se apreciază că stupii făcuţi din trunchiuri găunoase de copaci, sau împletiţi din paie, nuiele ori din curpine (curpen) lipiţi cu pământ sau bălegar de vacă, sunt la fel cu cei de acum două milenii şi mai bine. De asemenea, se consideră că are obârşie romană obiceiul de a bate în fiare, de a arunca apă sau ţărână în aer pentru a obliga roiul să se aşeze, obicei cunoscut şi practicat şi în prezent.

Analiza structurii pe origini a cuvintelor referitoare la albinărit, arată că cele de provenienţa latină sunt precumpănitoare numericeşte, că ele au o mare putere de derivare (bunăoară, albina a dat naştere la 14 derivate) şi că desemnează noţiuni esenţiale. Pe de altă parate termeni ca: stup, stupină, stupar, fagure, miere, ceară, păstură („polenul adus de albine, prelucrat şi depozitat de ele în celulele fagurilor, hrana lor şi a puietului"), ou („ceea ce depune matca în fundul celulei"), mamă („regina albinelor") etc. — toţi moşteniţi din latină sau formaţi pe teren românesc din elemente latine — impun concluzia că, din cele mai vechi timpuri, alături de exploatarea albinelor sălbatice, a existat şi o „creştere domestică" a albinelor, desfăşurată după o ştiinţă şi cu unelte foarte apropiate sau chiar identice celor cunoscute de noi astăzi.

Pe toată întinderea feudalismului, albinăritul a constituit, ca în oricare parte a ţării, una dintre îndeletnicirile cele mai rentabile. Ca şi în antichitate, mierea a rămas şi în această epocă singurul produs zaharos cunoscut şi la îndemâna marii mase a locuitorilor. Ea era folosită nu numai în alimentaţie, ci şi în medicina empirică sau la prepararea miedului (o băutură obţinută din fermentarea mierii amestecate cu apă călduţă). Totodată, ceara reprezintă principala materie primă pentru confecţionarea fie a produselor cu care se asigura iluminarea locuinţelor, fie a lumânărilor folosite la oficierea serviciului religios în biserică ori în timpul altor ritualuri. Asemenea mierii, ceara a fost întrebuinţată şi în scopuri medicale îndeosebi la pansarea rănilor, datorită efectelor sale hemostatice şi antiseptice cunoscute (desigur, tot pe cale empirică) încă din vechime. Chiar şi voştina şi-a găsit căutare în medicina populară. De pildă, printre altele, din ea se făcea un fel de turtă care — bine încălzită şi învelită-n pânză — se aşeza pe pântecele copiilor bolnavi de vărsat.

îndeletnicire simplă şi productivă, practicată cu ustensile dintre cele mai uşor procurabile şi rămasă — în general — în afara multor îngrădiri feudale (albinele puteau circula liber oriunde, iar vânătoarea albinelor sălbatice era îngăduită oricui etc.) creşterea albinelor a fost accesibilă tuturor categoriilor sociale.

La Bogeşti-Rădeşti apicultura a fost favorizată de condiţiile naturale dintre cele nai prielnice: o floră meliferă deosebit de bogată şi variată (sute de specii de plante melifere înfloreau eşalonat de primăvara până toamna); clima moderată (fără ploi îndelungate, fără vânturi puternice şi fără ierni prea friguroase). Acestea au îngăduit atât ieşirea normală a albinelor la lucru, cât şi iernarea stupilor afară sau în adăposturi de o mare simplitate.

De prin secolul al XV-1ea, însă, ţăranii nu se puteau bucura de întreaga lor

muncă, fiindcă a început perceperea dării din produse apicole. Pe măsura asupririi feudale, obligaţiile sporeau, existând indicii că dijma era destul de mare.

Spre sfârşitul veacului al XIX-lea, din mai multe cauze (schimbări în utilizarea suprafeţelor de pământ; răspândirea mijloacelor moderne de iluminat, introducerea din ce în ce mai accentuată a zahărului ca aliment etc.), albinăritul va regresa sensibil. Declinul îndeletnicirii se va intensifica la începutul secolului XX.

E de presupus că şi în faza devălmăşiei absolute, albinăritul s-a practicat pe planul fiecărei gospodării.

Marea masă a locuitorilor aveau până la 20–25 de stupi, cei cu stupi mai mulţi reprezentând excepţii. Stupii, în mod curent erau ţinuţi în grădina sau livada din apropierea casei, aşezaţi în locuri potrivite, unde nu bântuia vântul şi erau feriţi de prea mult soare, locul trebuia să fie uscat şi curăţat de iarbă.

Încă de pe vremea stăpânirii romane în Dacia, adăpostul albinelor se numeşte stup. Tot de pe atunci — dacă nu mai înainte — datează deprinderea lucrării stupilor din trunchiuri sau coajă de copac, fie din curpine (curpen), nuiele ori paie împletite pe un schelet de scânduri arcuibile.

În codrii seculari, ce înconjurau aşezarea, se găseau multe trunchiuri de copac putrezite la mijloc. Acestea tăiate sus şi jos la măsura potrivită (60–70 cm) se scobesc şi se lărgesc puţin şi se sfredeleşte un urdiniş, deschiderea de sus se acoperă cu scoarţă de copac sau o scândură, peste care se pune o piatră lată. Şi iată stupul gata. Ei se numeau butură.

Au fost confecţionaţi stupi şi din coajă de copac, cusută la înheietură cu împletitură de tei.

Stupii împletiţi din paie, curpine sau nuiele de salcă (salcie) sunt folosiţi încă din antichitate. Lipiţi cu lut sau balegă şi având de obicei formă de căciulă, ei se numeau coşniţă.

Odinioară se lucrau, mai rar, şi stupi din scânduri încheiate în formă de paralelipiped.

Indiferent de materialele de lucru şi de formă, tipurile de stupi amintite se aşezau totdeauna în poziţie verticală.

Iarna stupii confecţionaţi din trunchiuri scorburoase de copac nu se adăposteau, de regulă, ei — uneori — se înveleau cu paie, zdrenţe etc. În schimb coşniţele erau protejate, poate nu atât împotriva frigului, cât a intemperiilor.

Majoritatea locuitorilor nu aveau adăposturi speciale pentru stupi. De aceea, obişnuit, ei rămâneau pe loc. Din când în când, se aduceau în târnaţul casei; în colnă sau sub adăpostul format prin prelungirea unei laturi a acoperişului casei etc. Pe geruri mari erau acoperiţi cu fân sau otavă.

Pe durata iernii, stupii insuficienţi alimentaţi se bucurau de un tratament deosebit, fiind urmăriţi îndeaproape şi hrăniţi ori de câte ori era nevoie. Stupii slabi se băgau într-o începere, la adăpost; se lua un cocean de porumb, se da prin miere şi se băga în stup, înţepenindu-l în pereţi. La 2–3 zile se puneau alţi coceni. Pe cocean, albinele puteau merge fără să se împotmolească în miere.

În lipsă de miere se introducea un fel de sirop făcut din pere pleviţe numit mursă. Perele se fierbeau şi apoi, după răcire, erau introduse în stup.

În concordanţă cu starea vremii scoaterea stupilor la câmp se efectua, în mod obişnuit spre sfârşitul lunii martie.

În general, toamna, se pornea în căutarea stupilor sălbatici. De obicei „vânătorii” luau cu ei miere în vase mici de lut, pe care le lăsau undeva în iarbă. Era suficient ca una sau câteva albine sălbatice să descopere mierea pentru ca, după scurt timp, semenele lor, repede anunţate să apară în grup. Urmărite atent, li se descoperea sediul.

Oricare sătean, era în măsură să prindă roiul sălbatic, găsit întâmplător. Potrivit „obiceiului” pământului, vânarea albinelor sălbatice era îngăduită oriunde şi oricui. Deci, stupii sălbatici intrau în posesia celor care aveau norocul să-i găsească şi să-i prindă. Dacă stupul era descoperit primăvara sau pe la începutul verii, înainte de strângerea mierii, vânarea lui se făcea, în primul rând, pentru albine. În acest caz, seara — după ce albinele se adunau în scorbura copacului — se astupa gaura de intrare, se reteza copacul deasupra roiului şi se aşeza acolo o coşniţă. Se făcea o gaură — urdiniş — sub roi, pe care se introducea fum. Agitate de fum şi zgomote, albinele intrau în stupul de deasupra sau în ustensile de prindere adică în roiniţă.

Dacă stupul sălbatic era găsit spre sfârşitul verii (deci după adunarea mierii) şi găsitorului nu-i era necesar roiul, se omorau albinele cu fum de plante otrăvitoare sau sulf şi se luau fagurii cu miere, după ce se lărgea scorbura.

O atenţie specială se acorda prinderii albinelor roite de la stupii domestici. Se ştia că roirea este precedată de anumite indicii care, de regulă, nu rămâneau străine apicultorilor. În consecinţă, stupii predispuşi roirii erau atent supravegheaţi.

Se mai cunoaşte că, la evadarea primului roi sau roi primar, se aşează în imediata apropiere a locului de descindere, el fiind condus totdeauna de matca bătrână. Roiul al doilea se aşează ceva mai departe, şi treilea şi mai departe etc. Se înţelege că dacă nu este prins repede, roiul pornea la drum. Pentru a-l obliga să se fixeze cât mai aproape, oamenii au recurs la stropirea lui cu apă, la aruncarea cu ţărână, la zgomote puternice produse prin lovirea în clopote sau în alte obiecte metalice, aflate la îndemână. Cum am mai arătat, deprinderea este străveche.

Specialiştii apreciază că albinele se orientezi cu ajutorul undelor sonore. Pentru a nu se rătăci, albinele din faţa roiului emit sunete către cele din spate. Bătând în fiare, se bruiază recepţia undelor emise şi, în momentul în care grupul de albine emiţătoare pierde contactul cu matca, provoacă încetarea emisiunii. De aceea, roiul se aşează. Există deci şi o explicaţie ştiinţifică.

Odată fixat pe creanga vreunui copac sau pe gard, roiul se afumă cu zdrenţe ori cu iască (burete) uscată de gorun şi se scutură în coşniţa special pregătită — frecată în prealabil cu busuiocel sau mentă. Când roiul era fixat prea sus, roiniţa se ridica sprijinită într-o rudă (prăjină) sau furcoi.

Potrivit datinii păstrate până astăzi, indiferent de apartenenţa proprietăţii pe care se deplasa sau se fixa, roiul evadat dintr-un stup domestic nu putea fi prins decât de stăpânul stupului, care însă trebuia să-l urmărească îndeaproape. Din momentul în care era pierdut vederii şi înceta urmărirea, roiul fugit căpăta regimul juridic al celui sălbatic, adică putea fi prins de oricine, fără nici o oprelişte.

De regulă, operaţia de extragere a mierii este denumită retezatul stupilor.

Odinioară, mierea şi ceara nu erau recoltate de la toţi stupii, ci numai de la cei mai productivi. Toamna se ridica stupul. Care era mai greu se omora.

În cazul în care stăpânii stupilor nu puteau înlocui albinele ce trebuiau a fi sacrificate cu altele — sălbatice sau provenite de la stupi domestici prin roiri repetate în cursul aceluiaşi an — de regulă, renunţau la recoltarea totală a mierii stupilor,

scoţându-le doar fagurii aflaţi ca surplus.

Pentru omorârea albinelor, stupul primitiv se scufunda, uneori într-un vas cu apă rece. Înecate, albinele cădeau în apă.

Extragerea mierii s-a efectuat prin utilizarea unei tehnici simple, care presupunea, în primul rând, desprinderea fagurilor din stup cu ajutorul unor cuţite aduse la capăt şi tăierea căpăcelelor de la celulele cu miere. Apoi fagurii se storceau cu mâna sau se ţineau într-un vas aşezat în apropierea unei surse de căldură. Unii introduceau vasul în cuptorul de pâine, după scoaterea acesteia. Mierea se păstra pe vremuri, în oale de lut sau în vase de lemn.

După extragerea mierii, fagurii se fierbeau în oale de lut sau în căldări de aramă, iar fiertura se turna într-un vas cu apă rece. Ceara se aduna deasupra apei, formând turta de ceară. Ceea ce rămânea sub ceară se fierbea din nou. Fiertura se introducea într-o pânză de cânepă — strecurătoare — săcuieţ.

Săcuieţul se sprijinea pe o spetează înclinată, al cărei capăt inferior era aşezat într-o troacă cu apă rece. Capătul superior al spetezei se proptea în pieptul omului. Fiertura din pânză se presa pe spetează cu ajutorul unui drug sau cu un vătrai etc. Ceara trecea prin pânză şi curgea în apa rece, făcându-se turtă. În pânză rămânea voştina.

Pentru scoaterea cerii, unii strângeau săcuieţul cu fiertura într-un cleşte, de fapt două scânduri perforate, care se legau la un capăt cu nuiele (tei, aţă etc.) şi care se strângea cu mâinile de la celalalt capăt unde scândurile erau îngustate, pentru a prinde mai bine.

E de presupus că odinioară au existat şi teascuri care aparţineau sau erau folosite de întreaga obşte sătească.

Tipul cel mai simplu şi mai vechi de teasc pentru stors ceara pare a fi cel cu icuri (pene) verticale, numit şi scaun pentru stors ceara. Scaunul era făcut dintr-o tăblie sprijinită pe patru picioare. În mijlocul tăbliei se practica o tăietură dreptunghiulară în care apoi se introducea săcuieţul, iar de o parte şi de alta se puneau icurile (penele) care, bătute strângeau săcuieţul cu ceară, aceasta se scurgea într-un vas pus sub scaun.

În albinăritul primitiv stupii se omorau înainte de ziua Crucii (14 septembrie).

Din voştina nepresată la teascuri, dar amestecată cu apă călduţă şi lăsată la fermentat se obţinea mied [B–37 şi 37 A].

Mierea stupilor, la Bogeşti-Rădeşti era adunată în marea ei majoritate din flori de câmp, dar anumite cantităţi erau făcute din flori de tei sau flori de magran (salcâm).

LUCRUL LA PĂDURE

Lucrul la pădure a fost o muncă specifică bărbaţilor. Pentru tăierea trunchiurilor, s-a utilizat toporul de pădure, cu coadă lungă de peste un metru şi cu suprafaţa simetrică. Mai târziu s-a introdus firezul — ferestrăul de pădure, mânuit de doi oameni. Iniţial, linia de tăiere a ferestrăului a fost dreaptă, ulterior fiind folosit ferestrăul cu linie de tăiere arcuită, cu care munca a devenit mult mai uşoară, Copacii doborî ţi pe versanţii abrupţi erau curăţaţi de coajă şi de ramuri şi lăsaţi pe loc să se usuce. Lemnul pentru foc era tăiat în bucăţi de un metru şi ceva şi stivuit în grămezi de câte un metru.

Coborârea lemnelor a fost făcută prin tracţiune animală. Ulterior, mai ales unde terenul se preta, lemnul a fost coborât la vale prin alunecare în jgheaburi — vălăie umezite. Construirea vălăielor — jgheaburilor a presupus multă iscusinţă. Lemnul pentru construcţii şi unelte de muncă era transportat la vale netăiat, sub formă de buşteni. Pentru acesta s-a utilizat tracţiunea animală. Din fundul văilor, lemnul era

transportat mai departe cu carele sau căruţele.

Pădurea seculară existentă la Bogeşti nu a fost exploatată sistematic până după anul 1889 când i se concesionează lui Guttman această exploatare. Întreprinderea era de acum mult uşurată şi de faptul că C.F. normală Arad–Brad, deja depăşise Almaşul, construcţia ei înaintând spre Gurahonţ, tronsonul Arad–Almaş era de acum în exploatare. Pentru o mai economică scoatere a lemnelor din pădure, întreprinderea concesionară a construit în jurul anului 1900 o cale ferată forestieră îngustă, de la staţia C.F. Almaş până pe Valea Bogeştilor, la Ulm. Traseul aproximativ a acestei C. F. I. poate fi văzut pe Planşa Nr. l.

O parte a lemnului era prelucrată în grinzi, scânduri, dulapi, şipci şi alte materiale pentru construcţii, dulgherie şi tâmplărie. Iniţial, fasonatul lemnului s-a făcut cu securea, însă din cauza productivităţii reduse şi a pierderii de material mai ales la tăierea scândurilor, s-a introdus relativ repede un firez — ferestrău mai mare, manipulat vertical de doi oameni şi mai apoi joagărul acţionat de forţa apei.

Tăiatul lemnelor din pădure a avut un caracter sezonier. Era preferat lemnul tăiat iarna, întrucât atunci uscarea se făcea încet, pe când la cel tăiat vara apăreau crăpături datorate uscării rapide. Pe de alta parte, vara, dacă lemnul nu era transportat imediat, era atacat de ciuperci. Folosirea anotimpului friguros pentru munca la pădure corespundea şi intereselor oamenilor, care nu renunţau la agricultură şi la creşterea animalelor. Ori iarna, dispuneau de mai mult timp la dispoziţie, realizând un câştig suplimentar [B–38 şi 38 A].

Portul popular

Portul popular a fost confecţionat în fazele sale primare în cadrul economiei gospodăriei autarhice. În aceste condicii principalele materiale folosite în pregătirea costumelor au fost cele rezultate din ocupaţiile de bază, agricultura şi creşterea animalelor: firele plantelor textile, pielea şi lâna.

Mai târziu, datorită dezvoltării economiei de schimb, a drumurilor şi a circulaţiei bunurilor, încep să pătrundă şi în sat diferite materiale confecţionate în atelierele de manufactură din oraşe. Chiar dacă în mai mică măsură, se constata totuşi pătrunderea, şi în această parte, a unor produse ajunse aici chiar din străinătate.

Se pare că şi în secolele al XVIII şi XIX-lea pânza ţesută în casă, din cânepă de diferite calităţi, era cea mai des utilizată.

Inul, datorită climei, nu suficient de prielnice şi a solului, nu s-a cultivat decât în mică măsură. Chiar şi atunci tulpina fiindu-i scurtă şi de slabă calitate. În acest fel, inul n-a fost folosit la ţesutul pânzei decât sporadic şi în timpul celui de al doilea război mondial, când a scăzut importul bumbacului. În aceste condiţii inul a substituit, în oarecare măsură, bumbacul, prezenţa inului în ţesătură a contribuit la înălbirea şi la flexibilitatea pânzei [B–39].

Cânepa era de două feluri: cânepa de vară şi cânepa de toamnă. Cânepa de vară se culegea odată cu grâul, în iunie; cea de toamnă în august. Deşi semănate odată ele se deosebeau prin faptul că cea de vară nu purta rod, pe când cea de toamnă avea seminţe.

Cânepa se culegea cu mâna, smulgându-se din pământ; se scutura de pământul prins de rădăcini iar dacă rădăcinile erau mari se tăiau pe un butuc cu toporul. Apoi se lega în „mănuşi” (cât puteai cuprinde cu mâna forma o mănuşă); 6–10 mănuşi la un loc formau o sarcină. Mănuşile se aranjau în sarcină, jumătate cu capul la stânga şi jumătate cu capul la dreapta. Apoi se transportau la vale, — Valea Bogeştilor — la topile.

Cânepa se fixa în apă între pari ca să nu o ducă apa iar după aceea se acoperea cu bolovani. În apă se ţinea 7–10 zile. Uneori, înainte de a fi scoasă din apă, se luau câteva fire de probă. Se ştia însă că o cânepă subţire se topeşte mai încet, pe când cea mai groasă se topeşte mai repede. De altfel şi temperatura apei contribuia la scurtarea perioadei de topire. La scoaterea din apă cânepa se spăla bine, iar apoi se încărca în car sau pe căruţă şi se ducea acasă, resfirându-se pe lângă gard şi pereţii casei sau a altor construcţii, ca să se usuce la soare. Seara se strângea iar dimineaţa se întindea din nou la soare. Trebuia avut grijă ca în această perioadă să nu fi plouat pentru a nu se înnegri.

La fel se proceda şi cu cânepa de toamnă cu deosebirea că după ce era legată în „mănuşi" se aşeza „în picioare" ţinându-se câteva zile ca să mucezească capul, iar apoi se bătea cu maiul de rufe sau cu o bâtă, ca să cadă seminţele ce urmau a fi folosite în anul următor.

După uscatul cânepei urma o altă operaţie: meliţatul. Meliţa se confecţiona din lemn de fag. De cele mai multe ori ea era mobilă putând fi mutată dintr-un loc în altul. În urma meliţatului fibra de cânepă era despărţită de partea lemnoasă care se numea pozdării. Acestea erau folosite pentru „ars" cuptorul de copt pâine, pentru aprins focul în cuptorul din casă sau ca aşternut pentru oi sau capre. O parte din beţele cele nai lungi erau puse deoparte, folosindu-se pentru aprins lampa de la flacăra din sobă, spre a economisi bucelele (chibritele).

Pieptănatul era operaţia care urma meliţatului şi el se făcea cu ajutorul pieptenului şi a periei. Dinţii de fier ai pieptenului erau mai rari şi nai lungi, iar cei ai periei erau mai deşi. Se obţinea astfel fuiorul şi câlţii din care se făceau caierele şi se torcea.

Torsul se făcea cu furca; aceasta putea fi simplă, făcută dintr-o bâtă din lemn de alun sau paltin care, uneori, erau frumos ornamentate cu diferite motive geometrice sau florale realizate prin încrustaţii.

Furcile cu roată au fost şi ele folosite mai ales în secolul XX. Cu ajutorul lor se torcea mai bine şi mai repede, uşurând astfel munca femeilor (Vezi Foto 29).

Foto 29. Furcă de tors cu roată din lemn, acţionată cu piciorul

Torsul în lungile seri de iarnă prilejuiau acele şezători pline de farmec şi poezie la care participau tinerele fete, cărora li se „fura” fusul de către feciori, primindu-l înapoi în schimbul unui sărut. Se cânta şi se juca, nu înaintea etalării de către fiecare fată a hărniciei prin cantitatea de fir adunată pe fus. Nevestele sau femeile mai în vârstă torceau acasă sau se adunau 4–5 la o vecină (într-o seară la una, altă seară la alta). Uneori se făcea şi clacă, în sensul că atunci când o femeie avea mult de tors sau fiind nevoită să se grăbească cu torsul, era ajutată de vecine, prietene sau rude, deci o formă de întrajutorare; alteori, mai rar, se torcea „în parte”, adică femeia care torcea pentru alta primea o parte din firele toarse.

Firele rezultate în urma torsului erau făcute jirebii cu ajutorul răşchitorului. O jirebie, adică un scul, era formată din cantitatea de fir de cânepă toarsă pe 4–6 fuse. Urma fiertul tortului, adică a acestor jirebii procedându-se astfel: într-un pârlău sau ciubăr se aşezau 10–20 de jirebii peste care se turna apă călduţă; se ţinea aşa pentru a se muia de seara până dimineaţa. Dimineaţa se clădeau şi se acopereau cu un cenuşer, adică o cârpă mai groasă ţesută din cânepă.

Se turna apoi leşie caldă (cenuşă şi apă fiartă). Pârlăul era prevăzut în partea de jos cu un orificiu cu dop; după ce era plin cu apă se dădea drumul apei din el, reîncălzind-o după care era din nou turnată în pârlău, operaţia aceasta repetându-se de mai multe ori până când leşia avea în tot pârlăul aceiaşi temperatură. În ziua următoare cu un ciubăr erau duse jirebiile la fântână sau mai des la vale unde tortul era clătit cu apă curată; după care jirebiile se puneau pe rudă să îngheţe. În urma fierberii şi a expunerii la ger tortul se albea.

Urma depănatul jirebiilor care se făcea cu ajutorul vârtelniţei. Vârtelniţele erau de diferite mărimi, având şi posibilitatea de a se regla în funcţie de mărimea jirebiei.

În felul acesta jirebiile erau transformate în ghemuri.

Urzitul, care se făcea mai mult la gard sau la casă iar după 1918 cu ajutorul urzoiului, este urmat de nevedit, operaţie care consta în introducerea firelor de urzeală prin iţe şi spată.

Ţesutul, ultima fază a procesului de prelucrare a cânepei; dar poate cea mai importantă, o reprezintă finalizarea tuturor muncilor din cadrul activităţilor casnice menite să producă textile. Meşteşugul ţesutului presupunea un plus de pricepere şi, de ce nu, multă fantezie creatoare.

Nepriceperea femeii la ţesut precum şi faptul că unele preferau să plătească pentru a li se ţese erau motive de satirizare a acestora prin intermediul strigăturilor create de cele mai multe ori în mod spontan în timpul jocului, având o ţintă precisă.

Vorbind de ţesutul pânzei notăm şi operaţia care constă în făcutul ţevilor; cu ajutorul sucalei se rula firul de cânepă pe ţeavă. Ţeava era pusă apoi în suveică, care era introdusă de ţesătoare „în rostul firelor” de urzeală. Urzeala era făcută din firele de fuior, iar băteala putea fi de calitate inferioară; depindea de destinaţia pânzei ţesute. Ţevile erau pregătite de cele mai multe ori de copiii din casă.

Războiul de ţesut de tip orizontal era confecţionat în întregime din lemn. Confecţionarea acestei piese a constituit un prilej pentru meşterul popular de a realiza pe suprafaţa lemnului motive decorative de mare frumuseţe. Acestea erau realizate prin încrustare pe partea superioară a brâglelor (locul unde se prindea spata). Desigur nu întâmplător ornamentul geometric completat uneori şi cu anul confecţionării războiului se afla aici; este locul cel mai expus vederii, brâglele fiind mereu în privirile calde şi mâinile pricepute ale ţesătoarei [B–40 şi 40 A].

La confecţionarea pieselor de port cânepa singură s-a folosit mai mult în trecut. În secolul al XX-lea, în general, pânza se ţesea în amestec cu bumbac şi „misir”, care a pătruns destul de timpuriu.

La Rădeşti se întâlnesc următoarele ţesături de casă:

Pânza goală de cânepă. Se ţese mai mult pentru saci, lipidee etc.; pentru piese de port a fost folosită foarte rar.

Pânza de tramă. Se face urzind misir şi bătând cânepă.

Pânza învălită. Este des folosită. Pentru a obţine această pânză se urzeşte misir în amestec cu bumbac, sau tramă cu bumbac şi se bate cânepă.

Pânza de urzeală limpede. Se foloseşte luând aceeaşi proporţie de misir şi cânepă pentru urzeală iar la băteală se foloseşte numai bumbacul.

În sfârşit, amintim o pânză ţesută numai din urzeală de misir şi băteală de bumbac, numită „**pânză de bumbac limpede",** „pus misir" sau rărită — „pânză de misir fir în dinte". Frumoase efecte s-au obţinut şi prin alternarea misirului galben cu misir alb.

Cert este că în Rădeşti, la sfârşitul secolului al XIX-lea, locuitorii din acea vreme nu obişnuiau să cumpere pânza din comerţ. La începutul secolului al XX-lea au început să se folosească mai ales la confecţionarea cămăşilor femeieşti anumite sortimente de pânză aflate în comerţ.

Între cele două războaie mondiale, alături de cămeşile şi poalele tradiţionale, au apărut altele lucrate din jolj mai întâi brodate în alb cu mâna, iar odată cu pătrunderea maşinii de cusut, brodate chiar cu maşina.

Paralel cu bluzele confecţionate din jolj, prin 1920, au început să se poarte „sumne" (fuste) din stambă şi din mătase. Cu timpul poalele de jolj bogat ornamentate intră sub sumne ca jupoane, fiind folosite într-un număr considerabil de mare. Desigur acestui costum nu-i corespundea cârpa de încins (zadia) tradiţională aleasă în război. Astfel apar în costumaţie noi materiale. Pânza de lână fină numită „păr" din care se fac cârpe de încins „guverite", ternul, postavul pentru doloamă (paltoane — scurte) etc. În costumaţia bărbaţilor locul izmenelor largi şi cioarecilor este luat de pantaloni realizaţi din postavuri de calităţi diferite. În loc de şube încep să se poarte doloamele din postav.

MATERIALUL DE ORNAMENTAŢIE

Ca material de ornamentaţie atât în alesături cât şi la broderii, în ordinea vechimi, s-a folosit firul de cânepă înălbit şi răsucit, sau cel vopsit în diferite culori cu coloranţi vegetali, precum şi bumbac colorat. Mai târziu, mai ales la broderii, s-a folosit aţa albă simplu, dublu sau răsucit, aţa de „jerebea"(în motring) luând şase firuţe laolaltă, ceea ce uneori dădea impresia de lână. Între cele două războaie s-a folosit aţa „demţe", numită după marca D.M.T. care se găsea în comerţ, în toate culorile. Menţionăm denumirile sub care sunt întâlnite aceste culori: portocaliu, bordom, ca cafa (maro cafeniu), lila (mov), verde ca salata, floarea piersicului etc.

Într-o măsură mai redusă la brodat s-a folosit şi mătasea.

Ca materiale de ornamentaţie în scopul de a fi aplicat pe cămăşi sau poale, pentru împrejmuirea broderiilor, s-au folosit diferite volane şi volănaşe cumpărate de la „duciană" (prăvălie) ca: cipca, „colţuţi", increstaţi cu aţă neagră, „pumnărei" cu colţişori, care se prind de pânză etc.

Pentru ornamentarea costumelor bărbăteşti s-au folosit la cămăşi „bumbi" albi şi coloraţi în culori albastru şi maro deschis.

La ornamentarea laiberelor (vestelor) s-au utilizat pentru încheiere bumbi metalici alb-argintii.

La postăvitura şubelor şi cioarecilor, postavuri colorate de diferite calităţi şi culori.

PROCEDEE DE ORNAMENTARE

Ca procedeu de ornamentare se practică alesătura şi broderia propriu-zisă.

Alesătura a fost folosită mai puţin în ornamentarea cămăşilor, mai mult s-a utilizat la înfrumuseţarea cârpelor de încins. Sunt întâlnite aproape toate tehnicile de alesătură utilizate în vestul ţării binenţeles, nu cu aceeaşi intensitate.

Alesul cu suveica sau alesul „suveiceşte" care are drept rezultat alternarea în dungi mai înguste sau mai late, denumit şi alesul în vârste. Din cele trei variante cunoscute, vârstele din băteală, vârstele din urzeală sau cele mixte, se întâlnesc mai mult cele din prima categorie, deci cu dungi orizontale. Alesul cu suveica s-a folosit cam până la primul război mondial.

Cel mai larg tip de alesătură folosit, este alesul pe degete. Se practică mai mult varianta executată fără fir de legătură între contururile modelului, numit „alesătură pe jejete". Cu această tehnică sunt ornamentate majoritatea cârpelor de încins.

Alesul cu speteaza, sau alesul bătut cu speteaza a apărut la începutul secolului al XX-lea. Se realizează prin ridicarea firelor alese cu o scândurică.

Se foloseşte frecvent şi în combinaţie cu alesul pe degete.

Alesătura cu speteaza este singura tehnică de alesătură care a fost utilizată şi la ornamentarea cămăşilor femeieşti. S-a folosit între cele două războaie mondiale.

Alesul cu boţi este o tehnică de alesătură relativ nouă. Cu ajutorul unei vergele se realizează mici grămăjoare (totdeauna în alb) grupate în motive geometrice întâlnite şi în alte tehnici ornamentale.

Alesul tăiat în război, după tehnica realizării numit şi alesul cu ghemuţul, se lucrează alb în alb, obţinând un joc de găuri în pânză, asemănătoare cu „broderia prin tăieturi" i se mai zice şi „spărturi". Fiind folosit la ornamentarea cămăşilor bărbăteşti şi izmenelor.

ORNAMENTAREA PRIN BRODERII

În general pe tot cuprinsul Ţării Crişurilor ornamentarea prin broderie cunoaşte o foarte mare bogăţie şi varietăţi şi un nivel artistic remarcabil.

Prezenţa unor tehnici folosite pe tot spaţiul românesc subliniază încă odată fondul comun care stă la baza întregii noastre culturi.

În această ordine de idei amintim în primul rând cusătura „trăsureşte", cusătură arhaică dezvoltată cândva din tehnica alesului. A fost frecvent utilizată, în anii dintre cele două războaie mondiale şi pe cămăşile femeieşti, dar mai ales pe cele bărbăteşti.

Cusătura pe muchia cutelor, tot de veche tradiţie, întâlnită sub denumirea de „închingătură" utilizată la ornamentarea pumnarilor.

O altă cusătură străveche, este cusătura în cruciţe.

Cusătura bazată pe puncte înnodate, întâlnită în două variante: „bătuceala" sau punctul de feston şi punctul de „lănţişor pe după ac".

Cusătura numită „riş" sau „rişel". Odată cu pătrunderea maşinii de cusut, cam în deceniul al patrulea al secolului al XX-lea, s-a folosit intens pentru cusătura albă, spartă, broderia cu maşina. După un început timid, cu imitarea broderiilor de pe cămăşi, s-a trecut la ornamentarea poalelor, care, într-un timp scurt, au devenit

jupoane, purtate sub fustele de mătase bogat încreţite.

Din cusăturile simple amintim, însăilatura — cea mai simplă cusătură şi cusătura înapoia acului.

BRODERIA PLINĂ

Cusătura „trăsureşte” şi „jureşte — jură” este una dintre cele mai frumoase broderii ornamentale. Se lucrează înaintea acului, cu fir întins (tras), de la un capăt la altul a pânzei. Se ridică un număr de fire, păşind peste altele, după cum cere modelul, în genul punctului „însăilătura”. Trecerile de la un rând la cel următor se rezolvă ridicând un fir în diagonală. Dosul broderiei corespunde cu negativul desenului ornamental.

Se lucrează atât pe bătează cât şi pe urzeală.

Cusătura pe verbe. Cu cusătura pe „verbe” se realizează multe broderii, cum ar fi: bănuşei, împunsărei, botuţi, codruţi. Cusătura pe verbe se foloseşte, de asemenea, la conturarea modelelor care urmează să fie lucrate prin „tăieturi”.

Dintre cusăturile cu puncte înnodate amintim: bătuceala, lănţişorul, „cusătura în vârful acului”, copciţa etc.

Din cusăturile în cruciţe, cusătura brâneleşte — cea mai des întâlnită, cel nai frecvent se aplică pe gulerul şi pe pumnarii cămăşilor bărbăteşti şi femeieşti, dar şi a poalelor. Tot aici intră şi ruptura făcută pe dos.

Din cusăturile pe fire trase, tăieturi şi împunsături vom desemna câteva: sălbănaşi, ciur umplut, tăietura, ruptura pe dos sau tivul simplu pe dos, tivitura cu fir tras lucrată pe dos şi hudele (găurile) sau împunsăturile.

Cheiţele sunt folosite la îmbinarea laţilor de pânză în locurile vizibile, unde au şi devenit cusături ornamentale. Se aplică în mod deosebit la mânecile cămăşilor, 1a îmbinarea laţilor de la poale şi de la izmene. Vezi şi Foto 30.

Foto 30. Model de „cheie” — ceie — cu ajutorul căreia se îmbină doi laţi

Cele mai valoroase cheiţe sunt cele executate din aţă albă cu aspect de dantelă, dar care propriu-zis se lucrează tot cu acul de cusut. În acest caz laţii de pânză nu sunt strâns uniţi ci sunt potriviţi la o distantă oarecare în funcţie de lăţimea dantelei pe care urmărim să o obţinem. Se execută în modul următor: se fixează cele două foi de pânză în aşa fel ca distanţa dintre ele să rămână constantă de unul la doi centimetri. Se scoate acul deasupra pânzei din stânga, apoi se introduce la acelaşi nivel în pânza din dreapta, împungând acul de jos în sus, trecând aţa sub ac. Se formează un nod. În continuare acul este introdus în pânză din stânga de sus în jos. Aţa care iese din nod trece peste ac, apoi se întoarce sub ac, ca să formeze nodul din partea stângă. După formarea nodului şi fixarea în acest fel a distanţei dintre cele două pânze, începe execuţia primului rând de dantelă. Aţa se întinde spre dreapta, fixând cu degetul, acul se trece sub cele trei fire astfel formate şi se scoate deasupra firului rămas liber. Se formează un nod deasupra firelor întinse. Procedeul se repetă până se umple fiind cu noduri pe toată lungimea lui. Când se ajunge la capătul pânzei, din dreapta se fixează prin două noduri. Urmează rândul al doilea. Aţa se întinde paralel cu primul, prin degetul mare stâng, acul se împunge de sus în jos în ultimul nod din rândul de deasupra şi se trece sub aţa întinsă şi peste cea ţinută mai lejer formând nodul. În acelaşi fel se umple cu noduri tot rândul al doilea.

Modelele se execută lăsând libere mici găurele după un desen înainte stabilit. În acest caz, se execută un număr de noduri; întinzând aţa pe locul unde urmează să apară gaura. Continuând cu legarea nodurilor, se formează un gol. Se pot realiza diferite modele obţinând efecte decorative deosebite.

Portul popular femeiesc

CĂMAŞA, POALELE ŞI CÂRPA DE ÎNCINS

Cămaşa femeiască este numită, 1a Rădeşti, spatoi. A fost lucrată sub cele două tipuri fundamentale ale ei:

1. cămaşa cu mâneci prinse din gât şi încreţite la gât cu gălan.
2. cămaşa cu mâneci prinse din umeri — amândouă concepute pe bază de linii dreptunghiulare.

Cămaşa cu mâneci racordate din gât o putem considera ca tipul tradiţional de cămaşă, azi practic dispărut.

Forma lungă a acestui tip putând fi reconstituită doar după descrierea unor femei în vârstă. Chiar forma scurtă se întâlneşte rar.

Cămaşa cu mâneci dintr-o pânză (largă de un lat şi jumătate de pânză), ea fiind încreţită direct din gât, fără intermediul altei piese. Mâneca poate fi larg deschisă (mai rar), mâneca la capătul de jos este prinsă într-un „pumnar” asociat cu o „fodriţă” (volănaş), uneori fără el.

Modul de lărgire a cămăşii la subsuori, este cel cu cea mai simplă rezolvare. Un pui-clin dreptunghiular terminat într-un colţ se intercalează între faţa şi spatele cămăşii. Puiul-clinul lateral uneori este despicat în despicătură introducându-se o pană în formă de pătrat. Uneori mişcarea liberă a mâinii este asigurată doar printr-o pană de formă pătrată, cum am mai arătat, corpul cămăşii poate fi lărgit şi din pânza tăiată în

partea din latul mânecii.

Gâtul este încreţit simplu într-o bentiţă. Are gura în faţă. Uneori decolteul fiind mare se suprimă tăietura de la gât.

Îmbinarea laţilor de pânză prin cheiţe apare mai pronunţată ca la celălalt tip de cămaşă. Cheiţa este îngustă, colorată, mai ales neagră şi de o rară fineţe. Gulerul fiind îngust şi cămaşa lipsită de „spetează” accentul ornamental cade pe mâneci. În funcţie de croiul mânecii.

Cămaşa aparţinând tipului cu mâneci prinse din umăr este frecventă.

Croită din câte doi laţi de pânză, dar la care spatele şi faţa sunt dintr-o foaie netăiată la umăr.

Croiul se face cu corpul cămăşii la care pânza este luată în lungime şi cu pânza luată în lăţime.

Uneori tot corpul cămăşii este confecţionat dintr-o singură bucată de pânză, alteori este tăiat la subsuori intercalându-se un pui-clin. Datorită acestui fapt cămăşile femeieşti sunt foarte scurte (lăţimea pânzei de casă fiind de 40–45 cm) se prelungeşte, mai ales la spate, cu o adăugeală ca să nu iasă din poale.

Între spatele şi faţa cămăşii, pe umeri, se pune o băgătură — o bentiţă lată de 3–4 cm zisă tuldău. Aceasta contribuie la obţinerea rotunjimii gâtului, pânza în faţă fiind dreaptă şi netăiată sub gât.

Cămaşa, cu pânza luată în lungime, este croită din doi laţi de pânză şi surplusul de material este încreţit la gât — în faţă şi la spate — prins într-o bentiţă îngustă care formează gulerul. De asemenea, în faţă, de o parte şi de alta a tăieturii se fac multe rânduri de tighele formând „straful” cu civituri. Mâneca largă de un lat şi jumătate se termină cu „pumnari” laţi, împrejmuiţi ca şi „speteaza” cu pumnărei sau cu danteluţe şi eventual fodriţe. Broderia variază în funcţie de croială şi de materia primă din care e confecţionată. Vezi Foto 31–33.

a. Cămaşă femeiască

b. Detaliu la mânecă

Foto 31.

a. Cămaşă femeiască **b. Detaliu la mânecă şi pumnar**

Foto 32.

a.

b.

c.

Foto 33.
a. Cămaşă femeiască, lucrată jiuereşte
b. Detalii la partea superioară
c. Detalii la mânecă şi pumnar

POALELE

Sunt confecţionate din acelaşi material ca şi cămăşile. Sunt foarte largi, croite din 7–8 laţi de pânză.

Poalele sunt împăturite în lungime şi la partea superioară sunt prii se într-o pânză îndoită, lată de 7–8 cm numită „pumnată”. Poalele sunt lungi până sub glezne. Linia alungită, verticală, a poalelor este accentuată — în afară de păturile dese, la intervale de 4–5 cm — şi prin broderii verticale, şiruri lungi, care se aplică la locul de îmbinare a laţilor. Acest caracter vertical este subliniat şi prin faptul că la marginea de jos, poalele se termină drept, fără volan. Suprafeţele ornamentate sunt, plasate pe „pumnată”, la poale „pe din jos” şi la locul de îmbinare a laţilor de pânză. La marginea de jos — dacă aceasta nu se termină cu broderie albă cu tăieturi şi împunsături terminate cu colţi bătuciţi — se aplică „cipcă” croşetată. Poalele ca şi cămăşile, sunt ornamentate în două feluri: colorate sau în alb. Chiar şi cele colorate sunt destul de variate din punct de vedere cromatic, fiind lucrate în tehnici diferite. Cele mai vechi sunt lucrate „trăsureşte” şi „cu cruciţe” în culoare neagră, sau negru cu albastru.

Mai frecvent sunt însă cele brodate multicolor (cu roşu, negru, galben, albastru şi verde).

Aceste poale la locul de îmbinare a laţilor sunt cusute cu „cheie” lucrată cu „broderie plină” sau „brânele” (brâneleşte). La marginea de jos este bătucită sau este prinsă cu dantelă croşetată, numită „cipcă”, la care colţii sunt lucraţi în alb, roşu, mov etc., cu repetare alternativă.

Pe poalele lucrate numai cu negru sau în tonalităţi închise, dantela rămâne albă.

Din cealaltă categorie de poale fac parte cele lucrate cu „tăieturi”, „hude” — „găuri”, „împunsături” şi „cu colţi” cu aţă albă, sau alb combinat cu galben etc.

Împreună cu cămăşile s-au purtat şi poale din jolj lucrate în tehnica numită „riş” sau „rişel” cu hude mari, tăieturi şi colţi rotunjiţi. Vezi şi Foto 34–35.

a. Poale. Se observă o pumnăţeauă simplă

b. Detalii la poale. Marginea de jos în dantelă — cipcă — lucrată cu colţi, iar laţii prinşi între ei cu cheie
Foto 34.

a. Poale **b. Detaliu la partea de jos**

Foto 35

CÂRPA DE ÎNCINS

Se poartă o singură cârpă de încins în faţă. Aceasta era lucrată din bumbac, în două iţe, având în partea de jos (pe o distanţa de circa 1/3 din lungime) ornamentaţie „cu alesătură în degete", într-o tonalitate identică cu a poalelor. În general sunt late de doi laţi, îmbinaţi printr-o cheiţă. În partea de sus, cârpa de încins, este prinsă într-o pumnată îngustă. S-au făcut şi cârpe de încins mai late, din trei laţi de pânză ţesută în patru iţe şi în pătrăţele.

Dantela, totdeauna albă, nu se aplică de jur împrejur, ci numai în partea de jos. Uneori în loc de dantelă se leagă ciucuri albi sau coloraţi.

Din bătrâni se mai păstrează cârpe de încins, având în partea inferioară o „adăugeală" separat pregătită. Aceasta era aleasă cu motive geometrice cuprinse între vrâstele înguste ţesute cu tricolor.

În perioada primului război mondial, au intrat în modă cârpele de încins negre, de catifea, cusute cu flori viu colorate în tehnica broderiei pline. Cârpele de încins din glat, sau mătase neagră sau colorată plisată „cu cheie" în lung.

PIEPTĂNĂTURA ŞI GĂTEALA CAPULUI

În găteala capului se întâlnesc tendinţe variate. Vechi practici autohtone se împletesc fie cu reminiscenţe ale unor datini îndepărtate, ale căror semnificaţii nu se mai cunosc, fie cu unele obiceiuri noi, de influenţă occidentală, încetăţenite cu câţiva zeci de ani în urmă.

Se mai folosesc cârpa şi ceapţa.

Pieptănătura, cum este şi firesc, diferă după sex şi vârstă. este variată şi mai complicată la femei — forme mai deosebite putând fi prinse în primele două decenii ale vieţii, mai bine zis până la căsătorie, eveniment după care pieptănătura în general rămâne neschimbată.

Fetiţele, ca să nu le cadă părul în ochi, sau poate din motive de igienă, au purtat părul retezat.

Cam de la vârsta de 5–6 ani, când le pregăteau de şcoală, li se lăsa să crească părul. Imediat după ce se putea prinde în codiţe, era strâns şi împletit.

Părul s-a împletit în două cozi, uneori şi în trei. Două la urechi şi a treia în spate, care apoi erau reunite. Când fetele mai creşteau se purtau „chicile pe cap”, cu cărare pe mijloc. Dacă le purtau pe sparte, extremitatea era împodobita cu o primă — panglică — colorată.

Capul s-a purtat în general descoperit. La anumite munci agricole, cu ocazia înmormântării cuiva, sau la biserică cu ocazia unor sărbători fetele mergeau învelite cu o cârpă care se lega în faţă. Dacă era foarte cald se mai legau şi în spate.

Pe lângă pieptănătura obişnuită de zi cu zi, trebuie să amintim şi cea de ocazie, purtată în zi de sărbătoare, la joc sau chiar la nuntă.

Au mai rămas urmele unei vechi pieptănaturi a conciului „cu coarne”. Părul este împletit în două cozi după ce se face cărarea la mijloc, de sus în jos. Peste părul despărţit de cărare se aşează un piaptăn rotunjit, de tablă. Chicile se înfăşoară separat una câte una pe capătul pieptenului, formând două coarne. O cârpă roşie (de păr — pentru cei mai avuţi) deasupra coarnelor se aşterne, simetric, după care se încrucişează în jos, se leagă strâns peste coarne, formând „ceapţa”.

Ceapţa este confecţionată dintr-o pânză în formă triunghiulară, sau pătrată îndoită în formă de triunghi. De regulă materialul folosit era cumpărat, de tip industrial.

Peste ceapţă se leagă o cârpă de învălit (basma).

Femeile, în general, se îmbrobodesc cu o cârpă din diferite materiale.

Femeile mai tinere poartă cârpe de învelit cu pene (flori) colorate pe un fond mai viu, din „păr”. Cele de vârstă înaintată poartă cârpe (basmale) într-o tonalitate mai închisă sau chiar neagră.

La tineri, regula era ca viitorul soţ (mirele) să cumpere de la târg, o cârpă de cap (şi de învelit) şi două cepţe precum şi un pieptene din tablă cu colţi, din cei făcuţi de ţigani. Aceste obiecte i le dăruia viitoarei soţii (mirese).

ÎNCĂLŢĂMINTEA

În trecut, mai ales iarna, s-au purtat opinci din piele de vită, încălţate peste obiele. Nojiţele erau trecute prin nişte încheietori prinse de opincă şi se împleteau până la genunchi. Ulterior s-au purtat opinci şi din cauciuc. Opincile erau cu gurgoi „peste olaltă”. Opincile au fost purtate până după al doilea război mondial.

În secolele trecute opincile erau confecţionate în casele gospodarilor de un bărbat sau de către o femeie. Uneori se ajutau cu vecinii dacă era unul mai priceput, neexistând oameni specializaţi pentru aşa ceva. Tot în gospodărie se şi cârpeau opincile rupte, lungindu-le viaţa.

Când pretenţiile privind mai ales materialul din care se confecţionau opincile, a crescut, oamenii cumpărau piele dubită la Sebiş, de către tăbăcari de meserie. Procurarea se făcea mai ales cu ocazia târgurilor care erau destul de multe şi dese. Confecţionarea continuând să se facă în casă. Înstăriţii îşi permiteau sa cumpere gata făcute.

Încă în secolul al XIX-lea au pătruns în portul femeilor şi a fetelor variate forme de încălţăminte, în mai mică măsură cizmele.

Cizmele puteau fi roşii dar deseori se făceau şi din piele vopsită în culoare galbenă sau neagră. Cizmele aveau tureac tare, „ţapăn” şi cu „grumaz” moale (adică la gât sau la părţile gleznei). Aveau tocuri fasonate, înalte de 3–4 cm, înzestrate cu potcoviţă. Atât pe capul cizmei cât şi pe tureac s-au aplicat bogate cusături formând

linii întretăiate în zig-zag, precum şi motive florale puternic stilizate. Pentru a le înfrumuseţa şi nai mult marginea de sus a cizmei a fost încheiată într-o formă bilobată, fiind tivită cu un şnur de piele rezultat dintr-o „împletitură în trei”. Din acelaşi material s-a făcut şi „bumbul” (nasturele) care era fixat la mijloc.

S-au purtat şi cizme negre, care de obicei, erau mai simple.

În casă, ca şi la lucru de altfel, femeile au purtat şi poartă şi azi, nişte papuci de piele numiţi „şlafe” sau „şclafe”. Acestea au forma papucilor de piele de astăzi, deci partea din spate a călcâielor rămâne neîmbrăcată. Ele sunt folosite sub forma a două variante. Femeile mai tinere le poartă cu tocuri mai fasonate şi mai înalte, pe când muierile de o vârstă mai înaintată le poartă ca şi bărbaţii cu tocuri joase şi plate.

Pentru zilele de sărbătoare încă în a doua parte a secolului al XIX-lea au început a se purta, alături de cizme, variate forme de încălţăminte de origine urbană. Aşa au fost ghetele cu tureac, lungi până la mijlocul „tofleului” (a gambei), numite „păpuci”, erau încheiate la mijloc sau pe lături. Se încheiau cu „găociţă” (nasturi) şi „chiotare”, sau erau legate cu „gălan” trecut peste copcii. Papucii aveau tocuri asemănătoare cu ale cizmelor, mai înalte şi mai subţiri pentru fete şi mai plate pentru femeile mai în vârstă.

S-au purtat şi diferite modele de sandale, cu o baretă sau chiar cu trei, încheiate cu cataramă sau alte dispozitive.

Vara, când era cald se umbla descălţat.

În ghete se purtau „ştrimfi” — şosete — împletite din lână, croşetate de femei îndemânatice, ulterior, şosetele se cumpărau din comerţ.

PODOABELE

Podoabele se armonizează perfect cu ansamblul costumului. Atât cele de cap, cât şi cele purtate la gât sunt în concordanţă cu natura costumului împreună cu care sunt îmbrăcate, cu vârsta, sexul purtătorul lui. Ele au oglindit şi diferenţieri social-economice în cadrul aşezării.

Varietatea podoabelor este determinată şi de gama materiei prime folosite, precum şi de resursele tehnice aplicate în rezolvarea lor.

În general fetele poartă la joc cordeluţa, mai îngustă sau mai lată în funcţie de posibilităţi. Coroniţele — la mirese — au fost executate de persoane specializate în această meserie. Pentru a le conferi mai mare strălucire coroniţelor confecţionate din frunze şi floricele realizate din pânză cerată, din sârmă subţire îmbrăcată în fire de mătase şi staniol, montate pe mai multe rânduri de sârmă, au fost intercalate şi mici oglinjoare.

În acelaşi stil se confecţionează şi mici buchete de flori pe care le aplică pe laibăr sau se împodobesc tinerii recruţi când se înrolau în armată.

Înainte cordeluţa a fost confecţionată din pânză colorată lată de trei degete. „Cercul” a fost ornamentat cu trei prime (panglicuţe) împăturite în păturí mărunte, peste care s-au prins cu câte o „păruşană” din plastic „mugurei” din ceară. La marginea lui s-a fixat o cipcuţă îngustă creaţă. La cele două capete ale cercului, peste urechi s-au pus două floricele realizate din panglicuţe, ornate cu mărgele.

Alături de coroniţe s-au purtat cercei cu mici pietre semipreţioase cumpăraţi la târguri de la „şetre” sau de la „zdrămţari” (negustori care colectau haine vechi).

Se deosebesc trei categorii de podoabe de gât: mărgele, zgărduţe şi salbe.

Mărgelele colorate erau cumpărate de la şatre. Se purtau singure sau alături de celelalte podoabe de gât.

Mai demult, fetele mai puţin înstărite au purtat nişte mărgele făcute de ele însele. Băşicile care se formează pe urma intervenţiei unor viespi pe frunzele de fag, după ce au fost feştite (vopsite) în culoare verde sau vânăt şi înşirate pe aţă, în mai multe rânduri.

Zgarda sau zgărduţa, sub formă de bentiţă, lată cam de două degete, cusută în opt fire. Vezi şi Foto 36.

	Foto 36. Tânără în port tradiţional. De remarcat găteala capului, primele (panglicile), salba de bani şi zgărduţa

Din categoria podoabelor de gât specifice, de altfel, şi Văii Crişului Alb, remarcăm „bani de grumaz”, ce se mai cheamă şi „salbe cu bani” sau „taleri”.

Colierele din bani pot fi de diferite categorii: după valoarea monedelor şi după nodul cum acestea sunt fixate şi înşirate. În general s-au folosit „taleri” monede de argint, mai ales austriece, deşi uneori erau şi câte 1–2 de aur, din cele care au circulat în trecut, dar şi monede numai suflate cu argint. Uneori monedele sunt prinse pe mici belciuge metalice şi înşirate pe sârmă, fiind intercalate cu mărgele. În general se folosesc mărgele mari, bipiramidale. Mai des însă, monedele sunt fixate pe sârmă prin nişte aripioare de argint, frumos cizelate. Uneori monedele sunt împrejmuite de colţişori, bătuţi şi cizelaşi din argint. Aceste coliere formate din 2–4 rânduri de monede, reprezenta o adevărată avere şi evident erau moştenite din generaţie în generaţie. Aceste salbe de bani nu erau confecţionate în sat. Ele erau realizate de către „plevarii” de la Buteni, care erau specialişti. Salbele se cumpărau gata făcute sau se comandau special la aceşti meşteri. Achiziţionarea lor o făceau femeile care-şi doreau o asemenea podoabă, dacă aveau bani disponibili pentru aşa ceva, preţul fiind destul de ridicat. Deci, nu era legat de vreun eveniment anume. Evident ele puteau fi şi donate, dar, în mod normal, au continuat sa fie transmise ca moştenire de familie.

Portul popular bărbătesc

CĂMAŞA BĂRBĂTEASCĂ

Cămaşa bărbătească, nu se prezintă într-o gamă atât de variată ca cea femeiască.

Cămaşa de tip tunică este de obârşie străveche. O purtau stră-strămoşii noştri. Era lungă la adulţi ca şi la copii. Se confecţiona dintr-o foaie atât faţa cît şi spatele. Mânecile largi, drepte fără pumnari, sunt prinse direct de stanul (latul de pânză care

intră în compoziţia cămăşii), fără a fi încreţit, printr-o cheiţă foarte fină. Cămaşa tăiată în faţă este fără guler şi se încheie simplu cu un gălan (şnur). Ornamentaţia este dispusă în jurul gâtului, tăieturii de la gura cămăşii, pe umeri şi la marginea de jos a mânecii. O broderie foarte frumoasă, compactă, lucrată „pe după ac" sau „în vârful acului" cu negru sau albastru.

Exista şi o variantă cu mâneca terminată cu pumnari.

Cămaşa croită din câte doi laţi de pânză are o frecvenţi mult mai mare. Cămaşa — ca şi cea femeiască — în cele mai multe cazuri are o băgătură la umeri de 3–4 cm, intercalată între pieptarul şi spatele cămăşii. Uneori această îmbinare se realizează în loc de băgătură din pânză cu o cheie de cipcă lucrată cu acul de cusut. În funcţie de aceste două rezolvări, speteaza (mai mare ca la cămăşile femeieşti) se aplică pe deasupra cămăşii şi este brodată. La cele cu cheiţă speteaza se aplică pe dedesubt.

În faţă, pe lângă creţele, surplusul de material este uneori organizat prin tivituri dese, paralele, dispuse de o parte şi de cealaltă a tăieturii de la gură. Se remarcă frumuseţea şi fineţea cu care sunt lucrate tiviturile care singure formează ornamentaţia de la pieptul cămăşii. Gulerul are forma dreptunghiulară şi este îndoit la mijloc, fiind brodat pe partea de deasupra, care se răsfrânge. Gulerul cel de dedesubt se încheie cu un „bumb" colorat. Mâneca largă, dintr-un lat şi jumătate, se termină cu pumnari laţi. Cămăşile sunt relativ scurte, ajungând ceva mai jos de talie şi se poartă „slobode" (pe din afara izmenelor sau pantalonilor). Din acest motiv totdeauna sunt frumos lucrate în partea de jos.

Ornamentaţia cămăşilor bărbăteşti este aproape identică cu cea a cămăşilor femeieşti. Cele mai vechi sunt lucrate cu trăsură sau jură (trăsureşte sau jiureşte) în tonalităţi închise. Altele sunt lucrate cu brânele (brâneleşte) viu colorate la guler, pe spetează, pe piept, pe pumnari, terminate în colţuri butucite la marginea de jos a cămăşilor.

Nasturii sunt mulţi (în jur de 20), albaştrii, galben-maro, albi, cusuţi în faţă, de-a lungul pieptului, aducând un plus de frumuseţe acestor cămăşi bogat ornamentate (Vezi şi Foto 37).

	Foto 37. a. Cămaşă bărbătească lucrată jiureşte şi cu colţi la partea inferioară
	Foto 37. b. Detalii. Se observă speteaza lucrată jiureşte, băgătura mânecii şi gulerului, precum şi fineţea modelului în alb al gulerului

IZMENELE

Izmenele sunt confecţionate din diferite calităţi de pânză de casă, uneori chiar din material industrial. S-au purtat izmene largi, de până la opt laţi de pânză (din 2,5–4 laţi cracul). Între craci se punea o pânză pătrată, de aproximativ 25/25 cm, numită fundoi, care îmbina practic faţa, spatele şi cei doi craci ai izmenelor. Lungimea izmenelor ajunge până aproape de gleznă. Laţii de pânză sunt prinşi între ei prin „cheie" lucrată cu acul. Cheiţa este îngusta de 1–2 cm.

În partea de sus izmenele se termină cu o brăcinăruţă lată de 4–5 cm, fiind fixată la talie cu ajutorul unui brăcinar.

„Pe din jos" este ornamentat cu broderie albă, uneori combinată cu aţă galbenă. În general ornamentaţia izmenelor corespunde cu repertoriul ornamental al cămăşilor cu care sunt purtate. S-au lucrat izmene şi cu ciur şi cusătură pe bază de fire trase, terminându-se la marginea de jos cu o dantelă fină făcută cu acul de cusut, asemănător cheiţelor şi cu colţuri. Mai demult erau mărginiţi cu „ciucuri" făcuţi din pânză destrămată (sau adăugaţi din lână sau aţă). Vezi Foto 38–39.

Foto 38. Port bărbătesc. De remarcat bogăţia modelului marginii de jos a izmenelor şi ciucurii

a.

Foto 39.
a. Izmene bărbăteşti
b. Detaliu. De remarcat modelul „cheii"
c. Detaliu. Se observă partea de jos, „cheia" şi colţii

b.

c.

Cu timpul, mai ales la anumite activităţi izmenele au fost înlocuite cu pantaloni croiţi special pentru a fi purtaţi cu cizme. Iarna se purtau cioareci de pănură albă postăvită cu postav roşu, potocaliu, vânăt şi negru la buzunar, la ic (clin) şi la „prohab”.

La lucru vestimentaţia era mai simplă, de sărbători mai bogată.

LAIBĂRUL (VESTA)

Bărbaţii poartă veste scurte, fără mâneci, numite laibăr. Acesta este de culoare albastră, din postav.

Deşi se poartă deschis, este înzestrat cu un mare număr de nasturi (bumbi) metalici — argintii — lustruiţi. Vezi şi Foto 40.

Foto 40. Laibăr bărbătesc

PIEPTĂNĂTURA ŞI ACOPERĂMÂNTUL CAPULUI LA BĂRBAŢI

Băieţii purtau părul retezat. Când erau mai mărişori, până să meargă la şcoală, li se tundea părul acasă cu foarfecă. Flăcăii purtau părul ceva mai lung pe vârful capului şi dat pe spate. Mai târziu l-au purtat cu cărare într-o parte.

În vechime, părul pieptănat fără cărare era adunat la ceafă şi răsucit într-o singură chică, înnodată sau legată cu o cureluşă sau gălan (şnur). Se pare că ultimi bătrâni care au mai purtat părul aşa, s-au stins în jurul anului 1900.

În secolul al XX-lea bărbaţii au purtat pălării negre cu bor lat. Pălării pe care le cumpărau gata făcute.

Alături de pălăria neagră de lână, vara bărbaţii purtau pălării (coloape) din paie de grâu sau de secară. Dacă acestea aveau la tivitură colţi se numeau „coloape cu colţi" sau cu „dinţi de firez". Tinerii purtau pălării fără colţi. Iarna se purtau căciuli negre, din blană de oaie, străveche piesă de port, atestată din cele mai vechi timpuri. În general, căciula se poartă ţuguiată şi puţin întoarsă „pe-o ureche". Câteodată tinerii o rotunjesc, apăsând vârful căciulii spre interior. În trecut tinerii când erau recrutaţi puneau tricolor la pălării. Panglica tricoloră era purtată un an de zile, de la recrutare, până la încorporare.

ÎNCĂLŢĂMINTEA

Încălţămintea străveche, era opincile, după cum am mai arătat. Ulterior o mare căutare au avut-o cizmele şi mai târziu boconcii (bocancii).

Cizmele erau cu tureac tare, dar moale la glezne.

În casă şi la lucru poartă „şlafe" (papuci) sau bocanci.

Piciorul era protejat de obiele sau „ştrimfi" (şosete) din bumbac sau lână.

Pentru portul vechi în general, vezi şi Foto 41–45.

Foto 41. Port popular. Se poate observa opincile şi cioarecii în vestimentaţia bărbatului	**Foto 42. Port popular femeiesc pentru vreme rece. A se observa frumuseţea şi bogăţia modelelor la şubă şi pe ştergura de pe braţul stâng**

Foto 43. Post popular. De reţinut îmbrăcămintea şi pieptănătura la copii	**Foto 44. Port popular pentru diferite vîrste**

a. Port popular pentru femei şi bărbaţi	**b. Port popular bărbătesc de vară**
Foto 45.	

Piese vestimentare comune bărbaţilor şi femeilor

ŞUBA

Şuba, este o piesă vestimentară de veche tradiţie. În secolele al XV-lea şi al XVI-lea meşteşugul ţesătoriei şi postăvăritului s-a dezvoltat mult. Se perfecţionează războaiele orizontale de ţesut în unele locuri apar chiar şi furci de tors cu roată. Astfel unele perfecţionări au ajuns şi la noi, îmbunătăţindu-se calitatea pănurei.

Şubele au fost executate în bună parte de oamenii din sat, pentru nevoile proprii, nu şi pentru comercializare.

Materialul de bază folosit la confecţionarea şubelor era pănura ţesută în casă de femei. S-a folosit lână ţurcană în patru iţe dubită în partea locului. În anul 1835 se semnalează activitatea unor dube (piue) de şube (pănură) la Cilul de Sus, Chisindia, Honţişor etc. Şubele au fost albe.

După croi, şubele purtate la Bogeşti-Rădeşti, se încadrează tipului purtat, de fapt, în toată Ţara Crişurilor.

În esenţă şuba provine din cămaşa de tip tunică, de care am mai amintit, spatele şi faţa fiind dintr-o singură pânză îndoită la mijloc, netăiată la umăr. Bineînţeles, faţa se despică la mijloc, devenind în acest fel „aripile şubei”. Ca şi în cazul cămăşilor — pânza ţesută în casă având lăţimea limitată — şuba trebuie lărgită atât în faţă cât şi în laturi. Icul (clinul) de sus, trepezoidal, terminat într-un colt, primeşte denumirea de „subsuoară”. Adausurile de la talie în jos sunt numite simplu, ic (clin). În general se aplică câte trei icuri (clini) laterali, de formă trapezoidală, mult alungită, unul mai lat în faţă şi două icuri (clini) mai înguste în spate. Icul (clinul) care se alătură „aripilor”, numit „blană”, de formă dreptunghiulară, puţin evazat, fără să fie încheiate, să se suprapună. Mânecile prinse direct de corpul şubei, se îngustează la capăt. Pumnarul cu care se termină e numit „băgătură”. Gulerul lat de 5–6 cm, puţin îngustat în faţă, în spate stă drept, rezemat de gât. Şuba este lungă, aproape până le gleznă.

Câmpurile ornamentale sunt dispuse pe guler, pe pumnarii mânecii, pe „blana” din faţă, pe piept, la locul de îmbinare a clinilor laterali, pe buzunare (numite şi „pojnar” sau „jeb”) şi pe colţurile din faţă. Ca în toate cazurile cusăturile ţărăneşti, însăşi cusăturile funcţionale — ca îmbinarea pânzelor sau tiviturile de la margini — cu timpul au devenit cusături ornamentale.

Postavul este folosit la tivitura din jurul şubei, la încheieturi, la icurilor (clinilor), 1a îmbinarea şi întărirea cusăturilor, cît şi sub formă de aplicaţii de postav. De asemenea, din postav, tăiat în fâşii lungi şi înguste, se fac „şirincile” din care se împleteşte „sucitura” aplicata la încheieturile icurilor (clinilor) laterali. Sucitura se face din patru şirinci de culori diferite (în general negru, roşu, galben-portocaliu şi albastru) împletite după o fâşie de pănură. Sucitura se aplică la icurile laterale după ce în prealabil aceştia au fost cusuţi împreună cu „căpriţă” (cusătură în cruciţă dublă) care fac ca şuba să stea puţin evazat. Vezi şi Foto 46–47.

a.

b.

c.

Foto 46.
a. Şubă bărbătească, modelul cel mai folosit
b. şubă. Detaliu al părţii din faţă
c. Şubă. Detaliu al mânecii şi clinului lateral

a. Şubă cu alt model de decoraţie	b. şubă. Detaliu al mânecii şi al clinului lateral
Foto 47.	

Din suprapunerea unor bucăţi de postav tăiate în care se fac frumoase „brânele” la icuri sau la „pojnar” (buzunar). Din mai multe cercuri concentrice, de diferite culori şi mărimi din ce în ce mai mici, se fac „pui”, ciucuri sau „şiucuri”.

Şubele purtate de bogeni-rădeşteni, sunt o realizare deosebit de fină şi gingaşă, obţinute prin suprapunerea a 6–7 rânduri de postavuri mărunt zimţuite şi cusute împreună, formând „blana de la piept” sau organizate în formă de „cârlig” — „spicul cu roată”.

În afară de postav, pe blană se mai coase cu aţa în diferite culori, modele diverse, între care şi un tricolor — roşu, galben şi albastru.

Ceea ce impresionează la şubele noastre este armonia cromatică şi fineţea execuţiei. Culorile alese, dispuse pe fondul alb al şubei dă un efect de mare eleganţă.

Se remarcă, la şube, deosebiri după sex, vârstă şi funcţia şubei. Şubele femeieşti, în general, sunt mai bogat ornamentate. Şubele făcute la Rădeşti nu erau destinate comercializării, ci numai pentru uzul local.

Socotim că este locul de a arăta şi numele unora dintre femeile care prin munca lor s-au remarcat, aducându-şi cu prisosinţă aportul la confecţionarea şi înfrumuseţarea veşmintelor. Ne exprimăm totodată regretul nostru sincer că nu vom putea să le înşirăm pe toate, deşi o merită din plin să fie amintite.

Au ţesut cu multă măiestrie de-a lungul anilor: Barbura Iosana a lu Todoru Petri, Barbura Maria a lu Luţa, Bold Iosana a Iu Boldu, Juja Anuţa a lu Juja şi Rada Niţa a lu Jurca.

Coseau cu o deosebită fantezie şi bun gust: Barbura Maria a Bozni, Cana Niţa a lu Bumbu, Fericean Telca a lu Ţîţoi, Joldea Catiţa a lu Pisatu, Rada Catiţa a lu Bacu, Tîmpa Niţa a lu Circu şi Vesa Maria a lu Mielu.

La confecţionarea şubelor şi a cioarecilor se pricepeau de minune Barbura Lina a lu Busuiocu, Fericean Telca e lu Ţîţoi, Hălmăgean Florica a lu Pintăru şi Ristea Niţa a lu Andăr [B — Aprecierile de mai sus au fost făcute printre altele de către:

— Fericean Livia, casa Nr. 157, născută în 1912 (mama autorului);

— Ilea Lucreţia, casa Nr. 123, născută în 1920;

— Rada Catiţa, casa Nr. 2, născută în 1917.

PIESE VESTIMENTARE DIN BLANĂ

Arta prelucrării blănurilor este de veche tradiţie pe teritoriul ţării noastre.

Este firesc să fi fost un meşteşug în floare şi la Bogeşti-Rădeşti, unde, majoritatea populaţiei se ocupă, alături de agricultură, şi cu creşterea animalelor.

Piesele vestimentare din blană întâlnite pe teren, în majoritatea cazurilor (referindu-ne la piesele cele mai vechi), sunt din prima parte a veacului XX, ori cel mult de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Nici informaţiile obţinute nu depăşesc cu mult această dată.

Pe valea Crişului Alb există o mare varietate de cojoace. Diversificarea se remarcă în mod deosebit la cojoacele femeieşti şi mai ales la tehnica şi cromatica ornamentării. Cojocul, ca şi celelalte piese de port, se asortează perfect cu costumul în componenţa căruia intră.

Cojoacele au fost lucrate din piele de oaie sau de miel în culoarea lor naturală şi abia mai târziu şi numai în unele centre, pielea a fost vopsită în negru. Aşa s-a întâmplat cu centrele de cojocărit care au apărut mai târziu — cum au fost cele de la Buteni şi Gurahonţ — unde s-a folosit pielea cu blană neagră.

Deşi înainte, vor fi purtat cojoace făcute în sat, în ultima sută de ani, mai ales pentru sărbători, cojoacele purtate la Bogeşti-Rădeşti au provenit în majoritate de la cojocarii din Buteni şi Gurahonţ.

Cojoacele sunt scurte, fără mâneci, tăiate în faţă, încheiate cu o panglică, sau mai rar, cu „bumbi” (nasturi) şi „cheutori”. Cojoacele de jur-împrejur, sunt ornate cu o fâşie îngustă de blană neagră.

Tehnica de broderie este asemănătoare cu tehnica tuturor centrelor de cojocărit din ţară.

Cojocul butincinesc a apărut la Buteni la începutul secolului XX, într-o formă mai puţin ornamentată. Forma de astăzi a apărut pe parcurs, prin talentul urnei familii vestite de cojocari.

Se aplică broderia plină „pe scris”. Broderia a fost executată cu lânică şi mătase.

Motivele ornamentale sunt specifice ornamentaţiei pielii din toată ţara, subliniind încă o dată unitatea de gândire artistică a poporului, rezultat al unui fond comun, al unor experienţe transmise din generaţie în generaţie. Cel mai des întâlnim motivul rozetă în variate dimensiuni şi forme, cu raze rectilinii sau în formă de vârtej. Motivele florale singure, dar mai ales combinate cu alte motive, apar sub diferite forme.

Cusătura de piele, deşi cu funcţie decorativă, are un pronunţat rol utilitar. Ea urmăreşte şi întăreşte linia de croi, locul de îmbinare a pieilor.

Pielea este folosită ca aplicaţie ornamentală în variate forme. Ca simplu tiv se

foloseşte la răscroiala mânecii, pe umeri, la marginea de jos a cojocului, monocrom, mai des în culoarea roşie. Ornamentaţia acoperă toată suprafaţa cojocului.

a. Cojoc butincinesc pentru femei – faţa	**b. Acelaşi cojoc – spate**
Foto 48.	

Oricare ar fi modalitatea de sistematizare a motivelor ornamentale, ele sunt organizate pe spaţii bine limitate, determinate de însăşi structura morfologică a acestei piese vestimentare. În general, ornamentaţia este concentrată pe cinci spaţii: cele două aripi din faţă, spatele şi cele două spaţii de sub braţ (vezi şi Foto 48).

Perioada de maximă înflorire a confecţionării cojoacelor a ţinut până după cel de al doilea război mondial, când pieptarul i-a luat locul.

Pieptarul este o piesă de trecere. A apărut alături de cojocul tradiţional încă înainte de cel de al doilea război mondial. Pieptarul lung până la şold deschis în faţă, de culoare maro, este mult mai modest ornamentat. Un vrej sinusoidal ornamentat cu floricele împrejmuieşte cojocul tivit de jur împrejur cu blană neagră sau albă.

Atât cojocul bărbătesc tăiat în faţă, cât şi pieptarul care se încheie la umăr şi sub braţ, din Buteni, păstrează suprafaţa albă a pielii, Cojocul este ornamentat pe piept şi pe buzunare, cu aplicaţii de piele roşie tăiate în arabescuri şi prinsă de fond cu împunsături ornamentale, cu aţă neagră. De jur împrejur este împrejmuit cu o tivitură de piele roşie, de colţuri zimţate şi găurele, secondată cu o împletitură şi o cusătură fină de culoare roşie, albă şi albastră.

BUNDA

Bunda este o piesă nelipsită în nici o gospodărie. Era realizată întotdeauna fără mâneci, largă, croită din 6 piei de oaie şi lungă până la glezne.

Se purta la drum sau în alte ocazii fiind caldă şi făcând o bună protecţie corpului. De regulă se păstra culoarea naturală, nu se vopsea [B– 41, 41 A şi 41 B].

*
* *

Întreaga activitate legată de portul popular, putem spune că aparţine efortului extraordinar al femeilor cărora le revenea sarcina să-l confecţioneze, dar şi să-l orneze. Şi în această privinţă, măiestria şi întrecerea între ele era continuă.

Primele noţiuni de cusut, fetiţele le primeau încă înainte de a ajunge la vârsta şcolarizării. Erau învăţate primele noţiuni necesare activităţii cârpitului, iar apoi treptat mama, bunica sau altcineva din familie o învaţă paşii următori şi deprinderile necesare ajungerii la o adevărată măiestrie. Odată „alfabetul" cusutului învăţat, el era îmbogăţit prin relaţiile cu alte fetiţe sau fete, în schimbul de cunoştinţe ce se făcea, şi strădania de a se întrece una pe alta. Nu exista o şcoală anume, dar, şezătorile unde se torcea, se cosea sau se desfăşurau alte activităţi legate de portul popular, constituiau un prilej deosebit de util pentru toate participantele. Evident, viaţa stabilea şi o anumită ierarhizare a valorilor, unele dintre aceste tinere ajungând la maturitate veritabile artiste, din mâinile lor harnice ieşind adevărate bijuterii ale portului popular. Era şi asta o expresie a unor suflete curate şi a dragostei eterne pentru frumos, pentru perfecţiune.

Nu am vrea să omitem o preocupare constantă a gospodinelor din Bogeşti-Rădeşti, aceea a recondiţionării veşmintelor familiei şi a curăţeniei. Spre cinstea lor, femeile, au avut în permanenţă preocuparea pentru curăţenie, fie că era vară, fie că era iarnă. Mai ales iarna era o treabă foarte grea. Spălatul rufelor se făcea practic la vale. Locul preferat era cel de la Vale la Uliţă.

Rufele erau sortate, cele ce puteau colora, erau puse de regulă la fundul pârlăului, cele mai sensibile se puneau în partea lui superioară. Pârlăul fiind un vas tronconic sprijinit pe trei picioare, pe fundul lui se practica un orificiu pe unde se putea scurge apa.

Rufele erau muiate după masă sau spre seară cu apă caldă, apoi erau aşezate în pârlău, până acesta se umplea. Peste rufele aşezate în pârlău se realiza dintr-un lipideu sau din alte rufe o gargină (un inel, bordură, guler) apoi peste toate era aşezată o pânză, un material din cânepă numit cenuşar. Pe acesta se punea de un lat, două de palmă, cenuşă din lemne. Peste cenuşă se turna apoi apă fiartă, o căldare sau mai multe, în funcţie de volumul pârlăului dar şi de gradul de murdărie a rufelor. După ce se turna apa, peste pârlău era pus un acoperământ, menit să păstreze cât mai mult căldura din pârlău.

Apa fierbinte turnată peste rufele murdare se scurgea încet prin orificiul din fundul pârlăului, prin care era trecută o cârpă îngustă ce era legată de un beţişor spre a nu cădea. Aceasta era pişătoarea pârlăului. Dacă se considera necesar, după scurgerea apei (leşiei) din pârlău, se mai turna altă apă fierbinte.

A doua zi, dimineaţa, rufele erau scoase din pârlău şi erau duse cu carul sau un căruţ, la vale, spre a fi spălate. Aici rufele erau aşezate pentru a fi izbite cu maiul de spălat, pe un scăunaş, care avea numai la un capăt două picioare mici spre a sta înclinat. Uneori nu se utiliza scăunaşul, ci se uza de o piatră mai lată care juca, practic, acelaşi rol. După ce erau bine bătute cu maiul, erau clătite în apa din vale. Dacă pe vreme mai caldă, acest lucru era plăcut, iarna pe timp de ger era un adevărat calvar, să stai cu mâinile în apa rece, de multe ori după ce în prealabil fusese spartă gheaţa spre a se ajunge la apă.

Oricum, nevoia de curăţenie trupească şi sufletească a oamenilor din Bogeşti-Rădeşti, a dus la înfrângerea oricăror greutăţi [B–42].

Nu putem încheia acest aspect al vieţii, fără să remarcăm un fapt sesizat în anul 1990. Pătrunderea la Rădeşti a curentului electric şi a diverselor maşini

gospodăreşti, a produs şi în privinţa spălatului rufelor unele mutaţii. Astfel pârlăul în bună măsură a fost înlocuit cu maşina de spălat rufe, iar cenuşa de detergenţi. Interesant este că după această, să-i zicem prespălare, rufele sunt duse şt spălate clasic, tot la vale, după procedeul expus mai sus, păstrându-se într-un fel tradiţia seculară.

ŢESĂTURI DE INTERIOR

Ţesăturile de interior sunt în exclusivitate creaţii ale harnicei gospodine, care prin prezenţa sa a ştiut să aducă în casa ei un plus de căldură şi intimitate atât de necesare desfăşurării vieţii de familie.

Prin materia primă folosită, prin tehnica de ornamentare, prin modul de dispunere a câmpurilor decorative, prin cromatica lor, cât şi prin modul de expunere în locuinţă, ţesăturile contribuie la definirea trăsăturilor de interior ale aşezării.

După materia primă din care sunt confecţionate textilele de interior din Rădeşti, acestea se pot grupa în ţesături din lână şi ţesături din fibre vegetale (cânepă — in — şi mai târziu bumbac şi misir). Părul de capră s-a folosit mai puţin, iar borangicul aproape de loc, la fel ca şi ţesăturile din in.

Ţesăturile de interior mai pot fi grupate după funcţia pe care au avut-o în locuinţă: ţesături cu rol pur utilitar (lipidee, feţe de perină, şterguri), ţesături cu rol utilitar şi decorativ (cuverturi de pat, numite tot lipidee, căpătâie de perină — feţe de perină, feţe de masă — măsăriţă etc.) şi ţesături cu rol pur decorativ (ştergare de perete şi de grindă etc.).

Duna (perină mare pentru acoperit), umplută cu pene de gâscă (unele şi cu pene de găină), şi pernele sunt acoperite cu lipidee ţesute din misir şi bumbac, îmbinate cu cipcă şi ornamentate la ambele capete cu vrâste alese şi ornamentate cu fire de bumbac răsucite. Peste ele sunt aşezate două rânduri de perne mari, ornamentate la căpătâie. Lipideele şi feţele de masă erau ţesute în trei sau patru iţe în tăblii (cu pătrăţele). Decorul se realiza prin alesături şi broderie (Vezi Foto 49).

În cromatica textilă de casa brodat predominau roşul şi albastrul. Mai târziu au pătruns verdele, movul, galbenul etc.

Între cele două războaie mondiale, gama tehnicilor de broderie a fost simţitor lărgită.

Foto 49. Cuvertură pentru pat — lipideu — de observat tăbliile ce se formează prin ţesătură

Odată cu mărirea geamurilor a apărut moda perdelelor albe, ornamentate prin tăieturi. Ţesăturile în care albul este preponderent conferă interiorului o notă de simplitate şi eleganţă.

O pondere însemnată au avut-o ţesăturile din lână, folosite mai întâi ca învelitori. Ele erau ornamentate prin dungi dispuse orizontal, realizate prin fire de băteală de o culoare contrastantă cu fondul alb, deşi uneori şi fondul era de culoare închisă.

Culorile folosite, în general, erau cele naturale: negru, sur, alb. Dar se foloseau şi maro, verde, roz etc.

Vrâstele de aceiaşi lăţime puteau să se repete la intervale egale sau inegale, dar păstrând un anumit ritm. O compoziţie decorativă mai complexă s-a obţinut prin alternarea vrâstelor inegale pe ambele direcţii formând tăblii (carouri) (Vezi Foto 49).

Este de remarcat că, deşi mobilierul vechi este pe cale de dispariţie din interiorul ţărănesc, ţesăturile se păstrează şi astăzi

În cele ce urmează vom reveni asupra ştergarului întrucât el ocupă un loc important în decoraţia interioarelor.

De formă dreptunghiulară, ştergarul ca şi celelalte ţesături de interior a fost la început ornamentat cu vrâste roşii, vinete sau alte culori, este cel mai simplu şi cel mai vechi element ornamental executat pe ţesături. Vezi şi Foto 50.

Dar s-au lucrat şi ştergare, de mare frumuseţe, având mijlocul cu câmp alb iar capetele sunt ornamentate cu motive geometrice „alese” în război. De multe ori canetele erau ornamentate diferit. Vezi Foto 51–54.

Foto 50. Ştergar — ştergură. Un model mai simplu	**Foto 51.a. Ştergar mare cu modele diferite la cele două capete. Se utilizează ca decor, la sărbători sau evenimente**

Foto 51.b. Detaliu de ştergar

Foto 51.c. Detaliu de ştergar

Foto 52. Ştergar — ştergură

Foto 53. Ştergar — ştergură

Foto 54. Ştergar — ştergură

Culorile folosite sunt: roşu care predomină, negru, albastru, apoi galben, portocaliu, verde etc. Îmbinarea acestora evidenţiază acelaşi simţ, aceeaşi măsură, a echilibrului şi bunului gust al creatoarelor.

Capetele ştergarelor se termină cu o cipcă (dantelă) sau cu ciucuri coloraţi în roşu, negru, alb, galben, albastru.

Ştergarele erau folosite la încadrarea blidelor agăţate pe pereţi, a icoanelor, a oglinzii, a ferestrelor. De altfel numărul ştergarelor varia după posibilităţile materiale ale proprietarului.

Dar ştergarul era folosit nu numai ca piesă de uz curent sau pentru împodobirea interiorului ci şi ca piesă de port popular precum şi la diferite ceremoniale, obiceiuri etc. De exemplu: coşurile de mână cu care se mergea la târg sau în ţarină cu mâncarea se acoperea cu un ştergar ornamentat; la femeia care a născut se obişnuia să se meargă cu „cinstea”, adică cu o farfurie–blid cu plăcinte sau alte produse care erau duse într-un frumos ştergar; la înmormântare se dădeau de pomană ştergare; când se construia o casă nouă se prindea de scheletul acoperişului un leaţ, iar

în vârful lui era legată o sticlă cu băutura şi un ştergar; ştergarul servea şi ca semn distinctiv al imprimătorilor — chemătorii la nuntă; tot la nuntă „geavărul” purta un ştergar de geavăr foarte bogat ornamentat şi cu o lungime de peste doi metri. Lăţimea ştergarelor fiind de cca. 40 cm [B–44].

COLORANŢI VEGETALI

Este evidentă existenta unei concordanţe între statutul socio-profesional, sexul şi vârsta sătenilor, pe de o parte şi culorile pieselor de îmbrăcăminte tradiţională pe de altă parte.

După cum se cunoaşte, până la generalizarea întrebuinţării coloranţilor obţinuţi pe cale industrială, textilele au fost vopsite, în totalitate, cu ajutorul coloranţilor vegetali. Dacă culorile descoperite de ştiinţa modernă sunt mai vii, cele dobândite cu ajutorul plantelor tinctoriale s-au dovedit a avea o trăinicie superioară, o expresivă prospeţime şi un registru mai întins de nuanţe intermediare. De aceea ni se pare firesc să susţinem existenţa unei „ştiinţe populare” a colorării fibrelor textile. Ea implică, mai întâi, acumularea întregului arsenal de cunoştinţe transmise de înaintaşi şi conservate la nivelul satului despre plantele cu virtuţi tinctoriale, despre însuşirile acestora, despre timpul propice recoltării, despre durabilitatea potenţelor lor coloristice, despre modul concret al întrebuinţării fiecăreia dintre ele etc. Totodată, ea presupunea îndemânare, pricepere, capacitate de a căuta şi de a găsi noi soluţii practice în domeniul acesta. Aşa că ştiinţa vopsirii fibrelor textile nu putea fi la îndemâna oricui. Doar unele persoane o stăpâneau exemplar şi ele erau solicitate să satisfacă toate nevoile satului. Dar lucruri mai simple puteau, bineînţeles, rezolva toate gospodinele.

Pentru a fi corespunzătoare, plantele tinctoriale trebuiau culese pe timp frumos, uscate la umbră şi puse la adăpost în locuri ferite de umezeală.

De regulă în vederea vopsirii se umplea un vas de 15–20 litri cu apă în care se fierbeau plantele sau numai a părţilor lor cu efecte coloristice. După fierberea în clocot, se scoteau plantele din apă şi se adăugau 150–200 grame piatră acră pisată. Abia după aceea se introduceau fibrele textile ce erau lăsate să dea un clocot, fiind lăsate în vopsea un timp bine determinat. Până şi zvântarea ori uscarea trebuiau să respecte anumite reguli.

Ca să se asigure durabilitatea culorilor, fibrele textile se fierbeau, uneori, în zer, în usuc de lână sau în urină.

Pentru obţinerea unor variante de nuanţe coloristice, intermediare, se obişnuia fierberea asociată a două sau mai multe plante, dozate în cantităţi corespunzătoare şi lăsate la dospit atâta timp cât se aprecia necesar. Până la realizarea culorii preferate, se făceau, adeseori, mai multe probe succesive de amestec al coloranţilor.

Astfel pentru prepararea culorilor se utilizau printre altele, pentru ROŞU: şovârf putrezit (*Criganum vulgare*); scoarţă de arin negru (*Alnus glutinosa*); scoarţă de prun (*Prunus domestica*); scoarţă de stejar (*Quercus robur*); frunză de măr dulce sau acru; frunze şi coajă de corn (*Cornus mas*); vâsc (*Viscum album*); coaja de mesteacăn; rădăcini de măcriş (*Rumex acetosella*); cimbru de câmp şi şovârf; scoarţă de porumbari, scoarţă de prun şi şovârf; coajă de fructe de măceş (uscată şi fiartă); şovârf, scoarţă de prun şi cimbrişor; coajă de arin roşu, şovârf şi coajă de prun; frunze de măr

pădureţ şi şovârf etc.

Pentru roşu deschis se foloseau: cireşe coapte; flori de trandafiri roşii; sfeclă; vişine coapte etc.

GALBEN se obţinea din: trunchi de drobiţă (*Genista tinctoria*); scoarţă şi frunză de păr pădureţ; coajă de mere sălbatice; muguri de răchită (*Oxycoccos quadripetalus*); tulpina de lapte-câinesc (*Euphoria Cyparissias*); tulpina ale alior, laptele cucului (*Euphoria helioscopia*); scoarţă şi frunză de mesteacăn (*Betula verrucosa*); flori de brânduşă; frunză de frăgar (dud); seminţe de floarea-soarelui (*Helianthus annuus*); tătăiş (*Pubicania disenterica*); gălbinare (*Serratula tinctoria*); mere pădureţe; foi de gutui (*Cydonia oblonga*); podbal (*Tussilago farfara*); bureţi de nuc; rostopască (*Chelidomom majus*); spornic-măturică (*Centaurea jurincifolia*); gladiş (*Acer tataricum*); rădăcini de dragavei pisate (*Rumex patientia*); pojarniţă – flori de sunătoare (*Hypericum perforatum*); scoarţa trunchiului de soc (*Sambucus*); zeamă de urzici cu rădăcini (*Urtica dioica*); frunză de viţă de vie; coliandru — buruiana pucioasei.

Galben deschis din: flori de romaniţă — muşeţel; paie de ovăz etc.

Galben verzui din flori de şofran (Crocus sativus).

Galben închis din: foi de ceapă; foi şi funie de ceapă.

Galben portocaliu diferite nuanţe din foi de ceapă uscată, rădăcină de ştevie şi alior.

ALBASTRU se obţinea din: lemn câinesc; gogoşi de boz; scoarţă de soc; dragavei (ştevie) etc.

Albastru deschis din: şovârf, arin şi ceai; dragavei (ştevie) şi piatră albastră.

Albastru în diferite nuanţe din usuc (de la spălarea lânii) şi piatră albastră.

VERDE din: mâţişoare de răchită; coajă de arin; coajă de măr dulce şi alior; frunze de nuc; scoarţă de păr pădureţ; mac (*Papaver sonmiferum*) sămânţă de floarea soarelui fiartă; dediţă (*Anemone silvestris*); tulpină de laptele-câinelui; leuştean (*Levisticum officinale*); frunză de mesteacăn; foi de dragavei (ştevie); brânduşe (*Crocus heuffelianus, Colchicuin autumnale*); salbă moale şi calaican; frunze ce lemn câinesc; frunze de nalbă.

Verde spălăcit din salbă moale (căline) şi boz (un fel de soc mic).

Verdele prazariu din fire colorate albastru introduse în culoare galbenă.

Verde gălbui din coajă de soc; partea verde a cepei.

Verde închis din flori de romaniţă (muşeţel); frunze şi flori de tei; lobodă.

Verzui cafeniu din spanac.

CAFENIUL se obţinea din: foi de nuc; frunză de gutui; scoarţă de nuc; scoarţă de prun; scoarţă de plop; scoarţă de piersic (Persica vulgaris); mâţişoare de plop; gladiş; cenuşă rămasă în urma arderii paielor de grâu; arin negru; căline (salbă moale); flori de romănită (muşeţel); floare de şovârf şi coji verzi de nuc etc.

Cafeniu diferite nuanţe din: coji de nucă (verzi şi uscate); pojarniţă — flori de sunătoare.

Cafeniu deschis din floare de tei; foi de dragavei (ştevie).

Cafeniu închis din floare de tei (*Tilia cordata*) şi coajă de ceapă.

VIOLET se obţinea din: coajă de gladiş; căline (salbă moale) şi boz; fragi (dude) negre coapte; seminţe de lemn câinesc.

Violet spălăcit din căline (salbă moale) şi soc.

Violet deschis din coajă de păr.

Vişiniu din: coajă de cer (*Quercus ceris*) şi flori de tei; sau din fire vopsite în roşu şi trecute prin negreala dată de scumpie şi şovârf.

NEGRU se obţinea din: scoarţă şi bobiţe de arin negru; scoarţă de stejar; scoarţă de prun; scoarţă şi frunze de nuc (*Juglans regia*); scoarţă şi fructe de lemn-câinesc (*Lygustrum vulgare*); scoarţă de arţar (*Acer platanoides*); şovârf; păstăi de bob (*Vicia faba*); frunze de boz (*Sambucus ebulus*); scoarţă de porumbari; scoată de gorun (*Quercus petraea*); fructe de corn; coaja verde a fructelor de nuc; coajă de arin, coajă de stejar şi floare de şovârf; coajă de nucă; coajă de arin şi floare de şovârf.

Negru spălăcit din căline (salbă moale) şi calaican; frunză şi flori de tei; creaţă — izmă creaţă — (Mentha piperita); frunze şi flori de soc.

Cenuşiu din căline (salbă moale) şi soc; urzică moartă.

*

* *

Unele plante sau numai părţi ale acestora au servit şi la vopsirea ouălor. Cel mai des solicitate erau foile de ceapă; tulpina de laptele-câinelui; rădăcinile de urzici; frunzele de viţă de vie; mălaiul cucului; seminţele coapte de floarea-soarelui etc.

Se poate observa că una şi aceeaşi plantă putea contribui la prepararea mai multor culori. Rezultatul depindea în egală măsură, de cantitatea de plante utilizate şi de durata menţinerii lor la fiert sau la dospit. Totodată, intervenea priceperea efectuării amestecului de plante şi cea a introducerii succesive a fibrelor textile în culori diferite.

Câteodată şi unele piese de mobilier erau ornamentate prin folosirea vopselelor naturale — în special lăzile de zestre — aveau unele părţi colorate cu dungi alternante de diferite culori.

Coaja de arin a mai fost întrebuinţată şi la argăsirea pieilor. Şi exemplificarea ar putea continua, fiindcă nu avem nici pe departe pretenţia de a fi spus totul despre coloranţi [B–45 şi 45 A].

Note bibliografice
(utilizate pentru cadrul economic)

1. Romulus Vuia, *Studii de etnografie şi folclor*, Vol. I, Editura Minerva, Bucureşti, 1975, p. 50.
2. Paul Stahl, *Planurile caselor româneşti ţărăneşti*, Sibiu, 1958, p. 22–24.
3. Valer Butură, *Străvechi mărturii de civilizaţie românească — Transilvania — Studiu etnografic*, Editura Ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 63.
4. Tereza Mózes, *Zona etnografică Crişul Repede*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1984, p. 121–124; 4. A. Oarcea Maxim a lu Damaschin, Informator, Casa Nr. 44, născut în 1902.
5. Tereza Mózes, *Zona etnografică Crişul Repede*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1984, p. 125–126; 5. A. Oarcea Maxim a lu Damaschin, Informator, Casa Nr. 44, născut în 1902.
6. Idem, ibidem.
7. Tereza Mózes, *Zona etnografică Crişul Repede*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1984, p. 129–130.
8. Idem, Op. cit., p. 131.
9. Valer Butură, *Străvechi mărturii de civilizaţie românească — Transilvania — Studiu etnografic*, Editura Ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 113–120 passim.
10. Tereza Mózes, *Zona etnografică Crişul Repede*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1984, p. 132–134; 10.A, Barbura Tiţa, Informator, Casa Nr. 134, născută în 1912.
11. Aurel Sasu, *Contribuţii la cercetarea şi cunoaşterea porţilor ţărăneşti în judeţul Arad*, în „Ziridava”, Vol. XII, 1980, p. 629–637 passim.; 11. A, Fericean Ştefan, Informator, Casa Nr. 107, născut în 1920.
12. Valer Butură, *Străvechi mărturii de civilizaţie românească — Transilvania — Studiu etnografic*, Editura Ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 88–89.
13. Dr. Radu Octavian Maier, *Arhitectura ţărănească şi elementele ei decorative în vestul ţării*, Arad, 1979, p. 4.
14. Gheorghe Iordache, *Ocupaţiile tradiţionale pe teritoriul României*, Vol. I, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1985, p. 9–58 passim.; 14.A, Fericean Istinie, Informator. Casa Nr. 202, născut în 1906.
15. Gheorghe Iordache, *Ocupaţiile tradiţionale pe teritoriul României*. Vol. I, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1985, p. 115–189 passim.; 15.A, Fericean Istinie, Informator. Casa Nr. 202, născut în 1906; 15.B, Rada Ioan, Informator, Casa Nr. 2, născut în 1909.
16. Gheorghe Iordache, *Ocupaţiile tradiţionale pe teritoriul României*. Vol. I, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1985, p. 196–227 passim.; 16.A, Fericean Eva, Informator, Casa Nr. 162, născută în 1915.
17. Gheorghe Iordache, *Ocupaţiile tradiţionale pe teritoriul României*. Vol. I, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1985, p. 229–242 passim.; 17.A,

Fericean Eva, Informator. Casa Nr. 162, născută în 1915.
18. Gheorghe Iordache, *Ocupaţiile tradiţionale pe teritoriul României*. Vol. I, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1985, p. 244–304 passim.
19. Gheorghe Iordache, *Ocupaţiile tradiţionale pe teritoriul României*. Vol. I, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1985, p. 305–319 passim.; 19.A, Fericean Istinie, Informator, Casa Nr. 202, născut în 1906.
20. Gheorghe Iordache, *Ocupaţiile tradiţionale pe teritoriul României*. Vol. I, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1985, p. 321–326 passim.; 17.A, Fericean Eva, Informator. Casa Nr. 162, născută în 1915.
21. Géza Kovách, *Sisteme medievale pentru măsurarea suprafeţelor*, în „Ziridava", Vol. IX, 1978, p. 56–62 passim.
22. Dr. Liviu T. Ghilezan, Deputat, *Contribuţii la Noua reformă agrară pentru Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*, Imprimeria Ministerului Cultelor şi Artelor, Bucureşti, 1921, p. III.
23. Şandru Maria, Informator, Casa Nr. 157, născută în 1910; 23.B, Fericean Istinie, Informator, Casa Nr. 202, născut în 1906.
24. Gheorghe Iordache, *Ocupaţiile tradiţionale pe teritoriul României*. Vol. I, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1985, p. 7–159 passim.; 24.A, Fericean Istinie, Informator, Casa Nr. 202, născut în 1906.
25. Constantin C. Giurescu, *Contribuţii la istoria ştiinţei şi tehnicii româneşti în secolele XV–începutul secolului XIX*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1973, p. 157–160.
26. Tereza Mózes, *Zona etnografică Crişul Repede*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1984, p. 107.
27. Valer Butură, *Străvechi mărturii de civilizaţie românească — Transilvania — Studiu etnografic*, Editura Ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 317–318.
28. Idem, *Op. cit*., p. 321–327 passim.; 28.A, Rada Ioan, Informator, Casa Nr. 2, născut în 1909.
29. Valer Butură, *Străvechi mărturii de civilizaţie românească — Transilvania — Studiu etnografic*, Editura Ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1989, p. 332–360; 29.A, Rada Ioan, Informator, Casa Nr. 2, născut în 1909.
30. Constantin C. Giurescu, *Contribuţii la istoria ştiinţei şi tehnicii româneşti în secolele XV–începutul secolului XIX*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1973, p. 213–231 passim.; 30. A, Fericean Istinie, Informator, Casa Nr. 202, născut în 1906.
31. Barbura Tiţa, Informator, Casa Nr. 134, născută în 1912.
32. Dr. Gheorghe Crăiniceanu, *Igiena ţeranului român — Locuinţa, încălţămintea, îmbrăcămintea. Alimentaţia în diferite regiuni ale ţării şi în diferite timpuri ale anului*, Lito-tipografia Carol Göbl, Bucureşti, 1395, p. 197–228 passim.; 32.A, Barbura Tiţa, Informator, Casa Nr. 134, născută în 1912.
33. Şandru Maria, Informator, Casa Nr. 157, născută în 1910
34. Gheorghe Iordache, *Ocupaţiile tradiţionale pe teritoriul României. Vol. II*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1986, p. 308–314 passim.; 34.A, Fericean Eva, Informator. Casa Nr. 162, născută în 1915.
35. Gheorghe Iordache, *Ocupaţiile tradiţionale pe teritoriul României. Vol. II*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1986, p. 214–242 passim.; 35.A, Fericean Istinie, Informator, Casa Nr. 202, născut în 1906; 35. B, Coşeri Ionel, Informator, Casa Nr. 61, născut în 1929.

36. Gheorghe Iordache, *Ocupaţiile tradiţionale pe teritoriul României. Vol. II*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1986, p. 246–288 passim.; 36. B, Coşeri Ionel, Informator, Casa Nr. 61, născut în 1929.
37. Gheorghe Iordache, *Ocupaţiile tradiţionale pe teritoriul României*. Vol. II, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1986, p. 180–207 passim.; 37.A, Fericean Istinie, Informator, Casa Nr. 202, născut în 1906.
38. Tereza Mózes, *Zona etnografică Crişul Repede*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1984, p. 46–47; 38. A, Fericean Ştefan, Informator, Casa Nr. 107, născut în 1920.
39. Tereza Mózes, *Portul popular din bazinul Crişului Alb*, Oradea, 1975, p. 39–41 passim.
40. Aurel Sasu, *Textile populare româneşti din judeţul Arad*, în „Ziridava", vol. XIV, 1982, p. 476–486 passim.; 40. A, Rada Catiţa, Informator, Casa Nr. 2, născută în 1917.
41. Tereza Mózes, *Portul popular din bazinul Crişului Alb,* Oradea, 1975, p. 41–104 passim.; 41. A, Rada Catiţa, Informator, Casa Nr. 2, născută în 1917; 41. B, Ilea Lucreţia, Informator, Casa Nr. 123, născută în 1920.
42. Ferician Livia, Informator, Casa Nr. 157, născută în 1912.
43. Tereza Mózes, *Zona etnografică Crişul Repede*, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1984, p. 132–134.
44. Aurel Sasu, *Textile populare româneşti din judeţul Arad*, în „Ziridava", vol. XIV, 1982, p. 491–495 passim.
45. Gheorghe Iordache, *Ocupaţiile tradiţionale pe teritoriul României*. Vol. II, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1986, p. 316–319 passim.; 45. A, Fericean Eva, Informator. Casa Nr. 162, născută în 1915.

Au mai fost consultate:

1. Tudor Pamfilie, *Agricultura în România*, Studiu etnografic, Bucureşti, 1913.
2. Stela O. Clepea, *Interiorul tradiţional*, în „Tibiscus", Etnografie, 1976–1978, Culegeri de studii şi materiale de etnografie şi artă populară, Timişoara, 1978.
3. Dr. Nicolae Săcară, *Valori ale arhitecturii populare româneşti*, Editura Facla, Timişoara, 1987.
4. Henri H. Stahl, Paul H. Stahl, *Civilizaţia vechilor sate româneşti*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.
5. Titus L. Roşu, *Vămi, vaduri şi drumuri comerciale bihorene până la jumătatea veacului al XIV-lea*, în „Studii şi articole de istorie", vol. 3, 1961.
6. Ştefan Manciulea, *Câmpia Tisei, în „Buletinul societăţii regale române de geografie*, Tomul LVII, 1938.
7. G. T. Niculescu-Varone, *Costumele naţionale din România întregită*, Editura şi tipografia ziarului „Universul", 1937.
8. Rodica Herlo, *Podoabe populare româneşti din părţile Aradului*, în „Ziridava", Vol. XIV, 1982.
9. George Manea, *Elemente pentru definirea zonelor etnografice ale judeţului Arad*, în „Ziridava", Vol. X.
10. Dr. Radu Octavian Maier, *Arhitectura ţărănească şi elementele ei decorative în vestul ţării*, Arad, 1979.

V
CADRUL ADMINISTRATIV

A) Organizarea — arondarea administrativă

Despre modul de organizare a aşezării noastre — Bogeşti-Rădeşti —în antichitate şi în perioada migraţii lor popoarelor nu avem deocamdată date certe.

Despre Bogeşti-Rădeşti, sub aspectul arondării administrative, noi vom vorbi în special pentru perioada de după atestarea sa documentară, adică după 1439–1441.

Anterior acestei date strămoşii noştri vor fi făcut parte din cnezate şi voievodatele pe care le-am menţionat.

Ulterior organizarea administrativă a teritoriului s-a dezvoltat şi perfecţionat în jurul unor centre de putere, castre, cetăţi.

Astfel, în jurul anului 1131 în jurul cetăţii Aradului i-a fiinţă comitatul cu acelaşi nume şi care cuprindea împrejurimile, în special, zona de câmpie.

În anul 1214 e pomenit comitele arădean Paul alături de care apare şi comitatul Zarand, acesta ocupând zona mai deluroasă bazându-se pe castrul Zarand. Încet şi în timp, ambele comitate îşi extind suprafaţa, pe măsura expansiunii feudalismului.

Un alt centru de putere, Cetatea Şiriei, este atestată documentar printr-un document datat 8 septembrie 1531.

Alte centre apar în 1352 când este amintită cetatea Deznei între posesiunile cetăţii Ineu.

Despre interdependenţa între centrele de putere (cetăţi) şi comitate avem o dovadă din 1436 când castelanul Cetăţii Şiria devine comite suprem al comitatului Zarand.

Această cetate, Şiria, a avut mulţi ani un cuvânt greu de spus în problemele administrative din zona noastră, care după 1439 intră sub conducerea ei, până la prima ocupaţie turcească.

Este de reţinut şi faptul că la 1540 Transilvania, principat autonom şi tributar porţii otomane, ia sub controlul său comitatele din vestul ţării, în felul acesta şi Bogeştiul care era în comitatul Zarand, ţineau de Transilvania.

În anul 1566 ocupaţia turcească se extinde, cucerind şi Ineul. Se trece la administraţia turcească care creează aici un sangeac ce se întindea pe Criş în sus incluzând şi comuna noastră, Bogeşti.

Odată cu expansiunea otomană, pentru Bogeşti, dependenţa administrativă de Cetatea Şiriei scade până la înlocuirea ei totală cu dependenţa de Cetatea Ineului.

Pentru o scurtă perioadă de timp 1599–1600. Wihai Viteazul reuşeşte prima unire a celor trei ţări române, îndepărtând şi pe turci. Care, după victoriile lui Mihai Viteazul din 1595 se retrag.

După asasinarea mişelească a lui Mihai Viteazul în 1601, între Imperiul Habsburgic, Imperiul Otoman şi Transilvania se dă o bătălie îndelungată pentru stăpânire, printre altele şi a Văii Crişului Alb. Teritoriul este ocupat pe rând, când de unii, când de alţii, până în 1658 când turcii, după reocuparea Ineului îşi întind puterea până spre Brad.

În anii următori turcii reintroduc sistemul lor de administraţie cu un sangeac la Ineu, dar şi cu o caza la Almaş, deci foarte aproape de Bogeşti. Nu vom mai insista asupra acestui aspect care a fost prezentat la cadrul istoric.

Conflictele între Habsburgi şi Otomani, continuă şi pentru noi, care suportam greul, important este faptul că în 1691 Cetatea Ineului capitulează în faţa Habsburgilor, iar bogenii s-au trezit cu un alt stăpân, Imperiul.

La începutul secolului următor, comitatele Arad şi Zarand (cu excepţia Hălmagiului şi a zonei montane) vor fi încadrate Ungariei.

Dacă până în 1744, comuna Bogeşti a făcut parte din comitatul Zarand, din acel an, prin extinderea spre est a comitatului Arad, în dauna comitatului Zarand, în continuare va depinde de comitatul Arad. Comitatul Zarand, redus ca arie în 1744, este apoi desfiinţat în 1876.

După trecerea comunei Bogeşti şi a altora la comitatul Arad, constatăm o subîmpărţire a judeţului în plăşi.

Astfel Bogeştii au aparţinut pe rând, la 1848 de plasa Ineu, în 1851 de plasa Buteni, la fel apare şi în 1877, pentru ca de prin anul 1896 să ţină de plasa Sebiş. Schimbările, după cum se vede, erau destul de frecvente.

În perioada interbelică Rădeştii au ţinut tot de plasa Sebiş.

***

Conducerea nemijlocită a obştii săteşti a fost exercitată de către gospodarii aleşi de către oamenii din comună. Aşa se face că a existat un conducător local, cu autonomie, din timpuri foarte vechi până în anul 1950, când aşezarea încetează a mai fi comună, devenind sat component al comunei Almaş, nemai având un conducător propriu.

Denumirea funcţiei conducătorului a fost diferită în timp. În 1525 obştea era condusă de un cneaz (pe nume Stan — după cum am mai arătat). Ulterior a fost numit jude sau altfel, atribuţiile sale în esenţă nu s-au schimbat.

Dintre primarii secolului al XX-lea vom enumera — cu ajutorul lui Fericean Adrian — pe următorii:

–1904	Tomuţa Ioan
1904–1918	Fericean Vasile
1918–1919	Rada Ilie
–1919	Barbura Teodor
1920–1928	Rada Adrian
1928–1929	Gâş Vasile
1929–1930	Tomuţa Vasile
1930–1940	Fericean Vasile
1940–1945	Dîrlea Teodor
1945–1946	Fericean Ioan [B–l]

În Bogeşti-Rădeşti nu au fost notari. Sub acest aspect întotdeauna oamenii au fost nevoiţi să se duca în alte localităţi unde erau arondaţi, pentru rezolvarea problemelor notariale, financiare sau judecătoreşti etc.

Aşezările unde a fost comuna mai tot timpul au fost Almaş, Buteni şi Sebiş.

B) AŞEZAREA (COMUNA)

FORMA AŞEZĂRII

În trecutul îndepărtat gospodăriile ce constituiau aşezarea erau risipite pe o arie foarte mare, în crânguri. Ele se mutau în funcţie de randamentul dat de pământul înconjurător, pe care gospodarul îl lucra, dar şi în dependenţă de alţi factori. Dar aceste aspecte au mai fost arătate. Trebuie însă sa reţinem cel puţin trei etape, distincte, privitor la dispunerea comunei Bogeşti, care se desprind din datele ce care dispunem în prezent.

Prima ar fi cea dinaintea anului 1732, an când aşezarea intră în marele domeniu al Ducelui de Modena. La aceasta dată răspândirea era foarte mare, începea de la Vârful Drocea şi se termina undeva la Ceret. Gospodăriile din spre Vârful Drocea, constituiau un excelent adăpost şi ascunzătoare pentru temuţii „lotri". Motive de îngrijorare pentru stăpânire, după cum vedem, erau. Pentru un mai bun control şi în special spre a proteja de „lotri", drumul de creastă de pe coama Munţilor Zarand, în timpul Ducelui de Modena, se dă o dispoziţie de a coborî toţi locuitorii aşezaţi în apropierea drumului, sub o anume linie de demarcaţie, atât la Bogeşti, cât şi în alte aşezări apropiate de drum.

Referitor la acest aspect Jurca Rada ne spune: „În anul 1745 în hotarul Bodeştilor a fost trasată o linie de demarcaţie începând de la Mihalcoşi până jos în vale apoi pe partea stângă până la Turcu (N. R.V. — Jurca Rada ia sensul mergând din Rădeşti spre Vârful Drocea. Ţinând seama de cursul pârâului Bodeşti, datele sunt pe dreapta, deci inverse), această linie s-a numit Garduţ, (N.R.V. — linie care se pare a şi fost materializată în teren, sub forma unui gărduţ), de aci în sus până la culmea Drocei toţi iobagii care locuiau pe acest teren au fost obligaţi a se muta în termen de doi ani de la acest gărduţ în jos până la Capul Dealului —, adică Bica Deal. Astfel toate familiile de aici au fost scutite timp de doi ani de impozite, dar forţaţi a-şi părăsi vetrele lor şi formându-şi o nouă gospodărie (…).

În această situaţie s-a aflat familiile: Munteanu care avea casă în câmpul de la Fânuri şi Câmpurile spre Drocea şi Ciuhă, apoi Prana, Olari, Rada, Cucu, Dudanii care erau aşezaţi în faţa Poienii, la Prunăşei, Cercezu, Pagina Dudanilor şi Cucu" [B–2].

De alt fel denumirea de „Gărduţ" apare şi pe vechi hărţi topografice, pe valea Bogeşti şi chiar în cele de dată recentă, în imediata apropiere şi ceva mai la sud ce cota 465 — Vârful Ceteţelei.

În plus găsim şi un corespondent, în valea Musteşti, unde se afla pârâul Gărduţ.

A doua etapă a aşezării comunei, tot cu casele (gospodăriile) resfirate, o putem considera după această dată, când aria de răspândire se restrânge, iar pe Dâmbul Bisericii, Bisericuţa existentă începe să adune în apropierea ei, tot mai multe gospodării.

După formarea domeniului Almay, acesta trece la aplicarea prevederilor unui ordin al Mariei Tereza, de tragere la linie a satelor, scopul real fiind separarea pământurilor, şi pe această cale însuşirea unor suprafeţe cât mai mari de pământ în dauna iobagilor, concomitent cu un mai bun control al lor. În felul acesta începe, practic, a treia etapă.

În urma măsurătorilor topografice şi după îndelungi frământări, pe domeniul Almay au fost realizate planurile pentru trei comune sistematizate: Almaş, Bogeşti şi Cil.

După această sistematizare, realizată în jurul anului 1830, vatra satului a rămas neschimbată. Este un dreptunghi cu lungimea de 1.100 m şi o lăţime de 750 m.

În afara perimetrului locuibil sunt plasate în partea de vest a aşezării, cimitirele (morminţii) vechi şi noi. Şi tot în imediata apropiere, pe latura vestică dar

puţin mai la nord se află o pepinieră silvică. Iar în colţul extrem de nord-vest cimitirul vitelor (o groapă căptuşită cu piatră şi cărămidă şi acoperită).

Faţă de punctele cardinale aşezarea este dispusă cu axa longitudinală pe direcţia nord-sud, aproximativ, având o uşoara deviere a axei spre est.

Am arătat locul de dispunere a cimitirelor. În secolul trecut, după aşezarea pe actuala vatră, aici au fost înmormântaţi toţi răposaţii.

În secolul XX, pe măsura dezvoltării baptismului, cimitirele au fost separate.

În cimitirul ortodox, în zona sa mai veche, în special, dar şi în cea mai nouă, se remarcă crucile aşezate la căpătâiul celor răposaţi. Ele sunt înalte de peste 1,5 m, unele chiar peste 2 m, realizate din lemn cioplit, ele sunt solide şi impunătoare. Deasupra crucii sunt puse sub formă de acoperiş, două scânduri fixate pe vârful şi braţele crucii, spre a apăra lemnul de o prea rapidă degradare.

Pe cruci, în afara datelor despre cel dispărut, sunt încrustate felurite modele, unele dintre acestea fiind regăsite pe stâlpi porţilor de la casele oamenilor. (Vezi şi Foto 55 a şi b).

Baptiştii nu au cruce la căpătâi, ci un simplu monument cu înscrisurile corespunzătoare.

Foto 55 a. Aspect din cimitirul ortodox. Se observă crucile din lemn înalte

Foto 55 b. Cruce de mormânt. Detaliu. De remarcat motivele decoraţiei

REȚEAUA DE STRĂZI — ULIȚE

În lungimea sa de la sud la nord, comuna, este străbătută de trei uliţe pe toată lungimea, cea din mijloc fiind şi uliţa centrală şi deci şi cea mai largă. Ele împart aşezarea în patru părţi egale.

În lăţime, de la est la vest, comuna este străbătută de două uliţe, care împart aşezarea la câte o treime din lungimea sa. Intersecţiile uliţelor este în unghi drept, iar din intersectarea lor, rezultă 12 cvartale de gospodării. (Vezi şi Foto 56).

Se cuvine o precizare. Cvartalele din extremitatea sud-estică şi e cea din nord-vest, au fost rezervate în principal pentru dezvoltarea ulterioară a aşezării, nefiind locuite.

Uliţa principală are o lăţime de 45–55 m, iar celelalte au aproximativ 35–45 m lăţime.

Drumul propriu-zis pe care circulă carele, căruţele şi alte mijloace de transport sunt de pământ. Face excepţie uliţa principală, pe care s-a depus în lungul timpului piatră, pentru a-i îmbunătăţii calitatea, dar rezultatele nu sunt de durată. Oricum, acestei uliţe i se dă o atenţie sporită şi pentru faptul că face parte dintr-un drum comunal, cel ce leagă, de alt fel, Cilul de Rădeşti şi îşi continuă apoi traseul, cu utilitate agricolă şi forestieră, până la poalele Vârfului Drocea. Fiind, de fapt, un drum care face legătura între zona forestieră, aşezările amintite şi gara C.F.R. Almaş.

Figura 56. Localitatea Rădeşti (Schiţă)
Legendă:
1 – Biserica ortodoxă; 2 – Primăria şi găbănaşul; 3 – Şcoala primară; 4 – Monta comunală; 5 – Biserica baptistă; 6 – Prăvălie şi birt

În Rădeşti lăţimea părţii carosabile a uliţelor este de cca. 6 m.

Privind o secţiune a uliţelor din Rădeşti, vom constata că, pornind din axul carosabilului (a drumului), spre frontonul caselor, vom găsi drumul propriu zis, un acostament, şanţul, apoi la câţiva metrii un rând de pomi, cel mai frecvent sunt pruni, dar şi nuci sau alţi pomi fructiferi, urmează un trotuar, practic o calicuţă, pe care oamenii s-au străduit să pună ceva piatră mai măruntă sau chiar bolovani spre a uşura mersul şi pe cât posibil să se evite noroiul, care mai ales în timpul ploilor şi a zăpezii este stânjenitor.

Între trotuar (potecă, calicuţă) şi casă, în cei câţiva metri care le despart, unii gospodari au mai plantat un al doilea rând de pomi, deşi sunt gospodării unde aceştia lipsesc. Oricum, trecătorul pe o uliţă din Rădeşti, are din plin posibilitatea de-a alege spre gustare cele mai felurite fructe. Se evidenţiază şi în acest fel hărnicia gospodarilor şi ospitalitatea lor.

În scopul scurgerii apelor rezultate în urma ploilor şi a celor rezultate din topirea zăpezii, am arătat că, uliţele, de ambele părţi ale carosabilului au şanţuri. Cele de pe uliţa centrală, cu timpul, au fost tot mai bine conturate şi întreţinute, fiind mai mari şi mai adânci.

Aceasta şi ca urmare a ridicării constante a carosabilului, prin depunerile periodice de piatră pe el, în scopul îmbunătăţirii lui. Pe restul uliţelor din sat şanţurile sunt de dimensiuni mai reduse, suficient însă spre a permite evacuarea apei, scurgerea ei.

Trebuie făcută însă şi remarca că, configuraţia terenului pe care este aşezată vatra comunei, într-o uşoară pantă, fiind mai ridicat spre sud (partea către Vârful Drocea), coborând uşor în spre nord, (adică către Cil), respectiv Crişul Alb, uşurează evacuarea apelor de pe vatra comunei, evitând formarea de mlaştini, care sunt atât de nesănătoase mai ales pentru om.

Pentru a trece din drum în gospodărie, mai ales cu carul sau căruţa, au fost construite peste şanţuri, podeţe. Primele au fost din lemn, ulterior materialul de construcţie s-a diversificat trecându-se la piatră, cărămidă, tuburi din beton îngropate, sau chiar podeţe din beton turnat. Pe uliţa principală, în special, lumina podeţelor este destul de mare. În dreptul fiecărei porţi a gospodăriilor există un podeţ, dar sunt şi gospodării care au două podeţe. Primul care leagă drumul de casă şi anexele ei şi un al doilea, care, face legătura cu locul de depozitare a furajelor, lemnelor şi a grădinii (taleciului) gospodăriei.

Dar vorbind de scurgerea apelor şi evacuarea lor, nu putem să nu amintim existenţa albiei unui pârâuaş, care cea mai mare parte a anului nu are apă, ce urmează un traseu dinspre sud spre nord în perimetrul comunei, (Vezi şi Foto 56. Schema aşezării). El urmăreşte latura sud-vestică a aşezării până la uliţa principală pe care o traversează aproape de capul satului de unde, apoi, şerpuieşte printre cvartalele estice, străbătându-le aproximativ în diagonală, ieşind din comună în partea ei de nord-est.

Uliţele din Bogeşti-Rădeşti nu au avut şi nu au nume. A existat şi sunt şi în prezent numai casele numerotate.

Această precizare se impunea, spre a nu se mai repeta greşeala pe care o face Dr. Somogyi Gyula când afirmă, referitor la numele uliţelor că: „Utca nevek: Uliţa biserica (templon-utca), Uliţa serâcă (szegény- utca), Uliţa imăloasă (sáros-utca)” [B–2].

Rezultă deci, după Dr. Somogyi G., că din cele cinci uliţe, trei aveau nume. Nu ştim ce schemă de lucru a avut în vedere, dar acceptând că uliţa bisericii se justifică, celelalte două nu au nici o justificare. Să ne explicăm. La vremea când el scria, toate uliţele din comună au fost la fel de „imăloase” şi mai sunt, atunci când vremea este rea. Iar o uliţă a săracilor nu exista. Am arătat că locurile de casă au fost trase la sorţi, deci nu se poate vorbi despre o uliţă unde să fi fost grupaţi săracii şi o alta unde erau bogaţii. După primul război mondial, da, a existat tendinţa oamenilor mai avuţi, de a se trage la drumul mare, unde era şi biserica. Mai important de reţinut este faptul că, în comună, oameni nu au numit uliţele aşa. Indicarea unei uliţe sau a alteia, se făcea şi se face, după numele vreunui gospodar care locuieşte acolo, sau având în vedere alte repere.

Nu putem, însă, să nu fim întru totul de acord cu Dr. Somogyi Gyula, care face, spre cinstea sa, aprecierea despre comună că este: „Tiszta román közseg” — adică „Comună curat românească”. Această constatare este făcută după un număr mare de ani de ocupaţie maghiară şi după îndelungate campanii de maghiarizare forţată a românilor.

Să cinstim încă o dată pe strămoşii noştri, care în asemenea vremuri au ştiut să rămână ei înşişi. Români.

Pământul cuprins în interiorul aşezării a fost împărţit în grădini (taleciuri), care au fost apoi destinate oamenilor, în vederea construirii caselor, a gospodăriei şi pentru cultivarea de legume, pomi fructiferi etc. Unele loturi au fost repartizate instituţiilor, bisericii, şcolii, jandarmeriei etc. Pentru jandarmerie a fost construită prima casă (clădire) din cărămidă, din comună ea rezistând şi azi dar cu altă destinaţie (este gospodărie), fiind amplasată la Nr. l.

Forma acestor loturi este dreptunghiulară. Cu timpul unele loturi au fost împărţite în două sau chiar mai multe părţi şi date moştenitorilor.

Delimitarea loturilor s-a făcut cu garduri de diferite feluri: pari înfipţi în pământ şi uniţi între ei cu rudiţe de lemn, garduri formate prin îngrămădirea de spini, altele din împletituri din ramuri de alun, ori din alte materiale ce slujeau scopurilor propuse.

Construcţiile ce ţin de spaţiul de locuit sunt amplasate întotdeauna în partea dinspre uliţă, construcţiile fiind aliniate. La aşezarea pe noua vatră, locuinţele erau aşezate — dispuse — cu axul longitudinal perpendicular pe axul uliţei. Cu trecerea timpului, când posibilităţile oamenilor au crescut, se trece la construcţii noi, începând să apară şi case cu axul longitudinal paralel cu cel al uliţei.

Dacă la început exista un singur ocol, cu trecerea timpului, gospodarii au început să-l facă şi pe cel de al doilea, care era dispus alături de primul sau în spatele acestuia, fiind destinat vitelor şi păsărilor de curte. În unele gospodării apare chiar şi un al treilea ocol destinat mai mult păstrării furajelor. Indiferent de numărul ocoalelor, acestea au rolul de a proteja culturile din gradină (taleci) şi realizarea unui dispozitiv gospodăresc care să îmbine practicul cu ordinea. Nu vom insista prea mult asupra acestui aspect fiindcă l-am prezentat la cadrul economic.

Grija oamenilor pentru protejarea culturilor, din grădină (taleci), sau din ţarină era constantă. Gardurile preveneau stricăciunile în propria gospodărie, dar şi în a vecini lor. Grija era împinsă însă şi mai departe. Aşa se explică de ce ţarina era şi ea ocrotită pe cât posibil. În acest scop, aşezarea a fost înconjurată de un gard, menit a nu

permite animalelor şi păsărilor de casă să ajungă la culturi spre a produce stricăciuni. Şi trebuie să arătăm că gospodarii din Bogeşti-Rădeşti aveau multe vite şi alte vieţuitoare pe lângă casa lor. În plus, acest gard mai oprea şi intrarea în comună a unor animale sălbatice.

Realizarea şi întreţinerea acestui gard, s-a făcut prin hărnicia oamenilor. În principiu, fiecare făcea şi se ocupa de integritatea gardului în dreptul lanţului de pământ pe care-l avea în ţarină.

Pentru intrarea în ţarină, în dreptul uliţei principale, au fost realizate vramiţe şi portiţe, pe care cei ce circulau le deschideau pentru a trece cu carul (căruţa) sau cu vitele. Dacă oamenii erau singuri, utilizau portiţa (uşiţa) alăturată vramiţei. Au mai fost şi alte vramiţe, am arătat acest lucru, precum şi locul lor de dispunere.

Gardul ce împrejmuia comuna, era într-un fel, o rămăşiţă a vechilor întărituri ale aşezărilor umane, care vin din trecutul istoric al poporului nostru. Era un mijloc de apărare împotriva vrăjmaşilor.

Pentru realizarea gardului au fost îngrămădiţi spini şi alte materiale asemănătoare, deşi, existau unele porţiuni unde gospodarii au utilizat aşa zisul gard viu.

La bază gardul avea o lărgime în jurul a doi metri, iar înălţimea sa era aproximativ a unui stat de om. Prin desimea şi dimensiunile lui, gardul îndeplinea în bune condiţii cerinţele pentru care era destinat.

C) HOTARUL COMUNEI

Hotarul comunei a fost întotdeauna spaţiul în care oamenii au trăit, au muncit, de care au fost legaţi prin mii de fire. Cei din Bogeşti-Rădeşti au trecut peste milenii legaţi de valea Bogeştiului. Ea se constituie într-o veritabilă axă, bogenii ocupând teritoriile de la dreapta şi stânga ei, până la culmile dealurilor. Hotarul, deci, începe de la Vârful Drocea — de la poalele căruia izvorăşte valea Bogeştiului; limitată de linia ce constituie cumpăna de despărţire a apelor, în dreapta, spre Musteşti şi apoi pe Cerăt-Blajoaia în jos până la linia ce împarte în două distanţa dintre Rădeşti şi Cil.

Pe partea stângă, tot pe creastă de la Drocea, la Tri hotare — Tri holâmburi — , Vârful Bustaceu, Vârful Poiana, Vârful Turcu, Vârful Măgureaua şi în continuare pe o linie ce trece aproximativ la jumătatea distanţei dintre localităţile Almaş şi Rădeşti, spre a se întâlni cu linia despărţitoare dintre Cil şi Rădeşti. Acesta ar fi hotarul comunei.

Pe scurt, hotarul comunei Rădeşti este limitat în stânga şi dreapta de culmile dealurilor ce străjuiesc valea Bodeşti, iar spre nord până la jumătatea distanţei dintre Rădeşti şi Almaş, respectiv Cil.

***

SURSE DE APĂ POTABILĂ

Aceste surse, din hotarul comunei Rădeşti, aşa cum le-a lăsat în însemnările sale Rada Teodor a lu Rincu (n. 22. august 1900).

„Din cele aflate pe stânga văii Bogeşti:

1. Două fântâni la Arături

2. Izvorul, zis Ceuş, Ciciuşul, jos în colţ
3. Izvor la capătul părăului Bucilor, sub Osoi
4. Fântâna la Toia, la Vie, în fostul lanţ de pământ a lui Rada Teodor a lu Rincu
5. Izvor tot la Toia, în răzor la lanţul lui Indrei.
6. Izvor la Ander, pârâul Toii
7. Fântâna la Fonfiu, zis şi Cracuri
8. Izvor la Baltă, sub Bica Deal
9. Izvor la Moară la Vale
10. Izvor la fosta moară de sus
11. Izvor la Babişu, câmpul întâi
12. Izvor la Babişu, câmpul doi
13. Izvor la Babişu, câmpul trei din sus, mai jos de calea ce buie (N.R.V. – coboară), de la câmpul Ienaşoc pe partea dreaptă a văii
14. Izvor la Helgea
15. Izvor la fosta căsuţă la Helgea, casă domnească
16. Izvor în zmidă, la Picioruşu.

Pe partea dreaptă a văii Bogeşti se află mai puţine:

17. Izvor la valău lui Nieenea
18. Izvor la Picioruşu
19. Un fost izvor dispărut, la fântână la Carpene
20. Izvor la Deşălătură
21. Izvor la Ciuhă”.

Sursele, precis sunt mai multe, dar mai cunoscute sunt cele arătate mai sus.

Evident la acestea se cuvin adăugate fântânile săpate în comună pe uliţe şi în special în toate gospodăriile.

D) Toponimie

DE SATE

Din multele sate existente, spre mijlocul secolului al XIX-lea, în zona comunei noastre au mai rămas doar aşezările Almaş, Bogeşti şi Cil la care se poate adăuga şi Căcărău-Joia Mare.

În secolele premergătoare, numărul acestor sate a fost şi mai mare. Unele erau mai mari, altele mai mici şi din motive asupra cărora nu vom stărui aici, multe dintre ele au dispărut. Vom spune câteva cuvinte despre cele dispărute, încercând să aflăm originea numelui lor.

În afara celor arătate mai sus, care au supravieţuit şi şi-au păstrat numele, au mai fost satele: Ferice sau Fericeaua, Lunca, Pleş, Plop şi Sîrbi.

— Ferice sau Fericeaua, şi-a luat numele de la o plantă, feriga, care şi azi în zonă este numită ferice.

— Lunca, aşezată în lunca Crisului Alb, primind numele după zona unde se afla.

— Pleş, aşezată pe un deluţ, descoperit, fără vegetaţie, deci pleş, de unde şi numele satului.

— Plop, uneori scris şi Plopi, aşezat în partea din spre Crişul Alb, într-un loc, unde terenul cu destulă umezeală, dată fiind şi albia schimbătoare a Grisului Alb, pe acea vreme, şi care favoriza creşterea plopi lor. De la acest copac şi numele aşezării.

— Sîrbi, numele i-a fost dat mai degrabă de locuitorii băştinaşi noilor veniţi (a fost ultimul dintre satele ce s-au format în zonă), o colonie de sârbi şi poate români originari din Serbia. Este de reţinut şi faptul că maghiarii numeau generic pe toţi ortodocşii, ca sârbi. Aceşti sârbi fugiţi din faţa expansiunii turceşti, având şi sprijinul despoţilor sârbi şi ai prelaţilor bisericii, retraşi în aceste părţi, s-au aşezat în această vale. Se pare că ei aveau un plus de cunoştinţe bisericeşti, din rândul lor ridicându-se mulţi slujbaşi sau slujitori ai ei. De altfel şi o altă aşezare de pe valea Crişului Alb, Dieci, îşi are originea numelui tot de la aceşti refugiaţi, din rândurile cărora s-au ridicat diecii bisericilor ortodoxe.

Denumirile localităţilor existente nu se cuvine să le omitem.

— Almaş, vine de la lat. *almus*, care înseamnă de belşug. Este o denumire destul de răspândită în toată ţara.

— Cil, are o explicaţie tot din latină. Aici însă avem două puncte de pornire şi anume: de la cili, însemnând prelungire plasmatică şi prin extensie, care depinde de ceva. Poate un castru sau altă aşezare. A doua explicaţie o dă Al. Resmeriţă, după care ar veni de latinescul *cillum*, care înseamnă geană. Rămâne ca specialiştii să stabilească originea exactă.

— Căcărău — azi Joia Mare. Numele său se pare că derivă tot din latină de la *cacabus*, căldare. Dar nu cu înţelesul de găleată, ci de un loc în formă de căldare, probabil aşa a fost asemănat locul unde era dispusă aşezarea în acele timpuri, de alt fel şi azi putem spune acelaşi lucru.

Denumirile latine ale acestor aşezări, păstrarea lor până astăzi şi dispunerea lor grupată, confirmă odată în plus, continuitatea strămoşilor noştri pe aceste meleaguri.

TOPONIME DIN HOTARUL COMUNEI RĂDEŞTI

Din totdeauna, omul a simţit nevoia de a da, a numi locurile pe care vieţuia, spre a putea preciza un loc în spaţiu şi a se face mai uşor înţeles, cu cât mai mare exactitate. Astfel el indica fie un loc bun de vânat, sau pentru anumite culturi, fie locul gospodăriei cuiva sau alte locuri legate de activităţile oamenilor.

Desigur, în timp, multe dintre denumiri s-au schimbat, destule au fost uitate, altele şi-au schimbat sensul, aşa că la noi au ajuns un număr mai redus de denumiri şi nu întotdeauna cele avute în trecut sau iniţial.

În continuare, vom încerca să aflăm de unde ne vin anumite denumiri deşi, cu părere de rău, trebuie să recunoaştem că nu vom putea discuta decât un număr relativ mie, în raport cu toate numirile pe care locuitorii din Rădeşti le folosesc.

Înainte chiar, de a trece la explicarea lor, dorim să facem o constatare. Marea majoritate a denumirilor, vin de la numele unor oameni, şi relativ puţine, au altă explicaţie. Astfel:

— Vîrful La tri hotare (tri holâmburi), este locul de întâlnire a hotarelor comunelor Chisindia, Rădeşti şi Slatina. Aici erau şi nişte borne (ridicături), făcute de

oameni spre a marca hotarele.

— Deşelătură, o depresiune în formă de şa, sau cum ar fi spinarea unui cal pe care este o mare greutate.

— Pârâu şi deal la Făget, nume dat de numărul mare de fagi.

— Pârâu şi deal la Captalan, după numele unei plante (brusture) cu frunze foarte mari, ce se găsesc din abundenţă, mai ales în lungul pârâului.

— Pârâu şi dealul Ulmului, de la copacii care dominau zona.

— Pârâu şi deal Osiacul (Mare şi Mic). Desemnează locuri acoperite cu păduri de stejari.

— Pârâul Oalelor, probabil că în trecut au fost descoperite oale sau cioburi, ca urmare a locuirii acestor locuri. Căutările de dată mai recentă a unor oameni din sat, nu au dus la rezultate palpabile. Căutările au fost la mică adâncime, neţinându-se seama de aluviuni şi de depunerile naturale pe sol. Fără o cercetare de specialitate nu putem formula aprecieri.

— Deal Bustaceu (cu Vf. Bustaceu 801 m) se pare că numele vine de la un oarecare Busta. Denumirea formându-se ca şi în cazul numelui Anca devenit prin adăugarea sufixului -teu, Ancateu.

Dispunerea dealului în calea curenţilor ce pătrund dinspre valea Mureşului, face să se audă sunete până în sat, oamenii zicând „Suflă Bustaceul”.

— Pârâu şi deal Varniţă, loc unde după 1850 au fost construite cuptoare de ars piatră spre a obţine var.

— Deal Poiana, loc defrişat pe suprafaţa căruia, între altele, în trecut se pare că a-a ţinut târguri. Au fost şi câteva gospodării, dar şi loc unde erau duşi boii la păscut sau la vânzare.

— Pârâul Colibelor, pe această vale, când a început exploatarea sistematică a pădurii, spre sfârşitul secolului al XIX-lea, moţii sosiţi aici pentru tăiatul pădurii, şi-au construit colibe pentru a se adăposti.

— Pârâu şi dâmb Iernaticul (Iernacicul), constituie un fel de pol al frigului (pentru Rădeşti). Aici zăpada (neaua) căzută se prinde cel mai repede şi este ultimul loc unde se topeşte. Indicând deci, iarna, de fapt durata ei. Mai este de menţionat că şi apa izvorului cu acelaşi nume, este apreciată ca fiind cea mai rece din acea parte a hotarului.

— Izvor şi piciorul unui deal, Picioruşul, care se ridică din acel loc. Izvorul este foarte cunoscut, fiind dispus în imediata apropiere a drumului ce duce din Rădeşti la Capul Văii, deci la poalele Vârfului Drocea.

— Izvor la Carpeni, de la carpeni, copacii dominanţi în zonă.

— Coasta Rea, o coastă bolovănoasă, unde până la primul război mondial, erau căutate pietre pentru mori şi râşniţe. Unele dintre acestea au fost expediate pe calea ferată în alte părţi ale lumii.

— Pârâul Dudan (Dudanilor), veche vatră a familiei Dudan.

— Dealul Mihaleasa, de la numele Mihalea, familie care a avut aici gospodăria.

— La Tufări, loc unde creşteau tufe de alun, din care bătrânii făceau furcile de lemn precum şi diverse împletituri.

— Vârf, izvor şi pârâul Turcului. Se povesteşte că spre sfârşitul secolului al XVII-lea, în perioada când turcii părăseau definitiv acest teritoriu, în apropierea

izvorului, un ofiţer superior turc, a fost prins şi apoi ucis, de către lotrii ce controlau practic aceste păduri multiseculare.

— Deal la Găurele, a primit numele de la numeroasele găurele pe care o anumită specie de păsărele le realizau pentru aşi face cuiburi, în acest deal. Este vorba de prigoare, albinărel — *Meraps apiaster L*. O pasăre de 25–28 cm, frumos colorată. Consumă insecte, mai ales viespi şi albine. Este un oaspete de vară, în lunile aprilie până în septembrie.

— Deal şi pârâul Cucului, după numele familiei Cucu, care se aşezase aici. De fapt şi dealul este rotund şi singuratic. Este ca un „cuc" de deal, un vârf izolat. Nu e mai puţin adevărat, ce se susţine, că aici se aude cucul cântând prima dată. Poate este şi o coincidenţă de nume, formă şi fapte.

— Deal la Scaun (Scaune), este un platou orizontal, unde în trecut probabil s-au ţinut scaune de judecată, cel puţin la nivelul obştii săteşti. Aici a continuat să fie loc de întâlnire, mai ales pentru vânătorii din Rădeşti şi Almaş.

— Deal, izvor şi pârâu Helgea, după numele Helgea. În timpul existenţei domeniului Almay, aici fiinţa un canton al pădurarului.

— Dâmb şi pârâu Buha —, adânc şi îngust, pârâul favoriza amenajarea ascunzişurilor pentru păsările de noapte, a buhelor (bufniţelor). De la numele lor a primit denumirea pârâul şi dâmbul.

— Deal şi pârâu Cireşoru, de la mulţimea cireşilor sălbatici, aflaţi în aceste locuri.

— Gâşu, vechi loc de vatră al familiei Gâş.

— Deal, vârf, pârâu şi zănoagă Cetăţeaua. Vârful Cetăţeaua este foarte semeţ, ca o veritabilă cetate. Aici au fost descoperite de Prof. Eugen N. Pădureanu, urmele unei cetăţi fortificate natural, ce datează încă din eneolitic.

— Legenda atribuie şi transportarea unor pietre de dimensiuni mari de către „nezdraveni" (uriaşi), pe dealul Cetăţeaua.

— Secărişte, zonă cândva locuită, unde secara era cultivată cu precădere.

— Vârful Măgulice, poate fi de la măgură, o măgură mai mică, însă noi nu excludem şi derivarea de la numele de Măgulea.

— Câmpul lui Toader (Toager), loc folosit de un anume Toader.

— Pârâu la Cugle, în apropierea gurii acestui pârâu şi a locului numit Gâşu, pe timpul domeniului Almay, aici a fost construit şi un conac etajat, având toate dotările necesare inclusiv personal de serviciu. Acest conac servea şi ca loc de agrement grofului şi invitaţilor săi, ca punct de plecare la vânătoare, dar şi pentru a juca popice (cugle, cum se zicea), de aici şi numele pârâului. „Cuglăria" era amplasată spre acest pârâu.

— Pârâul lui Enasic, poartă numele unui locuitor care se chema Enasic, deşi nu excludem ca numele să fi fost Enasie, Enasic fiind un diminutiv (Enasie cel mic).

— Dealul Gibarţ, considerăm că numele de persoană a suferit o uşoară transformare de la pronunţie la transcriere, în sensul că la origine era Bibarţ. Nume răspândit în zona montană. Un Bibarţ fiind chiar voievod, iar vechimea amintirii scrise, datează cel puţin din secolele XIV–XV. În hotarul comunei, purtătorul acestui nume, se pare că a sosit la sfârşitul secolului al XIX-lea, când a început tăierea masivă a pădurii seculare, ca urmare a dării în exploatare a C.F., care a pornit de la Arad şi în final a ajuns la Brad. Ar fi posibil să fi venit aici chiar cu un secol mai înainte, adică

după înfrângerea răscoalei lui Horea, Cloşca şi Crişan.

— Pârâul Tuţului, numele vine de la un Tuţu, care şi-a făcut o gospodărie aici.

— Pădurea Tarniţa, numele şi l-a luat credem, de la forma ei ca o şea, mai are însă şi sensul de trecătoarei, era locul pe unde se trecea din valea Bogeştiului în cea a Almaşului.

— Dealul Măgureaua, un deal foarte bine evidenţiat, de pe vârful căruia s-au făcut în mod cert observaţii, folosit şi ca punct de apărare, aici fiind realizate construcţii, probabil succesive. Ultima, dezafectată fiind, a folosit, prin piatra ce o conţinea — după anul 1830 — la edificarea conacului şi acareturilor acestuia la Cil, pentru ultimul stăpân feudal. Se spune că tot din Măgurea au fost scoase pietre din care s-au făcut valaie pentru adăpatul vitelor. Numele este comun la români, atâta doar că Măgura — cuvântul de bază — a primit un sufix, ca o alintare în care localnicii, în lungul timpului au pus ceva din căldura sufletului şi a dragostei lor faţă de fiecare palmă de pământ.

— La Valaie, loc numit după valaiele dispuse în apropierea fântânilor, spre adăparea turmelor de vite care erau la păscut în hotarul comunei.

— Pârâul Babişu, nume luat de la familia Babiş.

— Deal Coliba Moţului, în secolul al XIX-lea, un moţ s-a aşezat în acest loc, fiind venit la lucru, era specializat — se zice — în târşit.

— Pârâul Fagului, a împrumutat numele de la marele număr de fagi din zonă.

— Fântână la Fonfiu, numele vine de la o plantă medicinală ce creşte foarte bine în această zonă, numită de localnici fonfiu. Termenul în ţară este de Saschiu, merişor, iar cel ştiinţific de *Vinea Minor L.*

— Pârâul Toii, un pârâu cu o lungime mai mare. Şi-a luat denumirea de la numele lui Toia.

— Vârful Osoi, în acest deal a fost descoperit în secolul al XIX-lea, un os enorm, despre care oamenii povestesc că ar fi fost transportat cu un car tras de patru boi, la Budapesta. Probabil spre a fi cercetat şi apoi expus într-un muzeu de ştiinţe.

— Deal şi vârf Măgura, este acoperit de pădure acum, în trecut probabil aici pădurea a fost tăiată sau mai degrabă arsă, el evidenţiindu-se ca o proeminenţă, de unde îi vine şi numele.

— Dosul Morii, versant al dealului aflat în spatele a două mori acţionate de apa pârâului Bogeşti.

— Pârâul Magilor, aici au locuit magii, cei ce într-un fel sau altul se ocupau de sufletele dar mai ales de trupurile strămoşilor noştri, atunci când medicina pentru ei, practic nu era. Prin intermediul magilor se încerca şi mai mult se spera în ceva.

— Dealul Băieturi, numele vine de la băi, locul fiind unul din punctele unde s-au făcut încercări de exploatare minieră la suprafaţă.

— Pârâul Bucilor, se pare că aici, forma terenului a fost cea care a dat denumirea, oamenii apreciind o anumită similitudine cu părţi ale corpului uman.

— Câmpul Ogrăzelele Pascului, teritoriu defrişat şi extins mereu, prin ogrăzile realizate de un om harnic, numit Pascu.

— Pârâul Oprii, locul gospodăriei familiei Oprea.

— Pârâul la Laz, aici pădurea a fost arsă, lăzuită, de unde şi numele locului.

— Fântână la Arături, ea a fost săpată într-o zonă care în acea vreme era arată, de aici şi numele ei.

— Vârf, deal şi groapa Buginii (Budinii). Despre acest nume nu avem date certe. Am mai discutat acest aspect, când am prezentat ipotezele privind denumirea aşezării. Ar mai fi de menţionat un nume de persoană, Bugian Iuon cum apare într-un document din anul 1746, dar el mai de grabă indică faptul că provine de la Bugina, decât că de la el a primit denumirea locul în cauză. Ţinând seama şi de modul de formare al denumirilor din nume + sufix, Bugi + an, ajungem la Bugian. Şi pentru a încheia, într-un fel, discuţia despre Bugina, ne socotim datori să amintim că pronunţia veche, folosită, şi azi la Rădeşti, a unor silabe, nu poate fi redată în scris rezumându-ne la literele alfabetului. Am avea nevoie ori de litere în plus, ori de semne pe care doar specialiştii le folosesc. Dar în mod obişnuit ele nu pot fi utilizate. Utilizând doar literele, apare scris într-o formă, deşi se pronunţă altfel. De exemplu se scrie de obicei Bodeşti, dar cei din zonă ştiu şi-l pronunţă oarecum Bogeşci.

În cazul Bugina — noi credem că ea ar putea proveni de la numele Buda sau Budea, ori Bodea (Bogea), cu terminaţia -ina, ce indică că — în cazul nostru — locul este „al lui”, sau că „aparţine lui” Buda – Budea, de aici Budina sau Bugina. Dr. George Vaida — un reputat traducător, este de părere că Budina (Bugina) înseamnă îngrăditură (ţarc) pentru vaci, având în vedere că în limba tracă bud = vacă.

— Coasta Pomului, un teren favorabil creşterii pomilor fructiferi, locul este bine expus soarelui.

— Bica deal, sau cum a început de un timp să i se zică Capul Dealului. Este într-adevăr un cap de deal, locul de unde începe zona deluroasă din hotarul comunei. Denumirea veche de Bica Deal, este însă mai corectă. Aceasta pentru că din documentele urbariului Cetăţii Şiria întocmit în 1525, aflăm de existenţa în Bogeşti, a familiei Bica, care în mod sigur a locuit pe acest deal. De altfel, Fericean Istinie, pe vremea când avea gospodăria pe acest deal, făcând săpături pentru nevoi gospodăreşti, a găsit adânc în pământ, bârne din lemn cioplit, care nu puteau să nu aparţină gospodăriilor strămoşilor noştri, acestei familii Bica care a dat numele dealului. Este, dacă doriţi, o altă dovadă aceasta scrisă, a continuităţii pe aceste locuri. Altfel nu am avea de unde şti despre denumirea de Bica. Se mai impune o precizare. Bica este un vechi nume românesc şi nu are nici o legătură cu forma maghiară de la taur.

— Ciocul lui Vanti, un deluţ ce poartă numele familiei Vanti (Vantuţ), se pare originară din Musteşti.

— La Cotuţ, în acest loc valea Bogeşti face un cot mic schimbându-şi uşor cursul.

— La Topile, loc nu prea departe de comună cu teren prielnic, unde au fost amenajate gropile pentru topit cânepa şi inul.

— Deal şi pârâu Teiuşu (Ceiuşu), nume primit de la numărul mare de tei aflaţi în pădurea ce acoperă zona.

— Dâmbul Lupului, după numele unei familii care a avut cândva gospodăria aici. Dar, după cum spun bătrânii, acesta era şi locul unde ieşeau, se adunau lupii.

— Pârâu Bouărie, loc unde se odihneau boii ce erau scoşi la păscut.

— Deal şi platou Cerăt, după numele copacilor de cer care acopereau cândva acest teritoriu.

— Deal şi tarla Blajoaia, de la numele de Blaj cu sufixul -oaia (care ţine de).

Pe acest deal au avut gospodării şi familii aşezate ulterior, cum a fost Chisândan.

— Pârâul Feher. Pe timpul domeniului Almay, aici a avut ceva pământ un anume Feher. Poate numele lui să fi fost la origine Albu, dar maghiarizat. Aşa cum este cazul unei familii din Almaş, (poate chiar aceea) unde, aflăm din documentele Preparandiei din Arad doi fraţi au fost cursanţi, şi se precizează că erau „nobili", pe unul îl chema Albu iar celălalt era numit Feher.

— Dealul Grui, un deal cu o formă oarecum asemănătoare unei movile (un grui, deci o ridicătură mai proeminentă).

— Pârâul Gruieţ, şi-a luat numele de la dealul la poalele căruia curge. Fiind mic, a primit un nume, care de fapt îi reflectă dimensiunea.

— Gura Pâraielor, locul de întâlnire a mai multor pâraie, confluenţa pâraielor.

— Suertaş. Un loc sub iartaş. Se pare luat din maghiară, unde iartas arată loc unde se circulă, respectiv coama dealului, în cazul nostru. Deci locul de sub partea de deal pe unde se circula. Însemnătatea acestui loc rezidă în faptul că pe timpul când cerealele păioase se călcau cu animalele, aici erau cel puţin trei arii, destinate acestui scop.

— Pârâul Pietros, denumit astfel după malurile sale pietroase.

— Dâmbul Bisericii, este locul unde, oamenii, ştiu precis că încă de pe la 1740 a existat o bisericuţă ortodoxă din lemn, acoperită cu şindrilă. Era Biserica bogenilor.

— Pârâul Certej, după copacii de cer, care acopereau împrejurimile.

— La Rât, un pământ mai puţin favorabil agriculturii, el fiind şi pietros, dar mai ales umed.

— Pârâu Mihaleşti, după numele unei familii Mihale sau poate Mihalea.

— Tarla Barbureşti, denumire dată după numele de Barbura.

— Tarla Gep, de la gepiş, ulterior a fost târşit.

— Tarla Olăreşti, de la numele de Olar. Aici până către mijlocul secolului al XIX-lea, a fost un birt. Ulterior a fost şi o moară.

— Tarla Izâtură, aici a fost un baraj pe valea Bogeşti, de unde se ramifica un canal ce ducea la iazul de la Cil.

— Ileştie, de la numele familiei Ile Ilea).

— Fânaţ, teren rezervat cu precădere pentru fân.

— Pusta Chira, după numele celui ce a cumpărat acest teren.

— Tarla Fericeneşti, de la numele Fericean.

— Arinani, acum teren arabil, unde înainte erau mulţi arini.

— Pietrari (Cetrari), teren arabil azi, dar locul are numeroase pietre în compoziţie, scăzându-i valoarea agricolă.

— Dumbrava, azi teren arabil, pe locul unei păduri nu prea mari, care era favorabilă pentru odihnă şi stat la umbră.

— La Vieturi, locuri abrupte, unde, datorită terenurilor degradate şi a ploilor mai abundente, se produc numeroase viituri.

— La Ciuhă, proeminenţă dominantă de pe Vârful Drocea, unde mulţi ani, mai ales în trecut, exista un punct de observare, un observator, ulterior a fost construit aici şi un punct geodezic.

— Tarla Raba, ar putea fi de la rob = rab din l. maghiară, dar nu este sigur.

Explicaţia necunoscută. George Vaida — traducător, este de părere că explicaţia vine de latinescul *rabusculus,* care înseamnă negricios. Este posibil să vină de la *rama* din sanscrită, care prin mutaţie consonantică (transfonetizare) dă raba, care înseamnă negru. Deci, un pământ mai închis la culoare — negru.

— Tarla Puncele, explicaţie necunoscută.

— Termenul de Pagina (exemplu Pagina Dudanilor etc.), semnificând un loc obligatoriu de trecere de-a lungul unui deal, cât şi dintr-o parte întralta a sa.

— Munţii Zarandului, topicul Zarand pare a fi unul dintre cele mai vechi din ţară, originea lui trebuie căutată la populaţiile indo-europene.

— Drocea (şi Moma) este posibil să facă parte tot din această familie de radicale indoeuropene, după cum este posibil să fie şi mai noi, adică dacice.

Fiindcă am amintit de daci, din fondul lexical traco-dacic, fac parte numele râurilor Maris (Mureş) şi Crisia (Criş)precum şi altele Gruni (şi forma Grui, existent şi în hotarul de la Rădeşti), Măgura, Măgureaua şi posibil Osoi.

Ce este sigur şi de necontestat, este faptul că nu se puteau păstra şi transmite până astăzi, aceste topice indo-europene şi traco-dacice, dacă teritoriul acesta nu ar fi fost populat şi locuit în continuu din cele mai vechi timpuri. Erau suficiente doar câteva decenii ca acest teritoriu să nu fi fost locuit pentru ca toponimele vechi să fi dispărut cu totul. Dar topicele respective s-au păstrat ceea ce demonstrează persistenţa şi continuitatea istorică a populaţiei autohtone, cea care a denumit şi a păstrat apoi numele locurilor.

Se poate reţine ca topice româneşti vechi, înţelegând acele topice ce îşi au originea în limba populară vorbită de populaţia daco-romană iar apoi de populaţia românească de pe aceste locuri. În această categorie includem topicele formate în principal până la jumătatea mileniului nostru. Vom cita câteva: Blid(aru) şi derivatele din el, Pleaşă, Casa, Boian, Codru, Cetate (şi derivatele sale), târşă, secătură, arşiţă etc.

— Topicul Blidul Lulii, nu semnifică aşa cum ne-am fi aşteptat, un blid şi nici „loc de făcut blide” sau „teren în formă de blid”, ci locuri unde există urme vechi de cultură materială, aşa numite „cioburi” de blide, păstrate ca atare (ca locuri) din timpuri străvechi.

Pe Măgurea, partea spre Rădeşti, a existat o piatră, asupra căreia cu timpul s-a restrâns termenul de „blid”, piatră care din păcate a fost spartă în 1946, fără să fi fost cercetată de oameni de specialitate. Ea avea o scobitură, o adâncitură. Oamenii îi spuneau „Blidul Lulii”. Nefiind cercetată, nu putem, acum, emite decât presupuneri. Piatra putea să fi fost o parte a unui altar, poate să fi fost chiar un sarcofag sau parte din ei, dar nu excludem nici ipoteza de a fi fost o simplă piatră în care s-a încercat o prelucrare spre a-i da o anumită întrebuinţare (de exemplu un vălău). Ea ne mai existând, orice ipoteze rămân simple speculaţii, motiv pentru care nici nu mai insistăm. Denumirea ei vine de la numele de Lula.

Să reţinem faptul că pe acest vârf al Măgurelei, tradiţia indică urme de veche locuire umană. Urmele de ceramică pe care le presupune însăşi denumirea şi construcţia demolată după anul 1830, impun necesitatea unei cercetări de specialitate [B–4 A, B şi C].

Note bibliografice
(utilizate la cadrul administrativ)

1. Adrian Fericeau, Informator — născut în 1905.
2. Jurca Rada, Istoria satului Rădeşti, 1978 p 8–9 (Manuscris).
3. Dr. Gyula Somogyi, *Arad Ssab. Kir. Város és Arad varmegye községeinek leirása*, Arad, 1913, III kötet elsöfelének II része, p. 118.
4. Octavian Mândruţ, Aurel Ardelean, Elena Gămescu, *Toponimia geografică — mărturie a locuirii străvechi şi permanente a teritoriului judeţului Arad*, în „Ziridava" Nr. 11, p. 225–240 passim.; 4 A, Istinie Fericean, Informator, Casa Nr. 202 născut în 1906; 4 B, Ioan Rada, Informator, Casa Nr. 2, născut în 1909; 4 C, Ştefan Fericean, Informator, Casa Nr. 107 născut în 1920.

Au mai fost consultate

— Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticii*, Bucureşti, 1933.
— C. Martinovici, N. Istrate, *Dicţionarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ţinuturi alipite*, Cluj, 1922.
— P. C. Modolea, D. Ieşanu, I. C. Nicolau, N. Al. Stoicescu, *Ghid administrativ*, Bucureşti, 1928.
— Ştefan Olteanu, *Structuri teritorial-politice româneşti în spaţial Carpato-danubiano-pontic în secolele VIII–XI*, în „Revista de istorie", Tomul 32, Nr. 2, februarie 1919.
— Ştefan Manciuliea, *Aşezările româneşti din Ungaria şi Transilvania în secolele XIV–XI*, Blaj, 1941.
— *** „Monitorul oficial", numerele: 259 din 2 Martie 1923 p. 12229; 134 din 16 Noiembrie 1923 p. 9431; 220 din 7 Octombrie 1925. Decretul Nr. 2465 din 25 septembrie 1925 cu împărţirea pe judeţe şi comune ale căror nume a fost schimbat; 223 din 10 octombrie 1925; 277 din 15 Decembrie 1925.
— *** „Buletinul Oficial", numerele: 1 din 10 ianuarie 1956; 17–18 din 17 februarie 1968; 163–165 din 20 decembrie 1968.

VI

CADRUL CULTURAL

A) Limba — subdialectul

„Ţările” — printre care şi ţara noastră a Zarandului —, se caracterizează prin trăsături etnografice şi lingvistice proprii. Constituind zone etnologice arhaice cu statutul de vatră etno-culturală, „ţările” au contribuit la realizarea continuităţii etnice şi lingvistice.

O zonă etnografică se defineşte prin similitudinea unor trăsături culturale semnificative: tipul aşezărilor, ale caselor şi construcţii. lor anexe tradiţionale. portul, ocupaţii, tradiţii folclorice, obiceiuri şi grai etc.

Valoarea comunicativă a graiului vorbit în limitele unei zone constă în faptul că majoritatea elementelor social-culturale se exprimă în fapte de limbă şi că graiurile populare constituie forma cea mal semnificativă de afirmare a identităţii culturale regionale.

„Ţările” păstrează, de cele mai multe ori, un număr mai mare de arhaisme decât celelalte regiuni.

Dialectologii au relevat, în comparaţie cu graiurile vorbite în celelalte regiuni, caracterul conservator al graiurilor din Transilvania — provincia cu numărul cel mai mare de zone depresionare, numite ţări: Ţara a Maramureşului, Ţara Oaşului, Ţara Lăpuşului, Ţara Chioarului, Ţara Crişurilor, Ţara Moţilor, Ţara Zarandului, Ţara Bârsei, Ţara Făgăraşului, Ţara Haţegului [B–1].

Ţara Zarandului unde este cuprinsă şi aşezarea Rădeşti, se subdivide în două subzone Brad şi Gurahonţ.

Spre a înţelege mai bine cum s-a ajuns la limba noastră cea română de azi, să aruncăm o privire în urmă, în timp, spre a vedea evoluţia ei.

„Istoria latinei transplantate în Dacia, la începutul secolului al II-lea (N.R.V. — după unii autori acest transplant a început chiar mai devreme, în rândurile conducătorilor, negustorilor, meşteşugarilor etc.), se prezintă în următoarele şase faze: daco-latina, daco-romana, proto-româna, vechea română, româna modernă şi româna contemporană.

Dinamica constatată în istoria limbii se explică (este determinată) printr-o seamă de factori lingvistici şi, mai ales, extralingvistici, care, schimbându-se în raport cu contextul economic, politic, social, religios, cultural al comunităţilor umane implicate în aceste procese, impun o anumită direcţie evoluţiei sistemelor lingvistice respective. Pornind de la definiţia genealogică a limbii române, în perspectivă geografică, primul strat lingvistic care trebuie luat în considerare este elementul autohton, adică idiomul (sau idiomurile — N.R.V. — limba; dialect; grai) vorbite de populaţiile din provinciile dunărene supuse procesului de romanizare.

Este locul să precizăm că în studiul etnogenezei româneşti nu pot fi admise şi susţinute poziţiile extreme care încercau să impună ideea unei exterminări a populaţiei

autohtone de către romani, în urma războaielor din 101–102 şi 105–106, fie ideea părăsirii totale a Daciei de către romani, prin retragerea lui Aureliam (271).

Din această primă încrucişare în istoria limbii române — între latina populară (vorbită, vulgară) şi idiomul (idiomurile) autohton — a ieşit învingătoare latina.

În ceea ce priveşte ultimii autohtoni care vorbeau limba lor originară, se poate presupune că o parte dintre aceştia a putut fi românizată fără a fi fost în prealabil romanizată: anumite trăsături particulare ale Maramureşului şi Crişanei „ţări" ale dacilor nesupuşi (liberi) ar putea fi eventual imputate absenţei acestei faze intermediare a romanizării.

Unitatea latinei vorbite — care variază după clase sociale, timp şi loc — se menţine atâta timp cât Roma beneficiază încă de prestigiul necesar impunerii normei sale, adică secolul al IV-lea, pentru Orient, sfârşitul secolului al VI-lea (al VIII-lea), pentru Occident.

Latina vorbită, transplantată în provinciile dunărene romanitate, a evoluat, trecând, în decurs de 3–4 secole (secolele II–IV), prin fazele semnalate mai sus, la unicul idiom romanic conservat până astăzi în aceste părţi ale Europei, limba română.

Concluzia că în secolul al VI-lea, odată cu venirea slavilor în aceste părţi, limba română era constituită în trăsăturile ei fundamentale, este întărită şi consemnată documentar de cunoscuta frază „torna, torna, fratre", exclamată de un soldat din armata bizantină, în cursul unei expediţii din anul 587.

În fapt, se consideră că fraza menţionată reprezintă „cea mai veche urmă de limbă străromână".

Din acest moment (secolele VII–VIII) începe deci epoca românei comune (…), care durează aproximativ până în secolul al X-lea, când are loc despărţirea definitivă în cele patru dialecte (nord- şi sud-dunărene).

Şi pentru acest stadiu — româna comună — s-a remarcat caracterul unitar al civilizaţiei şi al limbii române.

Unitatea limbii române comune se explică prin omogenitatea socială la acea dată (civilizaţie de tip rural, agricol şi pastoral), formele tip de viaţă comunitară, mişcările de populaţie determinate de ocupaţia păstoritului, creştinismului, factorii geografiei — Carpaţii, Dunărea —, care au facilitat, de regulă, contactele între diferitele grupuri etc. a poporului român şi prin conştiinţa apartenenţei la acelaşi neam, atestată de timpuriu şi în permanenţă.

Pe măsura intervenţiei celorlalţi factori ai fărâmiţării dialectale — constituirea „ţărilor", a primelor formaţiuni statale (cnezate, voievodate etc.), factorii de polarizare a vieţii politice şi economico-sociale, influenţele diferite exercitate în zonele limitrofe cu alte popoare sau pe cale culturală, inovaţiile datorate unor centre de iradiere — la Rădeşti, Munţii Apuseni — se ajunge la structura sa actuală.

Daco-româna este singura varietate dialectală românească, care şi-a creat o limbă literară şi s-a ridicat la rangul de limbă naţională. Asistăm, astăzi, la influenţa tot mai variată şi mai profundă a limbii literare (scrise şi vorbite, mai ales prin canalele audio-vizuale) asupra graiurilor populare, concretizată în anumite condiţii, prin apariţia interdialectului.

Unitatea limbii române, în totalitatea manifestărilor ei spaţiale, inclusiv dialectele romaneşti sud-dunărene este un fapt concludent, care s-a impus definitiv în conştiinţa lingvistică a tuturor românilor din cele mai vechi timpuri şi s-a întărit

conţinu, cu fiecare încercare căreia a trebuit să-i facă faţă de-a lungul secolelor, în această parte a Europei, adevărată încrucişare de limbi, popoare şi state, civilizaţii şi religii.

Istoria nu ne spune nici când şi nici cum a fost realizată această unitate lingvistică. Ea există însă şi nimeni n-o poate tăgădui [B–2].

Sistem lingvistic bine individualizat — remarcat ca atare din primele cercetări privind repartiţia dialectală a dacoromânei — subdialectul crişean se caracterizează atât prin păstrarea unor arhaisme specifice, cât şi prin existenţa unor inovaţii proprii care conferă în cea mai mare măsură, nota diferenţiatoare acestei arii dialectale, pe fondul comun al dialectului daco-român.

Subdialectul crişean este vorbit în nord-vestul teritoriului daco-român, la nord de Mureş, în Crişana şi vestul Transilvaniei (judeţele Arad — partea aflată la nord de Mureş —, Bihor, Sălaj, Satu Mare, sud-vestul judeţului Maramureş, vestul judeţului Cluj, nord-vestul judeţului Alba, nordul judeţului Hunedoare [B–3].

Pe noi ne interesează în mod special, principalul grai de tranziţie ce se află în partea de sud-est a Crişanei, spre subdialectul bănăţean. Acest grai se întinde în nord până pe valea Crişului Alb, în vest până spre Ineu, Şiria, Arad, înspre Transilvania până la est de Brad şi Deva, iar în sud până la Mureş. În partea sud-estică, însă, graiul de tranziţie la care ne referim cuprinde şi nord-estul Banatului şi o mare parte din Tara Haţegului [B–4].

După cum se poate constata graiul vorbit la Rădeşti, se circumscrie acestei arii subdialectele.

Bogăţia subdialectului — graiului a atras chiar de la începuturile dialectologiei româneşti numeroşi cercetători care au publicat o serie de glosare dialectale consacrată diferitelor graiuri crişene.

Graiul reprezintă, în fond, un patrimoniu cultural inestimabil. În acest scop ar fi fost de dorit să evidenţiem cât mai bine acest patrimoniu. Dar autorul a fost oprit, fără voia sa şi spre regretul său, de-a pune în aplicare buna intenţie, de faptul că ortografia — sistemul de notare a sunetelor limbii prin semne scrise — are în vedere, întotdeauna, rostirea literară. Dar inventarul de semne (litere etc.), respectiv de combinaţii de semne, al oricărui sistem ortografic, se dovedeşte insuficient pentru reproducerea exactă a rostirii dialectale. Pe scurt nu avem suficiente litere pentru toate sunetele. De exemplu, noi scriem „cinci”, dar ştim cu toţii că se pronunţă şi se aude puţin diferit. Nu avem însă la dispoziţie literele care să redea sunetele aşa cum se aud.

Spre a înlătura acest neajuns, dialectologii, specialiştii şi-au constituit un sistem de transcriere fonetică, cu ajutorul căruia rezolvă multe probleme, chiar dacă nu pe toate. Noi ca nespecialişti nu avem această capacitate. Este motivul pentru care suntem nevoiţi să renunţăm la prezentarea unui număr de reguli specifice graiului de la Rădeşti, şi deci la o exemplificare concretă.

Cu toate impedimentele nu vom renunţa total, încercând să dăm câteva elemente care particularizează graiul de la Rădeşti.

Fiind o arie conservatoare, arhaică vom menţiona doar câteva din aceste cuvinte, utilizate: grumaz, mal, rânză, sarbăd etc.

Studiile au relevat o seamă de cuvinte de origine latină sau sensuri ale unor cuvinte latineşti păstrate, cum sunt:

— ai „usturoi” (lat. *allium*)

— cute-cuce „gresie” (lat. *cotem*)
— (a) la „a spăla” (lat. *lavo*)
— nime „nimeni” (lat. *nemo*)
— păcurar „cioban” (lat. *pecorarius*)
— pănură „dimie, aba” (lat. *paenula*)
— pană „floare (naturală sau artificială)” (lat. *Pinna*)
— vale „pârâu, apă curgătoare” (lat. *vallia*)
— (a) crunta „a stropi eu sânge” (lat. *cruentare*)
— foale „burtă” (lat. *follem*)
— hoară „păsări de curte” (lat. *ovaria*)
— (tăt) natul „toată lumea” (lat. *natus*)
— lemn „copac, arbore” (lat. *lignum*).

S-au dezvoltat uneori sensuri noi la cuvintele moştenite:
— a (se) cânta „a (se) jeli” (lat. *canto, cantare*)
— gheaţă-giaţă „grindină” (lat. *glacia*)
— aitură „sos cu mult usturoi” (de la ai) şirul exemplelor ar putea continua.

Evoluţia graiului a evoluat în această bază, ca şi în urma împrumuturilor efectuate în epoca mai târzie, din limbile cu care am venit în contact.

Din slava veche (v. sl.) amintim:
— citov „întreg, sănătos”
— stână (v. sl. *stana*)
— tină (cină) „noroi” (v. sl. *tina*)

Din influenţa sârbo-croată (deşi unele pot fi de origine turcă):
— capară „aconto, arvună”
— lopaciţă „spată, omoplat”
— podrum „beci, pivniţă”
— a potopi „a (se) îneca”
— şumari „pădurar”).

Împrumuturi din limba maghiară:
— arşeu „cazma (magh. *árso*)
— barşon „catifea” (magh. *bársony*)
— birău „primar” (magh. *biró*)
— cipcă „dantelă” (magh. *csipke*)
— dărab „bucată” (magh. *darab*)
— hibă „defect” (magh. *hiba*).

Din limba germană:
— (a) fărbui „a vopsi”
— sfeter „jachetă, pulovăr”
— şlaier „voal (de mireasă)”
— şpais „cămară”
— dinstui „fierb înăbuşit, cu puţină apă şi la foc mic”.

Se poate observa că împrumuturile au afectat în special anumite domenii de activitate (ocupaţii).

Este de reţinut în graiul nostru şi o frecvenţă mare a derivatelor cu sufixele -aş, -ău, -uţ, uţă, -oc, -oacă. De exemplu: mereuaş, valău, cartuţ, casuţă, codoc,

băltoacă.

Se mai poate constata existenţa sinonimelor celor două graiuri în contact (crişean şi bănăţean), de exemplu:

— pojînari, jeb, „buzunar”

— jîr, fag, „jir”.

— Sparg, crăp, „crăp (lemne)” etc.

Tot ca sinonimice apar sub influenţa limbii literare un număr mare de cuvinte, vom da doar câteva: a arunca — a ţîpa, chibrite — bucele, dud — frăgar, slănină — clisă etc.

Nu putem omite a sublinia folosirea frecventă a perfectului simplu.

Chiar şi din aceste puţine date prezentate putem constata, o dată în plus, unitatea limbii române, în care graiul vorbit la Rădeşti şi în comunele vecine, ocupă un loc bine definit în harta graiurilor româneşti.

B) Şcoala

Secole de-a rândul condiţiile istorice vitrege, au făcut practic imposibil accesul ţăranilor la învăţătură, la anume fel de cultură. Pe lângă factori obiectivi erau şi cei subiectivi, care se împotriveau accesului la cultură, la învăţătură. Iar atunci când totuşi se va ajunge să se poată face ceva şcoală, s-a făcut cu multă luptă şi cu imense sacrificii pentru strămoşii noştri.

În secolul al XVIII-lea, după 1720 se înregistrează în părţile Aradului o creştere masivă a nobilimii. De la 9 câţi erau în 1700, 1a 225 în 1785. Nobilimea a devenit o sprijinitoare a politicii imperiale de răspândire a catolicismului, dar şi o frână în calea unor acţiuni iniţiate de Curtea din Viena pentru progresul cultural al maselor româneşti.

„Nobilimea s-a opus tendinţelor de promovare a activităţii şcolare manifestate de absolutismul luminat. Prin rescriptul din 16 august 1783| împăratul Iosif al II-lea a dispus ca iobagii să fie liberi să înveţe şi să exercite meserii, iar prin patenta imperială din 22 august 1785 a desfiinţat dependenţa personală. În anul următor — 1786 — printr-un nou rescript imperial în comitatul Arad erau înfiinţate 48 de şcoli triviale. Beneficiarul activităţii acestei instituţii era iobăgimea (…).

Şcolile din părţile Hălmagiului întâmpinau dificultăţi mari tocmai în regiunea unde ele erau mai necesare. Rapoartele înaintate de Nicolae Adamovici episcopiei din Arad ne dezvăluie o parte din suferinţele pe care moţii le îndurau. Condiţiile de viaţă erau grele: robota mare, munca grea în pădure, greutăţi de aprovizionare cu produse alimentare, măsurile abuzive ale administraţiei. Toate acestea determinau apariţia unor epidemii şi creşterea mortalităţii. În rapoartele în care se araţi numărul deceselor anuale la rubrica „luări de seamă” apar informaţii cutremurătoare: „de foame au murit” sau „boală necunoscută”, „Fames” şi „morbus ignotus” se repetă an de an, din sat în sat, decimând populaţia vrednică şi plină de demnitate a acestui ţinut” [B–5].

„Situaţia şcolilor triviale româneşti din dieceza Aradului se conturează din conscripţia din 1772, aflată în fondurile Arhivelor provinciale ale Voivodinei din Sremski — Karlovici, Jugoslavia”. În tabelul publicat de prof. V. Popeangă apare o

şcoală la Almaş, înfiinţată în anul 1747 şi având 13 elevi, dar face observaţia că localitatea este dispărută. Alte date care urmează, ne fac, însă, să credem că şcoala amintită era Almaşul de lângă Bogeşti şi nu la Almaşul din apropiere de Şiria, care într-adevăr a dispărut [B–6].

„Răscoala lui Horea a readus în preocupările Curţii din Viena problemele şcolare. Consiliul locotenenţial analizează situaţia şcolilor româneşti şi în 12 decembrie 1786 ia decizii menite să stimuleze desvoltarea învăţământului românesc. Aceste acţiuni erau unele din consecinţele imediate ale răscoalei românilor. Pentru a preîntâmpina o nouă izbucnire a nemulţumirii maselor populare" [B–7].

„În 26 martie 1789, cancelaria aulică a înaintat spre aprobare contractele următoarelor 48 şcoli elementare din comitatul Arad: (…), 46 — Buteni, 47 — Bonţeşti, şi 48 — Almaş".

Iosif al II-lea a aprobat în 6 mai 1789 aceste contracte şi în recomandările făcute consiliului locotenenţial notează că: „educaţia tineretului român este una din cele mai importante şi mai urgente afaceri de stat" [B–8].

Dar „acţiunea de dezvoltare a şcolilor româneşti se va izbi de adversitatea nobilimii din comitat. Împrejurările politice de după 1790 îi vor sprijinii politica dusă de ea în comitate pentru zădărnicirea activităţii de dezvoltare a şcolilor elementare româneşti. În 1790, aflat pe patul de moarte, Iosif al II-lea revocă ordinele pe care le dăduse în anii săi de domnie, în afara edictului de toleranţă şi a celor privind reglementarea treburilor preoţimii şi iobăgimii [B– 9].

Revenim la amintita conscripţie din 1772, pentru a arăta că ea ne mai furnizează şi alte informaţii. Astfel, unele dintre aceste şcoli — Almaş, Sebiş etc. — dispuneau de clădire proprie, ceea ce înseamnă că activitatea şcolară nu avea un caracter temporal, ci unul statornic, iar şcoala intrase în tradiţia vieţii sociale".

Este şi motivul pentru care credem că şcoala ce exista în 1747, în timp, ajunsese să aibă o clădire proprie şi nu să dispară.

De altfel în conscripţia din 1791 se vădeşte această continuitate, fiindcă, printre şcolile ce funcţionează sunt şi cele de la Almaş şi Bonţeşti [B–10].

Dacă am insistat mai mult asupra şcolii din Almaş, este pentru că în zona noastră, aici, au început primii elevi să descifreze tainele învăţăturii. Printre aceştia şi copii ai celor din Bodeşti.

Despre aceste şcoli aflăm şi din instrucţiunile elaborate în 1792, pentru inspectorii şcolilor naţionale că: „Copii care frecventau şcoala erau împărţiţi în două grupe: prima grupă cuprindea elevii care începeau să citească, iar grupa a doua elevii care aveau formate deprinderile de citire. Prima grupă venea la şcoală dimineaţa de la 8–10, iar a doua după masa de la 12–15 sau 13–16. Şcolarilor din prima grupă li se preda: învăţarea literelor, silabisirea, citirea literelor de tipar, scrierea literelor şi a silabelor, exerciţii simple de aritmetică şi calcul iniţial. Dacă elevii şi-au format în doi ani de zile deprinderile de muncă la aceste obiecte, atunci ei erau trecuţi la grupa a doua, căreia i se preda religia, citirea, caligrafia, ortografia, dictarea, cunoştinţe de morală, aritmetică şi compunere. În unele ore elevii erau familiarizaţi cu efectuarea unor activităţi casnice: torsul lânii şi al cânepii, ţesutul pânzei, diferite împletituri etc." [B–11].

Să reţinem că la Cilul de Jos apare în anul 1811 o şcoală frecventată de 10 elevi.

Pentru anul şcolar 1814–1815 din copii între 6–12 ani în situaţie apar la Almaş 264 copii din care frecventau şcoala 27, iar la Cilul de Jos din 140 doar 6 urmau şcoala.

Frecvenţa pentru 1817–1818 era de 15 elevi la Almaş şi 6 la Cilul de Jos.

În 1818–1819 scad la 5 pentru Almaş şi la 4 pentru Cilul de Jos.

Iar în 1819–1820 apar 15 la Almaş şi 13 la Cilul de Jos.

În 8 noiembrie 1816, I. Püspöki informa deputăţia şcolară de la Pesta despre candidaţii propuşi de comunităţile româneşti pentru postul de director local. Astfel, 1a Almaş, fusese propus Timpa Toader [B–12].

În raportul învăţătorului din Almaş pe anul şcolar 1813–1814 sunt precizate obiectele care a-au predat. Ne aflăm în faţa unui plan de învăţământ care avea următoarea structură:

1.	Cunoaşterea literelor şi silabisirea	5 ore
2.	Citirea	5 ore
3.	Aritmetica	4 ore
4.	Catehismul	4 ore
5.	Exerciţii de scriere	4 ore
6.	Cântece rituare	3 ore
	Numărul total al orelor	25 ore

În darea de seamă se precizează că predarea s-a făcut în limba română.

Planul de la Almaş, era planul unei şcoli elementare, care funcţiona cu un singur învăţător [B–13].

După cum s-a mai arătat, la Almaş, „şcoala este înregistrată în conscripţia din 1791. Autorităţile şcolare, considerau că în această localitate ar trebui construită o nouă clădire şcolară. La această şcoală erau şcolarizaţi şi copii din satele Căcărău, Lunca, Pleş, Bodeşti, Cilul de Sus, Cilul de Jos, Plopi şi Sârbi. Învăţătorului i se fixase un salariu de 120 fl., 12 stânjeni de lemne şi fân. La începutul secolului al XIX-lea numărul copiilor care frecventau cursurile şcolare se menţine scăzut. Învăţătorul Iov Iovici avea o vechime de 19 ani în învăţământ în anul 1818. În Plopi nu funcţiona şcoală, în schimb în Cilul de Jos întâlnim în 1815 pe învăţătorul Iosif Bărbătei, cu 20 de ani vechime în activitatea şcolară, nu frecventase cursurile pedagogice. În Cilul de Sus nu era şcoală şi nici învăţător. În anul 1818–1819 la şcoala din Almaş, a funcţionat învăţătorul Demetriu Ioanovici, iar la cea din Cil Petru Rista. În anul şcolar următor D. Ioanovici îşi va continua activitatea tot la Almaş, îngrijindu-se de instruirea unui număr de 24 elevi, dintre care 15 frecventau cu regularitate şcoala. În acelaşi an, la Cil a funcţionat învăţătorul Nicolae Bădicean, ale cărui lecţii erau ascultate de 20 de copii. Nicolae Bădicean a funcţionat la Cil numai în anul şcolar 1819–1820. Succesorul său a fost P. Rista. D. Ioanovici şi-a continuat activitatea şi în 1820–1821. În toamna anului 1822 era încadrat la şcoala din Almaş Iosif Albu absolvent al Preparandiei din Arad promoţia 1821. Decedând, în locul său a fost numit fratele său Ioan Albu. Acesta a fost invitat să urmeze cursurile Preparandiei din Arad. Dând curs invitaţiei, el urmează cursurile pe care le-a absolvit în anul 1826. O precizare: acest Albu este nominalizat ca nobil. Edificiul şcolar era nou.

La Cil, învăţătorul P. Rista avea un stagiu de 3 ani. Era bine pregătit şi

manifesta grijă pentru progresul şcolii. Fuseseră recenzaţi 57 băieţi şi 53 fete de vârstă şcolară, dar cursurile erau frecventate numai de 21 băieţi, care obţinuseră rezultate bune la învăţătură [B–14].

În anul şcolar 1820–1821 la Almaş, învăţătorul Dem. Ioanovici avea ca elevi: în clasa I — 3, clasa a II-a — 9 şi clasa a III-a — 2. Din aceştia 2 erau fii de nobili şi 12 fii de plebei (din popor). Ca frecvenţă toţi 14 erau diligenţi.

Tot atunci la Cilul de Jos învăţătorul Rista Perva avea ca elevi: în clasa I — 21 iar în clasa a II-a — 5. Din aceştia: 1 era fiu de nobil iar 25 fii de plebei. La frecvenţă se arată că 12 erau diligenţi şi 14 nediligenţi [B–15].

Pregătirea învăţătorilor a fost asigurată în secolul al XVIII-lea prin cursuri de iniţiere metodică. Primele au fost organizate la Timişoara în anul 1776 şi aveau o durată de patru luni. Cursurile au continuat şi în anii următori.

Acest mod de pregătire a învăţătorilor nu mai era corespunzător începutului secolului al XIX-lea, când, ca urmare a progreselor ştiinţei şi a ideilor iluministe promovarea culturală a poporului a devenit o acută problemă de stat. În Banat şi Crişana se simţea nevoia sporirii numărului învăţătorilor care să se îngrijească de dezvoltarea şcolilor. Dezvoltarea reţelei şcolare româneşti devenise un obiectiv al luptei de emancipare naţională a românilor. Curtea din Viena şi-a dat asentimentul pentru înfiinţarea şcolii preparandiale pentru români, la Arad. Aşa că episcopul Pavel Avacumovici al Aradului a înştiinţat pe credincioşii săi despre deschiderea cursurilor la 3/15 noiembrie 1812. Susţinerea materială a şcolii era asigurată de către masele populare româneşti, care erau chemate ca duminică de duminică să doneze bani pentru constituirea fondului preparandial [B–16].

Preparandia din Arad a fost o instituţie angajată în lupta românilor din Transilvania pentru emanciparea lor naţională, făurirea statului naţional unitar şi consolidare a lui după unirea Transilvaniei cu România.

Şcoala a pregătit cadre didactice pentru şcolile săteşti, contribuind la progresul cultural al românilor. Ei au cultivat în satul românesc, asuprit de deţinătorii puterii politice, dragostea de limbă şi de istorie. Cu fervoarea modelatorilor autentici de conştiinţe, învăţătorii pregătiţi în cadrul Preparandiei din Arad au cultivat aspiraţiile de unitate naţională ale tinerelor generaţii. În cadrul Preparandiei din Arad a existat o atmosferă de preţuire a valorilor etice şi culturale, de cultivare a dragostei faţă de naţiunea română. Într-un asemenea mediu axiologic caracterizat prin cultul istoriei naţionale, al moralităţii şi valorilor umane au fost formaţi elevii Preparandiei din Arad [B–17].

Dintre absolvenţii Şcoalei nomale (Preparandiei) cursuri de doi ani, din zona noastră, vom aminti mai jos, câţiva din cei ce au încheiat cursurile până la Marea Unire, arătând anul absolvirii, numele şi localitatea.

- 1821 — Albu Iosif din Almaş
- 1826 — Albu Ioan (nobil) din Almaş
- 1851 — Tomuţ Vasiliu din Cilul de Sus
- 1840 — Tomuţa Vasiliu din Bodeşti
- 1841 — Tomuţa Ioan din Cil
- 1855 — Lucaci Nicolau din Almaş
- 1855 — Dăliman Mihaiu din Căcărău
- 1855 — Pâncotan Pavel din Căcărău

- 1857 — Feier Vasile din Almaş (N.R.V. — probabil un Albu maghiarizat)
- 1863 — Zacoiu Teodor din Cil
- 1865 — Popovici George din Almaş
- 1873 — Creţ Cornel din Almaş
- 1873 — Vancu Ioan din Cil
- 1878 — Florea Ioan din Bodeşti
- 1881 — Boşcaiu Nicolau din Sebiş
- 1896 — Bărbăteni Ştefan din Almaş (N.R.V. — probabil Bărbătei)
- 1896 — Şandor Ioan din Bodeşti (N.R.V. — probabil Şandru)
- 1906 — Oarcea Vasile din Almaş
- 1908 — Florea Ioan din Bodeşti
- 1915 — Boşcaiu Sever din Bodeşti
- 1915 — Groza Vasile din Almaş
- 1915 — Timpa Lazăr din Almaş [B–18].

Lazăr Timpa va fi unul dintre eroii care şi-au dat viaţa pentru unitatea noastră naţională. A fost dus în gara Pădureni-Arad, unde l-au bătut şi schingiuit până şi-a dat sufletul, iar cadavrul a fost îngropat pe terenul gării, în var. Abia după venirea armatei române, i s-a făcut slujba de înmormântare, în cimitir [B–19].

Să revenim la şcolile noastre, în anul şcolar 1834–1835, cam în perioada când satele noastre, de acum sistematizate, începeau să se aşeze pe noua lor vatră.

La Almaş, găsim învăţător pe George Cociuba care avea şapte ani de serviciu, iar numărul elevilor era: în clasa I — 18 elevi, în clasa a II-a — 7, iar în clasa a III-a — 2. Frecvenţa: 21 diligent şi 6 nediligent.

La Cilul de Jos, învăţătorul Nicolae Barbura, cu trei ani de serviciu, avea: în clasa I — 10 elevi, în clasa a II-a — 5, în clasa a III-a — 5. La frecvenţă 18 diligenţi şi 2 nediligenţi. Şcoala funcţiona în locuinţa învăţătorului.

Apare în documente şi Cilul de Sus, unde învăţătorul Ioan Tomuţa, care avea şapte ani de serviciu, îndruma în clasa I — 13 elevi, în clasa a II-a — 12 şi în clasa a III-a — 2. La frecvenţă apar 12 diligenţi şi 19 nediligenţi [B–20].

Şi la Bodeşti, după aşezarea şi organizarea pe actuala vatră a satului[9] se trece la rezolvarea problemei şcolii. Probabil că şcoala a început să funcţioneze imediat după mutare. Facem această afirmaţie pornind de la conscripţia şcolară din 1873, unde se arată că: „La Bodeşti şcoala avea local propriu construit din lemn în anul 1844”. Şcoala presupunem că a fost construită concomitent cu gospodăriile oamenilor sau imediat după aceea. Deci, în 1873 cursurile şcolare erau urmate de 28 de băieţi şi 4 fete dintr-un lot recenzat de 35 de băieţi şi 16 fete. Baza materială a şcolii era slabă. Comitetul parohial asigura învăţătorului un salariu de 64 fl. şi bunuri materiale de 150 fl. Învăţătorul Ioan Popa absolvise în 1840 Preparandia din Arad şi avea 25 de ani vechime în învăţământ. Director local era George Lupşa (preotul) [B–21].

De reţinut că încă de la început şcoala a fost confesională, deci ea funcţiona prin grija bisericii ortodoxe şi a oamenilor din comună.

Dintr-un document datat 21 februarie 1869, aflăm situaţia din anul 1868. Astfel la Bodeşti, ni-se spune, că erau „833 locuitori români ortodocşi, că învăţător era atunci Ioan Bumbu, iar numărul elevilor se ridica la 66” [B–22].

Despre programul de învăţământ şi repartizarea orelor în cele vremuri, aflăm

câte ceva, dintr-un plan care a fost elaborat de conferinţa învăţătorilor ţinută la Bârzava la 19–20 august 1871. Programul orar prevedea ore de la 8–11 şi 14–16. Materiile se derulau astfel:

— Luni: Aritmetică, Geografie, Gramatică română, Citirea şi serierea şi în fine Biblia.

— Marţi: Istoria naturală, Citirea şi scrierea, Drepturi şi datorii, Citirea maghiară şi Economia.

— Miercuri: Aritmetica, Gramatică românească, Catehismul, Citirea şi scrierea, Cântarea.

— Joi: recreaţie.

— Vineri: Citirea şi scrierea, Citirea maghiară, Elemente de istorie, Citirea cu chirilice, Biblia.

— Sâmbăta: Aritmetica, Citirea şi serierea, Catehismul, Cântarea, Rugăciune [B–23].

Din 1877 aflăm că la Bodeşti cei 617 locuitori ai satului susţineau o şcoală care funcţiona într-o clădire construită din lemn. Lotul de copii obligaţi de şcoală, era compus din 74 copii în vârstă de la 6–12 ani şi 48 în vârstă de la 12–15 ani. Cursurile şcolare erau predate de preotul George Lupşia. La examenul de sfârşit de an din iunie 1877 s-au prezentat 15 elevi din clasele I–IV [B–24].

Nevoile curente şi sporirea numărului celor ce doreau să urmeze şcoala, în paralel cu uzarea construcţiilor vechilor şcoli — la Bodeşti era veche, din lemn construită în 1844 —, au condus spre noi construcţii: Astfel se consemnează faptul că „în unele localităţi au fost construite localuri noi: Bocsig şi Bonţeşti (1875), Văsoaia şi Păiuşeni (1876) Aldeşti şi Joia Mare (1877), Almaş (1878), Honţişor (l880), Mădrigeşti, Bodeşti şi Buceava-Şoimuş (construcţii începute în 1880) [B–25].

Cultura îşi face loc în satele noastre datorită preoţilor, învăţătorilor şi şcolii. Aflăm din rapoartele protopopiatului Buteni pe 1883 că „funcţionau coruri în localităţile: Buteni, Chisindia, Almaş, Bodeşti, Bîrsa” [B–26]. Vezi şi Foto 57.

Foto 57. Un cor bărbătesc îmbrăcat în frumosul costum de vară

La începutul anilor ’80 ai secolului al XIX-lea, a început să-şi desfăşoare misiunea la Bodeşti învăţătorul Nicolae Boşcaiu, a cărui activitata, cu totul remarcabilă, am evocat-o la personalităţile comunei. Aici la Bodeşti şi-a instalat şi familia. Activitatea desfăşurată pe multiple planuri, se constituie într-un extraordinar exemplu de muncă şi dăruire pentru o cauză atât de nobilă. Prezenţa sa pe durata a peste 40 de ani a fost folositoare şi necesară pentru întreaga comună.

Şcolile trebuiesc însă şi întreţinute. Şi în acele vremuri, când statul maghiar nu se prea grăbea în a acorda ajutor, decât rar şi condiţionat, dacă nu se împotrivea chiar, întreţinerea era o treabă deosebit de grea. Erau timpuri în care bieţii oameni căutau orice surse de a face rost de bani şi cele necesare întreţinerii şcolii. În acest sens, cei din Bodeşti au fost un exemplu de urmat, cum vom vedea mai jos.

„Sinodul eparhial din 1900 decide să se constituie fonduri din care să se susţină şcolile româneşti. C. Gurban prezintă o experienţă inedită din cercul Butenilor, unde în aproape 30 de localităţi sărace au fost înfiinţate aşa numitele „magazine” sau „fonduri de bucate”, din care erau ajutate şcolile. Magazinul din Bodeşti avea peste 1.000 de şinice de produse şi „un grânariu cu etaj” (N.R.V — gabanaşul) din veniturile căruia se asigura întreţinerea şcolii” [B–27].

Prioritatea bogenilor este justificată prin faptul că „fondul de bucate” fiinţa la Bodeşti încă din anul 1870.

Condiţiile grele de viaţă ale ţăranilor se reflecta şi în prezenţa copiilor la şcoală. În anul şcolar 1904–1905 la Bodeşti, numărul copiilor de 6–12 ani obligaţi să frecventeze şcoala era reprezentat de 39 băieţi şi 39 de fete. În total 78 copii. La examenul din 1905 au fost prezenţi 28 băieţi şi 10 fete, în total 38 de copii. Învăţător era în continuare Nicolae Boşcaiu [B–28].

Nicolae Boşcaiu a continuat să fie dascăl până la moartea sa în anul 1926.

O problemă dificilă pentru ţărani era şi darea culturală, care în mod normal trebuia să reprezinte 5 % din valoarea dării directe către stat. În realitate lucrurile stăteau cu totul altfel. Aşa se face că în Protopopiatul Buteni, procentele medii „în anul cultural” 1906 era de 31,7, în 1912 de 49,1, în 1916 de 63, iar în 1917 de 66 %. Să reţinem însă că aceste procente erau medii. Satele sărace erau şi mai solicitate. De exemplu la Căcărău (viitoarea Joia Mare) procentul era de 89 % şi exemplele ar putea continua [B–29].

Erau eforturi mari, chiar foarte mari şi totuşi oamenii le făceau.

În condiţiile războiului, în anul şcolar 1917–1918 la Bodeşti, unde 538 locuitori ortodocşi întreţineau şcoala, erau recenzaţi un număr de 95 copii, între 6–12 ani. Din aceştia 31 s-au prezentat la examenul din iunie 1918. Învăţător era tot N. Boşcaiu. Este nominalizat ca suplinitor şi învăţătorul V. Farca, care era mobilizat [B–30].

În toamna anului 1926 a venit la Rădeşti, unde a rămas până la pensionare şi apoi la moartea sa, ca învăţător şi apoi director al şcolii Ioan Ardeoiu.

În anul şcolar 1942–1943 la şcoala primară mixtă din Rădeşti „sunt 80 elevi înscrişi iar învăţători sunt Ardeoiu Ioan, înv. II şi Botiş Nădeja învăţătoare” [B–31].

C) Biserica

BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ

Primele trei secole

Pe teritoriul patriei noastre au existat creştini încă din primele trei secole, învăţătura lui Hristos fiind adusă aici prin ucenici ai Sfinţilor Apostoli (specialiştii spun că Apostolul Andrei a propovăduit în sudul ţării), prin unii colonişti, soldaţi sau negustori veniţi din diferite părţi ale Imperiului roman sau prin captivi aduşi de goţi din Asia Mică şi din Peninsula Balcanică. De altfel scriitorul bisericesc Tertulian ne spune că „în cei dintâi ani ai veacului al III-lea, numele lui Hristos şi credinţa în el a ajuns la toate neamurile între care înşiră: Britani, Germani, Sciţi, Sarmaţi, Daci şi alţii" [B–32].

Analiza cuvintelor cu înţeles creştin din limba română ne arată că principalii termeni sunt de origine latină mulţi creaţi pe loc prin misionari şi creştini veniţi din răsărit cu ajutorul poporului care vorbea limba latină. Deci argumentul lingvistic atestă cu deosebită forţă vechimea creştinismului nostru şi mai ales originea lui răsăriteană. Poporul român este singurul popor de origine latină la care s-a impus creştinismul ortodox, românii născându-se creştini.

Numeroase cuvinte cu înţeles bisericesc din limba noastră sunt de origine latină, îndeosebi cele care privesc noţiunile de bază ale credinţei. Acestea constituie o dovadă în plus asupra pătrunderii creştinismului la noi încă din vremea când Dacia era provincie romană, căci o serie de termeni legaţi de organizarea bisericească i-am împrumutat mai târziu, de la slavi, în perioada convieţuirii cu ei.

Terminologia creştină de origine latină din limba noastră arată că aproape toate numirile de bază ale credinţei şi unele forme ale cultului creştin sunt create în secolele IV–V, poate chiar în secolele II–III. Cercetând aceşti termeni, constatăm că o parte din ei au fost împrumutaţi din lumea romană păgână, dar primind un conţinut nou, al credinţei creştine, iar alţii au fost creaţi anume pentru exprimarea noilor noţiuni de credinţă, având de cele mai multe ori, nuanţe şi înţelesuri specifice creştinismului răsăritean. Alţi termeni provin din limba greacă.

A) TERMENI DIN LUMEA ROMANĂ PĂGÂNĂ

După unii cercetători, cuvântul biserică vine din latinescul basilica. Aceasta servea la romani ca loc de judecată. Cu timpul, înţelesul păgân al bisericii a evoluat spre cel creştin. După părerea altor cercetători, încă din secolul I d.Hr. se construiau în casele particulare încăperi anume pentru săvârşirea slujbelor, care se numeau împărăteşti (în greceşte). Construirea unor asemenea locaşuri de închinare s-a generalizat, încât sub împăratul Constantin cel Mare (306–337) locaşul creştin de cult era cunoscut, în latineşte, sub numele de *basilica*. Deci, din acest cuvânt la început de origine grecească, s-a format şi cel românesc de biserică. Cu timpul, noţiunea s-a extins de la locaşul de cult asupra întregii comunităţi creştine.

Dumnezeu vine din *Domine Deus*, iar în vechea formă populară fără i, *Domne Deus*, veche invocaţie păgână, adoptată şi de creştini.

Cuvântul Crăciun derivă, după părerea celor mai mulţi cercetători din *calatio*

(acuzativ *calationem*). La romani, anunţarea sărbătorilor în templu, la începutul anului, se numea *calatio*, şi cum în primele veacuri creştine Naşterea Domnului se prăznuia o dată cu Boboteaza, la 6 ianuarie, atunci se anunţau Paştile şi alte sărbători mişcătoare de peste an.

Floriile poartă numele unei sărbători păgâne de primăvară, *Florilia*, o sărbătoare a florilor.

Rusaliile poartă numele vechii sărbători păgâne *Rosalia*, o sărbătoare a pomenirii morţilor, prăznuită în timpul primăverii, când înfloreau trandafirii (rosa).

Cuvântul sărbătoare vine de la (*dies*) *servatoria*, prescurtare din *conservatoria*, adică ziua închinată zeilor care apărau şi păstrau trupeşte şi sufleteşte pe om.

B) TERMENI CU ÎNŢELES EXCLUSIV CREŞTIN

Din aceştia vom enumera: a ajuna (din *ajunare*), altar (*altare*, acuzativ *altarem*), a boteza (*baptizare*, luat din greceşte), cer (*caelum*), câşlegi (*caseum ligare*), a crede (*credere*), creştin (*christianus*), a cununa (*coronare*), cruce (*crux, crucis*), a cumineca (*comunicare*), duminică (*dies dominica*, ziua domnească), a închina (*inclinare*), înger (*angelus*), luat din greceşte, a jura (*jurare*), lege (*lex, legis*), păcat (*pecatum*), părinte (*parens*, acuzativ *parentem*), preot (*presbiter*), a răposa (*repausare*), a se ruga (*rogare*), rugăciune (*rogatio*, acuzativ *rogationem*), tâmplă (*templum*), sânt pentru sfânt, din *sanctus*, păstrat în numirile populare ale sărbătorilor (Sântion, Sântoader, Sâgeorgiu, Sânedru ş.a.).

Trebuie subliniat şi faptul că unii termeni de credinţă au fost făuriţi pe loc, cu ajutorul poporului de limbă latină. Aşa avem cuvintele: împărăţia lui Dumnezeu, făcătorul luminii, Treime, credinţă, fiinţă, înviere, răscumpărare, iertare, înălţare, fecioară (pentru Sfânta Fecioară).

Deşi bogată în ce priveşte noţiunile de bază ale credinţei şi cultului, terminologia creştină de origine latină este foarte săracă în ce priveşte organizarea Bisericii. Faptul este explicabil, căci organizare bisericească în ţinuturile nord-dunărene s-a făcut mai târziu.

Trebuie remarcat faptul că toţi aceşti termeni de origine latină sunt complet deosebiţi de cei folosiţi de Biserica apuseană. Aceasta înseamnă că strămoşii noştri n-au fost evanghelizaţi de misionari veniţi din Apus, cum au crezut unii istorici, căci în acest caz Biserica apuseană ne-ar fi impus termenii ei, mai ales că aveam aceiaşi limbă.

C) TERMENI CU SENS RELIGIOS DE ORIGINE GRECEASCĂ

Pătrunse în limba noastră într-un timp care nu se poate determina precis: apostol, har, patimă, mir, icoană, liturghie, azimă, tămâie, smirnă, candelă, episcop, diacon, călugăr, sihastru, mânăstire, chilie şi altele. Mai târziu au pătruns cuvinte slave, privind mai ales organizarea Bisericii şi a cultului [B–33].

Secolele IV–VI

În părţile Dunării de jos, atât la nordul ei cât şi la sudul ei, unde locuia pe atunci o populaţie daco-romană, creştinismul era cunoscut existând chiar şi o organizare bisericească. Aşa se explică numărul destul de ridicat al celor ce au pătimit moartea martirică pentru Hristos şi Evanghelia Sa. Dacă în secolele anterioare creştinismul era cunoscut în mod sporadic, în secolul al IV-lea el se generalizează.

După retragerea administraţiei şi legiunilor romane din Dacia, în timpul Împăratului Aurelian (271), ea a rămas un timp sub dominaţia goţilor, iar după plecarea lor s-au aşezat aici, rând pe rând, hunii, gepizii şi avarii. Partea de sud a Munteniei şi Olteniei de azi a fost reocupată, dar pentru scurt timp, de împăratul Constantin cel Mare (306–337).

După retragere, dar mai ales după promulgarea edictului de la Mediolan de către Constantin cel Mare (în 313), creştinismul s-a putut răspândi liber în Dacia, câştigând tot mai mulţi adepţi daco-romani pentru noua învăţătură a lui Hristos. Răspândirea creştinismului pe teritoriul de azi al Patriei noastre e confirmată, între altele, de numeroase mărturii arheologice.

Din simpla înşiruire a cestor mărturii arheologic. (N.R.V. — pe care noi nu o vom face aici), se poate uşor desprinde constatarea că în secolele IV–VI creştinismul prinsese rădăcini adânci în Dacia Traiană şi în Sciţia, având legături frecvente cu Răsăritul creştin. Toate aceste monumente şi obiecte sunt în acelaşi timp mărturii grăitoare ale continuităţii populaţiei daco-romane de pe teritoriul de azi al patriei [B–34].

Secolele VII–X

Strămoşii noştri daco-romani au continuat să trăiască şi să muncească în regiunile noastre, lucrând pământul şi dând noilor stăpânitori dijmă, adică o parte din produsele câmpului şi din vite. Legăturile dintre nordul şi sudul Dunării n-au fost întrerupte nici acum, căci romanii (apoi bizantinii) mai aveau încă unele cetăţi pe ţărmul sting al Dunării, iar negustorii pătrundeau până în Transilvania cu mărfurile lor, fapt dovedit de numeroase tezaure monetare din acel timp, descoperite în diferite regiuni din Patria noastră.

Dintre toate popoarele migratoare, doar slavii au avut o influenţă asupra formării poporului român şi a limbii române. Ei ne-au influenţat sub raportul limbii, al organizării sociale şi de stat, sub raportul cultural şi bisericesc.

În această perioadă s-a introdus şi la strămoşii noştri ritul slav, adică limba veche slavă în cult, păstrată în Biserica Ortodoxă românească până în secolul al XVII-lea. Ea a trecut de asemenea în manuscrisele, mai târziu în cărţile tipărite în ţările române.

Această pătrundere a ritului slav la români unii o explică prin faptul că legăturile noastre bisericeşti cu ţărmul drept al Dunării, existente mai înainte, au continuat şi după venirea şi încreştinarea bulgarilor. Preoţii noştri ortodocşi au continuat să fie sfinţiţi de episcopii de pe malul drept al Dunării, textele bisericeşti să fie aduse tot de aici. Lucrul acesta a fost uşurat şi prin faptul că în ţinuturile noastre mai erau unele grupuri de slavi care nu fuseseră asimilaţi încă de strămoşi noştri. De asemenea se poate să fi venit în părţile noastre ucenici ai Sfinţilor Chiril şi Metodiu,

care, găsind o populaţie slavă, au putut introduce uşor ritul slav la ei, de la care l-au luat şi românii.

Mai târziu, când a-au întemeiat statele feudale româneşti, limba slavă din biserică a devenit şi limba oficială a Statului, toate actele interne şi externe fiind scrise în slavoneşte.

Simbioza slavo-românească a dus la introducerea în limba noastră a numeroase cuvinte privind cultul şi organizarea bisericească. Între acestea se numără: blagoslovenie, cazanie, ceaslov, jertfă, maslu, molitvă, pomană, post, pravilă, praznic, predoslovenie, prohod, taină, tipic, utrenie, vecernie, apoi: chivot, mitră, odăjdii, prapor, prestol, schit, strană, troiţă, precum şi duhovnic, mucenic, stareţ, vlădică. Deci această terminologie se referă în special la organizarea Bisericii şi a cultului, spre deosebire de cea de origine latină, care denumeşte noţiunile fundamentale ale cultului şi credinţei.

Toate acestea arată continuitatea pe teritoriul Patriei noastre a strămoşilor daco-romani, care au fost atât de viguroşi încât au putut să asimileze mase întregi de slavi, dar şi continuitatea în privinţa răspândirii creştinismului. Poporul român nu are o dată precisă de încreştinare, cum au toate popoarele din jur. Creştinarea lui s-a făcut prin convertiri individuale în secolele II–VI, fiind un proces paralel cu etnogeneza sa.

Cu alte cuvinte putem spune, fără teama de a greşi, că poporul român s-a născut creştin [B–35].

Credinţa creştină era tovarăşul cel mai iubit a Românilor în acest timp.

Organizarea bisericească la români în aceste prime veacuri de creştinism era rudimentară. Bisericile erau făcute din lemn, cum se fac până în ziua de astăzi în ţinuturile muntoase, şi un gard de nuiele tencuit cu pământ. Preoţii nu se deosebeau de credincioşii lor decât prin darul preoţiei sfinţiţi de vreun oarecare episcop din sudul Dunării, care se mai putuse menţine (…). Limba bisericească — la începuturi — era cea latină. Preoţii învăţau slujba bisericească şi rugăciunile prin memorizare de la înaintaşii lor, sau printr-o oarecare pregătire ce o făceau la episcopul unde erau hirotonisiţi. Atât organizarea cât şi cultul bisericesc se mărginea la strictul necesar.

Cultul se reducea la câteva rugăciuni; până şi săvârşirea tainelor (botezul, cununia), a înmormântării şi a slujbelor principale (liturghia) se săvârşeau toate într-o formă simplă, nu cum s-a făcut pe urmă prin influenţa slavonă [B–36].

Secolele X–XIII în Transilvania

Către sfârşitul secolului IX s-au stabilit în câmpia Panonică ungurii, care migraseră aici din sudul Ucrainei de azi, sub conducerea lui Arpad. La răsărit de Tisa, ei au dat peste populaţia română, alături de care trăiau unele grupuri de slavi, având şi unii şi alţii mici organizaţii politice numite cnezate şi voivodate.

Ungurii venind în contact cu românii şi slavii, au fost influenţaţi de aceştia la primirea creştinismului de rit răsăritean, după cum dovedesc unele cuvinte româneşti şi slave din limba maghiară privitoare la diferite practici religioase. Ei au fost încreştinaţi oficial la Bizanţ în ritul răsăritean, înlocuit la scurt timp cu cel apusean. În urma acestei schimbări, a început o acţiune de asuprire a Biserici Ortodoxe Româneşti, susţinută de papi şi de regii Ungariei. Aceste lucruri sunt pentru moi dovezi preţioase ale continuităţii poporului român în Transilvania şi a Bisericii sale Ortodoxe. [B–37].

Secolele XIV–XV în Transilvania

După ocuparea treptată a Transilvaniei de regii feudali ai Ungariei, a început o prigoană puternică împotriva Bisericii Ortodoxe Româneşti, pornită de către reprezentanţii Bisericii romano-catolice. ajutaţi de papi şi de regii Ungariei. Această prigoană a continuat şi secolele XIV şi XV. Astfel, regele Ludovic al Ungariei, în 1366 şi regele Sigismund, în 1428, porunceau dregătorilor lor să nu admită în Banat biserici şi preoţi „schismatici", adică ortodocşi, iar pe cei ce erau să-i alunge din ţară. Faptul că regele Sigismund poruncise să nu se admită ortodocşilor dreptul de proprietate sau titluri nobiliare, a făcut ca mulţi nobili şi cnezi români din diferite părţi ale Transilvaniei să treacă la catolicism, înstrăinându-se în acelaşi timp şi de poporul din care făceau parte.

Cu toată prigoana îndreptată împotriva Bisericii şi a preoţilor ortodocşi, poporul român a rămas şi pe mai departe strâns legat de credinţa strămoşească.

Din această perioadă sunt şi numeroase biserici româneşti de piatră care au dăinuit până azi, unele din secolul al XIII-lea, altele din secolul al XIV-lea. Între acestea se numără o seamă de biserici din judeţul Hunedoara: Densuş (secolul XIII, poate chiar mai veche) pictată de zugravul Ştefan, în 1445, Strei (secolul XIII), Strei Sângeorgiu, ctitorită în 1408–1409 de jupanul Cândea Laţcu şi soţia sa Nistora, Bârsău, Gurasada, Criscior, ridicate de voivodul Bălea şi soţia sa Vişa, Râbiţa, ctitorită de jupânii Vladislav şi Miclăuş (1416–1417).

Cea mai veche mânăstire despre care avem date sigure este cea din Peri, în Maramureş, cu hramul Sf. Arhanghel Mihail (…) au închinat această mănăstire Patriarhiei din Constantinopol, în 1391.

Primii preoţi ortodocşi români cunoscuţi, despre ei aflăm din faptul că „în anul 1360 este amintit un scaun de judecată al românilor din districtul Haţeg, din care făceau parte 12 cneji, 6 ţărani şi 5 preoţi, în frunte cu protopopul Petru din Ostrov, (preoţi Zampa din Clopotiva, Dalc din Densuş, Dragomir din Tuştea şi Bale din Peşteana).

Cel dintâi episcop ortodox din Transilvania, cunoscut cu numele, este Ioan, venit din Caffa Crimeii înainte de 1456 şi aşezat în oraşul Hunedoara. El sfinţea preoţi ortodocşi români în împrejurimi, îngrijind de viaţa duhovnicească a credincioşilor din aceste părţi.

Putem afirma cu certitudine că poporul român a vieţuit în permanenţă pe aceste meleaguri, având preoţi, protopopi, egumeni şi vlădici, biserici şi mănăstiri, deci o organizare bisericească proprie. Încercările făcute pentru atragerea românilor ortodocşi la catolicism au rămas fără rezultat, ei rămânând statornici în credinţa ortodoxă [B–38].

Secolul XVI în Transilvania

Biserica Ortodoxă Română din Transilvania a putut, în secolul XVI, să-şi desfăşoare activitatea ei datorită în primul rând ajutorului care îi venea de la domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei. O efemeră stare de înflorire a cunoscut sub marele domnitor Mihai Viteazul. Încercările calvinilor de a atrage pe români la confesiunea lor s-au dovedit cu totul zadarnice, cum se întâmplase şi cu ale catolicilor în secolele

anterioare.

Pentru că noua doctrină a lui Calvin fusese primită de însuşi principele Transilvaniei şi de marea nobilime, s-a ajuns până acolo că Dieta ţării, întrunită în 1556 a desfiinţat Episcopia romano-catolică din Alba Iulia, secularizându-i averile, iar preoţii şi călugării catolici au fost alungaţi din Transilvania. De atunci, propaganda catolică printre români poate fi considerată încheiată pentru un veac şi jumătate, locul ei fiind luat de propaganda calvină [B–39].

În zona noastră influenţa a fost mai mică, datorită faptului că ea coincidea cu perioadele de ocupaţie turcească.

Este totuşi bine de reţinut că în aceste „vremuri de năvăliri şi bejenie, se întâmpla ca o gură (gaură) de peşteră, o lespede de piatră să servească drept altar, o singură cruce, un copac — în zona noastră Fagul Popii — cu icoană să ţie locul bisericii; de atunci a rămas obiceiul crucilor la drum, ca loc de odihnă, de pomenire şi de rugă.

Cele dintâi biserici erau nişte căsuţe de gard lipite cu lut, sau erau făcute din lemn. fără turn şi fără clopote; toacele de lemn chemau pe credincioşi la rugăciune, fiindcă clopotele erau foarte rare şi scumpe.

Unele bisericuţe se aşezau pe tălpi de sanie, ori pe nişte roate, ca să fie mutate din loc în loc; şi în vremuri de bejenie erau târâte prim poieni ascunse” [B–40].

Secolul XVII

În prima jumătate a secolului al XVII-lea, vlădicii transilvăneni au avut de luptat cu propaganda calvină, sprijinită de principii Transilvani ei. Cu toate vitregiile timpului, ei au izbutit însă să-şi păstreze credincioşii în credinţa ortodoxă. Din rândurile lor a ieşit şi un martir al credinţei strămoşeşti, Sf. Ierarh şi mărturisitor Ilie Iorest [B–41].

Dezbinarea Bisericii ortodoxe din Transilvania între anii 1698–1701

În anul, 1688, Transilvania, din principat independent sub suzeranitate turcească, cum fusese timp de un veac şi jumătate, a fost cotropită de trupele habsburgice şi inclusă în graniţele imperiului austriac.

Împăratul din Viena a întărit de la vechile rânduieli din Transilvania, recunoscând drepturile celor „trei naţiuni” (nobilii maghiari, saşi şi secui) şi ale celor „patru religii recepte” (catolică, luterană, calvină şi unitariană). Românii şi Biserica lor ortodoxă au rămas în starea de mai înainte, adică „toleraţi”, lipsiţi de drepturi, în afara legii, în propria lor ţară.

Îndată după ocuparea Transilvaniei de trupele habsburgice, a început o puternică acţiune în vederea întăririi stăpânirii acestora aici. Şi pentru că împăraţii Habsburgi erau catolici, au început să lucreze pentru atragerea românilor la Biserica apuseană, ca în felul acesta să crească numărul catolicilor, care scăzuse mult sub principii calvini Prin „unirea” românilor se urmărea însă şi ruperea legăturilor cu ierarhilor, domnitorii şi credincioşii din Tara Românească şi Moldova, care i-au întărit şi ajutat în cursul veacurilor să-şi păstreze credinţa ortodoxă strămoşească.

La 14 aprilie 1698 împăratul a dat o diplomă, prin care arăta că preoţii ortodocşi români erau liberi să se unească cu una din religiile „recepte” sau să rămână în credinţa lor. Cei care acceptau să se unească cu una din religiile recepte, urmau să se bucure de toate privilegiile religiei respective, subliniind în mod special că aceia care se vor uni cu Biserica romano-catolică, recunoscând pe papa drept cap al Bisericii, se vor bucura de privilegiile clerului catolic. Cei care nu-şi părăseau credinţa ortodoxă rămâneau în situaţia apăsătoare de până atunci.

La 2 Iunie 1698, arhiepiscopul de Esztergom din Ungaria, cardinalul Coloniei, a adresat un manifest către preoţii români prin care le arată că numai aceia se vor bucura de privilegiile pe care le aveau preoţii şi bisericile catolice, care vor accepta patru puncte din învăţătura Bisericii romano-catolice şi anume: 1. Papa este capul întregii Biserici; 2. Sfânta împărtăşanie se poate face şi cu pâine nedospită (azimă); 3. Duhul Sfânt purcede şi de la Fiul (filioque); 4. În afară de rai şi iad mai există un loc curăţitor numit purgatoriu.

Pe baza acestor două manifeste, ale împăratului şi al lui Coloniei, iezuiţii au pornit acţiunea de atragere a românilor ortodocşi la unirea cu Roma.

Aşa se face că 38 de protopopi, care înclinau spre unirea cu Roma, au iscălit un act, scris în limba română, purtând data de 7 octombrie 1698, prin care declară că se unesc cu „Biserica Romei cea catolicească”, însă condiţionat. Dar Baranyi şi iezuiţii au falsificat acest act.

Baranyi a prezentat Dietei traducerea latinească a actului unirii, dar nefiind crezut, Dieta a rânduit să se facă o cercetare la sate, ca să se vadă ce răspund ele şi preoţii la apelul împăratului. În cursul lunii ianuarie 1699, Dieta a primit rezultatul cercetărilor, constatând că nici un sat şi foarte puţini preoţi doreau unirea.

La sfârşitul lui februarie 1699, s-a publicat aşa numita diplomă întâia leopoldiană (după numele împăratului Leopold), prin care se prevedea înfiinţarea Bisericii unite, averile şi preoţii ei fiind scutiţi de dări, în schimbul primirii întregii învăţături romano-catolice.

La 19 martie 1701, împăratul a dat o nouă diplomă (numită diploma a doua leopoldiană), cu 15 articole, prin care se întăreau scutirile preoţilor uniţi, făgăduindu-se că mirenii care vor trece la unire se vor bucura de drepturile pe care le aveau fiii altor „naţiuni”. În schimb, se formulau anumite datorii pentru episcopul unit. În primul rând se preciza că el era supus arhiepiscopului romano-catolic maghiar de Esztergom, şi că va fi controlat în toate actele, scrisorile şi hotărârile sale de un teolog iezuit. Aşadar, Mitropolia ortodoxă independentă a Transilvaniei era desfiinţată creându-se în locul ei o Episcopie unită dependentă de Arhiepiscopia romano-catolică de Esztergom.

Fostul mitropolit, Atanasie, a fost instalat din nou ca „episcop unit” în catedrala lui Mihai Viteazul din Alba Iulia, în ziua de 14/25 iunie 1701. Cu acest prilej, s-a citit, în latineşte, diploma de instalare, din care ascultătorii n-au înţeles nimic. Chiar în ziua instalării, reprezentanţii braşovenilor şi făgărăşenilor au protestat împotriva înscăunării unui episcop unit într-o biserică zidită de un voievod ortodox. A doua zi, ei au înaintat un memoriu în scris împotriva „unirii”.

Au fost atunci mulţi alţii care au protestat împotriva „unirii”.

Aşa s-a ajuns la dureroasa dezbinare a fiilor aceluiaşi popor român şi ai aceleiaşi Biserici, prin amăgiri, falsuri şi făgăduinţe deşarte [B–42].

La scurt timp după săvârşirea acestei dezbinări, clerul şi credincioşii care

îmbrăţişaseră uniaţia şi-au dat seama că toate făgăduielile făcute de împăratul din Viena în ce priveşte îmbunătăţirea stării lor materiale nu erau decât vorbe goale. Îşi dădeau acum seama că prin „unire” erau ameninţaţi să-şi piardă legea strămoşească. Drept aceea, îndată după 1701 a început lupta împotriva uniaţiei.

La Bogeşti în acel timp, după cum rezultă din însemnările lui Rada Teodor a lu Rincu reţinem că „în 1740 exista o biserică pe Dâmbul Bisericii. Ea era din lemn, acoperită cu paie şi avea un clopot”.

Credincioşii aveau căsuţele împrăştiate pe dealuri.

Dr. Silviu Dragomir arată şi el că în 1755 exista o veche biserică din lemn, având hramul Cuvioasei Paraschiva. Biserica era dispusă pe Dealul Bisericii, de unde în 1825 a fost mutată pe locul actualei biserici. Aici a dăinuit până în 1926, când a fost demolată, în locul ei fiind construită actuala biserică din zidărie.

La rândul său, Dr. Szentkláray Jenö confirmă că în Bogeşti, la 1786 exista o biserică şi parohie românească [B–43].

Biserica ortodoxă din Transilvania între anii 1761–1845

În urma multor frământări religioase ale românilor transilvăneni, împărăteasa Maria Tereza a trimis în Transilvania pe generalul austriac Adolf Bucow, în calitate de comandant militar spre a consolida uniaţia.

În anul 1761, acest general a luat măsuri ca toate mănăstirile ortodoxe din lemn să fie arse, iar cele din piatră dărâmate. Au fost distruse cu tunurile peste 150 de mănăstiri ortodoxe, între care şi Prislopul şi Sâmbăta de Sus, clădite de domnii Ţării Româneşti, alungând pe călugări din ele.

Către sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea, în sânul Bisericii unite a început lupta pentru păstrarea neschimbată a legii strămoşeşti, ameninţată de catolicizare. Ea era dusă, printre alţii, de cei trei învăţaţi reprezentanţi ai Şcolii ardelene: Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi Petru Maior. În scrierile lor, ei au arătat împrejurările adevărate în care s-a făcut uniaţia, au combătut primatul papal, au cerut păstrarea soborului mare pentru conducerea treburilor episcopiei, au criticat înnoirile introduse de unii vlădici în Biserica lor. Cu alte cuvinte, ei au luptat pentru păstrarea neschimbată a credinţei strămoşeşti. Samuil Micu a tradus o seamă de lucrări ale Sfinţilor Părinţi răsăriteni, a revizuit traducerea Bibliei, care a fost tipărită la Blaj în 1795. Pentru atitudinea lor, ei au fost prigoniţi de episcopul unit Ioan Bob şi de cei din jurul său, fiind nevoiţi în cele din urmă, să părăsească Blajul.

În 1798, cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la uniaţie, s-a făcut o încercare de reunire a celor două biserici româneşti. Cererea a fost adresată Guvernului austriac, dar a rămas fără urmare [B–44].

Se cuvine amintit, pentru această perioadă, că în aşezările din jur erau cunoscuţi în protopopiatul Buteni, după statistica din iunie a anului 1767, următorii preoţi:

— Gheorghe Popovici, la Cil, născut la Cil
— Onu Popovici, la Sârbi, născut la Bonţeşti
— Ioan Popovici, la Cilul de Jos, născut la Bonţeşti.

Nu lipsita de importanţă sunt şi cărţile vechi — din această perioadă — păstrate în biserici. Astfel la Rădeşti este semnalat „Catavasier” (fragment) copiat pe

la 1770 în ţinutul Hălmagiului.

Cartea are legătura din scoarţe de lemn învelit în piele maro ornată pe prima copertă cu un chenar sumar, în colţare şi câmpul central câte un ram floral, iar pe coperta ultimă cu benzi în trei linii ce alcătuiesc triunghiuri, dreptunghiuri şi romburi. A fost realizată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în partea Hălmagiului, prilej cu care s-a alăturat cărţii şi fragmentul datorat copistului (N.R.V. — Prof. Florian Dudaş crede a fi Ioan din Hălmagiu, care a activat în zona noastră pe la 1760–1780. Precizare făcută autorului în discuţia purtată la Oradea), alcătuit, credem, din mai multe file conţinând „sedealme", din care se mai păstrează astăzi doar o filă (restul au fost rupte) cuprinzând un text „La Adormirea Precis(tei)". Fragmentul se păstrează alăturat unui exemplar al Catavasierului imprimat la Râmnic în 1750, de la Biserica Ortodoxă română din Rădeşti" [B–46].

Şi tot despre cărţi ni se mai spune că: „Şi era atâta de mare nevoie de cărţi şi evlavia de a scrie (când nu era tipar de ajuns), că plecau călugării, preoţii, diecii (dascălii), meşteri de scrisori, prin sate şi ţinuturi depărtate. Purtau în desagi sfintele cărţi după care copiau şi hârtia de scris, cum şi materialul şi uneltele pentru legatul lor.

Se opreau în satele unde meşteşugul lor avea căutare, erau ţinuţi pe mâncare de preotul satului până isprăveau scrisul; mai făceau ceva şcoală de cetire şi scriere în amvonul bisericii, o lună, două; şi după ce-şi primeau mica răsplată, porneau în alt sat" [B–47].

Viaţa bisericească în părţile Aradului până la mijlocul secolului al XIX-lea

Eparhia Ineului şi Lipovei. În părţile Aradului întâlnim de asemenea câteva nume de vlădici ortodocşi în oraşele Lipova şi Inopole (azi Ineu).

Astfel, în 1563 apare la Lipova un episcop cu numele Daniil. Prin 1606–1627 era episcop în Lipova-Ineu Sava, care în 1606 recucerea cetatea Lipova de la turci. După 1628, a păstorit la Ineu-Lipova „mitropolitul" Longhin Brancovici, unchiul viitorului mitropolit al Transilvaniei, Sava Brancovici.

Prin 1651, era „mitropolit" al Lipovei Sofronie, care în acel an făcea un drum în Rusia, după milostenie. El îşi avea reşedinţa la mănăstirea Hodoş-Bodrog (la 15 km de Arad), existentă, după unii din secolul al XV-lea, poate chiar mai veche).

Nu ştim cărui neam i-au aparţinut aceşti vlădici. Dar chiar dacă unii din ei au fost sârbi, este lucru indiscutabil că ei au păstorit peste credincioşi români, căci ortodocşi sârbi erau destul de puţini în comparaţie cu cei români, cu toate imigrările lor în aceste părţi.

Episcopia Aradului. Despre o organizare şi jurisdicţie a unei ierarhii ortodoxe sârbeşti în aceste părţi se poate vorbi numai după 1690, când patriarhul Arsenie Cernoevici aşează aici un mare număr de sârbi. În locul fostei episcopii de la Ienopole-Lipova se organizează o episcopie ortodoxă sârbească la Arad în primul deceniu al secolului al XVIII-lea, primul episcop fiind Isaia Diacovici. A păstorit puţin la Arad, căci în 1708 a fost ales mitropolit al ortodocşilor sârbi (a murit însă în acelaşi an).

Lui Isaia i-au urmat în scaun alţi episcopi sârbi, până în 1815.

Facem aici o paranteză, spre a arăta că pe lângă multe greutăţi şi nedreptăţi,

întâmpinau dificultăţi românii şi în ce privea construcţia lăcaşurilor de cult. După 25 mai 1755 se interzice românilor să-şi construiască biserici „fără permisiune specială de la împărăţie”.

Dar după multe insistenţe ale lui Ioan Inocenţiu Klein, împărăteasa Maria Tereza dă rescriptul (în 10 puncte) de la 9 septembrie 1743 care prevedea printre altele dreptul la loc pentru biserică şi casă parohială în fiecare sat „dacă aşa cere numărul românilor”. Deci tot cu condiţii [B–48].

Să revenim la episcopii sârbi, care păstoreau peste credincioşi care în marea lor majoritate erau de neam românesc. Dacă la început episcopii sârbi au fost un sprijin pentru românii ortodocşi din aceste părţi, cu timpul păstoria lor s-a schimbat într-o dureroasă apăsare, fiind mai mult în folosul dominaţiei Imperiului Habsburgic, spre paguba vieţii politico-naţionale şi bisericeşti a românilor. Din această pricină, a început o mişcare puternică printre românii din Banat şi Arad pentru aşezarea unui episcop din neamul lor la Arad, mişcare încununată de izbândă. În 1812 ei au putut să deschidă un institut pedagogic la Arad, căruia i s-a adăugat în 1822 şi o secţie de teologie.

La teologie după un început cu şcolarizare de durată mai mică, „în anul şcolar 1826–1827 nu absolviră elevi, din motivul că ridicându-se cursul teologic la trei ani, cei din cursul al II-lea sunt promovaţi în cursul al treilea.

Dintre absolvenţii acestor cursuri din zona noastră îi amintim pe următorii:

În anul şcolar 1837–1858	— Coloja Porfir din Cil
1841–1842	— Iacob Demetriu din Cilul Mare
	— Ioan Pâncotan din Căcărău
1843–1844	— Popovici Ioan din Ferice
1844–1845	— Tomuţa Vasilie din Bodeşti
1858–1859	— Fericean Iosif din Bodeşti
1864–1865	— Butar Nicolae din Bodeşti (probabil cel de lângă Hălmagiu)
	— Oprea Lazăr din Căcărău
1876–1877	— Stefea Ioan din Sârbi
1882–1883	— Florea Ioan din Bodeşti
1892–1893	— Lupşa George din Bodeşti [B–49].

La acest institut au activat profesori distinşi, ca Paul Iorgovici, Dimitrie Ţichindeal şi Constantin Diaconovici-Loga, fruntaşii luptei pentru episcop român la Arad.

În 1814 fruntaşii românilor au adresat Curţii habsburgice de la Viena un memoriu, prin care au arătat starea de plâns în care au ajuns credincioşii ortodocşi români sub păstoria episcopilor sârbi, cerând un episcop din neamul lor. Cererile şi delegaţiile la Viena au continuat şi în anii următori, mai ales că în 1815 murise ultimul episcop sârb. Între cei care au ostenit mai mult, trebuie pomenit învăţatul Moise Nicoară, care a stat ani de zile la Viena pentru înfăptuirea dorinţei românilor.

Curtea din Viena a amânat mereu lucrurile, încât abia în 1829 a fost numit ca episcop arhimandritul Nestor Ioanovici, de la mănăstirea Bezdin de lângă Arad. Era român, originar din Făgăraş [B–50].

Biserica construită la Bogeşti după mutarea comunei, se pare că a fost

terminată în 1828. Era acoperită cu şindrilă, iar construcţia din zidărie. Dispunea de trei clopote. Unul mare bărbătesc, unul femeiesc şi unul pruncesc, mai mic [B–51].

În anii următori şi la Bogeşti se intensifică problemele create de cei ce doreau uniaţia. Aşa se face că „În primăvara anului 1835 Jalba Clerului şi Poporului din eparhia Aradului către rege, împotriva silniciilor unioniste este semnată şi de Petrus Popovics Par. Almaş, Ioannes Feier Par. Almaş şi Ignacz Tomucza Cap. Bodestiens" [B–51].

Probleme şi abuzuri erau de tot felul. Spre exemplificare în 1836 „preotul Gavril Coloja dela Bodeşti se vaieră, că oficialii domeniului dela Cil: Rodiczky, Glácz şi Ruszay pun la lucru în ziua de întâi de Rosalii pe Românii ortodocşi, pe care preotul îi oprise dela lucru în acea zi. Din această pricină, preotul a fost citat înaintea diregătorilor domeniali, cari au voit să-l aresteze, dar preotul s-a împotrivit şi la urmă, a fost târât de ei, prin noroi. De aceea preotul cere intervenţia episcopului şi să i se exopereze satisfacţia cuvenită" [B–52].

În tot trecutul zbuciumat al Bisericii noastre strămoşeşti preoţii au fost alături de credincioşii lor, împărtăşind alături de ei bucuriile dar şi necazurile. Uneori erau ei înşişi iobagi ca şi credincioşi. Alţii erau meşteşugari, zugravi de biserici sau cu alte îndeletniciri. În viaţa satelor româneşti, preotul fiind uneori singurul ştiutor de carte, a îndeplinit adeseori şi slujba de dascăl al copiilor din sat, şcoala fiind în tinda bisericii sau chiar în casa sa.

Având îndeobşte ocupaţii ca păstoriţii, se înţelege că şi păstoriţii şi preotul român au avut de îndurat aceleaşi împilări din partea celor puternici. Era firesc atunci ca preoţii să fie alături de popor în toate răbufnirile — ca în timpul lui Horea, şi Avram Iancu sau cu alte prilejuri — şi a revendicărilor lui pentru o soartă mai bună. Ei au fost de asemenea prezenţi şi în luptele duse de poporul nostru pentru independenţa naţională [B–54].

Dar nu numai la acţiunile de luptă ci şi la cele pentru o viaţă mai bună, biserica a fost prezentă.

Din însemnările de pe o *Evanghelie* aflăm că: „Fondaţiunea de bucate (cucuruz) s-a înfiinţat la anulu 1870 prin (…) sub numele de Fondaţiunea de bucate a bisericei gr. or. din Bodeşti". Scrisam în anul D. 1878 G. Lupşia — preot".

Această fundaţie avea scopuri multiple. Prin Fondul de bucate se creea un stoc de rezervă în caz de secetă, calamităţi etc., de ajutorare a celor nevoiaşi şi de a procura fondurile necesare întreţinerii şcolii confesionale etc.

Tot pe aceeaşi *Evanghelie* mai este o însemnare, referitoare la ceremoniile religioase prilejuite de vizita Episcopului Ioan Meţianu, în lunea Rusaliilor din 1878, unde au participat preotul G. Lupşia „şi cu corulu de 25 inşi din Bodeşci…" [B–55].

Este şi această însemnare o dovadă a vechimii corurilor la Bodeşti.

După moartea lui Andrei Şaguna (1875) până la 1918

Andrei Şaguna moare la 16/28 iunie 1873. Până în anul 1918, anul desăvârşirii unităţii statale a poporului român, Biserica Ortodoxă din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş şi-a desfăşurat activitatea potrivit rânduielilor Statutului Organic şagunian. Condiţiile politice erau acum schimbate, căci în 1867 s-a constituit o monarhie dualistă, Austro-Ungaria, împăratul Austriei fiind în acelaşi timp şi rege al

Ungariei. Fiecare din cele două ţări îşi avea guvernul său, cu excepţia câtorva ministere. Marele Principat al Transilvaniei a fost anexat la Ungaria. Se înţelege că în astfel de împrejurări viaţa Bisericii Ortodoxe din Transilvania s-a desfăşurat în condiţii destul de vitrege, simţindu-se în repetate rânduri amestecul guvernului din Budapesta în alegerile de mitropoliţi şi de episcopi sufragani sau în problema şcolilor confesionale.

În ce priveşte preoţii români, atât cei ortodocşi cât şi cei uniţi, s-au alăturat poporului român sprijinind revendicările naţionale şi mişcările culturale româneşti. Astfel, în 1892 când s-a trimis la Viena cunoscutul Memorand al românilor transilvăneni, prin care se cereau drepturi politice pe seama românilor, acestei acţiuni politice i s-au alăturat numeroşi preoţi români. Iar peste doi ani, în 1894, printre cei implicaţi în proces şi condamnaţi la închisoare pentru Memorand, se aflau şi mulţi preoţi şi profesori de teologie, între care Vasile Lucaci, Nicolae Cristea, Daniil Popovici-Barcianu şi alţii. În cadrul Astrei, la a cărei înfiinţare au contribuit şi Andrei Şaguna, Timotei Cipariu, G. Bariţiu şi alţii, au avut roluri de conducere şi unii reprezentanţi ai clerului român. În cursul primului război mondial, mulţi preoţi au avut de suferit prigoana statului austro-ungar din pricina sentimentelor lor naţionale. Dar şi până atunci, atitudinea patriotică a preoţilor români a fost pedepsită cu asprime de autorităţile austro-ungare.

Biserica prin reprezentanţii ei au adus o contribuţie preţioasă la realizarea unirii Transilvaniei cu vechea Românie, proclamată la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918 [B–56].

Pentru perioada de care amintim. se cuvine arătată iniţiativa înalt Preasfinţiei sale Arhipăstorului Ioan Meţianu, pentru edificarea noului palat seminarial. Prin circulara nr. 1925 din 20 iulie 1883 se deschide o colectă benevolă, în fiecare dieceză adunându-se 55.000 fl. v.a.

Piatra fundamentală s-a pus la 15 iulie 1884 şi a fost sfinţit în 8 septembrie 1885.

„Comunele bisericeşti: (…) Bodeşti, Buteni (…), Dieci (…) au donat minimul de două sute fl. v. a. pentru măreaţa idee a Preasâţiei sale…” [B–57].

Tot pentru acea perioadă vom aminti pe baza însemnărilor lui Rada Teodor a lu Rincu, că: „Pe la anul 1905 a fost luată şindrila de pe Biserică şi a fost înlocuită cu ciripă. (N.R.V. — ţiglă).

„În 1916 au fost luate cele două clopote mari (bărbătesc şi femeiesc) rămânând numai cel mic, pruncesc. Ele au fost luate pentru nevoile armatei austro-ungare”.

Biserica ortodoxă română din 1918 până după al doilea război mondial

Actul unirii Transilvaniei cu România de la 1 decembrie 1918, care consemna desăvârşirea unităţii de stat a poporului român, a dus la o serie de schimbări şi în viaţa bisericească. Mulţi se aşteptau ca în 1918 o dată cu unitatea politică să se facă şi unificarea bisericească a românilor transilvăneni, prin reîntoarcerea uniţilor în sânul Bisericii Ortodoxe strămoşeşti. S-au ridicat atunci multe glasuri care au cerut acest lucru, apoi, pe parcurs, zeci de parohii unite, în frunte cu preoţii lor au revenit la

Ortodoxie. Mişcarea de revenire a fost însă împiedicată mereu de conducătorii Bisericii unite şi de diferiţi politiceni uniţi.

La 18 decembrie 1919 în scaunul de mitropolit primat al Bisericii autocefale a României a fost ales episcopul Caransebeşului Miron Cristea, înscăunat la 1 ianuarie 1920.

În şedinţa sa din 4 februarie 1925 Sf. Sinod a hotărât să se înfiinţeze Patriarhia Ortodoxă Română, prin înălţarea mitropolitului primat la rangul de patriarhi. Parlamentul a votat Legea pentru înfiinţarea Patriarhiei, promulgată la 25 februarie 1925 [B–58].

Despre uniţii din Bodeşti, sau greco-catolici cum mai apar în documente, aflăm următoarele. În „Schematismus venerabilis cleri diacesis Csanadiensis", anuar ce aparţinea bisericii catolice, uniţii apar în anul 1870. Deşi numărul lor pare a fi binişor umflat, cifrele sunt următoarele: în 1870 25 de credincioşi la un număr de 925 de ortodocşi. Între anii 1870 şi 1916 numărul oscilează de la 11 la 50. Dar trebuie reţinut că aceste cifre sunt foarte relative. Totuşi după anul 1900, când datele statistice sunt mai aproape de adevăr, apar la 1900 şi la 1910 câte 30 de credincioşi, în 1913 11, iar în 1916 12 credincioşi. Aceştia erau dintre localnici, în marea lor majoritate din cei ce deţineau diferite funcţii la domeniu sau în comună (moaşa comunală sau un morar, de exemplu) fiind nevoiţi să treacă la greco-catolici, ei şi familiile lor, altfel ne putând ocupa aceste funcţii.

Clădire propriu-zisă în Bodeşti nu au avut, dar li se pusese la dispoziţie o casă unde venea un preot să ţină slujba, iar autorităţile ordonaseră primarilor să sprijine această credinţă prin toate mijloacele şi cu toată autoritatea lor.

După Marea Unire, ne mai fiind constrânşi să ţină de uniţi, până la începutul anului 1927 unul după altul uniţii s-au înapoiat la Biserica ortodoxă. Se pare că printre ultimii care „au trecut înapoi la biserica mamă": (au fost) Ioan Barbura, Traian Buda, Ana Tomuţa şi Vasile Tomuţa, toţi cu întreaga familie, astfel că uniţi nu mai sunt în comuna noastră [B–59].

Ortodocşii în aceşti ani s-a trudit la construirea unei biserici corespunzătoare în locul celei vechi aduse din Dâmbul Bisericii. Terminarea lucrărilor s-a încheiat în anul 1926 (Vezi şi Foto 58 a şi b).

a)	b)

Foto 58.
a) Biserica ortodoxă, construită în anul 1926; b) Biserica ortodoxă — văzută din alt unghi

Sfinţirea noului lăcaş s-a făcut, vineri 14 octombrie 1927 de către

Pr. Sf. Sa Părintele Episcop Dr. Grigorie Gh. Comşa devenind un mare praznic, prilej de bucurie generală şi de înălţare sufletească pentru drept credincioşi.

Foto 59. Fereastră cu obloane, de la casa nr. 94 nou. Înainte de anul 1925 a fost fereastra bisericii ortodoxe vechi, adusă de pe Dâmbul Bisericii

„La Priceasnă preotul local Avram Giurgiu citeşte raportul despre istoricul şi situaţia parohiei Rădeşti. Accentuiază că poporul a aşteptat cu mare dor venirea P. S. Sale ca să le sfinţească biserica. Comuna Rădeşti a fost aşezată pe actualul teren le anul 1826.

Preotul — laudă jertfa poporului care pentru construirea bisericii a cheltuit 1.017.071 lei. În această sumă se cuprind şi diferitele ajutoare de 110.000 lei.

În sfârşit mulţumeşte P. S. Sale pentru dragostea şi bunăvoinţa cu care a grăbit să le sfinţească biserica rugându-l să primească omagiile de recunoştinţă ale poporului dorindu-i mulţi fericiţi ani.

P. S. Sale i s-au alăturat membrii suitei, protopopul Cornel Lazăr, primarul comunal Rada Adrian şi alţii.

A surprins foarte plăcut că ţăranii din comuna Aldeşti, dela o depărtare de 26 km, au venit cu fanfara” [B–60].

În anul 1926 au fost cumpărate două clopote, unul bărbătesc şi unul femeiesc, în locul celor luate pentru nevoile armatei austro-ungare [B–61].

Participarea oamenilor dintr-o comună la activităţile altor comune a fost largă, însufleţită şi desfăşurată sub semnul celei mai bune înţelegeri şi armonii.

„La misiunea religioasă de la Bonţeşti din 21–23 noembrie 1930, ‚din Rădeşti, alături de părintele Avram Giurgiu a fost şi corul bisericesc care a cântat la sf. liturghie alături de corul din Bonţeşti, condus cu pricepere de harnicii învăţători tineri” [B–62].

Misiuni religioase au avut loc şi la Rădeşti. Iată ce se scrie despre una dintre acestea: „Prea Sf. Sa Episcopul nostru Grigorie, stăpânit de dorul de a da cât mai multă hrană sufletească credincioşilor, a trimis pe misionarul eparhial, păr. Z. Brădean, în comuna Rădeşti (Gurahonţ) ca să împărtăşească credincioşilor învăţăturile Mântuitorului. Prea Sf. Sa a făcut aceasta cunoscând ogorul sufletesc al enoriaşilor acestei comune dornici de multă hrană sufletească.

Misiunea religioasă s-a fixat pe ziua de 23 Oct. 1932. C. sa păr. A. Giurgiu, preot în Rădeşti şi preşedinte al cercului religios Almaş — pentru a da un mai mare fast acestei misiuni — a convocat, tot în această zi cercul religios, în această comună.

Sâmbătă în 22 Oct. s-a săvârşit vecernia, după care s-a făcut introducerea misiunii prin preotul locului. Seara s-a făcut privegherea, după care a cuvântat C. sa păr. A. Florea, misionar popesc, despre pocăinţă. S-a mărturisit bărbaţi şi femei.

Duminecă la orele 9 1/2 s-a început sf. liturghie în sobor, de către preoţii: Z. Brădean, A. Florea, I. Popoviciu, S. Stănijan, E. Tomşa, A. Micluţia, I. Iancu şi Gh. Cereant. La priceasnă s-au împărtăşit preoţii apoi mai mulţi bărbaţi şi femei. C. sa păr. misionar eparhial a predicat cu multă căldură sufletească despre premenirea sufletului prin credinţă şi fapte bune. Predica a fost ascultată ce deosebită atenţie de către credincioşi (…). Răspunaurile liturgice au fost cântate de corul plugarilor din loc, condus, cu destulă dibăcie, de T. Tomuţa plugar.

După masă la orele 3 s-a săvârşit vecernia şi sf. taină a maslului. Înainte de sf. maslu C. sa păr. V. Bulz, misionar popesc, a vorbit despre taina sf. maslu. La sfârşit a C. păr. A. Giurgiu mulţumeşte păr. misionar şi P. Sf. Sale pentru bunăvoinţa ce au arătat-o ajutându-i la binevestirea învăţăturilor Mântuitorului. La aceasta C. sa păr. misionar răspunde cu o alocuţiune, care a mişcat inima celor prezenţi" [B–65].

Anul 1936 a adus tristeţe în biserica din Rădeşti. „În ziua de 16 septembrie 1936, a încetat din viaţă după o scurtă suferinţă în sanatoriul Bega din Timişoara, preotul din Rădeşti Avram Giurgiu în etate de 64 ani, după o activitate preoţească de 32 ani în Hodiş şi Rădeşti.

Om integru, preot vrednic, păstor bun şi naţionalist înflăcărat, s-a bucurat de dragostea şi stima enoriaşilor şi a colegilor săi. Fiindu-i recunoscută munca şi apreciată activitatea de cei în drept, a fost decorat cu „Meritul pentru Biserică cl. II" şi cu „Coroana României" în gradul de cavaler.

Petrecerea în calea veşniciei i-a fost demnă, prohodul a fost slujit de părintele protopop dr. P. Ţiurca cu asistenţa preoţilor V. Popovici, M. Şora, C. Vuia, Gh. Gănescu, A. Borza, D. Ganea apoi din protopopiatul Gurahonţ colegii: I. Popovici şi Gh. Cereanţ din Almaş, E. Tomşa din Holt, I. Iancu din Dieci şi diaconul A. Bocşanu din Timişoara.

Cuvintele de adio şi de mângâiere le-au rostit: păr. p. p. dr. P. Ţiurca, apoi preotul I. Popovici din Almaş în numele colegilor săi din protopopiatul Gurahonţ şi învăţătorul I. Ardeoiu în numele enoriaşilor săi din Rădeşti, de unde o delegaţie de enoriaşi a depus pe mormântul preotului lor o cunună de flori udată cu lacrimi de durere.

Solemnitatea a fost împodobită cu duioase cântări a corului mixt din Timişoara, condus de diaconul A. Bocşanu.

În urma răposatului preot rămân nemângâiaţi: soţia, fii şi fiice [B–64].

«Pentru îndeplinirea parohiei Rădeşti devenită vacantă prin moartea preotului Avram Giurgiu, în baza ord. Ven. Consiliu Eparhial Nr. 6459/936 se publică concurs cu termin de 30 de zile dela prima publicare în „Biserica şi Scoala"» [B–65].

Concursul a fost câştigat de preotul Traian Precupaş, care-i succede astfel lui Avram Giurgiu.

Pentru cinstirea eroilor căzuţi în primul război mondial, dintre locuitorii comunei Rădeşti a fost înălţat un monument al acestor eroi în faţa bisericii din

Rădeşti. Şi iată ce se scrie despre aceasta:

«Sfinţirea monumentului eroilor s-a făcut duminică 6 Noiembrie 1938, în parohia Rădeşti, cunoscut nucleu de baptism, prin jertfele multiple ale pr. Traian Precupaş s-a ajuns să se inaugureze Monumentul celor 37 eroi având colaborarea învăţătorului I. Ardeoiu şi a consiliului parohial.

Datorită timpului excelent, 600 persoane, nu numai ortodocşi ci şi baptişti s-au postat, imediat după sf. liturghie, în jurul Monumentului eroilor, unde s-a făcut sfinţirea, un parastas pentru eroii căzuţi şi s-a executat un program frumos, în cadrul „Cultului Eroilor".

Au cuvântat pr. Tr. Precupaş şi înv. Ioan Ardeoiu» [B–66].

În anul 1939 preotul Traian Precupaş pleacă din Rădeşti şi-l urmează preotul Aurel Jiva. El va rămâne în Rădeşti până în anul 1959.

Anii de război care au urmat, au dus la plecarea multor învăţători de prin sate sub arme. Învăţătorii constituiau grosul ofiţerilor de rezervă şi mulţi, foarte mulţi dintre ei au dat suprema jertfă pe altarul Patriei, viaţa.

Suplinirea acestora a revenit în principal preoţilor.

Episcopul Andrei Magieru şi Ic. Stavr. Caius Turicu, consilier, ref. eparhial semnează un act cu Nr. 204 din 23 aprilie 1944, în care se arată că: „Satisfăcând hotărârea Adunării Eparhiale Nr. 44 din 1945, aducem mulţumiri C. Preoţi cari au suplinit pe învăţătorii plecaţi la datorie patriotică".

Dăm aici câteva nume din lista acelora care se învrednicesc de această cinstire (…):

— Darie Faur din Joia Mare
— Aurel Jiva din Rădeşti [B–67].

După război biserica din Rădeşti a fost renovată. Într-un document dactilografiat şi datat 16 iunie 1946, Preotul Aurel Jiva, ne spune cum s-a desfăşurat sfinţirea Bisericii din Rădeşti, din acel an:

„1 La orele 9 dimineaţa soseşte P. S. Sa Părintele Episcop Andrei Mageriu.

2. În drumul de ţară la Cil este întâmpinat de un banderiu de călăreţi (11).

3. La intrarea în sat s-a aranjat o poartă triumfală. Este întâmpinat de pretorul plasei Tiurbe Gheorghe, care îi rosteşte cuvintele de bun sosit, de primarul Fericean Ioan — 156 şi toată populaţia comunei, alături de tineretul şcolar în frunte cu înv. Ardeoiu Ioan şi Prahnischi Sergiu. După cuvântul pretorului corul bisericii din localitate condus de cântăreţul Atanasie Tomuţa cântă *Mulţi ani trăiască*. O fetiţă din partea tineretului şcolar îi înmânează P. S. Sale un buchet de flori şi îi face o urare. Dela intrarea în sat P. S. Sa vine pe jos urmat de întreaga asistenţă.

4. La casa parohială este aşteptat c-o procesiune de un sobor de preoţi. Protopopul Constantin Lazăr în numele protopopiatului îl întâmpină. La casa parohială se îmbracă. Este condus la biserică.

5. La poarta triumfală dela grădina bisericii este întâmpinat cu crucea şi evanghelia de preotul locului Aurel Jiva care îl întâmpină în numele păstoriţilor. P. S. Sa sărută crucea şi evanghelia. Corul cântă *Întru mulţi ani stăpâne.*

6. Se face încunjurarea şi sfinţirea Bisericii.

7. Răspunsurile liturgice sunt date de corul bisericii din loc sub conducerea lui Atanasie Tomuţa.

8. La priceasnă P. S. Sa rosteşte o frumoasă cuvântare.

9. La sfârşitul serviciului preotul locului Aurel Jiva face raportul cuvenit.

10. Dela biserică P. S. este condus cu procesiune la casa parohială.

11. La casa parohială se serveşte masa luând parte alături de P. S. preoţi, aproape toţi intelectualii prezenţi. Din partea consiliului parohial au luat parte Rada Ioan nr. 2 şi Tomuţa Atanasie nr. 149.

12. Prezenţi: P. S. părintele episcop Andrei Mageriu episcopul Aradului.

Constantin Lazăr protopop Gurahonţ

Lipovan Octavian diacon şi prof. Arad

Ungureanu Ioan preot Arad

Ioan Popoviciu preot Almaş, Roman Popa preot Bonţeşti, Gheorghe Cereanţ preot Almaş, Constantin Farcaş preot Pleşcuţa, Pavel Ghilea preot Vidra, Nicolae Maliţa preot Cil, Andrei Mitroi preot Musteşti, Aurel Jiva preotul locului şi Iancu Ioan preot Dieci.

Tiurbe Gheorghe primpretorul plasei Gurahonţ.

Dorca Savu dir. şcolar pens. Almaş, Dr. Paul Iva cu D-na medic Sebiş, Ştefaniu Aurel inginer silvic Gurahonţ, Dr. Oancea Aurel advocat Gurahonţ, Crişan Sinesie inginer agronom Gurahonţ, Ardeoi Ioan înv. Rădeşti, Prahinschi Sergiu înv. Rădeşti, Lorinţ Petru înv. Cil, Popescu Paraschiva înv. Cil şi alţii.

13. După masă în cadrul unei serbări populare dată de corul bisericii din loc. a vorbit părintele Ioan Ungureanu din Arad" [B–68].

După o nouă renovare şi zugrăvire sub preotul paroh Ioan Dărău, când au fost făcute eforturi deosebite realizându-se picturi excepţionale, demne de o catedrală, a fost sfinţită biserica la data de 16 august 1981.

Pictarea bisericii este rodul strădaniei lui Vasile Niţulescu din Braşov, căruia se cuvine să-i purtăm cea mai aleasă preţuire pentru această operă pe care ne-a lăsat-o.

Nume de preoţi care au păstorit la Bodeşti-Rădeşti.

— La începutul secolului al XIX-lea este amintit Popa Vesa, nu dispunem de date certe.

— Gavril Coloja era deja la 1834 preot, a răposat la 23 aprilie 1839.

— Ignatie Tomuţa apare ca al doilea preot din 1835, apoi după decesul lui Gavril Coloja, singur până la 1846.

— Porfirie Coloja este primul preot absolvent al Seminarului teologic de trei ani, care a păstorit la Bogeşti. A absolvit în anul 1837–1838. Iar din anul 1840 apare în documente la Bogeşti. Sigur până la 1852, dar se pare că a fost până în anii 1870.

— Vasilie Tomuţa absolvent al Seminarului teologic în anul 1844–1845. Apare sigur în documente între anii 1850–1852 şi probabil în continuare.

Între anii 1834–1852 au mai slujit şi preoţii:

— Ioan Miculescu în 1842 (ocazional).

— Simion Grozav în 1846 (ocazional).

— George Lupşia, în anii 1870, sigur era în 1878.

— Nicolae Ilica a fost mulţi ani în Bogeşti, se pare că îi succede lui George Lupşia până în 1916, când fiind bolnav pleacă din Bogeşti.

— Avram Giurgiu păstoreşte între 1919 şi 1936. A decedat la 16 septembrie 1936.

— Traian Precupaş preot între anii 1937–1939.

— Aurel Jiva între 1939–1959.

— Alexandru Richiţean din 1959–1969.

— Ioan Dărău îşi începe păstoria în 1969 şi în anul 1991 este în plină activitate.

BISERICA CREŞTINĂ BAPTISTĂ DIN RĂDEŞTI

Primele idei baptiste au fost aduse în Ardeal de croitorul ungur Antonie Novak, pe la anul 1870. În Bucovina şi în vechiul Regat ideile baptiste au pătruns după anul 1918 [B–69].

În zona noastră este cunoscută activitatea de propagandă, mai ales la Bonţeşti, între 1896–1902 a ungurului Mihai Kornyai.

Pentru Rădeşti, istoricul Bisericii Creştine Baptiste ne arată că:

„Pe măsura pătrunderii creştinismului baptist în ţara noastră au fost trimişi misionari şi în satul Rădeşti pentru încolţirea credinţei.

În 1898 în casa lui Barbura Ioan (Mielu) a fost formată prima biserică care cuprindea 7 membrii.

În anul 1898–1899 prin majorarea numărului de membrii, biserica a fost mutată în altă parte la un oarecare Terenti, într-un grajd transformat.

Din 1900–1915 biserica a fost mutată la Jurca Rada pe o grădină. Rada Jurca a dat grădina şi lemnul necesar construcţiei localului.

În 1914 până în 1947 biserica a fost mutată pe locul cumpărat de la Boc Ilie.

În această perioadă biserica a cunoscut mari progrese în creşterea numărului de membrii.

Foto 60. Casa de rugăciune — Biserica baptistă din Rădeşti. Construită în anul 1918

Membrii

În 1898 în prima biserică existau 7 membrii şi anume: Rada Ioan, Fericean Fila, Tomuţa Terenti, Lazăr a lui Pandor şi Rada Ilarie. (N.R.V. — doi nu sunt nominalizaţi).

Din anul 1901 până în 1913 biserica a crescut la 150 membrii.

Între 1912–1920 a numărat în jurul a 160 membrii şi 30 aparţinători.

Între 1918–1920 biserica a fost închisă.

Între 1920–1944 biserica a numărat 170 membrii şi 40 aparţinători.
Între 1944–1945 biserica a fost închisă.
Între 1945–1960 biserica are 180 membrii ş1 40 aparţinători.

Comitet şi pastori

— 1898–1945 Rada Ioan, responsabil şi pastor
— 1945–1958 Jurcuţa Vasile, responsabil şi pastor
— 1958–1971 Jurcuţa Vasile, responsabil
— 1958–1960 Fasole Ilie, pastor
— 1960–1971 Stoica Dumitru, pastor

Seminarişti

— Bilgradeanu Avram între 1923–1927
— Bilgrădeanu Constantin între 1928–1929
— Cornel Pascu între 1933–1937
— Daniel Ficuţ între 1950–1951
— Costea Petrică între 1952–1953
— Lăzău Iuliu între 1953–1956
— Păşteanu Vasile între 1959–1960

Membrii comitetului, aproximativ

— Pacşa Ioan între 1904–1940
— Mecea Vasile între 1904–1940
— Rada Toma între 1904–1940
— Pacşa Ştefan între 1904–1940
— Oarcea Toma între 1904–1940
— Jurcuţa Teodor între 1940–1971
— Fericean Ilie între 1940–1970
— Fericean Ştefan între 1940–1971
— Gâş Toma între 1940–1971
— Hălmăgean Ioan între 1940–1971
— Rada Fănică între 1940–1971.

Formaţiuni muzicale

— 1907–1913. În 1907 a fost format primul cor mixt care cuprindea un număr de 27–28 corişti instruiţi de către Fericean Ştefan şi Gâş Toma.

— 1920–1926. În acest timp a fost formată a doua etapă a corului sub instruirea lui Mecea Teodor cu un număr de 30 corişti.

— 1926–1934. În această perioadă biserica dispune în medie de 55 corişti iar ca instructor avea pe Fr. Farcaş Petru.

— Din 1933 şi în prezent corul bisericesc a fost ridicat la un număr de 50–60 corişti. Ca instructori în această perioadă au fost Fr. Rada Loja, Fr. Jurcuţa Teodor şi

Fr. Fericean Vasile.

***

În 1928 a fost cumpărată fanfara bisericii, ca urmare a dărniciei credincioşilor. Ca instructor al ei a fost Fr. Tentea Ioan din comuna Buteni. Pe măsura consolidării fanfarei a fost numit ca dirijor Fr. Rada Jurca şi Fericean Ioan.

În anul 1959 luna ianuarie a fost însă nefericita ocazie că a fost confiscată, pe motivul că s-a făcut deplasarea la înmormântarea Fr. Şandru zis Grasu.

La 13 iulie 1968 a fost formată orchestra bisericească. Formarea s-a făcut sub instruirea Fr. Păşteanu Vasile. Orchestra număra 25 de tineri [B–70].

ROMANO-CATOLICI

Apar în Bogeşti după formarea domeniului Almay, reprezentând de fapt personalul adus şi angajat permanent sau temporar. Erau maghiari sau germani, ce aveau funcţii legate de domeniu.

Numărul acestora, după datele din „Schematismus venerabilis cleri diacesis Csanadiensis”, document despre care am mai amintit, dar care trebuie privite cu anumite rezerve, cifrele nu pot fi decât orientative şi am arătat motivul. Oricum numărul lor este foarte mic, chiar şi după aceste documente întocmite de biseriea catolică.

Rezultă că între anii 1836 şi 1916 numărul romano-catolicilor a variat între 4 şi 11 credincioşi. În majoritatea anilor fiind de 6, ei nefiind băştinaşi, ci veniţi în comună ca angajaţi pe domeniu. Nu au avut biserică în Bogeşti. Participau la slujbele ce se ţineau la Cil.

Raportat la cei aproximativ 800 de ortodocşi, în medie, rezultă practic, un procent mai mic de 1 %.

IUDAICI

Aparţinătorii la această religie, apărută prin 1852, ţin de o singură familie aceea a negustorului şi birtaşuiul din comună. Au fost de fapt 3–4 credincioşi.

***

Putem spune fără teama de a greşi că strămoşii noştri, care s-au născut ca popor creştin, popor ce nu a trebuit să fie creştinat, şi-a purtat cu demnitate şi dârzenie credinţa în care s-a născut.

Din păcate în lungul timpului, interesele economice şi politice au fărâmiţat creştinismul, au spart unitatea poporului nostru, unitate ce a contribuit la supravieţuirea sa peste milenii. Avem totuşi speranţa că adevărata credinţă în Dumnezeu şi-n cele scrise în Sfânta Biblie va triumfa, că toate divergenţele vor fi înlăturate, că toţi creştinii se vor reuni, din nou, într-o singură biserică. Marea Biserică Creştină.

D) Folclor

Prof. Vasile Oarcea publică în 1972 *Poezii populare din Ţara Zarandului*. Printre aceste nestemate ale celor din Zarand, o parte este contribuţia celor din Rădeşti. Că ele sunt cântece, mai vesele sau mai triate, că sunt strigături, de dragoste sau satirice, ele fac parte din viaţa oamenilor care şi în felul acesta şi-au cântat bucuria ş-amarul.

Vom prezenta mai jos o parte dintre aceste versuri pe care le-au gândit şi le-au cântat strămoşii noştri. Vom prezenta şi numărul lor de ordine şi de la cine au fost culese de către Prof. V. Oarcea.

Începem cu o *Paparudă*.

17

„ Paparudă — rudă,
Vină şi ne udă
Să vină pe dată.
O ploaie curată.
Ploaie, Doamne, ploaie,
Locul să se moaie;
Holda să rodească
Şi rodul să crească;
Iarba să-ncolţească,
Frunza să-nverzească.
Unde dai cu sapa,
Să meargă ca apa;
Unde treci cu plugul,
Să meargă ca vântul.
Grâul să-nfrăţească,
Cât omul să crească;
Spicul cât voinicul,
Paiul gros ca dricul,
Să-ngreune rodul
Şi să umple podul”.

Rada Adrian, 53 ani

DIN CÂNTECUL SOCIAL

50

„Săracă inima mea,
Străină mai îs de ea
Săracă inimă bună,
Cum nu te-am avut de-o lună
Nici de-o lună, nici de un an,
Nici acuma nu te am.
De ştiam că n-am noroc,

M-aruncam de mică-în foc,
Să-mi ardă mijlocul tot
Şi brâncile pîn'la cot!
Câtu-i muntele de nalt,
Tot omătul s-a luat,
Numa la inima mea,
Ce s-a pus nu se mai ia,
Că s-a pus cu jurământ,
Să mă bage în mormânt".

Şandru Veronica, 64 ani

CÂNTECELE DE CĂTĂNIE ŞI RĂZBOI

76

„Draga mea, măicuţa mea
Îmi crescu o floare rea,
Îmi crescu o floare neagră,
Bine-n lume să nu-mi meargă;
Din luzie, din pruncie,
Încă din copilărie,
Ca să nu mân oi la stână
Şi să nu am moarte bună,
Ci să mor în cătănie,
În tranşeu, în bătălie,
Pe un pat de piatră sacă,
Când pădurea se dezbracă!…
Popii să ştiu că mi-or fi
Norii negrii şi corbii;
În loc de colac de grâu,
Sânge negru pân'la brîu;
Bate valul sângelui
Până-n pieptul calului;
Lumină albă de ceară
Mi-o fi drumul cel de ţară
Şi în loc de copârşeu,
Mi-o fi plumbul din ageu!
Când ageul se sloboade,
Maică, lumea se prăpăde.
Ieşi, măicuţă, pân-afară
Şi te uită peste ţară.
Te uită pe scăpătat,
Că-ntr-acolo am plecat.
De-i vedea un noruţ greu,
Să ştii, maică, că mi-i rău;
De norul s-o limpezi,
Să ştii, maică, c-oi trăi;

De-o rămâne încruntat,
Să ştii, maică, c-am picat.
De-o pune-mpăratul pace,
M-oi trage lângă cetate
Şi ţi-oi scrie, maică, carte,
Ca să ştii, să fii pe pace.
Carte-n patru cornurele,
Să citeşti, Maică, cu jele;
Pe de laturi, cu banaturi,
De dorul meu să te saturi;
În mijloc, slovă de foc,
Că nu am avut noroc! …”

Şandru Veronica, 64 ani,

ALTE CÂNTECE, VESELE, TRISTE SAU DE DOR

106

„Sărară inima mea,
Străină mai îs de ea
Săraca inimă bună.
Cum nu te-am avut de-o lună;
Nici de o lună nici de-un an,
Nici acuma nu te am.
De ştiam că n-am noroc,
M-aruncam de mică-n foc,
Să-mi ardă mijlocul tot
Şi mâinile pân’la cot! …
Câtu-i muntele de nalt
Tot omătul s-a luat,
Numai la inima mea,
Ce s-a pus, nu se mai ia,
Că s-a pus cu jurământ,
De-nstrăinată ce sunt! …”

Şandru Veronica, 64 ani

„Bădiţa din Saturău
Se uită la mine rău
Nu şti că l-am iubit eu.
Şi se uită încruntat,
Gândeşti că eu l-am lăsat
Şi că eu l-am blăstămat.
Şi se uită duşmăneşte,
Să văd că nu mă iubeşte —
Şi să nu mai trag nădejde.
Da eu l-am iubit o dată
Şi i-am dat dragostea toată,

Fără prea multă socoată;
L-am iubit de-atâtea ori
Şi-am fugit de alţi feciori.
Da, zo, nu m-oi cătrăni,
Dacă nu m-o mai iubi,
Că drăguţ tot m-oi găsi”.
Şandru Veronica, 64 ani

178

„Câte fete au mărgele
Toate-s drăguţele mele;
Câte fete-s cu zgărduţe
Pe toate le am drăguţe;
Câte fete au cercei
Toate cunosc ochii mei.
Câte fete-au răsărit
Pentru mine-au înflorit.
Cum aş face dreaptă lege,
Că pe toate le-aş culege?
Le-aş culege dimineaţă,
Da îs cu rouă pe faţă;
Le-aş culege când îi cald,
Da mă tem de scuturat;
Le-aş culege pe răcoare,
Până nu-s arse de soare;
Le-aş lăsa mai pe-nsărat,
Da m-i frică de furat!
Şandru Veronica, 64 ani

179

„Codreniţă, Codreniţă,
Nu purta sumnă pestriţă,
Ci poartă sumnă cu flori,
Să fii dragă la feciori.
Codreniţă, Codreniţă,
Floare mândră-n poieniţă,
Nu purta sumnă cu pană,
Că pleacă badea cătană.
Poartă sumnă cu fodruţă,
Să le fii la mulţi drăguţă.
Codreniţă, Codreniţă,
Floare mândră-n păduriţă,
Nu purta sumnă vărgată,
Că nu ai să fii cătată;
Poartă numa sumnă verde,
Să fii dragă cui te vede.

Codreniţă, Codreniţă,
Floare mândră-n poieniţă
Nu purta cârpă pestriţă
Când ieşi ziua pe uliţă;
Poartă cârpă aurie,
Să-mi fii dragă numa mie,
Numa mie pe vecie! …”

Farcaş Vasile, 62 ani

180

„Colo-n vale-n poieniţă,
Doarme-o dragă copiliţă.
Vine-un voinicel călare
Şi-o întreabă cu glas tare:
— Ce eşti fată ori nevastă
Ori tu eşti din cer picată?
— Nu sunt fată nici nevastă,
Nici nu sunt din cer picată,
Numa-s floare de pe mare
Cine mă sărută moare.
M-a sărutat un băiat,
De trei ori a leşinat.
M-a sărutat un voinic
Şi lui nu i-a fost nimic.
M-a sărutat un fecior,
După el era să mor”.

Farcaş Vasile, 60 ani

198

„Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă, Doamne-un mândru brad
Cu crengile peste-Arad.
Peste Arad, peste cazarmă,
Să văd pe badea cu armă;
Peste-Arad, peste Cetate,
Să văd pe badea ce face.
Să văd sară ce-o cina,
Cât de greu s-o alina;
Cum mai duce dragostea
Şi concediu când i-o da
Fă-mă o frunzuţă uşoară,
Să mă ia vântul, când zboară;
Să mă lase unde vreu,
Pe umăr la badea meu.
Când o ieşi cu trupa.
Să îi sărut guriţa;

Şi când s-o-ntoarce-napoi
Şi obrajii amândoi”.
Şandru Veronica, 64 ani

214

Frunză verde de dudău,
Câte mori sunt pe părău,
La toate-am măcinat eu.
La morişca cea din jos
Măcinai grâul frumos,
La morişca cea de sus
Măcinai grâu de mult dus;
La morişca cea din vale
Morăriţa-mi iese-ni cale
Şi m-abate pe la moară,
Nu mă pun cu ea în poartă;
La morişca de sub salcă,
Moraru caru-mi descarcă,
Că-l sileşte morăriţa,
Numa să-i sărut guriţa.
Câte mori îs pe părău
Mă ştiu toate că am grâu,
Câte roţi îs cu măsele
Macină boabele mele;
Morăriţele-s pe plac,
Şi toate de rând îmi fac”.
Şandru Veronica, 64 ani

342

„Zis-a hâda d-îngă noi,
Ileană-Leană, Leană,
S-o peţesc că-mi dă doi boi.
Ileană-Leană!
Lângă boi îmi dă şi-o vacă,
Ileană-Leană, Leană
Lângă vac-mi dă şi-o capră,
Ileană-Leană!
Boii, vaca îmi crăpară,
Ileană-Leană, Leană,
Capra lupii o mâncară,
Ileană-Leană!
Numa-aşa ca într-o doară,
Ileană-Leană, Leană,
Rămăsei cu hâda iară,
Ileană-Leană!
— Du-te, hâdă, de la noi,

Ileană-Leană, Leană,
— Baiu, zo, că ţi-am dat boi,
Ileană-Leană!
— Du-te, hâdă, de-te-acasă,
Ileană-Leană, Leană,
Baiu, zo, că ţi-am dat vacă,
Ileană-Leană!
— Du-te, hâdă, du-te odată,
Ileană-Leană, Leană,
— Baiu, zo, că-s cununată,
Ileană-Leană!
— Du-te, hâdă, de la mine,
Ileană-Leană, Leană,
— Baiu, zo, că-mi şade bine,
Ileană-Leană!

Rada Adrian, 54 ani (1968)

Strigăturile, îşi au locul lor bine definit în viaţa spirituală a satelor noastre. Ele nu au lipsit nici la Rădeşti.

Iată câteva strigături de dragoste:

979

„Spune, bade, spune, da!
De te doare inima,
C-a înflorit crenguţa
Şi te-a lăsat mândruţa?”

980

„Toată lumea-mi apune mie
Că nu-s om de omenie;
Că am iubit însurat
Şi oi muri cu păcat;
D-am iubit bujor rotat
Şi-oi fi iertat de păcat”.

981

„Auzit-am de demult
Că dragul nu ţine mult
Şi dragul mult nu petrece,
Azi îl ai şi mâine trece”.

982

„Nu ştiu, bade, tu ce crezi,
De iubeşti pe cine vezi;
Hai să-ţi placă una-două,
Da, tu bade, ai şi nouă”.

983

„Mi-a trimis bădiţa carte
Să nu port sumnă cu roate;

Eu nu port numa cu flori,
De-i bag în draci pe feciori”.

984

„Fă-mă, Doamne, ce, mi-i face,
Fă-mă pană de bujor,
La bădiţa-n podişor,
Să mai văd sara ce cină
Şi cu cine se alină…”

985

„Lasă, mândră, dragostea
Că te faci ca şi frunza;
— Ca frunza de-oi galbeni,
De iubit oi mai iubi!”

986

„Leliţă cu ciupii laţi,
Care uliţi le mai baţi
Şi de-a lungul şi de-a latul
Să nu te prindă bărbatul?”

987

„Nici aceea nu îi drept:
Nana cu taleri la piept
Şi la mine în poşnari
Nu găseşti nici un criţari”.

988

„Cât fi vara până-n toamnă,
Nu sărutai rug de doamnă,
Da, la vară de-oi trăi,
Sărut douăzeci şi tri”.

989

„Cine-şi teme rău muierea
Mai bine-şi pierde vederea;
Că leac poate-o mai avea,
Da nu-ngroapă dragostea”.

990

„Ţucu-ţi, mândră, buzele,
Că-s subţiri ca frunzele;
Ţucu-ţi, mândră, ochii tăi,
Bine s-ar lovi, cu-ai mei”.

991

„Dragu-mi-i gardul de spini
Şi bădiţa din vecini;
Mi-i drag şi de scânduri late
Şi bădiţa de departe”.

992

„Pe badea cu ochii negri
Nu-i păcat să-l mânce cerbii,

C-are ochii ca murele
Şi strică muierile”.

993

„Vai de mine, cum m-aş duce
Pe părâu cu piatră luce,
Sara la guriţă dulce
Pe părâu cu pietricele
Sara la mândrele mele”.

994

„De când beau şi nu mă-mbăt,
S-a făcut vinul oţet
Şi vinarsul mustuţ dulce,
La mândra nu mă pot duce”.

995

„Firicel de cânepă,
Vină, bade, sâmbătă,
Că-s acasă singură
Şi-oi putea să-ţi dau gură”.

Farcaş Vasile, 60 ani

1287

„Măi mândruţă, ochii tăi
Mâncară boiţii mei;
Mândră sprâncenele tale
Mâncară-mi casa din vale!…”

1288

„Mândra care-mi place mie
N-are şură nici moşie,
Da-i năltuţă şi frumoasă,
Gândeşti că-i din ladă scoasă!”

1289

„Mândra, de făloasă tare,
Nu poate merge pe cale;
Când îi ud, alunecă,
Când îi cald, se-mpiedică!”

1290

„Morăraş de pe vâlcele,
Pune moara pe măsele
Şi macină mândrii mele,
C-are bob de dor şi jele!…”

1291

„Drag mi-i cârpa cu juriţă
Cumpărată pe guriţă;
Dragă mi-i cârpa cu pene
Cumpărată pe sprâncene”.

1292

„Fetele de pe la noi
Ţin drăguţi tot câte doi.
Tot umblă să se mărite,
Numa să fie-nvelite”.

1293

„Fă, Doamne, pădurea şes,
Să aibă cale de mers,
S-o bat cu bădiţa toată
Şi nime să nu mă vadă”.

1294

„Vină, bade, nu veni,
Mie tot una mi-o fi;
Vină, bade, şezi acasă,
Mie tot atâta-mi pasă”.

1295

„Du-te, bade-n sărăcie,
Că nu mi-ai luat rochie;
Lasă altul să iubească
Ce şti să mă preţuiască”.

1296

„Mare câine-i bădiţa,
Poarte-i dracu doloama;
A lui şi-a cui l-o dori
Şi-a mea de l-oi mai primi”.

1297

„— Mândruliţă cu cercei,
Dragu-mi de ochii tăi;
— Ştiu şi eu da n-am ce-ţi face
Că şi mie mulţi îmi place…”

1298

„Drag mi-i la ospeţe mari,
Fără popi, fără jandari,
Unde mândrile se-mbie
Şi aleg ce-mi place mie…”

1299

„Bădiţa care-l iubeşti
Îl cinsteşti,
Îl omeneşti,
Nu-l ţii numa cu poveşti”.

1300

„Zi, bade, cu fluierul,
Că ţi-oi coase gulerul
Cu pupiţi şi floricuţe,
Numa să mă ţii drăguţă”.

1301

„Are badea coamă mare,

Da nici pace nu mai are;
Are badea clop de paie,
Da-i tot gata de bătaie”.

1302

„Frunză verde şi-un brăduţ,
Nu stă lumea-ntr-un drăguţ;
Frunză verde şi-o frăguţă,
Nu stă lumea-ntr-o drăguţă.

1303

„Tot am zis şi m-am jurat
Că n-oi merge noaptea-n sat
Da nevestele-s de vină
Că nu merg eu pe lumină”.

1304

„Ţucu-te, mândruţă-n doi
Când treci sara pe la noi.
Ţucu-te, mândruţă-n patru
Sara când aşterni tu patu!”

1305

„Frunză verde, lasă, lasă,
Slobozi-mă, mândră-n casă
Pentru dragostea rămasă,
C-afară plouă şi varsă”.

1306

„Leliţa rău învelită
Dă numa la bărbat pită;
Leliţa-nvelită bine
Mă hrăneşte şi pe mine…”

1307

„Frunzuliţă de pom rar,
Tot mă-ncearcă un jandar,
Da mai are de-ncercat,
Gura me-i scumpă de dat”.

1308

„Supăratu-i bădiţa,
Că mi-a cerut guriţa,
Da nu i-am dat nici un pic
Pentru că-i om de nimic”.

1309

„Trece badea cu tractorul
Pe unde îl duce dorul;
Vine badea cu brazda
Unde-l duce dragostea”.

1310

„Mă făcu mama-ntr-o parte,
Să iubesc fetele toate;

Pe toate nu le-oi putea
Şi moartea de le-o lua”.

1311

„Tot aşa mi-a spus badea,
Că la toamnă m-o lua,
Când s-o coace cânepa,
Dacă nu-i, l-oi şi lăsa!”

1312

„Dragă-mi-i mândra cu ciup,
Dacă mă lasă s-o pup;
Dragă-mi-i mândra-nvelită,
Că-mi dă gura neplătită”.

1313

„Dă-i, Doamne, badii noroc,
Ca sămânţa-n busuioc;
Dă-i, Doamne, badii putere,
Ca la lună între stele…”

1314

„Am două mândre vecine
Amândouă ţin la mine;
Aş chema una să vină
Da cealaltă suspină…”

1315

„U-iu-iu, şi iacă, iacă!
Am şi mândră, am şi vacă;
Toată casa mi-i sătulă
Şi de lapte şi de gură”.

1316

„Măi bădiţă, dragule
Răsădi-ţi-aş numele
Prin livezi şi prin grădine,
Să te prindă dor de mine”.

Şandru Veronica, 64 ani (1963)

STRIGĂTURI SATIRICE

1820

„La ospăţ, la veselie
Nevestele se îmbie;
Numa vara, la săpat,
Nu se pot scula din pat”

1821

„Fetele cele buzate,
Doamne, cum s-ar da legate
Să mânce iarbă şi frunze,
Să se subţie la baze”.

1822
„La nana cu poale creţe
Fuioarele-s pe coteţe.
Descreţiţi-i poalele
Şi-i toarceţi fuioarele”.
1823
„Lelea harnică la lucru
Mai are noroc cu cucul,
Că se-ndură de-i mai cântă,
Să nu mai doarmă flămândă”.
1824
„Bată-l focu de bărbat,
Blăstămat l-am căpătat:
Eu trudesc în câmp la soare
El stă-n crâşmă la răcoare”.
1825
„Măi bărbate, nu mă bate,
Că eu nu-s ca celelalte,
Să dau cânepa în parte
Câtă pot atâta torc,
Câtă nu, o pun pe foc”.
1826
„Fetele din Saturau
Nu ştiu băga în pârlău
Da când mergi să le peţeşti
Întreabă că gazdă eşti…”
1927
„Mândra mea-i tare făloasă
Că-i frumoasă şi şti coasă,
Da pe unde dă cu acul
Poate scoate mâţa capul”.
1828
„Ce folos, fată, de tine:
Că te gata mă-ta bine?
Mergi la joc, nu te ia nime,
Vini acasă bosumflată,
Dai cu hainele de vatră,
Că n-ai jucat niciodată”.
1829
„Fetele, până îs fete,
Nu le vezi la crâşmă bete
Da cum Doamne se mărită,
Trag la birt ca şi la pită”.
1830
„Asta-i nana rumânită,
N-are bai că n-are pită;

Asta-i nana cu ciupiţi,
N-are bai că nu-s boiţi…”

1831

„Asta-i mândra mândrelor,
Ţesătoarea pânzelor;
Ţese-un cot şi fuge-n pod,
Ţese-un lat şi sare-n pat…”

1832

„Feciorii din satu nost
Stăpâni la joc nu au fost;
Da mereu se duc pe sate
Pe la fete lăudate,
Şi vin cu capur’le sparte”.

1833

„Mămăligă cu unsoare
Umblă tata să mă-nsoare;
Da măicuţa nu mă lasă
Să-i aduc pe dracu-n casă”.

1834

„Asta-i fata de peţit;
Cu cojocul muzgutit,
Cu cuptorul dezlipit
Şi cu mălaiul cojit”.

1835

„Cu muierea cea făloasă
Nu te ajungi să-ţi faci casă,
Se găteşte, se albeşte,
De casă nu pomeneşte”.

1836

„Astă-vară, la Rusale,
Era mândra fată mare,
Peţitorii n-aveau cale;
Da nici după sărbători,
Nu-i fac năcaz peţitori”.

1837

„Proastă-i nana, cum o vezi:
S-omoară, făcând scoverzi.
De o mai luăm de minte
S-omoară, făcând plăcinte…”

1838.

„Doamne, mândră-i leliţa,
Că-i aproape pocica.
Că dac-ar fi în alt sat,
Lelea-ar fi de speriat”.

1839

„Copere-ţi, bade, casa,

Să nu-ţi plouă nevasta,
Da de-o plouă-o mai albi,
Mai puţin s-o rumâni”.
1840
„Iese lelea din colibă
Cu ochii de mămăligă;
Iese lelea din ocol,
Cu capul cât un poşor”.
1841
„Câtu-i ţara-n jos şi-n sus,
Neamuri ca a mele nu-s;
Şi frumoase şi bogate,
Da n-au nici capre de lapte”.
1842
„M-a făcut mama la foc,
Uşurel şi bun de joc.
M-a făcut mama la şură;
Uşurel şi bun de gură”.
1845
„Nana cu sumnă cu fodră
N-are spor la lucru-n holdă.
La cea cu sumnă cu fir
‚Noată cucuruzu-n pir…”
Farcaş Vasile, 60 ani [B–71].

JOCUL (HORA)

Dacă cântecele erau o manifestare a simţămintelor ce se puteau exprima şi într-un cadru mai restrâns, sau chiar când omul era singur, în ţarină, în pădure acasă etc., apoi, strigăturile, erau zise cu de veselie ele aveau darul de-a spori veselia de a spune indirect sentimentele şi chiar de a încerca să corecteze anumite deprinderi, pe care societatea noastră sătească nu le agrea.

Am amintit de joc. El era un prilej nimerit ca după o perioadă de muncă intensă să mai descreţească frunţile, să-i mai Înveselească pe oameni, să-i ajute a se cunoaşte mai bine.

Flăcăii din sat care organizau, de regulă, jocul unde se dansau învârtitele şi horele, învăţate din moşi strămoşi, nu aveau un loc anume unde se juca. El era stabilit şi funcţie de anotimp dar şi de anumite interese urmărite de organizatori. El putea fi în aer liber sau într-una din construcţiile din comună.

Ar fi aici locul, să subliniem un aspect care socotim că nu este lipsit de o anumită semnificaţie.

Atunci când se construia o casă nouă şi încă nu se trecuse la duşumele din lemn sau mai târziu chiar la parchet, în încăperi pe jos era pământ. Acest pământ trebuia să aibă o anumită consistenţă. Necesita o bună bătătorire. Şi un prilej foarte potrivit, era organizarea jocurilor în aceste case, mai ales când afară nici timpul nu era tocmai potrivit. Aşa se îmbina plăcutul, adică jocul, cu utilul, bătătorirea pământului

din vatră în timpul jocului.

Cântecele de joc erau de regulă susţinute de un număr redus de instrumentişti. Un viorist, un toboşar şi mai rar un trompetist sau clarinetist. Mai demult s-a folosit cimpoiul şi ţitera. Muzicanţii erau locuitori ai comunei. Instrumentişti de meserie nu au fost în Rădeşti.

Totuşi, la unele evenimente care se doreau a fi marcate în mod deosebit, se făcea apel la unele comune din jur de unde se aduceau trupe mai numeroase de muzicanţi, cu o mai mare varietate de instrumente în compunere, aceste formaţiuni fiind şi mai sonore. Sonoritatea fiind absolut necesară atunci când erau reunite zeci sau sute de persoane, cum era cazul la nunţi sau alte mari sărbători.

Am putea concluziona că folclorul muzical la Bogeşti-Rădeşti era legat de:

- obiceiurile de iarnă (colinde, cântece de stea, mai rar irozi, vicleeme etc.)
- obiceiuri de primăvară, vară (paparuda etc.)
- de nuntă (cântecul miresei)
- rit funebru (bocetul)
- folclor neocazional, cel mai bogat, cu
  - cântece propriu zise
  - jocul „instrumental”
  - jocul „vocal”.

În afara instrumentelor muzicale amintite nu putem să nu arătăm că| se foloseau fluiere, drâmbe şi multe alte instrumente. Dar de o frumuseţe cu totul deosebită erau melodiile cântate din frunză, solzi de peşte sau mai târziu din bucăţele de celuloid. Seara mai ales, după o zi rodnică de muncă, la întoarcerea acasă, în special, flăcăii cântau de parcă s-ar fi luat la întrecere. Şi spre cinstea lor, mulţi ajunseseră la o măiestrie egală cu perfecţiune. Era o încântare să-i asculţi. Era de fapt, o unitate indisolubilă frunza, codrul şi românul.

MEDICINA POPULARĂ

Şi la Rădeşti, problemele de sănătate ale omului şi chiar a animalelor ajungeau în atenţia oamenilor, cu sau fără voia lor. Nici în timpurile noastre, încă nu am ajuns să avem un medic în comună. Şi azi sunt arondaţi locuitorii la circumscripţii cu reşedinţa la Almaş sau în altă parte.

Înainte de apariţia medicinei moderne, bazate pe date ştiinţifice, tratarea oamenilor şi nu numai a lor, o făceau persoane care aveau anumite cunoştinţe, mai mult sau mai puţin corecte, de medicină populară, empirică. Acestea nu arareori făceau combinaţii de practici vrăjitoreşti, cu utilizarea unor plante sau extrase din plante, cu diferite produse animaliere şi cine mai poate şti azi, aceste practici, ne având nimic scris, iar cercetări sistematice nu s-au făcut, pentru ca pe această cale să se descopere ceva care ar putea aduce cât de cât lumină în această problemă.

Un fapt este însă sigur şi tradiţia orală îl atestă. Cunoştinţele de utilizare în scopuri medicale a plantelor, fructelor, anumitor produse animaliere etc., a crescut, cu rezultate tot mai bune, până când a început să pătrundă şi să se extindă medicina ştiinţifică precum şi utilizarea din ce în ce mai mult a medicamentelor. Aşa se face că, multe dintre practicile medicinei populare au fost în timp abandonate, deşi unele dintre acestea îşi menţin şi azi integral proprietăţile curative.

Toponimia locală ne indică existenţa unui pârâu numit al „Magilor”. Este o confirmare în plus a practicilor mai sus amintite. Aceşti magi, îşi transmiteau din generaţie, în generaţie, cunoştinţele atât cele vrăjitoreşti de care probabil nu erau străini, cât şi anumite cunoştinţe de medicină populară. Nu ne îndoim nici o clipă, că în caz de necazuri, de boală a oamenilor sau a vitelor lor, se făcea apel la aceşti magi.

Despre modalităţile prin care au încercat oamenii în lungul secolelor să se trateze, am arătat la prezentarea *Plantelor şi fructelor medicale*” şi chiar unele date arătate la *Cadrul natural*, când am prezentat vegetaţia actuală.

E) Obiceiuri

Aceste reguli nescrise, care aplicate continuu şi îndelungat, transmise din generaţie în generaţie, sunt considerate ca având o forţă care în anumite împrejurări are putere de lege sau unele chiar s-au transformat în lege, mai ales când aceste obiceiuri au început a fi scrise şi prezentau interes major.

Noi nu ne vom referi aici la obiceiuri care au devenit legi, o lăsăm pe seama juriştilor. Ne vom ocupa de câteva obiceiuri de familie, apoi vom trece şi la altele.

OBICEIURI DE NUNTĂ

Pentru descrierea lor ne vom folosi de mărturia scrisă lăsată nouă de Rada Teodor a lu Rincu, casa Nr. 56, precum şi de câteva precizări făcute de Joldea Teodor (Dodu lu Duca).

Spre a nu altera cu nimic însemnările despre nuntă, aşa cum se desfăşura ea prin 1920, dar şi mai înainte şi chiar după această dată, vom transcrie, fără nici o intervenţie în textul lui Rada Teodor, care ne spune:

«Nunta la ortodocşi, cum se decurge. Din partea mirelui. Mirele are aşa, un stegari şi doi imprimaţi sau mai mulţi.

Aceşti imprimaţi sunt la ordinul gazdei cu nunta, gazda le dă ordin pe cine au să cheme la nuntă, şi ei au să execute întocmai, să nu treacă pe nici unul cu vederea din cei chemaţi şi propuşi de gazdă.

Tata feciorului şi tata fetii. După ce s-au înţeles, bun înţăles, la legarea pruncilor la olaltă şi după facerea târgului, se hotărăşte când să fie nunta şi cum.

Mirele — feciorul — îşi propune un stegar şi doi imprimatori, la fel şi fata, îşi cheamă doi imprimatori.

Mă refer la mire. Mirele înainte de ziua fixată a nunţii, cu trei zile, cheamă feciorii care sunt pentru stegari şi imprimaţi. La imprimaţi le dă ordin pe cine să cheme la nuntă pe ziua fixată. Imprimaţii după ce au primit ordinul pleacă în sat.

Ce au să zică imprimaţii.

De îndată ce intră în casă la omul pe care îl pofteşte la nuntă, mai întâi dau buneţele. Omul le mulţumeşte frumos, iar din aceştia doi imprimaţi unul care zice întâi cuvintele, după cum urmează:

Joi. Primul zice:

Cu mare bucurie şi veselie
Am întrat azi în casa Dumneavoastră

Întâi cu ajutorul lui Dumnezeu
A doua cu vorbă de la gazda noastră (zice numele gazdei).
Mirele nost, sara s-au culcat
Dimineaţa s-au sculat,
Pe faţă s-au spălat
Lui Dumnezeu s-au rugat
Pentru ce s-au rugat, Dumnezeu ia dat.
Zi de căsătorie, în ceas bun să fie.

În ziua nunţii. Al doilea:

Să nu gândiţi Dumneavoastră
Că noi suntem nişte încelăi, sau nişte probălăi
Că suntem cu semne împărăteşti
Precum şi dumneavoastră vedeţi
Cu fir de busuioc, cum are şi mirele nostru în colop.

III

Urmează, după ce au zis, imprimatorii cuvintele acestea, atunci închină către gazdă cu oluţu, cu răchie şi zic: „Să trăiască mirele nost la mulţi ani!”

Gazda primeşte oluţul cu răchie şi zice: „La mulţi ani!” Se bea de două ori din fiecare oluţ. Şi pleacă imprimatorii.

Această chemare se face joia şi în ziua nunţii, iar merg imprimaţii, dar împărţiţi, unul pe o parte celălalt pe alta.

Imprimatul zice:

Pentru aceea am venit astăzi în casa D-vs.
La nunta ce aţi fost chemaţi
Să nu vă apăraţi
Că şi Hristos la nunţi au fost chemat
Şi nu s-au apărat
În loc de apă, vin a dat.
La un loc de odihnă şi la un pahar de băutură
Şi la multă voie bună.

Se închină cu oluţul cu răchie. După ce a băut gazda, imprimatorul pleacă, până ce termină cu toţi câţi are de chemat.

Aşa dară. Mirele îşi propune un fecior mai solid, pentru a fi stegar şi doi feciori, pentru a fi imprimaţi.

Aceşti băieţi sunt obligaţi a căpăta primele (N.R.V. — panglici de diferite culori) dela fete care au prime frumoase. Ei le adună şi le păstrează bine, până în seara când se fixează de mire ca să fie imprimaţi.

În acea seară, mirele cheamă mai multe neamuri cu nevestele lor, care să pricep la imprimat, altele la făcut de steag.

Feciorul care e propus a fi stegar este obligat să fie prezent la facerea steagului.

După ce s-au făcut toate lucrurile, bine, stegariul ia steagul şi-l controlează dacă este bine cusut şi făcut să nu se desfacă în timpul mersului.

Stegariul răspunde de el dela primirea lui, şi până la predare. El nu dă steagul din mână la nimeni. Numai la om bizuit, în seara când se face steagul, stegarul, lasă steagul la Mire, până în ziua de nuntă.

În ziua de nuntă — În zori zilei.

Vine stegariul şi ia steagul şi-l pune în streşină la casă semn că aici este nunta.

Vin şi imprimaţii şi-şi iau bâtele imprimate şi oluţul plin cu răchie, şi pleacă în sat după cum sunt împărţiţi. Şi vor zice, după cum scrie mai sus, în ziua nunţii.

Vreau să amintesc că gazda mai are doi oameni aleşi, din care unul care este însărcinat cu conducerea nunţii dela început şi până la terminarea ei.

Acest om ales, are obligaţia a supraveghea tot ce se petrece în timpul nunţii, aşa ca nunta să meargă în condiţii foarte bune. El dă ordini la stegar. Stegarul transmite imprimatorilor şi aşa toţi sunt la ordinul omului ales până şi socăciţele, zis bucătăresele de la oale sunt la ordinul lui, cu un cuvânt toate.

Acum chemaţii sunt adunaţi împreună cu cumetri mari, şi muzicanţii încep distracţia nunţii. Omul ales, este prezent la datorie, el îndeamnă chemaţii la veselie şi bucurie şi la joc.

După un timp se pregătesc să plece la cununie. Omul ales dă ordin să vină căruţele, după ce au sosit toate căruţele numite, omul ales, roagă pe toţi cei prezenţi să poftească în casă.

În primul rând mirele însoţit de cumătri mari, intră după masă toţi, după ce or intrat toţi, Omul ales, le ţine o cuvântare în care cuprinde plecarea şi mersul până la Primărie şi înapoi în bune condiţii şi după ce au terminat bunele sfaturi, el îi roagă să fie oameni înţelegători, să păstreze cinstea şi omenia, să dăm dovadă că fim oameni înţelegători.

După aceste cuvinte, omul ales, zice, acum înainte de a pleca, avem datoria să facem o rugăciune după care vom pleca la cununie. Omul ales zice rugăciunea, după care, Mirele iese întâi şi cumetrii, urmaţi de ceilalţi.

În prima căruţă se suie Mirele, cumătrii, stegarul şi imprimaţii. Când toţi sunt suiţi în căruţă, Omul ales merge la fiecare căruţă să vadă dacă nu sunt prea mulţi într-una şi în alta prea puţini. Apoi roagă pe fiecare conducător în parte, să mâne caii cum se cade, să nu ne facem de ruşine.

După aceia, Omul ales zice, vom merge să ne împreunăm cu chemaţii Miresei.

Omul ales dă ordinul de plecare.

Întâi pleacă căruţele cu mirele şi după acea pe cum urmează. Muzica înapoi. Merg să ieie Mireasa.

Căruţele Miresei sunt gata de plecare, aranjate de oamenii pe care tata fetei i-a încredinţat de a conduce nunta, din partea Miresei.

De la Mireasă, merge căruţa Mirelui întâi şi după aceasta căruţa Miresei, apoi una a mirelui, una a miresei, până la Primărie. Aici tinerii vor fi cununaţi prin lege. După cununie toţi oamenii se suie care unde a fost şi pleacă înapoi, tot în acea rânduială, până în sat, 1a biserică unde vor fi cununaţi de Preot după legea Bisericească.

Bun înţăles cumătrul primeşte dela Primărie o dovadă prin care dovedeşte că tinerii s-au cununat (după lege), după legea civilă.

Preotul intră în Biserică, după el tinerii şi lumea toată care ia parte la nuntă.

Stegariul se pune alături de uşă şi ţine steagul sus ca să poată trece toţi pe sub el, dar el nu dă voie la nimeni să ieie măcar o frunză din el. După ce au intrat toţi în Biserică stegarul împătură steagul şi intră şi el în Biserică.

Preotul cheamă tinerii şi Cumătrii mari, cum le zice în faţa altarului. După ce

au ajuns Preotul le cere actul, cumătrul dă imediat actul Preotului.

Preotul, mai întâi întrebă pe Mire, dacă cu voie sau nesilit de cineva, ia de soţie pe … la fel întreabă şi pe fată, până de trei ori. Preotul îi binecuvântează cu un cuvânt acestea se fac în faţa altarului.

După aceasta, tinerii împreună cu cumătrii se întorc de la altar în mijlocul Bisericii, unde se află masa de serviciu.

Preotul înaintea lor, întreabă pe Mire şi pe Mireasă dacă au cârpele de logodnă, tinerii predau cârpele Părintelui, acesta ia cârpele şi le schimbă, pune mâna pe mâna dreaptă a tânărului şi ia mâna dreaptă a fetei şi le pune peste olaltă şi leagă cu cârpele acelea semn să fie legaţi unul de altul până la moarte.

Preotul începe serviciul ce se face la cununie. Cantorii din strană| cântă după Preot.

Preotul, după serviciul făcut, ia cununile în mână şi zice, cunună-se robul lui Dumnezeu (…) cu roaba (…) şi face cu cununa semnul crucii pe faţă la tineri de trei ori, apoi le pune cununele pe capuri la amândoi.

Cumătrii stau înapoia lor cu o lumânare aprinsă în mână, fiecare.

Preotul face înconjurarea de trei ori după sărutare, în timp ce cantorii cântă Isaia dănţuieşte şi celelalte cântări, după care vine Apostolul.

Preotul citeşte evanghelia după care urmează luarea cuminecării, pâine cu sare, de trei ori le dă Preotul să muşte, după care le dă vin, tot de trei ori.

Preotul ia cununele de pe capetele tinerilor şi zice cuvintele ce trebuie să zică, apoi, îi dezleagă. Preotul le ţine o cuvântare în legătură cu cununia, cu viaţa ce urmează, la tineri, după care ei îşi fac cruce şi sărută Evanghelia amândoi.

După aceea tinerii iau lumânările dela Cumătrii şi pleacă spre uşa Bisericii, Cumetrii după ei.

Stegarul ţine steagul sus şi ei ies pe sub el, la fel imprimatorii şi tot poporul. În faţa Bisericii se joacă o horă după care se face plecarea.

De aici se despart tinerii.

Omul ales zice: Onoraţi meseni, chemaţii Mirelui, pleacă împreună cu toţii până la locul de unde am plecat; iar către muzicanţi, înainte.

Stegarului, îi zice: De acasă şi până la Primărie, ai doinit steagul după cum aţi cântat, fără să-l întorci. După ce tinerii s-au cununat la starea civilă, după lege, întorcându-ne înapoi, ai întors steagul odată, iar după ce s-au cununat tinerii şi la Biserică, de aici ai dreptul să întorci steagul de două ori.

Stegariul şi imprimaţii, după muzică şi apoi Mirele între cumătru şi cumătră şi în urmă poporul cântând şi bând, bun înţeles, dacă mai au ce.

Ajunşi acasă intră cu toţii în casă. Mirele ocupă locul după masă între Cumătrii şi Omul ales, lângă ei; se scoală în picioare şi zice; „Onoraţi meseni, întâi mulţumim lui Dumnezeu că ne-a ajutat de am mers în pace şi ne-am întors tot în pace”. După rugăciune, Omul ales zice: „Muzica să zică, poftiţi la joc”.

În timp ce poporul joacă câţiva oameni organizează mesele pentru mâncare. Când mesele sunt aranjate toate, Omul ales merge la Socăciţe, Bucătărese, se interesează dacă mâncarea este gata ori ba; când mâncarea este gata, Omul ales, roagă pe toţi chemaţii, să poftească la masă. Bun înţeles mai întâi cei străini, după acea ceilalţi.

După ce or intrat toţi la mese, Mirele, în fruntea mesei, cu Cumătrii mari, se pune pe mese vinarsul pentru băut.

Omul ales ia o sticlă cu vinars şi zice: „Să trăiască gazda nost, să trăiască Mirele nost, să trăiască Cumetrii mari împreună cu toţi mesenii dimpreună şi la nuntă voaia bună, la Mulţi ani!” şi închină cu sticla.

Şi beau şi cântă la masă şi mesenii în cor zic: Să trăiască la mulţi ani! De aici începe veselia şi bucuria.

Omul ales, supraveghează cum se veselesc toţi şi când el crede că trebuie mâncarea pusă pe masă, el merge la Bucătărese, să pregătească ca să fie pusă pe masă.

Se aleg nişte neveste care duc mâncarea pe mese. Una stă în faţa mesei şi primeşte dela cele care aduc mâncarea, şi o înşiră cum trebuie pe masă.

După ce s-a terminat cu pusul, Omul ales, se scoală în picioare dela masă şi zice: „Onoraţi meseni, înainte de a gusta din mâncare, facem o rugăciune. Rog pe toată lumea să se scoale în picioare la masă şi bărbaţii să fie descoperiţi în timpul rugăciunii”.

După rugăciune, mesenii sunt invitaţi să mănânce. După ce or mâncat toţi, se face încă o rugăciune. După aceea ies toţi la joc. Muzica le zice, joacă câteva jocuri, după ce se veselesc, Omul ales face planul de plecare după Mireasă.

Plecarea după Mireasă

Omul ales roagă pe toţi mesenii să intre în casă şi Mirele şi Cumătrii mari, iau locul după masă şi Omul ales zice: „Onoraţi meseni, suntem gata de plecare după Nevastă, dar vă rog să ne purtăm cinstiţi, mergând până acolo. Şi acolo ne vom întâlni cu oameni străini, să-i respectăm, ca să fim respectaţi. Şi mă adresez stegarului să fie vigilent să nu-i fure careva steagul, să fie atent”.

Omul ales, zice: ne vom ruga, şi după aceea vom pleca,

Omul ales, dă ordinul de plecare. Muzica înainte, stegarului şi imprimaţii şi atunci Mirele şi Cumătrii şi tot poporul, încep cântări din partea oaspeţilor.

Nevestele cele mai bune de gură, fac descântece frumoase în timpul mersului. După ce au ajuns, din partea Miresei ies afară în întâmpinarea noastră şi oamenii însărcinaţi din partea miresei, cu conducerea nunţii.

Ei stau în poartă şi porţile lor toate închise bine, să nu intre nimeni acolo din partea noastră, până ei vor da voie. Ei aşteaptă în poartă.

Omul ales şi cu ortacul lui se prezintă în faţa lor. Oaspeţii se apropie.

Omul ales zice: „Noroc fraţilor, şi întinde mâna. Ceilalţi le mulţumesc şi le dau mâna, oamenii din partea miresei.

— Dar încotro fraţilor? răspund.

— Omul ales: Venim de departe, foarte departe şi am vrea să mergem mai departe”. Omul ales zice: „Venim dinspre răsărit, în faţa D-voastră am sosit.

Şi bun noroc v-am dăruit
Şi frumos mulţam am primit
Foarte frumos v-am ruga,

să binevoiţi a ne da
Un pic de scut
Pentru un termen foarte scurt.
— Omul fetei: „Să nu vă fie cu supărare
Că, noi suntem o familie mare
Şi avem căsuţe foarte rele
Şi n-om încăpea toţi în ele”.
— Omul ales: „În căsuţe nu vom intra
Numai în ocol vom sta
Un ceas, două, până la nouă,
Şi iar vom pleca”.
— Omul fetei: „Atunci vă primim cu bucurie
Dar să fiţi oameni de omenie”.
— Omul ales: „Noi oameni buni am fost
Şi oameni cinstiţi vom fi,
Până cu D-voastră vom locui
Nainte de a intra, ne rugăm a ne scuza
Acum vă spunem noi, ce am adus cu noi,
Am adus aşa: nişte epşoare şi nişte căruţioare
După ce vom intra, în primire le vom da
Dar să nu îndrăznească care-va
Căruţele a ne le strica.
Ca pe când ne vom întoarce,
Căruţele să nu mai poată merge!”.
— Omul fetei: „Nu vă fie frică fraţilor
Că după ce aţi intrat în ocol
Le punem pe fiecare, la locul lor
Să fie păstrate, până la a D-voastră plecare”.

Omul fetei, dă ordin să se deschidă toate porţile să intre toţii chemaţii Mirelui.

Omul ales, conduce Mirele şi Cumetrii mari înainte şi intră în ocol, din ocol în sobă şi intră după masă, cu toţii.

Mirele caută Mireasa

Omul ales, din partea mirelui, zice, să vină doi oameni din partea miresei, în faţa mesei.

Oamenii se prezintă în faţa mesei şi dau bună seara.

Omul ales, le mulţumeşte frumos.

Oamenii îşi iau cuvântul şi zic: „Fim prezenţi fraţilor şi fim gata să vă facem totul ce ne este cu putinţă”.

Omul ales, zice: „Fraţilor, noi suntem oameni străini şi nu cunoaştem locurile bine, şi nici oamenii, de aceea, ne-au lipsit nişte oameni de omenie, ca să ne servească la ce om cere noi, şi le-om plăti foarte bine ca să fie mulţumiţi din partea noastră”.

Omul din partea Miresei zice: „După cum vedem noi, D-voastră, vă lipsesc oameni de serviciu, cum s-ar spune nişte slugi. Noi ne-am băga şi sclugi, dar D-voastră aveţi mari pretenţii. Dar dacă plătiţi bine ne-om băga”.

Omul ales zice: „Plată bună vom da, fiţi atenţi la plată: plata e o păreche de

cisme cu foi cu rosătira înapoi şi Buhaie cu ciucuri şi cu oglinzi napoi şi plata imediat după ce aţi terminat serviciul, primiţi plata?”

— Auzi mă frate, ce zici, ne băgăm ori cum să facem. — Plata-i bună, foarte bună, dar să întrebăm câţi ani o fi serviciul acesta? — Da, să întrebăm. — Apoi zi tu. — Ba zi tu că eşti mai în vârstă. — N-o lasă pe mine.

— Ascultă gazdă, noi ne-am hotărât să ne băgăm sclugi la D-voastră. Plata am auzit dar cu anii nu fim în clar. Vrem să ştim şi asta şi gata.

Omul ales, zice: „La noi anul este de trei zile. Atâta tot şi plata. Să ne aduceţi la faţa de masă ce vom cere noi”.

Omul fetei: „Ce cereţi D-voastră să vă facem?”

Omul ales, zice: „Căpitanul nostru e foarte supărat din cauză că dânsul, a avut pe cineva lângă D-lui şi a dispărut. Şi m-a rugat pe mine, să mă interesez pentru dânsul. Dumnealui au avut o fiinţă de parte femeiască, cum se spune, adecă o fetiţă în cosiţe, adecă mai clar să înţelegeţi şi D-voastră, o fată cu numele şi pronumele… are semne pe cap, o cunună cu flori diferite. Acestea sunt semnele după care o puteţi recunoaşte. Dar înainte de a vă da ordinul de plecare, avem să vă dăm în primire iepşoarele noastre. Pre cum v-am spus, la poartă, că noi avem cu noi nişte iepşoare şi căruţioare şi trebuie să le dăm în primire. Iată aici pe masă toate sticlele cu care am venit, toate le-am strâns. Bun înţeles goale. Atâtea sunt la număr. Astea le dăm în primire şi le-om primi la plecare. Şi acum fraţilor, noroc şi cale bună. Dacă vă dăm merinde de drum, o sticlă plină cu răchie la unu una, la altu, alta şi acum cred că ştiţi despre ce a fost vorba”.

— Da!, zic oamenii fetei. Vom pleca şi om căuta şi la faţa de masă vom prezenta”.

Ei se duc şi aduc o femeie mascată la fel şi o prezinte în faţa mesei.

— „Poftiţi gazdă, am găsit cu mare greutate. Credem că vă place şi D-voastră şi mai mult D-lui Căpitan”.

Omul ales, zice: „Pentru mine ie foarte bună, dar vedem pe D-l Căpitan că-i foarte supărat! Căutaţi D-voastră mai bine că veţi găsi, aşa precum v-am spus mai înainte o Fecioară cu numele… şi cu semne pe cap!”

Ei iau persoana adusă şi o scot afară. Şi iau fata înbălţată şi cu lumina în mână intră cu ea în casă, cântând voioşi, şi se opresc în faţa mesei. Cei de după masă se scoală toţi în picioare.

Mirele primeşte mireasa

Omul ales, zice: „Da, acum v-aţi făcut datoria, deocamdată”.

Mirele dă mâna la Mireasă şi o trece peste masă, şi o pune lângă el.

Omul ales se apleacă spre Mireasă ca şi când i-ar spune ceva al ureche.

Omul ales, zice: „Da, am înţeles”, apoi îndreptându-se zice: „Oh! Fraţilor, iată ce îmi spune D-ei, că D-voastră aţi luat-o cam prin surprindere şi a uitat să ieie tot ce a avut. Şi aşa mă roagă pe mine să vă spun să faceţi bine, să mergeţi înapoi şi să căutaţi lada pe care am stat eu, adică Mireasa, acolo sunt două şterguri alese zise cingeie, cu patru capete, la fiecare capăt are o alesătură frumoasă. Puteţi pleca, clar, să nu zăboviţi mult”.

Oamenii din partea miresei zic: „Vom încerca şi de data asta şi atunci urmează plata”.

Şi pleacă. Ei găsesc două cicee zis săcuri, le iau şi le prezintă la faţa de masă

şi le pun pe masă şi zic: „Iacă am găsit gazdă!”

Omul ales, zice: „Foarte bune pentru noi de-a merea cu ele la târşât, dar nu vedeţi D-voastră, că aistea nu au alesătură cum v-am dat ordin să aduceţi. Meriţi numai şi căutaţi în ladă că veţi afla!”

Şi iară pleacă oamenii miresei şi aduc unul una şi una celălalt. Şi iar se prezintă la faţa de masă şi zic: „Acum credem că ne-am făcut datoria”. Şi pun o ştergură pe masă şi o împătură, făcându-i patru colţuri. Apoi numără: „Unu, doi, tri, patru, bine-i gazdă?”

Omul ales, zice: „Staţi să număr eu”. Şi pune mâna pe ştergură şi o întinde pe masă, şi numără: „Unu, doi capiţi şi mai trebuie una”, zice Omul ales. „Caută nu cumva ai pierdut-o pe cale venind şi în urmă o fi găsit-o ortacul. Întreabă-l. Dar el poate nu o spune. Dar D-tale caută-l şi ai s-o găseşti”.

După aceste vorbe, Omul miresei îl întreabă pe ortacul lui, dacă au găsit ceva în urma lui. Ortacul se face că n-au găsit nimic. Dar acesta îl caută şi găseşte ştergură la ortac. De aici se iau la ciartă, puţin şi prezintă ştergură la faţa de masă.

Omul ales o ia şi le pune pe masă în semnul crucii. Apoi ia o sticlă cu vinars şi zice: „În numele tatălui şi stropeşte puţin, şi al fiului şi iar stropeşte şi al Sfântului Duh, şi iar stropeşte, Amin şi iar stropeşte”.

Omul ales, zice către Mire şi către Mireasă: „Să-şi însemne (N.R.V. — desemneze) un om ca să-l cunoască, din ieştelalţi oameni, că vor avea mare lipsă de el”.

Mirele se scoală în picioare şi ia o ştergură şi-l leagă de la dreapta la stânga, peste umeri. Urmează Mireasa ea legându-l de la stânga la dreapta.

De aici Omul ales poartă numele de giavăr.

Giavărul dă mâna cu Mirele, cu Mireasa şi cu Cumătrii mari.

Giavărul cheamă stegariul şi-i dă ordin ca toţi imprimaţii să se prezinte în faţa mesei şi toţi tinerii, pentru a cânta la tinerii după masă.

După ce s-au adunat toţi Giavărul începe cântarea însoţit de alţii:

Giavărul: „Bine-ţi se şede Fecioară, bine ţi se şede”

Corul: „Şi iară daina, fecioaro aina şi daina”

Giavărul: „La faţa de masă, Bis, Fecioaro, la faţa de masă”

Corul: „Şi iară daina, fecioaro, aina şi daina”

Giavărul: „Cu mirele tău, Bis, Fecioaro, cu mirele tău”

Corul: „Şi, iară daina , fecioaro aina şi daina”

Giavărul: „Trăirea-i cu el, Bis, Fecioaro, trăirea-i cu el”

Corul: „Şi iară daina, fecioaro aina şi daina”

Giavărul: „Cu Cumătrii ai tăi, Bis, fecioaro, cu cumătrii ai tăi”

Corul: „Şi iară daina, fecioaro aina şi daina”

Giavărul: „Trăirea-i cu ei, Bis, Fecioaro”

Corul: „Şi iară daina, fecioaro aina şi daina”

Giavărul: „Cu meseni ai tăi, Bis, Fecioaro”

Corul: „Şi iară daina, fecioaro aina şi daina”

Giavărul: „Trăirea-i cu ei, Bis, Fecioaro”

Corul: „Şi iară daina, fecioaro aina şi daina”

Giavărul: „Fiţi în voie bună, Bis, Fecioaro, fiţi în voaie bună”

Corul: „Şi iară daina, fecioaro aina şi daina”

Giavărul: „Şti tu ce ţ-am spus, Fecioaro, şti tu ce ţ-am spus”
Corul: „Şi iară daina, fecioaro aina şi daina”
Giavărul: „Să ne te preumbli fecioaro, Bis, să ne te preumbli”
Corul: „Şi iară daina, fecioaro aina şi daina”
Giavărul: „Pe uliţa noastră, fecioară, pe uliţa noastră”
Corul: „Şi iară daina, fecioaro aina şi daina”
Corul: „Oluri zărăind, fecioaro, Bis”
Corul: „Şi iară daina, fecioare aina şi daina”
Giavărul: „Păpuci tropocind, fecioaro, Bis”
Corul: „Şi iară daina, fecioaro aina şi daina”
Giavărul: „Dragă i-ai căzut fecioaro, Bis”
Corul: „Şi iară daina, fecioaro aina şi daina”
Giavărul: „Mirel te-a văzut (scuzare se zice, întâi la Cil de Sus) ”
Corul: „Şi iară daina, fecioaro aina şi daina”
Giavărul: „Şi te-au încredinţat, fecioaro, Bis, şi te-au încredinţat
Corul: „Şi iară daina, fecioaro, aina şi daina”
Giavărul: „Şi te-au dâmbălţat, fecioaro, Bis, şi te-au dâmbălţat”
Corul: „Şi iară daina, fecioaro aina şi daina”
Giavărul: „Şi te-au încununat, Cununa, Bis, şi, te-au în cununat”
Corul: „Şi iară daina Cununa, Bis, aina şi daina”
Giavărul: „Fiţi în voie bună, Cununa, Bis, fiţi în voie bună”
Corul: „Şi iară daina Cununa, Bis, aina şi daina”
Giavărul: „Haideţi să plecăm, Cununa, Bis”
Corul: „Şi iară daina Cununa, Bis, aina şi daina”.

Cei de după masă se scoală în picioare să plece. Fata şi cu Mirele, la Mire acasă.

Oamenii fetei, roagă pe Giavăr să le deie voie să cânte şi ei Mirelui, înainte de-a pleca.

Giavărul, le dă voie să cânte; iar ei se pun pe scaun jos, cu toţii, cei de după masă.

Oamenii fetei, împreună cu un cor încep cântarea:
Oamenii Fetei (= O.F.): „Bine-ţi se şede mireleo, Bis, bine ţi se şede” Corul: „Aina şi daina, mireleo, Bis, aina şi daina”
O.F.: „La faţa de masă mireleo, Bis”
Corul: „Aina şi daina, mireleo, Bis, aina şi daina”
O. F.: „Cu mireasa ta mireleo, Bis, cu mireasa ta”
Corul: „Aina şi daina, mireleo, Bis, aina şi daina”
O.F.: „Trăirea-i cu ea, mireleo, Bis”
Corul: „Aina şi daina, mireleo, Bis, aina şi daina”
O.F.: „Cu Cumătrii ai tăi, mireleo, Bis”
Corul: „Aina şi daina, mireleo, Bis, aina şi daina”
O.F.: „Trăirea-i cu ei, mireleo, Bis”.
De aici Oamenii fetei încuie mirele.
Omul Fetei, zice: „De aici nu-ţi eşi mireleo, Bis, de aici nu-ţi eşi
Corul: „Aina şi daina, Mireleo, Bis şi iară daina
Până nu-ţi plăti mireleo, Bis

Atunci şi nici atunci mireleo, Bis
Până nu-ţi gîci, gîcitoarea noastră, Mireleo, Bis
Ce urmă e mai mare, Mireleo, Bis
Ce umbră e mai groasă, Mireleo, Bis
Ce înfloare noaptea pe răcoare
Atunci şi nici atunci, Mireleo, Bis
De aici nu-ţi eşi Mireleo, Bis
Până nu-ţi plăti, 100 Mireleo, Bis
Că noi vom închide, Mireleo, Bis
În casă de lemn, Mireleo, Bis
Uşile de fier, Mireleo, Bis
Cu zevoară, Mireleo, Bis
De aramă, Mireleo, Bis
Şi de aici, nu-ţi eşi, Mireleo, Bis
Până nu-ţi gîci, Mireleo , Bis
Gîcitoarea noastră, Mireleo
Atunci şi nici atunci
Până nu-ţi plăti 100 lei, Mireleo, Bis
De aici nu-ţi ieşi, Mireleo, Bis
Că aţi cutezat, Mireleo, Bis
Şi în gredina noastră, Mireleo,
Aţi intrat, Mireleo, Bis
Şi v-aţi ales, Mireleo,
Floarea, Florilor
Floarea cea Frumoasă
Floarea cea aleasă, Mireleo, Bis
Şi de aici nu-ţi eşi, Mireleo, Bis
Până nu-ţi gîci, Mireleo, Bis
Gîcitoarea noastră, Mireleo, Bis
Atunci şi nici atunci, Mireleo, Bis
Până nu-ţi plăti, Mireleo, Bis
Nu veţi putea ieşi, Mireleo, Bis
O sută de lei, Mireleo.

Oamenii fetei, au terminat cântarea, aşteaptă rezultatul.
Giavărul liberează Mirele.
Giavărul, zice: „Fiţi în voie bună fecioaro, Bis”
Corul: „Şi iară dainam, fecioaro, Bis, ainam şi dainam
Că noi vom eşi fecioaro
Şi nu vom plăti, fecioaro
Că gîcitoarea vom gîci, fecioaro
Ce urmă-i mai mare: Urma plugului
Ce umbră-i mai groasă: Umbra stogului
Ce floare înfloare noaptea pe răcoare: Floarea grâului
Şi ne-aţi închis, fecioaro
În casă de lemn, fecioaro
Uşi de fier, fecioaro,

Zevoară de aramă, fecioare, Bis
Noi ne vom ruga
Zeu lui Dumnezeu
Să ne deie un vânt călduţ
Dinspre răsărit, fecioaro
Vântul au venit, fecioaro
Şi în uşi au lovit,
Zăvoarele or sărit,
Şi noi am eşit,
Şi nu am plătit
Haideţi să plecăm, fecioaro,
Creanga s-o tăiem, fecioaro
Drumul să-l scurtăm".

Înainte de a pleca Giavărul cere iepşoarele, care le-au dat în primite la Oamenii fetei. Aceştia le dau şi le înmânează şi uiegile pline cu vinars.

Mirele ia fata de mână şi trece masa. Şi cumetrii Mari şi Giavărul.

În uşă este pusă o furcă, ce fata au tors pe ea. Mirele şi Mireasa o rup, şi ies toţi după Miri. Se pleacă spre casa Mirelui. Muzica întâi şi stegariul şi imprimaţii şi tot poporul cântând în urma lor.

Ajunşi acasă aici în ocol, în mijloc un ciubăr cu apă se află pus pe un scăunuţ. În ciubăr, un mănunchi de busuioc. Tinerii intră în ocol şi merg la ciubăr. Se întorc de trei ori roata după ciubăr şi la a treia întorcătură, fata ia busuiocul şi stropeşte peste tot poporul în semnul crucii.

Apoi pleacă cu Mirele de mână spre sobă.

În prag aici aşteaptă Mama feciorului, cu pâine şi sare şi o fingeană (N.R.V. — cană, ceaşcă) de lapte, şi le dă la amândoi să mănânce şi să beie.

Apoi intră în casă, după masă şi Cumetrii Mari şi Giavărul.

Giavărul începe cântarea:

„Bine ţi-se şede, fecioaro, Bis
La faţa de masă, fecioaro, Bis
Cu mirel al tău, trăirea-i cu el,
Cu Cumătrii ai tăi, trăirea-i cu ei,
Cu toţi mesenii, fecioaro
Haida să placăm, fecioaro
Portul să-l schimbăm".»

(Notă R.V.: Din manuscrisul original lipseşte o filă. Am încercat să reconstituim conţinutul filei lipsă, cu ajutorul Anuţei Şandru Nr. 134 născută în 1934):

«Mireasa şi Mirele însoţiţi de Cumetrii lor, trec într-o cameră alăturată, spre a schimba portul Miresei.

Mirele ia loc pe un scaun, iar Mireasa se aşează pe genunchii lui.

Cumătra piaptănă Mireasa, apoi Mirele cu o monedă îi face o cărare pe mijlocul capului. După aceea cumătra împleteşte două chici, îi pune conciul şi odată terminate toate aceste pregătiri, o înveleşte cu două cârpe. Adică ciapţa şi cârpa de după cap.

Cumătra ia oglinda şi o dă proaspetei neveste (fosta mireasă) să se privească. Întrebându-l pe mire:

— Finule, mândră-i fina?
Mirele răspunde: — Mândră.
Este întrebată la rândul ei nevasta:
— Fină, mândru-i finul?
Nevasta răspunde: — Mândru.
Cumătra le spune să se sărute. După ce s-au sărutat, cu toţii, se întorc la nuntaşi.
În tot acest timp, nuntaşii îşi petrec. La un moment dat, Giavărul trimite slugile să-i aducă „Pământ fără capăt”.
La sosirea nevestei se cântă, cu o uşoară modificare, cântecul Miresei în sensul că în loc de fecioaro, acum se zice nevasto.

„Bine-ţi şede nevasto, Bis
La faţa de masă, nevast-o, Bis
Cui mirel al tău, trăirea-i cu el,
Cu cumătri-ai tăi, nevasto, trăirea-i cu ei,
Cu toţi mesenii tăi, nevasto, Bis”.

Slugile plecate după „Pământul fără capăt”, în funcţie de fantezia lor, aduc la început, brazde de pământ în diferite forme, Giavărul însă îi trimite să aducă ce le-a cerut el”.»
(Nota R.V. — De aici revenim la textul scris de Rada Toadar a lu Rincu).
«Iar Giavărul, le zice: „Mergeţi că veţi găsi”. Şi ei pleacă şi se întorc cu o bucată de pământ săpat şi-l prezintă la faţa de masă.
Iar Giavărul le zice: „O fraţilor nu de acesta v-am spus să-mi aduceţi. El e tot cu capiţi şi cu margini. Mergeţi şi căutaţi mai bine şi veţi găsi aşa cum v-am spus”.
Se iau sclugile şi se duc şi caută un tăner frumos şi-l aduc la faţa de masă şi-l predau gazdei lor.
Şi Giavărul le zice: „Da! acesta-i pământul fără capăt. Acuma fiţi cu răbdare, că urmează plata. Dar un lucru vă mai rog. Să faceţi bine, ca toţi mesenii să vină să plătească la faţa de masă”.
Giavărul zice: „Onoraţi meseni! toţi chemaţii Mirelui şi a Miresei sunt rugaţi ca să plătească 5 lei de bucată, care vor mai mult se primeşte bucuros”.
Mai întâi pune Giavărul banii în taneri şi atunci poporul. Iar sclugile invită mesenii să plătească.
După ce or plătit toţi, Giavărul strigă banii încasaţi şi zice:
„No-iară, dară, iară-i cuvânt bun
Aşa dară, gazda nost şi cu găzdăriţa noastră
Bunul D-zeu le-a dăruit un fiu
Şi dânşii s-au bucurat foarte
Văzând feciorul crescând mare
Şi ei s-au hotărât să-l căsătorească”.
Şi aşa Giavărul grăieşte banii încasaţi la Mireasă.
După ce au dat banii îi pune în giolgi la Mireasă.
După aceasta ies la jocul Miresei. Întâi o joacă Mirele. Un joc gratis. Iar celelalte pentru bani. Doi lei de joc.
Giavărul are o bâtă şi după ce s-a îndălit jocul, el e atent. Când crede că ar fi destul un joc, bate în grindă şi zice „Unul” şi aşa mai departe, cât voieşte cel ce va

juca Mireasa. După ce or jucat toţi cei ce vor a juca Mireasa, banii iar vin donaţi Miresei.

După jocul miresei şi după ce s-au strigat banii petrecerea merge în continuare, până la mâncare.

Giavărul se interesează la bucătărese să fie gata mâncarea. La ordinul lui mesele se încheie una lângă alta şi tot Giavărul roagă pe toţi mesenii să intre la mese, la mâncare.

După ce au intrat toţi, Giavărul zice: „Să bem cu toţii în cinstea tinerilor noştri, să trăiască la mulţi ani! Şi ia o sticlă de vinars şi închină zicând: „Să trăiască şi Cumătrii mari cu toţii dimpreună, la multă voie bună”.

Şi beu vinars până când crede Giavărul că ar fi destul. Atunci el merge la bucătăreasa şefă şi îi dă ordin să aducă mâncarea pe mese.

După ce a fost adusă mâncarea pe toate mesele Giavărul roagă pe toţi mesenii să fie atenţi ca înainte de mâncare să se facă o rugăciune de mulţumire.

Giavărul roagă pe toţi să se scoale în picioare la masă şi să descopere pentru rugăciune. Apoi începe rugăciunea, după terminarea căreia, tot el zice: „Acum toată lumea să mănânce!”

După ce or mâncat şi toţi s-or săturat, Giavărul le zice: „Onoraţi meseni! să fiţi atenţi că se face rugăciunea de mulţumire către D-zeu, că am beut şi am mâncat, de am astâmpărat foamea noastră”.

Giavărul începe rugăciunea, după ce au terminat rugăciunea, zice: „Acum sunt liberi iar la joc şi petrecere”.

Giavărul şi cu unul din sclugi propune strigarea cinstelor aduse de nuntaşi. Ei anunţă toţi care au cinstea să le aducă la faţa de masă.|

După obicei, cinstesc întâi tinerii pe cumetrii, cu doi colaci mari de grâu şi cu bani.

După aceea cinstesc Cumătrii mari, finii, cu doi colaci şi cu ceva stofe de sumnă şi un giolgi frumos la Mire. Mai cinstesc cumătrii cu doi colaci mai mici pe muzicanţi şi cu ceva bani, şi mai cinstesc cumătrii mari şi pe Giavăr şi pe ortacul lui, zis (mincinoşi) cu doi colaci mai mici şi cu bani.

Iar ceilalţi, cinstesc care cum vine la masă. Aici stă Giavărul şi cu ortacul lui. Lor li se predau cele aduse, apoi Giavărul spune de la cine şi ce anume daruri au fost făcute.

Pe vremea aceea cinstele se compuneau din: ciurici (N.R.V. — aluat copt în untură), alţii aduceau colăcei, alţii un blid cu brânză, cu ouă înroşite, alţii plăcintă cu mnere de prune. Acestea au fost cinstele în anul 1920.

După strigarea cinstelor, numai să petreacă Curnătrii mari. Şi nunta e pe terminate.

Giavărul anunţă plecarea cu Cumătrii mari. Muzica înainte. După muzică, stegariu şi imprimaţii şi atunci Mirele şi Mireasa cu luminile aprinse în mâini, între cumătru de-o parte şi de alta cumătra. În urma lor tot poporul cântând „Doi cumătrii mari”. Toţi cântă în cor. Iar nevestele bune de gură descântă, (N.R.V. — se zic strigături), mergând.

Ajunşi la cumetrii acasă, înainte de a intra în casă se joacă un joc, apoi sunt rugaţi toţi să intre în casă. După ce or intrat se aşează la masă. Cumătrul imediat aduce vreo câteva litre de vinars şi închină, urând: „Să trăiască Mirele şi Mireasa, la mulţi

ani!”

După ce or băut se pleacă înapoi cu Mirii până la casa Mirelui.

Aici Giavărul, mulţumeşte întâi lui D-zeu că i-a ajutat de-a ajuns la capătul serviciului încredinţat. Mulţumeşte după aceia gazdei, mulţumeşte la toţi mesenii că l-au ascultat, de nu s-a făcut nici o neplăcere, o mers dela început şi până la terminat, tot numai bine. Apoi mulţumeşte Mirelui şi Miresei, foarte frumos şi le doreşte mulţi ani fericiţi. Le mai zice: „D-stră m-aţi legat, iar D-stră mă deslegaţi”.

Mirele se scoală în picioare şi-l dezleagă întâi. Mireasa, după el, îl dezleagă şi ea.

Apoi dau mâna laolaltă şi îşi iau rămas bun.

Şi nunta s-a terminat.

Aşa s-au petrecut nunţile, înainte, prin anul 1920.

Scrisă de mâna lui Rada Teodor Rădeşti nr. l54 vechi/56 nou. Scris în 25 febr. 1966».

„**Aş dori să arăt cum s-au schimbat darurile, donaţiile**

Cei chemaţi la o nuntă, făceau şi o cinste. Ea era: plăcintă cu mnere de prune, colăcei, ciurici, sau brînză de vacă pe un taneri şi pe deasupra ouă roşite. Aceste daruri au fost aduse la nuntă şi dăruite la faţa de masă până pe la anul 1945.

De atunci încoace, au pierit plăcintele cu mnere, treptat a dispărut şi brânza şi ouăle roşii, deşi, erau locomoase, şi s-or înlocuit cu prăjituri mai bune puţin, şi puse tot pe tăneri, şi pe un colac de grâu şi aşa dăruite la faţa de masă.

Pe la anul 1950 dispar şi colăceii şi ciuricii şi apare tortele. Şi acestea sunt puse pe tavă, şi fără colaci de grâu. Au dispărut şi colacii.

Anul 1954, dispar şi tortele. Rămân numai la Cumătrul mare, torte mari. Iar cei chemaţi la nuntă duc stofării şi alte mărfuri şi obiecte care să cinstească la faţa de masă, şi bani”.

Scris de Rada Teodor, 12 aprilie 1966 [B–72].

Faţă de cele arătate de Rada Teodor, ni se fac câteva precizări şi completări privind stegariul şi imprimatorii, de către Joldea Teodor, care ne spune că: „Imprimatorii se aleg dintre vârstaşii mirelui şi a miresei. Ei pot fi ca număr 2, 4 sau chiar 6 Adică 2–2 de la mire şi acelaşi număr de la mireasă.

Stegariul este ales separat, el are rolul de a purta şi a juca steagul în tot timpul munţii. Dar şi paza acestuia.

Steagul se face joia seara, din cepţele de la neveste. Se realizează din patru cepţe, câte două la fel alăturate, spre a prezenta pe fiecare parte a steagului, numai faţa. Cele două modele sunt solidarizate între ele şi apoi sunt fixate pe ruda steagului.

Ruda, lemnul pe care urmează să fie fixat steagul, este în prealabil înfăşurat cu o cunună împletită din iederă.

În timpul confecţionării — lucrului — se mănâncă şi se bea, participanţii înveselindu-se.

După terminare, joia seara, steagul este fixat la streşina casei mirelui, de către stegar, care-l va păzi. Se vor face încercări să fie furat steagul. În caz de reuşită, stegariul este obligat să iasă prin jugul de vite. Este o ispăşire a lipsei sale de vigilenţă, ce-i aduce o mare ruşine şi multă umilinţă.

Imprimatorii pleacă joia dimineaţă, atât de la mire cât şi de la casa miresei pentru a chema nuntaşi.

Imprimatorii sunt îmbrăcaţi de sărbătoare. Au pe ei şi laiberele pe care sunt cusute primele (panglicele) de toate culorile, având lungimea de la piept până la genunchi.

Spre a se şti ai cui sunt imprimatorii, cei ai mirelui poartă o coroniţă de busuioc, pe când cei ai miresei, au coroniţa din prime (panglici).

Imprimatorii poartă cu toţii un baston înfăşurat şi acesta cu prime colorate. În capul bastonului se pun, o gură de leu, un pumn etc.

Fiecare imprimator poartă un ulcior de pământ a cărui parte de sus se termină cu o sticlă, unde se pune un dop de plută în care este practicată o găurică mică prin care curge vinarsul din ulcior. De fapt, se scurg 2, 3 picături de vinars. Într-un asemenea ulcior încape de regulă între jumătate şi trei sferturi de litru.

Ulciorul, la rândul lui, este împodobit cu prime, busuioc şi iederă.

Imprimatorii, plecând de la casele mirilor, împodobiţi cum am arătat, spun o rugăciune. Apoi pleacă să anunţe pe toţi cei înscrişi pe liste, pe invitaţii la nuntă.

Acestor imprimaţi, unii le mai zic şi imprimatori sau chemători".

Joldea Teodor ne mai spune că la jocul miresei, cei ce nu pot juca, sau nu vor, în loc de a plăti pentru an joc, sărută mireasa şi plătesc pentru sărut.

Înainte vreme, când nunţile erau modeste, la masă erau servite chiar produsele aduse de meseni (plăcinte, ciurici, brânză etc.), gazdei rămânându-i sarcina să pună pe masă numai zama în care intra şi carnea.

OBICEIURI LA ÎNMORMÂNTARE

În lungul timpului este greu de spus, acum, care au fost obiceiurile. Este sigur, însă, că unele din practici s-au transformat, altele transmise din generaţie în generaţie au ajuns la noi intacte.

Au existat perioade, chiar până spre anul 1800, când preotul lipsea. Preoţi erau puţini, de multe ori şi condiţiile erau mai grele şi mormântarea se făcea fără slujba preoţească.

În ultimul secol sigur, poate chiar şi mai demult, după cum ne spune Joldea Teodor, obiceiul era următorul: După săvârşirea din viaţă, decedatul era spălat şi era îmbrăcat cu haine curate. Apoi era aşezat într-un sicriu, ce era aşezat pe două scaune în mijlocul casei.

Preotul şi cantorul făceau un scurt serviciu religios.

Spre seară, se adunau pentru priveghi, neamurile, prietenii şi cunoştinţele celui decedat.

Odată adunaţi, pentru trecerea timpului şi poate şi pentru risipirea atmosferei sumbre, dintre tineri, unii mai hâtrii reluau vechi obiceiuri şi organizau diferite modalităţi de a se distra. Am zice diverse jocuri. Unul este **cămila**.

Pentru desfăşurarea lui, doi tineri se aşezau spate la spate, după care erau legaţi la mijloc cu o curea sau funie, spre a nu se putea desface (depărta unul de altul). Peste ei se punea o acoperitoare, şube, căciuli etc., cu scopul de a realiza o cât mai bună mascare.

La capul unuia din cei legaţi se constituia capul cămilei, mascat la rândul lui.

Acesta purta un hăţ pe care era aşezată o oală de lut (pământ) de asemenea mascată. Celălalt tânăr, forma coada cămilei. El purta o mătură cu care „mătura” pe cei rămaşi spectatori, ori de câte ori cămila se învârtea sau se mişca.

Peste cei doi, pe cocoaşa „Cămilei” stătea gazda — stăpânul cămilei. Şi el deghizat. Acesta purta între dinţi un bucel (un băţ de chibrit) sau o bucăţică de lemn etc., pentru a-şi crea dificultăţi când vorbea, spre a nu fi înţeles clar şi recunoscut totodată, sporind astfel amuzamentul.

Din asistenţă unul, încerca să cumpere cămila de la stăpân. Şi „cumpărătorul” era tot mascat, tot cu o procoviţă, cu haine vechi, căciuli în toarse pe dos, orice, fantezia este liberă, spre atingerea scopului, acela de a nu fi recunoscut şi a fi cât mai amuzant.

Se începea târgul. „Cât ceri pe cămilă?” În continuare, în funcţie de fantezia interpreţilor, dialogul improvizat, se purta spre hazul celor prezenţi. În timpul dialogului, se mai şi căuta cămila dacă are lapte, aceasta în mişcarea ei mai şi zvârlea (dădea cu piciorul), uneori mai cădea stăpânul de pe cocoaşa cămilei şi alte întâmplări menite să înveselească pe cei prezenţi, care nu erau, în tot acest timp, scutiţi de mătura „cămilei”. Dialogul se purta până când stăpânul supărat, şi ne vrând să sloboadă (să lase) din preţ, zicea: „Decât să ţi-o dau cu preţul acesta, mai bine îi sparg capul şi-o omor”, cu acestea zise, lovea cu un băţ „capul cămilei” — de fapt, oala de lut —, care bineînţeles, se spărgea. După aceasta ieşeau din încăpere. Cel cu coada continuând să mături totul în calea lor.

Jocul cu **vâjla** (o ştergură de cânepă sau in, tare, având la un capăt făcut un nod zdravăn, mare. Celălalt capăt rămânând neînodat, în lungime de o palmă bună, pentru a putea fi bine apucată şi ţine de ea).

Cei ce voiau să joace se aşezau pe două laviţe dispuse paralel, la o distanţă de aproximativ 70 cm.

Pe fiecare din laviţe — bănci, se aşezau câte şase tineri, câte trei cu faţa spre mijlocul laviţei şi călare pe aceasta.

Între cele două laviţe, în mijloc se aşeza un voluntar (x) — care se simţea mai voinic — dintre cei ce jucau.

Jocul începea după ce fiecare îşi ocupa locul Cei. de pe bănci ascundeau vâjla şi căutau să profite de poziţia şi neatenţia celui din mijloc, pentru a lovi zdravăn peste spate.

Cei din mijloc trebuia să descopere unde este vâjla şi cel care era prins cu ea intra la mijloc, schimbând astfel locurile, dar şi rolurile.

Pentru a distrage atenţia celui din mijloc, în timp ce îşi treceau vâjla, unul, altuia, pe ascuns, pe sub laviţă şi pe sub picioare, ziceau: „Ad-o, ad-o; Na-o, na-o”, deci unii o cereau, alţii o dădeau şi totul trebuia făcut în aşa fel, ca cel din mijloc să nu observe, iar cei de pe laviţe să-şi creeze poziţii cât mai bune pentru a putea lovi. Vâjla circula pe la ocupanţii unei laviţe, care în momente favorabile transferau vâjla, ocupanţilor de pe cealaltă laviţă.

Jocul se încheia, când jucătorii se plictiseau.

Jocul **„De-a berbecii”**

Pentru acest joc doi tineri se aplecau, fiind sprijiniţi de un al treilea care stătea în picioare, drept, în faţa lor. Dintre participanţii la joc, alţi doi trebuiau să sară în (pe) spatele câte unuia din cei aplecaţi. Cei ce săreau trebuiau ca după încălecare, fără să se ţină de cei aplecat — pe care l-a încălecat —, să bată de două ori din palme, fără să cadă.

Cel ce nu reuşea, lua locul celui pe spatele căruia nu a reuşit să se menţină

Un alt joc era **„De-a palmele”**

Pentru joc, unui tânăr care întindea palmele în spate, un altul îi ţinea bine acoperiţi ochii pentru a nu putea privi. În spatele său se îngrămădeau mai mulţi tineri ce urmau să participe la joc. Jocul începea când unul, cu palma lovea pe cel ce ţinea mâinile la spate. Acesta trebuia să ghicească cine l-a lovit. Cel ghicit îi lua locul. Dacă nu ghicea, jocul continua până la descoperirea celui ce a lovit.

Desigur că mai sunt şi vor fi fost multe alte jocuri, sau modalităţi pentru trecerea timpului, pe care noi nu suntem în măsură a le prezenta.

Cum la priveghi nu participau numai tineri, ceilalţi mai trecuţi prin viaţă, îi priveau, discutau între ei, se mai spuneau glume, iar unii jucau cărţi (şeptic, 21, 66 etc.).

La priveghi, după miezul nopţii, gazda dădea puţină mâncare. Se servea clisă — slănină, alte produse de porc, etc., cu roşii, ardei, sau altceva, în funcţie de anotimp şi de starea materială. Se mai dădea şi de băut, mai ales vinars, mai rar vin — că nu prea era — acestea pentru pomana răposatului.

După înmormântare, la poarta cimitirului, se aduceau şi se împărţeau colaci şi vinars.

Celor invitaţi acasă, la pomană, li se servea, cel mai des mazăre (fasole) şi varză [B–74].

Nu putem să nu remarcăm, mai ales nota veselă de la priveghi, care, parcă ar fi o satisfacţie, că cel plecat a scăpat de toate grijile, greutăţile, amărăciunile şi suferinţele de pe lumea asta. În acelaşi timp însă ne duce şi cu gândul la strămoşii noştri daci, care se bucurau când unul dintre ei se ducea în împărăţia lui Zamolxis.

OBICEIURI DE PESTE AN

Dintre obiceiurile de iarnă, vom reţine câteva iarna fiind mai multe sărbători, şi în lipsa activităţilor multiple, cum sunt cele din anotimpurile mai calde, oamenii dispun de mai mult timp. Sunt întrunite toate condiţiile de a ţine sărbătorile.

În ajunul Crăciunului

De dimineaţă, cât mai de vreme, copii îşi iau câte o straiţă şi grupaţi 2–3 sau chiar mai mulţi, pleacă pe la casele oamenilor, după pizarăi (N.R.V. — nişte pâinişoare, făcute pentru acest scop). Ajunşi la casa gospodarului, încep a striga:

„Buna dimineaţa lui Ajun
Da-i mai bună a lui Crăciun,
Că-i miei şi cu purcei
Fuge baba după ei.
Copţi îs nană pizarăii?

Ne daţi, ori nu ne daţi!
Colacul crescut cât casa
Cârnaţul de lung, cât masa
Ne daţi, ori nu ne daţi!
Colac şi cârnaţi!”

Gospodarii care i-au primit, le dau ce au, apoi copiii mulţumesc şi pleacă spre casele altor gospodari.

Uneori, se mai întâmplă şi mici încăierări între copii, determinate de ceea ce au primit. Fiecare vrând să aibă el cât mai mult şi cât mai frumos, să-şi asigure o recoltă cât mai mare, cu care, apoi să se mândrească. Dar mici incidente se întâmplau nu numai în sânul cetei, ci şi între cetele plecate prin sat. Cauza era de fiecare dată aceeaşi. Fără urmări serioase. Poate un orgoliu „rănit”.

În ziua de Crăciun

Se mergea cu steaua. Copiii se adunau la Biserică, formând o trupă de vreo şapte persoane, care erau costumaţi în Baltazar, Irod, Cioban, ostaş etc.

Plecau de la Biserică, după terminarea serviciului divin, unde ei spuneau textul (luat de la Preot), şi se duceau la casele oamenilor spre a colinda.

Gospodarii unde colindau, le dădeau de obicei bani.

În ajunul Anului Nou

Se mergea cu „Mulţi anii”. Urarea se făcea cu începere, aproximativă, de la orele 12 a zilei de ajun, până în ziua de Anul Nou.

Se formau mai multe cete, în grupuri de 3–6 sau chiar mai mulţi, care urau pe la casele oamenilor. Cu această ocazie se utilizau şi instrumente muzicale, de la o vioară, până la fanfară.

Ajunşi la casa gospodarului ei cântau la uşă:

„Mulţi ani trăiască
La mulţi ani,
Şi mai mulţi ani
Să trăiască
La mulţi ani”.

Dacă erau primiţi în casă, li se oferea băutură (vinars, mai rar vin). După ce închinau cu gazda şi-i mulţumeau, plecau la casele altor gospodari.

Dacă după ce cântau de 2–3 ori melodia, nu erau primiţi, plecau mai departe, la alte gospodarii.

În ajunul Bobotezei

În această zi Preotul merge cu crucea pentru sfinţirea caselor.

Spre seară, după terminarea sfinţitului caselor se adună toţi copiii într-un, loc (de regulă, în faţa Gabanaşului sau a şcolii) pentru „Suralexa”.

Ne permitem aici să facem o paranteză. Atunci când am auzit prima dată, zicându-se „Suralexa”, am încercat un sentiment straniu, care mă ducea cu gândul la o maximă latină. Si, spre surprinderea mea, în munca de documentare pentru această monografie, am găsit publicate de Rusalin Mureşan, care se pare a încercat aceleaşi sentimente, următoarele rânduri: «…ne jucam în curtea şcolii unde de dragul ritmului

repetam la nesfârşit un distih din folclorul local pe care nu-l înţelegea nimeni dar avea o sonoritate bizară. Mult mai târziu mi-am dat seama că distihul fusese la început o maximă latină. Noi ziceam:

„Duralexa, lexa
Ciorile pe Vecsa”.

Pentru noi era un fel de „Ala-bala-portocala”. Dar distihul avea înţelesul său ascuns şi implicit era o dovadă despre existenţa gintei noastre pe aceste locuri. Descifrându-l cu meticulozitatea maturităţi am aflat că „Duralexa-lexa” acel cuvânt fără nici un înţeles nu-i altceva decât celebrul: *Dura lex sed lex* (Legea e dură, dar e lege), rămas pe aici de pe vremea romanilor. Versul al doilea l-au adăugat generaţiile de copii de dragul rimei.» [B–75].

La Rădeşti, timpul a operat, ce-i drept, în cuvântul iniţial din Duralexa în Suralexa, dar această modificare, nu are darul de-a ne împiedica întrevederea sensului său real.

Închidem aici paranteza, spre a reveni la desfăşurarea obiceiului la Rădeşti.

„Odată copiii adunaţi, se formau echipe de 4–5 copii, fiecare dotat cu clopote, zurgălăi şi orice altceva ce poate produce zgomot. Echipele îşi stabileau uliţele pe care urmau să meargă şi apoi se pornea.

Se striga tare, se agitau tot timpul clopotele şi zurgălăii, făcându-se o larmă cât mai mare.

La început şi de regulă se striga:

„Suralexa, lexa
C-o murit Alexa”

dar, după ce spiritele se mai animau, unii mai ziceau în continuare:

„Pe-o scândură lată
Cu gura căscată”.

Ajunşi la casele oamenilor, deschideau poarta şi strigau. Gospodarii ieşeau din casă şi le aruncau nuci, mere, prune uscate etc., pe care toată echipa se repezea să le culeagă. Fiecare străduindu-se să adune cât mai mult.

Erau, însă şi situaţii, când unii gospodari, mai şugubeţi, profitând şi de întunerecul care se lăsa, le aruncau, jucându-le câte o festă, în loc de cele aşteptate, primeau căcăreze de capră.

Dar când desfăşurarea era în toi, şi se mai şi întuneca, se mai strigau şi versuri, ce nu erau chiar academice. Totuşi le vom spune. La versurile iniţiale

„Suralexa, lexa
A murit Alexa”

replica care venea din grup era:

„Las-să moară
Pup-o-n cur
C-o mâncat
Mălai destul”

sau altă replică:

„Pe scândură lată
Cu puţa crăpată” [B–76].

Asupra semnificaţiei acestor obiceiuri se cuvine să mai reflectăm. Şi avem

convingerea că oamenii de specialitate ne vor oferi, în viitor, explicaţiile necesare.

Noi considerăm, că era, poate, o derogare, o abatere de la lege, de la ordinea şi disciplina impusă de legile scrise şi poate nescrise, care guvernau obştea un an de zile. Ele se racordau perfect şi la timpul când însăşi natura se transforma, când începea renaşterea, când lumina învingea întunerecul, când, într-un cuvânt, se pornea spre viitor, haosul cedând locul ordinei şi întunerecul, luminii şi speranţei.

***

Înainte de a trece mai departe, dorim să reţinem atenţia, cititorilor asupra unui aspect care ni-se pare interesant.

La Rădeşti se fac şi dau pizarăi. Se mai zice a pizara, a merge după pizarăi. Dar nu putem să nu facem legătura cu termenul din limba italiană „pizza", care, are mai multe înţelesuri, printre care şi acela de „plăcintă din mălai". Credem că originea este comună şi porneşte de la noţiunea de plăcintă. În cazul nostru plăcintele au fost înlocuite cu pizarăii, care de fapt nu sunt plăcinte, termenul însă, ca şi obiceiul s-a păstrat. Se pare că vechimea lui este mare, din moment ce este comun în cele două limbi de origine latină. În plus, el constituie încă o dovadă a continuităţii noastre pe aceste meleaguri.

CREDINŢE — SUPERSTIŢII

Credinţele şi superstiţiile nu sunt străine nici unui popor, nici poporului român şi nici nouă, celor din Rădeşti.

Ele vin din negura timpurilor, peste veacuri şi sunt practic o componentă a personalităţii noastre. În contact cu viaţa, cu natura, strămoşii noştri mai ales pe baza observaţiilor directe şi-au formulat anumite credinţe dar şi unele superstiţii, potrivit căreia anumite întâmplări sunt socotite ca purtând influinţa sau determina evenimente din viaţa oamenilor.

Dintre primele lor observaţii oamenii au constatat că la răsăritul soarelui începe ziua, iar asfinţitul soarelui este începutul nopţii.

Mai târziu au împărţit anul în anotimpuri aşa fel că avem aici la mijlocul fiecărui anotimp câte o sărbătoare, care-i marchează mijlocul. Astfel: mijlocul primăverii este de ziua Cucului (Blagoveştenie), a verii de Sânziene, a toamnei de ziua Crucii iar cea a iernii la Crăciun.

Astrul zilei şi aştrii nopţii au fost numiţi în raport cu peisajul material şi spiritual în care au trăit oamenii. Ca exemple din cele pe care le ştie fiecare, vom numi Carul Mare, Carul Mic, Drumul Robilor etc.

Oamenii au observat nu numai cerul, ci şi tot ceea ce îi înconjura. Astfel au constatat că:

Cucul stă pe la noi între 25 martie şi 24 iunie. Cu cântecul lui prevesteşte venirea primăverii. Dar şi norocul omului pe acel an.

Când cineva auzea pentru prima dată în anul respectiv, cucul cântând, îl întreba „Cucule câţi ani mi-i da? Apoi număra de câte ori cânta, socotind că atâţia ani va mai trăi. Dacă-l auzi dimineaţa înainte de a mânca, se zicea că „Te-a spurcat cucu".

Cucul se zice că pleacă îndată ce aude bătutul şi fâşâitul coasei. Dacă

încetează a mai cânta cu mult înainte de Sânziene, e semn că vara va începe cu căldură şi apoi va fi secetos.

Cocostârcul (Barza). Dacă pleacă din vreme, se zice că iarna va fi grea şi lungă; dacă pleacă târziu, iarna va fi scurtă şi călduroasă. Se crede că va fi mare noroc în casa pe care barza îşi face cuibul. Când oamenii văd o singură barză, zic că rămân singuri (mai cu seamă cei necăsătoriţi). Dacă se aprinde undeva o casă, vesteşte oamenii, prin tocănitul cu ciocul lor. Şi acesta este un motiv în plus spre a nu strica cuiburile berzelor.

Cocoşul. Cu mii de ani în urmă, popoarele aflate în diferite colţuri ale lumii au ales acelaşi orologiu: cocoşul.

Ei se duc cu soarele la culcare şi la a patra veghe iarăşi cheamă oamenii la griji şi la muncă.

Cocoşii indică cel puţin trei momente principale ale nopţii:

- miezul nopţii la primul cântat
- trei ore înainte de ziuă, la al doilea cântat
- şi crăpatul de ziuă, când cântă mai des.

Cântatul lui pe prag anunţă sosirea musafirilor etc.

Lupul. O semnificaţie deosebită trebuie să fi avut lupul din moment ce şi la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului al XX-lea, se „ţineau” peste 30 de zile, legate de lup, concentrate mai ales toamna şi iarna, cum ar fi ziua Lupului (13 noiembrie), Cilipii de Toamnă (14–21 noiembrie), Cilipii de Iarnă (25–31 ianuarie) etc.

Lupul trebuie să fi avut un rol mare în viaţa strămoşilor noştri, care fiind şi crescători de animale, aveau nu o dată de pătimit de pe urma lor.

Şi azi pentru a ameninţa şi speria copiii, părinţii sau bunicii, mai pronunţau formula, probabil milenară: „vine lupu!”

De altfel Mircea Eliade este de părere că dacii se numeau ei înşişi „lupi” sau cei care „sunt asemenea lupilor”. Dacii erau desigur conştienţi de raportul între lup şi război, dovadă simbolismul stindardului lor.

La **insecte şi reptile**. S-a observat că ele stau ascunse de la 14 septembrie — Ziua Crucii şi până la 17 martie — Alexă.

De insecte, dar nu numai de ele, se leagă o ingenioasă practică de prevedere a timpului calendaristic prin observarea, la 1 septembrie, a stadiului dezvoltării larvelor din mere şi a viermilor din gogoşile de stejar.

Dacă viermele va fi zburat pe această vreme, e semn că anul va fi secetos, uscăcios.

Dacă viermele va fi cu aripi, anul va fi potrivit în roade.

Dacă aripile nu-i vor fi crescut, încă, anul viitor va fi bogat în roade.

Pentru reptile anul se încheie între 6 august, Schimbarea la faţă şi 14 septembrie.

Dezmorţirea are loc în jurul datei de 17 martie — Alexă.

Şi **florile**, au partea lor de contribuţie la mesajele transmise de natură omului.

Ghiocelul a devenit simbolul primăverii.

Brânduşa de primăvară vesteşte şi ea, sfârşitul iernii şi începutul primăverii. Brânduşa de toamnă vesteşte sfârşitul toamnei şi începutul iernii. Acestei brânduşe, i se mai zice şi Ceapa ciorii, fiind ultima plantă care înfloreşte.

Sânzienele. Ziua lor, 24 iunie, marchează miezul verii. Puse sub pernă se zice că-ţi vei visa ursitul. Din observarea atentă a inflorescenţei şi tulpinii, oamenii apreciau dacă vremea e înaintată sau întârziată pentru diferite lucrări agrare.

Există şi un orologiu social, poate am putea spune cromatic. Pentru diferenţierea vârstei funcţionează un cod al culorilor. Guloarea albă domină îmbrăcămintea primei părţi a copilăriei. Treptat îşi fac apariţia culorile care devin din ce în ce mai aprinse în preajma căsătoriei şi care capătă mai multă sobrietate după căsătorie, paleta multicoloră reducându-se la cumpăna dintre tinereţe şi bătrâneţe la alternanţa alb-negru (simbolul arhaic al scurgerii timpului, al alternanţei zilei cu noaptea, al tinereţii cu bătrâneţea, al vieţii cu moartea) şi stingându-se spre apusul vieţii, din nou în alb.

Sacrificiul porcului. Ritualul tăierii porcului aminteşte de jertfele aduse în antichitate zeităţilor care apăreau şi dispăreau, se năşteau şi mureau în perioadele de înnoire a timpului calendaristic.

Tăierea porcilor avea loc într-o zi, în jurul Ignatului (20 decembrie) şi într-un anumit moment al zilei de obicei în zori sau dimineaţa.

La tăiere nu trebuia să stea nimeni primprejur dintre cei care sunt miloşi din fire, căci se credea că porcul moare cu mare greutate; carnea unui astfel de porc nu va fi bună. Pe porc să nu-1 vaite nimeni.

În lungul timpului au fost practicate şi acte de profilaxie şi purificare, ce cuprindeau un întreg arsenal de practici arhaice; trecerea vitelor prin foc, sărirea peste foc, fumigaţii, arderea răşinei şi a unor produse urât mirositoare, stropirea cu apă, ungerea cu ai (usturoi) a uşilor, ferestrelor, vitelor şi oamenilor, producerea zgomotelor cu ajutorul bicelor, tălăngilor, strigătelor etc., acestea erau menite să alunge spiritele malefice.

Interesul pentru previziuni meteorologice, era viu la strămoşii noştri ai căror existenţă era legată de mersul vremii, care influenţa recolta. De aceea în noaptea de Anul Nou, uneori de Crăciun sau Bobotează, se întocmeau calendare meteorologice din foi de ceapă, unii ştiau şi cu coji de nucă.

De ritualul creştin se legau o serie de obiceiuri şi practici.

Joia din săptămâna patimilor se numea Joia Mare sau Joia Patimilor.

Ramurile de salcie, simboluri ale vegetaţiei de primăvară, erau la loc de cinste; se aduceau la biserică pentru a fi sfinţite, se foloseau, chiar şi pentru farmece şi descântece, căpătau chiar valoare de medicament pentru vindecarea diferitelor boli, se păstrau pentru a preveni la nevoie grindinile şi furtunile distrugătoare, pentru a fertiliza cu ele stupii şi vitele etc.

Legat de anul agricol exista credinţa că, totuşi, se pot face previziuni privind timpul şi roadele anului.

Dacă îngheaţă pământul spre ziuă de 40 de sfinţi, se zicea că toamna nu vor fi brume, şi oamenii pot semăna cucuruzul (porumbul) cât de târziu, că tot se va coace foarte bine. Iar dacă nu îngheaţă apoi toamna pică bruma devreme şi din cauza aceasta oamenii trebuie primăvara să semene cât mai devreme.

În dimineaţa zilei de 23 aprilie — Sfântul mare mucenic Gheorghe — feciorii alergau din casă în casă pentru a uda cu apă fetele. Se udau însă şi oamenii mai în vârstă, „să crească, să înflorească, să se spele de toate relele, să rămână curaţi şi să fie iuţi ca apa de munte primăvara”.

De mare importanţă era semănatul. El era legat nu atât de o anumită dată

calendaristică, cât de încadrarea acestei importante activităţi agrare într-o anumită fază de creştere sau descreştere a lunii. Roadele care se fac în pământ, precum sunt cartofii, să fie semănate la Lună Veche, adică atunci când e luna plină, iar cele ce se fac deasupra păpântului, cum sunt cerealele, la Lună Nouă.

Aşa se credea că sămânţa tare (secară, grâu, porumbul) s-o semeni în pământ uscat, când luna e în creştere; altfel dai mâna cu sărăcia.

Pe cele moi (in, cânepă, ovăz) în pământ moale, când Luna este în descreştere. Legat de semănatul cânepei, Fericean Eva ne transmite o credinţă veche. Astfel înainte de semănat, în sămânţa de cânepă se introducea un ou, o lumânare şi un cui. În felul acesta se credea că va fi bobată ca oul, galbenă ca lumânarea şi tare ca fierul.

Experienţa repetată, cu reuşitele şi neîmplinirile ei, a ajutat omul să-şi fixeze, în funcţie de condiţiile geografice locale, repere diverse care să-i indice momentele cele mai potrivite pentru semănatul plantelor. La Rădeşti, în principiu:

— porumbul se semăna începând de la Bunavestire şi până la Ispas

— grâul de toamnă „între Sântămării (15 august–8 septembrie), de unde şi zicătoarea „toamna să semeni în colb (praf) iar primăvara în cină (noroi)", acestea vizând în special grâul, secara, orz etc.

— mazărea (fasolea) în jurul lui 1 mai

— cânepa la sfârşitul lui aprilie, începutul lui mai

— ludaia (bostanul) la o sută de zile de la Crăciun (aproximativ în acelaşi timp cu porumbul).

Tot de zile de sărbători se legau, printre alte practici tradiţionale şi culegerea anumitor plante de leac şi tinctoriale. Multe fiind în perioada echinocţiului de primăvară (la Florii, Joia Mare, Sângeorz), altele în preajma solstiţiului de vară (Ispas, Sânziene, Sf. Ilie, iar altele la echinocţiul de toamnă (Sântămărie Mare, Sântămărie Mică şi ziua Crucii).

Stupii au avut şi ei, în timp, partea lor de atenţie, cu totul justificată, de altfel. Stupii erau scoşi la vărat între Alexii (17 martie şi Bunavestire (25 martie).

Roitul stupilor era aşteptat între Duminica Mare şi Sânpetru sau, dacă iarna se prelungea în primăvară, între Sânpetru şi Sântilie.

Recoltatul mierii se făcea cam între Sântilie (20 iulie) şi schimbarea la faţă (6 august).

Pregătitul pentru iernat al stupilor începea cam la jumătatea lui septembrie, şi dura iernatul, după cum am arătat până la mijlocul lunii martie (după 17 martie).

Dar stuparii urmărind cu atenţie comportamentul albinelor în perioadele de schimbare a vremii, au obţinut date meteo foarte utile pentru prevederea timpului:

— Dacă albinele se grăbesc dis-de-dimineaţă să culeagă miere şi nu zboară departe, ci îndată se întorc, e semn de ploaie.

— Dacă huiesc albinele ziua şi noaptea la stup, înseamnă că timpul frumos se va schimba în posomorât, ploios şi furtunos.

— Dacă albinele se îndepărtează puţin de stup sau intră cu grămada înăuntru mai înainte de a se însera, aceasta anunţă furtună şi ploaie.

— Când albinele se fac rele, când năvălesc la om şi-l muşcă, e semn că vremea se va strica, va ploua.

— Când albinele vin cu grămada de pe câmp şi altele nu mai pleacă, e semn că ploaia e gata.

— Când albinele astupă toamna urdinişul (locul de intrare a albinelor în stup) e semn că iarna va fi grea şi timpurie.

— Trântorii când umblă pe dinaintea stupului, e semn de ploaie.

Pomicultori de îndelungată tradiţie, strămoşii noştri au reţinut anumite repere calendaristice legate de măr.

— Înflorirea mărului marca limita maximă de timp când se mai putea semăna porumbul.

— Ramura de măr pusă în apă, 1a geam, într-o anumită zi a lunii decembrie înflorea până la Anul Nou, când era folosită de copiii ce mergeau să facă urări. De fapt, apărea şi în colindele noastre, în refrenul „florile dalbe”, florile de măr.

— A fost şi obiceiul de a arunca prima scaldă a noului născut la rădăcina unui pom, în special măr „care înfloreşte şi rodeşte”, practică ce poate fi interpretată ca o vrajă pentru sănătatea copilului.

Legat de creşterea animalelor s-a reţinut că împerecherea oilor şi caprelor începe în preajma Sâmedrului, la 14 octombrie. Şi după o gestaţie de 21 de săptămâni mieii şi iezii sunt fătaţi toţi în luna martie.

Separarea mieilor şi iezilor, de oi şi capre pentru a se hrăni singuri avea loc la Sângeorz. Astfel anul este împărţit în două: fertil, între Sâmedru şi Sângeorz şi steril, când se hrănesc pentru a supravieţui, între Sângeorz şi Sâmedru.

O altă credinţă era că ramura verde, creanga de stejar sau fag pusă de flăcăi în porţile fetelor şi ale sătenilor în noaptea de Sângeorz; era considerată ca având funcţia de oprire a forţelor potrivnice ca şi rugul sau brazda înierbată.

Creanga era păstrată până se coceau şi se secerau grânele sau până se măcina grâul nou, ori, uneori până cădea de la sine.

Fiindcă am amintit de Sângeorz, vom arăta şi credinţa că în această noapte este timpul cel mai favorabil pentru descoperirea comorilor, după alţii ar fi la Rusalii. Atunci se însemna locul spre a se şti unde să sapi. Celor ce săpau, le era cu desăvârşire interzis, ca în timpul lucrului să vorbească între ei sau să scoată vreo exclamaţie măcar. Încălcarea interdicţiei ducea sigur la pierderea comorii.

Sărbătoarea Sînzienelor (24 iunie) era şi ea legată de anumite practici şi credinţe.

Atunci se împleteau din flori, în special din flori de sânziene coroniţe, care apoi erau aruncate pe casă sau în ocolul vitelor, dar se puneau şi pe un cui la poarta casei. Coroniţa se făcea, de regulă, înainte de răsăritul soarelui. Dacă coroniţa era aruncată de o fată şi de ea apoi se apropia o vită tânără, ursitul va fi tânăr, dacă se apropia una bătrână, el va fi mai în vârstă.

Dacă cununa-coroniţa se opreşte pe acoperiş, celui a cui e cununa îi va merge bine, va avea bucurii. Dacă cădea, însemna că îi va merge rău sau chiar va muri.

Fetele poartă în păr, în sân etc., floare de sânziene pentru a visa peste noapte ursitul. Unele puneau floarea sub perna pe care dormeau.

***

Oamenii credeau şi în existenţa strigoilor şi relelor pe care aceştia le pot face. Timpul se deteriorează neîncetat ajungând în noaptea de 29 spre 30 noiembrie, în Noaptea Strigoilor, la starea simbolică de haos, cea de dinaintea creaţiei. Era o noapte

de spaimă, întrucât se credea că spiritele morţilor ies din morminte şi, împreună cu strigoii vii se iau la bătaie prin diferite locuri mai ales cele necurate. Bătălia se prelungeşte până la cântatul cocoşilor, când spaţiul se purifică şi duhurile şi sufletele revin în trupurile părăsite.

Cei ce nu au cu cine se război vin la casele oamenilor. Pentru a nu se apropia de casă — e grija gospodinelor mai ales — să mănânce ai (usturoi), în această seară se ung pe corp cu ai mai ales pe frunte, pe piept, pe spate şi la încheieturile trupului. La casă se ung cercevelele ferestrelor, pe unde ar putea să intre sau să se uite în casă, făcându-se semnul crucii şi tot astfel urmează la uşă şi la horn.

Se considera că nici un alt moment al anului nu era atât de prielnic pentru transformarea oamenilor în priculici, oameni cu înfăţişarea de lupi sau câini, ca în ajunul şi în ziua de Sântandrei [B–77, A, B, C şi D].

***

Nu putem încheia acest şir de Credinţe, fără a prezenta o credinţă pe care tot Fericean Eva ne-a transmis-o. Se numeşte „Cămaşa de izbândă”, şi ar putea constitui pentru o legendă, un minunat subiect.

„Cămaşa de izbândă, trebuia să fie rodul muncii a şapte fete, care într-o noapte de (marţi spre miercuri), începând de marţi seara, trebuiau să o realizeze. Nu era a treabă lesne de făcut, dacă avem în vedere că trebuia cânepa meliţată, toarsă, înălbită şi ţesută, după care se confecţiona cămaşa. De îndată ce era terminată, era dată spre a fi folosită celui pentru care a fost destinată.

Un bolnav dacă o îmbrăca se credea că se va vindeca. Cămaşa putea fi destinată şi cuiva care urma să întreprindă acţiuni deosebit de periculoase, fiindu-i dată cu credinţa că va izbândi.

JOCURI DE COPII

Timpul de joacă al copiilor era relativ puţin. Viaţa satului fiind destul de grea, cu sarcini multiple, impunea ca fiecare membru al familiei, pe măsura puterilor sale, să-şi aducă contribuţia la bunul mers al gospodăriei Copii de cum creşteau mai mărişori erau trimişi să păzească vitele, sau mergeau înaintea acestora la plug şi multe alte ocupaţii, care le lua timpul de joacă.

Cu toate acestea copii îşi mai făceau timp şi pentru jocuri, mai ales atunci când erau cu vitele la păscut. Cei ce se întâlneau organizau câte un joc, era firesc pentru vârsta lor.

Vom aminti aici câteva jocuri practicate de multe generaţii, cu modestele lor mijloace, bâtele, care-i ajutau şi la supravegherea animalelor. Mingea sau alte jucării au pătruns târziu, practic, după cel de-al doilea război mondial.

Un joc vechi este **Ciorgoiu**

Se juca de 6–7 băieţi, dar numărul nu era fix. Pentru joc erau folosite beţe în lungime de circa un metru, practic beţele care serveau la supravegherea animalelor.

Dintre copii unul era la aruncat iar ceilalţi erau la lovit. La bătaie, cum se mai zice.

Cel ce era la aruncat, azvârlea băţul în sus, iar cei de la bătaie, pe rând, încercau să-i lovească băţul aruncat, înainte ca acesta să atingă pământul.

Dacă primul din cei de la bătaie nu reuşea, urma al doilea şi aşa mai departe, până când unul îl nimerea. Acesta lua locul celui de la aruncat, care, trecea în rândurile celor de la bătaie.

Astfel joaca continua până se plictiseau şi o abandonau, aceasta bineînţeles dacă nu se întâmpla ceva cu animalele ce le păzeau şi ar fi reclamat intervenţia lor. În acest caz jocul se întrerupea, pentru îndeplinirea obligaţiilor [B–78].

Un alt joc **Bobarna**

Erau utilizate tot beţele eu care păzeau animalele. Numărul participanţilor era variabil, dar farmec avea de la trei în sus. Jocul este ceva mai pretenţios. El cerea o oarecare dexteritate, un bun simţ în aprecierea distanţei şi o dozare cât mai bună a forţei de izbire a băţului în pământ pentru al propulsa spre înainte.

Pentru desfăşurarea jocului se alegea un teren cât mai neted şi cât mai puţin înclinat. Participanţii se aşezau pe pământ, în partea mai ridicată a terenului, dacă nu se găsea un loc orizontal. Unul dintre ei, de regulă se oferea singur, punea masa. Masa fiind propriul său băţ. Era aşezat pe pământ, la aproape doi metri în faţa celor ce participau la joc, şi paralel cu linia de dispunere a jucătorilor. Pentru început cel aşezat în extrema dreaptă deschidea jocul. El îşi trimitea băţul său spre înainte în aşa fel ca el să atingă masa şi să lunece cât mai departe de locul unde sunt aşezaţi. Băţul rămânea pe locul unde s-a oprit. Operaţia este continuată de toţi participanţii. După ce ultimul a făcut încercarea, masa este mutată la nivelul celei mai reuşite aruncării. După aceea cel ce ţine masa adună şi restituie beţele jucătorilor. Şi jocul continuă, păstrând ordinea jucătorilor, dar de data aceasta şi până se termină jocul, băţul este apucat de undeva din apropierea capătului mai subţire, care este şi mai elastic, şi-l izbeşte în pământ în aşa fel ca băţul să fie proiectat în spre înainte, unde este masa, pe care trebuie să o atingă. După oprirea lui, cel ce ţine masa o mută la nivelul capătului din faţă a băţului celui ca a jucat şi-i restituie băţul. Urmează încercările celorlalţi copii. Cei ce nu reuşesc să atingă masa ies din joc. Activitatea se derulează până în momentul când şi ultimul ratează atingerea mesei. Acesta, din urmă, este considerat a fi câştigătorul jocului.

Dar, jocul se reia prin schimbarea celui ce ţine masa cu participantul care a ieşit primul din joc.

De multe ori se ţinea socoteala numărului de jocuri câştigate, spre a-l desemna pe cel mai bun pe ziua respectivă.

Ne vom opri aici cu descrierea jocurilor pentru copii, deşi, evident, ele sunt mult mai numeroase, şi putem spune că în concordanţă cu inventivitatea copiilor, care nu este de loc mică.

Note bibliografice
(utilizate la cadrai cultural)

1. Victorela Neagoe, *Ţări, vetre lingvistice. Centre de iradiere* (Studiu), în *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1984 (Coordonator dr. Valeriu Rusu), p. 139–42 passim.
2. Valeriu Rusu, *Consideraţii asupra locului, datei şi condiţiilor în care au intervenit diferitele etape ale fărâmiţării dialectale a domeniului romanic, cu privire specială la limba română* (Studiu), în *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 984, p. 157–161.
3. D. Uriţescu, *Subdialectul crişean* (Studiu), în *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1984, p. 284.
4. Idem, *Op. cit*. p. 286.
5. Vasile Popeangă, *Un secol de activitate şcolară românească în părţile Aradului. 1721–1821*, Arad, 1974, p. 279–280.
6. Idem, *Op. cit.*, p. 75.
7. Idem, *Op. cit.*, p. 25.
8. Idem, *Op. cit.*, p. 27.
9. Idem, *Op. cit.*, p. 30.
10. Idem, *Op. cit.*, p. 76.
11. Idem, *Op. cit.*, p. 36.
12. Idem, *Op. cit.*, p. 82.
13. Idem, *Op. cit.*, p. 57–58.
14. Idem, *Op. cit.*, p. 105.
15. Idem, *Op. cit.*, p. 86–87.
16. Colectiv, *Episcopia Aradului — Istorie, viaţă culturală, monumente de artă*, Arad, 1989, p. 173.
17. Idem, *Op. cit.*, p. 182–184.
18. Dr. Teodor Botiş, *Istoria Şcoalei normale (Preparandiei) şi a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, Editura Consistoriului, Arad, 1922, p. 422–495 passim.
19. Preot Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului Ungar faţă de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867–1918)*, Sibiu, 1986, p. 208.
20. Vasile Popeangă, *Reţeaua şcolilor confesionale ortodoxe din Banat şi Crişana în anul 1834–1835*, în „Ziridava”, Nr. 15–16 p. 298.
21. Idem, *Şcoala românească din părţile Aradului în perioada 1867–1918*, Arad, 1976, p. 103.
22. Idem, *Op. cit.*, p. 221.
23. Idem, *Op. cit.*, p. 160.
24. Idem, *Reţeaua şcolară din zona Ineu-Buteni în anul 1877*, în „Catedra” — culegeri de studii, Arad, iunie 1976, p. 248.
25. Idem, *Şcoală românească din părţile Aradului în perioada 1867–1918*, Arad, 1976, p. 149.
26. Idem, *Op. cit.*, p. 183.
27. Idem, *Op. cit.*, p. 17.
28. Idem, *Op. cit.*, p. 239.

29. *** *Şcoala noastră poporală şi Darea culturală.* Un raport oficios, Arad, 1918, p. 32.
30. Vasile Popeangă, *Şcoala românească din părţile Aradului în perioada 1867–1918*, Arad, 1976, p. 250.
31. *** „Anuarul învăţământului primar-normal 1942–1943”, Timişoara, 1943, p. 22 Anexe.
32. Ştefan Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Ardeal şi Ungaria*, Vol. I. *Până la 1700,* Arad, 1918, p. 3.
33. Preot Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1972, p. 18–21 passim.
34. Idem, *Op. cit*., p. 28–33 passim.
35. Idem, *Op. cit*., p. 42–44.
36. Ştefan Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Ardeal şi Ungaria*, Vol. I. *Până la 1700*, Arad, 1918, p. 21–23.
37. Preot Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1972, p. 47 şi 51.
38. Idem, *Op. cit*., p. 66–69 passim.
39. Idem, *Op. cit*., p. 115–116.
40. Cronicarul Cremene, *Cum trăiau strămoşii noştri*, Vol. 2, Bucureşti, 1927, p. 83–84.
41. Preot Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1972, p. 160.
42. Idem, *Op. cit.*, p. 202–207 passim.
43. Dr. Szentkláray Jenö, *A Csanad-egyházmegyei Plebaniák története*, Vol. 1, Timişoara, 1898, p. 575.
44. Preot Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1972, p. 258 şi 262.
45. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria mitropoliei Banatului*, Editura Mitropoliei Banat, Timişoara, 1980, p. 299–300.
46. Florian Dudaş, *Manuscrise Româneşti din Bisericile Bihorului*, Partea a II-a. *Literatura medievală şi Catalogul manuscriselor*, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1986, p. 328.
47. Cronicarul Cremene, *Cum trăiau strămoşii noştri*, Vol. 2, Bucureşti, 1927, p. 74.
48. Ioan Godea, *Monumente de arhitectură populară din nord-vestul României*, Vol. 2, Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea, 1974, p. 28.
49. Dr. Teodor Botiş, *Istoria Şcoalei normale (Preparandiei) şi a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, Editura Consistoriului, Arad, 1922, p. 678–714 passim.
50. Preot Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1972, p. 275–277.
51. Teodor Rada a lu Rincu, *Însemnări*. Manuscris, păstrat de familie. Ana Rada, Rădeşti, Nr. 56.
52. Dr. Gheorghe Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan şi Gherasim Raţ — Pagini mai ales din istoria Românilor Crişeni (1830–1840)*, Tipografia Diecezană, Arad, 1935, p. 555.
53. Idem, *Op cit.*, p 278 — Protocolul şedinţelor Consistoriului seria 563–836.
54. Preot Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, Sibiu,

1972, p. 297.
55. *** *Evanghelia*, tipărită în 1844, aflată la Biserica ortodoxă română din Rădeşti.
56. Preot Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1972, p. 335 şi 338–339.
57. Iuliu Vuia, *Fragmente din Istoricul pedagogicului conf. gr. or. Român din Arad, Studiu istoric-pedagogic*, Panciova, 1887, p. 25–26.
58. Preot Dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, Sibiu, 1972, p. 343–344.
59. *** *Revenirea la biserica ortodoxă*, în „Biserica şi Şcoala", Anul LI, Arad, 13 mart. 1927, Nr. 11, p. 6. Sfinţirea Bisericii din Rădeşti.
60. Pr. Gh. ....., *Misiuni religioase la Bonţeşti*, în „Biserica şi Şcoala", Anul LI, Arad, 23 oct. 1927, Nr. 43, p. 3.
61. Teodor Rada a lu Rincu, *Însemnări*. Manuscris, păstrat de familie. Ana Rada, Rădeşti, Nr. 56.
62. Arhim. P. Mureşan, *Misiuni religioase la Bonţeşti,* în „Biserica şi Şcoala", Anul LIV, Arad, 14 dec, 1930, Nr. 50, p. 2.
63. Pr. Gh. ....., *Misiuni religioase la Rădeşti,* în „Biserica şi Şcoala", Anul LIV, Arad, 13 nov. 1932, Nr. 46, p. 6.
64. *** *Preotul Avram Giurgiu*, în „Biserica şi Şcoala", Anul LX, nr. 39, Arad, 27 sept. 1936, p. 7.
65. *** *Concurs*, în „Biserica şi Şcoala", Anul LX, Nr. 47, Arad, 22 nov. 1936, p. 8.
66. Cor, *Sfinţirea monumentului eroilor*, în „Biserica şi Şcoala", Anul LXII, Nr. 47, Arad, 20 nov. 1938, p. 403–404.
67. *** *Mulţumiri*, în „Biserica şi Şcoala", Anul LXVIII, Nr. 18, Arad, 30 aprilie 1944, p. 152.
68. Preot Aurel Jiva, *Notă* — adăugată la urma *Sfintei Evanghelii* păstrată în Biserica din Rădeşti (Notă dactilografiata)
69. *** *Enciclopedia României*, Bucureşti, 1938, p. 440.
70. *** *Istoricul Bisericii Creştine Baptiste*, Rădeşti, 1971 (După exemplarul păstrat de Jurca Budea)
71. Vasile Oarcea, *Poezii populare din Ţara Zarandului*, Editura Minerva, Bucureşti, 1972.
72. Teodor Rada, *Tradiţii de la nuntă*, Manuscris, datat 1966, autorul născut la 22 august 1900, manuscrisul se păstrează la familia sa în comuna Rădeşti, Nr. 56.
73. Joldea Teodor, Dodu lu Duca, Informator, născut în 1925.
74. Idem, Ibidem.
75. Rusalin Mureşan, *Satul copilăriei*, în „Flacăra roşie", Arad, anul XXV, nr. 7325, Duminică, 17 martie 1968, p. 3.
76. *** Informator Anuţa Şandru, născută 1934, casa 134.
77. Ioan Ghinoiu, *Vârstele timpului*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1988, p. 72–113; 143–177; 205–238; 263 şi 286 passim.; 77 A, Ioan Rada, Informator, născut 1909, Rădeşti, nr. 2; 77 B, Adrian Rada, Informator, născut 1905, Rădeşti; 77 C, Eva Fericean, Informator, născut 1915, Rădeşti, nr. 162; 77 D, Istinie Fericean, Informator, născut 1906, Rădeşti, nr. 202.
78. Idem, *Ibidem*.

VIII

ÎNTÂMPLĂRI MAI PUŢIN OBIŞNUITE

Influenţa fenomenelor metrologice asupra activităţii fiecăruia dintre noi, are o anumită importanţă. În funcţie de aceasta ne organizăm viaţa; ne îmbrăcăm, facem sau nu focul în casă şi multe altele. Dar pentru cei ce lucrează pământul importanţa fenomenelor meteo, este cu mult mai mare. De acestea depinzând atât organizarea muncii în câmp cât şi rezultatul muncii şi mai ales recolta.

Vom încerca să aruncăm o privire, spre a vedea cu ce s~au confruntat strămoşii noştii. Ne va ajuta N. Topor, care ne propune şi o anumită împărţire privind datele meteo, după cum urmează:

a) Date posibile cuprinse în perioada dintre anul 1.000 î.Ch. şi 1460.

b) Date certe dar subiective (perioada 1461–1650)

c) Date certe obiective (pentru perioada de după 1851) ele sunt bazate pe determinări instrumentale şi vizuale meteorologice făcute sistematic şi continuu în ţara noastră.

a) Date posibile

—	212 î.Ch.	—	An secetos
—	298 î.Ch.	—	An bogat în ploi
—	226 î.Ch.	—	Şase luni căldură mare şi secetă
—	70	—	Mare secetă în Europa centrală
—	375	—	După o iarnă lungă şi grea secetă mare
—	409	—	Secetă mare
—	484	—	Mare secetă în Africa şi Europa; toate izvoarele şi râurile seacă
—	590	—	Sept.–Oct.–Nov., ploi mari şi inundaţii
—	591	—	Din ianuarie şi până în septembrie foarte mare căldură şi secetă
—	595	—	Secetă şi călduri mari în primăvara şi vară
—	598	—	Mare secetă timp de 9 luni
—	605	—	Mare căldură şi secetă
—	674	—	An foarte uscat
—	678–681	—	Perioadă de mare secetă
—	684	—	Furtuni şi inundaţii dese
—	738	—	Vară caldă şi secetoasă în toată Europa
—	764	—	În urma iernii ne mai auzit de grea 763/764, când la 1 oct. au îngheţat deodată toate râurile şi mările, chiar şi Marea Neagră cu Dardanelele, a urmat o secetă mare
—	832	—	Vară foarte umedă şi răcoroasă

—	872	—	Vară foarte caldă şi secetoasă
—	895–896	—	Multe ploi şi inundaţii
—	944	—	Vară ploioasă
—	988–1000	—	Perioadă cu veri secetoase şi neobişnuit de călduroase
—	989	—	Primăvara mari inundaţii în Europa centrală, vară foarte uscată şi caldă, toamna ploioasă
—	994	—	Vară excepţional de caldă şi secetoasă. aşa încât seacă aproape toate fluviile Europei
—	999 şi 1000	—	Două veri de o căldură şi secetă ne mai auzite; toate apele şi izvoarele din Europa seacă
—	1005	—	An bogat în furtuni
—	1012	—	Multă ploaie; mare revărsare a Dunării şi a Rinului
—	1026–1028	—	Perioadă secetoasă cu veri calde
—	1035	—	După o iarnă grea a fost o vară foarte caldă şi uscată
—	1037	—	Vară secetoasă
—	1067	—	An secetos
—	1092	—	Furtuni foarte violente şi vijelii
—	1093	—	Din octombrie şi până în aprilie 1094 a plouat mereu; a fost numit „anul ploios”
—	1116	—	Toamna, încă din august foarte ploioasă
—	1130	—	Căldură şi secetă excepţională în Europa
—	1151	—	De la 24 iunie până la mijlocul lui august mult prea multă ploaie; vreme aspră
—	1152	—	Vară caldă secetoasă
—	1156	—	Vară foarte ploioasă. Foarte multe inundaţii mai în toate ţările Europei
—	1158	—	Secetă mare
—	1159	—	Secetă mare din mai până în aprilie1160
—	1178	—	De la 3 iulie până la sfârşitul anului plouă continuu
—	1188	—	Vară fierbinte şi uscată
—	1193	—	An foarte ploios
—	1195	—	An ploios
—	1221	—	Vară foarte ploioasă
—	1232	—	Vară ploioasă; în iulie-august, revărsarea Dunării
—	1236	—	Cinci luni de secetă vara
—	1243 şi 1244	—	Secetă mare
—	1252	—	An ploios
—	1260	—	Secetă mare
—	1269	—	Vară bogată în ploi
—	1290	—	Vară şi toamnă ploioasă. În întreaga Europă centrală căderi de grindină în mărime de 2 sau 3 pâini când ar fi omorâţi în total 60.000 oameni
—	1304	—	Secetă şi vară fierbinte. Dunărea se poate trece cu piciorul
—	1310	—	Luna mai foarte ploioasă
—	1313–1317	—	Ani extraordinari de umezi

—	1313	—	Vara e neobişnuit de ploioasă şi rece
—	1314	—	În iulie şi august plouă neîntrerupt
—	1315	—	Din mai până în iarnă ploaie fără încetare şi mari inundaţii
—	1317	—	În întreaga Europă numeroase inundaţii mari şi păgubitoare
—	1342	—	An foarte ploios cu extraordinar de dese şi câteodată foarte mari inundaţii
—	1355	—	În mai multă ploaie, apoi până în mijlocul lui octombrie, secetă mare
—	1359	—	De la 24 iunie până la 8 septembrie va fost ploios
—	1362	—	Vară fierbinte şi uscată
—	1370	—	An ploios cu inundaţii mari
—	1371	—	Vară fierbinte şi uscată
—	1374	—	Vară ploioasă
—	1375	—	Vară fierbinte şi uscată
—	1379	—	Vară caldă şi ploioasă
—	1385	—	Vară fierbinte şi uscată
—	1387	—	Vară extrem de caldă şi uscată; de la 28 februarie până la 19 septembrie în Elveţia şi Europa centrală a plouat numai de 6 ori. Arşiţa este aşa de extraordinară încât mai multe sute de ani vara este numită „vara cea bătrână (şi) fierbinte”
—	1393	—	Secetă mare
—	1397	—	An uscat
—	1401	—	An ploios; de la 12 martie până la 17 septembrie în continuă ploaie, furtună, grindină şi inundaţii
—	1402	—	Iunie foarte ploios
—	1404	—	În vară, multă ploaie şi inundaţii
—	1405	—	Vară şi toamnă ploioase cu mari inundaţii
—	1406	—	An ploios cu inundaţii şi vijelii mari.
—	1417	—	An uscat
—	1427	—	Primăvara şi toamna calde şi uscate
—	1428	—	An ploios
—	1433	—	Primăvară şi vară până în septembrie foarte fierbinţi şi uscate
—	1434	—	De la 31 mai, până în toamnă foarte ploios
—	1442	—	Vară caldă şi uscată
—	1447	—	Vara, toamna şi iarna foarte uscate
—	1456	—	Vara ploioasă
—	1457	—	Iunie foarte ploios, cu multe vijelii şi trăsnete
—	1460	—	Primăvara, vara şi toamna foarte uscate
b) Date certe subiective			
—	1462	—	Iunie cald şi secetos
—	1467	—	Vara fierbinte şi uscată
—	1468	—	Secetă mare în sud-estul Europei şi mai ales în Polonia
—	1473	—	An extrem de uscat şi cald, poate cel mai uscat an, care a fost vreodată, sectă mare, de la 20 iunie până la 20 septembrie; Dunărea se poate trece cu piciorul în Ungaria pădurile ard de căldură; în noiembrie se găsesc cireşi coapte a doua oară în an
—	1475	—	Vară ploioasă

—	1477	—	Vară caldă şi uscată
—	1479	—	Mai şi iunie foarte ploios, iar după aceea secetă până la 1 noiembrie
—	1484	—	Vară uscată
—	1490	—	Mai, iunie şi iulie cu ploi mari şi furtuni stricătoare
—	1491	—	Vară uscată
—	1501	—	An ploios; mari inundaţii în Europa centrală
—	1503	—	Vară foarte fierbinte şi uscată; patru luni de zile aproape nici un pic de ploaie
—	1504	—	Vară ploioasă
—	1508	—	Vară foarte umedă din mijlocul lui mai până la 24 august; mari inundaţii în Ungaria, Transilvania şi Moldova
—	1539	—	Vară caldă şi uscată. „În zilele acestui domn Ştefan Vodă (Lăcustă) au fost foamete mare în ţara Moldovei şi Ungurească că au venit lăcuste multe de au mâncat toată roada: şi pentru aceea l-au poreclit şi i-au zis Lăcustă Vodă
—	1549	—	Din aprilie şi aproape tot anul, secetă mare, de secară fântâni şi râuri şi se aprinseră pădurile
—	1585	—	An secetos
—	1595	—	În tot acest an au fost multe inundaţii şi ploi continue peste măsură. În august mari inundaţii
—	1599	—	Vară ploioasă cu multe furtuni şi trăsnete
—	1603	—	Mare secetă şi o foamete fără precedent
—	1605	—	Iulie ploios
—	1607	—	A fost o vară aşa de călduroasă că în multe locuri pământul s-a aprins
—	1608	—	Vară scurtă şi umedă
—	1615	—	De la 22 mai şi până la 26 iulie nu trece zi sau noapte fără să nu plouă
—	1617	—	A fost anul acesta o secetă cumplită precum rar s-a văzut
—	1618	—	Iunie şi iulie se caracterizează prin ploi mari şi ruperi de nori cu inundaţii, care aduc pagube pământului. În septembrie şi octombrie, mare secetă de a crăpat pământul
—	1633	—	Septembrie şi octombrie foarte mare secetă
—	1649	—	În iulie a plouat mult şi recoltele s-au prăpădit
—	1667	—	În iulie ploi multe, grele, păgubitoare, cu furtuni şi trăsnet
—	1668	—	De la 26 iulie până la 15 august plouă. Un potop ne mai auzit şi ne mai văzut, care face mari pagube.
—	1669	—	Secetă mare, de la 6 august până la 6 noiembrie în toată Transilvania n-a căzut o picătură de apă. Pământul e ca fierul
—	1670	—	În iunie şi iulie cad ploi mari ce distrug recoltele
—	1671	—	Vară umedă cu ploi multe încât grânele sunt stricate de mană
—	1672	—	Secetă cumplită
—	1699	—	Septembrie–octombrie secetă mare
—	1700	—	De la sfârşitul lui aprilie secetă mare de s-a uscat frunza pe pomi
—	1708	—	De la 21 august la 11 octombrie nu cade o picătură de ploaie. Dar au venit lăcustele
—	1709	—	Vară uscată, toamnă ploioasă cu ruperi de nori
—	1710	—	An uscat, au secat multe râuri

—	1711	—	Vară secetoasă
—	1714	—	Din 28 februarie până în 20 iunie nici n-a nins, nici n-a plouat, din care cauză s-au uscat grânele
—	1716	—	Primăvară şi vară ploioasă
—	1717	—	Secetă excepţională
—	1718	—	Vară secetoasă
—	1723	—	An ploios şi extraordinar de îmbelşugat cum nu s-a mai pomenit
—	1724	—	Secetă mare
—	1728	—	An foarte secetos
—	1733	—	A fost mare secetă
—	1759	—	Iulie foarte ploios
—	1779	—	Iulie ploios cu inundaţii mari
—	1794	—	Primăvara şi vara neobişnuită arşiţă
—	1804	—	Toată vara a plouat
—	1805	—	Vara şi toamna foarte nefavorabile pentru fân şi culesul roadelor
—	1813	—	Vară aproape că nu a fost fiindcă aproape tot timpul a fost ploios, vânt şi frig
—	1820	—	Primăvară foarte rece şi ploioasă. Albinele mor
—	1824	—	Uscăciune mare în august; porumbul s-a aprins
—	1829	—	Primăvară ploioasă
—	1830	—	Vară foarte călduroasă şi mult uscată
—	1832	—	Primăvară ploioasă
—	1834	—	În mai mare secetă şi mare căldură
—	1837	—	Vară rece, umedă cu ploi multe şi mari
—	1844	—	Ploi mari primăvara
c) Date certe obiective			
—	1849	—	Vară caldă 31°–35°C la umbră, secetă şi lăcuste
—	1850	—	Primăvară ploioasă
—	1852	—	Foarte cald în ianuarie
—	1853	—	An cu ploi multe în iunie şi cu secetă în septembrie
—	1855	—	Toamnă lungă şi secetoasă
—	1857	—	Mai ploios şi toamnă secetoasă
—	1858	—	An foarte ploios exceptând ultimele două luni din toamnă, care au fost secetoase
—	1859	—	Primăvară secetoasă iar toamna ploioasă
—	1860	—	An foarte ploios din martie până în noiembrie
—	1861	—	An secetos din primăvară până în iarnă
—	1862	—	O vară ploioasă, după o iarnă foarte grea, din decembrie până în aprilie zăpadă mare
—	1863	—	An cu o secetă teribilă
—	1864	—	An foarte ploios din martie până în septembrie
—	1865	—	Secetă în martie, aprilie, iulie şi septembrie
—	1866	—	Secetă în iunie şi septembrie
—	1867	—	Primăvară secetoasă
—	1869	—	Ploios vara şi secetos toamna
—	1871	—	Vară şi toamnă ploioase
—	1872	—	Primăvară şi toamna secetoase

—	1873	—	Toamnă foarte secetoasă în toată ţara
—	1874	—	Vară secetoasă
—	1875	—	Toamnă secetoasă
—	1876	—	Mai şi iunie foarte ploios şi rece, iar octombrie secetos
—	1877	—	Primăvara inundaţii, în iulie şi august secetos, iar toamna ploioasă
—	1878	—	Vară ploioasă
—	1879	—	Vară secetoasă
—	1880	—	Primăvară secetoasă
—	1881	—	Primăvară ploioasă
—	1882	—	Vară ploioasă
—	1883	—	Iarna a ţinut până după Sf. Gheorghe aşa încât oamenii au descoperit grajdurile de au dat la marhă, că nu aveau fân; iar cucuruzul nu s-a semănat până după Sf. Gheorghe. Primăvara a fost ploioasă
—	1884	—	Martie şi mai secetos, iar vara ploioasă
—	1885	—	Primăvară secetoasă, până la mijlocul lui iunie nu a plouat
—	1886	—	Vară ploioasă, toamnă secetoasă
—	1887	—	Primăvară secetoasă
—	1888	—	Primăvară ploioasă
—	1889	—	Primăvară ploioasă
—	1891	—	Toamna secetoasă şi iarnă grea
—	1892	—	Vara ploioasă şi toamnă secetoasă
—	1893	—	Sfârşitul primăverii şi vara foarte ploioase
—	1894	—	An foarte secetos şi mai ales vara şi toamna
—	1895	—	Iarna a fost excepţional de ploioasă
—	1896	—	Iarna a fost săracă în precipitaţii
—	1897	—	Primăvara şi vara au fost extraordinar de ploioase cum odată la mai multe secole se poate întâlni. Inundaţiile şi distrugerile produse de aceste ploi au fost excepţional de grave. Ploi în aprilie, mai, iunie şi iulie. Crişul Alb s-a revărsat şi el
—	1898	—	Lunile aprilie, iunie şi iulie au fost ploioase
—	1900	—	Ploi în mai, iunie şi iulie şi secetos în septembrie
—	1901	—	Mai secetos, august ploios şi septembrie secetos
—	1903	—	Ploios în aprilie în restul anului secetos
—	1904	—	An secetos, cu producţie agricolă slabă
—	1906	—	Am călduros ca o recoltă excepţională
—	1907	—	An secetos, cu un martie foarte rece
—	1908	—	An călduros şi secetos în prima jumătate şi răcoros şi ploios în a doua jumătate
—	1912	—	An foarte ploios în special în septembrie–octombrie–noiembrie din care cauză porumbul, recolta de toamnă, au fost compromise
—	1916	—	An secetos şi mai călduros decât în mod normal. Iarna a fost extraordinar de călduroasă
—	1917	—	Vremea călduroasă şi secetoasă. Iarna caldă şi secetoasă
—	1918	—	Timp foarte călduros şi foarte secetos
—	1919	—	An răcoros şi foarte ploios
—	1920	—	Acest an a fost ceva mai rece decât în mod normal
—	1921	—	O lungă perioadă de secetă la sfârşitul verii şi până toamna târziu

—	1922	—	Timp foarte schimbător în acest an
—	1925	—	An secetos în a doua jumătate a verii şi toamnă şi o iarnă îndelungată
—	1924	—	Iarnă geroasă urmată de secetă şi căldură
—	1926	—	Primăvară friguroasă, ploi mari în iulie şi o toamnă frumoasă cu un noiembrie extrem de secetos. În acest an au fost mari inundaţii ale Crişului Alb şi ale Mureşului
—	1927	—	Vară secetoasă şi călduroasă. În ziua de 2 iulie s-a abătut şi asupra noastră grindina, de felul căreia încă nu s-a mai pomenit în analele acestui judeţ. A distrus culturile de cereale, grădinile şi alte culturi. A fost un veritabil uragan
—	1928	—	An răcoros în prima parte şi ploios în mai
—	1929	—	Iarna rece cu precipitaţii abundente. Primăvara răcoroasă şi mai secetoasă
—	1930	—	Vara a fost secetoasă tare
—	1931	—	Ploi abundente în martie
—	1932	—	A plouat în ianuarie şi-n primăvară, care a fost răcoroasă. Crişul Alb şi Mureşul s-au revărsat Toamna a fost caldă şi secetoasă
—	1933	—	Vara rece şi foarte ploioasă
—	1934	—	Iarna a fost foarte rece şi foarte secetoasă, primăvara caldă şi excesiv de secetoasă
—	1935	—	Vara foarte secetoasă; la fel toamna. Dar în noaptea de 2 spre 3 mai, temperatura a coborât brusc, rămânând aşa şi în zilele de 3, 4 şi 5 mai. S-a ajuns la –7°C, iar pe alocuri, de exemplu la Şofronia, la –9°C, încât toate culturile cu avut de suferit
—	1936	—	Iarnă cu timp foarte călduros şi foarte ploios
—	1937	—	An călduros şi ploios
—	1938	—	Vara caldă şi secetoasă
—	1939	—	Toamna caldă şi excesiv de ploioasă
—	1940	—	An rece şl foarte ploios
—	1941	—	An răcoros şi excesiv de ploios
—	1942	—	An rece şi secetos. Iarna foarte rece, aspră şi lungă şi foarte bogată în precipitaţii
—	1943	—	An secetos vara chiar excesiv de secetoasă
—	1944	—	Toamna un timp călduros şi excesiv de ploios
—	1945	—	Primăvara şi vara excesiv de secetoase
—	1946	—	An călduros şi foarte secetos, primăvara şi caldă şi excesiv de secetoasă
—	1947	—	Iarna rece şi excesiv de ploioasă, primăvara şi toamna caldă şi excesiv de secetoasă
—	1948	—	Iarnă foarte caldă şi foarte ploioasă, iar primăvara şi toamna excesiv de secetoase
—	1949	—	Iarna excesiv de secetoasă, primăvara de ploioasă iar vara ploioasă
—	1950	—	Secetos. Mai ales vara a fost excesiv de secetoasă [B–l].

OBSERVAŢII ASTRONOMICE SAU ALE CERULUI

Dintre fenomenele cereşti mai puţin obişnuite, putem spune, fără a greşi prea mult, că eclipsele de Soare au beneficiat în mod constant de faima de aducătoare de nenorociri. Ştirbirea Soarelui, dar mai ales dispariţia sa completă pentru câtva timp, a însemnat pentru majoritatea omenirii, vreme de multe veacuri, fie că pronia divină şi-a închis ochiul, fie că vârcolacii încercau să înghită astrul dătător de lumină şi căldură, fie că Dumnezeu, întristat de răutăţile lumii, s-a hotărât să-i pedepsească pe oameni. Astăzi ştim care este de fapt explicaţia.

În cele ce urmează vom încerca să punctăm câteva din eclipsele de soare, de lună, să menţionăm câteva comete şi meteoriţi sau alte fenomen ne atmosferice identificate sau neidentificate pe care strămoşii şi moşii noştri le-au putut observa şi de care, nu ne îndoim, au fost profund impresionaţi

Pentru că unii ani ar putea fi daţi de la „facerea lumii", considerăm util să arătăm cum se obţin anii erei noastre. Pentru aceasta din numărul anilor de la „facerea lumii":

- se scade 5.508, dacă data despre care este vorba, se găseşte între 1 ianuarie şi 31 august;
- şi 5.509 dacă data respectivă se găseşte între 1 septembrie şi 31 decembrie.

Cu această precizare, să vedem câteva **eclipse de soare**.

— În 6897, la 1 ianuarie s-a întunecat soarele (1 ianuarie 1389).

— În anul 6941 s-au întunecat soarele şi era întuneric şi se vedea stelele ca noaptea. Iulie în 17, într-o miercuri (17 iulie 1433).

— La 16 martie 1485 a avut loc o eclipsă totală de soare.

— La 31 iulie 1590 s-a văzut o mare (parţială) eclipsă de soare.

— La 5 octombrie 1595, s-a produs o eclipsă parţială de Soare.

— La 12 august 1654 a fost o groaznică eclipsă de soare şi s-a văzut lângă soare o stea slabă.

— 1661 la 30 martie, între orele 12 şi 1 la prânz, a fost o mare eclipsă de soare, totală, şi a fost atât de întuneric încât nu se putea citi nici scrisul tipărit şi a durat cât ai coace un ou uriaş.

— Se poate spune pe drept cuvânt că eclipsa totală care s-a produs la 23 septembrie 1699 i-a impresionat profund pe privitori.

— Fenomenul a avut loc la 14/25 iulie 1748, văzută ca o eclipsă totală de soare.

— La 8 ianuarie 1750 a fost rândul unei eclipse parţiale de soare.

— Vineri 2/13 iunie 1760, a avut loc o eclipsă totală de soare. Faza maximă a eclipsei a fost în jurul orei 10 şi 13 minute.

— O eclipsă parţială s-a văzut la 4 iunie 1788.

— Tot parţială a fost şi eclipsa din 5 septembrie 1793. Faza maximă la orele 15 şi 58 minute.

— La 11 februarie 1804 a avut loc o eclipsă numai parţială. Acest fapt n-a făcut însă, fenomenul mai puţin impresionant, căci la ora 13 şi 25 de minute, momentul fazei maxime, o porţiune foarte mică din discul solar rămăsese neacoperit de Lună.

— Eclipsa totală de soare din 19 noiembrie 1816 (faza totală la orele 12 şi 9

minute) a făcut o impresie deosebită. Unii povesteau că s-a întunecat lumea foarte, cât nu să vedea om cu om.

— La 9 octombrie 1847 a fost vizibilă o eclipsă parţială de soare. În momentul fazei maxime, la ora 11 şi 8 minute, privitorii nu mai puteau distinge decât o seceră subţire din discul Soarelui.

— Încheiem seria eclipselor de soare, cu cea produsă la 6 martie 1867. A fost o eclipsă inelar centrală, faza maximă a avut loc la orele 11 şi 38, de minute [B–2].

În comparaţie cu eclipsele solare, cele de Lună sunt fenomenal mult mai puţin spectaculoase; iată de ce atenţia acordată lor de către popor nu a fost la fel de mare. În plus după truda zilnică oamenii dormeau. Iar de informare asupra fenomenului ce urma să se petreacă nici nu putea fi vorba. Totuşi nu putem spune că, în decursul veacurilor, ele au trecut neobservate, sau că privitorii nu le-au dat importanţa cuvenită. În general eclipsele au fost interpretate ca semne rele. Credinţa în vârcolaci care încearcă să înghită Luna plină, atunci când ea dispărea în parte, sau total, era cea mai răspândită superstiţie, atât la români, cât şi la alte popoare. De asemenea, culoarea roşcată a Lunii în timpul eclipselor era privită ca semn de viitoare războaie sau tulburări sângeroase.

Dăm mai jos câteva din **eclipsele de Lună** care ar fi putut fi văzute de strămoşii noştri.

— La 5 iulie 1563 o eclipsă totală de lună, mijlocul eclipsei fiind la orele 22 şi 42 minute.

— la 16 august 1598. Totalitatea eclipsei a ţinut de la 20 şi 16 la 21 şi 18 minute. Iar cronicarul apune că după „o groaznică eclipsă de lună, care a durat peste trei ore, după aceea întreaga toamnă, în foarte multe locuri din Ungaria şi din alte provincii, a urmat o epidemie de vite atât de puternică, cum nu s-a mai văzut niciodată în vremea noastră şi cum nu vom vedea nici de acum înainte, domnul să aibă milă de noi”.

Este evident că fenomenul, dată fiind ora destul de timpurie la care a avut loc, s-a bucurat de atenţia a numeroşi martori oculari.

— La 9 decembrie 1620 o eclipsă totală de Lună, ea intrând complet în umbră la orele 18 şi 28 minute. Eclipsa totală s-a încheiat la 20 şi 6 minute.

— Noaptea de 20 spre 21 ianuarie a anului 1628 a adus o eclipsă totală de Lună. Faza de totalitate a început la orele 22 şi 41 şi s-a încheiat la 0 şi 19 minute. A durat destul de mult.

— În noaptea de 21/22 decembrie 1684 a avut loc o eclipsă parţială de Lună, la mijlocul eclipsei (ora 0 şi 41 minute), umbra nu se întindea pe mai mult de vreo două treimi din discul Lunii.

— În noaptea de 18/19 mai 1761, într-o luni, eclipsă totală. A durat de la 23 şi 26 minute la 0 şi 58 minute.

— Eclipsa totală de duminică 11 Octombrie 1772. Totalitatea a durat de la 18 şi 25 de minute până la orele 20 şi 3 minute.

— La 12/23 noiembrie 1779 eclipsă totală de Lună. Între orele 20 şi 57 la 22 şi 59 minute a avut loc faza de totalitate.

— O altă eclipsă, petrecută în noaptea de 14/15 februarie 1794. Totalitatea eclipsei a fost de la ora 23 şi 32 minute până la 1 şi 14 minute.

— Tot o eclipsă totală la 4 decembrie 1797. Contactele interioare — la 5 şi 30,

respectiv 7 şi 10 minute. Aşa dar Luna a rămas complet întunecată vreme de 100 de minute.

— La 11 iulie 1805 eclipsa totală a Lunii a fost între orele 22 şi 22 minute până la 23 şi 48 minute.

— În seara zilei de 14/26 ianuarie 1823, totalitatea eclipsei a durat între orele 18 şi 34 până la 20 şi 16 minute.

— La 2/14 noiembrie 1826 altă eclipsă totală, între ora 17 şi 11 minute până la 18 şi 43 minute.

— O eclipsă totală de mai lungă durată a fost în noaptea de 26/27 decembrie 1833. Faza de totalitate a durat de la 20 şi 42 la 0 şi 22 minute.

— În noaptea de 19/20 martie 1848 eclipsa totală a început la 22 şi 23 minute, ţinând până la 0 şi un minut.

— Iată şi o eclipsă mai interesantă. Cea din dimineaţa zilei de 7 ianuarie 1852, când Luna „s-au întunecat toată" era ora 7 şi 23 minute. Faza de totalitate s-a încheiat la 9 şi 3 minute, dar la acea oră Soarele deja răsărise, aşa că sfârşitul eclipsei nu s-a putut vedea din ţara noastră. Dar aşa cum s-a spus „luna au sfinţit întunecată".

— Ultima eclipsă de Lună, pe care o vom mai aminti, este cea din seara zilei de marţi 15/27 februarie 1877. Totalitatea a durat de la orele 20 şi 29 până la 22 şi 9 minute.

COMETELE

De la primele apariţii consemnate şi până relativ recent cometele au fost privite cu teamă, considerate cel mai adesea, prin prisma superstiţiilor, prevestitoare de nenorociri. Nu exagerăm afirmând că şi în secolul nal XX-lea şi, ce-i drept mai rar, chiar în zilele noastre, unii oameni consideră cometele drept semne rele. Aproape întotdeauna apariţiile spectaculoase de comete au fost puse de cronicari în legătură cu diferite evenimente contemporane sau ulterioare.

Pe cerul de la Rădeşti, probabil, că au fost văzute printre altele şi următoarele comete:

— În anul 1338, a început să se vadă prin aprilie. Cometa se ivea pe cer spre vest, seara, după asfinţitul Soarelui. În fiecare noapte ea se urca tot mai mult deasupra orizontului.

— În 1382 şi-au făcut apariţia pe firmamentul două comete;una în luna martie, cealaltă în august. Aceasta din urmă n-a fost văzută multă vreme, numai 14 zile.

— Începutul secolului al XV-lea a constituit un veritabil eveniment astronomic, căci în anul 1402 şi-au făcut apariţia pe cer, una după alta, la un interval de numai câteva luni, două dintre cele mai strălucitoare comete cunoscute.

- 1402 a, a început a fi văzută spre mijlocul lui februarie. Ea a devenit cu timpul atât de strălucitoare, încât vreme de o săptămână, între 22 şi 29 martie, s-a putut vedea şi ziua. A fost observată până pe la jumătatea lunii aprilie;
- 1402 b, a doua cometă a anului 1402 şi-a făcut apariţia în luna iunie. Se vedea în prima jumătate a nopţii. Era atât de strălucitoare, încât putea fi observată cu o bună bucată de timp înaintea asfinţitului Soarelui. Coada ei era orientată vest-est. Cometa se vedea foarte bine îndată după apusul

Soarelui şi era mai strălucitoare decât luna plină. A putut fi observată vreme de aproximativ patru luni.

— În jurul datei de 8 iunie 1456 probabil că a început să fie văzută o cometă. Ea a fost vizibilă aproximativ o lună. Această cometă care va reveni cu o anumită periodicitate, descoperită în 1705 de Edmund Halley, va primi nunele acestuia.

Apariţia acesteia în 1456 este legată şi de ciuma ce a bântuit în acel an şi l-a răpus la 11 iunie 1456 pe Iancu de Hunedoara

— După un an, în 1457 apare o nouă cometă. Perioada în care trebuie să fi fost impresionantă este cuprinsă între sfârşitul lui iunie, când prezenta deja o coadă lungă, şi începutul lui august.

— În vara anului 1531 şi-a făcut din nou apariţia pe cer, după 75 de ani,cometa periodică Halley. A fost văzută mai bine în luna august.

— Cometa care a apărut pe cerul nostru la începutul lunii martie a anului 1556, a primit numele lui David Fabricius — care a făcut observaţii asupra ei. Ea a fost urmărită în martie şi aprilie, când strălucirea sa era destul de mare.

— Una dintre cometele remarcabile ale secolului al XVI-lea a apărut în luna noiembrie 1569. A fost văzută puţină vreme, numai vreo trei săptămâni. Lumina sa avea o nuanţă gălbuie. Coada era foarte strălucitoare şi avea o lungime neobişnuită.

— Spre sfârşitul anului 1577 apare o mare cometă în jurul datei de 10 noiembrie 1577, la apariţie ei strălucea atât de tare încât era vizibilă când Soarele nu apusese încă. Mai mult după lăsarea întunericului lumina sa pătrundea chiar şi prin stratul subţire de nori care acoperea cerul, astfel că mulţi privitori au crezut că se vede Luna. Odată cu sosirea anului 1578, cometa a devenit din ce în ce mai puţin impunătoare.

— O cometă nu prea spectaculoasă a putut fi văzută la sfârşitul lunii iulie 1596.

— În toamna anului 1607 se reîntoarce cometa periodică Halley. Ea fiind văzută slab la sfârşitul lui septembrie.

— În a doua parte a lunii noiembrie 1618 până la începutul anului 1619 a putut fi observată cometa 1618 II. Ea a impresionat prin lungimea insolită a cozii astrului.

— De pe la jumătatea lunii ianuarie 1665 şi până la începutul lunii februarie a fost văzută iarăşi o stea cu coadă mare. Era cometa Hevelius.

— În 1668, zice cronicarul, „la 14–19 martie, s-a văzut o mare cometă la apusul Soarelui şi puţin după apusul Soarelui (…). Rezultatul acestei comete a fost o mare secetă şi apoi la recoltă mari ploi şi inundaţii…”

Era de aşteptat ca ivirea unei comete cu o coadă atât de impunătoare pe cerul românesc să fie notată în cronicele vremii.

— Între lunile decembrie 1680 şi februarie 1681 a strălucit pe cerul nostru o mare cometă cu o coadă de culoare albă, lată, foarte lungă (acoperind aproape jumătate din bolta cerească) şi curbată, îndreptată spre sud-vest. Până la 18 decembrie s-a văzut dimineaţa, la 18 decembrie s-a văzut în timpul zilei, pe la orele 11–12, iar după această dată a început să apară seara, după apusul Soarelui, prezentând o coadă şi mai lungă decât înainte şi răsfirată. Nucleul se distingea net, având aspectul unei stele. Cometa a rămas pe cer timp de aproape opt săptămâni şi se mişca printre constelaţii către nord. Era marea cometă 1680 Kirch, una dintre cele mai frumoase din secolul al

XVII-lea. Ultima dată înainte de 1680, cometa lui Kirch a trecut prin apropierea Pământului cu peste şapte mii de ani înainte de Hristos.

— După 23 august 1682 a fost văzută o cometă vreme de 14 zile lângă polul „ceresc”. Era comata Halley.

— Şi în martie 1742 a putut fi observată cometa periodică Grigg Mellish.

— În 1744 a fost văzută cea mai frumoasă cometă apărută în secolul al XVIII-lea, Klin Kenberg.

Strălucirea cometei a fost excepţională, mai ales în februarie, pe măsură ce astrul se apropia de periheliu. Ura spectacol uluitor a oferit însă cometa după trecerea sa la periheliu, la 1 martie. Ea prezenta atunci şase cozi enorme, de lărgime totală peste 45° fiecare având lungimea cuprinsă între 30 şi 44° şi lărgimea de aproximativ 4°. În afară de acestea se mai vedeau încă vreo cinci cozi mai mici. Totul creând un tablou de o rară frumuseţe.

— În a doua jumătate a lunii august 1769 a fost observată o cometă. Ceea ce a caracterizat-o a fost lungimea insolită a cozii sale. Ea a fost văzută şi în luna septembrie.

— În toată luna octombrie 1807 a fost văzută o cometă numită Giovanni. Ea s-a caracterizat printr-un nucleu strălucitor şi o coadă relativ scurtă.

— Anul 1811 a oferit privitorilor spectacolul uneia dintre cele mai mari li mai frumoase comete ale veacului al XIX-lea. Era cometa 1811 I Flaugergues vizibilă pe cer vreme de aproape un an şi cinci luni. Dimensiunile astrului erau impunătoare. În octombrie., capiii avea un diametru aparent de aproape jumătate de grad (numai cu puţin mai mic decât diametru aparent al Soarelui) şi prezenta, o nuanţă verde-albăstrie. Din cap se desprindeau două cozi una dreapta. cealaltă curbată, mai lungă şi de o lărgime de aproximativ 7°.

Vorbind despre mărimea cometei, nu putem trece cu vederea dimensiunile uriaşe ale capului său. Între lunile septembrie şi noiembrie 1811, diametrul capului atingea 1.700.000 km. De notat faptul că diametrul Soarelui nu atinge decât aproximativ 1.400.000 km.

— În august 1812 pe la jumătatea lunii se vedea bine cu ochiul liber o cometă. În special nucleul, cu aspect de stea, înconjurat de nebulozitatea coamei, atrăgea atenţia. Astrul a putut fi zărit până spre sfârşitul lunii septembrie 1812.

— O altă cometă a fost văzută prin a doua jumătate a lunii februarie 1821.

— De la începutul lunii ianuarie 1824 şi până la sfârşitul lunii a putut fi zărită o cometă.

— În toamna anului 1835 reapare cometa Halley, a fost văzută la sfârşitul lui septembrie şi începutul lui octombrie. Coada cometei a ajuns să acopere pe cer 20–25°, fiind largă de aproximativ 1°.

— La sfârşitul lunii februarie 1843 a fost văzută o cometă. Strălucirea sa excepţională, ca şi lungimea deosebit de mare a cozii, au făcut din 1843 I una dintre cele mai impresionante comete apărute în secolul al XIX-lea.

— Începând cu a doua jumătate a lunii august 1858 şi până pe la jumătatea lunii octombrie a fost văzută o altă cometă.

— Un cronicar însemna că în 1861, în luna iunie 27, s-au arătat o stea cu coadă destul de mare spre miază-noapte şi au ţinut numai 10 zile, apoi au început să se înalţe în sus şi se micşora până ce abia se vedea.

— După data de 22 iunie 1881 a început să fie văzută o cometă strălucitoare. Cu trecerea timpului, cometa devenea din ce în ce mai puţin impunătoare. A fost văzută până la începutul lunii septembrie.

— Lista apariţiilor cometelor pe cerul nostru o vom încheia cu menţionarea unui reprezentant cu adevărat excepţional al acestei clase de corpuri cereşti: marea cometă 1882 II.

Cometa a fost una dintre cele mai strălucitoare cunoscută în istorie. Ea a produs o impresie deosebită privitorilor. La 5 septembrie cometa răsărea cu aproape două ore înaintea Soarelui şi se vedea încă o bună bucată de vreme şi după răsăritul acestuia. Ea a fost văzută pe cer spre răsărit şi nu se ridica prea mult deasupra orizontului. A fost văzută până la sfârşitul anului [B–4].

FENOMENE DE OPTICĂ ATMOSFERICĂ

Apariţia pe cerul nostru a halourilor, a crucilor de lumină, a sorilor falşi şi lunilor false, a flăcărilor aurorelor a stârnit un viu interes privitorilor. Că asemenea fenomene au avut loc deseori stă mărturie numărul mare de ştiri care le descriu. Din păcate, ele nefiind vizibile de obicei, decât de pe o arie restrânsă, subliniem numai probabilitatea observării lor şi din Rădeşti. Vom prezenta, deci, câteva din fenomenele care ar fi fost posibil să fie văzute:

— La 28 februarie 1600 s-au văzut 3 sori pe cer. Fenomenul atmosferici se pare, i-a impresionat mult pe privitori; ivirea pe cer a mai multor sori în acelaşi timp. Condiţiile atmosferice au fost, probabil, favorabile producerii fenomenului vreme destul de lungă şi pe o întindere mare, căci Soarele triplu a putut fi observat de dimineaţa până seara, în întreaga Transilvanie. În acest caz spectacolul ceresc a fost urmărit de o mulţime de oameni din diverse locuri. Că fenomenul a impresionat puternic e inutil s-o mai spunem.

— Semnul ceresc apărut în noaptea de 19 spre 20 septembrie 1604 a fost o auroră polară. Durata mare (aproape întreaga noapte), culoarea roşie, înfăţişarea asemănătoare cu a unui „cort de război” (ducându-ne cu gândul la „draperiile” aurorale). Semnul a produs — se pare — întâi mirare, care apoi s-a transformat în îngrijorare.

— În câteva nopţi din noiembrie 1613 de asemenea ar fi fost posibil să fi fost văzute câteva aurore polare.

— În 1631 la 5 septembrie, cam pe le ora 12 noaptea, a fost văzut un cerc foarte mare de culoare sângerie, pe când luna strălucea foarte viu. Era vorba de un halou lunar, în acea noapte de 5/6 septembrie.

— La 30 iunie 1646 au fost văzuţi trei sori, de la ceasurile 4 la 6 (deci între orele 16–18).

— La 17 octombrie 1657 alături de astrul zilei străluceau trei parhelii. Practic au fost văzuţi patru sori [B–5].

***

În 1572 s-a văzut o nouă stea în Cassiopea. Astrul a început să strălucească brusc în toamna lui 1572. Este vorba de celebra supernovă din 1572.

Unele stele slabe, fără a fi înainte subiect de variaţii ale luminozităţii, încep deodată să crească foarte rapid în strălucire. Cauza acestei transformări rapide pe care o suferă nova este acumularea de energie în straturile de adâncime mică ale stelei şi apoi degajarea acestei energii prin explozie. La explozia novei se degajă o cantitate de energie egală cu cea pe care ar emite-o Soarele în 10.000–100.000 de ani.

Uneori, însă, violenţa exploziei este greu de imaginaţia se petrece în straturile adânci ale stelei şi degajă într-un timp extrem de scurt o energie comparabilă cantitativ ce cea pe care Soarele n-ar putea s~o emită decât în câteva miliarde de ani. Materia, reprezentând câteva procente din masa astrului, este azvârlită în spaţiu cu imensa viteză de 6.000 km/s. Luminozitatea creşte brusc de miliarde de ori. O astfel de stea este numită supernovă. Aşa ceva au putut vedea strămoşi noştri, în toamna anului 1572.

— Spre sfârşitul lui octombrie 1604 a fost văzută o privelişte asemănătoare, deci, o altă supernovă.

***

Pe cer, la Rădeşti, au fost văzute, în timp, multe fenomene pe care oamenii nu au putut să şi le explice. Unele dintre aceste fenomene nu şi-au găsit explicaţia nici la ora actuală, dată de oameni de ştiinţă.

Unul dintre aceste aspecte îl vom prezenta mai jos. În anul 1924, pe timpul aratului, spre amiază, a fost văzut trecând din spre Almaş, spre Musteşti, deci oarecum pe direcţia S.E. spre N.V., un obiect de formă cilirdrică, de culoare roşietieă cu reflexe albăstrii şi cu un fel de coadă care era ca focul. Obiectul se deplasa cu o viteză destul de mare şi fără a face nici. cel mai mic zgomot. Zborul său nu a fost la înălţime prea mare [B–7].

EPIDEMII

De holeră

Au fost mai multe valuri. Primul, 1a noi, a început la jumătatea lunii iulie 1831 şi se pare, că a durat până în 1832. Al doilea a fost prin iulie 1873 [B–8].

De ciumă

Epidemiile de ciumă au fost mai numeroase. Noi vom aminti aici doar marea epidemie de „ciumă neagră” din 1348–1349 care probabil i-a afectat şi pe strămoşii noştri.

Dintre ultimele au fost cele din anii 1710, 1733 şi 1739.

***

Vom mai aminti şi un cutremur. El a fost simţit la 27 martie 1893 ca venind dinspre est spre vest [B–9].

Note bibliografice
(utilizate la Întâmplări mai puţin obişnuite)

1. N. Topor, *Ani ploioşi şi secetoşi în R.P. Română*, C.S.A. Institutul Meteorologic, 1963, p. 9–55 passim.
2. Vasile Mioc, Damaschin Mioc, *Cronica observaţilor astronomice româneşti*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977, p. 21–59 passim.
3. Idem, *Op. cit.*, p. 69–86 passim.
4. Idem, *Op. cit.*, p. 97–220 passim.
5. Idem, *Op. cit.*, p. 282–296 passim.
6. Idem, *Op. cit.*, p. 319–522 passim.
7. Livia Fericean, Informator, născută 1912, Rădeşti nr. 157.
8. Prof. Dr. Gh. Tătatanu, Dr. Corneliu Ieniştea, *Prelegeri de epidemiologie ţinute în anul 1946–1947*, p. 252 şi 255.
9. Elena Rodica Colta, *Însemnări de pe cărţile vechi româneşti, documente ale veacurilor trecute*, în „Ziridava”, Nr. 11/1979, p. 1069–1070.

VIII
PERSPECTIVELE AŞEZĂRII

Prin poziţia sa, aşezarea Rădeşti, se află la 1,5 km de drumul naţional (D.N. 79 A). Legătura cu acesta o face drumul comunal (D. C. 35), care are în carosabil, depuneri de piatră, ceea ce-i dă un plus de calitate. Calea ferată Arad-Brad, este relativ aproape. Deservirea aşezării fiind făcută de staţia C.F. Almaş, aflată la aproximativ 4,5 km de Rădeşti. Aceste căi de comunicare, fac ca localitatea să aibă largi posibilităţi de legături, de schimb şi de participare activă la viaţa economică a judeţului şi implicit a ţării şi a lumii.

Hărnicia oamenilor, îndemânarea lor şi inventivitatea, sunt chezăşii sigure a prosperităţii aşezării.

Ocupaţiile tradiţionale, pot şi trebuie să aibă o nouă dimensiune. Este veche preocuparea, accentuată în perioada interbelică, de creştere a unor vite de rasă. Condiţiile de la Rădeşti sunt excelente pentru asemenea întreprindere aducătoare de însemnate venituri. Ea trebuie continuată şi în viitor, dar la o scară mai mare, având şi sprijinul specialiştilor veterinari.

Aceleaşi condiţii locale favorabile, pot face din pomicultură, o ramură importantă de activitate şi de venituri.

Cu cheltuieli relativ modeste se pot realiza ciupercării şi ele aducătoare de venit. Dar, câte nu se pot face, şi se vor face, când oamenii înţeleg că prin muncă, poate să le meargă mai bine atât lor, cât şi celor cu care vin în contact.

Dacă înainte, casele oamenilor erau modeste şi reduse ca dimensiune iar despre confort ce să mai vorbim. Perspectivele, însă, sunt foarte promiţătoare. A sporit continuu spaţiul util al locuinţelor. În loc de pământ pe jos, s-a trecut nu numai la duşumele ci chiar la parchet.

Au apărut casele etajate complet sau parţial şi numărul lor va spori în viitor. Dar nu numai etajarea ci şi dotările fac, practic, concurenţă locuinţelor orăşeneşti.

Din Rădeşti, mai ales în ultimi 50 de ani, au plecat pentru muncă sau instruire, la oraşe mulţi tineri. Este adevărat, dar alături de bătrâni au rămas destui tineri care pot asigura un viitor cert aşezării. O parte din cei plecaţi, fac naveta, nu sunt, deci, rupţi cu totul de sat. Oricum, mobilitatea sporită a oamenilor, prin mijloacele de transport moderne, inclusiv autoturismele personale, precum şi accesul la cultură şi altele, au deschis un larg orizont de cunoaştere a oamenilor şi noi aspiraţii. În acelaşi timp a sporit considerabil şi s-a diversificat sfera preocupărilor.

Electrificarea localităţii s-a făcut prin anii 1965 şi 1966, după cum a însemnat Teodor Rada a lu Rincu (n. 22 august 1900), „la 9 decembrie 1965, ora 18,00 (ora 6 seara) s-au aprins becurile în Rădeşti, pentru prima oară, în jumătatea de sat de la drum spre răsărit.

Iar după un an, la 10 dec. 1966, s-au aprins luminile-becurile în tot satul Rădeşti”.

Alături de iluminat, a pătruns radioul, televiziunea şi în felul acesta, oamenii au fost racordaţi la lumea largă.

Electricitatea a permis şi o va face şi mai mult în viitor, să se folosească diferite unelte şi scule acţionate electric. Vom face o paranteză spre a arăta, că şi înainte gospodarii îşi rezolvau singuri un număr mare de activităţi în gospodărie, reparaţii, confecţionarea unor lucruri noi etc.

Pe măsura trecerii timpului, aproape fiecare gospodărie, şi suntem convinşi că în perspectivă, toate, vor avea câte o încăpere ce este practic un atelier complex, unde gospodarii îşi pot etala măiestria şi inventivitatea, reparând sau creând noi obiecte necesare gospodăriei sau altor scopuri.

Pentru început, printre altele, electricitatea, a făcut să prolifereze mica industrie a maselor plastice. Viitorul însă, va aduce noi ocupaţii care să sporească aria preocupărilor, dar şi veniturile acestor oameni harnici.

Se va trece, în aceste ateliere, suntem convinşi, de la soluţionarea unor probleme curente pentru propria gospodărie, 1a o anumită specializare menită a satisface nu numai nevoile proprii, ci şi a comunei şi chiar pe o arie mai largă. Civilizaţia presupune un număr mult mai mare de specializări, pentru reparaţii sau producţie.

Măiestria înnăscută a femeilor le recomandă în realizarea de obiecte de artizanat, mai ales vestimentare, putând deveni un centru important în acest domeniu. Iar veniturile realizate nu ar fi de neglijat.

Valea Bodeştilor-Rădeştilor, şi împrejurimile sunt de o nare frumuseţe. În prezent acest cadru şi aerul pur, încă, nu sunt suficient valorificate. Dar în perspectivă, există pe Vale, mai ales lângă Vârful Cetăţelei, un loc ideal pentru a se crea chiar o staţiune de tratament şi recuperare mai ales pentru cei suferinzi de boli de plămâni şi cei cu nevroze.

Sporirea simţitoare a spaţiului disponibil în casele oamenilor, constituie o bază materială foarte bună pentru anumite forme de turism şi o sursă suplimentară de câştig.

Bine gândite şi realizate de oameni pricepuţi în meserie, tot pe Vale, ar putea fi construite câteva cabane care să asigure toate cerinţele unui turism modern.

Realizarea unei case muzeu la Rădeşti, sau cel puţin a unei încăperi cu această destinaţie, ar spori atractivitatea pentru aşezarea noastră şi în acelaşi timp posibilitatea unei mai bune cunoaşteri a valorilor create în comună. Poate în casa Nr. 94 a lui Rada Ştefan-Codru.

Credem că o cercetare arheologică de calitate în hotarul comunei Rădeşti, ar scoate la iveală lucruri interesante, ce ar putea, în afara îmbogăţirii datelor ştiinţifice, să conducă şi la înscrierea aşezării în circuitul de valori, de interes mai larg, chiar naţional.

Nutrim speranţa că numărul mare al celor care s-au născut în Rădeşti şi au plecat, nu-l vor uita cu desăvârşire. Ne gândim în special la cei cu studii superioare şi la cei care au o bună stare materială, că îşi vor aduce partea lor de contribuţie la propăşirea acestei aşezări multimilenare, spre a fi la înălţimea strămoşilor noştri, care merită din plin recunoştinţa şi omagiul nostru.

Pentru tot ce au făcut şi vrem să subliniem, încă odată, admiraţia noastră pentru înţelepciunea de care au dat dovadă la alegerea vetrei satului, ducând o luptă acerbă în acest scop.

Vatra aleasă a demonstrat cu prisosinţă corectitudinea opţiunii, inteligenţa şi prevederea strămoşilor noştri. Ea a ferit aşezarea de inundaţii, de alunecări de teren şi de multe alte rele.

Noi, urmaşii, le mulţumim din toată inima!

GLOSAR

A		
abrac	=	grăunţe pentru vite
ai	=	usturoi
aitură	=	sos cu mult usturoi (din usturoi)
albele	=	alifie de faţă
(a) aldui	=	a binecuvânta
arşeu	=	cazma
astară	=	astăseară, de seară
B		
bai	=	necaz, pagubă
barim	=	Măcar
barşon	=	catifea
băbură	=	apărătoare din bârne deasupra vetrei focului
băgau	=	tutun, mai ales scos din pipă şi care se ţinea în gură
beciag	=	bolnav
bică	=	taur
birău	=	primar
bărnaci	=	brunet
blastamat	=	înrăit, netrebnic
blid	=	vas de lut (pământ)
bociolie	=	gămălie
bolind	=	nebun, prost
borş	=	mazăre
boţit	=	şifonat, îndoit
brâncă	=	mână
bucate	=	cereale (termen general)
bucele	=	chibrite
(a) bucica	=	a da peste cineva, a întâlni sau a nimeri
(a) buduli	=	a căuta ceva (mai ales într-un loc îngust)
bui	=	a coborî, a se da jos
bumb	=	nasture
bumbuleu	=	rotund (bombat) ca nasturele
C		
camniţă	=	vatră liberă, unde se făcea focul
cantă	=	cană mare de ceramică (mai nou şi din metal), cu gâtul larg, cu sau fără cioc
capară	=	arvună, aconto
captalan	=	brusture
caput	=	poarta de la uliţă, folosită pentru car, căruţă
carce	=	scrisoare
carfiol	=	conopidă
cată	=	caută, priveşte
ceapţă	=	cârpă mică cu care nevestele-şi leagă părul
ceie	=	cusătură îngustă şi măruntă, care leagă piesele de pânză laolaltă (cămăşi, izmene etc.)
cică	=	chică (cozile fetelor)
(a se) cici	=	a se găti frumos
cingă	=	blană (scândură) de la marginea patului
cină	=	noroi
ciopor	=	grămadă, grup

cios	=	paznic de câmp
cipcă	=	dantelă croşetată din aţă
ciripă	=	ţiglă, pentru acoperitul caselor
cisaliţă	=	fierturǎ de prune
ciufuli	=	(a) batjocori, defăima
ciuhă	=	vârf înalt, loc de observare
ciurdă	=	cireadă, turmă de vite
ciurici	=	aluat tăiat cu model şi copt în untură
civitură	=	tiveală
(a se) cânta	=	a (se) jeli, a se plânge
cârpă	=	basma, sau cu destinaţia ce se precizează (de încins, după cap, pe cap etc.)
clanet	=	clarinet
clisă	=	slănină
coamă	=	freză, dar şi păr bogat
cocie	=	căruţă
cocorei	=	gogoşi
colnă	=	adăpost acoperit pentru unelte, car, furaje etc.
colop	=	pălărie
copârşeu	=	coşciug
coptorişte	=	locul, în general în tindă, unde era cuptorul (N.R.V. — unii pronunţă cuptorişte)
corlan	=	apărătoarea împotriva scânteilor la casele acoperite cu paie
coşariţă	=	coş din nuiele împletite pentru transportat diferite produse. Are un mâner
cotarcă	=	patului unde se păstrează porumb
cotoane	=	anexele gospodăriei (cămări, colne, grajd etc.)
credenţ	=	bufet
criţari	=	bani de mică valoare
(a) crunta	=	a stropi cu sânge
(a) cucăi	=	a moţăi
cuce (cute)	=	gresie pentru ascuţit coasa
curici	=	varză
cursurău	=	cunună de grinzi puse pe pereţii casei pe care se aşezau căpriorii acoperişului (haizaşu)
cusurău	=	excrescenţă a plinii coapte în cuptor, (aşteptată cu nerăbdare de către copii)
D		
dabalat	=	pleoştit
darab	=	bucată
desfăca	=	a curăţa boabele de porumb de pe ştiuleţi
dinstui	=	fiert înăbuşit, cu puţină apă şi la foc mic
doloamă	=	haină mai lungă (trei sferturi), uneori îmblănită
doscă	=	scândură
drâglu	=	instrument de lemn (fier) pentru scos cărbuni (jarul) din cuptorul de pâine
drugă	=	sucitoare
dube	=	1) pive cu ciocane mari de lemn, cu ajutorul lor îngroşându-se şi muindu-se pănura de şube etc.; 2) tobe muzicale
ducean	=	prăvălie
duhan	=	tutun
dună	=	pernă mare folosită pentru acoperit
F		
fălos	=	mândru, semeţ

(a) fărbui	=	a vopsi
ferice	=	ferigă
feştea	=	vopsea
fingeană	=	căniţă, ceaşcă
fioc	=	sertar
firez	=	fierăstrău
foale	=	burtă
fodră	=	motiv popular pe poale sau rochie din aţă colorată sau panglică, volănaş
fonfiu	=	saschiu, plantă erbacee cu frunze mici şi flori mici albastre
frăgar	=	dud
fuşcei	=	drugi din lemn sau metal
G		
galan	=	şnur, panglică
gazdă	=	stăpân, om avut
(a se) gida	=	a se obişnui
gilău	=	rindea
gioabă	=	vas din doage, înalt şi mai îngust (cca. 5 litri)
giolgi	=	batistă
gâb	=	gârbov
gligan	=	porc mistreţ
grindă	=	bârnă de susţinere, pusă în lungimea construcţiei
groşi	=	bârne subţiri de la târnaţ
grui	=	vârf, coastă de deal
grumpe	=	cartofi
gurgui	=	vârful ridicat al opincilor
H		
hamiş	=	şiret, fals
hăizaş	=	scheletul de lemn al acoperişului caselor
hibă	=	neajuns, lipsă, defect
higigiş	=	lăutar
hoară(e)	=	păsări de curte
holâmb	=	movilă, semn de hotar
hudă	=	gaură (groapă adâncă)
hului	=	a (se) dărâma, prăbuşi
I		
iorgovan	=	liliac (plantă)
iosag	=	animal

Î		
învăli	=	a transforma o fată în nevastă
înblaci	=	a bate plantele cu un înblaciu sau băţ, pentru a scoate grâul, fasole etc.
împănat	=	ornament cu flori
J		
jeb	=	buzunar
jirebie	=	păpuşă de cânepă sau lână legate
jolj	=	pânză albă de fabrică (mai fină)
jumătate	=	vas din lemn = 3 gioabe sau 15 litiri
jurat	=	membru în consiliul comunal, ajutor de primar
L		
laibăr	=	pieptar ţărănesc din postav, vestă
laşcă	=	tăiţei
laviţă	=	scaun lung din lemn în 4 picioare, uneori cu spătar
leasă	=	împletitură de nuiele de diferite forme şi destinaţii
lespige	=	tablă de metal sau o piatră dură, pe care se coace aluatul, semințele etc.
leaţuri	=	şipci de lemn (se folosesc la acoperişul caselor, garduri etc.)
lipigeu	=	cearşaf de pat
lotbe (lodbe)	=	bârne cioplite, fasonate la o anumită grosime
loitre	=	părţile laterale ale căruţei, carului
lopaciţă	=	spată, omoplat
lotru	=	nesupus autorităţi lor, haiduc, tâlhar
lubeniţă	=	pepene verde
ludaie	=	dovleac
M		
mai	=	unealtă din lemn de diferite forme cu care se izbeşte (la spălatul rufelor, la bătutul parilor în pământ etc.)
majă	=	chintal, 100 kg
marhă	=	vită
măsură	=	unitate de măsură = 2 jumătăţi sau 30 litri
matuşoi	=	soţul mătuşii (deci rudă prin alianţă)
mazăre	=	fasole
mălţărit	=	tencuit
mănuşă	=	cantitatea de cânepă (paie) cât se putea prinde în mână la recoltat (sau la acoperit casa când erau folosite paiele)
măsăriţă	=	faţa de masă
măştihoaie	=	mamă vitregă
măştihoi	=	tată vitreg
(a) me	=	a merge
meşter-grindă	=	grinda principală de susţinere pe toată lungimea construcţiei
misir	=	bumbac tors de fabrică, fin
mâţă	=	pisică, dar şi dispozitiv metalic asemănător unei ancore cu ajutorul căruia se scoteau lucruri căzute în locuri adânci, fântână etc.)
mnere (de prune)	=	magiun

modru	=	chip, fel
mojer	=	piuliţă pentru mărunţit diferite produse
morcon	=	morcov
morminţi	=	cimitir
murui (t)	=	a da peste vatra din pământ cu un amestec de balegă cu apă
musai	=	neapărat, necesar
muzgurit	=	mânjit, murdărit
N		
neauă	=	zăpadă
nealcoş	=	fălos, mândru
O		
obloc	=	fereastră
oblanic	=	ştergar făcut colac şi pus pe cap de către femei, atunci când transportă greutăţi (coşuri etc.)
ocol	=	curte, ogradă
ol (oluri)	=	ulcior, ulcioare
olcuţ	=	ulcioraş
olcuţă	=	cană, oală mică
P		
pană	=	floare, sau motive ornamentale florale
pasulă	=	fasole
pazâtură	=	mâncare pregătită prin fierbere
păcurar	=	cioban
pănură	=	postav (ţesut în 4 iţe îndesat la dube — piuă)
păsălit	=	bine potrivit, îmbinat
(a) pica	=	a cădea
piţulă	=	monedă austriacă de 10 creiţari
pizarău	=	colăcel — pâinişoară mică ce se dă copiilor cu ocazia sărbătorilor
pânză învalită	=	pânza ţesută în casă din bumbac (sau misir) şi fuior de cânepă
pârlău	=	vas de doage cu 3 picioare în care se opăreau rufele ce erau pregătite pentru lăut (spălat)
pârlui	=	a opări rufele cu leşie în pârlău
pâs	=	zeamă de prune, mere, pere etc., uscate şi afumate fierte. Zeama se mânca cu mălai
plevărie	=	1) locul unde se depozita pleava; 2)atelier unde se prelucra tabla (plevul)
plotog	=	bucată de piele mai groasă
poale	=	piesă vestimentară femeiască din pânză de cânepă sau in, purtată înainte la vedere iar mai târziu sub fustă
pocică	=	farmacie
podişor	=	dulap mic, dispus aproape de foc
poliţă	=	etajeră din scândură
podrum	=	pivniţă
pogace	=	pâine nedospită, turtă
pojnar	=	buzunar
porţie	=	dare, impozit
poşor	=	o cantitate de fân sau paie adunate; demult era şi o unitate de măsură pentru ce se ridica pe acoperişul casei spre a o acoperi
prăbăli	=	a încerca
primă	=	panglică, se utilizau mai demult de către fete pentru a se împodobi
pudări	=	pudra

puiul mesei	=	sertarul mesei
pumnari	=	manşetele la cămaşă cu motive populare
pup	=	boboc, mugur
		R
ras		plin, umplut la maximum
ratută		omletă, papară
răzor		fâşie îngustă de pământ între două proprietăţi
rânză		stomac
romaniţă		muşeţel
roşceie		gratii metalice de protecţie la ferestrele caselor vechi, mai apoi, grătar din lemn care oprea intrarea într-un anumit loc
rudă		prăjină, corp din lemn mai lung
rug		trandafir
rumânele		vopsele de faţă
		S
săgeată		bârnă de sprijin la partea superioară a târnaţului
(a) sbici		a uscata, zvânta
scheză		dubă — piuă
scovardă		clătită
sfeter		jachetă, pulover
sfârtai		sfert
sobă		odaie de locuit
socăciţă		bucătăreasă
spatoi		cămaşă, bluză pentru femei din cânepă sau in
stavar		cel ce păzea stava de cai
stean		Stâncă, loc cu pietre
stelaj (e)		poliţă cu mai multe rafturi
stânjen		unitate de măsură austriacă = 1,896 m
strujac		saltea umplută cu paie sau şuşorci de porumb
sumnă		fustă din diferite materiale
		Ş
şatră		tejghea de piaţă (târg) acoperită
şinic		unitate de măsură = 4 măsuri sau 120 litri
şogor		cumnat, dar şi ortac de dragoste
şpaiţ		cămara de alimente
şpir		spirt
şpor (şpohert)		cuptor pentru gătit
şoşi		stâlpii de la colţurile caselor, folosiţi pentru realizarea pereţilor
ştrimfi		ciorapi purtaţi când se încalţă papuci
şubă		haină (de lână) lungă, suman
şumari		pădurar
şuştar		vas în care se mulg animalele
		T
talam		lipsit de pofta de a face ceva, dar şi lene
taleci		grădină
taler		ban, monedă de argint
talpa casei		bârne de lemn de la fundamentul casei
taner (talger)		farfurie de porţelan, blid
tarhat		povară, greutate
târnaţ		coridor pe unul sau doi pereţi ai casei, susţinuţi de stâlpi, sub acelaşi acoperiş cu casa, utilizat pentru diferite scopuri gospodăreşti
tolcer		pâlnie
tomna		tocmai

turcele		turte colorate, ce se vând la târguri
	Ţ	
ţâpa		a arunca
ţâpele		pantofi (femeieşti)
ţol		unitate de măsură austriacă = 2,4 cm
ţuca		săruta
	U	
uiagă		sticlă
urzeală		tort pe război în care se face ţesătura
urzoi		unealtă casnici pentru urzitul firelor
uncioaie		soţia unchiului (deci rudă prin alianţă)
	V	
vaitău		vas din lemn, unitate de măsură = 3 litri
vaiugă		amestec de pământ cu paie, pleavă, pus în forme, nears, apoi uscat la soare folosit în construcţii
valău		vălău — jghiab pentru hrănit şi adăpat animalele
vandroc		nestatornic, care umblă fără rost
vacali		a tencui
varuşană		verişoară
vinars		ţuică, rachiu
vramiţă		poartă, de regulă cu un canat, care desparte terenurile locuite de cele cultivate
	Z	
zableac		neştiutor, copil prost
zacatoare		locul unde se odihneau animalele scoase la păscut
zagie		şorţ cu motive populare
zamă		supă
(a) zapşi		a observa pe cineva, de regulă, pe ascuns
zdrăviet		a vântura cereale etc., aruncându-le în sus, în bătaia vântului, după care cădeau într-un vas, albie; dar şi strănut
(a se) zgodi		a se nimeri
zângălău		clopoţel
zlot		monedă de aur sau argint
zobon		bluză femeiască scurtă, din postav
(a se) zoli		a se trudi, a depune efort
zvânta		(a se) usca

***

După cum se observă majoritatea cuvintelor prezentate mai sus, se referă la ocupaţii mai noi sau la lucruri intrate în uz de dată relativ apropiată în timp, de noi. Este un fenomen firesc, care se petrece şi azi în limbă, sub ochii noştri, când denumirile noutăţilor în tehnică, vestimentaţie, cele culinare etc., îmbogăţesc fondul de cuvinte. Fondul de bază al limbii, însă, rămâne ne alterat.

Şi o ultimă observaţie. Adoptarea termenilor s-a făcut urmărind concizia. Un cuvânt să definească ceea ce este de spus. Putem zice că a fost urmărită economia de cuvinte.

Strămoşii noştri preţuiau cuvântul, se pare că, fără a fi taciturni, erau adepţii ideii: să vorbească faptele.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Almay Oliver, A romn kérdés megoldása de baptistákkal (Document aflat la Biblioteca judeţeană Timiş, Secţia documentare).
2. *** A magyar korona országainak Mezögazdasági statisztikája, Elsökötet, Budapest, 1897.
3. *** A magyar szent korona országainak 1901–1910 évi. Népmozgalma községenkint. Vol. 46, Budapest, 1913.
4. *** A magyar szent korona országainak 1910 évi Népmozgalma. Elsö rész. A népésség föobb adatai, Vol. 42, Budapest, 1912.
5. *** „Anuarul învăţământului primar-normal 1942–1943”, Timişoara, 1945.
6. *** Anuarul „Soccec” al României Mari, 1925–1926.
7. *** Arad vármegye tötvényhatási szabályrendeletei és közérdekü határozatai, 1896.
8. *** Aradul permanenţă în istoria Patriei, Arad, 1978.
9. Arhivele Statului Arad, Fond 45. Serviciul Agricol al jud. Arad, Dosar Nr. 17/1922.
10. Idem, Fond Prefectura jud. Arad, Serv. Administrativ, Dosar Nr. 3/1925.
11. Idem, Fond 45. Serviciul Agricol al jud. Arad. Dosar Nr. 28/1925.
12. Idem, Fond Prefectura jud. Arad, Acta Congregationum Nr. 1006/1825.

***

13. Mircea Barbu, Ed. Ivanof, Studii privind istoria Aradului, Editura Politică, Bucureşti, 1980.
14. Mircea Barbu, Eugen Glück, A. Caciora, Ed. Ivanof, Studii cu privire la istoria Aradului în perioada feudalismului timpuriu, Arad, 1978.
15. Traian Birăescu, Banatul sub turci, Editura revistei „Vremea”, Timişoara, 1934.
16. *** „Biserica şi Şcoala”, Anul LI, Arad, 13 mart. 1927, Nr. 11; Anul LI, Arad, 23 oct. 1927, Nr. 43; Anul LIV, Arad, 14 dec. 1930, Nr. 50; Anul LVI, Arad, 13 nov. 1932, Nr. 46; Anul LX, Arad, 27 sept. 1936, Nr. 39; Anul LX, Arad, 22 nov. 1936, Nr. 47; Anul LXII, Arad, 22 nov. 1938, Nr. 47; Anul LXVIII, Arad, 30 aprilie 1944, Nr. 18.
17. Cornelia C. Bodea, Cetatea Deznei, în „Hotarul” , anul IV 1937, martie, Arad, Nr. 2.
18. Marin Bodea, Eugen Glück, Nicolae Roşuţ, Mihai Viteazul şi Aradul, Arad, 1975.
19. Liviu Borcea, Studiu, publicat în „Crisis”, Oradea, 1974, Nr. 4.
20. Dr. Teodor Botiş, Istoria Şcoalei normale (Preoarandiei) şi a Institutului Teologic Ort. Român din Arad, Editura Consistoriului, Arad, 1922.
21. Valer Butură, Străvechi mărturii de civilizaţie românească. Transilvania, studiu etnografic, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989.

***

22. Andrei Caciora, Nicolae Roşuţ, Aradul în lupta pentru eliberare socială şi naţională. Documente I, Arad, 1978.
23. A. Cacioara, E. Glück, Cnezate şi voievodate româneşti arădene, în Studii privind istoria Aradului, Bucureşti, 1980.
24. *** Călători străini despre ţările române, Vol. 1, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.
25. *** Idem, Vol. 2, Bucureşti, 1970.
26. Dr. Gheorghe Ciuhandu, Episcopii Samuil Vulcan şi Gherasim Raţ. Pagini alese din istoria Românilor Crişeni (1830–1840), Arad, 1935.
27. Idem, Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri, Arad, 1940.
28. Idem, Schiţe din trecutul Românilor arădeni din veacul al XVIII-lea, Arad, 1934.
29. Stela C. Clepea, Interiorul tradiţional, în „Tibiscus”, Etnografie 1976–1978. Culegeri de studii şi materiale de etnografie şi artă populară, Timişoara, 1978.
30. Prof. Ion Gh. Costinescu, Relieful României. Din cele mai străvechi epoce geologice până în prezent, Bucureşti, 1925.
31. Maria Comşa, Studiu, în „Studii şi cercetări de istorie veche”, Tomul 18, nr. 3, 1967.
32. P. Coteţ, Depresiunea Zarandului, în Probleme de geografie, Vol. IV, Editura Academiei, Bucureşti, 1957.
33. Dr. Gheorghe Crainiceanu, Igiena ţeranului român. Locuinţa, încălţămintea, îmbrăcămintea. Alimentaţia în diferite regiuni ale ţării şi în diferite timpuri ale anului, Litotipografia Carol Göbl, Bucureşti, 1895.
34. Cronicarul Cremene, Cum trăiau strămoşii noştri, Vol. 2, Bucureşti, 1927.
35. Ion Horaţiu Crişan, Origini, Editura Albatros, Bucureşti, 1977.
36. Dr. Csánki Dezsö, Magyarorszag történelmi földraiza a Hunyadiak korában, Vol. 1, Budapest, 1890.
37. Colectiv, Cu viaţa zid la trecători, Editura Militară, Bucureşti, 1986.

***

38. Nicolae Densuşianu, Dacia preistorică, Bucureşti, 1913.
39. *** Documente referitoare la Episcopia ortodoxă a Aradului, Arad, 1986.
40. Dr. Silviu Dragomir, Studiu, în „Transilvania”, Anul XLVIII, 1 iunie 1917, Nr. 1–6.
41. Nicolae Drăganu, Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticii, Bucureşti, 1933.
42. Florian Dudaş, Descoperiri de monede şi tezaure monetare romane în vestul şi nord-vestul României, în „Gaudeamus — Alma Mater Crisiensis”, Oradea, an II, Nr. 1–2.
43. Idem, Manuscrise Româneşti din Bisericile Bihorului. Partea II. Literatura medievală şi Catalogul manuscriselor, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1986.
44. Idem, Lotrii Zarandului, în „Magazin istoric”, Anul VII, Nr. 3 (72) martie, 1973.

45. Idem, Studiu, în revista „Orizont”, Anul XXVI din 12 sept. 1975, Nr. 37 (396).
46. Idem, Studiu, în „Revista Muzeelor”, Nr. 4/1970.
47. Idem, Zarandul — chipuri şi fapte din trecut, Editura Albatros, Bucureşti, 1981.
48. Dvorzsák Ianos, Magyarorszag helységnévtára, Vol. 1 şi 2, Budapest, 1886.

***

49. *** Enciclopedia geografică a României, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982.
50. *** Episcopia Aradului. Istoric, viaţă culturală, monumente de artă, Arad, 1989.

***

51. Fabian Gabor, Arad vármegye leirása historiai geographiai és statistikai tekintetben, Buda, 1835.
52. Fényes Elek, Magyarorszag geographiai szótára Vol. 1–2, Pest, 1851.
53. Dr. Alexandru Filipaşcu, Studiu, în „Transilvania”, Anul 74, Nr 1, ianuarie 1943, Sibiu.

***

54. Dr. Gaal Jenö, Aradvármegye és Arad szabad királyi város közgazdasági, közigazgatási és közmüvélödési, állapotának leirása, Arad, 1898.
55. ***„Gazeta Oficială” publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului şi ţinuturilor Româneşti din Ungaria, Nr. 13–15 Sibiu, 5–8 februarie 1919.
56. Eduard I. Găvănescu, Un interesant recensământ al Domeniului regal şi cameral al Aradului, în revista „Hotarul”, Arad, 1933, Anul I, Nov. 7.
57. Dr. Onisifor Ghibu, III. Cărţile de cetire din Transilvania, în „Analele Academiei Române” Tom XXXVIII. Memoriile Secţiei literare Nr. 3, Bucureşti, 1916.
58. Idem, Din istoria literaturii didactice Româneşti, în „Analele Academiei Române” Tom XXXVIII. Memoriile Secţiei literare Nr. 2, Bucureşti, 1916.
59. Dr. Liviu T. Ghilezan – Deputat, Contribuţii la Noua reformă agrară pentru Transilvania, Bănat, Crişana şi Maramureş, Imprimeria Ministerului Cultelor şi Artelor, Bucureşti, 1921.
60. Ion Ghinoiu, Vârstele timpului, Editura Meridiane, Bucureşti, 1988.
61. Claudiu Giurcăneanu, Populaţia şi aşezările din Carpaţii româneşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988.
62. Constantin Giurescu, Contribuţii la istoria ştiinţei şi tehnicii româneşti în secolele XV–începutul secolului XIX, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1973.
63. Ioan Godea, Monumente de arhitectură populară din nord-vestul României, Vol. 2, Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea, 1974 .

***

64. Herodot, *Istorii*, Ediţia 1902.

65. V. Iarovici, M. Borcoş ş.a., Geologia Munţilor Apuseni, Editura Academiei R. S. Române, Bucureşti, 1976.
66. V. Iarovici, D. Giuşcă ş.a., Evoluţia geologică a munţilor Metaliferi, Editura Academiei R. S. Române, Bucureşti, 1969.
67. Mircea Ilie, Epocile geologice ale pământului, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967.
68. Mircea Ilie, Munţii Apuseni, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1957.
69. *** Industria şi bogăţiile naturale din Ardeal şi Banat, Editată de Camera de Comerţ şi Industrie, Cluj, 1927.
70. Institutul Central de Statistică, Recensământul general al populaţiei României din 29.12.1930, Vol. I, Sex, stare civilă, grupe de vârstă, gospodării, infirmităţi, populaţie flotantă, Bucureşti, 1938.
71. Idem, Op. cit., Vol. II, Neam, limbă maternă, religie, Bucureşti, 1938.
72. Idem, Op. cit., Vol. III, Ştiinţa de carte, Bucureşti, 1938.
73. Idem, Op cit., Vol. IX, Structura populaţiei României. Tabele selecţionate din rezultatele recensământului general al populaţiei din 1930, Bucureşti, 1940.
74. Idem, Recensământul general al României din 1941. Date sumare provizorii, Bucureşti, 1944.
75. Idem, Recensământul agricol din 1941. Numărul exploataţiunilor agricole după mărime, maşini şi unelte agricole, Vol. I, Bucureşti, 1949.
76. Gheorghe Iordache, Ocupaţiile tradiţionale pe teritoriul României, Editura Scrisul Românesc, Craiova, Vol. I, 1985 şi Vol. 2, 1986.
77. Dr. Jakkabffy Elemer, Erdély statisztikája, Lugoj, 1923.
78. Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Vol. l, Braşov, 1945.
79. Kehrer Károly, *Aradvármegye és Arad sz. Kir. Város népoktatásügye 1885–1910-ig*, Arad, 1910.
80. Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916–1919*, Vol. II.
81. Kollerffy Mihály, A magyar korona országinak helységnévtára, Budapest, 1877.
82. Geza Kovach, Ahol Bozsa és Horea hadai jártak, Editura Kriterion, Bucureşti, 1976.
83. Idem, Material, în „Studii şi articole de istorie”, Vol. XVI, Bucureşti, 1970.
84. Idem, Ţărănimea arădeană în perioada reglementării urbariale din 1771–1786, în „Ziridava”, Vol. 8. 1977.
85. Iosif Kovacs, Desfiinţarea relaţiilor feudale în Transilvania, Editura Dacia, Cluj, 1973.
86. Kozma Pál, Zarand — vármegye, Földirati, statistikai és történeti leirása, Kolozsvatt, 1848.
87. I. Lupaş, Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din secolele XII–XVI, Bucureşti, 1938.
88. Dr. Ioan Lupaş, *Răscoala ţăranilor din Transilvania la 1784*, Cluj, 1934.
89. Octavian Lupaş, *Voievozi şi cneji români în judeţul Arad*, Arad, 1941.

90. Traian Mager, *Ţinutul Hălmagiului, Monografie, Cadrul istoric*, partea I, Tiparul Tipografiei Diecezana, Arad, 1938.
91. Idem, Partea a II şi a III, Arad, 1937,
92. Magyar statisztikai köyleméneyek I kötet Ujsorozat, A magyar korona országainak 1900 évi Népzamlálása. Elso rész. A népesség általános közsélenkint, Budapest, 1902.
93. Idem, Op. cit, Második rész. A népesség foglalkozása közsélenkint, Budapest, 1904.
94. Magyar statisztikai köyleméneyek, A magyar szent korona országainak 1910 évi Népzamlálása, Második rész. A népesség foglalkozása vol. 48, Budapest, 1913.
95. Idem, Magyarorszag közsségenek háztartása az 1908, Vol. 39, Budapest, 1913.
96. Idem, A magyar szent korona országainak Allatlétszama az 1911-ik évi februar hó 28-iki állopot szerint, Vol. 41, Budapest, 1913.
97. Dr. Radu Octavian Maier, *Arhitectura ţărănească şi elementele ei decorative în vestul ţării*, Arad, 1979.
98. Ştefan Manciulea, *Aşezările româneşti din Ungaria şi Transilvania în secolele XIV–XV*, Blaj, 1941.
99. Vasile Mangra, Mitropolitul Sava II Brancovici (1656–1680), Arad, 1906.
100. C. Martinovici, N. Istrate, Dicţionarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ţinuturi alipite, Cluj, 1922.
101. Márki Sandor, Arad vármegye és Arad szabad király város története, Arad, Vol. 1, 1892; Vol. 2, 1895.
102. General Gh. D. Mărdărescu, *Campania pentru dezrobirea Ardealului şi ocuparea Budapestei (1918–1920)*, Bucureşti, 1922.
103. Nicolae Meszaros, Iustinian Petrescu , Coloşi printre vieţuitoarele străvechi, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.
104. Ştefan Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Ardeal şi Ungaria*, Vol. I. *Până la 1700*, Arad, 1918.
105. Vasile Mioc, Damaschin Mioc, *Cronica observaţilor astronomice româneşti*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977.
106. Iosif Moldovan, Monografia reuniunii învăţătorilor români dela şcoalele confesionale din Dieceza Aradului (Manuscris).
107. Silvestru Moldovan, Nicolae Togan, Dicţionarul numirilor de localităţi cu poporaţiune română din Transilvania, Sibiu, 1919.
108. *** „Monitorul Oficial”, Nr. 259 din 2 martie 1923; Nr. 184 din 16 nov. 1923; Nr. 220 din 7 oct. 1925; Nr. 223 din 10 oct. 1925; Nr. 277 din 15 dec. 1925.
109. Tereza Mózes, *Portul popular din Bazinul Crişului Alb, (Cadrul istoric)*, Oradea, 1975.
110. Idem, Zona etnografică Crişul Repede, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1984.
111. G. T. Niculescu-Varone, *Costumele naţionale din România întregită*, Editura şi tipografia ziarului „Universul”, 1937.
112. Vasile Oarcea, *Poezii populare din Ţara Zarandului*, Editura Minerva,

Bucureşti, 1972.
113. Ştefan Olteanu, *Structuri teritorial-politice româneşti în spaţial Carpato-danubiano-pontic în secolele VIII–XI*, în „Revista de istorie”, Tomul 32, Nr. 2, februarie 1919.
114. Tudor Pamfilie, *Agricultura în România*, Studiu etnografic, Bucureşti, 1913.
115. Gheorghe Panu, Cercetări asupra stărei Ţăranilor în veacurile trecute, Vol. I, Partea I, Bucureşti, 1910.
116. Ştefan Pascu, Ce este Transilvania?, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1983.
117. Idem, Istoria Transilvaniei, Blaj, 1944.
118. Idem, Voievodatul Transilvaniei, Editura Dacia Cluj-Napoca, Vol. 2, 1979 şi Vol. 3, 1986.
119. S. Pauliuc, Cum s-au format munţii şi mările, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1964.
120. Preot Dr. Mircea Păcurariu, Istoria Bisericii ortodoxe române, Sibiu, 1972.
121. Idem, Politica statului Ungar faţă de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867–1918), Sibiu, 1986.
122. I. Pârva, Drumuri în Ţara Zarandului, Bucureşti, 1983.
123. I. Pârva, Stoica Godeanu, Laurenţiu Stroie, Călăuza în lumea plantelor şi animalelor. Ghid ilustratat, Editura Ceres, Bucureşti, 1985.
124. Pesty Frigyes, Brankovics György – rácz despota birtokviszonyai Magyarorszagban és a rácz depota czim, Budapest, 1877.
125. Idem, *Magyarorszag helynevei történeti földrajzi és nyelvészeti tekintetben*, Budapest, 1888.
126. Iustinian Petrescu, *Lumi geologice dispărute*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986.
127. Emil I. Pop, *Cunoştinţe de geologie pe înţelesul tuturor*, Bucureşti, 1961.
128. Vasile Popeangă, Reţeaua şcolară din zona Ineu-Buteni în anul 1877, în „Catedra”, culegere de studii, Arad, iunie, 1976.
129. Idem, *Şcoala românească din părţile Aradului în perioada 1867–1918*, Arad, 1976.
130. Idem, *Un secol de activitate şcolară românească în părţile Aradului. 1721–1821*, Arad, 1974.
131. Nicolae M. Popp, *Crişana şi Maramureşul în conscripţia Iosefină*, Bucureşti, 1947 în „Biblioteca Institutului de cercetări geografice a României Nr. 4.
132. Acad. D. Prodan, *Domeniul Cetăţii Şiria la 1525*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, Tomul III, 1960.
133. Idem, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, Vol. 2, Bucureşti, 1968.
134. Jurca Rada, *Istoria satului Rădeşti* (Manuscris), 1978.
135. Alexandru Roz, *Studiu* în „Orizont”, Nr. 48 (930) din 29 nov. 1985 Seria nouă, anul XXXVI.
136. Valeriu Rusu (Coordonator), *Tratat de dialectologie românească,* Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1984.
137. Aurelian Sacerdoţeanu, *Consideraţii asupra istoriei Românilor în evul*

mediu. Dovezile continuităţii şi drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale, Bucureşti, 1936.
138. Alexandra Sagatovici, *Sarmaţianul din partea de est a Bazinului Zarand din zona comunelor Almş şi Crocna,* în „Analele Universităţii Bucureşti", Seria Ştiinţelor naturii. Geologie-geografie. Anul XVII , 1968, Nr. 2.
139. Dr. Nicolae Săcară, *Valori ale arhitecturii populare româneşti*, Editura Facla, Timişoara, 1987.
140. *** *Scheinatisinus venerabilis cleri dioceesis Csanádiensis ad anum Jesu Christi…* (Între 1807–1916).
141. Romulus Seişanu, *Transilvania românească — cu hărţi şi diagrame,* Tipografia ziarului Universul Bucureşti, 1941.
142. Simeon Simu, *Individualismul şi pământul la Românii şi Barbarii Daciei în primele opt veacuri*, Lugoj, 1924.
143. Ioan Slavici, *Românii din Ardeal*, Bucureşti, 1910.
144. Dr. Somogyi Gyula, *Arad Szab. kir. Város és Arad vármegye községeinek leirása*, Arad, 1913.
145. Henri H. Stahl, Paul H. Stahl, *Civilizaţia vechilor sate româneşti*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.
146. Paul H. Stahl, *Planurile caselor româneşti ţărăneşti*, Sibiu, 1958.
147. I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului,* Editura Mitropoliei Banatului, Tiraişoara, 1980.
148. Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1967, Vol. 1 şi 2.
149. Dr. Szenkláry Jenö, *A Csanád egyháznegyei Plebaniák története*, Elsö kötet, Temesvár, 1896.
150. *** *Şcoala noastră poporană şi Darea culturală. Un raport oficios*, Arad, 1918.
151. Prof. Dr. Gh. Tătăranu, Dr. Corneliu Ieniştea, *Prelegeri de epidemiologie* ţinute în anul 1946–1947.
152. Tominac Jozsef, *Magyar Szent koronai országinak vasutai 1845–1904*, Budapest, 1905.
153. N. Topor, *Ani ploioşi şi secetoşi în R. P Română*, Editat de Institutul Meteorologic, Bucureşti, 1963.
154. I. Trotoiu, *Contribuţii la problema stăpînirii turceşti în Banat şi Crişana*, în „Studii — Revistă de istorie", Anul XIII, 160,Nr 1.
155. Prof. Theodor N. Trâpcea, *Studiu*, în „Studii şi articole de istorie", Vol. XX, Bucureşti, 1972.
156. Petru Tudoran, *Observaţii geomorfologice în depresiunea Almaş-Gurahonţ*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Series Geologia–geographia. Fasciculus 1, Cluj, Anul XIV, 1969.
157. Idem, Ţara Zarandului, *Studiu geoecologic*, Editura Academiei, Bucureşti, 1983.
158. Victor Tufeseu, *România*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1974.
159. Universitatea Babeş-Bolyai Cluj Napoca, Grădina Botanică, *Flora şi vegetaţia Munţilor Zarand*, Cluj Napoca, Grădina Botanică 1978.
160. Universitatea Timişoara, Secţia Istorie-geografie, *Geografia judeţului Arad,*

prezentarea cartografică, Vol. 1, Timişoara, 1977.
161. Gh.Unc, Augustin Deac, *1918 — Gărzile naţionale române din Transilvania*, Editura Militară, Bucureşti, 1979.
162. Valeria Velcea, Ion Velcea, *Judeţul Arad,* Editura Academiei R.S. R., Bucureşti, 1979.
163. Prof. Ioan I. Voiculescu, *Să cunoaştem arborii şi arbuştii din pădurile, parcurile şi grădinile noastre*, Editura Ceres, Bucureşti, 1978.
164. Iuliu Vuia, *Fragmente din Istoricul pedagogicului conf. gr. or. român din Arad*, Studiu istorico-pedagogic, Panciova, 1887.
165. Romulus Vuia, *Studii de etnografie şi folclor,* Vol. L, Editura Minerva, Bucureşti, 1975.
166. „Ziridava”, Revistă a Muzeului judeţean Arad, Vol. 1–16.